





# CSIKMEGYEI FÜZETEK.

ADATOK

## CSIKMEGYE LEIRÁSÁHOZ

ÉS

## TÖRTÉNETÉHEZ



SZERKESZTI

VITOS MÓZES

KIADJA

GYÖRGYJAKAB MÁRTON



CSIK-SZEREDÁBAN,  
NYOMATOTT GYÖRGYJAKAB MÁRTONNÁL

1394.





## ELŐSZÓ.

*Alig van a nagy magyar hazának, de alig van bérczes Székelyföldünknek is kimagaslóbb történeti multu kis szöglete, nevezetesebb pontja, mint a természetileg is különleges határvonalok által körül szegélyezett Csikmegye. Közél másfél ezredév leviharzott hosszú folyamának kimagasló történelmi eseményei fűződnek e bérczesek által koszoruzott kicsinyke földterülethez, melyet elszigeteltségénél fogva már őseink külön kis országnak neveztek el. Nem ok nélkül. Érezték, látták, tudták, miért teszük ezt. A gyakorlati élet szülte ez elnevezést. S ha ma kellene e helyet elnevezni, ma sem tudnánk Csiknak a „Csikország“-nál találóbb elnevezést adni, mert mi ma is valóban oly elszigetelt és a nagy kultur nemzeti forgalomból kifeledett különleges kis ország vagyunk, melynek a művelt Nyugaton alig lehet még egy mása. Ugy ám, de épen e természeti és világtársadalmi sajátos helyzetünknel főgva nem képzelhetünk oly csikmegyei szülöttet és honost, ki e megye szellemi, erkölcsi és anyagi élete, összes társadalmi és kulturális vonatkozásu érdekei és intézményei, ősz nemzeti és dicső emlékü multja, ezen épülő jelene és egy jobb jövő megteremtésére irányuló fejlemények iránt nem érdeklődnék és nem lelkesülne. Igen, mert csak gyáva és elkorcsult ivadék lehetne az, kit bölcsőjének és egykor talán sirjának is, e drága kies földnek minden irányu ismerése nem érdekelne és ki azon megyei szülötteknek vagy másutt született, de itt élt nagyoknak, kik itt kivivott dicső tényeik által történelmünket megalkották, hős tettein, vallásos és hazafias erényein buzdulni, lelkesülni nem tudna.*

*Azért Csikmegye — hisszük — megért és szellemi s anyagi támogatását nem vonja meg tőlünk, midőn Csikmegye földrajzi leírásához és történelmi megírásához a rendelkezésünkre álló adatokat lehetőleg összpontosítva s az együvé tartozó dolgokat egymáshoz közelebb hozva, havi füzetekben közzé tenni magunknak bátorságot veszünk.*

*A fentebb említett adatok havi füzetes közlését tehát azon reményben kezdjük meg, hogy a mig egyfelől a nemzeti és honfiui érzetet, a vallásos kegyeletet és egészséges közszellemet minden irányban ápolva, élesztve és fejlesztve a közfigyelmet önmagára hagyatott megyénk iránt némileg rokonszenvesebbé tenni sikerülni fog, addig másfelől az adatok csoportosított közlésével oly munkát vélünk végezni,*

mely hasznossága mellett azon hivatottak egyikének, ki majdan megyénk történelmének megírására szánja magát, némi munka és fáradtság megkönnyítésül fog kínálkozni.

E reményben és számítva Csikmegye közönségének, valamint a Csikmegye multja, jelene és jövője iránt érdeklődő jó ügybarátok anyagi és erkölcsi hazafias támogatására, úgy szintén parányiségünk önzetlen és nemes, de egyuttal nem csekély áldozattal járó hazafias törekvés iránt tanusítandó úgyszeretetére adjuk: 1-ször Csikmegye leírását, 2-szor Csikmegye általános nemzeti, hazai és egyházi, 3-szor az egyes községek, illetőleg hitközségek és esetleg némely nevezetesebb családok történelmi adatait.

Isten segítő kegyelme velünk!

A SZERZŐ.



## KIADÓI SZÓ.

A fentebbiekhez kevés hozzá tenni valóm van; annyit azonban elmondhatok, hogy már előre is mindent elkövettem azon célból, hogy e kiválóan érdekes s úgy szólva hézagot pótló munka olyan alakban lásson napvilágot, mely a legkényesebb igényeket is kielégíti.

E célból nyomdámot egészen újra rendeztem, betű-készletemet kiegészítettem s a mellett 10 féle legujabb és legtetszetősebb alaku új betűt szereztem be, melyeket a „Csikmegyei Füzetek“ kiállításánál szükség szerint alkalmazni fogok. Ha vállalatunk prosperál, nem fogok visszariadni még a legmesszebb menő áldozatoktól sem, hogy megrendelőink kívánalmainak lehetőleg minden irányban megfeleljek.

Kérem a közönség jóakaratu támogatását és szives pártfogását.

Csik-Szereda, 1894. május hó 5-én.

A KIADÓ.



## I. RÉSZ.

# Csikmegye leírása.

### A honfoglalás.

Ázsia az emberiség bölcsője. Itt testesült meg Isten örök eszméje, melyet az emberhez kötött, midőn mondá: „Alkossunk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra.“ És alkotá Isten az embert.

A világtörténelem tanúsága szerint a vizözön után Noé fiai: Szem, Khám és Jáfet valának Istentől arra hivatva, hogy benépesítsék a földet. Ugy is lett.

A történészek megállapodása szerint Szem utódai Ázsiát, Khámé Afrikát és Jáfeté Európát népesíték be.

Szentől származtatják le Juda nemzetségét, melyhez fűződik az emberiség megváltásának története.

Ázsia az isteni megváltás felséges drámájának is színhelye lévén, itt mint góczpontban, mint az emberiség szívében és szíve körül csoportosult, nemcsak az emberiség zöme, hanem itt sűtvén fel a világra az üdv hajnala, az igazi felvilágosodás és emberi összes művelődés napja, erkölcsi és szellemi élet világossága: nem csoda, ha itt, e gyu- és forrponthban találjuk összehalmozódva az emberiséget és mindama tényezőket, melyek által Isten az emberiséghez kötött, s a megváltás isteni művében kibontakozó eszméjét legszentebb akarata és örök bölcsesége szerint az idők folyamán át az emberiség jelen és jövő üdve tekintetében megvalósítani akará.

Az emberiség már az ó-szövetségi isteni kinyilatkoztatás által, de főleg Istennek Jézus Krisztusban a megváltás felséges művéből felkeltett örök napja, a kereszténység szelleme által vezetve, mint óriási áram mozdult meg. Ezt látjuk már a kereszténység legelső századaiban.

A bölcsőjében megmozdult ázsiai néphullám közt ott találjuk már dicső emlékü ősfajunkat is.

S midőn a IV-ik században, 475 körül a tulnépesedés folytán, a népvándorlás és hazakeresés végtelen árama Közép-Ázsia fensíkjairól megindult: ugyanakkor mozdult meg és kerekedett

fel ringó bölcsőjéből, mint ébredező csecsemő a Szittyá fajhoz tartozó nagy Hun nemzet is.

A hunok a többi ázsiai népek példájára nomád vándor-életet éltek, vadászattal, hadászattal, halászattal foglalkoztak. A huntörzs a hős Nimrod egyenes ivadékának vallotta, bizonyította ezen életmódja által is mindenkor magát és fajtát, úgy, hogy e tulajdonság még ma is kiváló jellege e faj ivadékainak.

A nomád élet-, hon- és harczvágy, sarkalta ős fajunkat és a nemes honfivér pezsdült fel lüktető ereiben, midőn „Etelének vezérlete alatt egybegyűjtven fegyverfogható erejét, szoritva más népek százezrei által, jobbára lóháton nyugat felé rontott, s ut közben magához ragadva a legyőzött népeket, győzelmének első diadalaként elfoglalta Dáciaiát és Pannoniát.“

Ismeretesek Etelének, kit a nép „*istennyilának*“ nevezett s kinek neve említésével altatták el az anyák a bölcsőben síró csecsemőket, — világra szóló hódításai.)

A már megismert szép hon birtoklása fölötti lelkesültségük új erőt kölcsönzött nekik s a Germánok, Gallok és Rómaiak ellen indított hadjárataikat mindenütt győzelmi diadal kísérte. Tudjuk, hogy csak Rómát kímélte meg rettegett fegyvertük.

Világverő hős eleink e hadjáratok diadalmámorában nem nagyon foglalkoztak azon eszmével, hogy békésebb foglalkozás, ipar és földmivelés mellett állandó lakóhelyükké tegyék azon földet, melyet fegyverrel és vérük árán elfoglaltak. Így történt, hogy a hatalmas hun-nép rövid ideig tartott birodalmat, de nem hazát alapított, minek következménye az volt, hogy az utána hömpölygő népáradat elseperte a hun népet, *egyetlen kis töredékének 3000-nyi léleknek kivételével.*<sup>1)</sup> mely a keleti Kárpátok erdős völgyeibe hnzódván, *a mai napig fennálló székely népnek vetette meg alapját,* (445—447. között).

Hogy pedig a magyarok és hunok, illetőleg a hunok Erdélybe jött rész, a székelyek rokonok, egy törzsnek két ága, kétségtelen tény. Ennek tudatával hazai hagyományunk is birt.

<sup>1)</sup> A történelmi részben egész terjedelmében fogjuk Attila viselt dolgait látni.

<sup>2)</sup> Erre nézt Turóczi krónikája így szól: Azon hunnosokon kívül, kik Chabat kísérték (3000) háromezer férfi a hunnos nemzetből a harc veszélyéből szaladás által mentvén ki magát, Pannoniába maradt, a Csiglamezején megszál- lott, de félvén a napnyugoti népektől, kik Attilára haragudtak, Erdélybe Pannonia határszéleire mentek s hogy meg ismerjék őket mint hunnos maradványokat, nem hunnosoknak vagy magyaroknak, hanem székelyeknek nevezték el magukat a magok nyelvén. Senki sem kételkedik az én időmben is, hogy ezek a székelyek az először kijött hunnosok maradvékai, idegen vérrel nincsenek is elegyítve s a földek felosztásában is sokat különböznek a többi magyaroaktól. (P. I. c. 24.)

Krónikánk szerint ugyanis Jáfetnek két fia volt Hunyor és Magyar. Hunyortól származtak a hunok és Magyortól a magyarok.) A történelmi adatok a magyarok és székelyek összetartozását és közös eredetiségét kétségen kívül helyezik. Ismeretesek Attila fiainak, Csabának és Aladárnak versengései, mik közben Aladár elesvén, Csaba mintegy 15000 emberével vissza ment Scythiába, az Aladár megmaradt 3000 főnyi kis csapata pedig Erdélyben a mai Székelyföldön települt le.)

Hős szittya-hun eleink itt a keleti Kárpátok erdős völgyeiben az Olt és Maros, Kis- és Nagy-Küküllő, Feketetügy folyók forrásai körül s azok jobb és balpartjain az erdők rengetegei és sziklavárai által védve, kezdetben, mint őseik Ázsiában nomád módra halászat-, vadászattal, majd pásztorkodás, juh és marhatenyésztés-, később földműveléssel foglalkoztak és lassan meghonosulva töltötték el azon pár évszázadot, míg az utánok két századdal jött Avarok (500), mint törzsrokonai Pannoniát és a Kárpátok lejtőit a Duna és Tisza völgyeit elfoglalták, s közel két századon át e helyekre betörő népek támadásai ellen árkokkal, földvárakkal védelmezték és fenntartották magukat és nyájaikat, s míg földváraikon belül a Kárpátok gyűrűin nomád életmódra nyájaikkal egyik helyről a másikra vándorolva a nélkül, hogy a birodalmat megalapították volna — habár a hunoknál, a székely ős eleink elseprett népénél tovább voltak itt, — néhány elvesztett csata után a győztes néparadat őket is Pannonia vizei mellől elsodorta és két századdal később 888—896. között, mint ugyanazon törzs fiai a magyarok összeszedvén erejüket Etelének a hátramaradt hun-székelyek ősein és avaroknak örökségét átvették.

De a magyarok okulva a Hunok és Avarok hibáin, Álmos vezérlete alatt ősi hazájukból már azon szándékkal indultak ki, hogy maguknak a Hunok és Avarok, mint ős rokonaik hagyományos földjén állandó hazát alkossanak. Ugy is lett. Isten meghallgatta a magyarok égre szálló imáját. A Kárpátok gyűrűin belül lakó népek egymásután meghodoltak előttük. A harezi riadó

1) A hunok történetére nézve a görög történetíróknál található a legbiztosabb adatok. Ezeket a külföldi írók közül feldolgozta Deguignes. „Histoire General des Huns Tures“ 3. köt. Paris 1756—8. Cassel: „Magyar Alterthumer“ Berlin 1848. Thierry: „Histoire d' Attila et des ses successeurs“ Paris 1864. 4-ik kiadás. Ezt magyarra fordította Szabó Károly. Legtűzetesebben foglalkozik Pray Gy. Annales veteres Hunnorum Avarorum et, Hungarorum ab an. a. Chr. In. 210. ad an. Chr. 997. deducti. Bécs 1761. Dissertationes hist. crit. in Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum“ Bécs 1775.)

2) Csaba népét és népének történetét, melyre itt némely külföldi írók után hivatkozáom, a történelmi részben több szempontból és több jeles történész véleménye alapján egész terjedelmében fogjuk látni.

elhangzása után megváltoztatták nomád életmódjukat, szántáshoz és vetéshez fogtak. Itt találták a mai Székeiyföld hegyes, völgyes vidékein szétszórtan élő, már itthonukban, a közel négyszázados hon művelési nehéz munkájában szorgoskodó és a Szittyafajhoz tartozó nagy Hun-székely rokonokat, kik felismervén összetartozandóságuk összefüző szálait, testvéri és vérrokoni szeretettel borultak egymás keblére és lángoló hévvel ölelték át egymást.

A vérunokáknak e találkozása és vizionlátása új erőt, bátorságot, lelkesedést szült a magyarokban és székelyekben. S habár a későbbi századok folyama alatt százszor és ezerszer szólitotta fegyverre a harci kürt riadó hangja: mindazon által állandó falvakkal és városokkal találkozunk, mert ős fajunk, mint hajdan az Ur választott népe — a be-betörő vad csordákkal szemben védelmi harcban felfegyverkezve dolgozott — pásztorkodott, furt-faragott, épített, szántott, vetett, kapált, kaszált, irtotta a vad erdőségeket, termékenyítette a vadon termő talajt, szabályozta a folyókat, megelevenítette az élettelen hegyeket és völgyeket, a vad állatok kényelmes otthonát az ázsiai Szittyafaj otthonává tévé. És lön, hogy „Hajtó béresek vidám ostor csatogtatásai mellett borulnak egymásra a barázdák; a különféle termények sokasága tarkazza a szántóföldeket s mikor elérkezik az aratás ideje, egy évi izzadás jutalmaként hullanak a nehéz buzakalászok a szántó-vető sarlója alatt.

Ázsia fensíkjairól bejövő őseink hont foglaltak, hazát alkottak, fegyverrel és harci kürttel; a későbbi nemzedék, támogatva a szent István első apostoli király vezérlete alatt meghonosított keresztény hit erkölcs-szelidítő befolyása által, termékenységre kényszerítette az őseink által elfoglalt földet s ezt teszi mai nap is.

A drága hazai anyaföldnek ily módon való kiaknázása második honfoglalásnak tekinthető, melyet hiven, ernyedetlen munkássággal teljesített és teljesít ma napság is, az ősei földjéhez, a hazához hagyományos lelkesedéssel ragaszkodó nemzedék, teljes öntudatában lévén azon megdönthetetlen igazságnak: „Kié a föld, azé a haza és hatalom.“

De az őseink vére és fegyvere árán szerzett s a későbbi nemzedék vére, fegyvere és munkássága árán egy ezred, s mi székelyek szólva: közel másfél ezred év óta megtartott és kezünk igája alá hajtott drága anyaföld csak akkor lesz a miénk, a mi kezeink között, harmadszor és véglegesen elfoglalva, midőn lerázva nyakunkról a gyarlóságunkon ezer meg ezer ügynökeivel taposó élelmes külföld gyarló gyártmányait: kiszorítottuk „hazánk területéről, az erszényeinken és izzadságunkon élösködő idegen

ipart"; vagyis az újabb nemzedék a vérrel szerzett drága hon iránti honfiai kötelességéből kifolyólag „az ipar ezer ágának meghonosítása által“ betetőzi, „az elődök által megkezdett honfoglalás nagy munkáját“. Mert, hogy ez még hátra van és hogy a fejünkre nőtt új viszonyok szülte helyzet és mai magyar társadalmi és nagy államhatalmi viszonyaink ezt sürgősen követelik: ezt valaminek való ember előtt mondanunk sem kell.

Nem nagy dicsőségére e nemzedéknek, de a lezajzott nagy idők és őseink jókorán megmutatott példaadása után be kell valanunk, hogy a magyar-faj hazafias és élelmes szelleme s érzéke az ipar iránt csak az utóbbi időben kezdett magáról élénkebben nyilvánuló jelt adni.

Még ugy szólva csak a kiskorúság lábbadozó korát éljük. E téren nagy munka vár e nemzedékre. De reméljük, hogy ébredő nemzeti közszellemünk itt sem fog cserben hagyni; s ha még áldozatunkba fogna is kerülni, a mai általános világtársadalmi viszonyok, a magyar nemzeti eszme megvalósításához fűződő kulturális érdek, nagy hatalmi állásunk és jövő elhivatásunk követelményeinek későre is eleget fogunk tenni. Mert jöni fog, mert jönie kell a kornak, melyben a Szittya hun-székely-magyar-faj a drága véren szerzett hon anyaföldjének megművelése és termékenyítése után Istenben vetett bizalommal sorakozni fog azon százerek csoportjához s elfoglalja a neki kijelölt helyet azok között is, kik „öldöklő fegyver helyett tüvel, faragókéssel, kalapáccsal, gyaluval, fűrészszel, furóval, vésővel, hasító fejszével és bárdal a kezükben látnak hozzá a harmadik honfoglalás szent munkájához“.

A termelők és fogyasztók e két nagy osztályának kell itt egymást kiegészíteni. S ekkor a magyar nemzet második évezredének már első időszaka bizonyára megfogja hozni a köznemzeti óhaj e méltán sürgetett és elvárt gyümölcsét.

Hogy székely őseink ama közbeeső századokat, melyek 447-től, a némely történet írók szerinti Csaba-népének Ázsiába történt visszavonulása és a magyarok bejövetele között, vagyis a hun birodalom feloszlásától a székelyeknek a magyarokkal való egyesüléséig közbe esnek, mikép töltötték: igen kevés adattal rendelkezünk annak megvilágítására. Ugy szintén abból is igen keveset tudunk, hogy székely őseink hogyan, mikép, minő küzdelmek és viszontagságok között vergődtek fel bérczes mai hazánk rengeteg erdősegei közé. De hogy már az avarok alatt és a magyarok bejövetelekor itt voltak a Hargita hegylánc tövében az Olt, Maros, Feketeügy és Küküllők fejei körül s azok mentében: az kétségbevonhatlan tény. Miről azonban e munka tör-

ténelmi részében a rendelkezésünkre álló adatok és kutfők után tüzetesen fogunk szólni.

Itten csak áldjuk az imádandó Gondviselést, ki míg azóta annyi népet, nemzetet, országot és trónokat engedett elenyészni és megsemmisülni, addig bennünket, mint választott népét, kiváló szeretetének és bölcsességének tárgyát atyai jósággal védve, őrizett és tartott fenn ezer vész és vad vihar között maig az élet nehézkes utain. Mert habár mint Berzsenyi mondá:

„A derék nem fél az idők mohától,  
A koporsóból kitör és eget kér,  
S érdemét a jók, nemesek s jövőendő századok állják.“

De elvitathatlan történelmi igazság az, hogy csak az Istenben hívő és bizó népeknek és nemzeteknek van élete s csak az Ur utain járó nép és nemzetekre nem borul a feledés és enyészet rémes éjele. Székely és magyar néptünk s nemzetünk is csak addig fog élni, míg Istenéhez, ősi vallásához, hitéhez és erkölceihez hű marad.

### Csikmegye látképe.

Csikmegye a Hargita legmagasabb csucspontjáról szemlélve elragadó képet nyújt. Lássuk röviden. Csikmegye gyérhomálylyal átszűrt égszín légkörben, örökzöld heglánczokból fűzött koszoru északtól dél irányban tartó kihosszabbodással, melynek behomrodó ülét az Olt, Maros folyók és több patakok, mint egy hanyat elterülten fekvő élő kis óriás testet a vér és üterek, minden irányban átfolyják, átszántják.

E koszoru sötétzöld bársonyának peremén, melyet az Ur teremtő keze fűzött a növény- és ásványvilág legdrágább ékei- és gyöngyeiből, a maga csodás fenségében a kéklő, s majd a csillagos ég látszik széleivel lepihenni.

Felséges bércz koszoru, magasztos látványt nyújtó koszorus völgykebel, isteni remeklő kéz által alkotott bölcső, a különböző lények mesterileg elrendelt csodás összhangzata ez, melyeket csak mindenható erő hozhat létre.

És ime ezen isteni kis remekművön is örök tenyészet és egyszerre örök enyészet borul el és leng át. Élet és halál! Komoly szavak. Minden édesség és keserűség, melynek az emberi élet s e világ tárgya lehet, e két szóban felölelve és kimerítve találhatik. Friss életen újra élő sirdomb, friss sirdombon újra élő halál. Friss sirdombon friss virág hajt fel, ifjul a természet. Friss sirhanton új reményünk éled, friss sirdombon int az örök élet.



Életen a sirdomb, sirdombon virít az örök élet és lét reménye. Ime az Isten és az ember eszméjének összpontosított képe, egy kis keretben.

Tenyészet és enyészet megszentelt, milliószor és milliószor felhantolt földje, az élet és halál örökön váltakozó küzd homokja vagy tehát bércz koszoruzta kis Csikmegye.

A tenyészet földje, melyen a lezajlott évezredek alatt millió emberi élet és virág fakadt; és enyészet földje, melynek sötét kebelén milliók és milliók aluszszák hosszú álmukat, kikét egykor pezsgő élet, forró szeretet, hön dobogó honfi szív, bátor és istenes lélek, kimagasló polgári, isteni és erkölcsi erények fűztek hozzá.

Sirhalmok között, ősök megszentelt néma hamvai fölött, a pusztító enyészet borzasztó romjain, a világ lettint dicsőségének ijesztő képe előtt állunk. Le tehát a kalappal e rettentő képnél! Allj meg itt egy keveset üdvö, ki e megye határát átléped. Borulj térdre a szent hamvak fölött, mintegy temetőben, jusson eszedbe, hogy a hazájukért elvérzett székelyek millióinak csendes birodalmában vagy, lobhanjon fel kebledben a szeretet lángja és röpits imát kegyeletül lelked egész hevével értök az élők és holtak örök Urához! És kimélve lépdelj tovább, mert tudd meg, hogy felszaggatott sirhantok fölött lépdélsz és minden porszem, mely talpadhoz tapad egy-egy hős székely elhamvadt és szétszort csontjainak része, ki a török-tatár s más ellenségekkel szemben e földért vívott csatában vérzett el; tudd meg, hogy itt minden harmat és esőcseppben egy-egy derék székely hazájáért és vallásáért kiömlött vércseppje reszket, piroslik fel és ragyog szét.

Vagy hát hol volnának a világhódítók, kik Etelével jövének s itt visszamaradván, dicsőségük betölté fényével nemcsak e kis bérczes hont, hanem az egész világot? Poraikat e föld temette magába. Hol vannak, kik a történelem szerint még az örökkévalósággal is dacolni látszottak s századokon bámulat tárgyai valának a világnak?

Itt alusznak; a pusztító enyészet törülte el mindegyiknek nyomát, hogy e szent nyomokon millió és millió új élet fakadjon. Itt némultak el az ajkak, melyek közel másfél évezreden át maig sokat mondó csevegéssel derült kedélyvilágot, örök vidámságot és messze zajló holdog élénkséget varázsoltak e tájra, itt aludtak ki a villogó szemek, melyekből harczi tűz lövelt szét s melyeknek vidáman mosolygó és szikrázó fénye gyújtó és melegítő napként ragyogta be a hájos képet; itt halványultak el az arcok, melyeknek megszentelt öröme megaranyozta millió csecsemő feslő élethajnalát; itt hamvadtak el a szívek, melyeknek lángoló sze-

retetéből milliók szeretet-tengere fakadt és a megelegedés, a jólét paradicsomává alakítá e regényes vadont, s melyek egygyé, testvérekké, rokonokká, barátokká, kedvesekké olvadtak egybe megsztottan szeretetök anygali egységében, de melyeknek az örök forráshoz visszatörő tergernyi vágyai, e világ és minden kincse sem elégíthetvén ki azokat, Istenben olvadának fel benne való elmerülés nélkül; itt porladnak a vitéz kezek, melyek annyi véres csatát vivának ki számunkra; itt pihennek a lábak, melyek az isteni és honfi erények utjain járván, annyit futtak, fáradtak e kis hon megszerzésén, művelésén és megtartásán.

Igen, enyészet országa, halottak gyásztemetője e hely, hol a hálás unokák szive és lelke a kegyelet szent érzelmeitől hevül és lángol fel.

Ős ipáink, apáink, nagyapáink, testvéreink, rokonaink, apák, anyák, férjek, feleségek, özvegyek, ifjak, árvák, gyerekek, csecsemők, boldogok, boldogtalanok, kicsinyek, nagyok, szegények, gazdagok, urak, szolgák, köz- és nemesvitézek, egyháziak és világiak, vezérek és fejedelmek közös sirkertje, nyugalom hazája ez.

Oh! és talán éppen ezért van, ezért van oly gyakran, hogy maga a természet is gyászolni látszik és szürke fátyollal takarja e vidéket, majd-majd sötét fátyolt von rája? Talán ezért van, hogy a majd borongó, majd nehéz, majd sötétlő ködfátyolon alig szűrődik át a napsugár, mintha beteg, bádgyadt lenne és gyászában sirt volna; kisirta volna ragyogó szemeit? Mintha nemcsak a náp gyászolna, és hullatna forró könnyeket, hanem az ég is ezért szorna könnyeket oly gyakran és sirna harmatgyöngyöket ezen el-elkomorodó vidék, e valóságos sirkert hideg ölén csendesen pihenő sok-sok székely halott drága és kihült hamvai fölött?

Oh! tán a susogó szellő, a hűvös őszi szél által hajtott sárguló falevél és haraszt zörgése, a vizek halk moraja, a patakok csevegése, a természet felsíró hangja és zokogása, a harangok méla hangjával s szivet-lelket átható bus rezgéseivel egyetemben mind-mind a kegyelet jajai és égre szóló ima fohászai lennének e küzdés és csüggedés sötét földjéről felemelkedve drága és kedves, bennünket a halálban megelőző halottjaink fölött.

Igen, e hely gyászkeserveink, biztos enyészetünk és megifjuló édes reményeink záloga és földje, hol buba merült keblünk, fájó szívünk és csüggedő lelkünk a meghalt kedveseink itt hamvadó porairól való hű megemlékezés magasba ragadó szárnyain e föld göröngyeiről felemelkedve a boldog viszontlátás reményében enyhítő balzsamot, megnyugvást nyer, hol századok gyermekkori, fiatalkori, férfi, aggkori, házias, testvéries együtt-

léti, neveltetési, édes és keserű emlékei megújulnak és lelki szemünk előtt a szétszórt csontok zörögve felkelni, a megdicsőült ősök hamvai megelevenedni, a kegyelet meggyújtott fáklyafényénél, jöni, menni, velünk összevegyülni, apa fiával, anya leányával, férj feleségével, testvér testvérével, rokon rokonával, barát barátjával, ismerős ismerősével száz és ezer iziglen találálkozva ölelkezni, egymást a béke és szeretet csókjával elhinteni s mind, mind Istenhez — ki mindnyájunkat és mindeneket teremtett — visszatérni s benne örökre egyesülni látszanak. Megható, csodás, isteni látvány, melynek csirája lelkünkben kiólthatlanul él, melynek örök fényt szent hitünk magasan lobogó lángözöne kölcsönöz.

Ime az enyészet, ime: „a halál eszméje, mely — mint báró Eötvös József írja — csak addig rettentő, míg benne az elválás eszméjével a viszontlátás gondolata nem egyesül.”

Ekép a mi bérczes völgyes kis hazánk, mely a tenyészet és enyészet földje, szent vallásunk szerint, mely — mint Nicolas mondja — kötelességet csinált az emlékezetből, erényt a reményből“, s mely élet fájdalunkat enyhíti, bánatunkat mérsékli, gyászunkból a mi fölöttébb komor és mulékony elveszi, egyuttal a feltámadás, halhatlanság és örök élet biztos záloga. Minden por-szemében tehát e parányi földnek az élet, halál, feltámadás örök fénye ragyog föl és sugárzik felénk.

Valóban e fenyves erdőkkel körül keretelt, gyönyörűen fekvő falvakkal tarkázott s az Olt és Maros fényzalagai által végig kanyargott gyönyörű hármas térségnél szebb és meghatóbb képet az emberi lélek alig képzelhet magának. Akár nyugatra, akár keletre fordítsuk tekintetünket, akár szemben merengjünk el e kies táj fölött, mint Orbán B. is megjegyzi, mindenütt gyönyörű alakzatu sziklabérczek, zöld lepelbe vont óriási gulák, om-ladozó ódon sziklavarak, fehérő templomok és kápolnák kimagasló tornyai, ezek fölött festőileg evezett kopár hegyoldalak és ezek kicsipkézett és napsugarakkal körül aranyozott csucsai mind mind elbűvölően meglepő és elragadóan szép panorámát állítanak a szemlélő elé. Az eszményi szépségen gyönyörködő lelket ezen élénken színezett és regényes táj vonzó látképe valóban delejes gyönyörrel lánczolja le, s főleg naplementekor, midőn a Hargita felett lebegő nap sugárözönét rézsut rászórva, megaranyozza, költőibb színezetet, elragadóbb szépségű képet nem lehet képzelni.

Elhallgatom itt továbbá, hogy Csikmegye a magyar hazának nemcsak elő, keleti védőfala, hanem az ezen természetes védvonalon vivott ezer meg ezer véres harcok után a nemzeti kegyelet által emeltetni szokott emlékek hiányában, maga a természet által emelt örökös csataemlék, melyről a haza és vallás szent

ügyeért elvérzett székely hősök neveinek fénye ragyog szét és világit át időn és enyészeten. Elhallgatom itt azt is, hogy e megye tája másfél ezredéves ős fészke lévén az ős ázsiai szittyafajnak, nemcsak e rengeteg idők viharos emléke lebeg előttünk, hanem e hosszú időkön át itt élt, küzdött, szenvedett és meghalt nagy ősök hon- és vallásszeretetre lelkesítő szelleme is virraszt felettünk.

De e ránk, csikmegyei székelyekre nézve, másfélévezredes szent hajdan és nemzeti emlék, mint ringó bölcsőnk s majdan sirunk iránt a hálás kegyelet halvány jelét kívánjuk megörökítve kifejezni, midőn a fentebb rajzolt mozaikkép kiszélesítésére és nagyobbitására fordítjuk parányi erőnket. Azon hit és reményben ringatjuk magunkat, hogy minden mozzanat, mely ezen, annyi dicső esemény által megszentelt multu és egy nagy küldetéssel bíró nemzet nagy történelmi képéhez egy parányi mozaikot nyújtó porszemnyi földnek és ezen lezajlott eseményeknek méltó le- és megírását célozza, egyuttal a hazafias kegyelet szerény műve és kifejezése is. Azonban a mig Csikmegye földrajzilag és történelmileg a nagy Magyarországnak egy mozaik szemét képezi: addig, hogy Csikmegyének önállóan kidomborodó képét adhassuk, az azt alkotó egyes mozaik szemeket kell, a maguk helyére illesztve, egymás mellé állitanunk, az egész a kis részek összetételéből állván elő.

Hogy tehát Csikvármegyének lehetőleg teljes képét nyújtjuk, adjuk a mennyire módunk és tehetségünkben áll, az alább következőket.

Azonban a fentebbi képhez némi kiegészítésül álljon ezen verzeset is:

### Hargita alján.<sup>1)</sup>

*Derék székely népség  
Hargita aljában,  
Jellemedben oly sok  
Dicsérni való van!*

*Ősi jellegedet  
Hiven megőrizted;  
Mily sok népfaj marad  
Messze el melletted!*

*Kőszáli sas vagy te,  
Mely büszke és merész;  
Nem félemlített meg  
Sem ellenség, sem vész!*

*Terebélyes fa vagy,  
Mely dus ágakat hajt;  
Pusztulás nem éri  
Az ily derék népfajt!*

<sup>1)</sup> Székelyföld, 1885. IV. f. sz., 20. sz. Tárca.

Háboruban vitéz  
 Békében jó honfi;  
 „Derék székely“ nevét  
 Erénnyel vivta ki

Munka-időn ki-ki  
 Saját dolgát végzi;  
 Félbe akkor hagyja,  
 Ha közügy igényli

Egy testté tömörül  
 A vész hallatára,  
 Vagyont, vért tenni kész  
 Hona oltárára.

Hona szerelmétől  
 Lángol a kebele,  
 Magán- s közügyekben  
 Az heviti tette.

A munkára szerény  
 Iskolát szereti;

Vagyont s műveltséget  
 É kettő ad neki.

Iskola és templom  
 Legfőbb büszkesége;  
 Tettleg hirdeti azt  
 Mindkettőnek fénye

Jó Istenem, áldd meg  
 Azt a derék népet,  
 Mely buzgón imádja  
 A Te szent nevedet!

Elkorcsosodástól  
 Óvd meg ifjuságát!  
 Óvd meg leányinak  
 Női tisztaságát!

Jó példát lássanak  
 Ifjak és gyermekek,  
 Derék őseikhez  
 Hogy méltók legyenek!

Holló Kázmér.



## Csikmegye megnevezése.

Csikvármegye magyar hazánk erdélyi részének egyik szé-  
kely vármegyéje, Erdélynek, az annyi történelmi multtal bíró, s  
ma Magyarországgal egyesülten, annak kiegészítő részét képező  
keleti határvonalán Románia szomszédságában, a Maros és Olt  
folyók, valamint a Tölgyes, Békáspatak, Tatros folyó és Kászon-  
patak körül fekszik 780 métertől 640 méter közt ingadozó sik-  
téri és innen 2006 méterig terjedő hegyi magasságban a tenger  
színe fölött. Csikmegye tulnyomóan hegyes vidék 4493·21 □ ki-  
lometer, nagyobbára erdős és kimagasló hegycsoportulatokat al-  
kötő területtel északon és keleten Románia, délen Háromszék,  
nyugaton Udvarhely- és Maros-Tordamegyék között terül el az  
Olt völgyén az alcsiki (680—640 m. tszin feletti magasságban) és fel-  
csiki (720—660 m. t. feletti magasságban) és a Maros völgyén (780—  
700 m. teng. feletti m. a gyergyói síksággal. Csikmegyét örök  
zöld fenyveseikkel körül koszoruzzák és bástyaszerű, több helyen  
áttörhetlen szikla és megmászhatlan védfalakkal körül veszik:  
északkelet felől a Kárpáthegyláncz magasán emelkedő hegycso-  
portulataival a Kelemen havastól a Nemere tetőig a Magura  
(1050 m.), Nagy-Hagymás (1793. m.), a Tarhavas (1662 m.), a  
Lóhavas (1611 m.), Apahavas, Péterhavas, Solyomtár magasabb  
tetőivel a gyergyói és csiki síkságok északkeleti oldalán, délről  
Baska, Kutfő, Köztető, Bálványosvár, Bodoki hegységek nyulvá-  
nyai, Alcsikot délnyugaton az Erdővidéki havasok, a Jáhoros  
(1358 m. magas), Solyomkő (1375 m.), Mitács (1150 m.) Kakuk-  
hegy (1560 m.) magasabb csucaikkal, Felcsikot a Hargita-hegy-  
láncz a Grádicskő és Galusatető (1798 m.), a csicsói (1760 m.), a  
madéfalvi (1720), rákosi, madarasi Hargita, dánfalvi Fertőtető (1580  
m.) csucaival, Gyergyót a Görgényi havasok keleti futványai a  
Délhegy (1700 m.) Borzonfő (1500 m.) Bucsin (1272 m.), Kereszt-  
hegy (1500 m.) Tatárkő (1700 m.) Batrina (1604 méter) magas  
kiemelkedésekkel. E hatalmas bástyahegységek közül kelet felé  
a tölgyesi, békási, gyimesi és uzi szoros Romániába, délfelé az  
Olt és Kászonpatak völgy, északra a Maros völgy (Topliczánál),  
nyugat felé a Mitács (1150 m), Tolvajos (975 m), Bucsin (1141.  
m.) és Kereszt-hágók (1154. mt.) képeznek természetes átjárato-  
kat a hegyek között magyar hazánkba. Geológiai szempontból a

gyergyói hegységek kőzetét leginkább kristályos kőzetek, részben gránit, a csikiakat palákon és gnájszon kívül nagyobbára mészkő, a nyugati hegységeket leginkább trachit képezvén, ezekről úgy, mint fennebb, a megye fekvéseinek meghatározása végett itt röviden érintettekét alább külön czimek alatt egész terjedelmesen fogjuk látni.

### „Csik“ elnevezésének eredete.

A mai Csikmegyének, mely 15 folyó mértföldnyi hosszukás alakban északról dél felé nyuló s három főbb sikot képező hosszúságban terjed; egyes részei a legrégibb időből fennmaradva különböző elnevezések alatt fordulnak elő és neveztetnek a mai nap is. Az Olt völgyét Csiknak hívják és pedig az alsó felét, Szeredán alul: *Alcsiknak*; a felső felét, Szeredán felül: *Felcsiknak*; a Maros és Kis-Besztercze folyó s a Békáspatak völgyét és vidékét: *Gyergyónak*; a keleti oldalon, a Tatros folyó völgyét: *Gyimesnek*; a megye délkeleti szögletét vagyis a Kászonpatak völgyét és vidékét: *Kászonnak* nevezik. Ezen vidékek, völgyek és fiókszékek tették együtt véve a hajdani Csikszéket, a hét székely székek egyikét és teszik a mai Csikvármegyét.

E felosztást egyuttal természeti határvonalak jelölik, melyek e megye képét szemléletileg állítják elő. Ezen elnevezésekre nézve pedig a legrégibb történeti adatokban ezen feljegyzéseket találjuk: „A Csik nevet némelyek a Magyaroknál *Csik* név alatt ismeretes halfajták bővségétől akarják lehozni, melyet a Scythulusok vagy Siculusok, Székelyek, mint Aladárnak, Attila fijának 475. körül oda vonult serege, talált volna ott s nemzetiségi néven ezen helyet *Csiknak* nevezték“.

A mi egyértelmű Losteiner Leonhárd Szentferenczi szerzetesnek az erdélyi kolostorokról szóló kézírata első szakaszában olvasható ezen latin szövegével: „Csik, Tsik, Czik, vel Cik nomen habet ut quidem volunt a copia piscium lampertarum Hungaris *Csik* dictorum, quas nimirum in inculto solo Scythuli, seu siculi residuae Aladári filii Atillae copiae dum in locum circa annum 475. venerunt, invenerunt, et Gentis vocabulo *Csik* dixerunt“.

A csikhalfaj nagy sokaságából származtatott ezen elnevezéstől mások eltérnek.

Ezen elnevezésről egy ismeretlen nevű költő ezt írja:

Muta quidem a muto gerimus cognomina pisce, Sunt tamen haec rebus congrua rara suis.<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> A néma haltól ugyan veszünk hallgatagon alatta értett mellék elnevezéseket. Azonban ezen elnevezések magának a dolog lényegének ritkán felelnek meg.

Igy Benkő József Specialis Transilvániája 356-ik lapján ezeket írja: Mi azonban az igazsággal megegyezőbbnek tartjuk ezen elnevezést a tartománynak kiszélesbedő (félre való) fekvésétől hozni le, mely ugyan a magas kárpátok kimágasló ágai által mindenfelől, mint egy amphitheatrum öveztetik körül, azonban mégis az egész egy *sik* földön terül el: tudjuk pedig, hogy nálunk a *sik*: annyit tesz, mint a latin nyelven a *planities-térség, sik, egyenes* hely, könnyen lehetett tehát a *sik*-ból keményebb kiejtéssel *Tsik* és így nevezhették el a kitéresedő tartományt *Tsik*-nak. Vagyis a latin szöveg szerint: „At nos veritati magis consentaneum censemus sic nuncupatam a penetrati Regionis situ, qui licet excelsi Carpathi propaginibus Amphitheatri instar undique cinctus, totus tamen planus extenditur; notam vero est *Sik*: nobis idem valere, ac latinis *planities*, planus, aequus, levis adeque ex *Sik* dictione robustiore factum fuerit *Tsik*, ut sic *Tsik* Regionem planam valeat“ etcet.

A tulajdonképeni Csik nemcsak elnevezésileg és kormányzatilag osztott két részre, hanem a természet által is, a menyében Csik-Szeredán alul, hol Felcsik záródik, az Oltnak tágas tere újból elszorul s a havasokból két oldalt lenyuló kifutványok az Oltot Zsögödnél szűk ágyba szorítják. De a mint az a Fel-Csikot Al-Csiktól elkülönítő *zsögödi szorosból* Szentkirálynál kibontakozik a Nagy mezőnek méltán nevezett 2 mértföldnyi hosszú és ugyanannyi szélességű átmérettel bíró s festőbb alaku Al-Csik köridomu térsége domborodik ki, melyet a körülkigyozó Kárpát havasok gyűrűzetei keretelnek, míg a Háromszékre vezető *tusnádi szorosban* az Olt bucsut véve tőlük, összefutnak.

A míg Al-Csikon egyetlen köridomu völgyülete képez a *zsögödi és tusnádi szorosok között*, addig Fel-Csiknak két völgyülete van t. i. a mint az Olt Szent-Domokosnál a havasok korlátai közül kibontakozik és a Rákos melletti *Bogáth szorosnál* a Kőd e keskenyebb völgyületet áttorlaszolja és a *zsögödi és bogáthi-szoros közötti* kitágulóbb terjes völgyület. Innen a Fel-Csikot a *Ködon felül* és a *Ködon alul* elnevezéssel is szokták megkülönböztetni, a mint általában az egész Csikot *Olt mellett* és *havas alatti* elnevezéssel.

De mielőtt tovább mennénk, itt adnunk kell Csiknak név-eredetéről Orbán Baláznak több kútfőkből összevont adatait is. „Csiknak nevét — írja „Székelyföld leírása“ — cz. műve 27. lapján sokféleképen származtatják. Lakatos — Siculiájában — és Losteiner arról, hogy midőn honfoglaló őseink a *Mitácson* átjöttek, nagyon megéheztek volt s eledel után látva, az Olt mocsáraiban igen sok *csikot* (halat) találtak, azért a felfedezett,



addig lakatlan tartományt ezen legelőbb izlelt productumáról *Csiknak* nevezték el. Apor Péter pedig Timonhoz irt II-dik levelében azt ily nevű, e földre teleptült székely vezértől, Benkő s mások is *Sik* térségétől származtatják.

Székely Sándor pedig (a N. Társalkodó, 1840. 354. lapján) *Csiknak* nevét, melyet régi írók *Csittiának*, *Csikiának* irnak, *Csita*, *Dcsitából*, valamint Verbőcziben is előjövő Sythuli nevét Ázsiából kihozott névnek tartja“. *Csik* nevének eredetéről lévén szó, ezeket is itt megfigyelésre méltóknak találjuk. *Csiknak* elnevezése alatt, valamint a jelenben, ugy a multban is igen gyakran egyuttal Gyergyó és Kászon is értetett. Mind arra, hogy *Csiknak* elnevezése alatt Gyergyó és Kászon is értessék, mind pedig arra, hogy a mai Csikvármegye hármast. i. *Csik-Gyergyó és Kászon* elnevezés alatt forduljon elő, mint a Csikmegyei füzetek folyamán látni fogjuk, igen sok és fontos okuk volt őseinknek a multban s ezen okok közül ma is igen sok fennáll a jelenben. Igen, mert a mint Orbán B. is megjegyzi *Csiknak* „ezen hármast felosztása nemcsak politikai értelemben és elnevezésileg, hanem földrajzilag is létezik, a mennyiben a természetes határokra talán sehol kiválóbb figyelem fordítva nem volt, mint épen *Csikban*, hol annak említett három része teljesen elkülönített három folyam vidékhez tartozik és pedig *Csik* az Oltéhoz, *Gyergyó* a Maroséhoz, végre *Kászon* a Feketűgybe ömlő *Kászon* vize folyam vidékéhez“. (L. Orbán B. Székelyf. Leir. II. k. 2—3. 1.)

*Csik* tehát már természeti fekvésében birja elnevezésének eredetiségét és viszont elnevezése megfelel természeti fekvésének.

## A „Gyergyó“ elnevezés eredete.

Az írók a „Gyergyó“ elnevezésnek különböző eredetét adják: és pedig Pray a Specimen Hierar. Hungariae czimű könyve I-ső rész 430-ik lapján a Milkovai Püspökségről írva, ugy vélekedik, hogy ezen tartományt hajdan szent Györgyről nevezték így el. (Sz. György meghalt 303-ban, ünnepeltetik április 24-én.) Mások meg azt állítják, hogy midőn a székelyek, mint az Etele hátramaradt serege az ő fiai egyenletlenségök miatt Ó-Dácziba jöttek, egy kém, kinek neve magyarul *György* volt, hozta be ezen helyre a maga nemzetségét s ezért kapta a jó melléknevet és így a kémnek s vezérnek örök emlékére ez az elnevezés: „*György jó*“, rövidítve „*Gyergyó*“ rajta maradt mai napig e tartományon.

Timon pedig ezen elnevezéstől kissé eltérőleg azt írja, hogy Gyergyó székét egy vén asszonynak ama szavaiból: (gyer)

*jer jó*, melyekkel az embereket az odavaló telepedésre csalogatta, — neveztek volna el.<sup>1)</sup>

Bethlen János Gyergyó, helyett Gyirgio-t használ. Mások rosszabb helyesírással Gyrgio, Gyergau, és Jergau-t írnak.

(Mik Losteiner idézett kéziratának 8-ik szakaszában latin szöveggel így vannak megírva: Gyergyó nomenclationis hujus Scriptores diversam tradunt originem: et quidem A. Pray Specim. Hier. Hung. P. 1. Pag. 430. de Episkop. Milkoviensi olim a Sancto Georgio sic dictam, Regionem opinatur; Alii nomen Gyergyó loco inditum tradunt: quod seculo 5-to reparati Orbis quando Siculi, Copiarum Atiliae reliquiae, per discordiam Filiorum ejusdem dissipati, in vetere Dacia venerunt, Explorator nomine Georgius Hungaris György tribum suum in locum invexit: tandem ab ea in praedicato: *bonus* Hungaris „jó“ demeruerit, atque Regiunculo in perrennem Exploratoris ac Ducis memoriam nomen *György jó*: abbreviale *Gyergyó* haeserit. Ab ista nomenclatione P. Sam. Timon in Addit. ad Imag. Hung. Epist. 2. parum ab ludis dum scribit, Sedem Gyergyó ex cujusdam anus verbis illis, veni bonum est *jer jo*: homines eo ad habitandum allicientis coaluisse. Johannes Bethlen pro Gyergyó habet Gyirgio, alii Gyrgió, Gyergau, et Jergau pejore ortographia scribunt. (3.)

Továbbá Mátyás királynak 1466-ban a székely székeknek panaszos kérésére a Kopla, Kapza v. Zápolyi Miklós erdélyi püspöknek fizetett decimák ügyében kelt kiadványában Csik és Gyergyó; és Báthori Endrének 1592. ápril 5-én Gyaluvárában kelt Dekretumában, midőn a Csik, Gyergyó és Kászoni esperességet felállítja, Csik, Gyergyó ily módon van írva: „*Csyk, Girgio* és *Kászon*.“

Orbán Balázs a Székelyföld leírása cz. műve II. k. 104. lapján így ír: Gyergyó „sajátságos nevét igen sokféleképen származtatják. Vannak, kik *Georgiától*, vagyis e tájról jött őseink visszaemlékezésétől eredeztetik.“ (L. a Nemz. Társalgó 1840. évfolyam 353. lapját.) „Pray — mint már említők — Szent György latin nevéből, Losteiner pedig attól, hogy az első odateleplülőket vezető székely őst *Györgynek* hívták s midőn tanyát és telephelyet kereső népe a Gereczestetőről megpillantá a havasok keblében rejtőzködő szép tét, meglepetve kiáltott fel: *György jó*, vagy *gyer jó*, *jere jó*.“

A székely krónika szerint Gyergyó legrégebbi neve *Hegyalja* volt.

<sup>1)</sup> Gyergyó elnevezéséről a történelmi részben szintén lesz még szó.

## A „Kászón“ elnevezésének eredete.

Kászón elnevezésének eredetére nézve a népmonda eltérő levezetésekert tartott fen. A Kászónpatak völgye, a kimagasló girbe-görbe hegyek között, mintegy kis medencze, katlan vagy kiszélesedő száju és keskeny összenyomott alju kászu néz ki. Legnevezetesebb a mi Kászón elnevezéséről a nemes Székely Nemzetnek Constitutioi, Privilegiumai és jószág leszállását tárgyzó némely törvényes ítéletei több hiteles tárákból egyben szedve, (nyomt. Pesten nagyobb 8-ad rétbén 1818.) czimű könyv 279. lapján olvasható. Annak okáért Uopour Sándor az Ika Rhabonban vérszerinti testvére, midőn táborának helyet keresne az ő testvérének megszállott fíját *Gázon Harkánt* egybeszedte, s neki a Nyrgoz havason tul fekvő földet és völgyet átadta, s nemzetiségét ott terjesztette, őt fiat hagyva hátra Trarh, Cserthe, Matharaats, Vere, Blasu, Markátsnak nagyobbik fia „*Gázon*“-tól kapta ezen föld a „*Kászón*“ nevet.

Ennek valószínűsége mellett bizonyít azon körülmény, hogy a fejedelmi Aporok fészke a bálványosvár hegy a kászoni hegylánczozal egy összefüggő testet képez, mely az Aporok birtokához tartozott s ama birtoktest *Gazonra*, mint családí örökség szállt át.

(A fentebb idézett könyv 279. lapjának latin szövege pedig következőleg hangzik:

„Eaque Uopour Sandour Carnalis Frater Rhabonbani Ika cum castra metatus esset Harkan Gazon fratris sui filium pulsum Comite Pau coëgit, eique terram et vallem post Nyrgocz Alpem adsignavit, ibique semen suum propagare fecit, relictis quinque filiis Trarh, Cserthe, Matharaats, Vere, Blasu, filius maximus Markatis Gazon a quo terra Kászón nominata.“) (L. Benkő K. Csik, Gyergyó és Kászón leírását.)

Orbán Balázs Kászón alakulására nézve (a Székelyföld leírásában 51. lapon) ezeket írja: „Minden arra mutat, hogy az ős erdők által borított lakás- és földmívelésre kevés tért nyújtó Kászonszék Csik gyarmatai által népesítettett; a csiki krónikában találjuk a Kászonszékre vonatkozó első adatot és első nyomát ezen gyarmatosításnak; ugyan is Gázon, öcsesét Lankonarathot megölvén, ennek fiai által üzőbe vétetett, de Apor (Upor) Sándor pártfogása alá vette az elmenekült Gázon harkászt, és a Nyrgocz (Nyerges) havasa mögötti völgyben telepítvén meg, ezen megszállt tartomány az ő nevéreől kapta *Kászónföldje* elnevezését. Ez volt tehát Kászónnak Csikból jött első gyarmata.“ Hogy

Kászont az előtt lakták-e? és kik lakták, krónikáink nem tesznek említést róla.

Kászonnak második gyarmata, a mint Orbán B. is megjegyzi azon időre esik, midőn a Keresztény vallás elterjedése miatt „keletkezett harczokban a rabonbánok földje néptelenné válván Sándor (Sandour) István az ő atyafiait telepíté oda, és pedig a Nurgöz (Nyerges) földje mögé helyezé atyafia *Ugron* fiait, kik közül megnevezést érdemelnek *Borz* — valószínűleg a Borsok előde, — *Zőköl* — a Kászonban ma is meglévő Székelyek előde, *Borida* vagy *Bonda* — valószínűleg a régi székelyeknél divatos *Buda* név, mely hibáson másoltatott *Bondának*, Béél, Gere, Torona, Lepp.

Kászonnak Csiktól való különállóságát és viszonyait más helyütt adjuk. De itt meg kell jegyeznünk, hogy *Kászon* Csiktól már a természet által teljesen elkülönítve, „magas hegységek által elválasztva az Alcsiktól délkeletre eső erdőségek között rejtőzködik, oly folyam (Kászon vize) völgyeleteiben, melyek közvetőleg az Olt folyam vidékéhez tartoznak ugyan, de a melyeknek folyamai előbb a Fekete-ügybe ömlenek s csakis ezzel folynak az Oltba“.

Csik, Gyergyó és Kászon elnevezéseiről s főleg Kászon benépesítéséről még a történelmi részben meg fogunk emlékezni történelmi szempontból is, azért itt ez alkalommal nem időzünk hosszasan. Azonban még mindig fennmarad a tér és ama hazafias kötelesség, hogy mindig és mindig tovább kutassunk és eddig ismeretlen adatok napfényre hozatala által a letűnt századok egymás háttára torlódó homályával sok tekintetben vastagon fedett nemzeti multunkra fényt deríteni iparkodjunk, vagy a még megmenthetőt az enyészet emésztő hatalmának mindent, a mi anyagi, megmorzsoló kezétől megóvjunk a jövő számára.

### Csikmegye határai.

A Csikmegye a régi elnevezés szerinti ismert erdélyi nagy fejedelemség egész területének ugymint: a mai Erdélynek, illetőleg Erdélynek Magyarországgal való egyesülése óta, az erdélyrészi Magyarországnak napkeleti pontján a Romániával határos vonalon fekszik. Csikmegye, vagyis Csik, Gyergyó és Kászon együttesen a Romániával szomszédos keleti határvonalnak 20<sup>1/2</sup> folyó mértföldnyi részét teszi. A „Csik“-ról nevezett Csikmegye egymással összefüggő folyamatban tojásdadon kihosszabbodó alakban Al- és Felcsikből, Gyergyó és Kászonból áll és pedig Al-

és Felcsiktól északra fekszik Gyergyó, délkeletre pedig Kászón, Al- és Felcsik az Olt, Gyergyó a Maros és Kászón a Fekete-ügybe (Háromszékm.) ömlő Kászónvize folyam vidékein fekszenek.

Csikmegye határos szomszédjait képezik északon: Besztercze-Naszódmegye, keleten: Oláhország, délen: Háromszék-megye, nyugaton: Udvarhely- és Maros-Tordamegyék.

Csikmegye határvonalának megállapítása és épségben tartása, valamint a multban, ugy a jelenben is sok gondot adott és bajt, fáradságot okozott a mi illetékes hatóságainknak.

Azon előszeretet vagy inkább sajtáságos ösztön, melylyel román szomszéd testvéreink a velök szomszédos sziklás és erdős bérczek legkisebb talpalatnyi része iránt mindenkor viseltettek, nem egyszer bizonyos honfoglalási hangulatba hozta és honszerző lépésekre sarkalta őket.

Nem rég vala, midőn jó szomszédaink eme különös figyelme és előszeretetével szemben őrházak felállítása által kelle e határvonalunk épségben fentartásáról gondoskodnunk.

Sőt, mint alább látni fogjuk, ma is csaknem minden évben a mi jó szomszédaink élénk éberségre hívják figyelmünket és örökös gondoskodásunkat. Azért szükséges, hogy e határvonalat népünk mindenike minden ízében és legkisebb pontjaiban jól ismerje.

Csikmegye határleírása majd hivatalosan, majd földleirási szempontból a multban ugy, mint a közelebbi időkben már többször eszközöltetett.<sup>1)</sup>

Csik, Gyergyó és Kászón határait (Spec. Transsylvaniaiájának 319—321. lapjain) így írja le: Quatuor sedes Csik utriusque, Gyergyó et Kászón ita invicem connexae sunt. Transylvaniae principatui ad aquilonem extremae sunt, terminanturque a septentrione et oriente alpibus et sylvis Moldaviam excludentibus Carpati se jugis; a meridie Sedibus Háromszék et Udvarhely; ab occasu particula Comitatus Thordensis et Alpibus Maramarasinum versus propagatis; undique vero Alpibus et montibus silvigeris a conterminis Regionibus prorsus avulsae sunt; ac in segregem tractum effictae, cujus longitudo ab occidente in orientem novem magna milliaria hungarica efficiat, sat, quo ad situm ad septentrionem locatae, undiquaque alpibus maximis, hinc ad Sedes Siculicales Háromszék, et Udvarhely, ut et comitatum Thordensem inde ad Moldoviam pertinentibus, eireum septae vivere videntur quasi solitariae a toto corpore Transylvaniae difficili aditu ut loco abstruso avulsae. Csik Superior et Inferior contigua vicinitate, et planis campis conjunguntur. Sedem autem Gyergyó ad occasum

<sup>1)</sup> Benkó József Csik, Gyergyó és Kászón határait így írja le: „Quatuor“ stb.

montes petrosi et densae sylvae sejungunt a sedibus Csik, sedem Kászon ad orientem pariter sed leviores. Latitudo harum sedium (si quidem inter arctos montes sint locatae) est exigua, ut quae fors olim, antequam inquieta hominis in doles incultas extirpando alanas fecit, non nisi abditae, et arboribus obrutae Alpium voragine fuisse debebant, sicque ubi latius se extendit camporum situs (Conscriptio haec in determinandis a quantitate milliaris larga est, praeterea hic non totum, sed campestre tamen territorium intelligit) vix tres quadrantes mox partem mediam tertiam et plurimis in locis quartam, sextam, octavam unius milliaris conficit, Longitudo autem a finibus Gyergyó inferioribus Comitatus se Thordensi conterminis ad finem sedis Kászon Alpiibus Moldaviae conjunctum, una cum interjacentibus montibus ac sylvis facit circiter milliaris novem, extra montes autem sylvestrea planities dictarum Sedium seu situs pagorum et camporum circiter 6 milliaris“.

Fel- és Alcsiknak határai: Geminae sedes Csik a borea Moldavia, ab ortu sede Kászon, ex austro sedibus Sepsi, Bardocz et Udvarhely ab occasu sede Gyergyó Terminatae, nullaque naturali obice divisae sed submissis campis cohaerentes, tractu mediterraneae. A campestri ad 4 in longum, unum duoque circiter in latum milliaris protenduntur et cadentes in eam aramiculi humectant absolvuntur. (Lásd Benkő József 355 és Benkő K. 25.)

Kászonnak határai: „Parva et filialis Sedes Kászon hungarice Kászonszék, ab aquilone et quo sol igneus euros denunciat Moldavia, ab austro sede Kézdi et particula comitatus Albensis, a Zephyro Sede Csik terminata, montibusque et silvis circulariter undique cincta terram habet qualitate Sedium Csik imbutam.“ (Lásd Benkő József 407. lap.)

Gyergyónak határai: Sedes Gyergyó, quae sedi Csik unita, ejusdemque filialis est, jacet sub extremo Transylvaniae septentrione montibus scorsum inclusa silvigeris terminatur, a septentrione jugis Carpaticis Moldaviam excludentibus, iisdem Carpati propaginibus, simulque montibus sedis Csik Superioris ab ortu; locis montanis ac sylvestribus Alpium nomine insignitis: sedesque Udvarhely et Maros disterminantibus ab austro; Extremitate Comitatus Thordensis et Silvis vastissimis, ab occidenti tractu suo inferiore, duo in longum, unum in latum milliaris comprehendente, habet agrum planum campestrum ac amoenum nato recenter Marusio et Békény amnibus irrigatum, fertilitate tamen non omnimode nobilitatum.“ (Lásd Benkő József 414. és Benkő K. 16. lap.)

Csikmegye északkeleti hosszában azon nevezetesebb ha-

tárpontok, melyek Magyarország és Románia között a határvonalat hol egyenesen, hol legalább közvetve, de elég világos tájékoztató irányítással jelzik, a következőkbe vonhatók össze: A Magyarós hegység lábainál lejöő Fekete-víz mellett a 17. számú határoszlopnál van Csikmegeye és Marostorda határa (mely alább ugy látszik már a 16. határoszlopnál találkczik össze).

Magyarország és Románia közt a Feketeviz mellei 17. sz. határoszloptól elkezdve a Feketeviz képezi a határt, mely Magyarós, Vamán és Csutak havasok alatt *Glod* kis oláh község mellett vonul le 25 kilométer hosszúság után a Muncsel alatt a Czibles lábainál lévő Kiskilincs stb. mellett.

Kiskilincs pataknak a Feketevizbe való ömléséig, hol magyar és oláh területen 1890. óta kitűnő savanyu forrasu kis fürdőtelep van. A Kiskilincses fürdőtől a Kilincses patakon fel a két Czibles közti nyergen, a 2020 m. magas csucusu romániai Kristisor jobbján a Nagy-Czibles nyakára s onnan mindenütt az élen a Komarnyik havas hátánál: Zölddomb, Tósárok, Medvebarlang, Stezig és Priszlopoknál le a Vereskőhavas csucsán át s a Preszekár patakán le a *tölgyesi határvám* sorompójáig vezet a határ vonal. A *tölgyesi* vámsorompótól a határ vonal a Kis-Beszterczén keletnek húzódik egészen odáig, hol abba a déli oldalon a Péntekpatak beszakad. Innen a Péntekpatak folyásán délkeletnek tartva, felhúzódik a patak forrásáig s attól egyenesen ki a Kicsere nyergére s onnan az élen, majd a hirtelen lejtő homlokokon a Beszterczepatakhöz vonul le. Innen 1 kil. hosszúság után a *Fagaczel* hegy északnyugati sarkára felhágva a hegy élén át belép a Köszörűpatak forrásához s a patak mentén az *almásmezői határvonalhoz* a Békás vize mellé ér. Almásmezőtől kezdve Magyarország és Románia között a határ vonal a Békás vize egész odáig, hol abba a *Tikospatak* belefoly. A határ e patak völgyén felmegy délre annak forrásáig s attól ki a román *Flóra* hegy alatti nyereg legalacsonyabb pontjára. Innen a *Tikostetőre*, a *Tikostetőről* behúzódik a határ vonal *Jánospatakba*, s azon fel a *Csipkëshavas* nyergére, honnan behajlik a *Kis-Acza* patakába, s ettől a *Kerekhavas* északi homlokára kivágva mindenütt az élen halad elő, míg a déli oldalon behajlik a Nagy- és Kis-Acza patakok összefolyásához. Az Aczapatak felett emelkedik a Taroglyás s ennek folytatása a *Vereskereszt*havas, melytől a hegy élén vonul el tovább keleti irányban a magyar-román határ vonal a Vereskereszt Kőorr nevű részéig, honnan 1 órát tartó meredek lejtőn a *Barátospatakhöz* ereszkedik be. Innen pedig a még itt Meleghavasnak nevezett Bálványos havasrész tetején vagyis a 15 ezer holdnyi *Bálványoshavas* északi lejtőjénél *Főtiszt*-pata-

kon át a *Terkucza* lábához s innen még mindig a Bálványos oldalán a *Terkucza*-tetőre, majd ettől a *Terkucza*-patakhoz vonul a határ. Továbbá *Terkuczapataktól* a *Tarhavas* északnyugati orrán a *Tarhavas* gerinczére s mindenütt az élen menve a *Tarhavas* 1660 m. m. csucsát a *Czápatetőt* átvágja s onnan a *Gerendus* dombján át a *Csülemir* homlokára huzódik. Majd innen a *Csülemirtetőre* és a tetőről 2 órányi lejtős hosszúságban a határ a *Tatros* mellé a régi vesztegintézeti épületeknél a *gyimesi szorosba* vág át.

A *Gyimesi szorostól* délnek a *Kőcsapig* a magyar oláh határvonalat meredek falépcső s azontúl az *Antalok* sarkáig szédületes keskeny hegy él képezi. Innen *Áldomás* havason, *Pipáson* és *Égett-mezőn* át a *Széphavas* aljába s onnan annak keleti oldalán huzódik a mai határvonala az *Apahavas* keleti harmadik kapujáig. Az 1792. évi határleírás homályos német szövege miatt az irányadó török szöveg szerint *Solyomtár havasnál* a *Keruntapatak* volna a határ, mely ma már meglehetősen jó távol folyik a mai határtól; tehát jó nagy terület az, a mit ezáltal elvesztettünk.

Az *Apahavas* keleti harmadik kapujától pedig behuzódik a határvonala a *Tankó Habarász Péter* tanyájához, honnan a *Fejérbükk-nyakán* át a *Vojka* teterőre s itt egy hirtelen meredek oldalon *Csügésbe*; *Csügésből* *Kerek-bükk tetőre* s onnan az élen *Sulcza* és *Gyepetze* patak összefolyásánál a hasonló nevű telephez. Majd *Gyepetzéről* a *Sulcza-patak* köves medrén *Galambhalma*, *Kisborda* és *Pricske* havasok alatt 15 kilm. hosszúságban a *Pricsketőn* lévő pénzügyőri állomáshoz tér be.

*Piricsketőtől* a határvonala a *Solyomtár-patak* mellett a folyton növekvő *Solyomtár* csucsára mintegy 60–80 sziklába vágjt lépcsőfokon vezet el s a csucstól egyenesen be a patakba, majd a *Csobányosviz* medrén járatlan szirtek között vonul a *Keruntapatak* tövéhez s tovább a patak mentén 3 jó órát tartó hosszúságban a *Magyarós-havas* 1360 m. m. tetejére. Tovább pedig a *Magyarós-havas* élén haladva és a *Lapos-havas* sarkán befordulva nyaktörő ösvényeken a *Táblás-sarok* tetejére s onnan az *Uz-víz* mellett lévő *Kőkert* (v. *Uz völgyi*) határvámhoz, hol csendőri állomás van, huzódik le a határvonala. Innen aztán az *Uz* mellett, *Baska-havas* alján a *Veresviz* délnyugati beömléséig az *Uz vize* a határ. De itt a sziklás területet a magyar részen, valamint a délnyugatról jövő s a további határt képező *Veresviz* mellett sem lehet megjárni egészen a *Nemeréről* lefutó *Feketekecskéspatak* beszakadásáig, hol a 90. sz. határoszlopnál *Csik* és *Háromszékvármegye* határai érintkeznek.

Ez röviden Románia felől *Csikmegye* határvonala.



De álljon itt Magyarország és Románia közt elvonuló határvonal Csikmegyét érintő részének rövid ismertetése, mely az 1888. évi t.-cikkkel elfogadtatott s a két kormány által véglegesen megállapított hivatalos és hiteles szövegben mindenkorra fennmaradó emlékül.

A határ megállapítása Besztercze-Naszódmegyében vevén kezdetét, az ennek határában felállított 1-ső számú határoszlopot Maros-Tordamegye határának érintésével a *Petrile rosie* hegysegtől kiindulólág 15 határoszlop követi a Dragojásza pataknak a Nyágra patak beömléséig, hol a 16-ik számú határoszlop már a Csikmegye határterületén lett felállítva s a honnan Csikmegye határainak megjelölése kezdődik.

A 16-ik határoszloptól a határ követi a *Feketeviz patakot* addig, hol abba a *Kiskilincses* patak beömlik, mely pont *Veresborkut* nevet visel. Itt a *Kiskilincses* nevű patak mindkét partján állítottatott fel a 17-ik számú határoszlop. A 16. és 17-ik számú oszlopok közti távolság 15,300 mtr.

A 17-ik számú oszloptól a határ felvonul a *Kiskilincses* patakon, annak eredetéig, onnan felvezet a *Kis-Czibles* és *Nagy-Czibles* hegyek közt fekvő nyeregbe, hol a nyereg legmélyebb pontján állítottatott fel a 18-ik számú határoszlop, mely a 17-ik számútól 6900 meterre fekszik.

A 18. számú oszloptól a határ éjszak-keleti irányban felvezet a *Kis-Czibles* gerinczére, hol a 18. számú oszloptól 265 mtr távolságra állítottatott fel a 18 a. határhalom.

A 18/a. határhalomtól a határ éjszakkeleti irányában a gerinczen felvezet a *Kis-Czibles* csucsára, 1663. számú magassági jeggyel jelzett pont, a hol 232 mtr távolságban a 19. számú határoszlop lett felállítva. A 18. és 19. számú oszlopok közötti távolság 497 méter.

A 19. számú határoszloptól a határ a hegy gerinczen dél-keleti irányban a *Kis-Czibles* és *Zölddomb* hegyek közötti nyeretget ékelve a gerinczen északkeleti irányban a *Zölddomb* csucsára vezet fel, megjelölve 19/a., 19/b., 19/c., 19/d. halmokkal.

A 19 d halomtól a határ folyton a hegygerinczen visz fel a *Zölddomb* csucsára, a hol az 1601. számú magassági ponton a gyalog ösvényen lett felállítva 240 mtr távolságban a 20. számú határoszlop, melyet a 19. számú oszloptól 1415 méter távolság választ el.

A 20. számú oszloptól a határ délkeleti irányában a gerinczen az *Albincza* végül *Csungi* tetőken át vezet el a *Gheczaria* hegycsucsig a következő határhalmokon át:

20 a. a hegygerinczen a *Zölddomb* és az *Albincza* hegy-csucs között lévő nyereghez vezető gyalog ösvény mellett, távolság 250 mtr;

20 b. az *Albincza* hegycsucson, távolság 300 mtr;

20 c. a hegygerinczen, távolság 360 mtr;

20 d, a hegygerinczen távolság 240 mtr;

20 e. az 1561. és 1469. számú magassági pontok között lévő nyeregben, távolság 220 mtr;

20 f. a hegygerinczen a gyalog ösvény mellett keleti irányban 170 méterre a határmentén lévő mészkő-sziklától és 250 mtrnyi távolságban a 20 e határhatalomtól;

20 g. az 1469. és 1448. számú magassági pontok közötti nyeregben a gyalogösvény mellett 20/f-től délkeletre, távolság 140 meter;

20 h. a 20/g. halomtól délkeleti irányban felemelkedő hegycsucson, távolság 180 mtr;

20 j. a gerinczen, távolság 200 mtr;

20 h. az 1590. számú magassági mérjeggyel jelzett hegy-csucs és a *Gheczaria* hegycsucs közötti nyeregben a gyalog ösvény, távolság 390 mtr;

A 20 k. számú halomtól a határ északkeleti irányban felvezet a *Gheczaria* hegy csucsára, a hol 350 mtr. távolságban egy kőtömbön lett elhelyezve a 21. számú határoszlop. A 20. és 21. számú határoszlopok közötti távolság 3180 mtr.

A 21. számú oszloptól a határgerinczet folyton megtartva, délkeleti irányban halad az *Opcina Albilor* hegycsucsig, innen keleti irányban a *Muntele Stezsi* hegycsucsra vezet, a honnan délkeleti irányban a *Muntele Stezsi* és a *Priolopol* hegycsucs által képezett s 1255 szám magas mérjeggyel jelzett nyergen át felmegy a *Prisposul* csucsára; innen pedig előbbi irányának megtartása mellett a *Prelucu Ursului*-on keresztül haladva felvisz a *Picsiorul Sfirdea* csucsára a 21/a, 21/b, 21/c, 21/d, 21/e, 21/f, 21/g, 21/h, 21/j. határhalmokon át.

A 21/j. halomtól a határ délkeleti irányban folyton a gerinczen haladva felvezet a *Picsiorul Sfirdea* hegy csucsára 1399. számú magassági jeggyel jelzett pontig, a hol 1240 mtr. távolságban a 22. számú határoszlop lett felállítva. A 21. és 22. határoszlopok közötti távolság 7605 méter.

A 22. számú oszloptól a határ déli irányban az 1311. számú magassági mérjeggyel jelzett nyeregbe száll le, a hol a 22 a. határhalom emeltetett, távolság 1180 mtr.

A 22 a. halomtól a határ előbbi irányát megtartva, felvisz a *Vereskő* hegycsucsára, a hol a 23. számú határoszlop a csu-

eson lévő  $\Delta$  jeltől délnyugati irányban 0·3 méterre, a 22 a. halomtól pedig 1020 mtr. távolságban lett elhelyezve. A 22. és 23. számú határoszlopok közötti távolság 2200. mtr.

A 23. számú oszloptól a határ délkeleti irányban száll le a hegyháton egészen a 23 a. határhalomig, a mely a gyalog ösvényen a 23. számú oszloptól 200 mtrre lett elhelyezve.

A 23 a. halomtól a határ ugyancsak délkeleti irányban követve a hegyháton leszálló gyalogösvényt, az erdőszélhez vezet, a hol 174 mtr. távolságban a 23 b. határhalom állított fel.

A 23/b. halomtól a határ 160 mtr. távolságban a *Preszekár* patak forráshoz vezet le, a hol a gyalog ösvény mellett állított fel a 24. számú oszlop. A 23. és 24. sz. határoszlopok közötti távolság 534 mtr.

A 24. oszloptól délkeleti irányban követi a határ a *Preszekár* patakot annak a *Tölgyes* patakba ömléséig, a hol a 25. számú kettős határoszlop a *Preszekár* jobb és bal partjau lett felállítva. A 24. és 25. sz. határoszlopok közötti távolság 5800 mtr.

A 25. számú oszloptól a határ északkeleti irányban követi a *Tölgyes* patakot egészen azon pontig, a hol abba a *Péntek-patak* beömlik, ott a *Péntek-patak* jobb- és balpartján egymástól 30 mtr. távolságra lett elhelyezve a 26. számú kettős határoszlop. A 25. és 26. számú oszlopok közötti távolság 2400 mtr.

A 26. számú oszloptól a határ délkeleti irányban vonul fel a *Péntek-patakon*, annak eredetéig, honnan a *Kurmatúra Péntekului*-nak nevezett nyeregbe vezet, a hol a 27. számú oszlop a gyalog ösvény mellett lett felállítva. A 26. és 27. számú oszlopok közötti távolság 7900 mtr.

A 27. sz. határoszloptól a határ délkeleti irányban felmegy a *Kicsere* hegység gerinczén és 340 mtr. távolságban emeltetett a 27/a. határhalom egy kis tisztáson.

A 27/a. halomtól a határ keleti irányban a *Kicsere* hegygerinczén a 27/b. határhalomhoz vezet, mely 740 mtr. távolságban a *Kurmatúra Péntekului* nyergéből levezető gyalogösvényen emeltetett.

A 27/b. halomtól a határ előbbi irányának megtartása mellett ugyancsak a gerinczen száll le egész azon pontig, hol a főgerincz két, a *Bisztra* patak felé eső mellék gerinczre oszlik, ezen a ponton 290 mtr. távolságban a 28. sz. határoszlop lett felállítva. A 27. és 28. határoszlopok közötti távolság 1370 mtr.

A 28. sz. oszloptól a határ délkeleti, majd inkább keleti irányt véve, a *Kicsere* hegy délkeleti ágának gerinczén leszáll a *Bisztra* patakba, hol a *Bisztra* jobb partján a 29. számú ha-

tároszlop, a *Bisztracza* patak egyesülésével szemben lett felállítva. A 28. és 29. számú oszlopok közötti távolság 600 mtr.

Innen a határ délkeleti irányban a *Bisztra* patakot követi, míg abba a *Frinturile* patak be nem ömlik, itt a két patak által képezett szegletben a *Bisztra* patak balpartján állítottatott fel a 30. számú kettős határoszlop egymástól 0.75 mtr. távolságra. A 29. és 30. számú határoszlopok közötti távolság 1800 mtr.

A 30. számú oszloptól a határ délkeleti irányban a *Fageczelul* hegy északnyugati lábának gerinczén felhág ezen hegy csucsára a 30 a, 30 b. 30 c. határhalmokon keresztül 1380 méternyire.

A 30 c. halomtól délkeleti irányban felvisz a határ a *Fageczelul* csucsára, a hol a 31. számú határoszlop a 30 c. határhalmomtól 340 mtr. távolságra lett felállítva. A 30. és 31. számú határoszlopok közötti távolság 1720 mtr.

A 31. számú határoszloptól a határ keleti irányban a *Fageczelul* és a *Verde* nevű hegy közt fekvő nyeregbe száll le, a hol a 32. számú határoszlop a nyereg legmélyebb pontján lett felállítva. A 31. és 32. számú oszlopok közötti távolság 420 mtr.

A 32. számú határoszloptól a határ megváltoztatja eddigi irányát s délkeleti irányban az alább felsorolt halmokon keresztül leszáll a *Küszürükő* patak eredetéhez, hol a 32 a, 32 b. számú halomtól délkeleti irányban leszáll a határ a *Küszürükő* patak eredetéhez, a hol 200 mtr. távolságra a 33. számú határoszlop lett felállítva. A 32. és 33. számú oszlopok közötti távolság 2750 mtr.

A 33. számú határoszloptól a határ a *Küszürükő* patakot követve leszáll azon fenti pataknak a *Békás* patakba való ömléséig, a hol a *Küszürükő* patak jobb- és balpartján egymástól 67 mtr. távolságra lett elhelyezve a 34. számú határoszlop. A 33. és 34. számú határoszlopok közötti távolság 2570 mtr.

Itt megjegyeztetik, hogy a határ úgy a *Hüszürükő* patak, valamint a *Békás* patak medrét egészen a *Tikos* patak torkolatáig két egyenlő részre osztja.

A 34. számú oszloptól a határ északkeleti irányban a *Békás* patakot követi a *Tikos* patak beömléséig, melynek jobb- és balpartján egymástól 65 mtr. távolságra lett elhelyezve a 35. számú kettős határoszlop. A 34. és 35. sz. határoszlopok közötti távolság 2000 mtr.

A 35. sz. határoszloptól a határ a *Tikos* patakon vezet fel délkeleti irányban a *Tikos* eredetéig, innen az *Ivános* és *Florea* közötti nyeregbe megy, a hol a 35. számú határoszlop lett felállítva. A 35. és 36. sz. határoszlopok közötti távolság 4300 mtr.

A 36. számú oszloptól a határ déli irányban egy kis névtelen, az *Ivános* és *Florea* közötti nyeregtől délre eredő patakba száll le s követi ezen kis patakot annak az *Ivános* patakba ömléséig, a hol a 37. számú kettős határoszlop egymástól 23 mtr távolságra az *Ivános* patak mindkét partján lett felállítva. A 36. és 37. sz. határoszlopok közötti távolság 1300 mtr.

A 37. számú oszloptól a határ délkeleti irányban az *Ivános* patakon vonul fel annak eredetéig, onnan pedig az *Obcsina Csipkésului*-nak nevezett nyeregbe vezet. Itt állítottatott fel a 38. számú határoszlop. A 37. és 38. határoszlopok közötti távolság 1030 méter.

A 38. határoszloptól a határ délkeleti irányban leszáll az az *Acza* patak forrásához, a hol a 39. számú határoszlop lett elhelyezve. A 38. és 39. sz. határoszlopok közötti távolság 350 m.

A 39. számú határoszloptól a határ az *Acza* patakot követi egészen a 847. számú magassági pontig. Itt a völgyben a két kis *Acza* patak egyesülésénél lett felállítva a 40. számú határoszlop. A 39. és 40. sz. határoszlopok közötti távolság 1700 mtr.

A 40. számú oszloptól a határ déli irányban a *Kis-Acza* patakot átszelve, felvonul a *Picsiorul, Kerekhavas* gerinczére s a gerinczen haladva egy kis fennsíkig vezet, melynek éjszaki szélén 1400 mtr. távolságra lett a 40. a. határhalm emelve. Innen a határ folyton a gerinczen halad a 41. számú határoszlopig mely 720 mtr. távolságban lett felállítva. A 40. és 41. számú határoszlopok közötti távolság 2450 mtr.

A 41. sz. oszloptól a határ a *Picsiorul Ikoáni* felé vezető hegyháton keleti irányban leszáll a *Nagy-Acza* patakba s átkelve ezen a *Nagy-Acza* és egy délnyugati irányban beömlő kispatak egyesülésével szemben a *Nagy-Acza* jobb partján lett elhelyezve a 42. számú határoszlop. A 41. és 42. számú határoszlopok közötti távolság 1150 mtr.

A 42. sz. oszloptól a határ délkeleti irányban felhág a *Picsiorul-Ikoáni* hegy gerinczére ezen végig haladva felvezet a *Toroklyás* csucsára 1266. számú magassági mérjegygyel jelzett pontig, a hol a 43. sz. határoszlop lett felállítva. A 42. és 43. határoszlopok közötti távolság 2100 mtr.

A 43. sz. határoszloptól a határ délnyugati irányában a hegygerinczen a *Vereskereszt* tisztásra vezet, hol a 44. számú oszlop a katonai baraktól délre lett felállítva. A 43. és 44. sz. határoszlopok közötti távolság 810 mtr.

A 44. számú oszloptól a határ délkeleti irányban a gerinczen folyton a gyalogösvény mentén haladva a *Kő-orr* nevű hegy

csucsára vezet, hol a 45. számú határoszlop egy kötömbön lett felállítva. A 44. és 45. sz. határoszlopok közötti távolság 1850 m.

A 45. sz. határoszloptól a határ délnyugati irányban folyton a gyalog ösvény mentén halad egész azon pontig, a hol az előbbi irányt elhagyva délre fordul; itt 280 mtr. távolságban a határvonal törési pontján állított fel a 45/a. határhalom.

A 45/a. halomtól a határ déli irányban a gyalog ösvényen haladva 400 mtr. távolságra állított fel a 45/b. határhalom.

A 45/b. halomtól a határ déli irányban levezet a *Barátos* patakhoz, ott a 840 magassági ponton a magyar katonai barakkhoz vezető híd előtt a *Barátos* patak balpartján állított fel 380 mtr. távolságban a 46. számú határoszlop. A 45. és 46. sz. határoszlopok közötti távolság 1510 mtr.

A 46. sz. oszloptól a határ a *Barátos* patakon átkelve délkeleti irányban felvezet a *Meleg-havas* gerinczére s ezen havas csucsán lévő 1376. számú magassági pontig, a hol a 47. számú határoszlop egy kötömbön lett felállítva. A 46. és 47. sz. határoszlopok közötti távolság 2640 mtr.

A 47. számú oszloptól a határ délnyugati irányban a gerinczen levezet a *Kurmatura Lazaroi* nyergébe, hol a nyereg legmélyebb pontján lett felállítva a 48. számú határoszlop az előbbitől 180 mtr. távolságra.

A 48. sz. oszloptól a határ délkeleti irány mellett egyes vonalban s ferdén a *Bálványos* hegység északkeleti lejtőjének alsó részén keresztül a *Bálványos* és *Főtiszt* patakok egyesüléséhez vezet. A 49. számú határoszlop ezen a vonalon a 48. számú határoszloptól 1530 mtr. távolságban lett felállítva; az 50. számú határoszlop ellenben az elől nevezett két patak egyesülési pontjánál és pedig a *Bálványos* patak balpartján 1440 méter távolságban a 49. számú határoszloptól lett felállítva.

Az 50. számú oszloptól a határ a *Főtiszt* patakon vezet fel az *Arsicza-Terkuczi* északi lábáig, hol a *Főtiszt* pataknak egy kis névtelen patakkal való egyesülésénél egy kis földnyelven lett elhelyezve az 51. számú határoszlop az előbbitől 950 mtr. távolságra.

Az 51. számú oszloptól a határ az előbb nevezett hegyláb gerinczén haladva felvisz az *Arsicza-Terkuczi* csucsára, hol az 52. számú határoszlop a tisztás közepén a romániai elhagyott őrtanyától délre lett az előbbitől 710. mtr. távolságra elhelyezve.

Az 52. számú oszloptól a határ az *Arsicza-Terkuczi* délkeleti hegylábának gerinczén 1650 mtr. távolságban leszáll azon pontig, hol a gerinczből két kis, a *Terkucza* patak felé eső mellékgerincz ágazik ki, s ezen elágazási ponton felállított az 52/a.

számu határhalom, melytől délkeleti irányban a gyalog ösvény mellett vezet le a határ a *Kistarkő (Tarkucza)* patakhoz, ott ama pataknak egy éjszak-nyugati irányból beömlő kis patakkal való egyesülésénél a *Kistarkő* patak balpartján állított fel az 52/a határhalomtól 400 mtr. távolságban az 53. számu határoszlop. Az 52. és 53. számu határoszlopok közötti távolság 2050. mtr.

Az 53. számu oszloptól a határ délkeleti irányban átkel a *Kistarkő* patakon, a patak jobb partján, és pedig a *Tarhavas* hegylábának alsó részén állított fel 90·5 mtr. távolságban az 53/a határhalom, mely ponttól kezdve a határ délnyugati irányt vesz fel.

Az 53/a halomtól délnyugati irányban vezet fel a határ a *Tarhavas* hegyláb gerinczén az 1101. számu magassági ponthoz, a hol az 54. számu határoszlop egy homokkő-tömbön az 53/a határhalomtól 400 mtr. távolságban lett felállítva. Az 53. és 54. sz. oszlopok közötti távolság 490·5 mtr.

Az 54. sz. oszloptól a határ délkeleti irányban folyton a hegyláb gerinczén vezet fel a *Tarhavas* főgerinczére s ott állított fel az 55. számu határoszlop az előbbtől 2190. mtr. távolságra.

Az 55. számu oszloptól a határ folyton a gerinczen haladva, átlagos délkeleti irányban felvezet a *Tarhavas* csucsára az 55/a, 55/b, 55/c, 55/d, 55/e, 55/f határhalmokon keresztül. Az 55/f halomtól a határ ugyancsak a gerinczen halad és felvisz a *Tarhavas* csucsára, ezen át a csucstól déli irányban követő első magaslatra, a hol az 56. számu határoszlop egy homokkő-tömbön az 55. határhalomtól 450 mtr. távolságban lett felállítva. Az 55. és 56. sz. határoszlopok közötti távolság 3790. mtr.

Itt megjegyeztetik, hogy ezen oszlop a *Tarhavas* legmagasabb csucsára, tekintettel az ottlévő háromszögelési jelre, felállítható nem volt.

Az 56. számu oszloptól a határ déli irány mellett folyton a *Tarhavas* hegyhátán halad az 56/a, 56/b, 56/c, halmokon keresztül.

Az 56/c halomtól a határ a *Tarhavas* gerinczét követve az 1505. és 1638. számu magassági ponton keresztül felvezet a *Csülemér (Csudamir)* csucsára, a hol a  $\Delta$  jeltől éjszaki irányban 3·0 mtr. távolságra, az 56/c határhalomtól pedig 2280 mtr. távolságra lett elhelyezve az 57. számu oszlop. Az 56. és 57. sz. határoszlopok közötti távolság 4040. mtr.

Az 57. sz. oszloptól a határ délnyugati irányban leszáll a *Csülemér* patak eredetéhez, a hol ezen patak és egy kis csermely egyesülése között lévő földnyelven lett elhelyezve az 58. számu oszlop az előbbtől 500. mtr. távolságra.

Az 58. számú oszloptól a határ a patakot követi a *Tatros* patakba ömléséig, a hol a *Csülemér* patak jobb és bal partján lett elhelyezve az 59. számú kettős határoszlop az 58-tól 7200 méterre.

Az 59. számú oszloptól a határ átkelve a *Tatros* patakon s nyugoti irányt véve, követi a m. kir. vámhivatal és vesztegintézet kerítés falát, egészen annak nyugoti sarokpontjáig, mely ponton állítottatott fel a 60. számú oszlop az előbbiől 360 méter távolságra.

A 60. számú oszloptól a határ éjszakra egyenes irányban a vesztegintézet kerítése mellett 27·40 méternyi távolságban vezet; itt a kerítés északnyugoti sarkán lett a 61. számú határoszlop felállítva.

Ezen határoszloptól a határvonal először nyugoti, azután pedig délnyugoti irányban vezet a *Pipás Áldomássarka* hegygerinczén a *Pipás* csucsáig, a hol egy sziklaormon a 62. számú határoszlop felállítási pontja van. Ezen *Pipás* a románok által *Popoi*-nak is neveztetett el.

A 62. számú határoszloptól északi irányban egy valamikor létezett erődítvénynek nyomai ismerhetők fel. A 61. és 62. sz. határoszlopok között 3 határhalom létesített, 61/a, 61/b, 61/c jelekkel, mind három a hegy gerinczén, mely két határoszlop és illetve 3 határhalom közötti távolság 1020 mtr.

A 62. számú oszloptól a határvonal dél-nyugoti irányban az *Antalok-Sarkáig* vezet, a hol, az otlévő legelőn a 62/a számmal jelzett határdomb 550 mtr. távolságra emeltetett; innen a vonal déli irányban a gerinczen s a nyergen át *Áldomás* csucsára vezet.

A 63. sz. határoszlop a 62. számtól 1930 mtr. távolságban az *Áldomás* hegy csucsán áll egy kisebb legelőnek közepén, a határoszlopok közötti szögnek bemérése nem eszközölthetvén, más fixponthoz való szögmérés vétetett fogatba.

Az *Áldomás* csucsáról a határvonal délnyugoti irányban a hegy gerinczen, a román őrház mellett elvonulva a *Pipás* (*Popoi*) csucsára vezet s ezen helyen az otlévő kis legelő közepén 2400 mtr. távolságra lett a 64. sz. határoszlop felállítva.

A 64. sz. oszloptól a vonal először délkeleti irányban, azután keleti irányban a *Pipás* és *Égettmező* közötti nyergen át folyton a gerinczen, és végre megint délkeleti irányban az *Égettmezőre* vezet, hol a 65. számú határoszlop 1600 mtr. távolságra lett felállítva,

A 65. számú oszloptól a határ a gerinczen déli irányban az 1271 magassági mérjegygyel jelzett csúcsra vezet, a hol 280



mtr. távolságra a 65/a határhalom emeltetett és innen délkeleti irányban a gerinczen az *Apahavas* éjszaki lejtőjéig, hol annak legmagasabb 1324 magassági mérjeggyel jelzett csúcsától éjszakra az erdő szélén a 66. számú határoszlop 1180 mtr. távolságra a 65. sz. határoszloptól lett felállítva.

A 66. számú határoszloptól a vonal 450 mtr. távolságban délkeleti irányban az *Apahavas* éjszakkeleti lejtőjén annak harmadik keleti kapujára vezet, mely helyen a 67. számú határoszlop áll.

A 66. és 67. számú határoszlopok között két határhalom emeltetett és pedig: 66/a, 160 mtr. és 66/b 120 mtr távolságban az *Apahavas* éjszakkeleti lejtőjén.

A 67. számú oszloptól a határ délnyugoti irányban és egyenes vonalban a *Kurtasarok* nevű hegy hátra vezet, a hol nyugotra az 1186. számú magassági mérjegytől 720 mtr. távolságban a 67. sz. határoszloptól a 68. számú határoszlop van felállítva.

A 68. számú határoszloptól a határvonal délnyugati irányban a *Fejérbükk* sarok hegyhátára vezet annak gerinczén az erdőben, nyugotra az 1268. sz. magassági mérjegytől és 930 mtr. távolságban a 68. sz. határoszloptól lett a 69. sz. oszlop felállítva.

Ezen oszloptól a határ folytonosan egyenes vonalban délnyugotra a *Diszkesarok* hátára vezet, melynek gerinczén 450 mtr. távolságban a 69/a határhalom lett felállítva; továbbá folyton délnyugoti egyenes irányban haladva s a *Vojka* patakot átszelve a *Vojka* hegy csúcsára felhág, a hol a 70. számú határoszlop 335 mtrnyi távolságban a  $\Delta$  ponttól északi irányban és 1585 mtr. távolságban a 69. számú határoszloptól lett felállítva.

A *Vojka* csúcsától leszáll a határ délkeleti irányban a hegynek gerinczét követve a térképen az 1023. számú magassági mérjeggyel jelzett pontig, hol a 71. számú határoszlop 1400. mtr. távolságban lett felállítva.

A 70. és 71. sz. határoszlopok között a 70/a határhalom állított fel azon a ponton, a hol a határvonal inkább délre fordul a 70. számú határoszloptól 1000 mtr. távolságban.

A 71. sz. határoszloptól a határ leszáll a *Vojka* hegy lejtőjén délkeleti irányban a romániai őrházhoz, át kél itt tompaszög alatt inkább keleti irányban a *Csüvés* patakon, melynek jobb partján a pataktól 25 mtr. távolságban 855. számú magassági mérjegynél lón a 72. számú határoszlop felállítva és pedig 690 mtr. távolságban a 71. számutól.

Ezen oszlopok között emeltettek a 71/a és 71/b határhalmok.

A 72. sz. határoszloptól a határ egyenes vonalban a *Ke-rekbükk* csúcsára lép fel, hol a 73. sz. határoszlop 1370 mtr. távolságban a 72. sz. határoszloptól lett felállítva.

A 73. sz. oszloptól a határ déli egyenes irányban a *Gyepceze* pataknak a *Farkas* patakkali egyesüléséig vezet, hol a 74. sz. határoszlop felállított és pedig a Gyepceze patak bal- és a Farkaspatak jobb partján a 73. számú határoszloptól 960 mtr. távolságban.

A 74. számú oszloptól követi a határ a Gyepceze patakat a *Szulcza* patakba ömléséig, hol a 75. számú kettős határoszlop 1600 mtr. távolságban van az előbbtől felállítva és pedig az egyik oszlop 3·5 méter távolságban a Sulcza patak partjától, ezen patak bal partján, a másik a Sulcza patak jobb oldali partján 4·12 távolságban a parttól.

Innen a határvonal a *Sulcza* patakat követi a *Solyomtár-Pricske* patak beömléséig, a hol a 76. számú kettős határoszlop 11,000 mtr. távolságban felállított és pedig az egyik a Solyomtár patak bal partján 1·30 mtr. távolságban a meder szélétől, a második oszlop a Solyomtár patak jobb partján 11·80 mtr. távolságban a meder jobb szélétől.

A 76. számú oszloptól a határvonal felvonul a *Solyomtár* patakon azon pontig, a hol abba egy patak délkeleti irányból beömlik. Itt a Solyomtár-Pricske patak bal partján lett a 76/a határhalom 1900 mtr. távolságban emelve; innen követi a határ a Solyomtár-Pricske patakat közel annak eredetéig, a hol a 77. számú határoszlop mintegy 750 mtrnyi távolságban és éjszaknyugoti irányban a Solyomtár nyergétől lett felállítva és pedig ezen patak jobb partján. Távolság a két oszlop között 4950 mtr.

A 77. számú oszloptól a határ fölmege a teknőben a Solyomtár havas nyergébe, a hol 7500 mtr. távolságban a 78. számú határoszlop felállított és pedig 6 lépésnyire nyugoti irányban az azon helyen állott romániai őrháztól, mely hely még most is felismerhető.

Ezen határoszloptól a határ délnyugoti irányban egyenes vonalban és 170 mtr. távolságban vezet a Solyomtár csúcsára, a hol a 79. számú oszlop felállított és pedig a háromszögelési ponttól 4·80 mtr. távolságban nyugoti irányban.

A Solyomtár csúcsáról leszáll a határ délkeleti irányban az erdőszéléig, a hol a 79/a határhalom emeltetett, távolság 300 mtr. Innen ugyanazon irányban a hegyoldal egyik kisebbszerű emelkedéséig vezet, hol a 80. számú határoszlop mintegy 900 mtrnyi távolságban a 79. számú határoszloptól lett felállítva.

A 80. sz. határoszloptól a határ délkeleti irányban vezet és követ egy kis vizeret annak a *Csobányos* patakba beömléséig, a hol a 81. sz. határoszlop a *Csobányos* patak balpartján 10 mtrnyi távolságban a patak partjától s az előbbtől 1830 mtr. távolságra lön felállítva.

A 81. számú oszloptól a határ követi a Csobányos patakot a Magyarós patak beömléséig, a hol a 82. számú kettős oszlop lett felállítva és pedig az egyik a Magyarós patak jobb partján, mindkét pataktól 4 mtr. távolságban, a másik a Magyarós patak bal partján, ezen patak szélétől 9 mtr, a Csobányos patak szélétől 4 mtr. távolságra. A 81. és 82. sz. határoszlopok közötti távolság 2900 mtr.

Innen a határ a Magyarós patakon mintegy 1180 mtr. távolságban fölfelé vezet ezen patak két ágának egyesülési pontjáig, a hol a 83. számú kettős határoszlop felállított és pedig az egyik 6 mtr. távolságban a két patak egyesülési pontjától, a másik a Magyarós patak délnyugati ágának baloldali partján 3 mtr. távolságban a meder szélétől.

A 83. sz. oszloptól a határ a Magyarós patak délnyugoti ágában az 1366. és 1342. számú magassági mérjegyek közt lévő *Magyaróshegy* nyergébe vezet fel, hol a 84. sz. határoszlop lett felállítva, távolság 1300 mtr.

Innen a határ a Magyarós gerinczén délkeleti irányban azon pontig vezet, hol a 84/a határhalom emeltetett, távolság 180 mtr; továbbá a gerinczen keleti irányban, hol a 84/b határhalom 630 mtr. távolságban emeltetett; továbbá a gerinczen éjszakkeleti irányban a *Drágos vápa (Muchia Dragoteror)*, a hol a 85. számú határoszlop lett felállítva. A 84. és 85. számú oszlopok közötti távolság 1310 mtr.

A 85. számú oszloptól a határvonal a hegy gerinczét követve délkeleti irányban a *Lajos sarkára* vezet, hol 1160 mtr. távolságban a 85/a határhalom emeltetett, innen a határ déli irányt véve azon ponthoz vezet, hol a 86. sz. határoszlop 21. mtr. távolságban a romániai örháztól felállított. A 85. és 86. sz. oszlopok közötti távolság 1500 mtr.

A 86. sz. határoszloptól a hegygerinczen délnyugoti irányban a *Obresek gerinczére (Virful Obrezseskul)* vezet, hol az 1056. számú magassági mérjeggyel jelzett pontból keleti irányban a 86/a határhalom emeltetett, távolság 1560 mtr. Innen a határ délkeleti irányban a hegygerinczen a Magyarós sarkára vezet, hol a 87. számú oszlop lett felállítva a 86. számtól 1860 mtr. távolságra. Innen a határvonal déli irányban mindig a hegygerinczet követve át kél a 906. és 823. számú magassági mérjegyeken és leszáll az *Uzpatak* völgyébe, a hol a 88. számú határoszlop a *Kőkert* nevű helyen az *Uzpatak* balpartján 4 méter távolságban a meder szélétől és 14 mtr. távolságban egy a hegyoldalban lévő nagy sziklától elhelyeztetett.

A 87. és 88. sz. oszlopok közötti távolság 1850 mtr.

A határ innen az Uzpatákat követi a Veresviz beömléséig, a hol 1000 mtr. távolságban a 89. számú kettős határoszlop felállított és pedig: az egyik a Veresviz jobb partján 20 mtr. távolságban, a másik ezen patak balpartján 22 mtr. távolságban a két patak egyesülési pontjától.

Innen kezdve a határjelek Háromszékmegye területét érintik.

Adtam e határleírást, mint hivatalos okmányt, hogy a jelen és jövő nemzedék is lássa mekkora és meddig tart ezen annyi vész között szerzett és máig megtartott föld.

A magyar-román határvonal ingadozásának megszüntetésére nézve pedig a következő intézkedés történt:

Tudvalevőleg még néhány évvel ezelőtt is a magyar-román határvonal rendezetlen volta sok fejtörést okozott mindkét állam kormányának. A határvonal ingadozása kellemetlen összetűzésekre szolgáltatott okot a határ mentén lakó mindkét országbeliek közt, különösen a román portyázókat nehéz volt a határvonal respektálására kényszeríteni. Végre 2 évvel ezelőtt sikerült a kényes kérdést megoldani s a határvonalat, szigorúan fikszirozni és hogy jövőben hasonló kellemetlenségek ne fordulhassanak elő, a belügyminiszterium kezdeményezésére elhatározták, hogy a most már végleges érvénnyel kijelölt határvonalat oly felmérés alá veszik, a mely örök időkre elvitázhatlan adatokat szolgáltatson a határvonal mai rendezett állapotára nézve. Miután pedig ez a cél a magyar kataszteri felmérésnél érvényben levő grafikus módszer segítségével kevésbé lenne elérhető: a belügyminiszter a pénzügyminiszterrel egyetértőleg elhatározta, hogy alkalmazásba veszi a hazánkban eddig nagyobb kiterjedésben még nem használt poligonális módszert. Eszerint a magyar-román határvonal felmérését mintegy 114 mértföld hosszban, a magyar kataszter háromszögmérő hivatala fogja háromszögileg foganatosítani, miáltal nemcsak azt érik el, hogy a kérdéses határvonalról bármikor és bármilyen mértékű térképet készíthetnek, hanem hogy az ily módon felvett határvonalat a határjelek elpusztulása vagy megrongálása esetén is a legnagyobb pontossággal ismét feltalálhatják, illetve újból megállapíthatják. Ezen trigonometrikus felvétel költségeire a m. kir. pénzügyminiszterium az országos kataszteri felmérés 1894. évi budgetjében 10,000 frtot vett fel s a nagy munkát már a tavasszal megindítja. A felmérésben mindkét állam műszaki közegei részt vesznek s magyar részről két háromszögelő osztályt (1—1 mérnök s 1—2 segéd képez egy osztályt) küldenek ki. A műszaki köröket fölötte érdeklő s hazánkban e nemben eddig páratlanul álló munkálat két ellenkező iránybóli fog megindulni, még pedig olyan formán, hogy az egyik osztály

a magyar-román-bukovinai hármashatárponttól indul ki és halad nyugotnak, a másik osztály Orsovánál kezdi s kelet felé halad munkálataival. Miután pedig a magasabb rendű háromszögméreti, hálózat a legszigorubb pontossággal ki van egyenlítve: remélhető, hogy a két osztály találkozási pontja a legmagasabb műszaki szempontból véve is, kielégítő módon fog egyezni. Az egész műveletet, előleges számítás szerint, mintegy három év alatt fogják befejezni.<sup>1)</sup> Ide jegyzem az ismert „Emke kalauza“ alapján, hogy megközelíthető még a magyar-román határszél Gyimesen alul három helyen: 1. Menaság községtől Taplocza patakán fel, *Kőszék*, *Gyürke*, *Nyilink* és *Borda* havason át a Sulcza mellett a Pricsketőnél; 2. Csik-Szentmárton községnél *Rugát* vizválasztón át szelid emelkedésű kaszálók között, *Aklosnál* le s tovább az *Uz* mellett — mint fennebb látók — a kőkerti vámnál, jó kocsíuton, közben az aklosi korcsmától *Fejérvíz nyakán* jobbra tartva, *Lesőd* alatt *Kászon-Feltizbe* juthatni és megközelíthetni; 3-szor. *Kászon-Jakabfalvától* a Balási Lajos tulajdonát képező fürdőn (Jakabfalvi) át a *Nagysarok* élén bemelve, a Lassuág patak melletti és *Kuthegy* alatt a lóérczi hutánál, meglehetősen erdei uton. Ezen utóbbiak nevezetesek voltak különösen azon múlt időkben, midőn a csikiak Moldovából a sót hátukon majd nyíltan, majd csempészve hordották.

A mi pedig Csikmegyének, Háromszék-, Udvarhely- és Maros-Tordamegyékkel való érintkezési határvonalait illeti, azok e leíró részben más helyütt jóformán előfordulva jeleztetnek, azonban röviden itt is feljegyezhetem, hogy Csikmegye keleti szögletétől, Csik- és Háromszékmegyének a Nemeréről leszakadó *Fekete-Kecskéspatak* beszakadásánál lévő 90. sz. határoszlopnál való érintkezési pontjától Csikmegye határvonalja a kászoni erdőségeken a Nagy-Sándor-, Piripió-, Kuthegy havasok keleti ágán, a Lóércz-havas, Borfej, Kutfőör, kászon-jakabfalvi fürdő irányáig délkelet irányban, innen Kászon déli vidékén a Nagy-sarok a *Köztetőn*, Bálványos, Büdös, Solyomkő, Toronykő és Jáhoros 1358 m. m. tetejéig, hol Csik-, Háromszék- és Udvarhelymegyék összeszögelének, a határ délirányban halad; a Jáhoros tetőtől, mely már a Hargita hegyláncz keleti pontján van, a határvonal a Hargita gerincz élén a tusnádi *Ölves tetőn*, *Szénégetőn*, a *Jáhoros pusztáján*, a *Nagy- és Kis-Kemenczetetőn*, Csik-Verebes és Nagy-Bacson közt az 1150 m. m. Mitácstetőn, hol régen közlekedő megyei, most községi út van, Verebestől 13 és Nagy-Bacszontól 15 klm. távolban, a szomorú emlékü ponton, hol 1849.

<sup>1)</sup> A „Hazánk“ 1894. 17. sz.

augusztusában a *nyergesi* és *alvégi* elvesztett csata után *Gál Sándor* honvédei összegyűltek vala, vonul északnyugoti irányban. A Mitács-tetőről ugyanazon irányban a *Kis- és Nagy-Kapuson, Kapustetőn, a csatószegei Czifrabükkön, Bükkszád* pusztáján, az Aszópatak fejénél a *Hargita* legmagasabb csucsán : az 1560 m. magas *Kakuk* hegyen s majd a *Benedek* hegye és *Medgyes* tetején, a *Mohós nyergén, Vermed* és *Kovács* feje fölött, a *szentimrei Deszka-út* pusztáján és *Deszka-út* tetején a *bányapataki fürdő* fölött *Szentimre* és *Szentkirály* határának érintkezésénél a *Büdös* tető nyergén vonul tovább a határ.

Továbbá e határvonal nyugoti irányban a *szentimrei* határon *Szentimre* község és az *udvarhelymegyei* fülei *vashámor* között közlekedő utat elmetszve s a *szentimrei Nagy Láz*t és a *Bekeo-*rotását is érintve, halad tovább a *Gesztena* pusztáján, *Somlyó* fenyőjén. *Veres* bányán, *Holtrekeszen, Kormoson* át az itt már mindjárt *Hargitanak* nevezett hegy óriásnak. Megjegyzendő, hogy itt a *Kormos* vizénél a *Hargita* hegyláncz *alcsiki* kifutványa, mely eddig 1560 mtr. magasságig emelkedő éles gerinczben vonult keletre, leereszkedik 20 mtr. magasra. Ez az egyetlen pont, mely *Csik- és Udvarhelymegye* között ily leereszkesedett magasságban áll.

De álljon itt a *Háromszékmegye* érintkezési pontjából a *Kormos* vizéig nyuló határvonalra nézve az alábbi 1781-ik év július hó 8-án kelt *trinalionalis Comissio* (3 nemzetközi bizottság) által felvett *metalis reambulatio* (határkijárási) és *executio* (határmegállapítási) jegyzőkönyvéből a *Bardocz* finszék és több *csiki* községek u. m. : *Szentimre, Szentkirály* s több másokkal folytatott határegyenetlenségi perben a *gyulafehérvári káptalan levéltárából* kiadott hiteles másolati okmány, melynek azon részét, mely a határbejárásra vonatkozik, a következőkben közöljük :

Az 1781-ik év július hó 8-án kelt, *trinalionalis comissio* által felvett *metalis reambulatio* és *executio* jegyzőkönyvéből és *Bardocz*finszék és több *csiki* közönségek, u. m. *Szentimre, Szentkirály* sat. folytatott határegyenetlenségi perben.

Mi alább irtak *Zágoni Aranka György, Szent Háromsági Szeredai Kristóf Felséges* második *József* császár, dicsőségesen uralkodó királyunk és örökös fejedelmünk, *Nagy Erdélyi Méltóságos Törvényes Királyi Táblájának supernumerarius* hites assessor és *Steinburg Mihály* nemes *Kőhalomszék, Szék Birája*, ugyanint *Erdélyországa* három nemes nemezeteiből, az *Erdélyi Felséges Királyi Gubernium* által *Szebenben die 2-do mensis Septembris anno 1779. sub nro 4894 és 13-a julii anno 1780. sub nro. 3927* köll kegyelmes *Guberniale Decretumok* mellett, *egyfelől nemes Bardoczszék, ns Udvarhelyszék* *fiu széke* *Communitások*, mint

szék, és felperes között, másfelől pedig Nemes Csik Székben levő Szent Király, Szent Imre, Csatószeg, Szent Simon, Kozmás, Verebes, Tusnád és Lázárfalva nevezetű faluk, mint Communitások, és alperesek között; a nevezett két fél egybefolyó határai iránt, a Pilicske tetejétől fogva, a Kormos Kő feje tetejéig, melynek ductusa Nemes Bardoczszék részéről, mely meg is ítéltetett, eképpen következik:

A Pilicske teteje, onnan napnyugotra az élen és hegyek tetején következik Pilicze mezeje, vagy Jáhoros, onnan Jáhoros mezeje, onnan Mitács Teteje, onnan Kövespatak teteje, Kövespatak éle, Mitács mezeje, Kapushegy teteje, vagy Nagy Kapus, onnan Kis Kapus, Fenyő feje teteje, Bikszád teteje, onnan Kakuk hegy, vagy Baróth havasa, onnan Deszka fenyő teteje, onnan Nagy Láz mezeje, onnan Tető Fenyő mezeje, onnan Aggesztana mezeje Teteje, onnan Nagy Kormos Kő a nevezett felek között in Anno 1755. die 23-a Julii azon felek között lett bizonyos *compositio mellett coram Foro et partium consensu Arbitrato* folyt perben, mely szerint in Anno 1757 die 8-a Julii a fenn irt *Metalis Ductusa Nemes Bardocz* széknek törvényesen megítéltetett, és a fenn nevezett Lázárfalvi, Tusnádi Verebesi, és Kozmási Communitásokra nézve in rem adjudicatum is ment; a Szt. Simoni, Csatoszegi, Szent Imrei és Szent Királyi Communitásokra nézve pedig, ezeknek részéről *simplex insinuáltatván* in anno 1774. die 24 Augusti olyan ítélet kelt, hogy a nevezett felperes, és Novisans alperes felek között Contraversiában lévő *Terrenum* vágattassék két felé, és osztassék a felek között két egyenlő részekre; mint ezek, mind a *Compositio*, mind a nevezett *Deliberatumokból* a *Transmissioban* meg tetszenek. Ezen Ítélet pedig mind a két felektől a Felsőges Királyi Gubernium eleibe *appeláltatván*, ottan anno 1779 die 27 Mensis Aprilis az elébbeni 1757-beli *Deliberatum* és a nemes Bardoczszék fenn leirt *ductusa* egészen, az 1774-beli *Deliberatum* pedig a *contraversum-terrenum* felosztása iránt reformáltatván, annyiban a mennyiben az *Appellansok novum után* tett *uj praetensioit* meg nem ítélte és a mennyiben a költségeket *adaequáltatván*, úgy ítélte, hogy mind a két rész szenvedje, és fizesse, helybenhagyatának, a Novizán-sok ezen *Deliberatumot* *appelálván*, és nem *transmittáltatván*, a nevezett Szt. Simoni és Csatoszegi Communitások azon Felsőges Királyi Gubernium ítéleten megnyugodván, a Szent Imrei és Szent Királyi Communitások pedig *Super Recursu* Dicsőségesen uralkodott néhai Mária Therezia nagy és boldog emlékezetű Császárné kegyelmes Királynénk, és Fejedelmünkhez protestálván, de a *Rncursussal* való engedelmet az arról hagyott háromhónapi

idő alatt meg nem nyerhetvén, mely szerint azon Felsőges Királyi Gubernium in Anno 1779 27-ik Aprilis költ Déliberatumá ugyanazon esztendőben die 31 Mensis Augusti vigoráltatott és subsequenter ratione praeria általunk Executioba is vétetni parancsoltatott, de Executioba esztendő alatt nem vétethetvén, bizonyos okokra nézve in hoc Anno currenti 1781. die 17 Mensis Maji resustitáltatott, és újra executioba vétetni parancsoltatott; mint ezek a Felsőges Gubernium a nevezett Esztendőben, és napokban fenn tisztelt néhai Felsőges Asszonyunk pecsétje által törvényesen, és authentice költ, a nevezett felperesnek kiadott és előttünk producáltatott Deliberatumokból meg tetszenek, azon Deliberatumoknak executiójára, és a fenn irt Metális ductusokon a megnevezett két peres felek határainak megkülömböztetésére, a külömbség jeléül határjeleknek, és halmoknak jegyzésére, tételére, és hányatására név szerint kibocsátatott Commissáriusok adjuk tudtára, és jövendőbeli örök emlékezetre mindeneknek, a kiknek illik, mostaniaknak és következőbelieknek, hogy mi a Felsőges Királyi Gubernium kegyelmes parancsolatjának tartozó alázatos kötelességünk szerént engedelmeskedvén, ezen folyó 1781-iki Esztendőben die 13-a Mensis Junii currentis, a felperes triumphans Nemes Bardoczszékbelieliekkel egyet értve, az ő kérésekre, és vezérlésekre elmentünk a fenn leirt Metalis ductusra azon helyre, melyet Bükszád tetejének hívnak, és ottan jelen lévén mind a nevezett felperesek triumphánsok, mint pedig az alperesek, a nevezett nyolcz falubeliek, és azonkívül a törvényes minden exception kívül való Cometaneusok, ugy mint Nemes Miklósvár Székből, Sepsi Baczonból Nemes Vitézljő Szabó Sámuel, Idősb Ferencz Samu, Varga József, Benkő József és Ifjabb Molnár András; Bodosból: Dávid Márton, Dávid Péter és Dávid József, Fábrián György, és Incze Dávid, mindnyájan gyalog Limitáneus katonák; azután a Méltóságos Gróf Hidvégi Mikó Miklós, és István urak üveg csürétől, mely vagyon a nevezett nrak Nemes Fehér Vármegyében lévő Praedialé Territeriumokban, Veres János, Bojér Simon, Oroszi Ilyés, Varga Todor, és Bojér Vaszilia, kik közül az első nevezett Gróf Mikó István ur zsellére, a többi pedig Gróf Mikó Miklós uré, a nevezett üveg csürnél lakók; végre Bogdány Bukur, és Bogdány Mihály, kik mind ketten fiscalis Jobbágyok Fogaras földéről Páror nevezetű faluból valók, és Juhaiknak tartásáért eleitől fogva a Contraversias helyeken jártanak, laktanak, és a helyeknek ismérésiért aplicáltattanak, mindnyájan pedig ő Felsőge Kegyelmes Parancsolatja mellett törvényesen hivattattak elő, felolvasván a fenn meg jegyzett Guberniale Decretumokat, a mi Exmissionkról, azután a Felsőges



Királyi Gubernium Deliberatumaikat, és azok mellett az 1757-beli és 1774-beli Arbitrativum Forumon tett ítéleteket, és a fennebb leirt metalis ductusát a triumphans félnek, melyekre a Királyi Gubernium Deliberatumaiban utasítás vagyon; hasonlóképpen az octavalis Certificatoról való Testimoniumokat is, és azokat Magyarul értelmesen meg magyarázván, a Lázárfalvi, Tusnádi, Verebesi, Kozmásfalvabelieket legelsőbbben is meg kérdeztük arról, hogy Pilicskétől fogva Bükszád tetejéig, a hol meg állottunk volt azon a Metalis ductuson, mely a Bardoczszékieknek meg ítéltetett, vagyon e valami ellenmondások, hogy mikor meg fordulván arra a felire napkeletre megyünk, ottan minden akadály nélkül az ő részokról elmehecsünk és határ halmokat hányhassunk? Melyre Lázárfalva részéről elő állván személyesen Isatlos Imre Graf Kálnoki Sámuelné asszony Jobbágya, Bálint Márton és Bálint Péter ez főtisztelendő Esperes Béli János Ur Jobbágya, eme pedig Toroczko Szent Györgyi Báró Thoroczka József Uré, mint Esküdtek, és mind maguk, és az egész Lázárfalvi Communitas képeben és nevében, Tusnád részéről Nemes Vitézlő Beteg Mihály katona bíró, Miklós István, Barta Mihály és Ferencz Antal Esküdtek, ez Limitaneus lovas katona, azok pedig gyalogok; Verebes részéről Kovács Máthé, Nemes Csikszék, Gyergyó, Kászon Méltóságos Főkirálybirája Sepsi Szent Iványi Báró Henter Ádám ur Jobbágya, bíró képeben, Kovács Péter, néhai Apor István ur özvegye Kereszturi Krisztina asszony Jobbágya, és Udvari birája, és Kovács Mihály ugyan odavaló Jobbágy Esküdtek; Kozmás részéről Nemes Vitézlő Domokos István, Katona bíró, Kovács János Esküdt Limitaneus gyalog katona, Boga István, Báró Apor István ur Jobbágya, Jobbágy Bíró, és Kelemen János Mikes rész Jobbágy Esküdt, mindnyájan a nevezett faluban lakók, magok tulajdon, és több azon falukbeli lakósnak, és egész Communitasoknak képekben, és nevökben az felelék: hogy ők az executiot admittálják, semmi szavok ellene nincsen.

Azután hasonlóképpen meg kérdeven a Szent Simoniakat is és Csatószegeket, és ezek részéről is elő állván, úgy mint Szent Simon részéről: Nemes Vitézlő Márton János katona bíró, Péter János, András Simon, Beke András, Darvas János, Péter István, Sándor István, Virág János, és Mátyás, és Jánosi János ez a nemes szék assessora, és Limitaneus lovas katona, a többi gyalogok, Gáspár János Báró Henter Ádám ur Jobbágya, Jobbágy bíró, Péter Mihály Nemes Czakó Ferencz Jobbágya Esküdt, Korodi János a Beke familia Jobbágya, Deák György, kisebb Beke Mihály gyalog katona Jobbágya, Bartók György Nemes Bocskor János Jobbágya, és Czikó György Nemes Szabó Ferencz Jobbágya;

Csatószeg részéről pedig Nemes Vitézlő Veres József katona bíró, Darvas Péter, Csató József, és Incze Tamás Esküdtek, ezek ketten Linitáneus katonák, a más kettő pedig gyalogok ; Item Esztergál István, Simon János és Csató János Freiter, ezek is gyalogok és Szőke Antal Nemes Sebesi Miklós Jobbágya, az atyja mint Esküdt képében, mindnyájan a nevezett faluban lakók a Szent Simoni Megyéhez tartozók, magok tulajdon, és a nevezett két falubeli lakósok és Communitások, és egész Megye nevében, és képében azt felelik : hogy ők az Executiót az 1757-beli Metalis ductus szerint, mely az ő határok szélén megyen el, a Kormos kő felé a Kakuk hegyin keresztül a Deszka fenyő tetejéig, vagy Deszka utig, a hol az ő határok végződik, meg engedik, nem ellenzik ; melyet ekképen végezvén, ottan mindjárt, a Búkszád tetőn a Búkszád erdején innen, a Tisztásban, vagy mezőben, a hol a helyet magassabbnak ismertük, melynek mindkét oldala Bikszád oldalának hivatik, kövekből és pázsintból egy határhalmot rakattunk, a mely része az oldalnak Bardoczsзык felől vagyon, azt Bardoczsзыкnek, a mely rész pedig Csikfelé vagyon, azt a Csikiaknak Szent Simon megyének hagyván. Onnan pedig, mivel a mint feljebb meg vagyon írva, Pilicske tetejéig az Executio admittáltatván, semmi differentia a felek között nem volt, nem fogtunk Pilicske felé, annak a ductusnak kijárását és metalását más alkalmatosságra halasztván, mikor tudniillik a metalis ductusnak a másik felét Kormos Kőig vagy elvégeznők, vagy benne meg akadnánk, a Bardoczsযeki triumphans fél igen kérvén arra minket, és mi az ő kérésének engedelmeskedvén. Hanem fordultunk a Kormos Kő felé ; és megindulván a halomtól a Kakuk hegy felé, napnyugotra, mentünk egy keveset a Búkszád élin, és le ereszkedvén egy kis nyakra, arról egyenesen kimentünk a fekete hegy nyaka Teteje felé, és a dombon mindjárt a Bikszád mezeje szélébe rakattunk, és hanyattunk, egy más határhalmot. Onnan a fenyvest jobb kézre hagyván, a Csiki részre, és egy kicsit balra térvén, mentünk mindenütt felfelé az élen, és jutottunk a Fekete hegy nyak tetejére, melyből a mely kő nap kelet felől kitetszik, azt hagytuk természeti határjelnek, és a tetőben egy kézzel csinált határhalmot rakattunk, azon tetőnek Csikfelől való fenyves oldala neveztetik Aszó Pataka fejének, ez a rész pedig, a mely azzal szemben a halomnak a másik oldala felől és Bardocz felől esik, hivattatik Fekete hegy nyakának. Onnan megindulván aláfelé, mind a Bardoczsযekiek, mind a Szent Simon megyebeliek meg egyezvén rajta, mentünk egyenesen a Kakuk hegy teteje felé, jobb felől, a mely ponk vagyon, a melyet Fekete Patak Fejének hívják, annak az innenső aljában, a mely

kő vagy on az jobbkezfélől a Csiki részre, és a mely más kő azzal szemben alól balkézre vagy on, azt a Bardóczszék részére természeti jelnek hagyván, a fenyő bokrok alatt elé egy kicsiny völgyön által a *Kakuk hegy* teteje felé. És midőn a *hegy aljának neki fogván*, felfelé értünk volna egy ösvényt, mely Szent Simonról, és Szent Imréről Magyar Hermány felé megyen, ottan jövének mi előnkbe Csik Szent Imre és Szent Király részéről, ugyan odavaló mint Comesek, mind katonák, és Jobbágyok, kik megállítván minket a két falunak képében mint azoknak Procuratora Nemes *Léstyán Josef*, *protestála*, hogy tovább azon *Metalis ductus*ba ne mennénk, mivel a nevezett két falu minket in hoc actu *Metalis Executionis* az irt ösvényen által, mint magok határokba nem eresztenének, és készek volnának *repellalni*, allegalván némely okokat, melyeket mi mivel hogy a processus folytatásához tartoztanak, melynek ezuttal vége vagy on, és nem az *Executio actus*ához, mely nekünk parancsoltatott, meg hallgatván, de fel nem írván, se reája nem hajtván, midőn tovább akarattunk volna menni, nevezett *Léstyán Josef* elő állítván Szent Imre részéről Nemes *Vitézlő Antal* Simont gyalog katonát katona bírót, és *Kolumbán Istvánt* Nemes *Kászoni Mihály* Jobbágyát, Jobbágy bírót, egy egy pálczával kezökben; Azután Szt. Király részéről Nemes *Vitézlő Benkes Jánost* gyalog katonát, katona bírót és *Pánczél Ferenczet* Báró *Henter Adám* Ur Jobbágyát, mindeniknek egy egy pálcza kezében, mindenik a nevezett faluban lakók, és ezek az irt faluk, s azoknak *Communitássá* képében, és nevében *repellálnak*; kezekben levő pálczájokat, és baltájokat felemelvén, a Szent Imreiek mindjárt az ösvényen tul *praetendalt* határokra nézve, a Szent Királyiak pedig *praene* ugyan, mivel hogy az ő határaikat még elnem értük volt, de arra nézve mind generáliter, mind speciáliter a mennyiben, a mint *praetendálták*, a megítélt *metalis ductus*ban, nem volna meghatározva, hogy az, a nagy *Kormos Könek*, melynek hosszúsága circiter kétszáz ölnyi volna, a közepibe ütköznék-e meg, vagy valamelyik végébe, és így minket azon részben a mi *Metalis Execution*knak folytatásában *impediálnának*.

Megkérdeztetvén pedig tőlünk: a Felső Királyi Guberniumtól megítélt végső *Sententiának* *Executióját* ki akaratjából akadályoztatnák meg? Azt felelék: hogy az egész Szent Imrei és Szent Királyi *Communitások* és *Possessorátus* megegyezett akaratjából *provocálnak* a vélők együtt valókra, a kiknek nevek így következnek: Szent Imréről nemes *Székely Elek* és *Antal István*, Szent Királyról *Tit. Bors Lázár*, *Bors István* és *Bors Simon*, a nemesek részéről, kik mellett valának több azon falukbeli feles

lakók, kik mindnyájan jelen valának és a Repulsióban meg-  
 egyezének. Melyet hallván a szent Simon megyebeliek ellenke-  
 zének velők hathatósan és azt kívánák, hogy mi a Repulsionak  
 helyet ne adjunk, mivel hogy az a határ a Deszkafenyő tetejéig  
 Szent Simon megye határa volna, melyet eddig is birt, és azért  
 a Szent Imreiek, Szent Királyiak repellálnának, a magok hatá-  
 rokban, ha Repellálni akarnának, Bardoczszék részéről is nemes  
 Lisznyai Incze István, mint a nemes széknek Legitimus Proca-  
 tora inhaereala a Szent Simon megye kívánságának és okainak  
 és ezeket megerősíté a Transmissiobol és abban a Szent Imreiek  
 magok oklevelekből, azokat felolvassván. Kiváltképen pedig in-  
 haereala annak, hogy ezen finalis Sententia ellen, melynek pro-  
 cessussa azon kívül is penes Compositionem praeter solam appel-  
 lationem, et viam novi Gratosi omnia juris Remedia excluden-  
 tem indult volna, a Repulsionak helye nem volna. Továbbá in  
 Casu, ha mi ezen Repulsionak cedálnánk, Principalissainak resol-  
 válván azt a szabadságot, hogy midőn ezen Repulsiot cassáltatni  
 fogják ezzel okozott és okozandó költségeknek, fáradságoknak  
 és a pendens usus fructusnak is Repulsio helyétől fogva, a Kor-  
 moskő feje tetejéig megfordítását kívánhassák és megítélhessék  
 magoknak. A melyet mi látván és hallván, jól lehet azon repul-  
 sio nékünk rationibus praeviis törvénytelennek látszott, mivel  
 mindazonáltal a Repulsio violentum juris Remedium, és a mi  
 Exmissionk nem az ítélet tételre, hanem az Executio véghezvite-  
 lére lett volna, tartván attól is, nehogy zenebona s véletlen ca-  
 susokra alkalmatosság szolgáltassék, a közbe tett Repulsionak  
 engedtünk és mind arról, mind az eddig tett Metalis Executionk  
 munkájáról a Felséges Királyi Guberniumnak in forma Relationis  
 tulajdon Pecséteink és Subscriptionk alatt igaz hitünk szerint,  
 ezen folyó Esztendőben ezen hónapnak 15-ik napján a Bikszád  
 oldalába való szállásunkból, mely vagyon nemes Bardoczszékben  
 Hatod nevezetű helyben, alázatosan rescribálván, s azon Rescrip-  
 tumunkat és Relátionkat el is küldvén. Továbbá ugyanazon a na-  
 pon, ugy mint 15-a Junii a fenn irt Commetaneusokkal, s felek-  
 kel együtt, kivévén a Szent Imreieket és Szent Királyiakat visz-  
 szafordultunk a fennebb megnevezett Bikszád tetejétől Piliske  
 teteje felé menő Metalis ductusra.

Megindulván azért a Bükszád tetején csinált halomtól és  
 akarván menni a Fenyő Feje Tetejére napkeletre a halomon tul  
 mindjárt az élről kezdettünk beereszkedni a Bikszád Bükkös er-  
 dejére, a holott mindjárt jobb kézre maradtott egy kő, melyet  
 neveztenek Bikszád Sarkának és néz napkeletre. Onnan eléhő  
 haladván azon directioban, a mint alább szállottunk egy keveset,

balra hajolván, ugyanazon Bükkösben szállottunk egy nyakra, melyet Bardoczsékelől fenyős élnek hívnak, s a Bardoczsékéhez tartozik, Csik felől pedig Szent Simon Megyéje, a ki birja, Aladár fejének mondotta neveztetni.

Onnan az élen egy kevéssé elé menvén, annak a végiben bal kézre értünk egy széles dombot és ezt természeti jelnek hagyván, kezdtünk felfelé hágni, egy keveset jobb kézre hajolván az Aladár teteje felé, a mint Szent Simon megyéje hívja, a Bardocziak pedig Zengő tetőnek hívják, a mely ösvény a tető felé megyen ki, mely ösvényt Csapásnak hívnak, azt jobb kézre hagyván és az oldalon kimenvén, értünk a nevezett Aladár vagy Fenyőtetőre, a holott hányattunk egy határhalmot. Onnan elébb menvén az élen elé, egyenesen értünk az Aladár nyakára, a mint Szent Simon megyéje hívja, a Bardoczsékiek pedig Fenyőtető Vápájának nevezik, és azon a nyakon, vagy Teres Élnek a közepén jó darabig menvén elő, értünk arra a helyre, melyet Szt. Simon megyéje Katlanos teteje szélinek, Bardoczsék pedig Fenyős teteje véginek hívú és ott hányattunk egy határhalmot.

Onnan kezdtünk egyenesen belőjteni a Kapus vápája felé, a mint mind a két rész hívja, mindenütt a Lapos élnek a közepén, és érvén egy keskeny élecskét, a honnan Csikba bé lehet látni, azon elé mentünk, azután egy kevéssé jobb kézre térvén, kezdtünk bé ereszkedni mindenütt a Lapos nyaknak a közepén és értünk a nevezett Kapus vápájára. Innen ugyanazon directioval hágtunk ki egy ponkra, melyet mind két rész kemenczés ponknak hívú, s azon ponknak az élin a közepén elé menvén, értünk azon ponk tetejére, melyet kemenczés ponk tetejének hívnak és ott egy ifju bikkfa körül egy határhalmot hányattunk. Onnan azon directioval a Kemenczés tető lejtőjén le mentünk a Kapus hegy aljára, melyet mind két fél Nagy Kapus aljának nevez és annak a közepén által menvén, mindenütt a Bükkösben kezdtünk felhágni azon directioban a Kapus hegyire. Azonban a pártok között a ductus iránt differentia támadván, a Bardoczsékiek a Metalis ductust kívánván vinni egyenesen, ki a Nagy Kapus mezeje közepére, melyet mind a fákon lévő régi csapások, mind a Cometáneusok bizonyítanak vala, Szt. Simon megyéje pedig azt ellenezvén, és a ductust, jobb kézre hajolván, a Kapus mezeje aljának vivén, jobb kézre az erdő széliiben a mező alatt. Mi elsőben is ott, a hol a differentia támadott, a felmenőben hányattunk egy halmot. Azután pedig mind a két ductust eljárván, szépen kértük és intettük a feleket az atyafiságos megegyezésre és a villongások eltávoztatására, melyet megtekintvén Tekintetes Bibarczfalvi Osváth Sámuel ur Nemes Bardoczsék vice

királybirája az atyafiságos szeretetért, és békességes szomszédságért a több nemes Bardoczsziek jelenlevő nemes, vitézlő, jobbágy és minden rendnek önként való megegyezésökből, engedelmeskedék és a két felek atyafiságosan örökösön megegyezvén, mi előttünk egyenlő akaratból hányatának egy határhalmot a Nagy Kapus oldalában, mely halmon fejlül balkézre esik a Nagy Kapus mezeje és marad egészen a Csiki részre, a hol vagy a Nagy Kapus oldala és nem messze a halmon alól egy forrás, melyet kis csorgónak hívnak.

Az egyezés pedig így lön: hogy az alább tett ujalomtól fogva addig a halomig a nyakon elé egyenes linia huzatván, a mi Csik felől van a Csikiaknak, a mi Bardoczsziek felől van Bardoczsziek részére Hatodnak maradjon, melyet nemes Szent Simon megyéje, hasonlóképpen Tusnád és Kozmás megyék köszönettel vévén, atyafiságos szomszédságokat ígérék. Onnan azon directioba az oldalban mindentűt a Kapus mezeje alatt, a mint hívják a Kapus alján egy keveset elő menvén, ugyanott a Kapus alja alsó részében, a hol a ductus jobbra fordulván, egyenesen le kezd délre térni, hányattunk egy határhalmot. És azért onnan egyenesen délre lefelé fogván azon directioba mentünk egészen le a Mitács bérczire, s ott is egy darabocskáig azon directiot tartván, ott a hol a fákon levő régi s új csapások megmutatják, fordultunk egy kevéssé balkézre napkelet felé és a fordulón belől balkézre attól nem messze egy halmot hányattunk, a fordulóban köveket nem kapván. Onnan azon directioba napkelet és dél között ereszkedtünk le a Mitács Bércze térére, melynek Bardoczsziek felől való részén lévő erdő Rakottyás fejnek a Csik felől való része pedig Mitács fejnek neveztetik és ott a Metalis cursus jeléül hányattunk egy halmot. Onnan ugyanazon directiot tartván, mentünk egyenesen elé a Mitács fején hosszára, a kis Rakottyás mezejéig, melyet a Bardoczsziekiek Dormo, vagy Durgó Fejnek hívnak, azon a mezőcskén éppen ott, a honnan a mint a helyet mérők mind két részről közönségesen mondták, a viznek egyik része Bardoczsziek, a másik része Csik felé foly, által menvén mindjárt a mező tulsó szélibe, találtunk két nagy követ, melyet természeti jelnek hagyván, azok mellé a mező felől hányattunk egy határhalmot.

Onnan mentünk felfelé a Kövespatak élén fel a Kövespatak tetejére, melyet a Csikiak Kemencze tetőnek is hívnak, mely tetőn belől a Kis Baczon felé való oldal Kövespataka oldalának, Csik felől pedig a Kemencze tető oldalán belől György erdő oldalának neveztetik, s ugyanott a Kövespatak, vagy Kemencze tetőn csináltattunk egy határhalmot. A honnan megfordulván, bal-

kézre napkelet felé kezdettünk csaponyólag béfelé lőjteti a bükös között, melyet jobb kézre a Bardoczszékiek birnak és György Kovács fejnek hivnak, bal kézre pedig a Csikiak birják és György erdőnek hívják, és azon directioban menvén értünk egy pázsintos utra, melyet a Mitács utjából kijöve erdőlö utnak mondottak, és ott mindjárt az uton tul levő erdő szélébe, melyet György kovács pataka fejének hivnak, az ut mellé hányattunk egy határhalmot pázsintból fenekében fekszik a földben egy nagy kő, és azon az uton egy keveset alá menvén balkézre, nem messze kitértünk belöle jobb kézre, és az uton belöl annak jelöl, hogy az utból hol tért ki a ductus, hányattunk egy határhalmot. Onnan azon directioban, a mint az utból kitértünk, mentünk ki egy oldalocskán, melyet mindkét rész György kovács fejének hivu, és kiérvén a tetöre, melyet a Bardoczszékiek György kovács Feje tetejének, a Csikiak pedig György erdő tetejének hivnak, ott a tető közepén hányattunk köből egy határhalmot. Onnan megindulván, mentünk egy keveset elé a tetön, azután egy keveset balkézre a sürüben kezdettünk beereszkedni egy oldalon, melyet mindkét rész György kovács oldalának hivu, és leereszkedvén értünk a Mitács tetejére, a Bardoczszékból, Baczonból Csikba bejáró uthoz, mely ut mellett kétfelöl fekszik a Mitács mezeje és ott a hol a Mitács utján a metalis ductus által vág a mezöbe, két felöl az út mellé hányattunk két határhalmot. Azután pedig másnap ugymint 16/a Mensis, et anni eorundem, a Mitács mezejéről megindulván, bementünk egy Bükkösbe, melyet Mitács tetejének hivnak, a mely ösvény ott az erdőből kijö, azon felül egy kevéssel és mentünk mindenütt az élen, az ösvényt hol jobbra, hol balra hagyván, és egy darabig menvén, jutottunk egy mezöre, melyet kis Jáhoros mezőnek hivnak, s ottan a mező szélétöl nem messze hányattunk a mezöbe egy határhalmot. Onnan megindulván a mezön keresztül eléfelé, mindjárt csak közel találtunk egy nagy követ és azt természeti jelnek hagytuk. Innen is megindulván mindenütt a mezön keresztül napkelet felé, midön a mezőnek másik széle felé közeledtünk volna, meghasonlának a felek, a Bardoczszékiek tartnak vala ki balkézre a tetöre, a Rakottyás tetejére, és oda kiérkezvén, viszik vala a ductust mindenütt az élen elé egy darabocskáig, egyszeribe pedig jobb kézre fordulván és egy szegletet csinálván, belöjtenek vala egy nyakra, melyet Rakottyás fejnek hivnak, az ösvényig be; a Csikiak ellenben a mezőnek jobbkezfelöl való szegletén a Pilicske felé kijáró ösvényen indulván meg, azon mennek vala elé az oldalban mindenütt addig, hol a Bardoczszékiek fenn leirt ductusa azon ösvénybe beleütökzik és mindenik fél praetendálja vala a maga ductusát iga-

zabbnak lenni, melyet mi látván és a merő igazságot sem a Cometaneusoktól, sem a levelekből ki nem nyomozhatván, ismét intők és kérők a feleket az atyafiságos megegyezésre, azok pedig azt köszönettel vévén és külön-külön mindenik fél egymás között beszélgetvén, azután mihozzánk visszatérének és mielőttünk atyafiságosan és örökösön önkényt való jóakarattjukból, megegyezének a szerint: hogy a nevezett két ductusnak, a mint azt mindenik fél egyik jobb kézre az ösvényen, másik bal kézre a tetőre a mezőből kezdették kivinni, a közepén a mező és erdő szélébe tett halommal szembe, úgy, hogy azon kis Jáhoros mezeje osztassék éppen kétfelé a Bardoczszékiek és Csikiak határát azon lénia osztván meg, mely egyik halomtól a másikig megyen. Ezen halomtól pedig bemenvén egyenesen egy kevésig csaponyólag jobb kézre, éppen oda, a hol a mint feljebb levagyón írva, a két felek ductusa egybe ütközik a Rakottyás fejére, a melynek Bardoczszék felől való részét Sugó fejének hívják, tétessék más határhalom és a mi Bardoczszék felől esik, a Bardocziaknak, a mi Csik felől a Csikiaknak maradjon. Melyet mi értvén, a megnevezett két helyekre két derék határhalmot csináltatánk és egyik halomtól fogva a másikig egyenesen által a fákra csapásokat, keresztjegyeket vágatván, a két határt megkülömböztettük. Onnan megindulván azon az élen, a mely mindjárt jobbkézre esik a Pilicske teteje felé, mentünk mindenütt az élen, a mig értünk egy mezőre, melyet a Bardoczszékiek Pilicske mezejének, a Csikiak pedig nagy Jáhoros mezőnek hívnak és ottan, a hol a mezőre kiértünk, a mezőbe az erdő szélében csináltattunk egy határhalmot. Onnan pedig mindenütt a mező élen a mezőt kétfelé hasítván, mentünk egyenesen ki a hegyre, a mig kijutottunk a tetőre, melyet a Bardoczszékiek Pilicske tetőnek, a Csikiak pedig nagy Jáhoros mezeje tetejének neveztek, a holott is a tető közepén hanyattunk egy határhalmot, a mely mostani operationkban utolsó (tovább differentiájok a parsoknak együtt nem lévén) a Bardoczszéki triumphans fél fennebb leirt és megítélt ductusában pedig a Kormos kő felé legelső.

A fennebb megírt Felsőges Királyi Guberniumhoz küldött alázatos Relationkra azonban azon Felsőges Királyi Guberniumnak dedato 21-a Junii anni currentis sub Nro 4597. és 4598. olyan kegyelmes válaszoló parancsolatját vévén, hogy Nemes Bardoczszék Regale Brachium iránt tett alázatos könyörgése meghallgattatván, kiváltképpen azért, hogy ezen contractus mellett indult Causaba, az egy Statusok eleibe (melynek képét a felsőges rendelések szerint most a Felsőges Királyi Gubernium viseli) teendő Appellation kívül, minden Remediumok kirekesztetnek, azért mi a



félben szakasztott Executiot folytatnók tovább is, ha a szükség úgy hozná Regale Brachiumot is vévén fel magunk mellé. És nemes Bardoczszék részéről a repellens Communitások azon kegyelmes parancsolatnak vétele után, mindjárt, ugy mint 27-a mensis, et anni eorundem annak modo legitimo tudósítván, és egyszersmind arról, hogy továbbá az Executio continuáltatásának admissziója iránt, mindkét objectumaira nézve, ugy mint a határ kijárás és a költség kifizetése iránt magokat világos és homály nélkül való felelettel magyaráznák ki, admoneáltatván. Mi is mindjárt másnap ugy mint 28-a mensis et anni eorundem, a fenn irt Cometáneusokkal, kivévén Bogdány Bukurt, ki aznap elé nem jöhethvén, másnap érkezett közünkbe és Sepsi Baczoni junior Molnár Andrást, a ki tovább való operationkon jelen nem volt, azokat erős hittel megesketvén arról, hogy minket a Deliberatumba megítélt 1757-beli Metalis ductuson fognának vinni és azt sehol is el nem hagynák, azután a fenn nevezett Felsőes Királyi Gubernium kegyelmes parancsolatját és a Repellensek ellen tett admonitioról való testimoniumot felolvassván, jelenlétén mi velünk a Szent Simon megyebeliek is, elmentünk éppen arra a helyre, a hol annak előtte az Executionk folytatása megmegakadályoztatott volt és nem lévén semmi akadéunk senkitől, akartunk menni egyenesen a Metalis ductus szerint a Kakuk hegy tetejére, de egyenesen ki nem hághatván minden felől, kitől hogy lehetett, kimásztunk és ottan a Kakuk hegy tetején egy halmot hányattunk. Onnan elébb akarván menni a Deszka fenyő teteje felé a Szent Simon megyebeliek akarnak vala minket vinni balkézre egyenesen egy mély völgyön által, a mint a Kakuk hegye tetejétől a Deszka fenyő tetejéig egy egyenes léniaát lehet huzni, a Bardoczszékiek pedig nem akarnak vala azon menni, azt prae-tendálván, hogy az 1757-beli megítélt ductus nem arra megyen, hanem azon innen jobbkézre, a mely ductuson feljöttünk a tetőre, aval egy hegyes szegletet csinálván a tetőn, térne le mindenütt az élen a sarokra és a Baróth fejénél kanyarodnék balkézre és menne ki a Megyes tetőre s onnan a Deszka fenyő tetejére, melyről a Cometáneusokat hitek szerint megkérdezvén és ők is a Bardoczszékiektől mondott ductust erősítvén, az igaz 1757-be kijárt és megítélt ductusnak lenni, megindultunk azon és mentük lefelé az élen a Kakuk hegy alján és nem messze mindjárt egy sarkot érvén, azon hányattunk egy határhalmot. Onnan a fennirt mód szerint balkézre hajolván, kanyarodólag szállván alább, értünk egy kicsiny nyakot, a melyen jó által egy út a Baróth fejében, azt az utat keresztül vágván, által mentünk a nyakon és hágtunk ki egy kicsiny élre, melyet Baróth fejének hívnak, mivel-

hogy alatta mindjárt a völgybe ott ered a Baróth vize és azon az élen hanyattunk egy határhalmot. Onnan mentünk egy keveset az élen elé, de csakhamar az éltől kezdtünk beereszkedni az oldalon csaponyólag és szüntelen balkézre kanyarodván, a holott is értünk egy ösvényt, mely Csikból jön ki, és egy kevéssé alább a fennirt útba beleszakad és a mellé az ösvény mellé a nyakon, melyet a Bardoczszékiek Baróth feje nyakának, a Csikiak pedig Benkes nyakának hívják, hanyattunk egy határhalmot. Onnan egy kevéssé jobbkézre fordulván, a Megyes tető felé kezdtünk kihágni az élen, melynek Bardoczszék felől való részét a Bardoczszékiek Baróth feje oldalának, Csik felől való részét pedig a Csikiak Megyes oldalának hívják és ott mindenütt az élen menvén felfelé, a mint a víz az élről kétfelé lefoly, a két oldalt a szerint hagyván, jobbfelől a Csikiaknak, balfelől a Bardoczszékieknek és mikor érkeztünk volna ahhoz az ösvényhez, mely a Baróth fején s a Kakuk hegye alján által jöven, ezen az élen keresztül megyen, a mellé hanyattunk egy halmot. Továbbá menvén az élen, értünk ki a Megyes hegye tetejére és annak közepében megállván, mivel azt alkalmasnak itéltük lenni, azt hagytuk természeti határjelnek. Onnan mentünk a Fenyő teteje felé, mindenütt egyenesen azon directioban az élen és leszállván a Deszka fenyő tető pusztájára, azt balkézre hagytuk Bardoczszéknek, jobbkézre pedig a fenyvest, mely az élen belől az oldalon van a Csikiaknak s kihágván a Deszka fenyő tetejébe, ott hanyattunk egy határhalmot. Onnan megindulván, azon directioba kezdtünk az élen alább napnyugot felé menni, azután egy keveset jobbkézre térvén, azon directioba is mentünk egy darabig, és miután az él van, hol balra, hol jobbra hajolván s mindenütt le az élen a fákra csapásokat és keresztjegyeket csinálván, egy helyen, a mint a Bardoczszék felől a patak feje kiszolgál, a mely helyet Deszka fenyő Fejnek neveznek, hanyattunk egy határhalmot. Onnan tovább mentünk ismét azon ductusba, a Nagy Láz mezeje felé az élen le és jobbkézre érvén egy köves pontot, annak a végénél és azután egy kis nyakon által, a mely nyakról Csikra s Bardoczszékre két felé foly a víz, mentünk addig, míg egy más kisebb pontot értünk, melyet mivelhogy kilátászó, természeti jegynek hagyván. Onnan fordultunk egy kevéssé balkéz felé, azon directioba menvén, értünk egy sarkot, melynek az orránál egyet fordulván, jobbkézre értünk egy csapásra, melyen kezdtünk menni ismét az elébbeni directioba, a fákat mindenütt megjegyezén, míg a sűrűs fenyves között értünk egy kis tisztásra, melyet Kovács fejének hívják s oda hanyattunk egy halmot. Onnan megindulván, mentünk azon directioba napnyugotra, míg

ereszkedtünk a csapásba, melyen előmenvén mindenütt, szállotunk egy nyakra s azon is előmenvén, azon directioba értünk egy utra, melyen Csikból Bardoczszekre bejárnak és azon általmenvén, értük mindjárt a Nagy Láz mezejét, melynek a mint egy kis fenyves a közepén ketté választja, a mező innenső részének a közepén hányattunk egy határhalmot. Harmadnapján pedig ugymint 30-ik Junii tovább is folytatván határjárásunkat, az irt halomtól megindultunk, egy kicsinyég jobbkézre hajolván és a hol a fennirt mező közepében levő kicsiny fenyvest elértük, ott a szélbe hányattunk egy határhalmot, mely halomnak a fenekébe a földbe, üvegeink érkeztén, üvegdarabokat és egy ép üvegecskét is tettünk, abba egy kis papirosat is eresztvén és azt jól becsinálván, melyben az Esztendő napszámot, a helynek a hol a halom rakatott a helyit és kik között rakatott, röviden felirtuk és azután is minden halomba a szeriut cselekedtünk, mindenütt a helyet megnevezvén és felirván. Innen egy kevéssé balkézre fordulván, által mentünk ugyanazon Nagy Láz mezejének, a másik felén is azt kétfelé vágván és a szélbe, a hol a fenyvest értük, melyet Kovács fejének hívnak, hányattunk egy határhalmot. Onnan ismét egy kevéssé balkézre hajolván, kezdetünk menni a nevezett fenyvesbe, a Lajos élnek mindenütt a közepén, a mint az él fordul egy-egy kevéssé hol jobbra, hol balra térvén és a fákon sűrű keresztjegyeket csinálván, mentünkben megértük a Füle felől, a Lugosból a Csikba kijáró utat, melyen keresztül menvén, jutottunk a *Tető fenyő pusztájának az aljára*, a holott is mindjárt az aljában az út mellett hányattunk egy határhalmot.

Azután kimenvén egyenesen a pusztán egy szép forrás mellett, mely balkézre marad Bardoczszek részére, a mező és fenyves szélébe kihágtunk egy hegy tetejére, melyet Tető fenyőnek hívnak és ott a mező és erdő szélébe hányattunk egy halmot. Onnan egy kevéssé balkézre hajolván, a csapáson be a fenyvesbe kezdetünk menni Agg-esztena felé és a Tető fenyő alján és csapáson lefelé haladván, a bükkal elegyes fenyvesbe érkeztünk az Agg-esztena mezejére, holott is mindjárt a szélén hányattunk egy határhalmot. Azután azon directioban az Agg-esztena, vagy Gesztena mezején keresztül balkézfelől egy fenyőszeglet mellett, holott nem messze, ugyan balkézre a Bardoczszek részében, posványos hely és egy forrás vagyon, mentünk egyenesen az Agg-esztena ponkja felé, a holott a mező szélébe, jobbkézre két nagy követ kapván, arra — mély lapos, mintegy asztalforma kerek kő — határjegyül vágattunk egy keresztet és attól balkézre hajolván, mentünk ki az Agg-esztena ponkjára, mely egy

nagy kőszikla, délfelől mintegy mesterséggel csinált két bástya formára a földből kiálló, melyet természeti jelnek hagyunk. Onnan megindulván, mikor arról a köről leszállottunk, egy kevéssé balkézre hajolván, értünk egy bükkösbe, melyet Bojtor Éjszakájának hívnak, abba mentünk lefelé azon directioban és azon a helyen, melyet Bojtor Éjszakája, Felső Éjszaka tetejének neveztenek, köveket kapván, hányattunk egy halmot. Onnan egy keveset balra fordulván, mentünk mindenütt azon directioban a Bojtor Északján le a Kövespatakig, melyen keresztül menvén, a holt Rekesz verőfényibe, annak mindjárt az alján, a patak mellett hányattunk egy halmot. Onnan balkézre csaponyólag a ponkra, kihágván, mentünk mindenütt elé az élén a fenyvesbe, a holt Rekesz verőfényén és azután egy keveset jobbra fordulván, midőn mentünk volna, értük a Sás Mezejét, holott jobbkézre a ponkra kitérvén, midőn egy bükköst értünk, ugyanott a ponkon a bükkös széliben hányattunk egy határhalmot. És mindenütt azon directioban menvén, midőn egy szép fenyvest értünk volna, kezdtünk belőjteni a Kormos vizére, melyen által menvén a Kormos-kő verőfényibe, ugyanott egy kicsinyég balkézre, a vizen felül a marban találtunk egy természeti nagy követ, mely mellé felül hányattunk egy határhalmot. Onnan egy keveset balkézre hajolván, kezdtünk egyenesen felmenni a nagy Kormos-kő felé, mely egy nagy kiálló kőszikla és pedig néz délre és azt elérvén, felmentünk annak az orránál s azt balkézre hagyván a Kormos-kő élén addig mentünk elé, míg egy liniába voltunk azzal a határhalmommal, mely a Bardoczszékiek és Homoródalmásiak határa között rakatott volt, a mint az elhányt kő rakás s a fákon való csapások és kereszttek mutatják, de most azon halom el van hanyva, a mint a Bardoczszékiek mondják, valakinek rossz szándékából. Mely elhányt halommal, mikor ut supra a Kormos-kő élén egy liniába lettünk volna, ott hányattunk egy határhalmot, ebbe is mint a több azon nap hányt halmokba üvegdarabokat és egy ép üvegben papirosat tévén, melyre az esztendő és nap számát, a helynek a nevezeteit és a feleket, kiknek határai-között a halom hanyatott, felirtuk és így az előnkbe adott *Metalis ductus* szerint a Pilicske tetőtől fogva a nagy Kormos-kőig a metátot elvégeztük. Azontul pedig nem mentünk az 1757-beli megítélt *Metalis ductus* csak addig lévén, hanem onnan visszatevén a Tető fenyő pusztájára, folytattuk a nekünk parancsoltatott *Executio objectumának* második részét, ugymint a mint két részről tett költségnek *legitimatíóját* és *adaequatíóját*, melyet *die 5-a Mensis, et anni curentium* ugyanott szerencsésen végezvén is, *succubens* féllel, a *triumphans* félnek *Nemes Bardoczszékieknek*

ugyanott és akkor mindjárt eleget is tettünk, mindegy pénzig. Az arról való legitimationis Instrumentumot a Bardoczszékieknek kiadván. Mely fenn leirt Metalis Reambulatio és Executio mi általunk mindenkben a fenn leirt mód szerint vitettetvén véghez, annak jövődöbeli bizonyosságára irtuk meg és adtuk ki mi is ezen Metalis levelünket, a felek kérésére született magyar nyelveken, fide nostra mediante szokott Pecsétünkkel és Subscripcionkkal megerősítvén, Signatum Bibarczfalva die 8-a Julii anno 1781.<sup>1)</sup>

Et subscriptum erat Zágoni Aranka György m. p. Az Erdélyi Méltóságos Királyi tábla Supernumerarius hűtös assessora. Szent Háromsági Szeredai Kristóf m. p. Az Erdélyi Méltóságos Királyi tábla Supernumerarius hűtös assessora. Steinburg Mihály m. p. Nemes Köhalomszéknek Király Birája.

A Csik-Szentkirály és Zsögöd közt határvonalat képező Kormospatakától, meddig fennebb Csik- és Udvarhelymegye között a határvonalat elvezetők nyugati irányban, tovább a zsögödi Nagyköbökkön, Édesvizmezején a taploczai Tekeröpusztájának déli részein, a várdotfalvi Tolvajostetön és patakon keresztül a Hargita hegyesucsnak tartva, a Csiki Lázon, Szelesvészen, a Bogátbükketön emelkedik fel mindezekről délre a határvonal a csicsói Hargita 1760 m. magasságát is felülhaladó hegygerinczre.

De szóljon az alábbi oláhfalviakkal való metalis levél:

Mi keresdi Bethlen Gergely mi kegyelmes Urunknak Eő Nagyságának egyik tanácsa Udvarhelyszéknek és Fogarasvárának s zabolai Mikes Kelemen a kegyelmes Urunk Eő nagysága egyik tanácsosa és Itélő mestere sepsiszentgyörgyi Datzó János Csikoknak és Gyergyónak Főkapitánya s a mi kegyelmes Urunk törvényes Táblájának hűtös assessora, oroszteleki Dániel Mihály irt Eő Nagyságának hűtös assessora, ábrahánfalvi Ugron Ferencz és Darotzi Márton köhalomszéknek székbirája adjuk tudtára és emlékezetére mindenkinek, a kiknek illik e levelünknek rendiben, hogy a jelen való 1678-ik esztendőben kisasszony havának 4-ik napján, midőn mi a nemes országul rendeltetett comissariusok. a feljebb elmúlt 1676. esztendőbeli Gyulafehérvárott emánaltatott articulushoz continentiája szerint udvarhelyszéki szentegyház-oláhfalvi és csikszéki csicsói, madéfalvi és rákosi lakosoknak nevékről requisitusok lettünk volna és instantiajokra megirt szentegyház-oláhfalvi és csicsói, madéfalvi és rákosi lakosoknak contraversiojában forgott határainak színére kimenvén a

<sup>1)</sup> Correcta pagina 8 linia 10 in vocibus Bardoczszék részéről is, et paulo post Incze pagina 10 Linia 16 in voce mezeje. Pagina 18 Linia 17 in voce kézre, et linia 20 in vocibus, melyet Kovács Fejének. Pagina 22, Linia 21 voce nyelveken.

feles falubeli vicinusoknak praesentiajában a megirt szentegyház-oláhfalvi, madéfalvi, csicsói és Rákos lakószai nagyobb részint jelenlétén mielőttünk és a declarált contraversioban levő határt eljárván és szemlélvén s mindkét félnek sok ellenkezési és alligatioi lévén mi előttünk, mi feljebb megirt comissariusok közikbe szólván, intők mindenik felet az egyezésre s eő kegyelmik magikba szállván, a törvénynek bizonytalan kimenetelét is tekintetbe vévén a declarált szentegyház-oláhfalvi királybíró Szeles János egyik assessor, Pál János és falusbíró Péter András maguk és a teljes falu képében és nevek alatt és személyekben egyrészt csicsói falusbíró Mihály György, Mikola István primipillusok és Czakó János nemes személy, madéfalvi falusbíró Ferencz András, kisebb Olti János, Zöld András primipillusok, rákosi Osváth István falusbíró, Fodor János és Fodor Péter primipillusok mint maguk és a declarált lakószoknak képekben és nevek alatt, más részről mi előttünk kezek beadásával azon contraversioban forgó határ fölött tőnek ilyen örökös alkalmat<sup>1)</sup> a mint következik :

1. Hogy Bélhavas, Csitolya alias Kis-Hargita napnyugot felől való végiben Szentegyház-oláhfalu felől való csaptól fogva, melyet másképpen ugyan hinak Bélhavas teteinek, azon le napnyugot felé mindenütt Oláhfalu felől az erdő széléig legyen szabad a szentegyház-oláhfalvi atyafiaknak az erdőt szabadosan hordani és marhájokat is ott legeltetni, a Bélhavasnak pedig az egyik része megis maradt a csicsói uraiméknak, a csiki atyafiaknak is marhájok ugyan az erdőbe is jöhet a Solyom köig, mely Mennyütő kőnek is hivatik, (de azon belől Szentegyház-oláhfalu felől nem). A Bélhavas teteitől fogva egészen a Fenyéd fejéig által az erdőt mindazáltal irtani, aszalni, szárazstani szabad a csiki atyafiaknak ne legyen.

2. A mely juhokat pretendáltak, hogy elvittének volna az oláhfalviak a csiki atyafiaktól, azokban<sup>37</sup> számokat visszaadgyanak, mivel annyit mondanak jelen lenni közülök, a többit szenvedjék, hozzá tévén azt is, hogy most mediotempore mióta ezen articolos iratott, azolta ha mi zállagokat adtanak volna a csikiak, tartozzanak megadni az oláfalviak.

3. A Belhavastól fogva napkelet felé délre által Mazarán bükkinék a Csik felől való széléig szabadosan birhassák az oláhfalviak mint eddig. Elindítván pediglen az határhalmoknak erigálására nemzetes szentmihályi Sándor János uram, tekerőpataki Both Mihály, szépvizi Miklós Balázs, homorodszentmártoni Biró András és József ugyan Kénosan lakó kénosi Pál Deák uraimékat,

<sup>1)</sup> Értsd alkut, egyességet.

Hatolykai Pocha János és Szentmártoni Bocskor Mihály deák mindketten, a mi kegyelmes urunk ő nagysága törvényes Táblájának író hűtös deáki jelen lévén, a halmokat a két felek között erigáltattuk e szerint :

Elsőbben kimenvén a helyre, a mely hely hivatik Fenyédfejnek, csináltattunk egy halmot azon Fenyédfejben az erdő szélben egy fenyőfa tövire, a mely fát meg is jegyeztünk két keresztel, onnan menvén a Kazán sarkán levő csupra, melyet Fenyédfejnek is hittak, ott is hányattunk más halmot, Kazán sarkáról elébb menvén az erdő szélben, egy csupra hánytuk a harmadik halmot, negyedik halmot hányattuk jó magasan a Mihály havasa sarkában egy csupra az erdő szélben napkelet felől; onnan megindulván mentünk az ott levő uton ugyan Mihály havasába egy csupon vagy az ötödik halom egy fenyőfa mellett, melyen keresztet vágattunk; onnét napkelet felé menvén, azon erdőnek napkelet felől való végében mentünk egy köcsupra, elébb indulván onnét értünk a Bagolykő alá, a holott egy igen nagy köre vágattunk keresztet határnak; onnét az erdő szélén elé menvén, az öreg Bagolykő alatt való sarokba az erdő szélben csináltattunk egy halmot; onnan napnyugot felől való szélén az erdőnek előmenvén napkelet felől való végén a Hargitának egy fenyőfa tövén csináltattunk egy halmot. Hargitából megindulván Gallusának a felső végire, mely Hargita felől vagy on, hányattunk egy halmot ugyan egy fenyőfa tövére, azon Gallusából az erdő szélben előmenvén, alatta a Vargyas iránt hányattunk egy halmot, lejövé a Vargyas iránt való csupról az erdő szélén mentünk a tető felől való végibe Gallusának és egy fenyőfa tövére hányattunk egy halmot, mely fán keresztvágás is vagy on, Gallusából megindulván, mentünk a tetőfenyőre, a holott egy csupra csináltattunk egy kő halmot, ugyanott egy nagy kövön napnyugot felől keresztet is vágattunk; onnét megindulván napnyugot felől Tetőfenyő hátamegett Bélhavas felől egy fára keresztet vágattunk a tövire halmot hányattunk; onnét mentünk a Bélhavasa aljába, melyet Kis Mezőnek is hívják és ott kőből és földből halmot csináltattunk, mellette levő fán keresztet vágattunk; onnét elmenvén az erdő szélén délfelől a Bélhavasa sarkán Kis Mező aljába két jegyes fa közibe raktunk egy halmot; onnan comissarius uraktól ő kegyelmöktől denomináltatott Bélhavas középső csupján mentünk, melyet határcsupnak hagytunk; letérvén onnat az erdő szélére, azon erdő szélében napnyugot felől hányattunk egy halmot és a mellette levő öreg köre keresztet vágattunk; ismét megindulván, mentünk az erdő szélén Kis Hargita aljába és ott egy nagy köre keresztet vágattunk; ugyanazon kő fölött

halmot is hányattunk; feljebb menvén napnyugot felől az erdőszélén egy köre hányattunk halmot, melyen keresztvágás vagyon, a kö Oláhfalu felől vagyon Bélhavas alias Kis Hargita aljában; onnan megindulván Bélhavas alias Kis Hargitán hányattunk halmot egy fenyőfa tövére, mely fán keresztvágás vagyon; elébb menvén a Solyomkö tetejére, melyet másképpen Mennyütő-Kőnek is hinak, vágattunk keresztet azon kőszálnak a tetején. Ezeket hagyván a teljes metáknak, ennek megállására pediglen mindkét részről vévén magukra quoties violálnák, toties háromszáz forint vinculumokat, még is a contractus in omnibus punctis et clausulis helyben maradjon, mely poenat saltem virtute praesentium a megálló fél a meg nem álló félen exclusis omnibus iudicis remediis et processibus, contradictione, inhibitione et repulsiane non obstante exequálhasson, melynek nagyobb erősségére és megállására mi is feljebb megnevezett bírák adtuk a mi pecsétes levelünket fide nostra mediante kezeink írásával is megerősítvén. Datum Anno die locoque in praenotatis.<sup>1)</sup>

(L. S.) Bethlen Gergely mp. (L. S.) Mikes Kelemen mp. (L. S.) Daczó János mp. Dániel Mihály mp. (L. S.) Daróczi Márton mp. Ugron Ferencz mp.

A csicsói Hargitától pedig tovább halad a határvonal az ettől egy nyereg által elválasztott és törpebb 1720 m. magas Madéfalvi Hargitára s innen a *Kiskutfeje* nyergén a rákosi Hargita kopasz homlokára, erről pedig az *Izsóforrás*, a *Selymérfejen* felül a madarasi Hargitára.

Továbbá a madarasi Hargitáról a határvonal a *Széleskut* és *Oláh János* pusztáján, a Szökő és Barlangpatak forrásai felett *Disznórivót*, a madarasi és dánfalvi erdőségek közötti határt metszve északnyugati hajlással a dánfalvi *Bükkhavason* át az 1580 m. magas *Pertőtetőre*, a N.-Marospatak fejére s innen balra a gyergyó-ujfalvi határon előbb *Égéstetőre*, azután *Veresbükkre* huzódik át, innen *Tizáspatak* mellett belejtve a hasonló fenéken át a *Motrahegy* és *Libán sarkán* a Somlyóhegyre, vagy *Medvefürdőtől*, a *Czigány Köre*, *Csodáló* és *Délhegyre*. A Délhegyről a határvonal délnyugatra *Ujesztana*, *Bothavas* és a gyergyó-ujfalvi Somlyó vidéken át fenyves erdők között, a *csomafalvi* (Köves) *Somlyón* a *Nagy-Lok* fejére huzódik; továbbá a Nagy-Somlyótól, a Nagy-Küküllő fejtől a régi só útjába kivágva, itt Délhegytől 9 kilométernyi távolban érinti a parajdi határt; innen jobbra a *Putna-viz*, balra a *Kis-Küküllő* feje felett az 1500 m. magas *Borzon* főre s ettől 15 klm. hosszúság után

<sup>1)</sup> Lásd eredetijét a Csik-Csicsó község levéltárában.



az 1272 m. magas *Bucsin tetőre* vonul, melyen át, mindkettőtől 25—25 klm. távol- (összesen 50 klm.)-ban az Alfalu és Parajd között közlekedő megyei *Ujsó-ut* megyen. A *Bucsinról* a határvonal már észak irányt vesz és az élen az alfalvi régi *Tilalmason*, melyet Reiter parajdi gyufagyáros vágat, s a *Gainásza* (Galambos) mezején át az 1700 m. magas és a favágó teleppel bíró *Mezőhavas* keleti szélén s a Székhavas felett fekvő *Tatárkőre* emelkedik; majd innen a *Dregus havason* át a Görgény vize egyik ágát képező *Fehérág* fölött fekvő *Ponkra* (Punga) s onnan a csekély emelkedésű *Bakta havason* át az 1500 m. magas *Kereszthegyre* vonul. Ezentul a *Kereszthegyről* már a *remetei* területen az *Eszenyő patakán* átlépve a *Kecskekőre*, erről az *Emberfőre*, az *Emberfőről* északnyugat irányban az 1650 m. magas *Batrinára*, erről pedig a *Batrina* oldalból eredő *Magyarós patak* mellett Székhavasa élén Topliczára bevonul. Toploczától keletre a *Székpaták nagyhidján* van a Maros-Torda- és Csikmegye érintkezési határpontja.

Megjegyzem, hogy Tusnádtól Oláh-Topliczáig a Hargita hegláncz élén elvonuló határvonal mintegy 15 folyó mértföldet azaz 113·79 kilométer hosszúságot tesz; ennél kiterjedtebb Csikmegye keleti határvonala, Csikmegye és Románia között a 17-, illetőleg 16-tól a 90. sz. határoszlopig, vagyis a 73—74. határoszlop által jelölt hosszúságban, mint azt a fennebb egészben adott leírásban látok, 20 $\frac{1}{2}$  folyó mértföldet azaz 155·51 kilométernyi hosszat képezvén.

### Csikmegye területe és a területhez való népességi viszonya.

Csikmegye területi nagysága 4493·22 négyszög kilométer vagyis 84 négyszög mértföldet tesz, mintegy 15 folyó mértföld hosszúságban és 7 folyó mértföld szélességben és pedig Alcsik Kászon 27 nm., Felcsik 25 nm. és Gyergyó 32 nm. (azaz négyszög mértföldet.) Benkő Károly szerint az 1853-ik évi művelési alapa fektetett felvétel szerint Alcsik-Kászon együtt: 2 $\frac{1}{2}$  n. mértföld művelés alatt álló területet, 24 $\frac{1}{2}$  n. mértföld hegyes és erdősséggel borított területet, Felcsik 2 n. mértföld művelés alatti területet és 23 n. mértföld erdős, hegyes területet, Gyergyó pedig 3 n. mértföld művelési térséget és 29 n. mértföld hegy és erdősséget tett ki. Így az egész Csik-, Gyergyó- és Kászon, vagyis Csikmegye területén 1853-ban művelés alatt állott: 7 $\frac{1}{2}$  négyszög

1) Benkő József Specialis Transilvániája.

mértföld terület, a hegység, erdőség s legelő terület volt:  $76\frac{1}{2}$  négyszög mértföld.

E szerint 1853. óta a felszegett és művelés alá vett terület sokat szaporodott és az erdőségek s bokros területek azon arányban fogytak.

A különbözetet alább a művelési ágak feltüntetésénél a földművelés és termények czimén, valamint az egyes községek birtok területeinek helyszini kimutatásánál látni fogjuk.

Csikmegyének egész területe Lenk szerint pedig  $78\frac{120}{1000}$  négyszög mértföld. Ezen területből az Olt folyam vidékére esik  $25\frac{1134}{1000}$  négyszög mfd, mely területen 56 Csik- és Kászonhoz tartozó helység van. A Maros folyam vidékére esik  $19\frac{220}{1000}$  négyszög mfd 12 helységgel. A Kis-Beszterczéhez, mely Moldovábafoly, esik  $20\frac{400}{1000}$  négyszög mfd 7 helyiséggel és végre a Tatros folyam vidékéhez, mely szintén kifoly, esik  $12\frac{1536}{1000}$  négyszög mfd 3 helységgel.

A legujabb földrajzi felvétel szerint pedig Csikmegye területe, mint bekezdésileg látók  $4493.22$  négyszög kilométert tesz.

A Csik-Gyergyó és Kászon székekből álló mai Csikvármegye Lenk szerint fekszik az északi szélesség  $46^{\circ}, 7', 40''$  és  $47^{\circ}, 7', 30''$ ; a keleti hosszúság  $42^{\circ}, 51', 30''$  és  $43^{\circ}, 54', 30''$  alatt.

Csikmegye felszine nagy részben — mint a fentebbiekben is látók — hegyes, sziklás, kiemelkedő dombokkal és erdőségekkel; különösen széleit köröskörül magas, égbemeredő kopaszos hegyek ágazzák be; belsejében azonban a folyók és patakok mentén szép, nagy térségek és kiszélesedő medencze alakú völgyületek vannak.

A terület nagy részét — mint Orbán B. is írja — rengeteg erdőség vagy olyan hely képezi, mely a földművelést teljesen kizárja, legfőlebb legeltetésre, marhatenyésztésre és fahéreskedésre nyújt tért. A földművelés ekként leginkább a folyam völgyekre és térségekre szorítkozik, pedig azok alig teszik az egész területnek egy nyolczad részét. De a tér is sok helyütt, főleg szélein kiirthatatlan erdőségekkel van borítva s így a földművelés által felhasznált hely alig teszi az egész terület egytized részét, vagyis 8 négyszög mértföldet,<sup>1)</sup> azaz  $444.8$  négyszög kilométert, mire ha felosztjuk Csikmegyének 111,000-et meghaladó lakóit, kitűnik, hogy egy földművelésre alkalmas négyszög mértföld területen 12,000-nél több ember él.<sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> Ennélfogva 1853-tól vagyis a Benkó K. kimutatásától 1868—70-ig az Orbán B. leírásáig a művelési terület  $\frac{1}{2}$  négyszög mértfölddel szaporodott volna, t. i.  $7\frac{1}{2}$ -ről 8 négyszög mértföld területre.

<sup>2)</sup> L. Orbán B. Szék. földl. II.

Csikmegye a tenger szine felett Csik-Szeredánál 2186 és Bórszéknél 2790 láb magasan fekszik.

Csikmegye földjének vagy talajának minőségi és milyen-ségi természetét és viszonyait alább „Csikmegye Geológiája“ czimen részletesebben fogjuk látni.

Csik-Gyergyó és Kászon legnagyobb hossza a Bélboron tuli határszélét képező Dragojicza pataktól a tusnádi fürdőig, mi a kászonréti határszéllel is körülbelöl egy vonalba esik, 15 folyó mértföld.

A legnagyobb szélessége a hargitai Tolvajos pataktól a Csobányos melletti Magyarósig 7 folyó mfd.

Csik pedig — mint fennebb emlitém — 20 és  $\frac{1}{2}$  folyó mértföldnyi határvonallal érintkezik Romániával, miből látszik, hogy Csik területének minden negyedik négyszög mértföldre határáképző Moldovával. Méltán megilleti tehát az elnevezés, hogy ez a magyar haza keleti őr- és védőfala. Noha a magyar állameszme nyilvánulásában manapság e nagy fontosságú helyzete és földrajzi fekvése alig részesül méltó figyelem és méltatásban. Alig, mert már csak a magyar állameszme igazi és jól felfogott érdekében is rég el kellett volna látni Csikvármegyét vasuthálózatokkal s más kereskedelmi és iparfejlesztő intézetekkel, gyárakkal stb. stb.

De lássunk valamit a területnek a népességhez való viszonyáról is. Noha alább Csikmegye népességéről külön czim alatt egész terjedelmesen táblázatos kimutatást adok, de a területtel való összehasonlítás alkalmából közbevetőleg mégis idejegyzem az alábbi adatokat itt is.

Csikvármegye lakóainak létszáma az 1887. évi népmozgalmi adatok szerint 116,213-ra számított. Az 1890. évi népszámlálás szerint pedig Csikmegyének 113,889 lakója van, míg az 1880. évi népszámlálás szerint irt évben 110,940 lakója vala. Így az 1880. és 1887. évi népszámlálás szerint a szaporodás 5273 lélek; az 1887. és 1890. évek közötti az apadás: 2324; és az 1880. és 1890. évek közötti szaporulat: 2949 lélek. A mi nagyon kevésnek mondható.<sup>1)</sup>

De összevetve a népmozgalmi adatokat esperes kerületek szerint, kitünik, hogy a gyergyói esperes kerület ötven év előtt 27,700, ma pedig 40,488 (kath. vallásu) lelket számlál s csak a kézdi-orbai esperes kerület haladja meg a gyergyait 151 lélekkel az egész erdélyi püspöki megyében. A gyergyói ötven évi szaporulat 12,788 lélek.

<sup>1)</sup> Ez az országos statisztikai adatok alapján.

A felcsiki esperes kerület ötven év előtt 25,433 lélekkel birt, ma a lélekszám: 37,846. Az ötven év alatti szaporulat: 12,413 lélek.

Az Alcsik-Kászton főesperesi kerület lélekszáma ezelőtt ötven évvel 27,346 lélek lévén, ma csak 25,855 lélek, tehát ötven év alatt apadt: 1491 lélekkel. Megjegyzendő, hogy Zsögöd Csik-Szeredához csatoltatván, az 1491 apadásból Zsögöd 1000 lélekkel levonandó s így az apadás 491 lélek. Ez is elég megdöbbentő és szomorú jelenség a többi kerületek számának nagy szaporodásával szemben. Ennek oka a divatossá lett „angyal csinálás” mellett az, hogy e kerületből vannak legtöbben Romániában távol.

Csikmegyében a 4493.<sup>sz.</sup> nsz. kilométer és 113.889 lélekszámot véve alapul minden nsz. kilométer területre 25.<sup>sz.</sup> lélek esik, míg Magyarország átlagos népességéből 53.<sup>sz.</sup>, Erdély átlagos népességéből pedig 40.<sup>sz.</sup> Az egész országban leghátrább áll Máramarosvármegye 24.<sup>sz.</sup> és legelőbb Pestmegye 84.<sup>sz.</sup> százalékkal. Tehát Csikban épenséggel túlnépességről alig panaszkodhatunk.

De ha megyénknek a művelési ágak szerint eloszlott területét hasonlítjuk össze a népességgel, még akkor sem beszélhetünk túlnépességről.

Csikmegyének művelés alatt álló területe 457,342 hold, vagyis 2632 nsz. klm., mely szerint esik egy nsz. kilométerre 42.<sup>sz.</sup> lakos. A két nyomású gazdálkodás miatt a művelés alatt föld fele pihenvén, egy nsz. kilométerre esik 84.<sup>sz.</sup> lakos. 1889-ben volt pusztán learatott terület 206,879 hold, vagyis 1190 nsz. kilométer, melyből esik egy nsz. kilométerre 93.<sup>sz.</sup> lakos, de az összes művelés alatt álló terület 280,645 hold, 1615 nsz. kilométer volt, melyből 1 nsz. kilométerre esik 68.<sup>sz.</sup> lakos. Ebből egy személyre 1.<sup>sz.</sup> hold jut, melynek bruttó jövedelme 50 frt. 69 krra számítható. Ezzel szemben az országos átlag 1 négyszög kilométerre 53.<sup>sz.</sup> lakos.

A megyénkre vonatkozó eme számításból a legelők, erdők és ugar területek teljesen ki vannak hagyva, már pedig állattenyésztés és faizás szempontjából ezek is valamit csak megérnek. Csupa erdőterületünk az ugar és legelő részeket nem számítva, mintegy 402.105 holdat vagyis 2320 nsz. kilométert teszen, melyből esik minden lakosra 3.<sup>sz.</sup> hold egy nsz. kilométerre pedig 47.<sup>sz.</sup> lakos.

Ezen számítás szerint a vármegye összes területéből esik minden lakosra 7.<sup>sz.</sup> kat. hold. Így ha a lakosságból három személyt veszünk egy családnak, akkor minden családra 23.<sup>sz.</sup> kat. hold terület esik. Ha pedig csak a művelés alatt álló területet

veszszük számításaink alapjául, akkor egy személyre 1. hold és minden családra 5. hold művelés alatt álló terület jut. Az összes 858.178 kat. hold területből csak 15,865 kat. hold terület terméketlen.

Rövid áttekintés végett ide jegyezhetném, hogy pl. a nagy német birodalomban átlag 1 nsz. kilométer területre 87 lakos esik, de egyes tartományai közül Szászországban 212, Württembergben 102, Hessenben 124, Szász-Altenburgban 122 lakos esik 1 nsz. kilométerre. Nagy-Británia és Írországban átlag 113, de külön Anglia és Walesben már 172, Olaszországban 99, Ausztriában 74, de külön Csehországban 107, Alsó-Ausztriában 118, Szileziában 110, Belgiumban 188, Németalföldön 122, Svájcban 71 lakos esik egy nsz. kilométerre<sup>1)</sup>

Habár tekintettel a mi földünk minőségére és arra, hogy mi általán alig birunk iparral és kereskedéssel s így még az átlagos összehasonlítás is a mi különleges viszonyaink között némi szárazsággal bir, de láthatjuk még is, hogy épenséggel túlnépeségünk fölött nincs okunk panaszkodni. Nem, mert az idegen államok és egyes országrészekben akkora területen, mint nálunk 2—3 annyi számú lakosság tartja fen magát. Aztán nem szabad felednünk, hogy ránk igen sok természeti kincs kiaknázása vár már ős idők óta s igen sokban rajtunk is mult, hogy ama kincsek kihasználását mai napig még nem vettük munkába a maga érdeme szerint.

Talán anyagi és szellemi erőnk hiányának is tudható, hogy természeti kincseink kiaknázása a kívánt mérvben maig késett, de nem lehet messze az idő, melyben a mult mulasztásai pótolva lesznek, mint a megye közéletének égető szükségelei. Talán, ha egyéb nem, legalább a folyton növekedő igények által teremtett kényszer helyzet kiragad a minden újabb eszme és gondolattól, valamint munkától irtozó sajátos tartózkodásunkból, mely közgazdasági hátramaradásunknak szintén sokban okozója vala. Azért is: „Kezdj buzgón, már is sokra ment, a ki megindult. Csak a hanyag s tétlen, a ki ma hátramarad.“

### **Csikmegye erdősége és lakossága.**

Midőn e kettős czímet ide jegyeztem, nem akarom Csikmegye erdőségeit és lakosságát itt leírni, hanem inkább azok kölcsönös egymáshoz való viszonyait példákkal megvilágítván, összevetni és ezen összehasonlításból némi tanuságot levonni.

<sup>1)</sup> Lásd bővebben T. Nagy Imre megyei közgazdasági előadó jelentését 1890. évről 1—5. lap.

Tagadhatlan, hogy az erdőségek kedvező és kedvezőtlen befolyásuknál fogva a közjólétnek nélkülözhetlen feltételeit képezik. De nagy fontossággal bírnak nemcsak a lakosság közgazdaságának minden ágára, hanem annak társadalmi állapotára is. Hogy az erdőségekben mily rengeteg kincs rejlik, még a legfelületesebb szemlélő is beláthatja, ha figyelmére méltatja azon országok és vidékek hátrányait, a melyek házi és közszükségleteikre nézve fahiányban szenvednek. Csak a családi életet, a különféle iparágakat, a mezőgazdasági üzemet, a pezsgő kereskedelmi forgalmat kell tekintetbe venni s a kép tisztán fog előtünk állani.

Spanyolország egykor erdőiben a hajóépítésre és faiparra minden eszköz kezében lévén, világkereskedelmi hatalmat képviselt. De a mint az erdőket kiirtotta s ezzel beállott a fahiány: a földmivelés, ipar és kereskedelem is aláhanyatlott, sőt az egész államszervezet alapjában megrendült.

Spanyolország méreg drágán fizette meg azok önzését és kapzsiságát, kik szép erdőségeit sivataggá tarolták.

A mig a hatalmas világkereskedelemmel bíró Anglia a kipusztított erdőségeit köszénnel, épületfáit a vasiparral, a hajóihoz s máshová szükséges fahiányát rengeteg drága pénzen külföldről szerzi be: addig Svédország fakivitele által egy évszázad óta roppant összegeket vesz be. Franciaországnak egész nemzet gazdászataira zsibbasztólag hat azon összeg hiánya, melyet külföldre fáért ad. Így Olasz- és Görögország. A Bretagne szigetek lakói a tűzifa hiányában félig nyersen eszik meg eledeleiket. „Az Apennineken — írja M. F. — a hajdani pompás erdőségek helyén kopár sziklatömegek meredeznek ég felé; néhány esztendő alatt a víz elmosott minden televény földet s csupaszsá tette a hegy-ség sziklavárát. Az áradások sokkal gyakoriabbakká, a szelek egészségtelenebbekké lettek, a malaria rontja az egészségi állapotokat s a jégverések, felhőszakadások és egyéb elemi csapások gyakran ismétlődnek. Így Olasz- és Görögországban is.

A gyakorlati élet igazolja, hogy a népvezetők bölcseségének és népjólétnek egyedüli legbiztosabb ismertető jele az, ha a mezőgazdaság virágzó állapotban van. De az is tény, hogy az a jólét és boldogság állandó, mely a föld jól megművelésén alapul. Már pedig, a mint a fentebb felhozott országok példáiból látszik, a fa a földművelésnél is oly nélkülözhetlen szükségét képez, hogy annak hiányát az egész országok és nemzetek megsínylik. A világon nem volt párja a mi székely alkotmányunknak és nemzeti multunknak. S vajjon hol született, hol élt és fejlődött e dicső s ma már-már csak a történelemből ismerhető nemzeti

mult? „Az erdőségek voltak azok, melyeknek mintegy védő szárnyai alatt a földmivelés, — mint nálunk is — lassacskán állandó letelepülésre, együttélésre, társulásra, tulajdon védelemre, törvényekre, alkotmányra, szóval a civilizáció útjára terelte az emberiséget.“ Erről legkézzelfoghatóbban beszélhetnének a Hargita, Nagy-Somlyó, Csomád, Tar-, Feketeréz stb. hegységek és sziklás bérczek rengeteg erdőségei, melyek e faj másfél évezredes ős nemzeti, később a nemzetivel párosult keresztény vallásos szellemének ringó bölcsője valának.

Nem e rengeteg erdőségek tartották-e együtt és védelmezték-e meg az ellenségek beütései ellen a mi nomád élethez szokott őseinket? Nincsen-e nagy összefüggésben az erdőségekkel az eszközök és szerszámok szükségletének nyomása folytán keletkezett kézműipar, mely a termelés fokozására és a termékek javítására, szóval a magasabb kultúra fejlesztésére és fel-tételeinek megszerzésére vezetett.

Hogy székély őseink a nomád, pásztor életet, vadászatot, halászatot csakhamar földmiveléssel váltották fel, látszik sajátos társadalmi állapotunk, törvényeink és alkotmányunk korán történt kifejlődéséből, mik a történelem tanusítása szerint, a földmivelő népeknél és államokban létesültek legelőbbször. Ez pedig ott történt meg legbiztosabban és hamarabb, hol az erdőségek elegendők voltak arra, hogy a földmivelésre okvetlenül szükséges jótékony befolyásukat gyakorolhassák: „vibzóséget teremtenek, mérsékelt foku nedvességet tartanak fenn, a talaj termékenységét fokozzák, a mezőgazdasági termények jóságát és olcsóságát emelik, s ez által a közjólétet javítják és állandósítják.“ Mindezekben pedig az erdőségeknek nagy szerepe van.

De ez még nem minden. Az erdőségek és lakosság között még oly éghajlati viszony is van, mely a közjólét feltétlen kelléke. Tudjuk, hogy az éghajlat, melytől majd az emberek fizikai, sőt részben szellemi fejlődése, jóléte, majd az őstermelés és állattenyésztés minősége függ; már ezek folytán a társadalmi állapotok és állam gazdasági viszonyok főmozzanatát képezi. Hogyan? Az éghajlat javítása vagy megrontása a mennyiben az erdőségek kiirtásával, vagy fenntartásával összefügg, a lakosság hatáskörébe vág. Mert a hegyi erdőségek az éghajlat javítását, a sikságon levők pedig annak romlását eszközlik.

Amerika, Ausztrália és Oroszország példája igazolja, sőt ezen igazolást egy kis megfigyelés után itthon is megtaláljuk, hogy minél több erdőség van a lapályokon, e különben termésre szánt lapályok annál nedvesebbek, terméketlenebbek és mivel-

hetlenebbek, s annál alantabb fokon állanak: a földmivelés, a közjólét és társadalmi állapotok.

Ugyanis: „A meleg és hideg — írja M. F. — az évi csapadékmennyiség és a levegő nedvessége, valamint a földrajzi fekvés határozzák meg legkivált valamely ország éghajlatát s annál előnyösebben folynak be az ember társadalmi állapotára, minél kedvezőbb viszonyban függnek össze egymással. De maguk ama tényezők megint az erdőségek nagyobb vagy kisebb terjedelmétől függnek, mert ez utóbbiak befolyása a légköri hőmérsékre, megfelel azon befolyásnak, melyet a földrajzi fekvés t. i. az egyenlítőtől és a tengertől való távolság idéz elő; mennél erdőgazdagabb valamely ország, vidék, annál szelidebb annak hőmérséke egy más hasonló földrajzi fekvésű országhoz képest, de a melynek erdőségei részben vagy egészben ki lettek irtva, mi által 2—6° hőmérséklet különbség származhatik. Az erdőség télen át ép úgy, mint a tenger párolgásai, csökkentik a hideget, nyáron pedig a meleget.“ Innen van; hogy nálunk Csikmegyében, mióta az erdőségek gyérülnek és irtatnak ki, télen át nagyobb hidegek vannak. Mondják az utóbbi évek hideg teleiről: nem volt ilyen hideg tél emberemlékezet óta. Természetes s még nagyobb hidegek lesznek azután, a mint az erdők irtatnak és pusztulnak. Ellenben a nyári meleg pedig növekedni fog, a mire a mi vidékünknek némi szüksége is van.

Mert valamint általában minden ország és vidékre nézve, úgy reánk Csikmegyére is áll, hogy „a légköri nedvesség mind amaz erők között, melyek hatásán az éghajlat nagy befolyása alapul, az első helyen áll.“ Ez világos, mert tulajdonképpen a légköri nedvesség az, a mi bármely ország és vidék fizikai képét, sőt magaét a föld felületét is átalakítja. Már pedig a légköri nedvesség elválaszthatlanul és szorosan összefügg az erdőségekkel. Így az embernek hatalmában van az erdőségekkel összegefüggő légköri nedvességre befolyást gyakorolni, azt irányítani, csökkenteni vagy emelni, a mennyiben „egyrészt a káros nedvesség elkerülésére a lapályokon a folyókat összeszorítja s az erdőségeket kiirtja, ellenben a fennsíkron és a hegyeken ezeket fenntartja s a légáramlást elősegíti, másrészt pedig a hosszú civilizáció folytán fizikai kinézésükben, mintegy megvénytült országokban — és vidékeken — a magaslatok erdősítése által a terméketlenséget okozó szárazságnak elejét veheti.“ Innen méltán jogosult azok aggodalma, a kik némely legelőhelyek befásítását károsnak látják s mi itt még ma az erdőségek bőségében lévén, a lapályok és mezőkkel szomszédos terek befásításának nem vagyunk barátjai.



Hogy a források és folyók a társadalmi jólétre mily óriási befolyással vannak, fölösleges bizonyítani. Nem lehet tehát mindezek kapcsolatát és kölcsön hatását s társadalmi előnyeit kétségbe vonni és letagadni. Dél-Európa országai megtagadván e kapcsolatot, kiirtották, erdőségeiket, sekélyekké tették folyóikat, terméketlenné földeiket, s ma rettenetesen lakolnak. Mig Európa többi országainak társadalmi állapota ezekkel szemben az erdőkkel való okszerű gazdálkodás s e viszonyok kapcsolatosságának korán történt felismerése folytán óriási előnyt és fizikai jelleg különbséget mutat fel.

Ezekből látszik, hogy jelen korunk társadalmi jólétének emelésére és biztosítására nézve a hegyi erdőségek fenntartására és esetleges nagyobbodására vagy kisebbitésére ép oly szükségesek a szabályrendeletek és okszerű gazdálkodás, mint a mocsárok és posványos helyek lecsapolása, kiszáritása, az Olt, Maros folyók s nagyobb patakok szabályozása, csatornák ásása, szántók és legelők rendezése, erdők kihasználási üzeme, vasutak építése stb., mert miként ezek, úgy azok is hatalmason közrehatnak és összeműködnek az ország, a tartomány, a vidék fizikai állapotának javítására s ezzel az állam, a társadalom, a lakosság igényeinek kielégítésére és folyton növekvő igényekkel járó kor viszonyainak anyagi és szellemi jobb átalakulására.

## Csikmegye szorosai és vámhivatalai.

### I. Gyimesi szoros és vámhivatal.

A csikszereda-szépvízi utvonalon Szépviztől mintegy 17000 öl vagy is mintegy 35 kilométer távolságra van a gyimesi vám. Ezen utat Balázsi József csikszék akkori főkirálybírája 1843-ban építtette. Azóta itt főleg az újabb építész-mérnöki és utbiztosi hivatalok és utkaparók beállítása s az utak rendezése óta kényelmes és jól gondozott közlekedési utak vannak egész az oláh határszélig. Ezen utvonalon a *Szépvizről* méltán *Szépviznek* nevezett Szépviz gyönyörű völgyén vezet le, mely hovatovább mindig öszszebb szorul. De az ut alább kitér északra a *Szépvizbe* szakadó *Csermászópatak* völgyébe, honnan a völgy fejenél a hazánk és Moldova között vizválasztót képező *Fügéstetőre* hág ki. Szépviztől a Fügéstetőpig az ut hossza 7 kilométer. E hegytetőről a meredek hosszú lejtőn az ut a *Tatros* előbb unalmas és kopár völgyébe vezet, mely a *Fügés* aljában még magasabban fekszik Csiknál, de egy órányira alább már törökbuzát termő földdel és gazdag gyümölcsös kertekkel, itt-ott szétszort házakkal s mintegy

4500 lelket számláló népséggel tűnik fel, mely népség földműveléssel és főleg állattenyésztéssel foglalkozik.

Gyimes, a csiki krónikák szerint, már a kereszténység felvételekor, szent István alatt, a keresztény vallást megalapító harczok idejében lakott volt. „A rabonbánok földje megnéptelettetvén, Sándor István az ő atyjafiainak maradványait telepíté a Gümez földjére, kik ezek : Upolcs fia András, Ambor, Göög, Káb, Ládón Lagáás és Doob.“ De már ezelőtt ott lakott a Taarhavas mellett lakó Künvér, ki a rákosi gyűlésen jelen volt. Később valami féktelen rabló népség lakott ott, melyett a hős Göög Anna mendegy utolsóig elfogott.<sup>1)</sup> Azonban a régi népesség úgy elpusztult, hogy csak 200 évvel ezelőtt is a gyimesi szoros egészen néptelen és lakatlan volt. A hagyomány szerint újabb időben az első ide települő Tankó nevű család volt, melyet azután több-több székely települő követett, úgy, hogy e század elején még alig volt itt néhány ház, ma azonban egész házcsoportok vannak és folytonosan, sőt rohamosan szaporodnak.<sup>2)</sup> De mivel a történeti részben ezek egész terjedelmesen tárgyalva lesznek, legyen elég itt röviden ennyiben azokra utalni.

*Gyimesbükknél* a Tatros völgye délre kanyarodik és ezen irányt megtartja egészen az egy mértföldnyi távolságra eső gyimesi vámgig, mely az „*Aldomás mező*“ közelében, épen a határszélen fekszik. Gyönyörű fenyves vidék.<sup>3)</sup>

A gyimesi vámhivatal épületei és a szerény kis kápolna az összeszorult *Tatros völgyben* a baloldali előhegy oldalának egy kis mélyedésében van elrejtve. Hadtanilag a sziklák által szegélyezett Tatros meder igen erős és könnyen megvédhető. A Tatros e sziklák által hatalmason megerősített medrét egy gyenge karózat, kertelés zárja el, melyen túl már Moldova határa kezdődik. Ott áll a román vám gyarló és ronda épületeivel s néhány szánandó és elfutni készülő kunyhójával. Ott ácsorogva örködik néhány határőr, kik alig bírják fegyverüket. Itt az Erdélyből vezető jó ut egészen megszűnik és a moldovai részen járatlan utak váltják fel. Az utak e rengeteg elhanyagoltsága miatt itt a forgalom és kereskedés is csaknem egészen pang. A nyomor és elhagyatottság nyomai élénken tűnnek elő.

Hajdan a gyimesi szoros egyike volt e legjártabb, sőt hadjáratokra használt szorosoknak. Mátyás király — mint a történeti részben is látni fogjuk — itt küldötte 1467-ben seregének

<sup>1)</sup> A csiki krónikák szerint.

<sup>2)</sup> Lásd a népességi statisztikát alább.

<sup>3)</sup> Lásd bővebben a gyimesi vár leírásánál.

egy részét a pártot ütött Moldova ellen. A tatárok ezen szoroson betörve Csikra, nem egyszer vívtak itt a csiki székelyek elszánt és hősiességét e drága hon megvédésére.

Még meg kell jegyeznünk a gyimesi szorosról, hogy az 1816—17-iki nagy éhség idején azon gabona mentette meg Csikot és a Székelyföld nagy részét az éhenhalástól, melyet e vonalon hoztak be.<sup>1)</sup>

Ez röviden Gyimesnek, mint Csikmegye egyik legnevezetesebb szorosának képe; azonban a természetnek e vadregényes és egy kissé kiszélesedő tája a szemlélőre bizonyos meghatározó és gyönyörködtető benyomással bír. E kies tájnak is, mint minden tájnak és vidéknek megvannak a maga elragadó és lebilincselő kellemei és varázs szépsége, melyek a figyelmet lekötik és megvannak másokkal szemben a maga árnyai és kényelmetlenségei, melyek bizonyos idegenkedést keltenek a lélekben, a mint valaki az emporiálisabb és nyitabb tájakat és vidékeket vagy éppen az elzárkózottabbakat kedveli és szereti.

Tudjuk, hogy körülbelül 1886. óta, vagy is a mióta Romániával szemben a mi vámháborunk megkezdődött, azóta a közlekedés, főleg pedig a gabona, marha s más kereskedelmi cikkek szállítása nagyon korlátolt és a tulságosan felemelt vámok miatt igen megvan nehezítve. Legujabban a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara az érdekelteknek tudomására hozza, hogy a magy. kir. pénzügyminiszter a csikgyimesi m. kir. vámhivatalt a Romániából származó élőnövény-szállítmányok behozatalára megnyitotta, továbbá, hogy az Orosz- és Finnországokba vitt áruk származásának igazolása tárgyában kiadott rendelet a kamara irodájában megtekinthető.<sup>2)</sup>

## II. A tölgyesi szoros és vám.

Borszéktől az 1851—52-ben készült jó országut előbb a keletre lefolyó Borpatak völgyén, a *Kerekszék* sziklái alatt vonul el, nem sokára a Besztercze, Bisztricsora regényes völgyén *Hollófalun* át, a *Komárnyik* alján a *Baraszó* telep házikóinál halad, egy hid által elválasztva, *Tölgyesre*. E két falu mintegy négy mértföld területet foglal el és 2000 lakosnál többet számlál. Tölgyesen már mintegy száz székely család lakik, mint a völgynek ős lakói. A többi népséget az oláhok teszik, kik mind későbbi telepítvényesek. Pedig mennyi székelyt lehetett volna,

<sup>1)</sup> Lásd Kóvári Erdélyföld Ritk. 59. lap.

<sup>2)</sup> Lásd a „Székely Híradó“ 1890. 66. sz.

<sup>3)</sup> A kereskedelmi szerződés ez évben megkötöttén, az itt jelzett viszonyok lényegesen megváltoztak.

s lehetne még ma is helyettök ott, azon gazdag és termékeny kis vidéken megtelepíteni. Tölgyesen áthaladva a mindenütt jól gondozott ut Tölgyes alsó végénél a délről lefolyó *Putnapatak* torkolatánál fekvő *tölgyesi vámhoz* vezet. A vám — mint Kővári<sup>1)</sup> megjegyzi, — a *Piricskéről*, hol csak lóháton járható ösvény volt — 1806-ban tétetett át ide. A vám gyönyörű háttérével és fenyves szikláival a tölgyesi szorosnak a legfestőbb és legelragadóbb pontja. Ezen vám Borszéktől mintegy 5 órai távolságra fekszik.

A *tölgyesi szoros* hazánk legrészesebb határszéli szorosainak egyike. Valóban gyönyörűvé és felejthetlenné teszi e vidéket a Bisztricsora folyón és partjain pezsgő élet, a Kormányik, a Szincseroza-hegy festői sziklakupjainak és a távolból előtűnő Csalhónak szemlélete.

A táj gyönyörű képének megtekintése gazdagon megfizeti a fáradságot, melyre különben az itt átutazónak vagy ide kirándulónak el kell készülnie. E szoros a borszéki fürdővendégeknek egyik kedves kiránduló helye, hol a kirándulók élvezetes órákat szoktak főleg alkalmas időkben tölteni.

E vidéket felélénkíti az a munkásság, melyet az itteni emberek a tutaj, deszka és fának a Besztercze folyón való, néha életveszélyes szállítása által kifejtének.

Különben meglepő képet nyújt itt a vámtól vagyis a Putna torkolatától délre felnyuló Putna völgye is, mely Ditrótól egyenesen észak irányban a rengeteg havasok háttérében katlanszerű kiszélesedéssel fut alá a tölgyesi vám völgyületébe. Borszéktől mintegy 5—6 óra távolságra esik a tölgyesi vám. E szoroson a közlekedés korlátoznak mondható s inkább a völgynek lakóira vonatkozik valamint az erdőségeket feldolgozó fűrészmalomok tulajdonosaira, kik a feldolgozott anyagokat szállítják itt Oláhországon át a keleti tartományokba.

### III. A békási vám.

A tölgyesi szorostól a *Putna* meglepő völgyének háttérében elnyúló *Beneshavas* és *Balázstarka* nevű hegy és havas lánczolatokon keleti irányban vezet át a 19—20. kilométernyi hosszat tartó ut *Békásba* s a Békással szomszédos más havasi telepekhez. Az országból kifelé folyó *Békás patak* völgyén pedig, — melyen Moldovába is ki lehet jutni, a *Békási szoroshoz* vezet az ut, a hol fiók-vámhivatal van felállítva. A békási szoros és vám vidéke

<sup>1)</sup> Erdély Ritk. 59. lapon.

valóban meglepő és gyönyörű. A természet a magyar haza e keleti határ pontjánál is gondoskodni látszott a ki-bejárat összeszűkülő völgyületben és e fölött égre meredő sziklabástyákban a honvédelméről. A tölgyesi vámtól Békásba a Putna völgyének a vámon felül összeszűkülő völgy irányán kívül, melyet a felhőszakadások igen gyakran járhatlanokká tesznek, más utvonal nincsen.

Békáshoz egy veszélyes havasi ösvény Gyergyó-Szentmiklósról is vezet a *Gyilkostava* felé. De itt csak gyalog, vagy e vidéken felnőtt havasi lovakon lehet közlekedni s itt is csak akkor, midőn a patakok nincsenek megáradva, mert a levezető ösvény nagy részt a Gyilkos és Békás patakok medrén vonul el. Ennélfogva a Békás vidéke, midőn nagyon esős idő van, úgy a *Gyilkos*, mint a *Putna* felől teljesen elzáródik és semmiféle emberi erő meg nem közelítheti.

Különben a Békáspatakba ömlő Vereskőpatak, Domukpatak és Zsedán-patak völgyületei, a Békáspatak völgyével összefutva, egy kissé kiterjedő és kellemes völgyületet alkotnak. Azonban az élet a havasok e rengeteg világában valóban elzárkózott és esztétikusan csendes, zajtalan lehet. A lélek a világ zajától elzárkózottan a természet ezen óriási templomában igazán szabadon emelkedhetik fel e csodás havas világ Alkotójához, ki itt is atyailag gondolzza, ellátja, betölti és élteti naponként a szükségeseikkel övéit.

A békási vámhivatal az ugynevezett *Almásmezőn* van. E szoros ekép a tölgyesi és gyimesi szorosok között és pedig közelebb a tölgyesi szoroshoz fekszik. Itt mint fiók-vámhivatalnál a forgalmi közlekedés még korlátoltabb, mint többi szorosainknál, de ezeket is mint ugyanannyi ellenőrzési szempontokat fenkell tartanunk. Ezt az Oláhországgal való érintkezés és magyar nemzeti eszme is követeli.

#### IV. A kistölgyesi szoros.

A kistölgyesi szorost az Uz pataka folyja át, mely a Szt. Márton háta mögött emelkedő Astut fejből fakad. Az Uz völgybe, illetőleg a kistölgyesi szorosba Szent-Márton-Csekefalváról kelet irányban kiindulva a Rugát és Astut hegyen át az Aklos bércze alatt mintegy 30 klmnyi megyei utvonalon, mely közmunkán épült és Nagy-Kászonból kiindulva a Kászon vize felvidékének hegyszorosán Lesőd és Törökbércz között és tovább az Erdély és Moldva között vizválasztót képező Fehérviz csekély emelkedésű hegy hátán észak irányban lehet eljutni.

Az Uz vidéke gyönyörű vadregényes táj, melyet mindenfelől fenyvesek és meredek sziklák köritenek s a folyton szűkölő völgyületnek csaknem járhatlan utai vannak, habár mostanában az alcsik-kászoni járás községeinek lakói évenként 2—3 napi utmunkát szoktak volt ott végezni. Az Uz fejétől és a vizválasztó hegyhától a völgy mintegy 3—5 mértföldet tart, míg a határszéltől mintegy félóránnyira a szűk völgy az ugynevezett *Tábla-pusztáján* kaszálókkal és legelőkkel gazdag térséggé tágul ki, hol egy falut igen jól és könnyen be lehetne telepíteni. E földmivelésre is alkalmas térség képezi a szoros fényképét és gyönyörű pontját.

A völgyület a határszél felé a *Tábla-pusztáján* alul a kimagasló bárczek közé összeszorul s így a folyam szűk medre mellett szekérrel csaknem teljesen járhatlan ut van. E levezető völgyet a határszél közelében 4 hatalmas földtöltés és ezt szegélyező sáncz szeli át. E földtöltések egyikét a székely határőrezred csinálta; a más hármát pedig 1849-ben székely honvédeink csinálták, hogy az oroszoknak e vonalon szándékolt betörését megakadályozzák.

Ezen gyepesedésnek és romlásnak indult védművek, mint a szabadságharcz dicső napjainak szétbomló emlékei az elhagyott vadonban is beszélnek a hazájáért élő-haló nemzedék honszerelméről. Itt a történelmi tudaton túl eső korban, mint a régi várak leírásánál is említve lesz, hatalmas erődíveny és lakott vidék vagy falu volt. Mit mutatnak a Kőkert regéje és az itt található ós régi épület-romok. E hely Csik és Kászonnál alább fekvén, földművelésre nagyon alkalmas. A Kis-Tölgyes e nevét az ott gazdagon tenyésző tölgyerdőtől vette. E szoros alsó részét általában *Kőkertnek* is nevezik. A forgalom nagyon gyenge a vámháboru hátrányait, mint a többi vámok is, ez is különösen sinyli.

Csikmegye szorosai közé számithatnók még tulajdonképpen a tusnád-alvégi, nyergesi és oláh-topliczai szorosokat is, de mivel ezek egyfelől nyiltabb közlekedési utakkal bírnak, másfelől nem az országszélen és az országból kiutul szolgálnak, hanem az ország szive, az ország központja felé nyílnak csak Csikmegyére nézve lennének szorosoknak mondhatóknak, de nem az egész országra nézve, melynek tartozékát, kiegészítő részét képezik.

Különben a szorulatoknak ma, midőn az országokat és államokat — a mi Csikországunk kivételével, — minden irányban vasúthálózatok szeldelik át, és át főleg hadászati tekintetből nagyon kevés jelentőségük van, de éppen a vasúti hálózatok hiányában nálunk annál nagyobb s közzgazdaságilag érzékenyebben sújtó akadályai az ipar, kereskedelem és ezzel járó közjólét fej-

lődésének. Azért valóban nagy nemzeti és hazaellenes bünt követnek el azok, a kiken és a kinek talán éppen személyes érdekei miatt mulik és késik a régóta kinosan vajudó csikmegyei vasuti hálózat kiépítése és kiépítési munkálatainak az előzmények utáni megkezdése.

Csikmegye szorosai, mint ugyanannyi lecsapodó csatornák geologiai szempontból is kiváló és nagyszerű jelenségei az évezredek folyamán létrejött földalakulásoknak, mely a tenger színe fölött mintegy 6000 lábnyi magasságban a hegységek ily hatalmas és csaknem páratlan összehalmazódását és egymásra való torlodását tünteti fel. Valóban minden sziklaszál és folyamocska mélyedés Isten csodásan remeklő kezének művészi nyomaira mutatnak. Isten léte világít, mint az égő nap, csak szemünk bele nem tekinthet.

### Csikmegye hegyei.

*I. Kárpátok.* A Csikmegyét övező hegylánczolat a kárpátok keleti hegylánczolata, vagyis a magyarországi kárpátoknak keleti folytatása. E hegylánczolatok Galiczia és Magyarország között Máramaros megyén keresztül nyomulnak be Magyarországnak Erdély részébe s itt északon a Neagara pataknál egyesülnek a Mogurával és két vonalra oszolva, egyik vonal észak-keleti irányban a megye keleti részét és a másik nyugot-déli irányban a megyét egész hosszában végig és körül futják.

Ezen hegylánczok 1—2 ezer s még több méter magas szikfalat képeznek a megye körül.

E hegylánczokon át csak keskeny szoros utak vezetnek a szomszéd Oláhországba a mint a megye szorosainak leírásánál lehet látni.

Az északkeleti irányu Kárpát-hegyláncz magasabb emelkedései a következők :

1. *Kelemen-havas* a megye északi részén emelkedő 2100 méter, roppant magas hegy-óriás, melynek tetejét nyárran is gyakran hó fedi hosszabb ideig s csak kis része van Csikmegye területén. De a Kelemen havasról itt egy kissé terjedelmesebben kell szólanunk. E havas egy roppant kiterjedésű havaslánczolat, „mely a tölgyesi és borgóprundi szoros között éppen hazánknak határszélén vonul el, a Székelyföldnek áthatlan északi védfalát alkotva.“ Ez képezi ama 5686 láb magas, roppant trachit-tömegnek rengeteg zömét, mely „innen kiindulva, a Székelyföld közepén Gyergyó nyugati hegysorán és a Hargitán, egész a torjai Búdösig leágazik“ s a székelyföldi hegységek hátgerinczét alkotja.

„Ez — Hauer szerint — Európa legnagyobb trachit tömbe, mely kőzet ily nagy tömegben csak itt fordul elő.“

A Kelemen-havas, mintegy 100,000 hold területet képvisel. Tetőcsucsa nem kopárok, hanem fenlapályain több ezer hold kiterjedésben, dustenyészetű kárpáti fű terem. Gyakran 15,000 szarvasmarha és 50—60,000 juh legelész itt. Még a hétfalusi, sőt Szeben vidéki berszányok is, haszonbérbe kivéve, itt nyaraltatják juhaikat.

Már október elejétől azonban egész junius elejéig, 7—8 hó alatt ezen komor hegy óriás elhagyatottságának ünnepélyes magányában, méltóságteljes nagyszerűségében és havas nyugalmanak fenséges méla csendjében tűnik fel.

A Kelemen-havas óriási zöméből kilencz fő és több apróbb csúcs mered fel a csak saskeselyük által lakott kékes légűrbe.

A Kelemen-havas keletre fekvő első csucsa: a *Gyula-Lát*, 1216 m. magas, melynek északi aljában fekszik Moldova első faluja, *Dragojásza*, délkeleti aljában *Bélbor*. Innen ered a Moldovába kifolyó *Niagra*, *Niegricsora* és a tölgyesi szorosnál kirohanó *Bisztricsora*.

Második csucsa a *Kodavaszi*, melyből a Nagy-Beszterczébe szakadó *Köndre* ered.

Harmadik csucsa: a *Cserebükk*, gyönyörű szikla alakzataival.

Negyedik és legmagasabb közép csucsa: a *Vajvodásza* a hasonló patakkal, melybe az ott eredő *Iszvor* és *Putoráz* ömlik s melyből északi oldalon a Moldovába folyó *Petrinásza* fakad fel. A *Vajvodásza* fejedelmi (vajda) elnevezése értelmében, kiemelkedve a többi csucok fölött trónol a lábainál ülő miniszterek fölött.

Ötödik a *Bradu csont*.

Hatodik a *Rekettyés* a déli oldalon levő *Putrásza* tóból eredő hasonló patakkal.

Hetedik a *Dregus*, melyből a Marosba folyó *Zebra* ered.

Nyolczadik a *Stezia* a Marosba folyó *Ilva*, a Nagy-Beszterczébe futó *Vale*, *Nigra*, *Dorni* s más patakokkal.

Kilenczedik a *Negoj* a Marosba futó *Ratosnya* vizével.

A Vajvodászáról, mint fejedelmi csucsról minden irányban leirhatlan gyönyörű látvány terül el a szemlélő előtt. A Kelemen-havas kilencz csucsának mindenikéről emellett más látvány, más vidék, más ország tárul fel, a *Gyula-Látról* látszik fel *Moldova* egész *Jákobénig*, a N.-Besztercze völgye 100 és 100 helyiségeivel.

A *Negojról* a Besztercze város tornya, a *Maros völgye Szász-Régennel* és *Maros-Vásárhelylyel* s az egész mezőség le a tordai hasadékig s a nyugati kárpátoknak gyönyörű vonalával.



A kik Svájczot látták, szeretik Csikmegye e havas világát vele összehasonlítani s méltán.

2. A *kis Sztyeza* Gyergyót a Kelemen-havas keleti oldalánál Oláh-Topliczánál határolja. A kis Sztyeza a Kelemen-havas nyolczadik csucsát alkotja s azt zöld nyakkendő gyanánt öleli körül; de itt már csak azért is külön pont alatt kell megemlítenünk, mert a visszakebelezett havasokhoz tartozik s nagy kiterjedésű fensikkal bir.

A Kelemen-havas közelében van az *Ördögmalom*, egy sajátos sziklacsoportozat, mely kerékkel és lajjal járó malom alakját utánozza; ott örölte — a rege szerint — az ördög a vétek magvát, de Isten kövé változtatta a vétek kovászára lisztet gyártó malmot.<sup>1)</sup>

3. A *Mogura* 1505 m. magas csucsával Gyergyó legelső hegye, mely az 1053 méter magasán fekvő Bélbornál a Topliczavölgye és Széppatak melletti havasokkal szemben fekszik s nyugatra a Fancsal és Bunyásza heglánczolatával együtt kupalakban büszkélkedve emelkedik a kéklő égbe. Toplicza és Bélbor közt Paltinis havas és kis Rakotyás emelkedik. Bélbor és Felső-Borszék közt Bükkhavas és Rakotyás. A kis Bükkhavas 1204 méter, a Csikó 1030 és Csalósarok 1115 méter magassággal.

4. Az *Obsina* Ditró határa északi részében emelkedik fel, mint egy kis előhegye a helyzetet uraló Kelemen-havasnak s ettől keletre, Bélbor fölött északnyugatra, mintegy heglánczolatban egyesülve van a szárhegyi Kőaljjal, melyek között a Toplicsora rohan le.

Az Obsina oldalában, az ösvénytől nyugatra van az *Ördögmalom* és tetején a *Hideg-forrás*. Az 1075 méter magas Verőfény oldalt, a Borszék kiránduló helyét és a Kerekszékét lásd Borszék leírásánál.

5. Az *Alkoza*, *Bükkhavas* és *Mezővész* egymás mellett állanak. Alkoza a Remete községé.

A 1347 m. magas Bükkhavas és Mezővész Szárhegy községé.

A Bükkhavas a fenyők e roppant tengerében egy kis lomberdő szigetét képez a legszebb bükk- és cserfákból és ezek ritka kövületeiből. A Bükkhavas és Kerekszék között a Kárpátok havasai közé északról délnyugat felé húzódó völgyben fekszik a világhírű Borszék.

6. A *Salamások* teteje az előbbiektől délre fekszik.

Ez a Remete község és a gróf Lázár család tulajdona az alatta fekvő Salamás, Várhegyalja és Galoczás nevezetű falutelepekkel együtt.

<sup>1)</sup> Orbán II. 140. l.

7. *Oroszbükk* és *Közrez* Ditró és Borszék között fekszenek s apróbb ki-kiemelkedő szakaszaikkal egy hegyélet képeznek és Ditró és Szárhegy községek erdőségeihez tartoznak. A Közrez 4000 láb, vagy 1463 méter magas, 4500 láb magasán kiemelkedő csucsával és gyönyörűen hullámzatos fenyveseivel. Borszék régen csak a Közrezen át volt megközelíthető a Tilalmas, a Siklódiak mezeje és Orotva hullámos hegységei között.

Ott van a *Magasbükk* a Közrez fenyvesnötte hullámzatos vonalán túl, lábainál Borszék gyárai füstölögvén.

A Közrezzel összefüggnek: nyugatra a *Csinova* és *Arkoz-Bükk*, mintegy 1135 méter magas kiemelkedéssel. A Közrez havas legmagasabb csuca 1492 méter.

A Közrezeiről irt e rövid sorok alkalmából meg kell itt jegeznünk, hogy egyáltalában a *Közrez* a geologusnak a legérdekesebb kutatások és észlelésekre nyújt gazdag anyagot; az ő alakulásnak oly dus változataival sehol sem találkoztván, mint itten. A Közrez alatti *Orotva* völgyében fedezték fel néhány évvel azon másutt sehol elő nem forduló szép sötétkék színű diszkövet, vagy sodalith ásványt, melyet a geologusok *Ditróit*-nak kereszteltek el; a márvány is dus választékban és nagy mennyiségben fordul elő itten.<sup>1)</sup>

8. *Barasszó*: Ditró-Szárhegy községek közös erdősége mellett északra a Kis-Besztereze vizén túl Moldovával határos hegységet képez. A Barasszó hegy kebelében van az innen eredő Barasszó nevű patak-völgy telep lakásaival a Komárnyik kicsipkézett havas alján. A Komárnyik a visszakebelezett havasokhoz tartozik. Ott van a Simon szirtjén a Komárnyik szomszédságában a Hosszu-kő. E nevezet alatt is több sziklahegységgel találkozunk.

9. *Hegy*. Tölgyestől délre és Békástól keletre oly magas, hogy ennek csucsáról egész Moldova (Oláhország egyik része) látható. Ennek kifutványa a Balázs tető. E kiemelkedő roppant sziklabércz a Komárnyik és a Moldovában fekvő Csalhó a kárpátok legmagasabb lánczolata.

A magyar kárpátoknak, — melyek Erdélyt övezik, — legmagasabb csuca, mely még a Negojt is detronizálja, a Csalhó. E 9000 láb (Sulzer 5887 láb, Hauer szerint 944 öl) magas hegy, mely a tölgyesi szorosra vezető völgyület fölött emelkedő Komárnyik szomszédságában a völgy észak-keletre való kanyarodásánál mered ég felé, Csikmegye gyergyói része fellegvárának mondható Moldova fölött. Igaz jelenleg Moldovához tartozik, de az Erdélyt keletről övező Kárpátok Sz. István király idejében

<sup>1)</sup> L. Orbán B. Székelyföld Leírását II. k.

egészen a moldovai térségig mind Erdélyhez tartozván, a magyar elnevezésű Csalhó (Cselhó, hófehér szirtjei úgy nézvéni ki, mintha hóval lennének fedve) Csik tulajdonát képezte s azt — mint Demetrius Hantemir (Descrip. Moldaviae Cap. 2. sz. p. 1.) megjegyzi, — csak Mátyás király bocsátotta át egyezményileg Kantemirnek.

Ama hatalmas „Csalhó oldalában egy apácza-kolostor feküdt — írja Orbán B. — hol vagy kétezer szent nő lakott a havas nagyszerű magányában“, hol a nehéz és gyalog ösvényeken oda jutott látogatókat szívesen látták. Mikor keletkezett és szűnt meg e zárda, nem lehet tudni. Most a zárda fel van függesztve, javait az oláh kormány szekularizálta és az apáczákat eltávoztak onnan.<sup>1)</sup>

Az Almás mezőtől visszatekintve nyugaton a Zsedán-patak völgye, a Balarstető és a Kis-Besztercze között fel a Magyarós havasig fekszik az 54 ezer holdnyi s „revindikált havasok“ neve alatt ismeretes terület, mely hajdan a moldovai havasi pásztorok által elfoglaltatott volt, de a múlt századi első határjárásnál visszavétetvén, most évenként több mint 100 csiki székely s közöttük nem székely ifjunak nyujt jövedelmeiből segélyt tanulói pályáján s emellett egy fiu- és egy polgári leányiskola köszöni ennek létét. Sokat köszön ennek a csiksomlyói főgimnázium; ezenkívül kulturális és emberbaráti, valamint ipari czélokra és megyei tisztviselői fizetések javítására is tetemes összeg jött e havasok jövedelméből.

Ditrótól keletre a *Hegyes-tetőn* Lojzafenék síkján, Kecskesor, Sárospuťnán, Tölgyes és Hollón át is el lehet Borszék s majd Bélborba menni. Ott van a *Kis- és Nagy-Alumis* (Magyarós havas) 1460 m. magas tetejével és homloka alatt a Kis-Besztercze forrásával.

A Csalhó lábánál fekszenek: Bisztra, Kicsere, Fagaczel, tovább Tikos, Ivános, Flóra, alább a Csipkés, Kerekhavas, Taroglyás, csaknem oldalt a Hosszuhavas, Királykut, Vereskereszt, Meleghavas ezek a Tarkótól már északkeletre.

A Komárnyik havas hátánál vannak: Zöldlomb, Tósarok, Medvebarlang, Stezia, Prizlopok le a tölgyesi vám felé a Vereskőig a hasonló nevű patakbal Balám határnál és kopasz, veresen érezett s átmeneti mészkő kőzetet (az Alpok Aptyscheinkalkstein-jához hasonló) tartalmazó roppant tömegéig.

10. A *Kishavas Szárhegytől* keletre 2126 méter magasságban nyulik a kék égbe. Ugyanettől keletre a Békás, délre vannak a Tarvész, Tarvészszarka, a Háromkut nevű telep. Odább

<sup>1)</sup> Lásd Orbán, Székelyf. Leirása II. k., 133. l.)

Eperjes, Kőhát, Hosszuhavas; ez és a Királykut között a Kis- és Nagy-Acza rengeteg erdőségek Karczfalva és Szent-Tamás községek tulajdona. Ott van a Török Antal és társai nagy fűrész-telepe.

A Domuk-völgyében volt az Urmánzi János és társai nagy fűrészgyára.

Idejegyzem, hogy Urmánzi Jánosnak Békás-Domukon 8 vasra berendezett nagy gőzfürésze 1894. február 26-án d. u. 5 órakor erős szélviharban menthetetlenül leégett. A kárt 72,101 frtra becsülték, mert nemcsak a gépház és összehalmozott nagy mennyiségű s különösen 500 tutaj kész deszka és tőke égett el, hanem a nagy tűzben maga a gép is két kazánnal egészen összeolvadt. A gép 23 ezer frtig volt biztosítva. A kész faállományból semmi sem maradt meg. A tűz oka ismeretlen.)

11. *Esztenák.* Ezen elnevezéssel Csikmegye térképén minden egyes község határán találkozunk. Ezen elnevezés alatt azon magasan fekvő havas hegyi szélesen kiterjedő legelő területek értendők, melyeken az egyes községek juhnyájai legelnek.

12. *Vid* fekszik Gyergyó-Szent-Miklós határában kelet-észak irányban. Szent-Miklóstól a Bekénylokán Pongrácz alatt, a Nyerges havason át, Sötét-Putna völgyön Vit (Vid) havas, Somlyó és Barátok-sarka alatt Tölgyesbe; a Pongrácz-tetőről Lóhavas alatt, a Vereskő-lokán a Gyilkos-tóhoz lehet jutni s így e hegységek fekvési iránya is ezzel jelölve van. A tótól dél-keletre vannak a Szurdok-havas és Bernát-sziklák.

13. A *Sármányhegy* Szárhegynél benyulik a gyergyói gyönyörű kies síkságba s azt keletre kiszélesedő körében mintegy megakasztja.

A Sármányhegyről a kerek völgykeblet képező Gyergyó összes községei láthatók. Fehérlő kiaknázatlan gazdag márványhegy ez, melyet a *Csinód* és *Güdücz* patakok folynak körül. Alatta fekszik Szárhegy nagy község. A hegytető öblében a szentferenczrendiek kolostora áll, a hegyoldalon állott öt keresztidomu kápolna emlékével s más történelmi mult foszlányaival. Ettől nyugatra Szárhegy és Ditró között a Tatárhalom, melylyel — mint a történelmi részben látni fogjuk — halhatatlan hőstettek emléke van összefonódva.

14. *Piricske* Szárhegytől kelet felé 1545 méter magas kiemelkedéssel ugyan Szent-Miklós felett, határának keleti felén a Békenylok északra kanyaruló hátterében. A monda szerint nevét Szent László király ily nevű leányától vette, (Lásd bővebb-

1) „Csiki L.” 1894. év 10. sz.

ben a történelmi részben Szent Lászlóról.) kiről, úgy látszik, megyénk területén több hely van elnevezve. (L. a sz. királyi Pircskét.) Békénytől jobbra pedig a Csobottető az örmény és róm. kath. kápolnákkal. Utóbbit a hitrege szerint egy pásztor építtette annak emlékére, hogy néma fia azon helyen szólalt meg.

15. *Keskenysarok*. A moldovai szélen déli irányban emelkedik.

16. *Pricske*, vagy Pricskető. Lásd alább.

17. *Tatárhágó*. Gyergyó-Szent-Miklós határának keleti részén a Pricskén hátul emelkedik ég felé bozontos fejével.

Ugyanott van a *Tatárkut*, a róla szóló hagyományyal.

A hagyomány a *Tatárhágó* és *Tatárkut*-ról azt tartja, hogy egykor a tatárok a tölgyesi határszéli szoroson beittván, e magas meredek hegynek indultak; de roppant nagy fáradsággal, nagy szomjúságot szenvedve tudtak csak előre haladni; végre vizet keresve, három kutat ástak, melyek most is *Tatázkutaknak* neveztetnek, de látva a tatárok, hogy mily messze van még a tető s mily sötét, félelmes erdőségek és csaknem megmászhatatlan hegyek vannak ottan előttük, úgy megijedtek, hogy mintegy kétségbeesetten visszahúzódtak a rengeteg fenyvesek és hegyek e sötét világából. A székely lakosok ekként megszabadulván a tatárok már többször átszenvedett pusztításaitól és halálhozó csapásaitól, e megmentő és vészháritó hegységet ekkor nevezték el *Tatárhágónak*.

18. *Keresztes-havas*. A Keresztes-havas, a Gyöngyeményes teteje, Egyeskö, a Vöröskő sipidomu szikláival a Nagy-Hagymásnak támaszkodva, egy hatalmas hegycsoportulatot alkotnak. A Vöröskő feje háttérében van a Gyilkos-havas, a tavaknál leirt Gyilkos-tóval és Nagy-Czohárd vérvörös sziklacsucsai-  
val. A Nagy-Czohárd neve — a néphit szerint — onnan ered, hogy a németek az ott talált veres márványt faragni próbálgatván, azt mondták: *Zu hart*, igen kemény.

19. A *Fekete-Hagymás* a Vöröskőtől balra fenyves hegygerinczével két komor és szemöldökét ránczba szedett csucscsal emeli magasra fejét. Itt van a Likas-havas, melynek tetején krátterszerű üreg van, honnan fojtó lég jön fel; ezen üreg a néphit szerint oly mély, hogy egy beledobott lud Szent-Domokosnál jött ki az Oltban. (Lásd erről többet Gyilkos- és Feneketlen-tónál.)

20. A *Nagy-Hagymás* Balántól északra, a Vöröskőtől jobbra 1795 méter magasságban óriási nagy sziklahegy, mely uralva az egész hegycsoportulat fölött a helyzetet, jura-mészből áll s tetejéről Moldova és Erdély nagy része, vagyis a mai

Magyarország keleti része nagyban látható. A N.-Hagymás északi oldalán a Fejérmező és Czofranka lábánál az ott levő margából ammoniteket gyűjthetni.

21. A Fehér-Mező fölött emelkedik fel a *Fehér-Hagymás*.

22. A Vöröskötől, mely 1589 méter magasban fekszik, nyulik ki a *Czofranka-havas*. Itt vannak egy hegy-csoportban a Medgyes, a Fekete-Hagymás, Lóhavas és Ölyves szirtgerincei.

23. *Lóhavas* a gróf Lázár család birtoka, mely délre vonultában a Fekete-Hagymással ütközik s egy megkövült óriási nagy lóhoz hasonlít. Valószínű, hogy innen ered neve is.

24. *Sipos*. Tekerőpatak keleti határrészében 1203 méter magasán és Kakashegy annak szomszédságában az alatta fekvő *Vasláb* falucskával uralják a vidéket.

25. *Fekete-Rez* délnyugati irányban benyulik az Olt és Maros folyók, eredete közé Csik-Szentdomokos és Balán fölött óriási hegyzöm, mely vizválasztót képez lelapuló déli részével az Olt és Maros között s összeköti a Hargitát és Görgényi hegyláncokat a Kárpátokkal s a Geréczessel határvonalat von egyttal Csik és Gyergyó között is.

Északi oldalán ered a kis Olt. Déli alján fekszik Szent-Domokos.

26. *Tarkó*. A Tarkó a gulaszerű Egyeskö szomszédjában Feketereztől alább fekszik délre s mint a vele édes testvér Nagy-Hagymás rengeteg függőleges meredek hegylánczot képez, melyet ember nem tud megmászni. Ez a madarak királyának zavartalan csendes birodalma. De a Kamarturán, mely a Tarkót és Nagy-Hagymást e két hegy-óriást összeköti, meglehet némileg közelíteni.

A Tarkó minden tekintetben legnevezetesebb havasaink egyike és hegy-óriásaink legnevezetesebbike.

A Tarkó csucsáról látszik északkeleten Magyarós, Voman, Csutakhavas, alább a Muncsel és Cziblesek ; délen a Bálványos, Terkucza és Erede, míg a Gerendus a Csülemérnél ködbe vesz.

A Tarkó közelében magaslanak : a Feketehagymás, Lóhavas, Czofranka, Czohárd, mellette az említett Feketerez és Nagy-Hagymás.

De mielőtt a Tarkóról röviden itt elmondottakat befejezném, idezárom a Tarkóval kapcsolatosan ama gyönyörű *népmondát*, melyet Szentgyörgyi Móricz a nép szájáról ellesve oly szép alakban közölt a Nemzeti Társalgó 1837. évfolyam július havi számában.

E monda vonzó és költői képekben gazdag leírása a következő :

## Tarkó.

Székely monda.

A tündér-világ noha eltűnt, sok szépet, sok tanuságot hagyott a népmondákban az utókorra. A tündérek mint levegői lények, nem lévén a föld egy részéhez kötve, most meredek sziklákon tűntették elő lakjaikat; majd egy áthathatatlan erdei sűrűbe rózsakalibát (kunyhót) varázsoltak maguknak; néha folyókat zuhogtattak alá roppant magasságu egyenes szirtekről s az ily vizesés tükre megett lakoztak; semmi alkalmatlan szomszédot nem szenvedhetvén, boldog kények szerint változtatták lakásukat.

*Tarkó egy nevezetes volt közöttük! Több kalandjai közül egy népmondát ragadott ki az átadás a feledékenység sötét örvényéből. Egy szerencsétlen szerelmének két gyümölcseivel, Maros és Olttal azon havasok roppant tetején lakott több évek óta, melyek aljában ma a lapályos Gyergyó diszlik. Hogy mennyi időig? megmondani a rege nem tudja; mert a tündérek idejében, míg a lőcsei időnapár nem nyomattatott. Csendességét nem háborította a fejsze élétől földre terült izmos fenyő sóhajtó lezuhanása; a fűrészmalmok, egyedüli életszerei most annyi jó, de szegény munkás székelyeknek, nem háborgatták iszonyu csikorgással a sudaros tönköket; szóval ő békében, magányosan s ha lehet mondani, megelégedetten élt.*

Fájt azonban anyai szívének az, hogy lányai együtt nem egyezhettek. Maros első szülötti igazánál (jogánál) fogva, mindenben első akart lenni, noha ücscsét Oltot, egyébbel meg nem előzheté, mint csupán ezzel.

Olt sebes, eleven és tüzelkü volt, önerejébe bizva, szüntelen egyedül mivelte s nénjének vagy soha sem, vagy igen ritkán engedett. Szerencsétlen két testvér: Miért nem értettetek egyet; mert a meghasonlással megoszlik az erő; kár, hogy az egybekötött nyaláb vessző meséje ismeretlen volt előttetek!!

Komoly gondolatokban ült egykor Tarkó rézvára függő erkélyén, szemeit a lenyugvó nap haldokló bucsu pillaptatjain legeltetvén s egy mély sóhajtás emelkedett fel keble mélyéből. Vajjon valami így elenyészett hajdani boldog álma okozta-e sóhajtását? vagy a jövőbe látó szemei, egy nagy nemzet reggelét, delét és estvéjét előre látván, azért sóhajtott? azt megfejtetlen adta által a monda a késő kornak. Leányai is sóhajtottak; mert, midőn az anya szenved, nem illik vig ábrázat (arczkifejezés) a gyermekekhez.

Most az érzékeny Maros megszólalt s komoly anyjától az elreppent sóhajtás okát tudakozta.

A jószívű anya egy fél mosolylyal nézett a kérdezőre s így felelt: „Két oka vagyon annak, hogy néha ábrázatomon egy-egy bánat terül el, mint őszi köd alattunk a lapályon: egyik az, hogy látom versengésteket s látom az ebből következő borongó jövődötöket; a másik az, hogy atyátoktól elhagyatva, magányosan kénytelenittem végetlen időmet számlálni.“

A virgoncz Olt, anyja nyakába humorodva (nyakát átölelve), most esedezni kezdte, hogy homályos eredetük titkáról az eddig hallgató anya, az unt fátyolt már valaha vonná fel; hozzáadta kérését a hallgatóbb Maros is s ekkor volt, hogy a két testvér legelsőbbben az egy célra dolgozásban megegyezett.

Az ellágyult Tarkó sóhajtását ismételé s mélyebben, mint az elsőt, mert a fájdalomnak is növekedő lépcsői vannak. Gyermekeim! így szóla, magam is érzem, hogy jelen vagyon titkaimban leendő beavattatástoknak ideje.

Ti éltetek, mint a rózsabimbók, melyek nem tudják azt, hogy felettünk tündérek felett vagyon még egy fővaló, jobb, hogysem azt ezer dicsérő nyelvek is kimagyarázhatnák. Ezen fővaló tulkezdődő idők szédítő messzén, látván azt, hogy a tűz, víz, föld és lég tündérei, együtt örökös viszályban élnek, határt szaba mindnyájunknak s rendet parancsola.

Ezen rendnél fogva, atyátok messze, igen messze esett tőlem. Birodalma egy nagy víztömeg, melyet majd Fekete-tengernek fog a késő világ nevezni, vele töltött boldog társalkodásomnak ti levétek következései s a napfényt, egy órában, de nem egy pillanatban láttátok meg. Elválásunk után sokszor esedeztem a fővalónak azon kegyelméért, hogy atyátokat bár egyszer láthatnám, de fontos okokból megtagadta kérésem; mert nekem osztályrészem a száraz, apátoké pedig a víz és személyes vágyakért az örök rend nem bomolhat fel. Oly jó volt azonban, hogy megvigasztalt azzal, hogy ha ti felnövedetek, megengedi atyátok meglátogatását.

Itt a szó elnémult ajkain a jó tündérnek, mint a pásztor-sipnak visszhangja a komoly völgyek öblei között.

A heves Olt már kész volt repülni atyja ölelésére, de a tapasztalt anya megakadályoztatá. Azt sem tudjátok — szóla tovább, — hogy merre keressétek őt; nézzetek arra, hol a nap felkél; ana kékelő hegyek lánczsora mögött, azokon tul lakik apátok. Külön erővel oda nem juthattok, de ha ketten egyesültök, minden akadályt meggyőzhettek. Folyóvá kell válnotok; a víz ereje sziklákat hasogat, gátokat ront s néha a szemekből indulva, sziveket is győz. Egyesüljetez tehát, keressétek fel apátokat, áldásom legyen rajtatok! Oh, bár szeretnétek is egymást! Minden-



esetre azonban tudjátok meg azt, hogy ha balra mentek, kevesebb erővel juttok célotokhoz; áldott természetűen haladtok; virágok csokolgatják habjaitokat; csacsogó fűmilék köszöntenek éjjelenként; kevés hegyeken kell áttörnötök; semmi vagy igen kevés sziklák állanak előttetek; büszkék ugyan, mert aranyat rejtegetnek keblökben, de ugyanazért porlobbak is, mint a gránit. Ellenben, ha egyenesen mentek hozzá, szirteken kell átrontani; roppant fenyveseket, rengeteg tölgyeseket eliszapolni, kopár hegyeket elsodorni s emellett utazástokat is éjszakánként, legfőlebb a bérczek üregeiben rejtezködő baglyok huhogása vagy a prücskők idétlen énekei mulattatják.

Egymásra néztek a testvérek s tudod-e mit? úgy szólítá meg Maros Oltot, jer kössük egybe erőnket; válasszunk a csendesebb utat s csak egy sétálás lesz pályánk.

De ha egyesítjük erőnket, — felele erre a nagyravágyó Olt, — minő név alatt utazunk? mert ha az én nevem alatt, — úgy itt nagyon kezem.

Azt nem tehetem — válaszola Maros — mert első szülőtti igazom volna megsértve; hanem jer velem, utazzunk nevem alatt.

Azt én sem teszem — mondá Olt — te restebb vagy és minden szirt ellen engemet bocsátanál, hogy lomhán követhesd az utat, melyet én törnék a sziklák között s a dicsőség mégis tiéd lenne.

Gyermekek! gyermekek! közbe szólott a jó anya, a névnél felségesebbnek kell lenni a célnak!

Jó, jó, édes anyám, — felele az indulatos Olt, — én nénémet jól ismerem. Én elég erősnek érzem magamat céloim kivivésére s azért vele osztozni, vagy jobban mondva, neki szolgálója lenni, nem akarok. Menjen ő ott és úgy, a hogy neki tetszik, én is tudni fogom a teendőt.

Fejét csóválta a messze látó Tarkó s egy új sóhajtás előzván meg szavait, így szólott: Gyermekeim! szívemet szagatja a versengésetek, ám cselekedjetekek fejetekek szerint; én egyébbel nem segíthetek rajtatok, mint csupán azzal, hogy ha folyásokban megakadtok, anyai könyeimből segítséget küldök számotokra. Ha együtt nem akartok utazni, úgy válasszátok magatoknak külön pályát.

Az érzékeny Maros megcsókolván anyja kezét, bizalommal mosolygó kék szemeit anyjára vetette, s lassu hangon szóla: Anyám édes! én tanácsodon járok, e szerint a kerülőbb, de könnyebb utat választom; jer velem te jó öcsém! — ha — egy egy toppot sem — szavába vágott a büszke és önerejét szerfelett érzett Olt.

Kerülj te a hol tetszik; lelked ugy is félt örökké az akadályoktól s ezért a honsokturást (vakondturást) is állásnak szoktad nézni. Én egyedül és egyenesen megyek. Lelkem tette vágy. Szirteket szaggatok és atyai csókját nem ismert mezőknek előtted elragadom. Sikertelen igyekezett a gondos anya megegyeztetni szülőtteit; s végre mély gondolatok között eloszlottak, hogy az utra készülteket tehessenek; alig pitymallott (a hajnalpir alig tűnt fel) már a két testvér anyjok előtt állott. Maros sás- és szöllőkoszorukkal fedte fejét, Olt homlokát buzakalász és cserkoszoru övedzette.

Öltözete könnyű pongyola volt. Anyjuk még egyszer kivánta megegyeztetni őket; mindazt, a mit a jövőre előtte tiszta, de halandó előtt ködös tükrében láthatott, előadta a süketeknek, de gyümölcstelen; végre egy érzéssel, a milyent Cassandra érezhetett akkor, midőn szülőinek, testvéreinek és a virágzó Illion millió boldog lakosainak a szomorú jövőre felfedezvén, ábrándozó hazugnak kiáltatott ki, varázspálcáját elővette s Marost vele megilletvén, így szólott: „légy egy csergedező patak s nevedj folyóvá.“ A varázsigé betölt: egy tiszta kristályszerű csermely indula nyugat felé, növekedvén a jó anyának egy bele-gördült könnyecppjeivel.

Nyughatatlan várakozással állott elő Olt is s esedezett, hogy anyja a varázspálcza hatalmát vele is éreztetné, mert különben nénye elébe kerülend. Kivánsága teljesedett és egy sebes forrás felbuggyant (felugrott) a sziklából keletnek eredendő.

Szerencsétlen két testvér! miért nem értetek egyet; mert a meghasonlással megoszlik az erő; kár, hogy az összekötött nyaláb vessző meséje ismeretlen volt előttetek!

A sebes Olt gyorsan indult célja felé. A köveken átszökdecélt; meggyőzte a hegyeket és ketté szaggatta a szirteket. Utitársai előbb piros-tarka pisztrángok voltak, de a mint eredete helyéről távozott, ugy szaporodtak aggodalmi is; mert majd meghalnak akadtak hozzá s később ragadozó csukák fogyasztották az elsőket. Megjelent a harcsa is iszonyu szájával s mint a (római) nagy status az aprobeakat, tizenként kezdette nyeldesni a kisebb társakat.

Eljutott végre azon helyre, hol ma Trajanus oszlopának dűledékei állanak s a melyet a maradék Verestoronynak nevez. Itt minden erejét összeszedte, hogy a szirteket, bérceket és sziklát ketté hasogassa. El is érte célját, de oly bágyadtan vergődhetett ki a tulsó lapályokra, hogy mint egy lézengő beteg ott már csak lassu és bizonytalan lépéseket tehetett.

Itt jutottak eszébe messzelátó anyjának oktatásai és jöven-

dölései, de fájdalom! későre. Már ott állott, hogy egy büszhödt tóvá váljék, a midőn nem messze azon síkságtól, melyen később Nikopolis emelte fel fejét, egy lassu zuhogást hallott. Bágyadt folyását arra igazítván, egy izmos folyó tünt fel előtte; mely érzés foglalá el lelkét, midőn nénjének habjait is azzal összeelegyvedve lenni látá.

— Jer hozzám — így szólítá meg a most zavaros, elbágyadt Oltot. Látom, erőd elfogyott a küzdésben, mint nekem a hosszú utban: ha együtt nem tudtunk pályázni, enyésszünk legalább együtt el. Nézd, ezen nagy folyó, a mely tiszerte messzebb helyről jő, mint mi, könyörült rajtam s a már alig lábbadozó magához fogadott, együtt még egy gyámommal, a ki annak előtte rajtam mint bodorgó árván könyörült volt. Ő is atyánkhoz igyekszik s féltestvérnek vallja magát hozzánk. Iszonyu vizái és storkjai megemésztették ugyan társaimat és jó anyánk országából hozott arany-homokjaim fenekére szállottak, de most csendesen viszen magával s már atyánk birodalma nincs messze. A szegény Olt hirtelen megfontolta sorsát; s mit volt tenni? belezuhogott a nagyobbba.

Csakhamar elérték atyjokat, az kiterjesztett karokkal fogadta magához a szegény árvákat s annak birodalmába elmerültek, mint egy sóhajtás a véghetetlenségbe, vagy mint a Saturnus gyermekei az édes atyai karok közt.

Szerencsétlen két testvér! miért nem értettetek egyet! mert a meghasonlással oszlik az erő; kár, hogy az összekötött nyaláb vessző meséje ismeretlen volt előttetek. (Átvettem Orbán B. Székelyföld leírásából II. k. 97. l.) Mint látók a Maros és Olt nem a Tarkóból erednek, de e rege — mint értelméből kitűnik — egyuttal a Maros és Olt regéje is.

Az *Egyeskő* 1505 m. magas kiemelkedéssel és 1608 m. magas főcsucscsal a Tarkó, Öcsém teteje. Vigyázó kő és 1610 m. magas Kurmátura szomszédságában utóbbtól egy félórányira fekszik a szentdomokosi sziklabérczek rengeteg havas világában. Ezen óriási szirttömeg távolról s meg aljáról is sugár s a fellegekbe nyuló kicsiny sziklatoronynak tűnik fel, de tulajdonképen nem egy szikla, hanem öt külön álló, egymástól gyönyörű sziklafolyósók által elválasztott sziklahegységből van csodásan összealkotva, melyek — mint Orbán B. megjegyzi — a legfinomabb jura mészkő anyaguak — lévén, márványszerűleg fehérlenek és fénylenek. Igazán az emberi ész nem tud eléggé álmélnodni a természeti átalakulások ezen páratlan mesterművein.

A fellegekkel szomszédos csucs tetejére keresztfát helyezett a nyájaikat ott legeltető pásztorok kegyelete. A kereszt

mellől elbűvölő látvány tárul fel az égtáj minden irányában, melyet csak a messzeségben elmosódó tárgyak és a szemlátó képességének elgyengülése határolnak.

Az Egyesítő csodás szikla alakzata által képzett belső tömkeleget vagy a sziklabarlangját alább a barlangok czimén még látni fogjuk.

29. A Tarkó északi szöge az *Öcsém teteje*. E mészkő közetű sziklagulát a Tarkótól egy hatalmas bemetszés választja el.

Az Öcsém teteje alatt van a *Vigyázó-kő* egy toronyalaku sziklatömeg. Hajdan székely őseink a be-betörő tatár csordák és más ellenségek elől e hegyek rengetegei között laktak és rejtekeiben vonván meg magukat s rejtven el főleg feleségeiket és gyermekeiket ama hegy és szikla csucsokról kémlelték ki, hogy az ejenség eltávozott-e és hol van, mit tesz? Innen vette a *Vigyázó-kő* is elnevezését.

30. A Tarkóval egybefüggő magas hegylánczolatot alkot az 1370 m. magas *Naskalat*, mely Csik-Szentmihályig nyulik le és Csik-Szenttamás község birtoka a kápolna-hegy nevű csucscsal. A Naskalát nyugoti lejtőjén fekszenek Lóvész-házikói. Ezek közeliben a *Bodor-vész*. E vészhelyek valamelyikénél végezték ki azon ősi pogány székelyeket, kik a rabonbánók ellen a törvényt áthágták vagy valamely büntényt követtek. A Naskalát madarasi és dánfalvi név alatt is fordul elő.<sup>1)</sup>

31. *Greczes* vagy *Geréczes* csak 469 láb magas, mely mint érintém a Fekete Rezt összeköti a Gyergyó délnyugati szögletében feltornyosuló Délhegygyel s mint ilyen képezi az Olt és Maros folyók tulajdonképeni vízvázasztóját a Fekete-Rezzel együttesen s ez egyuttal Csik és Gyergyó között mintegy természetes határvonalat alkot.

32. *Mohos* Csik-Szentdomokos határán, nevét onnan vette, mert itt a moha nagyobb mennyiségben fordul elő, mint más erdőrészekben. A mi arra mutat, hogy egykor talán tós és vizes talaju helység volt.

33. *Pásztorbükk* a Borvizpatak jobboldalán, ég felé meredő kifutványa a Naskalát sziklagerincz ormának. A Pásztorbükkhöz csiki és nemzeti történetünk szomorú emlékei fűződnek.

<sup>1)</sup> A Naskalát előfordul a Karczfalva, Jenőfalva és Dánfalva határán, melyet az elferdített és idegen hangzású helynevek helyesbitése szempontjából az előljáróság *Sziklahegyesre* vél átváltozni és az ugyanott lévő Domuk-Ivánost pedig Magyartelep-hegyalja névvel véli helyesbitendőnek. A gyergyó-tölgyesi főszolgabíró dr. Lázár János ugyanazon alkalomból ajánlja, hogy Gyergyó-Domuk Gyergyó-Domokosra, Iványos-patak *János-patakra* és Bisztra-pataka *Pisztrang-patakára* helyesbítették.

E hegy lombkoszorui fődözik Báthory Endre biboros erdélyi fejedelem porait.<sup>1)</sup>

34. Csik-Szentmihályon és Ajnádon felül vannak: *Lövésztelep*, ettől balra *Bodorvész*, *Pogányhavas* és *Széphavas*, melyek az Ajnád közt letörtető Rompácsa és Borakasza-patakok által növelt Rákospatakok gyönyörű völgyeit alkotják.

Továbbá ezek szomszédságában vannak és szintén Szépviz gyönyörű fenyvesekkel diszitett völgyületét alkotják északról a *Pogányhavas*, délről a *Kishavas*. Ezek háttérében tűnnek fel a festői szirtgerinczekkel ékeskedő *Nagy Gozosó* és *Kurta Gózon*.

Tovább a Szépvizbe szakadó Csermászó-patak völgyfejénél emelkedik a *Fügés*, mely viz választót képez honunk és Moldva között.

A Pogányhavas elnevezése szintén azon ősi időkbe vezet vissza, melyekben őseink még pogányok voltak s majd később a keresztény és pogány vallás közötti harcok vívódtak.<sup>2)</sup>

A Pogányhavas egyik szikláján mutogatják Sz. László király lóvának patkóját.

A Pogányhavasnak Szépviz felőli előfokán egy kápolna romjai láthatók. A hagyomány szerint e kápolnát Sz. László építette, midőn itt a kunokat megverte: azután pedig táltos lovával a nyomait most is védő szikláról leugratott a völgybe, hol a lezugó tiszta patakban lovát megitatván, azt monda követőinek: *mily szép víz*; s innen eredt a Szépvizpatak és az oda épült *Szépviz* falu neve. A Pogányhavas nevét a hagyomány onnan származtatja, hogy a pogány székelyek a kereszténység felvételekor üldözötve, itt áldoztak Hadurnak.

A kápolna fölötti Pogányhavas-tető csucsára a hagyomány várat helyez, a felhagyott szántóföldek ma is látható mesgyéi körül s azt állítja, hogy ama várban rengeteg kincs van elrejtve. Az ilyen rejtett kincsek után keresők már nem egyszer kísértették meg azok felkeresését.

A Pogányhavas szomszédságában levő *Széphavas* tetején még jól látszanak ama kápolna romjai, hol még ezelőtt egy századdal a honon kívül levő székelyek és az itthon levők összejeve, bucsutünnepi ájtatosságokat tartottak.<sup>3)</sup>

35. *Bálványos havas* Várdotfalva-Somlyóé; a moldovai vajda adománya a Sz. Péter egyháznak.<sup>4)</sup> Bálványos patak háttérében

<sup>1)</sup> Lásd a füzetek történelmi részében Báthory Endre történetét a maga helyén.

<sup>2)</sup> Lásd ezeket bővebben a történelmi részben.

<sup>3)</sup> Lásd bővebben a történelmi részben.

<sup>4)</sup> Lásd Losteinert.

fekszik Hosszuhavassal együtt. A Bálványos havas és Bálványos patak elnevezése azon ősi időkre emlékeztetnek, melyekből elnevezésük is fenmaradt, midőn székely őseink itt meghuzva magukat a havasok rejtéket nyújtó sötét világában pogány istenöknek áldoztak. A *Hosszu havas* rengetében meghuzódva zakatol a Thieme, a Rakottyás nevű erdőben egy és a Barátos nevű erdőségben kettő, összesen 3 gőzgépje, mely hangszerfákat, deszkát és egyebeket készít. Itt van a Karczfalva és Jenőfalva tulajdonát képező Barátos erdőség egy részében Száva Lukácsnak egy gőzfűrész gyára szintén. Itt van a petroleum és sós forrás.

36. *Gyimes-Bükk* Közép-Gyimes-Lok végénél emelkedik ki a kissé terjesebb völgyülettől s ott egy hatalmas havas világ képét tárja fel a szemlélő előtt.

37. *Tarhavas* Felcsik északnyugati oldalán roppant nagy sziklatömeg, mely honunk és Moldova között határvonalat képez. A Tarhavas neve is a széki szélyeknek a török-tatárokkal viselt dolgaikra emlékeztet s e nevének is a török-tatár eredetre valló *tár*, (*tarló*, *letarolt hely*) gyökszótól vette.<sup>1)</sup>

A Tarhavas legmagasabb csucsa a Czápatető 1660 méter. A csiki krónika szerint a Tarhavas mögötti földön is egy rabonbán lakott.

38. *Gerendus* Csik-Szentmiklós község határának északi részén emelkedik ki. A Gerendust a Hidegség völgyületén jobbról Sich, balról az Orogyik hegyek emelkedései képezik. Csik-Szentmiklós-Borzsovától északkeletre a *Macskahavas*. Gerendustól délkeletre Csülemir.

39. *Gyimes szorosi hegyek* Csik-Szentmiklós napkeleti határ részén magasra emelkedő, gazdag fenyvesekkel benőtt hullámos heglánczolatok. Szépviztől az utvonal mellett *Szénásut*, *Szellő*, balra Farkas havas, *Szellőtető*, Péterhavas, a Sulcza mellett *Kostelek*, tovább Pogányhavas, Fügéstető, (Kabalahágó) Bükklok, Béreshavas, *Hosszu sarok*, balra Széphavas, Kőnyak, Uzhegy, Sütétpatakon fürdő van. Középlok Lipe havas alatt. Az állami ut déli oldalán Barabáshavas, Komjáthavas, Bothavas. Tovább Ugra és Borospatakon fel Apahavas. A Hidegség és Nagypatak közben Ugra, Ósbarátos és Mimi havasok. A Tölgyes völgyében Gyimes-Felsőlok, Gyimes-Középlok és Gyimes-Bükkközség s Fügéstelep aljától 27 klm. ut hosszban a vámgig.

40. *Aldomás feje és Aldomás-mező* a gyimesi vám közelében az Apahavas oldalán a Kőorr vagy Kő-csup várrom alaku szikla bástyáival és a Tatros-völgyig lenyuló sziklagerinczcel. A Csik-Borzsovai Kovács-család tulajdona. Ezen hegyek és helyek

<sup>1)</sup> Lásd a történelmi részben bővebben.

mindenikéhez ősi székely történelmünk egy-egy kimagasló eseménye fűződik!) A vámtól délre van a Kóorr s Kőcsup, az Antalok-sarka, Aldomáshavas, Pipás, Égettmező és Apahavas szelid emelkedésű csuçaival, honnan meglátszik, hogy az 1792-iki határleírás német szövegének homályos kifejezése miatt a Solyomtárnál lévő *Kerunta*-patakig mekkora területet veszítettünk el.

41. Apa-havasa Szépviz, Szent-Miklós és Borzsova községek tulajdona a gyimesi vámtól jobbra felmagasuló sziklaszálakkal. Apahavastól keletre van a *Fejérbükk* és Fejérbükk-nyaka.

42. *Vojka* eme havasok szomszédságában és pedig a Fejérbükk-től keletre fekszik. A Vojka-tetőről egy hirtelen meredek oldal alatt fekszik Csügés.

43. Csügéshegy a Csügéspatak és Tatros folyó között néhány lakó házzal bíró helyiségecskének kölcsönöz elnevezést. Ezenkívül a vámon belül Oláh- és a vámon innen Magyar-Csügésfaluk vannak, szintén e hegytől véve nevöket. Ott csángó, itt oláh lakosokkal.

44. Megemlítésre méltók itt még: *Kerekbükk* néhány lakóval és *Galambfalva* szintén néhány lakóval. Csügéstől fölfelé. Ugyanott van *Sulcza*- és *Gyepecze*-patakok összefolyásánál a hasonló nevű telep. Gyepeczétől a Sulcza-patak mellett Galamb-, Palmer-, Kisborda- és Pricske-havasok alatt 15 km. távolban van Pricsketón a pénzügyőri állomás.

45. *Köves-Sarok* szintén egy kiemelkedő helység a Czuczavize mellett délre a Negyedfelmegye tulajdona.

46. A delnei község határán lévő nevezetesebb hegyek: északirányban a Kis-Nagy-Gozoru, Egred kapu. A Negyedfelmegye havasa, mely Delne, Pálfalva, Csomortán, Csobotfalva, Szentlélek, Mindszent és Menaság (7) község tulajdona. Kostelek egy része. Birófőfél teteje, Keresztsarok, Macskahavas 1095 m. magas. Nyiroidal, Csutakos, Sikfeje teteje 970, Sároskut 929. A Negyedfelmegyéből nevezetesen Delnéé a Pereshavas háta, vagyis a Szellő tartománya. A Szellő 1496 m. magasan emelkedik ki.

1) Az Aldomásmező a hagyomány szerint a Borzsova községé volt; az akkor használhatlan helyért egy Kovács nevű borzsovai ember a borzsovai Kovács-család egyik őse egy áldomást ígért a falunak, s a torkukat öntözni szerető előjárók egy kis áldomásért átadták a helységet, később egy nagy áldomásért, melyre az első kisebb áldomás izlettetőül szolgált vala; még nagyobb helyet adtak át Kovácsnak. Innen kapta e hely a „Kis- és Nagy Áldomásmező“ nevet, mely helyek ma is a borzsovai Kovács-családnak birtokában vannak.

Egy más hagyomány az „Áldomás-mező“ név eredetét messzebb viszi, azt mondván, hogy honfoglaló ősaink Erdély meghódítása s határainak megjelölése után itt e Moldovához közel eső helyen ittak áldomást, melynek emlékére a határhavasat „Áldomás-mező“-nek nevezték el. S ezen hely ezen ősi esemény emlékét tartja fenn manap is.

47. A Pálfalva határán levő nevezetesebb hegységek egyike az ugynevezett Negyedfelmegye nagy kiterjedésű havasa, mely a község fölé lehajolva uralja a vidéket. Itt van a Borsfenyő-sarka 843, Várdomb, Remete-mező, Kerek-nyir 874, Kicsi-bükk 944 m. m. A pálfalvi Negyedfelmegye főbb részeit képezik: a Csobányos egy része, a Kaliba-sarok, Sötét-fenyő.

48. A Csomortán község határán lévő nevezetesebb hegységek egyike szintén a Negyedfelmegye havasa, melynek Csomortánhoz tartozó főrészt képezi a Csobányos egy része, mely Csik-Szentmiklóstól le Csik-Szentgyörgyig a közbeeső havasalji községek érintkező és több pontban összefutó határon északkelet irányban átvonulván, az említett 7 község tulajdonát képezi. Ide tartoznak: Kurtahegy 932 mét. magas, Csatafala 929, Válluskut 1051, Borjustető 1239, Első-Tomot 1452, Fejéroidaltető 1425, Tubakosfej 1436, Hágó bükke 1301 méter magas, Bordás, Csordás-sarok 1237, Kőalja.

49. A Várdotfalva és Csobotfalva határain levő nevezetesebb hegyek: A Lok és Kanásorr patakából kiemelkedő *Kanásorr*. Ezzel szemben délkeletre a Nagy-Somlyó keleti kifutványa a Közép- és Felső-bükk. Ott van Kanás orrsarka, Kanás orrgödre, Magyarós kutja stb. A Negyedfelmegyéből Csobotfalva tulajdonát képezi a Bálint-sarka, Somlyópaták-tető 1069. Péterhavas, melyről még más helyütt is lesz szó, a Negyedfelmegyétől és hozzátartozó említett havasoktól nyugatra terül el. A Kapurer 1454 m. magas kiemelkedéssel.

50. A Kis-Somlyó, Csik-Somlyó, vagyis Várdotfalva és Csobotfalva községektől délkeletre emelkedik tetején a Salvátor és déli oldalán a Szent Antal kápolnájával, nyugati oldalán a Salvátorhoz és Szent Antal kápolnához vezető Jézushágójával és uttal, melyek keresztekkel vannak ékítve.

51. A Nagy-Somlyó 1035, a Kis-Somlyótól délkeleti irányban méltóságteljesen fejedelmi önérzettel emelkedik ég felé, hogy mintegy a hegyek rengetegéből Csik közép pontjába előlépve, sokat mondó bőbeszédűséggel hirdesse az emberöltönként feltűnő székely unokáknak időről-időre a letűnt évezredek ég és földre szóló nagy eseményeit. A duslombozatu bükkfák, mely tudományu és folyton elmélkedő bölcs komolyságát kölcsönözik e hatalmas hegy óriásnak, mely folyton őrszemekkel tekintve át Al- és Felcsik alatta elterülő téerein úgy néz ki, mintha örökön referálná a letűnő idők eseményeit. Tetején vannak a Sóvár romjai.<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Erről, valamint az ehez fűződő népmondák és hagyományokról, majd a Várok cz. alatt, majd a történeti részben, majd itt alább bővebben lesz szó.



52. A Nagy-Somlyó hegységtől keleti irányban húzódik egész a Menaság község határán vele összelánczolódó hegyekig, a Nagy-Somlyónak, mintegy keleti kifutványa a somlyói bükk és az ezzel összefüggő fenyves hegység, a Közép-bükk.

A monda szerint a csiki Kis-Somlyó tetején a Salvátoron át régen mennyei lajtorja jelent meg. A monda azt is beszéli, hogy Szt. László egykor vad ellenség előli futásában a Nagy-Erdő tetejéről ide szöktetett egy ugrással s ő építeté ide a kápolnát. (Kövári). Azonban úgy tudjuk, hogy a kápolnát Szent István építtette.

A Nagy-Somlyó déli nyakán a sóvár alatt van egy szeszélyes alakzatu sziklaeska-csoportulat, melyet kőosztovátának hívnak.

A monda szerint egy asszony, az akkor még állott Sóvár büszke, felfuvalkodott és vallásos érzékéből kivetkezett urnője, ki a vallás és Isten által megszentelt ünnepnapokat nem igen respektálta, nem igen szentelte meg, egy vasárnapon, talán épen pünköszt vasárnapján is szorgalmason szövögetett, mint világon kapó telhetlen nő. Ezt látva komaasszonya, megdorgálta és figyelmeztette, hogy ilyen napon miért dolgozik, miért sző? „Csak ezt a kevés fogyatni valót végzem be“, felelé a könnyelmű erkölcsű asszony. „Igen, ha Isten segíti“, — mondá komaasszonya. „Már akár segít, akár nem, ezt én akárhogy is bevégzem“ mondá az elbizakodott szövő asszony, de alig mondá ki az istenkáromló szót, hát ő maga és osztovátája is kővé változott azonnal. E monda az ünnepszegők figyelmeztetésere ma is élénken fenn van székely népünk ajkán.

Csikmegye költői vénával bíró fiai közül többen majd prózai leírásokban, majd versezetekben megírták, megénekeltek már a nagysomlyói szövő asszonyról a nép nyelvén ma is élő s fennebb röviden érintett mondát. Álljon itt egy ama versezetek közül.

### A szövő asszony.\*)

(Legenda.)

*Félreverik a harangot.  
Mintha vést jeleznének,  
Nyakra-főre, jobbra-balra  
Futkároz gyermeksereg,  
Lobogókkal és kereszttel  
Templomból a pap siet  
Elfogadni a keresztet  
És a buzgó hiveket.*

\*) A „Székelyföld“ 1884. III. évf. 24. sz. Tárcza.

Napkeletről, napnyugatról  
 Gyül seregesen a nép,  
 Két falat von férfi s néember,  
 Egymás nyomdokán így lép;  
 Indulót pereg a dob majd,  
 Majd zeneg: „Szép liljomszál!“  
 Majd a kettő összeolvad  
 S a magasba így fölszáll.

Töredelmes bűnbánattal,  
 Isten félelme között,  
 Szép piros pünkösdi napjára  
 Bucsurra a nép így jött.  
 De az istentelen asszony  
 Nem tekintve ünnepet,  
 Ossztováta mellé beül  
 S önteltséggel szövöget.

Hetyke arczczal kitekintget  
 Gunynyal szól egy és máshoz:  
 „Lomha népség! hitvány férgek!  
 Ez rátok tán áldást hoz!?!...  
 Jobb volna, ha dolgoznátok  
 Otthon tüzhelyeteknél,  
 Mintsem annyi ezer ember,  
 Bár szegény, itten henyél.“

„Asszonyom! nemed erénye:  
 Isten dicső félelme  
 Kiveszett-e kebeledből?  
 Vagy nincs benned szív s elme?!  
 Még ha van szív s benne érzés,  
 Térj magadhoz s jer velünk,  
 Töredelmes bánat mellett  
 Megbocsát jó Istenünk!“

„Mit törődém én templommal,  
 Csak legyen minden, mi kell;  
 Munkátlan kéri az Istent  
 Öste és mikor felkel.“  
 Így beszél a gonosz asszony:  
 De a szál egyre szakad,  
 Mert rossz nyelve s álnok szive  
 Sok bámulóra akad.

Összezugnak a harangok,  
 Minden Istenhez siet;  
 Asszonyunk még mindig csak szó,  
 Ugy akarja... és siket.  
 Ezrek ajkán zeng az ének,  
 Reng a nép, mint egy hullám,  
 Barna felhők tornyosulnak,  
 S az eső is csak hull ám.

„Ugy kell — most fogtok bűnhödni  
 munkakerülétekér’,  
 Kiviláglik mit mondtam:  
 Hogy imátok mit sem ér.“  
 Ez miatt az ég szétpattan,  
 Lángoszlop szakad alá,  
 Asszonyunkat körbe futja,  
 És e szózatot hallá;

„Asszony! Éva bünfajzata!  
 Lelked rég elvesztetted,  
 Bálványt építesz s azt imádod,  
 Verjen hát saját teted!“  
 Dörgés közt a láng eloszlik  
 És az asszony kővé vált  
 Mellette az osztováta  
 És a kotló a hogy állt.

Ott hirdeti most a „Somlyó“-n  
 Mohval koronázottan,  
 Hogy mi éri a hitetlent,  
 Istentől ha távol van.  
 Így maradt ez szájról-szájra,  
 Így beszéli el Klio.  
 Emberek! tanuljátok meg,  
 Hogy az Istent félni jó!

Szerecsen.

53. A Fitód községéhez tartozó hegységek: Fitódtól északkeletre a Nagy-Somlyó hátán az ugynevezett Fitódi fenyves. Ennek szintén északkelet irányban északnyugati beeséssel behorpadó völgyülete a Poklosülő, Csereteteje, Dombtető, Fitód hegye, fennebb Nagy-Szalmás 1025. Szentlélek és Fitód község tulajdonát képezi a Negyedfélmegyéből a Rakottyás és Piricskének keleti része.

54. A Szentlélek községhez tartozó nevezetesebb hegyek: Szentlélek és Fitód között kelet irányban a Bánátus völgye fölé koporsó alakban kiemelkedik a Bocskorok hegye, hajdan a ns. Bocskor-család birtoka.

Továbbá a Szentléleki templom fölött magasan kiemelkedik a *Templom teteje* nevű hegy. Ettől kelet irányban a Bánátus fölötti Antalok völgyéből kimagasló *Agyagasdó*, Hosszaszó és Mindszent fölé kiemelkedve, melynek kopaszos oldalait szántják.

55. A Mindszent község határán lévő nevezetesebb hegyek: a Mindszent fejből északkelet irányban kiemelkedő és az Agyagasdóval egy hegylánczot képező Mindszenti hegy, melynek folytatólagos kifutványai: észak irányban Hosszaszótól keletre fekvő Monyasd az 1694-ben elpusztult falu helye, délre a Kotormány fölé lehajló Kotormány hegy s innen északkelet s majd észak irányban Szentgyörgyöt, Menaságot és Pottyondot nyugatról katlanszerűleg elzáró s a Hargita szelétől megvédő hegylánczolat, mely a somlyói, csomortáni és pálfalvi hegyekkel testvériesen ölelkezve, együtt ugyanannyi kifutványait alkotják a Kárpát hegység északi lánczolatának.

Ugyanitt vannak: Bükkhegy, Bükkfeje, Háromkutfeje, Háromkutteteje, Kurtahegy.

A Negyedfél megyéből Mindszent tulajdonát képezi a Baraczkos és Hosszuhavas.

56. A Hosszuaszóhoz tartozó nevezetesebb hegyek: a Tizes patakból kiemelkedő Tombos vagy Tompos feje, tovább Mész-teteje, Hidegségteteje, Rakottyás, Monyas.

57. Menaság már maga kimagasló hegyek által alkotott hegykatlanban nyugatról a Bükkhegy és keletről a Taploczafeje s más a község fölé elhajló hegyek közt nyugszik. Menaságtól legészakibb a Szellőhegység 1496 méter magasan emelkedik. Ettől délre a Negyedfélmegye, mely kopaszos kaszáló hegyeivel Menaság fölé hajlik alá. A menasági határ északkeleti részében vannak: Taploczafeje, Kőszék, Gyűrke, Nyilénk, Bordahavas. Borda 1377 és Kis-Borda 1342 méter magasan állanak. Pricskető, hol hajdan a Romániába vezető gyalog ösvényeken élénkebb közlekedés volt. E havasok rengeteg világát alkotják ott a Romániával való határvonal folyamán: Fejérbükk, Vojka, Csügés, Csügestelep, Kerékbükketű, Galambhalmatelep, Kis-Borda szintén teleppel stb, mely hegységek hosszában szelik több havasalji község határait.

Ezektől keletre az alább említendő Solyomtár 1343 méter magas a vármegyéé. Keresztes 1383, Kereszteshegye 1453 m. m., Keresztessarok 1230 m. m., Piricskenyaka 1162 m. m.,

Piricskehegy 1324, Vadas 1209 méter magas kiemelkedésekkel, Piricske is több község közt megoszlik. A Negyedfelmegye birtokos községeinek van összesen : 12904 h. 650 négyszög öl területű erdősége és legelője. Továbbá a fentemlitett 7 községnek a Kis-Bordahavas 1954 h. 450 négyszög öl területben egymás között beosztva, mint a Negyedfelmegye, tulajdonát képezi.

58. A csikszentgyörgy-bánkfalvi nevezetesebb hegyek : mindjárt a község felett a Kálvária vagy Kápolnahegy és Bakóhegy, Vészoldal, Gyertyános teteje, Fehérviznyak ; Szentgyörgy felett keleti irányban az „Óriás“ vagy Nyires a tetején diszlő Boldogasszony kápolnával, az ezekhez fűződő történeti eseményekkel és néphagyományokkal.<sup>1)</sup> Az Óriásról a rege azt tartja, hogy itt hajdan óriások laktak és az óriások legnagyobbika az Oriás-tetőre, melytől a hegy is elnevezését vette, letilt s lábait benyújtva a Szentkirály és Szentimre közötti határos rétság (Alsórét) fölött az Eczken alatt lévő Kusztustó (Custos) mellett az Oltba, ott naponként úgy mosakodott, mint a másik szomszéd Oriás a vele szemben levő Haram tetejéről.

Ugy a szent-györgy-bánkfalvi határrészen vannak : Majdhegy, Málnaoldala, Csereoldal 973 mét. m., Farkasverem, Nyőrinczmezeje 1248—1287 mét. m. Ettől északra Haramhegyese 1165, ettől keletre Bénésebércze 1153, Havastető 1298, Hosszuhavas, Hosszumező, Legyenateteje, Hosszuág, Likszeg, délre Csináthegyes, tovább Homlokmező, Csináttól északra Hosszusarok 1233 mét. m., Hágó 1233, tovább Endreteteje 1300, Fisákfeje 1255 mét. magasan. Ugyanott van a nagy kiterjedéstű Lovászó-havas 1257 mét. magas kiemelkedéssel és Lovászó. Mindezek az említett községektől északkeleti fekvéssel egy óriási havasvilágot alkotnak, melyeknek különben még a legkisebb részletekig megszámlálhatlan elnevezéseik vannak.

59. *Csobányos*, Csik-Szentgyörgy- és Menaság-Ujfalutól keletre a Fisák-patak mellett kiépített utmentén eme községektől mintegy 4—5 óranyi távolságban a Csobányos-patak völgyületében lakatlan szorossal bíró kiterjedt őserdős havasvilág, hol a patak mentén már régebbi idő óta néhány deszka- és léczvágó fűrészmalom zakatol e rengeteg havasvilág közepében.

De 1891. óta megelevenült a Csobányos-völgy vadonja, melynek magányát ama néhány kis patakvízi fűrész még a nyári idő folyamán sem tudta megzavarni, mert ifj. Schulz József és Kaszab Soma 52.000 frttal megvásárolván a vármegyétől egy 8180 holdnyi erdőterület, hol 1900 hold területnek faanyagát a

<sup>1)</sup> Ezekről más helyen többet.

Gizella és Amália néven ott felállított két hatalmas gőzfűrészszel e rengeteg erdőségek fájának feldolgozásában óriási munkát végeznek. E fűrészek az ősi erdők hatalmas fáit különféle deszkáknak, léczeknek, zsindelyeknek stb. dolgozzák fel.

Itt mondhatni valóságos telep alakult néhány száz a számban ingadozó munkás ember odatódulása által. A napi forgalom oly nagy, hogy középszámitással a napszamosoknak és a készanyagot Agostonfalvára a vasuti állomáshoz s más helyekre szállító fuvarosok számára a napi kiadásokat 600 frtra lehet számítani.

Ujabbán szó van arról, hogy az ottani munkások tanköteles gyermekei számára rendes tanítói állomás szerveztessék a vállalkozók költségén.

Továbbá Schulz József és Kaszab Soma csobányosi fűrészgyárosok kérése, melyben erdei termékek szállítására Csobányostól Szent-Mártonig építendő ut, esetleg vasutépítés engedélyezését kérik, az 1890. évi I. t. cz. 54., 55. §§-ai értelmében való további ellátás végett folyamatban van.<sup>1)</sup>

60. *Magyarós* hegység Csik-Szentgyörgy és Bánkfalva községek erdős határ részének keleti szakaszában több kisebb-nagyobb kiemelkedésekkel, kimagaslóbb hegycsucokkal lánczolatossan a községektől északkeleti irányban vonul.

A Magyarós legkiemelkedettebb magassága 1360 m. magas.

A Magyaróstól északra a romániai határvonal felé van a *Sóvető*, emlékeztetve azon időkre, midőn a csiki székely atyafiak azon erdőségeken keresztül vezető ösvényeken a hátukon hordották a sót Oláhországból s főleg az abszolút korszak alatt beállott szigorubb rendszabályok folytán a só hordás is szigorubb felügyelet alá vétetvén, a rajta ért sóhordoknak itt nem egyszer kelle terhüket *elvetve*, megszaladni a finánczok s más felügyelők elől.

Ettől északra van az említett *Keresztes havas* szintén nagy kiterjedéssel 1453 méter magas kiemelkedéssel.

62. Ugyane havasok fenyves erdőkkel koszoruzott hátterében északkelet irányu kiterjedéssel emelkedik fel 1377 m. magasan a kopaszfejű *Borda* rengeteg sziklatömege e hatalmas havas világ északi szögletének félelmes sziklabástyájával.

Csikban a kopaszfejű *Bordát* „*Bordaszelé*“-ről, — mint épen Háromszék megyében a „*Nemerét*“ — még azok is jól ismerik, kik e messze kopaszló hegytömböt színről-szinre még láttávolból sem látták.

63. Solyomtár 1343 mét. magasban a Kárpáthegységnek

<sup>1)</sup> Lásd a közig. biz. 1894. máj. 15-én kelt jegyzőkönyvét.

Magyarország és Románia között határtvonó pontján a Bordahavas és Csobányos hátánál emelkedik azon helyen, hol 1792. évi határleirási jegyzőkönyv német szövegének homályossága miatt egész a Keruntapatakig jókora nagyságu terület a miénkből — mint a hely fekvése is mutatja — a román területhez szakadt. Solyomtár, melynek csucsa és pataka Pricsketőtől keletirányban határvonalat képez, a hagyomány szerint nevét onnan vette, hogy ott a fejedelmek korában az azon vidéken lakó székelyek solyom adójának befizetéséhez megkivántató solymok tartattak és odagyűjtettek készletbe össze. Hajdan Csikmegye ama területén s ama völgyeiben hol együttesen, hol szórványosan nagyobb volt a lakosok száma s így nagyobb mértékben volt azon rész lakva, mint ma.

A Csobányos és Solyomtár, melyek a vármegye tulajdonát képezik, mintegy 8664 hold területtel bírnak.

Elkezdve Solyomtár-, Borda-, Csobányos-, Magyarós havasoktól délkelet irányban egy lankásabban szétterülő óriási havas tömeg nyomul elő az alsíki síkság keleti szele felé és átvág a Csik- és Kászon között határt vonó Nyergeshegy-szoros gerinczéig, magában foglalván Szentmárton, Csekefalva, Kozmás és a Kászon községek erdőségeinek érintkező részeit.

Ezen lankásan majd délkeletnek, majd délnek nyomuló havassorozat, mely a Nyergesnél alább ereszkedik, még nevezetes kiemelkedéseket mutat fel.

65. Így a Csik-Szentmárton-Csekefalva községek határ-részein mindjárt a Csernapatak oldala, Bükkcseplesz, tovább a már 758 méter magasra emelkedő Édesbükke, Cserealja, mind egy-egy hatalmas hegység hullámréteget alkotnak.

A Hortyád feje már 1137 méter magasra emeli fejét. Alább Csutakos, Zsomotyom-hegy. Hortyádtól keletre van Gergely Kovács homlok, odább Radova 1145 méter magas kiemelkedéssel, Hosszuzmező, Bükkszád, Bolondos, Bencze, Zölddomb, Hosszuhavas és Havastetőfele, Csecsendtető. Csik-Szentmárton határának keleti felében széles kiterjedő havas hegységet alkot a *Sajhavas* 1555 méter magas kiemelkedéssel összefüggően a Saj sarka és Saj nyakával, első és hátulsó Saj, mintegy 1432 holdnyi területtel.

Csecsendtől délre Csekefalva felől a kicsi Nyír 956 méter magas csucsal. Ott emelkedik a Kis-Rugát 1143 és Nagy-Rugát 1133 méter magas és kiterjedt havas világgal.

Ott említettik a Fisákerdő, Nagy-Árnyék, mely átrug a kozmási határrészbe is. Továbbá a Járos v. Járosteteje, Katirésze, Katiteteje.

Mint ős székely nemzeti emlék említendő még fel a Csaba nevű helység a hozzátartozó Csabapatak, Csabavölgy, Csaba-

dombbal stb., melyek a más helyütt méltatandó Csaba ősszékely vezérnek és a Csaba névhez füződő székely nép s egyuttal Csaba mondának emlékét őrizik.

A monda szerint csiki, illetőleg szentmárton-csekefalvi székely őseink egy része a Csaba név alatt ismeretes helyeken tartózkodnak. S miután a csekefalvi Csaba-család férfiágon Csaba István 1756 körül kihalt, a Csaba-birtok Csaba Borbára jogán a székely fiuleányról szóló örökösödés folytán szállt át menasági Nagy Lukács Ferencz Józsefre, a most is élő csekefalvi Nagy-család elődeire.<sup>1)</sup>

Szentmárton-Csekefalvának csak a II. határrészben mintegy 2914 hold 884 □öl kaszáló, erdő és legelő területű birtoka van.

Alább az alsiki síkság fölé lehajolva, Szent-Márton-Csekefalva fölött keleti irányban fekszik a Szetye (Seytha), mely a hagyomány szerint szinte szittyá székely őseink emlékére utal.

67. Továbbá az előbbiektől keletirányban Törüsbércz, Lesőd, Fejérviznyaka, Aklos, Baska kisebb-nagyobb havasok és változatosan kiemelkedő hegységek, mely névek a szomszéd községeknél is előfordulnak.

Csik-Szentmárton-Csekefalvától e havasok egy részén át 30 kilométernyi megyei utvonal vezet az Uzvölgyén (a Kökerti-hez) az uzvölgyi vagy kökerti szorosba, a vámhöz.

68. A Piripió Csikszentmárton-Csekefalva határának délkeleti részén érintkezve Kászon-Altiz határrészeivel. Alább a kozmási határvonalon a Disznos keresztfájától a Bércz, mely átrug a kászoni Szetyéig.

69. A fentebbiektől délre és azokkal részben ütközőleg határosok a csik-kozmasi erdőségek és havasok. Leghatalmasabb hegységet képez a Papehgy 1165 méter magasan, mely uralja az összes Kozmás községi hegységeket erdőségeivel és kaszáló havasrészeivel.

70. A Papehgy kifutványaival Kozmás fölött behajolva az alsiki térségbe, nevezetesebb kiemelkedései nyugatra: Hosszú-bércz, Abaj, Kecshegy 1058., Fertes, Medveverem, Lopias, Nagyárnyék, délre és délkeletre: Virágvápája, Eregető, Boriás, Jajgató, Hágó, Bércz és a K.-Ujfaluval határos részek. Ezekről délre a Nyerges és ezzel összefüggő hegységek. A Papehgy egyes részein ma is szántogatják a régi szántóföldek barázdáit, ugyszintén az ott állott hajdani templom helyét is. A hagyomány szerint onnan vette nevét is, hogy hajdan ott volt a templom, ott laktak a papok és a körül a hivek.

<sup>1)</sup> Lásd a Csaba jószágáról szóló retraktacionális levelet Nagy Sándor kezénél.



71. Nyergestől kelet irányban terülnek el a kászoni hegyvidék hullámzatos hávasai, hegyei és sötétes erdőségei. Megyesfeje 1116 és Hollófeje 1107 méter magasan emelkednek, ott van Tilólátó teteje.

72. Alsó- és Felső-Tari vagy Tarhavas Kászon-Ujfalunál 741 méter magas kiemelkedéssel.

73. Damó Kászon-Ujfalutól délirányban emelkedik és húzódik egész Bellőig, mely már Kézdi-Szentlélek tulajdonát képezi s mely 894 méter magasra emelkedik.

74. Kászon Altiznél a szentmártoni Piripió kertületi szomszédságában terül el a Répáthavas, melynek tövéből buzog fel a híressé lett Répáti ásványos forrás, az 1300 méter magasra kiemelkedő Répáttetővel.

75. Ugyanott van a Kis-Répát feje. Továbbá a szentmárton-csekefalvi Baskával ütköző Kis- és Nagy-Baska, Baskahavas 1364 méter magas és Baskasarka, Lassnág, Nagy-Kászon és Jakabfalva között.

76. Szöllőhegy, Pogányhavas, Bordahegy mind ugyanannyi hatalmas kiemelkedéseket képeznek a kászoni hegyvidék északi táján.

77. Kutfő Kászon-Jakabfalva tulajdona Bardoczától északirányban 1200 méter magasan kiemelkedő csucscsal.

78. Bardocza Kászon-Jakabfalva tulajdona, Kutfővel ütközik. Háromszékmegyével határos a hasonlóan Bardoczának nevezett háromszéki részszel egybefüggvén.

79. Itt vannak még: Halombükke 1027 méter magasan, Hegyeskő, Likat, Borfeje, Templomteteje, Buta, Tarbük.

80. Továbbá Sándorhegy az ősi rabonbán Sándor-családról elnevezve.

81. *Pojánbércze* a Hodos sarkáig, mely Kászon-Jakabfalva határának déli részében fekszik.

82. Nagy-Sarok határvonalat képez Kászon, illetőleg Csik- és Háromszékmegyék között.

Mindezen hegységek kigyózó tekeredéssel északról benyulnak délkeletre. E hegyeket pedig az északi részen körül gyűrűzik a visszakebelezett (revindikált) havasok, melyek határvonalat képeznek Csikmegye és Románia közt az északkeleti vonalon<sup>1)</sup> s melyek közül fentebb a határleírásnál, majd alább a legtöbb megnevezve elő is fordul.

Ezek után visszatérve kiindulási pontunkhoz, Maros-Tordamegye szomszédságába Topliczához, lássuk a nyugatról délkelet iránynak tartó délnyugati hegyeket.

<sup>1)</sup> A revindikált havasokról a történelmi részben lesz bővebben szó.

II. A Csikmegyét délnyugati vonalon környező hegylánczok kiemelkedőbb részei. — Ezek kezdődnek Oláh-Topliczánál, a Magyarospataknál Remete határszelén, vagy a Hargita felől indulva ki, mint Görgényi hegyek, északfelé a Hargita-hegyláncz folytatását teszik és a gyergyó-szentmiklósi járás nyugati részét elválasztják Maros-Tordamegyétől. A Hargita-hegylánczolat pedig délirányban a megye nyugati részén a Kárpátokkal párhuzamosan haladva Csikmegyét, illetőleg Alcsikot s részben Gyergyót nyugat felől elválasztja Udvarhelymegyétől.

Magasabb emelkedések és csucok a délnyugati vonalon ezek:

1. A *Kereszthegy*, a Hargita-hegyláncz északnyugati részének egyik kimagasló csuca. Maros-Tordamegye határvonalán. Remete fölött, ennek határán a Batrinától keletre 1517 méter magas. Ugyanitt vannak a Kecskekő, Emberfő 1273 méter magas, Emberfötető 1409 és 1460 méter magas közt váltakozó csucokkal, az Erőshegy 1259 méter magassággal.

2. *Batrina* északfelé a Hargita folytatását képező görgényi hegyek, vagyis Hargitahegyláncz legnyugatibb emelkedésének egyik 1634 méter magas csuca. Az 1650 méter magas *Várhegy* fölött Batrinától nyugatra fekszik a *Femcsaltető*. Ugyanott Toplicza fölött a *Székhavas*. Batrina oldalából ered a Magyarospatak. Ott vannak a Magyarós 1448 és Magyaróshegy 1183 méter magasban. Várhegyfölpe 832 méter és Czigánydomb 793 méter magasban.

3. *Bakta* a Kereszthegytől délkeleti irányban a hasonnevű patakkal, mely Remete és Alfalu között a Marosba szakad, magasan kiemelkedő kiterjedt hegység. Ott vannak a Katalinhegy 1250 méter magas és a Kecskekő 1483 méter magas emelkedésekkel.

4. *Jáhoros*, a Baktától délre egy kiterjedt hegység, mely az ősi erdőségeknek romjain folyton megújuló havasvilág képét tárja fel. A Bükkhavas 1016 méter magas. Hazanéző 1222 m. magas, a Kövessarok 1000 m. magas emelkedésekkel.

*Tatárkő*. Jáhoros és Baktától keletdél irányban a nagyterjedelmű Mezőhavas keleti szélén 1700 m. magasan áll. Ennek neve is az ősidők szomorú napjaira emlékeztet, midőn a tatár-csordák dulták drága hazánkat.

6. *Mezőhavas* a Tatárkő és Nagy-Somlyó között Alfalu határán emelkedik. A Mezőhavasban egész favágótelep van. A Széphavas pedig táblánként már nagy részben le van tarolva.

7. *Bucsintető* Gyó-Alfalutól nyugatra a Gyergyóból Parajdra (Udvarhelym.) vezető utvonalon 1272 m. magasan kiemel-

kedő lombkoszoruzott havas, mely nevét az Apolt halála után csiki székely őseink által rabonbánnak megválasztott Bucsintól vette, ki itt a krónika szerint testvérétől üldözve, elesett.<sup>1)</sup> Bucsintól északra van az alfalvi régi Tilalmas, melyet Reiter József parajdi gyufagyáros vágat. E mellett északra a Gainasza (Galambos) mezeje<sup>2)</sup>

Az alfalvi határrész kiemelkedettebb pontjai: Kopaszoldal 1101 mm., Perzsely 1087 méter, Bakta 902, Vargapataktető 1041 méter, Kisbük 930 méter, Baktabükke 1003—1034 méter, Krisinyvész 914 méter, Kerekbük 930 méter, Szilasbük 1221 méter, Tarvészhavas 1434 méter, Perzselés 1285 méter, Kis János 1085 méter, Köveslok 1022 méter magas kiemelkedésekkel.

*Nagy-Somlyó* Gyergyó-Alfalu határának keleti részén emelkedik fel a Somlyó-mező nevű helylyel együtt. Ez utóbbi helyen ered a Somlyó pataka és veszi nevét a hasonló nevű hegységtől.<sup>3)</sup> A Nagy-Somlyótól keleti irányban van a *Kecskesarok*. Ugyanezek szomszédságában az Opra, mint a Nagy-Somlyó és Dél-hegy óriási hegy-domb ugyanennyi kifutványai. Orbán B. szerint a Kis-Küküllő ered az alfalvi határ déli részén a Borzon-fő szomszédságában lévő *Vész* helyen. Ennek közelében van az ujfalvi részen az alább említett *Vészhágó*. E helyek elnevezése összevág azzal, mit a történelmi részben Szabó K. felemlítése folytán a magam részéről is a „*Vész*“ nevű helyről feljegyeztem.

9. *Kis-Somlyó* Gyergyó-Csomafalva nyugati határrészén van a Kis-Somlyó nevű patak, mely ered a Várhegy alján. Ennek ny. szomszédságában a Nagy-Sók feje, jobbra a *Putraviz*, balra a *Kis-Küküllő feje* fölött emelkedik az 1500 m. magas Borzonfő, emlékeztetve Borzonra, ki az áldozó poharat Kálmán I. Géza fiának Busillával, a szicíliai gróf leányával történt lakodalma alkalmával Busilla kezéből kiragadván, ezért ketté hasítottatott.<sup>4)</sup>

10. *Délhegy* Csomafalva déli határrészén 1693 méter magas (vagyis 5500 láb) égbenyló hegység, melyről egész Csik és Gyergyó látható. E hegy alján a Város nevű helyen a monda

<sup>1)</sup> Erről bővebben a történelmi részben.

<sup>2)</sup> Nagy Tamás gyergyó-szentmiklósi főszolgabíró, hivatkozással a néphagyományra, ajánlja, hogy a Gainasza *Tyukhavasra* (ugy tudom, hogy már „*Galambhavas*“ nevet kapott) és ugyan a gyergyó-ujfalvi határon lévő Trenezsilásza *Irottkő-havas-ra*, Kis-Drepus *Kis-Tatár-ra*, Nagy-Drepus *Nagy-Tatár-ra*, Kis-Punga *Kis-Tarisnyás-havas-ra* és Nagy-Punga *Nagy-Tarisnyás-havas-ra helyesbítették*.

<sup>3)</sup> A Somlyó elnevezéséről a történelmi részben Csik-Somlyó leírásánál lesz bővebben szó.

<sup>4)</sup> Lásd a történelmi részben e hely leírásánál.

szerint török város feküdt. De mikor? nem lehet tudni, mert azt az időpontot, hogy mikor lettek volna a törökök itt oly hosszú időtartam alatt, melyben itt várat is építhettek volna, alig lehet megállapítani. Legfőleg a székely őseink által épített s itt levő várat a török-tatár beütések alkalmával rövid időre elfoglalva tartották, vagy az egész megjegyzés a német történészekről ered, kik a székelyeket irataikban sokáig törököknek irták és nevezték, talán a kunokkal és szlávokkal való szomszédság folytán, kikkel a törökök csakugyan össze valának elegyedve.<sup>1)</sup>

Ott van Aranyosfeje 1237 m. magas kiemelkedéssel. A Délhegy és Hargita nyugati oldala között elterülő hegység legnagyobb része az ugynevezett havasi, vagy erdei kaszáló. Itt minden 5—600 lépésnyi távolságban egy-egy kis házikó és egy-egy azokhoz tartozó istálló van. Több székely ember itt teljes otthont alkotott magának, gabonát s más veteményeket termelnek. Legszelidebb éghajlata van e magasan fekvő hegységben a Libán-nak a déli határvonalon, hol most a vasutat Gyergyóba szándékoztak Udvarhelymegyéből áthozni.

Az alább is említendő Czigányos nyugati oldalán elterülő Szabásza nevű erdőrész a medvék és hiuzok csendes és háborítlan tanyája.

Ugyan e rengeteg hegységekben az ugynevezett Bogáros nevű erdőrészben az özek nagy csoportokban tartózkodnak, de nem ritkán szarvasok is tanyáznak.

Ezen hegységekben a vadászat, noha sok fáradsággal is jár, de minden körülmények között kifizeti magát.

A gyergyóújfalvi Délhegy alján említett Város nevű helyről, a hagyomány azt tartja, hogy itt török város feküdt s mikor ez még itt feküdt, akkor dulták fel és pusztították el ugyanitt a *Katorzsa* nevű helyen levő *Katorzsa*-falucskát. A Délhegy alján levő török város Orbán B. megjegyzése szerint csak vássonházakból állhatott, mert a törökök sátrak alatt tanyáztak. Valószínűbb, hogy — mint a történelmi részben látni fogjuk itt a Vészhágó, Vészpatak és Vész nevek által megörökített helyekkel kapcsolatosan egyik székely hórkász vagy esetleg rabonbánnak vára és lakása lévén, a Város elnevezés is ezen időre vezet vissza s a Délhegy alatti város török eredetét és nevét azon német írók csinálták, kik a Héterdön tuli, vagyis Rákost és Vaesárkát is törökök földjének, azaz a székelyeket törököknek tartották.

<sup>1)</sup> Lásd a történelmi részt.

A Délhegyről még meg kell jegyeznünk, hogy a hagyomány szerint a gyergyóujfalvi tekintélyes Solyom-család szolgáltatóján a fejedelmi korban Gyergyónak solyom-adóját, a solymokokat a Délhegyen tartották. Miből látszik, hogy székely őseink mielőtt a Maros melletti és gyergyói sikon levő faluk megalakultak volna, a Délhegyen és a vele átellenben fekvő északi havasok tetején laktak s itteni váraikat és lakóhelyeiket a későbbi századokban is fentartották és felhasználták.

11. Ugyan a Délhegy szomszédságában emelkedik fel a szintén 5500 lábnyi magas *Várhegy* az ottan lévő ősi várról elnevezve, de a melynek romjait az idő teljesen elmosta<sup>1)</sup>. A Délhegy egyik kifutványa délre a Bothegy.

*Csudálókő* Gyergyó-Ujfalu határrészében 1523 m. magas kiemelkedéssel. Megemlítendő az alsó hegyvonalon nyugatról keleti irányban: Kétágtető, Várostelepe, Vészhágóé a keleti részen. Ezekről délre Zetelaka (Udvarhelymegye) felé Czigánykő, Hosszukő, Lucsos stb. A Viszhágáról láss a történelmi részben többet.

13. *Keskenybükk* Kilyénfalya határrészén.

14. *Osztoros* vagy *Ostoros* Gyergyó-Ujfaluval, Csik-Jenőfalvával és Karczfalvával közös 1380 m. magas kiemelkedő erdős hegység. Kimagaslóbb hegylánczának előhegye a *Várbükk* az alatta levő *Várkapuval*, *Várcsorgó*, *Váralastó* nevezetű helyekkel. Ezekről is alább (11. p. a. érintett helyen) lesz bővebben szó. 1160 m. magas Csikmagassa, a Csikisark és szenttamási Bükkető, Gréczes v. Gerinczes, Garados.

15. *Veresbükk* a karczfalvi és dánfalvi határok nyugati részén. Gyergyóval határos. Ott van a dánfalvi Bükkhavas, tovább az 1580 m. magas Fertőtető, *Herke*, a karczfalvi *Urkon*.<sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> A Várhegyen lévő várról alább „Csikmegye hadászati szempontból“ cz. alatt bővebben fogunk szólni.

<sup>2)</sup> Az erdélyi elferdített vagy nem magyar hangzású hegyek, folyók, patakok vagy más helynevek helyesbitése tekintetében mozgalom indult meg a Csikvármegye területén lévő némely elferdített és idegen hangzású nevek helyesebb elnevezése céljából eddig az „Erdély“-ben a következő ajánlatok tétettek:

A csikszeredai főszolgabíró Mihály Ferencz ajánlja, hogy Karczfalva községben Urkon *Határláb*-ra változtassék át. A magam részéről megjegyzem az Urkonra nézve, hogy ez egy szélesen kiterjedt ősi csiki székely család neve, a mint ez históriánkból ki fog tűnni és majd Urkon, majd Hurkon, majd Eurkon alakban fordul elő és elemeire felbontva ur = ember, férfi, kon = kun, kunember, kunférfit jelent, vagy emlékeztethet a hét vezérek egyikére *Urkond*-ra, a d betű elhagyásával vagy eurkon = tisztelt, megelégedett kunférfi, vagy éppen a khán és khán ivadéka, emberei közül valót jelenthet. Ama *Határláb*-nak elnevezendő hely tehát valóban az *Urkon* család vagy ág tulajdona, illetőleg tartózkodási helye lévén, valószínűleg ennek emlékezetét tartja fenn. (L. Nagy

16. *Vigyázkő*. Ez is nevét épen úgy, mint az *Öcsémteteje* oldalán lévő *Vigyázókő* az ősi multban azon ok és czélből vette fel.

17. *Kishavas* és *Komsa* egy hegylánczolat.

A madarasi Hargita a madarasi határrész hegylenczában. A Disznórivó a madarasi és dánfalvi erdőségek közt határt képez. Ott van a Kiskutfő.

18. *Felső* és *Rákosi Hargita* merészen huzódik ég felé az 1798 méter magasságu *Galusa* tetejével és a Grádiczkövel. A Galusa főcsucs alján a keleti oldalon van a Vár- és Szilaspatatok között festői omladványaival a székely nagyapáink ősvallására emlékeztető *Pogányvár*, melyből 3—6 lábnyi magas védfal mai napig is áll a 4000 láb magasságot meghaladó történelmi helyen. Nevét onnan vehette, hogy talán egyik őstünk a keresztény vallást nem akarván elfogadni, ide huzta meg magát; vagy épen a hittérítők menedék helye vala! A krónika ez utóbbi mellett bizonyít. Ott van *Katamezeje*, talán Sándor István Katalin nevű nejétől van elnevezve? Ott vannak Nyerserdő, Romlás, Nagy Romlás és alább Csáki mezeje.

19. *Középső* vagy *Madéfalvi Hargita* 1756 méter magas csucsos kiemelkedéssel. Nagy legelő területével az áfonya hazája. Ott vannak Széleskut és Oláh János pusztája, a Szökő és Barlangpatatok fejei.

20. *Alsó* vagy *Csicsói-Hargita*, *Bélhavas*, *Asztalkő* és *Csicsói-Hargita* név alatt ismeretes kimagasló csucsaival a csicsói

G. „Adatok a Székelyek eredete és egykori lakhelyéhez“ cz. m. 51. s köv. 1.) Ugyan Mihály Ferencz Jenőfalvában ajánlja, hogy Nyiszter nevű hely *Vész-sarok*-ra, Göncze *Halomvölgy*-re, Sulmán Porgyos *Hegyszarok*-ra változtassanak át.

A Dánfalva határán van *Herke* nevű hely, melyre nézve az ajánlatik a főszozolgabíró ur által az előjáróság véleménye alapján, hogy az *Bányadomb*-ra változtassa. Azonban én Herkére nézve szintén megjegyzem, hogy az ősi hon-történelmi nevet örökít meg. Ugyanis: *Herke* (v. Helehe) Attilának, a hun király testvérének Bloedel v. Bloedelinnek (v. Bledának) a neje (ki Pristosnál: *Kréka* és *Réka* neveken fordul elő.) Herka egyik történeti alak a germán mondákban, hun-székely őseinkről fennmaradt s legelőkelőbb személyek közül. (L. a germán mondákra nézve Wilhelm Grimm: *Deutsche Heldensage* 2-te Ausgabe. Berlin 1867. és Nagy Géza: *Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez*. Sepsz-Szentgyörgy, 1886. 43. 1.) Tehát a *Bányadomb* alig adja vissza *Herke*-nek a hagyományon alapuló ősi értelmét.

<sup>1)</sup> Helyesbítés végett ajánlatik, hogy a *Komsa Medvevérral*, *Gödörtető-szár-inával* *Gödörtető-agyagdomb*-bal (igen hosszú) cseréltessék ki.

Továbbá a Gyergyó-Szárhegy község határán lévő *Karmatura Déltőnyakra*, *Dobrán Nyiressarokra*, *Toplicsora Hidegpatakra*, *Opcsiná Táborelyre*, *Vájvagyásza Fekete-Derekaljára*, *Vájvagyásza folyója Bánffi patakára* helyesbítessék.

a csicsói terület nyugati felében. A csicsói Hargitának 1760 méter magas előhegye a mesés sziklagerinczet alkotó Csicsói-vár titokteljes romjaival. A Csicsói-vár az Egresmezőn az Egres- és Várpaták között emelkedik fel 132 lépés kőfalhosszuságban és 50—80 láb magasságban. A kőfalromokból 4—5 láb magas fal ma is áll.

E várról alább szintén meg fogunk emlékezni.

Ott van a *Bagolykő* nevű tető, melyen a légáramlatot alig lehet kiállani. A csicsói vagy hargitai Büdösbe vezető út Csicsó felőli vonalában vannak: Kosárutja, Feszófeje, Feketesarok, a Pogányvár felé *Nyir-* és *Vármező*, a Büdös körül a Medvegödör teteje és Orottás.

21. A *Bogáthvárhegy* a Vár- és Szilaspatatok közt a Hargitának kiszökkelő előfokát képezi 220 lépés belső várfalazattal és 500 lépés külsánczczal. E várak mind ugyanannyi hatalmas erődítvényei valának az annyi oldalról, annyi ellenség és vészvihar által megtámadott és pusztított Csiknak. Bogáthhegy vagy dombról azt mondják, hogy római pénzeket rejteget kebelében.

22. *Borhegyes* 1380 méter magasan a csicsói határban a Hargitahegyláncz előhegye gyanánt tekinthető és ugyanennek folytatása hasonló név alatt a Csik-Szeredával szemben 1289 méter magasan emelkedő hegység a Borhegyese oldala, mely alul az ismeretes Csikszereda-gyógyforrás buzog fel gazdag meleg forrásaival.<sup>1)</sup>

23. *Nagy-erdő*. Ez a Borhegynek kimagasló felemelkedése, melyen a *Tolvajostető*, Csiki Lázok, Szelesvész, Bogátbük, Karos, a várdotfalvi Kárulyos, *Kakasvár*, *Foglalástető*, *Jobbágyoké*, *Mazarán-Bükk* és *Fejszóbükk* (993 méter magas) stb. stb. nevek alatt ismeretes hegy és helységek egy hatalmas hegycsoportulatot alkotnak a Hargita óriási hegylánczban. Az állami uttól Csikba jövet jobbra Széphavas, Tizás és Nyulógerincz, balra Fejszópatak-fenyvese közt van azon *Szoros*, hol hit- és honvédő őseink 1567-ben János Zsigmond fejedelem csapatainak diadalmasan utját állották.

24. Sövény-hegység a zsögödi és szeredai községek erdőségei a szentkirályi határtól nyugatra a Hargita délkeletnek húzódó lánczolatában Sövénykősziklájával együtt.

25. *Tekerőfeje* ugyanannak szomszédságában a zsögödi határrészben; ettől nyugatra a Taplocza tulajdonát képező Tekerőpusztájával, mely mintegy 1270 méter magasan áll, ugyanott

<sup>1)</sup> Lásd az ásványos forrásoknál.

vannak Fenyőszeg, melynek egy része Szentkirályé. Nagykő, Nagykőbükke, Czirjaksarka, Czirjások kősziklája.

26. *Kisvártető* Zsögöd déli határán az Olt jobb partján emelkedő meredek sziklaorom régi várromokkal.

Az előbbtől délnyugat irányban ugyan a zsögödi határ részben méltóságteljesen tekint le az Oltra *Várhegy* kerek kupalaku dombja szintén régi várromokkal.<sup>1)</sup>

28. *Harom* vagy *Harom-hegyese* Zsögöd határának déli vonalán mered égfelé megközelíthetlen sziklavárral. A monda szerint haramiák laktak itt, kiknek vezére eme sziklavárban lakott. Harom összefügg Várhegygel a Rejtékvölgy fölött Szentkirály határa nyugati szomszédságában. Az itt említett várakat is alább Csikmegye régi vár- és sziklavár erődítvényei cz. alatt bővebben fogjuk látni, még a történelmi részben is lesz szó róla, mint az Andrásiak ősi váráról.

A monda Haromról azt is tartja, hogy ott óriások laktak és az óriások legnagyobbika nyári napokon s különösen ünnepeken a lábait az Oltban úgy fűresztette, hogy leült Haromhegyese tetejére a vár fokára s onnan lábait Faragó- és Ravaszküpi tetején át kelet irányban benyújtotta az Oltba az ugynevezett Kétszál pallóhoz s ott kezeivel úgy mosogatta azokat s ezen ülő állapotában fejével is előhajolva az Olt fölé napfeljöttével reggelenként gyakran ott megmosodott s kimosta álmos szemeit.

29. Haromtól északnyugati irányban és az alatta fekvő Kispataktól nyugatra koporsó alakban emelkedik fel a *Zsögödi Hipatak fölött* a zsögödi Sallók s más tulajdonosok kaszálója, mint a fölötte kimagasló *Fenyőszeg* északi és keleti kifutványa szétszórtan havasi csűrökkel az ott termett havasi széna betakarítására. A havasi kaszálókon minden jóra való gazdának egy-egy csüre, hol a szénája berakva marad egész a téli időig, mikor szánon szállítja haza. Ez onnan is van, mert sok helyről nyáron szekérrel — hozzáférhetlen lévén — a szénát nem lehet elszállítani.

30. Tovább van *Édesvizfeje* és *Édesvizfeje pusztája*. Csik-Szentkirály és Zsögöd határvonalán, mintegy 1270 méter magasan álló kopaszos hegység az ott felfakadó édes vizéről elnevezve. Itt ered az alább Kormos tartományáról elnevezett Kormos patak. Odább a Czirjások kősziklája, Tekerő feje, Tekerő pusztája, a Sövény kősziklája, délnyugatra a határvonal felé Kormos tartomány, melynek csak északi része tartozik Csikhoz.

31. Édesvizfejétől délkeletre a Hargita gerincz kiszélesedő

<sup>1)</sup> Lásd Csikmegye régi vár- és sziklavárerődítvényei közt.



lehajlásában csak mintegy 20—25 méter magasan állva a *Lucs* egy bemohosodott, a leromlott ősi erdők roncsain sűrűen jobbra lucz-fenyővel beerdősödött és megjárhatlan havasi tó hasonló a tusnádi Mohostóhoz. Nevét az egyedül ott tenyésző *lucz-fenyőtől* veszi. Kár, hogy a szentkirályi atyafiak bármily költségen le nem csapolják e könnyen lecsapolható mohostó helységet. Egy havasi csordának egy egész nyár folyamára legelőül szolgálhatna. Legelőnek hozzáférhetlen, fáját is csak télen, midőn az egész ingóványos tó felülete befagy, — lehet elhordani.

32. Ettől délre *Holtrekesz* talán onnan elnevezve, hogy a hajdani pogány korban vagy talán később is a bizonyos bűnök miatt halálra ítéltet ide rekesztették el. Még ezelőtt egy fől-századdal is itt oly sötét és rengeteg erdőség volt, hogy a ki oda mintegy hegykatlanba betévedt, az ott rekedt s csak egyes jártasabbak segítségével vagy kalauzolása mellett szabadult meg a biztos ott halástól.

33. A Lucstól északkeletre s Édesvizfejétől keletre vannak a *Fenyőszeg* és *Aszalvány* teteje egybefüggő kopaszos, mintegy 1300 méter magas hegység. Talán az ott kiaszalt fenyvesektől vette nevét. Vagy a három oldalról fekvő völgyülettől, melyek gyakran a régi asza elnevezésre vezetnek vissza. E hegység keleti keblében van a Mák-földje, szomszédjában Korpás, Kárász és Csinalj vagy Csihaly, egy emelkedett lonkás, ma kaszáló terület, a Kispaták vízfői.

34. A Mák-földje itt a Harom szomszédságában attól alig félórányira, az ősi pogány rabonbánságra emlékeztet, midőn őseink még e helyeken laktak a rabonbánok által a törzs, ág vagy nem szerint birt föld nevökről vette nevét.

35. Kárász pedig éppen itt a Mák-földje közvetlen szomszédságában a khárkászi vagy harkászi méltóságra emlékeztet, mely a Mák-földje fölött kiterjedt. Itt lakhatott egy kharkász s erről maradt fenn neve. Mert a kis vizi állatról, a kárászról alig vehette nevét.

36. A kárászszal egy lonkás hegytömb, ettől északra a Csinalj erdőséggel vegyes kaszáló. Az erdőség újabb időben nőtt fel. Régebben a Simon kapitány, most a Gál Endre tulajdona.

37. Ezzel szemben északra és Harom kebel alatt van *Rejte*k völgy. A hagyomány szerint őseink s különösen a nők és gyermekek a török tatár becsapások elől ide rejtőztek el, de ide rejtettek el inkább élelmi szereiket s más házi eszközeiket, *kincseiket*.

38. Kárásztól és Kárászfejétől délnyugatra Nagyospatak által elválasztva Kárhágó, szekérrel csaknem megközelíthetlen

hely, kövespatakoktól és sziklás meredek helyektől körülvéve. Talán nevét onnan vette, mert oda kár nélkül nem igen lehet kihágni. A Vitos-család tulajdona. Kárhágó égbemeredő kősziklájáról is az a monda maradt fen, hogy annak üres belsejében, mely akkora, mint egy jó nagyobbacska szoba, roppant sok kincs van összehalmozva, melyet a Haromban lakó óriások rejtettek el ott, midőn innen menekülniök kellett.

39. Kárhágótól nyugatra Medveferesztő és *Somlyó fenyője*, melynek kutjából ered a Nagyospataka. A Hargita hegláncz magasságára emelkedő Somlyó hegység nyugati oldalában van Veresbánya meredek kősziklájával együtt, Veresbánya nevét az itt bányászó ember nevérol, vagy inkább a vereses föld között ott található réz, vas és arany érczekekről vette. Most bükkös és fenyves erdőség. Alább van a Vitos Antal mezeje, Vitos Antaltól elnevezve.

40. Somlyótól Keletre Tetőfenyő, délre Gesztana és Gesztana pusztája, hol a szentkirályi juhok és marhák egyrésze a nyár nagyobb részén legelni szoktak. Ugyanott Gesztana fenyője délre Füle község erdőségeivel szomszédos.

41. A szentkirályi Búdös a szentimrei Búdössel érintkezve Gesztana és Tetőfenyőtől kelet és észak irányban kiterjedt nagyobbára kaszáló hegység.

42. Ezekről északra és északkeletre Gálköve, a Gálokról elnevezve, Szemeskő és Egresmocsár a falu felé lehajló kaszáló erdős helységek.

43. Szemeskő a helyzetet és vidéket uraló kőszikláról, melynek egy szemalaku hatalmas sziklabarlangja van, vette nevét. Különben maga a kőszikla is távolból úgy néz ki, mint egy óriás szem, melynek szemöldökét a tetején magasra emelkedő fenyőfák alkotják. A szikla tetején, alján és körén kaszálók vannak.

A Szemeskő alatt lévő Sziklabarlangról a rege azt tartja, hogy rengeteg sok kincs van ott elrejtve, de csak akkor nyílik meg a sziklabarlang ajtaja és akkor lehet a kincshez hozzájutni, mikor éjfélí féltizenkét óratájt a veres kakas megszólal. Azonban a bemenetel nagyön veszedelmes, mert a második kukorikolás-kor az ajtó becsukodik s ha a bemenőt benn találja, örökre ott marad. Így a kincshezjutás a veres kakas kukorikoló szeszélyétől van függővé téve.

A Szemeskő alatti forrásokból ered a *Szilaspatak*.

44. Szemeskő, Egresmocsártól északra a Nagyospataka felett meredeken emelkedik fel *Kakashegy* és az ezzel egy hegytestet képező *Piricskehegy* és *Piricsketető*. Kakashegy a hegy tövéből kakastarej alakjában kiálló előhegyétől lehet elnevezve,

Piricske szintén Sz. László király Piroska nevű lányára emlékeztet. Azonban e hegy kiszélesedő teteje és keleti meredék lecsapódása, mely oldalon csaknem járhatlan, úgy néz ki, mint egy *pirics*, vagy *prics*. Ettől is vehette nevét. E hegytől az egész vidékre és Alesikra nyílt kilátás van. Tetejét sűrű erdőség borította, mely egy sötét belsejű várkastély képét nyújtja a szemlélőnek. Ez a régebbi időben, mikor még az ökörnyuzások divatosabbak voltak, a tolvajok mentsvára és marhanyuzó helye volt.

45. Piricskétől északra Harompatak fölött és Harmoshegyesétől keletre Haromvölgy kebelből csakugyan háromszögű csonkakap alakban emelkedik fel a *Jajgató* nevű hegy Sz.-Király északi határvonalán. Még ezelőtt 30—40 évvel rengeteg sűrű erdőség volt, hol a medvék még ma is mutogatott barlangjaikban biztos menedéket és háboríthatlan lakhelyüket találták.

Jajgató nevét talán onnan vette, mert a medvék főleg a marhapásztorokat sokszor megfutamtíva, megjajgattatták. Valószínűbb azonban, hogy a *Jajgató*-név szintén egyik történelmi emléke azon ősi időknek, midőn itt a hatalmas Harmoshegyesi vár ura, talán egyik székely rabonbán a székely alaptörvény ellen vétőket és más bűnösöket kivégeztette. A rege szerint Harom majd az óriások, majd a rablók főnökének lakása lévén. Jajgató az ezek által végrehajtott események s talán kegyetlenségek emlékét őrzi.

46. *Faragó* keletre Jajgatótól ősi erdőségeitől kipusztított hegység Szentkirály északi határrészeiben. Ma legelőhelyiség. Nevét talán onnan vette, mert itt a szentkirályiak a legrégebbi időtől kezdve sok követ faragtak.

47. Ettől keletre, vele csaknem egy testet képez Macskakő, nevezetes malomkőnek való kővéről.

48. Faragótól kelet- és délkeletre alacsonyabb hazanéző hegyemelkedés Ravaszköpü. A hagyomány szerint a szentkirályi régi Ravasz-család egyik tagja itt egy kúpú méhet talált és ettől vette volna nevét.

49. Ezzel egybefügg déli irányban Bakó nevű hegy a Bakó-alja nevű szántókkal és kertekkel. Ez a XVI. században itt Szentkirályon élt és nagyon kiterjedt Bakó-család emlékét őrzi. Ma Szentkirályon nincsen a Bakó-családból senki.

Itt is megjegyzem, hogy Szentkirályon különösen az erdőalji részen, hol őseink előbb laktak, a helynevek gondosan őrzik azon ősi családok nevét, kik között e helységek: szántók, és kaszálók a családtörzsek, ágak és nemek szerint valamikor felosztottak. Így a Gálfiaké (Gálköre), Csiszéréké (Büdös és Lucs-

mejéke), Balogoké (Szemeskő), Vitosoké (Karhágó, Kőalja, Nagyos, Komlós), Ferenczfiaké (Egresmozsár), Andrásfiaké Lucsmezeje, Kispatak), Györgyfiaké (Mákföld, Kispatak), Mártonfiaké (Kispatak), Kristóké, Ballóké, Simonoké, Ravaszoké, Péterfiaké, Józsáké stb. stb.

50. Faragónak mintegy északi kifutványa *Felső- és Alsó Csihányos*, melynek Gerincze Szentkirály nyugati- és Zsögöd keleti határvonalát képezi az u. n. zsögödi hegyszorosostól délnyugati vonalban. Előhajlik az Olt fölé a zsögödi fürdőhöz és a szemben álló Cserehegységgel alkotja a zsögöd-szentkirályi hegyszorosot, hol 1696-ban a szentkirályi Olt hidjától visszahajtott Mirza tatárkán fiát, az al- és felcsikiak által két tűz közé szoritott tatárok vezérének fiát szentkirályi Lestyán Miklós fia, Mátyás az Olt jegén lelőtte s ezzel a tatárok, kik Felcsikról 7077 foglyot s roppant zsákmányt hurezoltak magukkal, szétverten foglyokat és zsákmányt idehagyva, szétfutottak.

Csihányos nevét valószínűleg az ott nagyobb mennyiségben termett csihány-csalánytól vette.

51. Csihányossal szemben emelkednek az országut vonal felé eléhajolva a zsögödi és szentkirályi Cserehegységek. Mindkettő nevét onnan vette, hogy ott hajdan hatalmas csereerdőség volt. A csiki székely nép költői képzelődése ama kiálló kőcsoportulatokat, melyeknek alázuhanása még veszélylyel is fenyegette nem egyszer az alattuk átutazókat, állandóan ott legelésző juhnyájának tekinti, melyeket a nyájas fényű hold gondoz, őriz és legeltet ott, az erdészeti hivatal által újból befásítani szándékolt s ekkép a mások által legeltetésre tilos Csereoldalon. A Csereoldal messzefehérlő kiálló kövei tehát a hold juhái. A két Cserehátat a szentkirályiak *Kőliknak*, a zsögödiek *Ördögliknek* nevezik. A rege szerint az ördögök feje az Ördöglikba ezen két, vagy a hátuknál fekvő Kicsi-Cserét is számítva, három hegy katlanába zárta azon gyáva és szófogadatlan szegény ördögöket, melyek fejedelmük, Belzebub parancsait nem szokták volt elég erélylyel és szorgalommal végrehajtani.

52. Csikszentkirály Sz.-Imre nyugati határvonalán egy összefüggő hegy tömböt, mintegy e községek határvonalát képező kifutványát alkotják a Hargita-hegyláncznak a *Verőfény*, Nagy Gergely, Nagy Láz, szent-imrei Búdös (a báró Henteré, most Székely Endréé), Tetőfenyő, ezektől keletre a Bekeorotása.

53. Továbbá ezektől a Hargita-hegyláncz keleti folyamában Bányahegy, Deszkauttető, Deszkautmezeje, alább Kovácsfeje, Vermed, Mohos, Medgyes, Sz.-Imre határa keleti és Sz.-Simon nyugati része felől. Bányahegy északnyugati kebelében a Bá-

nyapatak-főben gazdag savanyu vízforrások buzognak fel. E hegység a bányanevet a kebelében található érczektől vette. A Bányapatak fejében a savanyuforrások mellett 1892-ben is bányászati kísérleteket tettek aranybánya megnyitása végett. Akkoriban ünnepélyes megnyitást rendeztek a kísérlet megtételéhez és nagy hire volt, hogy magát kifizető aranybányászatra van kilátás, de azóta semmi mozgalom a megkezdett kísérletek továbbfolytatására nem mutatkozik.

54. A Benedekhegység a Kapustól délkeletre, Kapustól északra a Medgyestető. Ezek alatt vannak az Aszópatak, Gödör, Nagypatak, Bányapatak völgye (Aladár) az ezeknek megfelelő hegyfőkkel.

55. Az Aladár nevű bányahegy keleti kinyulványa alatt van a Nagy- és Kis-Lasmány az *Oltelvi* mező szélén, hol a monda erődítvényről beszél, de minek ma semmi nyomára nem lehet akadni. A Lasmány alatt van a turfatalajjal bíró *Sárköz*. Sárköz mellett északra a Kardos nevű helyen termésvasat, vagyis vasköveket és hámosi salakot forgat fel az eke. Mi mint a bányák cziménél látni fogjuk, arra mutat, hogy itt is régen bányászatot folytattak.

56. A *Kakukhegység* Szentsimon határát a Hargitahegyláncz futtában hosszan szeli. Ennek mintegy kifutványaiul lehet tekinteni a már említett Benedek- és Medgyeshegyeket is. A Kakukhegy 1560 méter magasságával legnagyobb kiemelkedése a Hargita alsíki lánczának s délfelől mintegy határos vonalat von Sz.-Imre, Sz.-Simon és Csatószeg községeknek az erdővidéki Füle s vele szomszéd községekkel s e községek között tulajdonjogilag meg is oszlik.

57. A *Feketehegység* Sz.-Simon határán a Hargitahegység délkeleti vonalának egyik legkimagaslóbb pontja, melyre innen Csikból nézve a déli égbolt rátámaszkodni látszik. A legtöbb nyári zivatar, villámos jégzápor a Feketehegyen át szokott Alsík határaitra lecsapni. Mondják az arról jövő menyörgés alkalmával: morrog a Feketehegy. Azért az ott tornyosuló fekete felhőkre mindig aggódó sejtelemmel tekint az alsíki nép.

58. A fentebbiektől keletre vannak a Hargita hegylánczban a Nagy- és Kis-Kapus, Kapustető 1423 méter magasán, Kapusnyak. Ezekről nyugatra vannak a *Czifrabükk*, tovább a *Bükszádpusztája*, Vályuskut, hol az Aszópatak fakad. A *Gödör* vagy *Kapus-Gödör* a Kapusnak északkeleti kifutványa, ugyanott a Kapustól hasonló irányban a *Kerekkert*. Itt az előhegyek egy nagy része Szentimrétől le Szentsimon-Csatószeg határain Verebesig Gödör néven ismeretes, noha egyes kiemelkedéseknek külön alneve is van.

A Gödör nevű helyen (Aladár völgy) van a máz (Kaolin) fehér föld, melyből csatószegei Ruzs János mintegy 40 év óta porcellán edényeket készít. Nagy kár, hogy ifj. Ruzs János atyánkfia öreg atyjától át nem veszi ezen iparágat és szakszerűen nem kezdi művelni. Ez neki többet hozna, mint az összes szántás vetés mestersége.

59. A csatószegei határban van Tompád, továbbá Bartis-sarka az Aszópaták közelében. Ez utóbbi helyen régebben több és költséges bányászati kísérleteket tettek. Mondják a néphagyomány alapján, hogy innen *általvetőkben* hordották az aranyat és hogy rá ne ismerjenek, honnan hová, merre viszik. Az aranyszállító lovakra a patkókat visszafelé ütték fel, vagyis a patkót sarkával eléfelé.

A *Mitács* és *Mitácstető* a Kapustól keletre 1280 méter magas kiterjedt hegységet képez Csik-Verebes és Nagy-Bacson között mintegy 1150 méter magasan álló hegygerinczen hajdan megyei, most községi közlekedő utvonala van Verebestől a hegygerinczig 13 kilométer és úgy ettől Nagy-Bacsonig 15 km. távolságban. A hagyomány szerint őseink a Mitácson át jöttek be Csikba. A Mitácson gyűltek vala össze 1849. augusztus 1-én Gál Sándornak — a nyergesi és alvégi harczokból, a csatát árulás miatt elvesztve, menekült — honvédei. Szomorú sejtelmek között vonultak derék hazánkfiak a sötét erdős hegységen át Udvarhely és Segesvár felé. Mitács Verebes és részben Tusnád községek tulajdonát képezi. A verebesiek ezen ember és állatkinzó meredék hegységen át vonatják szegény gebéiken a deszkát a *baróthi* piacra. Sovány és nehéz keresetmód, midőn ők is a deszkát, erdőiket teljesen letarolva, mástól veszik. Ilyen letarolt bükkerdősége volt a verebesieknek *Csöllös*.

61. Mitácstól kelet irányban a Hargita hegylánczában fekszenek Verebes és a verebesi határ szomszédságában *Kis-* és *Nagy-Kemenczetetők* bükköseikkel, tovább *Szénégető* és *Ölves-tető*, az alattuk elterülő előhegyekkel mint ugyanannyi kifutványával a magasan álló Hargita alsíki hegylánczának.

62. Jáhorostető a Hargita hegyláncz délkeleti legmagasabb 1358 méter magas pontja, melyen Csik-, Háromszék- és Udvarhely-megyék összeszögellenek, egyttal a tusnádi erdőségeknek a tusnádi fürdőtől 7 kilométer távolságban eső legnagyobb kiemelkedését képezi, honnan minden irányban elragadó kilátás kinálkozik. E hegység fekszik az Olt jobb partján a tusnádi fürdő átellenében. Csiknak délnyugati védfalát és a Lyukas kőnél délről átmetszett védfal folytatását képezi a Hargita Csikot körítő lánczának.

Mint a Jahorosnak ugyanannyi égbe meredő ágazatai a *Solyomkő* és *Toronykő* a *Jahoros* és *Büklentőtető*-re felvezető Bányáspatak völgye fölött, hol régen vasat bányásztak. Ma a beomlott bányanyilást benötte az erdőség különböző növényzete.

A Solyomkőről, melynek 840 m. magas teteje felé 33 kisebb-nagyobb kigyózó hegykanyarulat siet, mint egy közös főbe tömbösülni, gyönyörű kilátás van a tusnádi fürdőre, *Fühharam tetejére*, *Vargyasszékre*, *Vártetőre*, *Alvégszurduka tetejére*, *Mikes-parkra*, *Nagy-Komlósárokra*, *Komlósárok tetejére*, *Kis-Csomádra*, *Sonkolyosra*, *Ördöglikra*, *Ördöglik tetőre*, *Fácza tetőre*. A fürdővel szemben van Hollópatak teteje. Hollópatak feje, alább a *Kéthidköz teteje*.

A Bükkeres vagy Büklentőtetőre a fürdőtől 6—7 órányi időre lehet feljutni. Ez a fürdővel szemben, az Olt jobb partján emelkedő hegycsoport legmagasabb csompója, melynek körében szokták a szürke esőfelhők tartani találkájukat. Az öregapónak nevezett Büklentőről is el szokták mondani a mi embereink a ő székely eszejárásuk szerint, hogy: „*pipál a hegy, esőre kél az idő.*” — A tető felé sivár, vulkánikus törmelékekkel vagy lávaképződményekkel találkozik a fürdőről kiránduló dilettáns turista, de biz a tetőt érinteni csaknem lehetetlen.

Tusnád-fürdőtől északra egy kilométernyire az Alvég pusztáján lehet látni az ágyu-telepet, honnan *Gál Sándor* 1849. aug. 1-én Csikot a muszkák ellen hősileg védelmezte, mignem a *nyergesi* árulás folytán kényszerült feladni és csapataival a *Hargita* lánczában fekvő s már említett *mitácsi* átjáró felé vonulni, a merre *Tuzson* hadosztálya is egészen a tusnádi Olthidig harczolva menekült.

De halljuk e tájról szólni a székely költőt a maga lelkesült hangján:

### Az Alvégen.

(1869. aug.)

*Szenvedésim visszahoztak  
Örömm helyére,  
Hol a vérrel szentelt pornak  
Lomb, virág az éke.  
Mult dicsőség, honfinagság sirja,  
Arva lelkem könyeit rád sirja.*

*A szabadság daliáit  
Látom álmaimban:*

Ott Gál Sándor mit se tágit,  
 Az orosz meg itt van.  
 Zúg az Olnak vértől áradt völgyé,  
 Hull a székely, a hazának gyöngye!

Lemereng a vén Solyomkő  
 Vadregényes orma,  
 Moharán e szent ohaj nő:  
 Bár e nép egy volna!  
 Egyetértést, Istenem, hazámnak  
 S unokáink jobb világot látnak.

Itt buzog fel hegy tövében  
 Silói forrása,  
 Vérig sebzett nemzedéken  
 Óseink áldása;  
 Honvéd szivből forr az életviz ki,  
 Élvezőit tetterőre inti.

Itt Upor-völgy büszkesége  
 Bálványos-vár romja,  
 Torja-Barlang közelébe'  
 Hőseit gyászolja. —  
 Harczy béke átkos omladéka,  
 Nemerének te vagy-e az anyja?

Itt a rengeteg szivében  
 Forr Szent Anna tava,  
 E hazának ezred éven  
 Könnyeit kifogva;  
 Viszhangjának siró bus nyögése  
 A kipusztult hunok ébredése.

Itt vagyok hát, szenvedésim  
 Ujra visszahoztak;  
 Itt Magyarhon végesvégén  
 Mondjatok boldognak.  
 Itt neveltek e szabad vidéken,  
 Összetörve itt érjem a végem!

Csataghi.\*

(A „Székelyföld“ 1882. év. I. évf. 97. sz. Tárca.)

\* Lechner László csikbánkfalvi Madár Antal nyug. kir. törvénytudós bíró  
 urnak második nőjéről mostoha fia, kinek fennebbi költői nevével e füzetek fo-  
 lyamán még találkozunk.



Hogy a Bükkes vagy Büklentőtétő honnan vette nevét nem lehet biztosan tudni. Talán onnan, hogy onnan a fákat székerrel nem tudván megközelíteni, bebüklöktették a mélységbe, mint van itt egy hasonló okból *Eregető*-nek nevezett hely. Azonban én e hely elnevezésében: Büklentő vagy Bükkes-Bük-kénos, más, régibb és történelmi emlék megörökítését látom. A régi pogány korban, s így pogány székely őseinknél is szokásban volt a szikláról, meredek hegyről a mélységbe való leeresztés, a letaszítás, a bünösöknek lebüklentés által való megbüntetése, mi által a lebüklentett bünös kinos (kénos) halállal halt meg. Hogy ez szokásban volt, példa rá Sz. Gellért püspöknek a budai hegyről való lebüklentése és kinos halála. Én úgy vélem, hogy a Bükkes, később Büklentő innen vette elnevezését. S ez nagyon valószínű, sőt az nem lehetett másként, hogy itt a vár Harom, Bálványosvár, Solyomkő, Toronykő szomszédságában, hol annyi történelmi mult játszódott le, ilyen Büklentő, kénos és vész-hely volt.

A tusnádi szorosban az Olt partján levő sziklahidről, az ugynevezett Likaskőről azt tartja a néprege, hogy annak a víz felé nyíló belsejében rengeteg kincset őriz egy óriási kigyó, mely az arra közelgőt felfalja. (Orbán III. k. 64 l.)

Csikmegye egészben véve — mondhatnók — úgy néz ki, mint egy hosszukás kis teknő, melyet a Hargitaláncz körít, de mely hegykört az alvégi keskeny szorulaton a Likaskónél az Olt folyó átmeteszvén, ezzel az egész teknőt lecsapolja. Ezen, Alcsikon egy kissé kiszélesedő teknőt vagy medenczét a déli oldalon a következő nevezetesebb hegymagaslatok környezik:

1. Tusnád-fürdőtől délkeletnek a *Kis-Komlósárok* fölött, majd a Nagy-Komlósárok fölött a *Komlósárok feje* emelkedik, melynek fensikján magaslanak: *Alvégszurdoka* és *Komlósárok teteje*, egyesülve a még magasabbra törő Kis- és Nagy-Csomáddal. Innen minden irányban gyönyörű a kilátás, elragadó különösen a kopasz csucsról az óriási mélységben az alatta hullámzó Szent-Anna tó tükreére való letekintés. A Nagy-Csomád 1300 m. magas, A Kis-Csomádot egy szédítő gerincz köti össze az Ördöglikkel. vagy az Ördöglik tetővel.

2. A Csomádtól északra a *Várhegy*, *Vártető*, Várnyak, Vár-vápája emelkednek. E várról más helyütt — Csikmegye régi vár-és sziklavár erődítményei czimén — többet szólunk; itt a multak emlékeinek felelevenítéséül csak azon mondát jegyzem fel, mely szerint a *Vártető* óriásának leánya ép úgy kötényébe szedte a völgyben szántogató jobbágyokat, mint a toroczkói várról szóló monda óriás leánya tevé s mint azt *Chamissó* is éneкли: De az

óriás leánya képes vala az Olt vizét is kiinni. — A kőfal nyomai félremagyarázhatlanul jelzik, hogy itt hajdan történelmi események színhelye volt. Az őskori edények darabjai, nyilvesszők s egyéb eszközök ma is kerülnek felszínre az erdőborította várterület talajából.

Fennebb van a *Szöktető-kut* (ma már ki van száradva), honnan a csonka vagy tompa kupu Vártető már alacsonynak látszik.

4. Nagy-Csomádtól északkeletre van a *Mohostó* pusztája vagy Kukujzás melléke. Mohostót — miről a tavaknál szólunk — 20 ölnyi csatornával a Verespatakba könnyen le lehetne csapolni az ugynevezett *Hoczczáson*.

5. A Mohostót a Szent-Anna tótól elválasztja a *Tóbércze*, mely alatt a Mohos vize a Szent-Anna taváéval közlekedik.

6. A Mohostól északkeletre van a *Kövessarok*.

7. Lázárfalva felett emelkedik a Kis- és Nagy-Harom, ennek közelében Gyöngyös és Jahoros, a Szitástető 1138 m. magasban.

8. A Mohostó ellankasodásától 1100 m. magasra emelkedik kelet irányban a *Büdöshegy*, melynek déli nyergén van az öt épületre szorító *büdösi* fürdőtelep.<sup>1)</sup>

A Büdöshegy nyergéről még egy órányi utat tevő magasan a kénbarlang s ezen jóval felül a Bálványos hegység az ismeretes ősi várával.

9. A Bálványos vártól észak felé van a *Köztető*, jobbra az 1200 m. magas *Czeczeletető*, melyből egy hegygerincz húzódik a *Váluskuthoz*, mely vízvázasztót képez Csik- és Kászonvidéke között.

10. A váluskuttól keletre *Kászon* dombjai emelkednek, nyugatról *Kerekbükk*, Kápolnamező tartománya s a már említett Kis- és Nagy-Harom, hol a tusnádi patakok erednek.

11. A váluskuttól 5 klmre északnak Lázárfalva felett vannak a Lenkertek és tovább Nyerges várával és a kézdivásárhely-csiki utvonallal.

A Nyerges e pontjához — írja az Emke uti kalauzának csikmegyei írója — a székely Thermopyléhez sok történelmi esemény fűződik. Felismerhetjük még az ágyutelep helyét, honnan 1849. július 31-én a Kézdi-Vásárhely felől felnyomuló oroszosztrák tábornok *Tuzson János* székely honvéd őrnagy több ízben visszakergette. Elszánt hős csapatát utoljára is árulás folytán — az Ugros-pataka felőli bekerítettés következtében — lehetett csak állásából kiszorítani.

<sup>1)</sup> Lásd ezekről többet az ásványvizek és barlangoknál.

De hadd szóljon Nyergesről, Nyerges aljáról s az ottani egyik csatahelyről a hazafias székely kebelből feltörő mesterkéletlen hangon a költői lélek szava:

## S z é n á s m e z ő.

— Történeti vázlat. —

*Alcsik regényes édenében,  
Hol utunk két szorosra száll,  
Őrökzöld bérczek gyűrűjében  
Terül előttünk a lapály.  
A Nyergesalja és Csukás Olt  
Között rálép az érkező:  
Mostan kalász nő rajta; rég volt  
Valójában: „Szénásmező.“*

*Csekély a tér, de mélyen érez,  
Ki gondba' szántja fel rögit,  
S hogy teremjen: Istenéhez  
Alázatos imát rőpit.  
Valjon a mult melyik emléke  
Dereng előtte e teren?  
Vagy tán csak arra néz a székely:  
Mi a barázdán megterem?*

*Az ős rabonbánok korának  
A Nyerges látta harczait;  
S miket fajunk tatár, török, blach  
S egymás ellen is viva itt.  
Gyakran jön a vihar s honát a  
Földnép nem mindig mentheti;  
Ott Vártető s a Paphegy orma  
Mint lángütött fa hirdeti.*

*Száz oldalon küzd Martinuzzi,  
Keletről jön a moldován  
Székelyeinket őlni, dulni;  
De itt kikapja igazán. —  
Török vazallokként a székelyt  
Sanyarják a rosz Barcsai-ik,  
Testvére ellen vére felkelt...  
Itt is folyának harczaik.*

*Csak nem derül, folyvást borong még  
A vész uralta láthatár;  
S miként Kakuk-hegy, Borda s Alvég  
Viharja itt gyakorta jár:  
A Nyergesen át véstt tatár hoz,  
Majd itt kószál kurucz, labancz,  
„Ki! a tusnádi Lármafához,  
Hadd fusson a rabló s ribancz!*

*Most „nagy napok“-nak szörnyű árnya:  
Közelg az osztrák és orosz;  
No már a zord veszély aránya,  
Mert Bem-apó itt táboroz.  
S lón mása a Termopyléknek  
A meghajlott Nyergestető;  
Az ellennél Gál fegyverének  
Már hire is rettegtető. —*

*S ha Ephialt is nincs aluton:  
A Honvéd most is vivna tán,  
S a Nyerges odviban még Tuzson  
Tombolna az ellen hadán...  
De végzetők másként határza  
Vasas Szent Péter ünnepén:  
Kétségbeesett tusába' hull a  
Honvéd Szénásmező terén!...*

*Itt vivtanak, s ha sirjokon ma  
Megdül a dustermett kalász,  
Bár göröngyét nem zsirozta  
Sem a földész, sem a juhász:  
A nemzedék utána gondol,  
Hogy sok jó honfi-vér ömölt  
A vérező szabad Honért, hol  
Ily szépen virul a föld.*

Imets F. Jákó.

(A „Székely Naptár.“)

Bár még lesz alább is több helyen Nyergesről s talán a Nyerges alatti Szénásmezőről is szó, de e szép, történeti és egyuttal helyrajzi tekintetben az egész környéket mozaikban feltüntetető versezetet helyén valónak találtam itt adni.

De nem fűzöm itt tovább a Csikmegyét koszoruba fonó hegységnek további részletezését és neveiknek felsorolását már

csak azon körülménynél fogva sem mert az itt talán fel nem hozott hegyeket e vármegye határának leírásánál részint már fennebb említettem, részint alább a folyók és patakok, tavak stb. leírásánál említeni fogom s így a figyelmes olvasó azokról s azoknak elnevezéséről magának minden irányban kellő tiszta képet alkothat s azokat megismerheti.

Csikmegye hegyei mint látók nagyon magasak. Némelyeknek csucsai óriási magasan meredeznek ég felé. Többet közülök, mint pl. a Kelemen-havas, Nagy hagymás, Madarasi Hargita, Rákosi Hargita csucsait nyárban is sokáig hó fedi, sőt nyárban is gyakran havaz ama csucson. Egészen kopár, vagy teljesen járatlan sziklás hely kevés van. A hegyek oldalait nagyobb részét erdők és legelők borítják.

Csikmegye rengeteg erdőségei, habár eddig a rendszerelen gazdálkodás folytán igen sok letaroltatott azokból, még ropant értéket képviselnek. Azonban nincs messze, sőt itt van az az idő, melyben Csikmegye közönségének nagy része fahiányban fog szenvedni. Igen sok helyen a hajdan dusan tenyésző regényes erdőségeket, melyek még pár évtizeddel ezelőtt gyönyörű festői képet nyújtottak, kiméletlen kezek és fejszék leperzselték, letarolták, elpusztították és kietlen, kopár hegyekké, lehangoló, gyászos képtű, kormos romhalmazokká tették, melyeket ma a természet a romokon felhajtott uj fű és faszarjakkal iparkodik elfedni, leplezgetni s az okozott károkat pótolni.

## A hegyek kultusza a székelyeknél.

— Tekintettel Csikmegyére.

A halhatatlan emlékü Ipolyi nagy munkát végzett, midőn a magyar mithológiát a rendelkezésére álló adatok nyomán körvonalazta. Hogy a munkájából hiányzó adatok kiegészítése a jelen vagy közel jövő e munkával foglalkozó fiaira vár, mondanunk sem kell. „Csak ha egyszer össze lesz állítva a magyar nép erkölcsi vagyonának lelőtéara, szellemi birtokának is telek-könyve, a melynek első osztályu területei, az alkotó magyar geniusznak igazi termő talajai és a néphagyományok, akkor lehet majd rendszerbe foglalni a tényeket és jelenségeket s megalkotni belőlük a magyar néplelektant.“<sup>1)</sup>

Az erdélyi magyarság körében, mindig körül volt véve a

<sup>1)</sup> Dr. Herman Antal „A hegyek kultusza Erdély népeinél.“ Erdély 1893. II. évf. 5. sz. 137.

nemzetiségektől, a sok oldalú érintkezések és hatások mellett is, igen sok megmaradt az ősi hagyományokból, különösen babonás hiedelmek és cselekmények alakjában. De ha ezen ősi hagyományok eredetisége és tisztaságáról akarunk magunknak képet alkotni ismét és ismét s csak mindig a keleti határhegységek ősi lakóihoz kell fordulunk. E mentsvárakat földrajzi tekintetben a magyar hazára nézve úgy, mint az ősi hagyományok, a nemzet szellemi örökségeire nézve a székelység s e között is természeti fekvésénél és szellemi kiemelkedettségénél fogva is mindenkor Csikmegye és ennek székelysége alkotta. Mindezeknek hű határőre közel másfél ezred óta mi valánk. S minthogy székely fajunknak jó részben e szülőföldje hegységei nyújtják küzdelmes élete szerény feltételeit, természetes, hogy lelkülete, elfogása, képzelme, hiedelme sokszorosan összefügg a hegyekkel s a hegyek kultuszának is míg általánosságban Erdélyben, úgy a részletekről szólva a Székelyföldön s így Csikban is vannak nyomai. Csikmegye is valóban egyik a székely megyék közül, melyben ama ősiségnek a legtöbb maradványaira találunk. És találnánk bizonyára még sokkal többre, ha rendszeresen és tervszerűen kereshetnők. De a jelen soroknak is be kell érniük azzal, hogy rámutassanak — a mint azt más helyütt tevők — ama nemzeti szellemi örökségre, melynek népünk letéteményese, s irányításul és serkentő figyelmeztetésül szolgáljanak arra, hogy ezen ősi hagyományok összegyűjtése, a feltűnő hézagok kiegészítése nagyon sürgős nemzeti ügy lenne, mert e hagyományok rohamosan enyésznek és tűnnek el.

A megyei magyarság Erdélyben is, de különösen a székelység még elég közel van a hegyekhez, hogy nála még fellelhetők legyenek az ebbeli kultusz jelei. Noha nem tagadhatjuk, hogy a mint a hegységek az erdőségek pusztulásával kopaszodnak és vesztik el ősi regényes mélabus örökzöld lombjaikkal összenőtt sajátos jellegüket, úgy a nép kultusza is tűnedezik és időről-időre változik azokra nézve. Hogy az idetartozó jelenségek közül mi a kölcsönvétel, mi keletkezett 1000 év, vagy rólunk székelyekről szólva 1500 év alatt itt, az új haza nyújtotta természeti viszonyok között és mi tekinthető teljesen ős hagyománynak, arra nézve — dr. Herman Antal szerint — a *folklore* tudománya csak akkor mondhat véleményt, ha népünk és a többi hazai népfajok hiedelmeinek minél teljesebben összegyűjtött anyaga mellett rendelkezésre fognak állani a szomszéd népek és a magyarral rokontörzsek idetartozó hagyományaival való összehasonlítás eszközei is. — E munka történeti részében majd e tekintetben is

találni fogunk némi összehasonlításokra a székelyek eredete és leszármazásánál.

A néphiedelmek nagy része annyira közös néha az egymástól legtávolabb lakó népeknél is, hogy alig lehet megkülönböztetni; annál nagyobb e közösség ugyanazon nép egymástól elkülönített töredékeinél. Erre példát már vármegyénk különböző vidékein is találhatnánk. Ezenkívül a népeleti mozzanatok különösen régebbi feljegyzései nem nevezik meg mindig a faj mellett a helyet is; így aztán néha nem lehet lokalizálni az adatokat. Bizonyos hagyomány némely helyeken gyakran el is homályosodik és csak akkor lesz érthető, ha más helyen épebben fennmaradt, hasonló hagyománnyal világosítjuk meg. Innen van, hogy ezen összehasonlításban néhol helye van oly adatnak, melynél más feltalálási hely van megnevezve, hogy miénknek tartunk oly adatot is, melynek helyét a feljegyzés nem határozta meg.

Az erdélyi s így a csikmegyei nép hegyi kultuszára nézve vannak oly adatok, melyek itt-ott fel vannak már jegyezve és vannak olyanok, melyek feljegyzésre várnak. — Én e munka folyamán is igen sok ilyen adatot, pl. a Szent-Anna-tóról, a szentgyörgyi óriásról, háromhegyesről, a nagy-somlyóról stb. részint más helyről átvettem, részint pedig hallomás után a hegyek leírásánál és egyébütt feljegyeztem. Azért a czimnél figyelmeztetőül csak azokra utalok.

Azonban ezek előrebocsátása után álljanak még az alábbiak.

A ki karácsony vagy újév éjjelén éjfélkor keresztuton, vagy hegyen lefekszik és hallgatózik, az — a kalotaszegi néphit szerint — meghallhatja, hogy a jövő évben minő sorsa lesz. Némelyek ugyanazon napok estéjén hasábfákat állítanak fel bizonyos helyeken s ha a fa reggelre ledől — székely néphit szerint — abban az évben meghalnak, vagy a leányok — a mint tudniillik ama szándéokra felállították — abban az évben nem mennek férjhez.

Ha valakinek gyakran foly az orra vére, az — székely néphit szerint — valami dombon ásson egy lyukat a földbe és csepegtesse abba vérét; azután keresztet vetve, a lyukat hantolja be földdel és mondja e szavakat: „Neked adom föld a véretem; ha begyepesedik, muljék a bajom.“ — Ha a nőnek a tisztulása rendetlen, menjen annak idején egy hegyre és kevés vért a földre csepegtetve mondja: „A kevésből is, a mi nekem van, adok neked; de adj te nekem többet.“ (Dr. Herman Antal.)

Nemcsak az erdélyi magyarság, hanem a székelység között is általánosan elterjedt az a hit, hogy a hegyeken növő gyógyfüveknek nagyobb gyógyító hatásuk van, mint a völgyben sarjazóknak.

A ki hegyen „mennykövet“ talál, vigye haza magával is „a szerencse hozzászegődik.“ Az ily mennykő — a nép hite szerint — minden villámcsapásnál oly mélyen behat a földbe, hogy onnan csak két év leteltével kerül ismét a föld színére, ámbar mindennap ezer mértföldet halad felfelé. Főleg hegyeken talált ilyen kövek nagy szerepet játszanak a népies orvoslásban és varázslásban. Sok helyt eskőr (nyavalyatörés) ellen ilyen porrátört követ pálinkába vegyítve adnak be a betegnek; *Kalotaszegen* ily módon nemcsak a hideglelés ellen használják, hanem a *gyalui* híres varázsló gyermektelen asszonyoknak is ajánl ilyen italt. Ha a megcsalt lány ilyen porrátört követ összevegyít saját vérével és hűtlen szeretőjének porráégetett hajával és aztán fogyó hold alkalmával egy kopár domb tetején elássa, a hűtlen férfi visszatér hozzá és mindaddig hű is marad hozzá, míg a domb azon helyén egy fa nagyra nem nő. Erre czéloz egy *kalotaszegi* népdalocska is:

*Sugár kis fa nőtt a  
Dombom tetején,  
A faluban lesz még  
Mint te oly legény!*

A szerelmesek a dombon nőtt virágoknak, különös a rózsának valami édes bájos beszélő tehetséget s megnyugtató szerelmi vallomásokra képes erőt tulajdonítanak. Erre mutat e népdal:

*Rózsabokor a domboldalon,  
Borulj a vállamra angyalom,  
Sugja a fülembe hogy szeretsz,  
Haj, milyen jól esik nekem ez.*

A szerelmesek életében is a hegyek egyes meghatóbb jeleneteknek szoktak színhelyei lenni. Az alábbi népdaltöredék szerint egyik szerelmes a hegyről lesi meg elhagyott kedvesét, ki érette gyászt ölt, de kire ő is epedve gondol vissza. Így:

*Kimenék egy hegyre,  
Benézék egy völgybe,  
Ott látám édesem  
Talpig feketében.*



A Hargitáról van feljegyezve :

*„Hargitának hires neve,  
De keserü a kenyere.“<sup>1)</sup>*

Szerfelett nagy gyógyító hatással bírnak azon növények, melyek oly hegyeken virulnak, a melyeken azon évben a fentebb említettekkel hasonló „mennykövet“ talált valaki.

Ilyen mennyköves hegyeken jó a szarvasmarhát legeltetni, azon évben, melyben ilyen mennykő találtatott, mert a marha „szépül“ ilyen legeltetéstől, sőt ilyen évben — a kalotaszegi néphit szerint — még a fák is négyszerte magasabbra nőnek, mint más rendes évben. Ilyen hegyen abban az évben nem szabad semmiféle állatot elpusztítani, „még egy bogárkát sem“, különben lesóványodik, elpusztul az ember marhája. Ez a régi magyarok „szent berkére“ emlékeztet, a későbbi ugynevezett „királyi“ erdőkre, hol hajdan áldozó helyek voltak és a vadászat vagy fák rongálása szigorúan tiltva volt. Ilyen régi áldozó helyek valának nálunk is: *Áldomásmező, Áldomástető, Bálványoshavas, Bálványostető, Bálványoshegy* stb. Manapság is pl. a torjai Büdöshöz, a csicsói Kénbarlanghoz, a szentimrei Büdöshöz, Bányapatakhoz s más több gyógyhelyekhez és fürdőkhöz zarándokoló beteg közember öntudatlanul is még mindig áldoz a *szent berkekben* áldozó ősök példájára, midőn e helyekhez közellévő fák, sziklák valamelyikére ruhadarabokat, rongyokat akaszt azon hitben, hogy ezzel megmenekszik betegségétől. Ilyen rongydarabokat nagy számban lehet látni különösen azon fürdőhelyek körül, a melyeket a köznép szokott gyakrabban látogatni. Ha valamelyik gyermek nem akar gyarapodni, anyja ujholdkor hallgatva egy hegy tetejére viszi beteges gyermekének ingecskéjét és azt ott hegyes fadarabbal a földhöz szegzi, azt hívén, hogy ezzel „átdöfte“ a betegséget és „belészurta a hegybe.“ A forró lázban szenvedőt több helyen a sertés-vályura hívják s ott proforma etetik és fokhagymás eczettel megmossák a fejét. Más helyeken a lázban szenvedőknél a „kikiáltás“ van szokásban. Történik pedig ez úgy, hogy a betegnek valakije este meztelenre vetkezik, a beteg lepedőjét magára borítja és kiszalad egy hegyre, hol a lepedőt leeresztvén, kiáltani kezdi: „Halljad falu, halljad! N. N-t a forró hideg rázza. A ki hallja, ragadjon el arra!“ A lepedőt ott hagyja és hazaszalad. Ezt az eljárást Kalotaszegen s másutt is alkalmazzák minden nagyobb

<sup>1)</sup> Emke Kal. 304. l.

betegségeknel.<sup>1)</sup> A Kézdi-Vásárhely mellett lévő *Tűzhalom*-nak nevezett hegynél minden arra menő székely egy keveset megpihen, hogy esetleges betegségét ott visszahagyja.<sup>2)</sup>

Régi jogi szokásainkban is nagy szerepet játszanak a hegyek; nemcsak a királyok és fejedelmek, hanem királyi vagy fejedelmi kiküldöttek és bírák is az éz bizonyos napjain hegyeken ütötték fel sátraikat és itt láttak törvényt. Némely községekben, pl. Udvarhelymegye Etéden ma is szokásban van, hogy egy jó nagyhangu ember kimegy a falu felett lévő legmagasabb közeli hegyre s onnan hívja gyűlésbe a birtokosságot, a községi lakosokat s hirdet vagy kiált ki egyes rendeleteket különböző ügyekben. Ily hegyeket latin okmányainkban *Cumuli regii*-nek (királyhegyeknek), magyarul pedig *őrhalom*-nak, vagy *őrhegy*-nek neveztek. Ilyen név mai napig is fennmaradt több erdélyi hegy elnevezésében. Erre legtöbb példa van Csikmegye területén. Mint fennebb „Csikmegye hegyei“, de főleg „Csikmegye ősi várai és sziklavárerődítvényei“ czime alatt láttuk, nálunk csaknem ezek mindenike többé-kevésbé hasonló névvel és jelentőséggel bír. Azért miután ezeket már egyszer összegeztem is, itt csak utalok azokra.

A Csik-Szentimre, Szent-Simon és Csatószeg községek határain nyugattól délkelet irányban átvonuló s részben mindenik tulajdonát képező *Kakukhegység* legkimagaslőbb csucsan szintén őrhely volt, hol ma is fentartják a *lármafát* az ősi idők emlékére. Ilyen őrhelyek a ma is köznyelven élő „*Custos*“ elnevezések alatt igen sok helyen voltak. Ma úgy mondják: „*Kustus*“, *Kustustó* stb. Őrhely és lármafa volt Szent-Király, Szent-Imre és Kotormány községek határpontjainak összeszögezésénél kiemelkedő dombon, az alsíki Nagymező központján az ugynevezett Tankó-kapunál. Ily hegyeken szokták volt eltemetni halottjaikat az előkelőbbek is és itt halotti áldozatokat (rendesen lovakat) áldozni fel.<sup>3)</sup> Ily magaslatok növényei és kövei különös tiszteletben részesültek és a néphit manapság is nagy gyógyító erőt tulajdonít ilyen növényeknek, a köveknek pedig különös bűvös hatást. Régi törvényeinkben előfordulnak e kifejezések: *Cuicunque ritu gentilium juxta puteos sacrificaverit, ad arbores, fontes, lapides, reatum suum bove luat.*<sup>4)</sup> S hány hegyi forrás van Erdélyben s már Csikmegyéhen is, melynek a nép különös

<sup>1)</sup> Vesd ősz. Kozma Ferencz „Mithologiai elemek a székely népköltészetben“ 37. l.

<sup>2)</sup> Ipolyi Arnold Magyar Mithologia 490. l.

<sup>3)</sup> Ipolyi A. 491. l.

<sup>4)</sup> Ipolyi 491. l.

gyógyító erőt tulajdonít. Hányszor látjuk, hogy egy-egy elvándorolt, elsápadt beteg ember egy-egy hétre kiköltözik az erdőre, hogy a friss levegő mellett tiszta hegyi forrásvizet ihassék.

A hegyi áldozatok manapság már csontvázakká alakultak át, melyeket a nép ama régi hegyi áldozatok emlékére — s talán már sokan nem is tudva miért, csak az őskorból átjött szokás alapján — karókra vagy kimagasló hegyek tetejére rak. — Csikmegyében akárhány helyt ló- vagy juhkoponyát. kecskefejet huznak a kertek karóira, vagy raknak a hegyek ormaira, hogy a nyájat ne bántsák a ragadozó állatok. Ez okból szintén, midőn tavasszal a marhákat a havasi legelőre kicsapják az istálóajtón, vagy udvarkapu előtt átvont lánczon átléptetve hajtják azokat ki. Szokásban van az is, hogy a csűrök tetejének két szöglet-csucsából kiemelkedő hegyes pozának tetejére is borbély, vagy kecskeszarvat tűznek fel. — Háromszéken pedig ezelőtt lókoponyát raktak a faluhoz legközelebb eső hegyre, ha a vidéken marhavész uralkodott. De a kert karóira huzott koponyák a boszorkányokat is távol tartják az udvartól. Ha valamely hegyről az a hír járja, hogy a vidék boszorkányai gyűlést szoktak rajta tartani, úgy Erdély sok magyar hegyein lókoponyákat raknak az illető hegy tetejére, hogy megzavarják a boszorkányok éjjeli multságát, illetőleg végkép elűzzék őket onnan; mert azt hiszik, hogy hol a boszorkányok szoktak összegyűlni, ott nem nő többé fű, vagy ha sarjadzik is ott növényzet, azt megmérge-síti a boszorkányok viselete. A ki elég bátor, hogy nagypénteken éjjélkor az ugynevezett Lucza-székkal felmenjen egy ilyen hegyre, az a Lucza-széken állva láthatatlanul megfigyelheti a környék boszorkányait mulatozásuk közben és ha egy lókoponyát dob közéjük, onnan végkép el is űzheti őket. Ha aztán a boszorkányok eltűnnek a hegyről, vegye hamar magához a nagyhatásu *nagyfűgyökér* (atropa belladonna) nevű növényt. A Lucza-szék tudvalevőleg három darab háromszögletű, egymásra illesztett fadarabkából áll, melyek fáját Erdélyben sok helyt oly hegyről szerzik, a hol a boszorkányok szoktak mulatni, vagy a mely hegy belsejében tündérek, vagy más mesés lények laknak, vagy pedig kincsek vannak elrejtve. (Dr. Herman Antal.)

A szentkirályi határon lévő Szemeskő sziklájáról a nép nyelvén él ma is azon hiedelem, hogy abban sok kincs van elrejtve, melyhez csak éjjélkor, mikor a kakas kukorikol és csak nagyerejtű fű segítségével lehet jutni.

A híres nagyfűgyökert, melyet főleg a székely nők számtalan babonára használnak, Szentgyörgy napkor is szedheti az ember, ha e nap éjjelén meztelenre vetkezve és egy bizonyos

titkos szer birtokában felmegy oly hegyre, hol hir szerint a környék boszorkányai szoktak néha-néha az ördög elnöklete alatt mulatni. Ez a titkos szer pedig abban áll, hogy egy kis kenyérbélbe egy szem borsot, szert és kevés sót összegyurnak és a kiásott gyökér helyébe temetik az ördögök számára s ezalatt a „Miatyánk“-ot, vagy „Hiszekegy“-et mormolják. Ezenkívül sem menet, sem jövet, sem munkaközben senkivel egy árva szót sem szabad váltani.<sup>1)</sup> Ha így nem jár el az ember, vagy elviszi őt az ördög, vagy pedig „megrázkodik a hegy fája és agyon üti őt.“

A boszorkányokat más módon is fellehet ismerni. *Székelyföldön* őszi vetéskor a boronát az ember e célra künn hagyja télire a mezőn, Szent-György-nap reggelén aztán felviszi a boronát egy hegyre, maga elé állítja és azon keresztül nézve az elhaladó csordát: a bika szarvai közt látja a legfőbb s a többi barmokén az alsóbbrendű boszorkányokat.<sup>2)</sup>

Az ördögök is anyjuk főkormányzata alatt fent a havasokon laknak és kedélyes családi életet élnek. A legfőbb ördög, az „ördögök czéhmestere“ valahol a havasokon egy sziklához van lánczolva, azért *lánczos*-nak hívják. Innen a nagyon szokásos káromkodás: „*ebadta, lánczos teremtette!*“ Ő a leghatalmasabb ördög és társai azért lánczolták egy sziklához, hogy az egész világot el ne pusztítsa és aztán őket is meg ne semmisítse.

Az „Erdély“ cz. turistasági stb. lap megjegyzi, hogy hazánk erdélyi részeiben majdnem minden hegyhez egy-egy monda fűződik és ha jogosan állithatjuk, hogy szebb, ragyogóbb és nagyobb szerű tájakat hazánk határain túl e nagy világon keveset találhatunk, azt is határozottan mondhatjuk, hogy a néphagyomány annyi elszórt gyöngyét egyetlen egy helyen sem találjuk oly kis téren együtt, mint épen Erdélyben — s itt hozzátelhetjük — Csikmegyében, hol egyuttal a régi székely magyarok hegyi kultuszára vonatkozó legtöbb adatot is gyűjthetjük össze.<sup>3)</sup>

A fentebbiek igazsága kitűnik a csikmegyei hegyekhez fűződő mondákból, melyeket legalább is röviden az egyes hegyek leírásánál emlékezetbe idézék. Az idevágó adatok összegyűjtése a *néprajz* megírásához tartozik. Azonban — habár e leíró rész feladata is a *néprajz* — e téren annyi feldolgozatlan és összehordatlan anyag áll rendelkezésre, hogy az egy embernek erejét túlhaladja. Azért e czikk felvétele is inkább figyelmeztetőül szolgál azokhoz, kik székely fajunk néprajzi megírásához rendelkezésünkre álló anyagok összegyűjtéséhez magukban hajlamot és

<sup>1)</sup> Kozma 33. l.

<sup>2)</sup> Kozma 39. l.

<sup>3)</sup> L. id F.-irat 1893. évf. 10. sz. 355. l.

munkakedvet éreznek. „Hiszen — írja dr. Wlislöcki Henrik — *nincsen e nagy világon e tekintetben gazdagabb föld, mint gyönyörű kis erdélyi hazánk*“ s mondhatjuk, hogy ebben Csikmegyénk, hol lépten-nyomon egy-egy monda kínálkozik. S ha évenként — írja tovább — *minden turista — vagy szerintünk minden ahoz értő csiki ember — csak egyetlenegy népies hagyományt hozna közforgalomba a hazai néprajz számára, néprajzi irodalmunk ezen még elhagyatottságban sinylődő ága bizonyára fellendülne.*

### A hegyek kultusza a cigányoknál.

Az „Erdély“ turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat dr. Herman Antaltól „A hegy a cigányok néphitében“ czimen igen érdekes leírást közöl<sup>1)</sup> a cigányokról, melyből kivonatosan idejegyzem az alábbiakat. Ugyanis dr. Herman azt írja, hogy „a sátoros vándor-cigány igazi született turista. Építs neki díszes tágas kőházat, adj neki jólétet, kényelmet, nem fogod állandóan egy helyhez köthetni: ott hagyja a szorongató falakat, az elpuhító kényelmet, összeszedi sátorfáját és elmenekül a szabadba, az édes anya-természet ölére, hegyek tövébe, erdő szélére, védett völgyben csörgedező patak partjára. Inkább van itt éhenszomjan, minthogy zárt falak között duslakodjék, inkább túri itt a nap perzselő hevét, az eső zuhatagját, sőt fölzaklatójának, a szélnek is zugását, minthogy a helységek szűk utczáiban, a törvények korlátai között nyugalmasan és kényelmesen élvezné a munka gyümölcseit, a műveltség vívmányait. Olyan ő, mint a madár, mely elpusztul az aranykalitka dus élelme mellett. Olyan, mint a vándormadár, de az ő vándorlásának célja nem a megélhetés az elköltözésnél s nem a fészekrakás a visszatérésnél. Örökös vándorlásának egy oka van: ellenállhatatlan vándorösztöne és célja: a vándorlás maga. Ez az ő életfeltétele és élet-szükséglete rejtélyes természetének és ellentétekben mozgó jellemének fővonása. Örökös bolyongása szemben áll a társadalmi rend megállapodottságával és a kezdetleges ősi állapotában való megátalkodottsága a modern civilizáció rohamos haladásával. Fel- és eltűnve így járkel ő közöttünk az emberiség találós meséje!

A ki ilyen primitív természetes állapotban folyton és közvetlenül a természet kebelén él, annak meghittje és bizalmasa a természet, annak feltárja rejtelseit, az érti minden szavát, az

<sup>1)</sup> 1893. II. évf. 3—4. sz. 100 s. köv. 1.

érzi titkos életét. Fű és fa, kő és víz, erdő és hegy, ég és föld egyéni életet él a cigány számára; hiszi, tiszteli és féli őket s tevékenyen szerepelnek mondáiban és babonáiban.

A hegyeknek jelentékeny szerepök van a cigány néphitben. Sok liedelem és szertartás fűződik hozzájuk. És különösen kiválik a hegyek egyénítése, egyenként való megkülönböztetése, az egyeseknek speciális tulajdonságokkal való felruházása és szellemekkel való benépesítése.

A sátoros cigány hosszú vonalakban elkóborol a sikon is. A havastól, a vad, zord magas hegyektől idegenkedik s ezekre ritkán téved, leginkább kedveli a kies, dombos vidéket s legjobban szeret erdős hegyek katlanában forrás közelében, vagy még inkább lankás hegyoldal tövében, völgyi patak mellett tanyászni. Itt üti fel este sátrát a vándorcsoport, csakhamar magasan lobog a rözse lángja s mellette fortyog az üst. A közeli szirt visszhangját málás dana kelti fel s az erdő zugása és a csermely zsobogása belezsong a virtuozélénkséggel és színezéssel előadott tündérmesékbe, melyek a hegyekről, mint a földanya ruháinak dudorairól és rücskeiről regélnek. Wliscoczki Henrik összeírta e meséket. Dr. Herman Antal összeállította a cigányok hegyi kultuszára vonatkozó adatokat.

A cigányok hegyi kultuszát a hazánkbeli vándorcigányok következő mondája körvonalozza :

„Mielőtt még emberek voltak e világon, ég és föld mint hitvesek békében, boldogságban éltek egymással. E házasságból öt fiugyermek eredt: a napkirály, holdkirály, a tűzkirály, a szélkirály és a ködkirály. Ezek egymással nem éltek békében, világgá akartak menni és szülőiket is egymástól elakarták választani. Mert hajdanta ég és föld mint hitvestársak egymást átölelve tartották. Neki rontott tehát legelőbb anyjának, a földnek a holdkirály, hogy férjétől — az égtől — elválassza, de képtelen volt rá. Erre a ködkirály atyja, az ég ellen indult, hogy a földtől elválassza; de sem neki, sem pedig a tűzkirálynak nem sikerült. Végül a napkirály rontott anyjának, a földnek és neki a szélkirály segítségével csakugyan sikerült az eget a földtől elválasztani.

Most már az öt fiu afelett vesződött: hogy ki maradjon anyjuknál, a földnél és ki kövesse atyjukat, az eget? Mert ők voltaképen mindnyájan jobban szerették anyjukat, mint apjukat. Erre így szólt a földanya mind az öt fiához: Te napkirály, holdkirály és szélkirály megtámadtátok anyátokat, így hát takarodjatok tőlem! De te ködkirály és tűzkirály engemet nem bántottatok, tehát maradjatok énnálam!“ Ez idő óta az ég és föld egymástól elválva él. Az ég magával vitte három fiát: a nap-

királyt, a holdkirályt és a szélkirályt, kik mégis csak szerettek volna anyjuknál maradni és midőn atyjuk az ég, felfelé vitte őket magával, belekapaszkodtak, anyjuknak, a földnek ruháiba, nem akarván anyjuktól végleg elválni. Anyjuk lerázta ugyan őket ruháiról, de mivel mégis csak szerette őket, a ruháin támadt dudorokat mindenütt meghagyta ott, a hol kitagadott fiai az atyjukhoz való meneküléskor felhúzták köntösét. Tette pedig ezt azért, hogy miután köntöse dudorai hegyekké váltak, fiai néha-néha azon a hegyen járva, melyet kiki támasztott, anyjukkal némileg érintkezhessenek. Később e fiuk, kiki a maga hegyrészében, várakat építettek, hová leszállnak, mikor megunva az atyjuknál való időzést, meglátogatják anyjukat. De a földanya mégis csak tartott attól, hogy mind az öt fia egyszer nála találkozva, összeverekednek, azért a hegyeken időző mindegyik fia mellé tündéreket és démonokat rendelt, kik e fiukra ügyelnek, hogy egymást el ne pusztítsák.

Igy keletkeztek a hegyek és így kerültek a hegységekbe a hegyi tündérek és szellemek.

A hegyeket akárhány vándor-czigánytörzs *bar* mellett még *gotra*-nak (rongy) vagy *muchtyi*-nak (kőd) nevezi. Mondájuk szerint a felhők a ködkirály leányai, a villámok pedig a tűzkirály fiai. Felhők és villámok gyakran sétálgatnak ide-tova, de ha a szélkirály észreveszi őket, utánok rohan és ők akkor nagyanyjuk, a föld kebelére menekülnek.

A tűzkirály szerb cigányok hite szerint, mivel nagyon fázékony, édes anyja, a föld belsejében lakik. Ha a szélkirály a felhőket és villámokat, midőn az ég és föld között sétálgatnak, tűzbe veszi, hogy atyjuk a ködkirály és a tűzkirály miatt rajtuk boszuját töltse, nagyanyjuk, a föld egy színes szalagot (szivárványt) dob utánok és azon lehuzza magához. Azért is a cigányok, ha egy vendégök haza akar sietni, őt marasztalva, ezt szokták mondani: Hisz anyádnak nincs szivárványa“ (tre dajake na hin sztrafelyi) azaz: nem huzhat haza, mint a föld felhőket és villámokat! Oly férjéről pedig, ki mindig neje körül forog, azt mondják az erdélyi sátoros cigányok, hogy az felhő és neje a szivárvány (jov hin muchlyi, joj hin sztrafelyi), azaz a férfit úgy huzza neje, mint a felhőt a szivárvány. Megjegyzendő az is, hogy a köldök neve *chev* (lyuk) vagy *bar* (hegy) és a köldök zsinoré *devleszkero selo* = Isten zsinora, a mi a szivárvány neve is. A természeti tüneményeket magyarázó és megörökítő hasonnemű hitregékből igen sok van benne, a cigányok dalaiban. A délvidéki sátoros cigányok így énekelnek:

<i>Úpro bar mre számász,</i>	<i>A hegyen voltam,</i>
<i>Csereszrobar hagyigyom,</i>	<i>Menykövet szedtem,</i>
<i>Fel sukare sztrafelyi,</i>	<i>Szép szivárvány alatt</i>
<i>Akor szigesz me paszlyom;</i>	<i>Aztán gyorsan elszaladtam;</i>
<i>Piraveszke bar dinyom,</i>	<i>Szeretőmnek adtam a követ,</i>
<i>Dsimasztar me leszke szom!</i>	<i>Mindig az övé vagyok!</i>

E mennykőről, ezeket mondja a néphit:

A villámok akárhányszor eltévesztik utjokat és valamely hegyen szörnyet hálnak, azaz kövé változnak. A ki ilyen sárgás színű, hosszukás, sima „mennykövet“ talál és magánál hord, az minden vállalatában szerencsés lesz. Bizonyos betegségeknel, pl. az eskőrnál, e könek porrá tört részét bizonyos italokba keverik és neki különös gyógyító hatást tulajdonítanak. A hol ilyen mennykövet (*csereszrobar*) lehet találni, ott a fűvek is kiváló gyógyító hatásuak.

A legmagasabb hegységek a szélkirályéi; itt tanyászik ő és itt van a „macskák hegye“ (*bar macskengre*) is. Az erdélyi sátoros-czigányok azt hiszik, hogy oly emberek lelkei, kik az életben sokat vétkeztek, néhány évig fekete macska alakjában, fent a havasokon koberolnak. Ezek a macskák uj holdkor néha egy követ tojnak, melylyel akárminő zárat fel lehet nyitni és minden követ aranynyá lehet változtatni. Az erdélyi vándor-czigányok a fogarasi hegységet tartják macska-hegynek.

Az erdélyi czigányoknál szokás, hogy pünkösdkor kora reggel kiki egy dombra megy fel és ott annyi tojást tör szét, mint a hány elhalt tagja van családjának. A kinek álmában gyakran megjelennek elhaltjai, az valamelyik hegyen ételneműeket és el azon hitben, hogy ezzel megnyugtatja őket.

Míthogy hitők szerint a holtak lelkei a havasokon tanyáznak, a czigányok bizonyos borzalommal kerülnek a magasabb hegyeket.

Közép-nagyságu hegyeket „holdhegyek“-nek (*bar csoneszkro-nak* vagy *csoneja-nak*) neveznek. Hitük szerint e hegyek ott keletkeztek, hol a holdkirály kapaszkodott anyja, a föld ruhájába. A délvidéki czigányok szerint eme hegyek a „összük hegyei“ (*bare mesechengre*), hol a betegségek szellemei tanyásznak.

Az erdélyi sátoros-czigányok egyik mondája így hangzik: „Ez előtt sok ezer évvel a napkirály egy gyönyörű aranyhaju feleséget vett el, s midőn ezt a holdkirály látta, ő is utnak indult, hogy magának aranyhaju feleséget szerezzen. Bejárta az egész világot, de aranyhaju leányra nem bukkant; végre sok keresés után, kapott egy ezüsthaju leányt, kit nőül is vett. Neki



is és a fivérének, a napkirálynak is idővel nagyon sok gyermeke lett. Egyszer a napkirály így szólt testvéréhez: „Tudod mit, együtt meg gyermekeinket, a csillagokat.“ A holdkirály beleegyezett. A napkirály csakugyan megette gyermekeit, a csillagokat. E miatti bánatában meghalt aranyhaju neje. Most már a napkirály meggondolta a dolgot s attól félt, hogy az ő neje is meghal, nem ette meg gyermekeit s így megmaradt a csillagok egy része. A napkirály már most megharagudott fivérére és azóta üldözi őt, úgy hogy mikor a napkirály jár az égen, a holdkirályt gyermekeivel, a csillagokkal nem lehet látni. A napkirály csak három leányát nem ette meg. Ezek a világ legszebb hajadonai. Néha nappal is járnak fent a levegőben és onnan fekete tüzes köveket (meteor) dobnak a földre. A föld megharagudott a holdkirályra és nem engedi, hogy a fia őt, a földet nappal lássa. A holdkirály családja annyira felszaporodott, hogy gyermekei, a csillagok már nem férnek meg az égen. Azért néha látjuk, hogy egy-egy gyermekét, egy-egy csillagot ledob a földre, a hol ez kis csigává (csercskerri, égi ház) változik és meghal.

Czigány néphit szerint a hold nagy gyermek-barát. Fent a hegyeken nő egy virág, melyet meddő nők használnak. Az asszony, ki gyermeket kíván, két madár bizonyos részét holdtöltekor valami hegyen a földbe ássa s azt hiszi, hogy ezután csakhamar anya lesz. Az erdélyieknél még az a szokás divik, hogy terméketlen nők számartejben kölest, tökmagot és bodzafa-szenet főznek, ezt holdtöltekor egy hegyen elássák és a holdra pillantva e szavakat mondják: Adok neked enni; adj te nekem azt, a minek véretem kell enni adnom. (Me dav tute the ehal; de tu mange adalesz, kaszke me muszinav the det mire rat.)

A holdkirály hegyein található néha kis fényes kő, (hamléges csilla, fehér csillám), a melyet szerelmi varázslatra használnak a nők, úgy, hogy porrá törik és a férfi italába keverik, s ezzel magok iránt szerelmet gerjesztenek. Ilyen hegyeken a boszorkányok minden pénteken gyűlést tartanak. Az ördög jelenlétében lakmároznak, mulatoznak és véreket adják az ördögnek inni. Talán innen a cigánynők átka: „az ördög igya meg a vérem.“ Az ilyen hegyeken olyan sziklák vannak, melyek esőzéskor vörösek lesznek; az erdélyi cigány néphit szerint ez onnan van, hogy oda az ördög vért csepegtetett. A kik az ördöggel szerződésre akarnak lépni, azoknak ily helyekre kell menni és ott éjjeli időben kívánságukat kijelenteni. Pénteken éjjel nem jó hegyeken járni, mert az ördög s a boszorkányok megölhetik az embert. Loko Rukuj nevű iszákos cigányt 1887-ben egy pénteki éjszakán a hátszegi hegyeken való barangolás után

másnap társai halva találták, testén az alkoholizmus okozta kék foltokat a boszorkányok ütéseinek tartották. Azt hitték, hogy a boszorkányok reáköptek és azután megfojtották.

Ily helyeken nem jó tüzet rakni, mert a boszorkányok összegyűjtik a hátramadt szenet és hamut s azzal az alvó embert behintve, testén undorító keléseket támasztanak. Ily mérges keléseket „boszorkány kenyér“-nek (*holyipakri maro*) neveznek.

A holdkirály hegyeiről még azt is tartják az erdélyi cigányok, hogy jó azokról egy maroknyi földet halva született gyermekek sirjába dobni, hogy ne jöjjenek a következő gyermekek is halva a világra. Általában a nemzésre és szülésre nézve nemcsak a holdnak, hanem a holdkirály hegyeinek is nagy befolyása van a cigány néphit szerint.

Azonban a cigányok hegyi kultuszában a napkirály hegyei a legérdekesebbek. A monda szerint az említett módon a napkirály által támasztott e nem igen magas hegyek némelyike „szerencsés hegy“-nek (bachtale bár) neveztetik. A hazai vándor-cigányok hite szerint fenn az égen valahol virágozik a „minden mag fája“ (*száve szumbeszko kast*), melyen a világ összes növénye terem. Erről a fáról a villámok lehozzák a gyógyfüveket, melyek aztán a bűvös asszonyok birtokába kerülnek. Ezt a híres fát a napkirály ugynevezett szerencsés hegyein is lehet néha-néha néhány percze látni, a mint a földre ereszkedik; ilyenkor a hegyre hullat gyógyfüveiből; az ilyen hegyeken termő gyógyfüveknek különös hatást tulajdonítanak. Ezt az égi-fát leginkább karácsony délutánján „a fácskák összeházasításánál“ (*bija kastengre*) lehet látni. E délutánon vándorcigányaink valamely „szerencsés hegyen“ a földbe szurnak egy fűzfát, meg egy fenyőfácskát és azokat vörös fonallal kötik össze: ezt a fácskák összeházasításának nevezik. Másnap elégetik e fácskákat és hamvukat különféle gyógyszerül használják. Karácsony éjjelén ugyanis a „minden mag fája“ az égből lehajolva a „házasított fácskák“ba fölötte nagy gyógyhatást ólt.

Téli lakásukat, putrijokat és barlangjukat ilyen „szerencsés hegyek“ közelében szokták építeni. E hegyek rendszeren domb forma kiemelkedések valami völgykatlanban. Azt beszélnek, hogy e hegyeken éjjel gyakran tánczolnak és mulatnak a tündérek; e hegyek közelében fakadó forrásoknak nagy gyógyhatásuk van. Gyenge gyermekeiket ilyen források vizében fűresztik, ugyszintén a nőket is, kik szép és erős gyermekeket akarnak szülni. De jaj annak a nőnek, a ki ily hegyen tisztességtelen dolgot cselekszik. Tudtán kívül egy fél emberi és egy fél állati lényt fog szülni, mely szülőjét minden éjjel álmában gyötri. Ily lény-

nek rendesen olyan feje van, mint azon állatnak, melynek nevét viseli az illető „szerencsés hegy.“

A napkirály ugyanis a ragadozó állatok pártfogója; minden szerencsés hegynek van állati neve is, pl. farkashegy, medvehegy, róhahegy.

Ha valakinek feltűnő nagy szerencséje van, azt szokták róla mondani: „Sok hust ázott el a szerencsés hegybe.“ (*Andro bachtalo bar bute maszjov chunagyasz!*)

Ilyen hegy állati nevét megváltoztatják, ha a hegyen őket valami nagy baj érte. Ily szerencsés hegyet nem szabad bemocskolni, sőt járni sem szabad rajta, mikor esznek, különben gyógyíthatlan betegségbe esik az ember. Az öregek kiköpnék, mikor ily hegyre lépnek vagy onnan valamit (füvet, galyat) elvisznek, ezzel mintegy bocsánatot kérvén a hegyi szellemektől.

A ki szent János vagy szent András éjjelén egy ilyen hegyre megyen s ott lefekszik, az megláthatja, hol és minő körülmények közt fog meghalni.

Deres Lázár fiatal sátoros-czigány 1889-jg úgy szépsége, mint iszákossága miatt híres volt társai között. Éjjel-nappali holt-részezsége miatt a vándorláskor nagy nehezére volt társainak. Egyszer kijózanította őt a csapat vajdája; titkon, hurokkal ellátott akasztófaállványt csinátatott és azt Szent János éjjelén elhelyezte egy szerencsés hegyen: azután rábeszélésték a mámoros Derest, hogy menjen fel a hegyre és nézze ott meg halálának körülményeit. Megtette s azt hívéen, hogy az ördögök mutatják neki az akasztófát, azóta nem ivott többé soha.

Ha az ember sz. András vagy sz. János éjjelén fel megy egy szerencsés-hegyre és ott csattantyu maggal megtöltött tojás-héjat rak maga körül a földre és e szavakat mondja: „Ó hét nagy hegy ura, te okos *Sujolak*, a tiéd leszek, ha előbb meglátom, hogy a te asszonyaid mit csinálnak!“ (*Oh rajéja eftabare barengre, oh tu godsiaivel Sujolakeja, me tute the avasz, kana majangle dikav, szotire romnyija keren.*) Megláthatja, hogy' a környék boszorkányai ebben a perczen egyenkint mivel foglalkoznak.

A *Sujolak* ismeri a világ összes gyógyfüveit és varázslatait, a miért is megragadták az ördögök és egy roppant sziklához lánczolták, hogy el ne pusztítsa őket és a világot is. Pünkösd éjjelén összegyűlnek azon helyen, a hol a *Sujolak* le van lánczolva, hogy neki ajándékokat adjanak. Ilyenkor a *Sujolak* bőszerűen szabadulni akar bilincseitől és majdnem széttépi azokat, de akkor megjelenik egy nagy sárga kigyó és néhányszor vé-

gig mászik a Sujalakon, mire ez egy évig, ismét nem tud megmozdulni helyéből.

A vén cigányok minden szerencsés hegyről, melynél elhaladnak, egy kis földet visznek magukkal, hogy azt halálukkor sirjokba tegyék rokonaik, mert ez megkönnyíti utjokat a tulvilágba. Az ily hegyeken legelő állatok felette meghiznak és termékenyek lesznek. Ugyane célra jó ily hegyeken gyikot, békát fogni s azt porrá törve azzal a házi állatokat néha-néha behinteni.

A szerencsés hegyek belseje, cigányaink hite szerint, üres, azaz a hegy „olyan, mint egy felfordított tál.“ Belsejében pedig kigyokká vagy galambokká változott emberek tanyásznak, kik ott rengeteg kincseket őriznek. Ha valaki szentségtelen dolgot tesz valami „szerencsés hegyen“, a napkirály a férfit kigyóvá, a nőt pedig galambbá változtatja. Ily hegyekben lakik az ugynevezett négyszemű szuka is; ugatása főleg az Almás és Homoród közötti hegy belsejéből hallszik ki. Ha ez állat, mely szintén sok kincset őriz, a hegyekből kijön, hogy vizet igyék, akkor tartós esőzés áll be. A ki e kutya ganájába lép, előbb-utóbb kincset talál. A kinek különös, de jogos és méltányos kívánsága van, az bőjtöljön három napig, aztán vigyen fel egy „szerencsés“ hegyre napfeljötte előtt egy fekete tyukból egy darabka hust, annak két tojását, továbbá két almát és állati vért; utóbbit megiszsa, a hust és tojást megeszi, a tojás héját pedig a földbe ássa; ekkor a boszorkányok nem árthatnak kívánságának (*holypa leszkre manyipneszke paguba na the kerem.*) azaz nem akadályozhatják meg teljesülését.

A cigányok hite szerint az erdő feletti hegyeken *Kesályik* (hegyi szellemek) laknak. A hegyeken lakó *Kesályi* szellemmel érdekes adata történt József főherczeg ő Fenségének. József főherczeg ő Fensége göböljárasi pusztáján is, mint más birtokán oláh sátoros-czigányokat telepített le egy domb oldalán, szép erdő szélén, patak közelében, újból építettvén azokat a hajlékokat, a melyekben ezelőtt 40 évvel boglyavető telepes cigányok laktak. Az új telepes első kifogása az volt, hogy az egykori pinczében, most agyagveremben egy *Phuvus* (földi manó) tanyáz, a ki éjjel háborgatja őket. Miután e verem betöltetett, azt állították, hogy a patakából kigyók és békák képeben *Nivasi-k* (vizi manók) kelnek elé. Ő Fensége hiába hivatkozott arra, hogy az erdő feletti hegyeken az ő hitük szerint *Kesályi-k* (hegyi szellemek) laknak, a kik megvédik őket a Nivasiktól. Végre mégis meg kellett nekik engedni, hogy a barákat elhagyva, sátrakban tanyászszanak.<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> L. bővebben József főherczeg ő Fenségének egy nagyobb cikkét,

## Visszhangok.

### A csiksomlyói visszhang.

Csikmegye a természet legmeghatóbb és gyönyörűbb játékaiban sem szűkölködik. Már tettünk említést itt ott a maguk helyén Csikmegye visszhangjairól. De alig van párja a csiksomlyói két Somlyó között lévő visszhangnak. Sőt a mint Orbán Balázs (Szék. Leir. II. 20. l.) megjegyzi a visszhang Európa első rendű visszhangjai közé tartozik a mennyiben 15 szótagot tisztán, ropogosan ad vissza, például sebesen mondva ezt: „A kerek kerekét kereken kerekíti kerekre.“

A Nagy-Somlyó délnyugati szélén magasan álló nagy bükkfa és a Kis-Somlyón lévő szt. Antal-kápolna közt egy diagonális vonalt húzva, e vonal közepetáján, ott hol a többint egy nagyobb szántó föld felső s mindeniknél emelkedettebb mezsgyéje (borozdája) alatt egy önálló borsika bokor van, megállva és a Sz. Antal-kápolnának fordulva, kell a mondatot sebes ropogosan kimondani.

E visszhangot az 1860-as évek elején valami vadászok esetlegesen fedezték fel.

Nevezetes e visszhangnál az, hogy a megjelölt pontról bármely irányba fordulva is, a visszhang kisebb-nagyobb mértékben megvan, sőt a két somlyó közti völgy-nyilat vagy inkább hegynyaknak fordulva kettős, a mennyiben a szt. Antal-kápolnáról ropogósan a Nagy-Somlyóról pedig elmosódó zugásszerűleg hangzik vissza, de hangzik az a somlyói templom, sőt Csik-Szerda-felé fordulva is.

Azonban e visszhang csak a téli időben bir ily nagy terjedelmességgel, midőn hó borítja a vidéket, nyárban már sokkal gyengébb. E visszhang helye alig  $\frac{1}{4}$  órara van a főgymnaziumi épülettől. A ki a visszhang kellemei iránt érzékkel bir még téli időben is gyönyörélményt szerezhet magának.

### A gyilkostói visszhang.

Nevezetes továbbá még a Gyergyó-Szentmiklós határ részén a Gyilkostónál lévő visszhang, mely a nagy Czohárd irányából nagyszerű dörgedelemmel adja vissza az elkiáltott szókat, egyes neveket, sőt rövid mondatot is. A mint Orbán B. meg-

mely megjelent 1893. május hó elején ő Fensége pártfogó kiadása és közreműködése mellett „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn“ cz. alatt megjelent új folyam első füzetében dr. Herman Antal szerkesztése mellett.

jegyzi itt a visszhang fegyvereik sortűzelésére mennydörgésszerűleg felelt vissza.

Egyes neveket az itteni visszhang 3—4-szeresen visszazeng. A Gyilkostóhoz kirándulóknak e visszhang egyik kellemes szórakozását képezi.

#### A kerékszéki visszhang.

Egy másik nevezetes visszhang van még a *Kerékszéken*, mely — mint Borszék egyik kiránduló helye is méltatva van — Alsó-Borszék és a fürdőtelep között emelkedik. A Kerékszék egy látványilag is gyönyörű alakzatu mésztuff-hegy, mely csillámpala fénylő talapzatra helyezkedve, nemcsak a geologusok előtt, hanem a borszéki kirándulók előtt még az által is gyönyörködtető és kellemes szórakozási perczekeket nyújtó hely, hogy az ott lévő s már a banlangoknál is látható jégbarlang bejáratán felül egy pontról 8 szótagot tisztán és érthetően visszamondó meglepő visszhang van. A barlangba bejárás féletti e nevezetes pontot könnyen meglehet találni az által, hogy délre fordulva és a szemben lévő hegynek irányozva a hangot addig próbálgatja az ember, míg a neki mondott szótagokat tisztán és érthetően mondja vissza. Különbben e pont tudtunk szerint ujabban már jelölve is van, úgy, hogy ma oda és vissza könnyű a turistáknak és fürdővendégeknek is eljutni.

#### A Szent-Annatói visszhang.

Szintén kellemesen ható visszhangra találunk a Szent-Annató templomszerű, gazdag lombozatu fenyők által koszoruzott, zárt, majdnem szabályos kör alakú katlanjában, hová az elkiáltott „*hopp-hopp*“ vagy a puska durranás „a zenei akkord négy alap hangja szerint“ harsog vissza a tó körbéczeről.

Tehát a természet e csodás helyei elbűvölő látványosságuk mellett, míg e gyönyörködtető visszhangokkal is lekötik az Isten mindenható hatalmának, és teremtő kezének alkotásait és remek műveit bámuló emberi léleknek és szíveknek, minden tehetségeit és érzelmeit.

Valóban Isten léte minden sziklaszemen és tó gyöngyfényében világít, mint égő nap, de szemünk bele még sem tekinthet.

Minden lépten-nyomon egy-egy csodás tünemény, melynek szemléleténél elég alkalma van a hívő léleknek, hogy e szépségek alkotójához felemelkedjék.

## Csikmegye barlangjai.

Csikmegye barlangjairól Losteiner kézírata 44. szakaszában ezeket jegyzi meg: „Habet inferior Csik duas Speluncas sulphuris foecundas, quarum unica ad fines Tusnadiensis versus meridiem celebrior, se se communicat Háromszékiensibus, et de hac specu fertur: quod aves praetervolantes virtute ex halationum soffocet; alteram haud dissimilem sitam esse in sylvis supra Szentmárton nuncupatum pagum plurium fert testimonium.“ Ezek szerint az egyik barlang lenne az ugynevezett *torjai kénbarlang*, a Csik és Háromszék határvonala szomszédságában, mely akkor e szerint Csikhoz tartozott, de mely ma Háromszék határán esik. Erről említi Benkő József Spec. Trans. 391-ik lapján: „Inter naturae prodigia referendus mons sulphureus prope Lázárfalvam ad rivum *Büdöspatak* nuncupatum conspicuus, qui tricenis non plus annis desertam sulphuris fordinam querulatur.“ A másik pedig Szentmárton feletti téren említettik.

Ámbár a torjai kénbarlang a szomszéd Háromszékmegye nyugati határvonalán fekszik, de miután a természet e legcsodásabb jelensége, melynek Európában is csak a Terra Lavoronál Nápoly tartományában van egyetlen párja, Csik délkeleti határvonalán talán még hozzáférhetőbb, mint Háromszéknek: azért néhány rövid vonást róla idejegyzünk.

A torjai Büdös egy 3580 lábnyi, illetőleg 1053 meter magasra a tenger színe fölött emelkedő hegy, alján elterülő trachyt romok, kiégett halvány sziklaomladványokkal. A vészes kénbarlang e kénjárta és tűzperzselt, itt-ott borzadályos örvényekkel átszótt hegynek falmeredeken egész a tetőig emelkedő sötét sziklafal oldalába mélyül be. E barlang a sokszori beomladások miatt ma csak 10 lépés, illetőleg 14 meter hosszú, 9 láb, illetőleg 2 méter széles és 15 láb, illetőleg 2—6 méter magas és 555.5-öre fekszik a tenger színe felett. A barlangüreg balról jobbra kanyarodva szűkül egybe. Feneke mintegy hét lábbal van mélyebben, a barlangnyilat színvonalánál lejtős mélyedéssel. E barlang sötét öbléből már messziről a légkört megfertőztető szénsavval kevert rezgő kénfolyam száll fel, mely a szikla falain bizonyos magasságig finom sárgás kénkivonatot (kénsublimát) rak le, mi a felszálló gőznek a hideg légkörrel való érintkezése által fejlődik ki. Ugyanezen érintkezés folytán a barlang fenekére a sziklák szögleteiről vízecseppek gyöngyöznek alá. E lecsepegő vizet, melylyel a gyenge fájos szemeket mossák, aláhelyezett kis faválukat és cserép edényekkel fogják fel. E tiszta, átlátszó, erős kén-szagu viz, mely az elgyengült látidegek megerősítésére bámula-

tos gyógyhatással bir, a szemet nagyon csipi, de huzamosabb használat által már számtalan szembeteg gyógyult meg, sőt egészen vakok is nyerték ott vissza látásukat.

E barlangot különösen szemfájósok és köszvényesek használják. Egyetlen lélekzés a barlangban bárkinek halált okoz vagyis életébe kerül. A szenvedő betegek a barlangba csak elfojtott lélekzettel mehetnek és minden perczen kiszaladnak új lélekzétvételre, vagy csak testükkel vannak a kengőzben, míg fejüket a kengőzfolyam színvonalán felül tartják. E kengőzfolyamban a test bizonyos jótékonyképes melegítő hatást érez, mely a legmegrögzöttebb köszvényeket, reumát, kihüléseket is meggyógyítja. E barlang halottjai már egy kis temetővé alakították át a barlang hegy lankás alját.

De oly kedves és elragadóan vadregényes e hely, hogy eljönnek oda, nemcsak azok, kiknek szívvirágait a betegségek és csalódások dere leforrázta, hanem azok is, kik végzett munkájuk után szórakozás s főleg az élet balzsamát az egészséget vidorabbá tenni sietnek.

A Büdös barlang csepegésének chemiai összetétele dr. Ludwig tanárnak 1890-ben eszközölt elemzése szerint a következő:

	10 liter vízben
Kaliumsulfát	0·887 grm
Natriumsulfát	0·399 „
Chlornatrium	0·309 „
Vassulfát . . .	1·119 „
Aluminiumsulfát	13·468 „
Calciumsulfát .	2·199 „
Magnesiumsulfát	0·459 „
Kovasav . . . . .	1·250 „
Szabad kénsav . . . . .	13·941 „

Dr. Ilosvay Lajos műegyetemi tanár vizsgálatai alapján már nemcsak azt tudjuk, hogy „a gázkeverék 95·49% szén-savból 0·56% kénhidrogénből, 0·01% oxigénből és 3·64% nitrogénből áll, hanem azt is, hogy a Büdös barlang a világhírű nápolyi *kutyabarlangot* úgy gázainak összetételével, mint terjedelménél fogva sokszorosán felülmulja.

Ilosvay számítása szerint évenként legalább is 723,000 köbméter, vagy 1.425,000 kilogramm szén-sav és 4200 köbméter vagy 6400 kilogramm kénhidrogén ömlik ki a barlangból.

„A *Gyilkosbarlangban* a szén-sav és kénhidrogén mennyisége 94·6%, a *Timsós barlangban* 94·74%.” Mindhárom barlang egy közelségben, mint a természet játéka valóban bámula-



tunk tárgyát képezi. Mikből látszik, hogy ily szabad kénsavat, gázkeveréket és összetételeket a természetben eddigelé csak Amerika néhány folyója (Rio Vinagre), Uj-Granada egy meleg forrása, Tenesse és Jáva egy-két vize produkál; és eljön az idő, midőn a *Büdösbarlang* Jáva mérgevgölgye, Izland forró iszapot okádó geysirei, Baku öröktüze, Italia tüzes lávát ontó vulkánjai mellett foglal minden nemzet geographiai tankönyveiben helyet s midőn e természeti ritkaság csodájára, a már alig 3—4 óra járásnyire lévő kézdi-vásárhelyi vasuti állomástól a turista és nem turista világ mintegy bucsujáratot fog — mint Jókai is megjegyzi — rendezni.

A *Büdösbarlang* a Tusnádtól a sz. Annató vagy Bükszád felől jöve gyalog 4—5 óra, Seps-Szentgyörgytől, hol most már vasuti állomás van, 40 Brassótól 74 kilométer távolságra fekszik.<sup>1)</sup>

S ha majd Csikot is vasut vonal fogja metszeni — mi meg lesz egy pár év múlva — e kénbarlangnak sok bámulója s nagy jövője lesz.

A torjai „Büdös“ fürdőt és kénbarlangot, melyet ma hovatovább nagyobb és nagyobb számmal látogatnak a turisták és fürdővendégek, — vonzóbbá és hiresebbé teszi a Bálványosvár romjai alatt vagy is a barlang aljában felállított nevezetes gyár, mely sűrített szénsav előállításával dolgozik. A szénsav sűrítő gyárat mely „*első magyar szénsav-gyár*“ nevet visel br. Apor Gábor segesvári főispán ur állította fel a büdösi kénés és szénsav-barlang gázainak értékesítése végett.<sup>2)</sup> Tudtunk szerint a. pojáni „Vé-

<sup>1)</sup> Lásd bővebben az Erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírását EKE. kiadása 1891. Kolozsvártt 205. stb. l.

<sup>2)</sup> A nagy anyagi áldozatok árán s főleg roppant sokba került felszerelési költséggel épült szénsav-gyár a Bálványosvár délnyugati része és a Büdös-hegy keleti oldala között lévő kis tisztáson az országuttól jobbra a Bálványos patak mellett fekszik. A kénbarlangból a szénsavat a Büdöshegy keleti oldalán a föld alatt csaknem függőlegesen aláereszkedő irányban a Bálványospatakán át ólomcsöveken vezették le mintegy négykilométernyi távolságra a nevezetes gyárba. A csövek a barlang szádánál a föld alatt nyulnak be annak belsejébe.

A kitünő szerkezetű szivattyugépeit hatalmas gőzmozdony hozza működésbe; a csöveken letoduló szénsav, mint gáz három kis kazánon át óriási kazánba jut, honnan visszatérve a középső kisebb kazánba, ott megtisztul és csepfolyós alakot ölt; ez a tulajdonképeni szénsav, mely hőszzerűen is jegecedik. Kilenczven légkörnyomással sűrítik a szénsavat, még pedig oly formán, hogy 1 nsz.czentiméternyi felületre egy kilogramm légkörnyomás esik.

A nyert szénsavat méternyi hosszúságu kovácsolt vasedényekbe huzzák le, természetesen légmentesen. Egy edény tiz kilogrammnyi szénsavat fogad magába s napjában 15 ily edénnyel összesen 150 kl. szénsavat nyernek a barlangnak szénennyel kevert gőztömegeiből. A szénsav anyag kiapadhatatlannak látszik, mert minél inkább szivattyuzzák, annál jobban özőnlík fel a föld belsejéből.

nus“ név alatt forgalomba bocsátott ásványvizhez vegyített „sűrített szénsav“ nagyon emeli e savanyu viznek mind értékét, mind pedig kelendőségét.

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1893. évről szóló jelentése szerint a folyó szénsavra a kereslet oly nagy volt említett év nyarán, hogy a gyárak alig voltak képesek a megrendeléseknek eleget tenni.

A бүдösi szénsavszűrítő gyárnak a kénes és szénsav-barlang gazdag gáztartartalma mellett bizonyára nagy és szép jövője van.

A Csikmegye határvonalán lévő torjai kénes és szénsav-barlangnak ezen mintegy melesleg történt fclemlítése mellett mint nevezetesebb barlangok megemlitendők:

A csikszentimrei határ nyugati osztályában a Szentimre és Szentkirály községek határvonala mellett a Csihaj nevű hegy alján a Regepatak fejeánél van az ugynevezett „Bүdös“ barlangszerű mélyedés, mely egy tűzhányó maradványára vagy egy felhagyott kénbánya romjaira mutat. Miután pedig az akörül elterülő egész hegységet Bүdös-nek nevezik, több mint valószínű, hogy a torjai Bүdösnek egy hasonszerű másolata, vagyis a Hargita hegyláncz egyik vulkanikus kitörésének maradványa, mely folyton tartó gázkiömléseivel hirdeti, hogy ama hegység kebelében valaha óriási forrongás volt és hogy ennek még ma sincs vége.

A kihűléses betegek e barlangszerű mélyedéseket, melyek erős kénes és szénsavkigőzlgéssel birnak, gyakran látogatják. Mindezek a maguk természetű vadonszerű állapotukban minden gondozás nélkül vannak. Azért irék barlangokról, mert e helységben több ilyen kénes kigőzlgésű pont vagyon, melyeken e gázak suszorogva törnek fel a földből. Azért nevezik „süllögők“nek is.

E barlang hossza 5—6, szélessége 4—5 és mélysége 3—4 lábra tehető. A betegek derékig bele állanak a mélyedés fölött fölött átnyújtott fákra mint ülőhelyekre leülnek és úgy melengetik fájos lábaikat vagy más beteg testrésztüket. Ugyanazon hatást szűli, mint a torjai vagy csicsói barlangok kigőzlgései.

Tehát ennek is kénes és szénsav kigőzlgéseit szűrítő gyár felállításával ép úgy lehetne értékesíteni, mint a torjai barlangét. S talán el is jön az idő, midőn mindezekre a mainál több figyelmet fognak fordítani.

A gyár csak a haza határain belül értékesíti a termelt szénsavmennyiségét. (L. az EKE. Erdély 1892. VI. f. 244—250 ll. Torja környéke. Mihály Jánostól.)

Ugy halljuk, hogy e barlang szénsav tartalmának kihasználása végett már haszonbérletbe ki is adatott egy vállalkozónak.

2. A Csik-Szentkirály község határán lévő Szemeskő barlangja. A szemeskő kősziklája a községre néző havasi kaszálók kopaszos területéből emelkedik ki mintegy 800 m. magasra és a Szentkirály, Szentimre közötti határvonaltól északnyugatra és a Büdös nevű helytől mintegy félóránnyira fekszik. A kőszikla belsejében rejtőzködő barlang üres 6—8 láb hosszú és 4—4 láb széles és magas a jelenlegi állásában. E barlangüregben rejtegetett gazdag kincsekről és óriási mennyiségű aranyról a néprege még most is sokat beszél. Annyi bizonyos, hogy ama tatárdulások idejében, midőn őseinknek annyiszor kellett elhagyni tűzhegyüket és az alakuló községekből az erdők vadonjaiba rejteni asszonyaikat, gyermekeiket s kevés vagyonukat, e kősziklabarlangja egyik menedék helyét képezte a csikszentkirályi lakósnak.

Az óriások által ott őrizett kincsekről szóló népmese is onnan veheti eredetét. A barlang most mindenféle törmelékekkel betelve medvék és rókák téli lakhelyeül szolgál.

3. Nevezetes tüneménye továbbá a kincsével gazdagon kináló természetnek a Csicsó község határán az öreg Hargita oldalában a Bétafőnél lévő kénes, s talán együtt szénsavas kigőzölgésekkel bíró barlang, mely — mint az ásványos vizeknél is említve lesz, — a torjai kénes és szénsavas barlaggal, melynek chemiai vegyelmzését is adám, minden tekintetben egy természetű, egy gyógyerejű s annak egy kis vulkánikus testvére, vagy mondhatnók, a szemünk előtt mai óriási nagyságában kiemelkedő Hargita alakulásának és az alakulással járó belső forrongásnak utójátéka. Mi arra mutat, hogy az alakulási vagy képződési folyamat még nincs bevégeződve és ilyen utótünettel a megye területén több helyen találkozunk.

A nép e szép természeti tüneményeket az ő külső és belső érzékeire gyakorolt hatás folytán mind a jellemző „Büdös” néven nevezte el. No hát, ha e helyek büdös és hozzá gyilkos, ember és állatölő gázokat terjesztenek a mi lég és légtől elevenített életkörünkbe, nem is nevezhetjük más, mint a *büdös, gyilkos* stb. neveken. Azonban e helyek és az itt kigőzölgó kénes és szénsavas gázok ma, midőn a fény, villany, delej, gőzök stb. oly szerepet játszanak, mégis több figyelmet és nagyobb méltatást érdemelnének.

4. Van a sok minden kincset magában rejtegető Hargitának Madéfalvához tartozó részén, a Mihály havason egy olyan *hógödör* vagy jobban mondva barlang, hol a hóval telerakott

forrás körül még június hó végén, sőt sokszor egész nyáron és éven át lehet havat és jeget találni. Ime a jóságos Isten a szá- munkra minden jóval ellátott természetben még a nyári időre is gondoskodott természetes jégpinczéről és hóveremről. Csak épen egy czukrászdára nem akadtunk még ott fenn a Hargita valamelyik csendes keblén. Ha székely rabonbán és későbbi őseink, midőn még ott fenn laktak, — mint bérczi sasok — a Hargita s Kárpáthegyláncz sötétes rejtélyeiben akár közegészségügyi szempontból, akár habos kávé, fagylalt s más hűsítő szerül a nyári idők folyamán használták-e ama természetes jégvermet nem tudjuk, de ha mi angol nép volnánk, eddig a Mihály havason lévő jéggödör egyik világhírű jégbarlang lenne egy mellette álló hason- hírű czukrászda, sörcsarnok stbivel ellátva.

5. A borszéki fürdőtől félóránnyira fekszik a *Kerékszék*, melynek nyugati hegyormán láthatók az ugynevezett *Medvebarlangok* sziklacsoportozatai. Legelőbb egy, e sziklákba bevéselt folyosó áll. Itt van a *Medvebarlangok* sziklakapuja. „Kétfelől — írja Orbán B. — 10—12 öl magas sziklaszál tornyosul fel, mint titokteljes Sphinxnek ürbe bámuló feje“, a szikla tetején kis fenyők inognak a szél fuvalmára, a sziklák hófehér oldalait gyönyörű zuzmók (*Lichen*), mohák, más sziklanövények (*Campanula carpathica*, *Primula auricula*, *Pod concinna*, *Mochrina mucosa* stb) díszítik, s rojtozzák mintegy büvszegélylyel körül e festői sziklaportalét, melynek varázs nyilatán lehet behatolni a szirt-romok festői tömkelegébe.“<sup>1)</sup>

„E sziklák legujabb képződésű mészkőtuffból állanak, melyek habkönnyüdedek, hófehérek s a mellett egész óriási mérvben vannak átlyukgatva, kivésve, elannyira, hogy nagyszerű folyosók, fedett alagutak, ampitheatraliter alakult sziklamedenczék, diadalkapuk, feltornyosuló diszgulák, sziklaerkélyek, sötét, félelmes, de a mellett mégis vonzó barlangok veszik körül a szemlélőt, ki egyik ámulatból a másikba esik s nem talál szavakat csudálata kifejezésére; tovább rémletes kőhasadások, egymással egybeköttetésben lévő folyosók, oszlopos csarnokok egész tömkelege tárja fel titokteljes, vonzó s mégis visszariasztó meneteit. Ezen sötét, hűs, napsugaraktól ritkán érintett folyosókban pedig lopva-nőszők (*Cystopteris montana*, *Polypodium Robestianum*, *Cheilanthus odora* stb), más árnyat szerető növények, mohák s világosság kerülő virágtalan cserények (*filices*) tenyésznek, míg a sziklák rétegeiből zuzmok, csöngék (*campanulák*) függenek alá, s más sziklanövények pompálkodnak. Valójában oly szép,

<sup>1)</sup> Lásd Székelyf. II. köt. 125 lap.

oly meglepő a szikláknak ezen műterme, hogy azt leírni lehetetlen.“ (Ugyanott.)

Ujabb időben az itt egymással szemben álló és égre meredő óriási kirugványu sziklát *Széchenyi* és *Teleki*-szikláknak nevezték el. A magyar szabadság ez óriásainak e világon állandóbb és óriásibb emlék alig is gondolható.

Régen, midőn e táj magányosabb és vadregényesebb vala, medvék tanyáztak ezen sziklák üregeiben, innen ered a medve barlangok neve is. Most azonban a körüllevő erdőségek és vadállatok gyérülésével a vadállatok által egykor sűrűn lakott barlangokat különféle emberek és turisták is látogatják.

Meg is érdemlik a természet e bámulandó különlegességei a megfigyelést, mert Isten mindenható művészi kezének remekeit hirdetik e sötét üregek gyérhomályu légullámjai is.

6. Ugyanitt a *Kerekszékb*en a *Medve*-barlangtól mintegy 1000 lépéssel alább, a hegy délre néző oldalában van a *Jégbarlang*. Valóban a gondviselés a természet minden kincsei és szükségleteiről gondoskodott itt és ellátta mindennel Borszéket, melynek közelében a jégbarlang van. A jégbarlang bejárata igénytelen kis üreg, mely meredek sziklafal oldalába nyílik. Nem is valami nagyszerű és mintegy 120 lépés bejárható hosszal bír. Folyósója néhol oly szűk, hogy csak karcsu termetű egyének hatolhatnak át rajta. Másutt veszélyes szirtüregek felett kell a sikamlós oldalakon tova csuszni. A barlangban még a legmelegebb nyári napon is 3—4 fokú hideg van.

„Ezen mészkőtűf sziklába vésett barlang háttüregeiben mindig van jég, mely akként képződik, hogy a hegyben fakadó ásványviz a szikla ritka hálózatán átszivárogván elpárolgása felémészti a hőséget, mit a kívülről vékonyan szivárgó lég nem egyensúlyozhatván, nem egészítheti ki azon szükséges hófokra, hogy a víz cseppfolyós állapotban maradjon s ekként jéggé alakul, még pedig oly szilárd jéggé, hogy az bajosan vagdalható, sőt azután sem könnyen olvad, minek ismét természettani oka van, mert a szénsavanyos viz sok ásványrészt olvasztván fel, az a fagyáskor kiválik, függve marad s egyenlően oszolva, összefoglalja a jég szemcséit. E barlang nemcsak kirándulási helytül, hanem egyszersmind jégvermül is szolgál a fürdővendégeknek, kik a nyár forróbb napjaiban innen vitetik a fagyalt készítéséhez szükséges jeget.“

Meg kell még jegyezmem, hogy a jégtömeg nem annyira nagysága, hanem diszítéseit által tűnik ki: e diszítések a fáklyaláng minden lobbanására más és más alakot mutatnak. Valóban oly megható változataival találkozunk itt a teremtés mesterké-

letlen remekeinek, hogy a hívő lélek mintegy önkénytelenül kiált fel: „Isten, kit a bölcs lángesze föl nem ér, csak titkon érző lelke óhajtva sejt, léted világít, mint az égő nap, de szemünk bele nem tekinthet.“

De halljuk a borszéki jégbarlangról, mint mond a rege?<sup>1)</sup>

A ki Borszéken megjelent s annak nevezetesebb pontjait megtekintette, tudni fogja, hogy a „Kossuth“-kuton hátul a „Kerek szék“ déli oldalában minő érdekes mészkő-alakzatok vonják magukra az ott járók figyelmét, és a borpatak fölött emelkedő hegy meszes szikláinak déli párkányzata alá mélyen benyuló jégbarlangok is a vendégek kandiságának egyik főbb tárgyát képezik.

Ezen barlangok a rege szerint egy sok évszázadok előtt itt létezett tündérvárnak akkor igen pompás és biztos alagutjai voltak, melyek szép föld alatti folyosó alakjában mérhetlen meszszeségbe nyultak el s szolgáltak a szép szellemek láthatlan közlekedéséül földünk távoli részeivel s mint állítatják, sok fülkékkel voltak ellátva, melyekben akkor a korunkbeli különféle honi és külföldi legizletesebb és az ingyenczeket is teljesen kielégítő drága borokkal s nemesebb nektárokkal vetélkedő folyadékok voltak nagy mennyiségben összehalmozva azon szőlők nedvéből, melyek alább e hegy oldalán diszlettek, — csak szép tulajdonosnők tudhatták, minő szükségre. Mi is azonban, ha regénk füzésével tovább haladunk, be fogjuk látni, hogy a vár szép lakóit e tekintetben jogytalanul gyanusitanók, mert ama nektároknak más rendeltetési heije lehetett.

Ez a vár állítólag, mint tündéri kéjlak, igen nagyszerű és fényes volt, falai a carrarainak nem engedő szárhegyi finom márványból rakvák, különféle értékesebb fémlemezekkel fedve, szemkápzáztató ezüst oszlopokon nyugvó arany csillagokkal behintett erkélyekkel és aranyozott porphyr obeliszkekkel, melyeknek hitregés alakokban gazdag faragványai és metszetei a legmerészebb fogalmat is tuhaladták. Belől megszámlálhatlan sok osztályzatu fényes lakok, melyeknek butorzatai a művészetek arany és ezüst remekeiből gyémánttal gazdagon ékitve valának s brilláns- és saphirtól tündöklő csillárai nehéz arany lánczokon függve, meg a falak ezüst és arany himzetű finom háromszintű bársony szőnyegein drága kövekkel kirakott arany keretekben ragyogó nagy ezüst tükrök s egyéb — ki tudná mind elszámolni, még mennyi? — drágaságok éjjel is bűvös fényt árasztottak a vár belsejében s különösen a termekben, melyeknek több

<sup>1)</sup> A „Székelyföld“ tárczája. I. évf. 16. sz.

csodás tüneményei közt az itt-ott bizarr rendezéssel szétszórt büszke daliák s néhol igéző nymphák élethű és nagyságu képei a szemet bámulatra ragadták, s a művészetek annyi ragyogványai ép, azon sötét korszakban, melynek homályába előrehaladott korunk alig képes a tudomány fáklyájával egy kissé behatolni, a Phidias vésőjét, meg az Apelles ecsetjét is megszegyenítették volna, ha nem kellene arra gondolnunk, hogy a tündéreknek a művészet terén is hatalmukban állott sok minden csodás és természet fölöttinek látszó dolgokat előbűvölni.

A vár szép lakói czedrusok, platánok és pálmák rendezett sorai között mozaiak kirakatu széles és kényelmes ösvényen jártak hirdetni a közeli lobogóba, mely akkor ezüsttel szegélyezett remekművü márványkerítéssel lön elzárva a szabad tértől, vagy inkább az angol mintájú parktól s aranymedenczében a gyémánt és smaragd csak úgy tündöklött a forrás ezüst habjaiból, mintha a nap szállott volna le oda fürdeni. Még csak a főkut gazdag forrásának aranyköpűje és ezüstrostélyzatu kerítése részesült ily ragyogó diszitményben. Emberi nyomnak azonban ott, akkor semmi hire, helye sem volt, mert azon időben még a közelebbi vidékeket is, hol most népes helységek diszlenek, szarvasok s bölények által lakott ős erdők borították.

Történt azonban, hogy egy alkalommal ezen erdőben még is vadászkürtök harsantak meg. Szármint, némelyek szerint Szármiszt<sup>1)</sup>, a dák király fiát keresték emberei, a ki lelke röptének atyja fényes udvarában nem találván elég tágas tért, vagy az ország nagyobb havasai közt tartott vadászatokban szerette csilapítani délczeg szenvedélyeit, s egy nagy hajtó vadászatban a rengeteg erdők között több napi kalandozás után ép' ide tévedett. Csak apródja volt vele: egy fiatal szármát nemes, meghitt embere, kinek neve az idők moha alatt szétporlott, s a véletlen úgy akarta, hogy annyi bolyongás után éhségtől gyötörtetve s fáradságtól kimerülve, a mondott vár alá vetődjék.

Ez rendkívüli büszke pompában fénylett, a déli falai alatt sötétlő völgyben lezugó úde vizü és akkor pisztrangokkal tulgazdagon népesített mai borpatak fölött. S mekkora volt meglepetése, midőn a fényes tündérlak e zord havasi rengetegben szemibe tünt! Hevenyében ő maga sem tudott volna nevet adni érzelmeinek a bámulat, gyönyör és megdöbbenés különböző benyomásai alatt, s a rendkívüli látvány, melyről az előbbi percekben sejtemei sem valának, őt teljesen zavarba hozta, miután nem fejthette meg azon talányt, hogy ily rengeteg közt, hol a

<sup>1)</sup> Benkó Transsyvaniája Tom. I. Lib. Cap. I.

természet ős munkájába még semmi emberi kéz nem avatkozott: mikép keletkezett ez a pompás várlak ily nagyszerű fényben? ki és mi czélból építhette azt? s kik lehetnek annak lakói? Mert — gondolá — ez csak fejedelmi építmény lehet; de hogy nem volt eddig róla tudomása? A mint azonban ezen, lelke előtt föl-lebbenő kérdések tömkelegében sikertelen erőfeszítéssel igyekeznék egy ariadnei fonalszálhoz jutni, egyik meglepetéséből a másikba esett s majdnem szoborrá változott, midőn egy általa soha nem látott elragadó szépségű ifju hölgyet pillantott meg maga előtt a várfokon.

Elég, ha azt mondjuk, hogy szép, mert bájainak hü leírására szegény lenne a toll. Fejét a gesztenyeszin dus selyemfűrtök fölött gyönyörű mogyorónyi nagyságu rubin, gyémánt és smaragddal kirakott aranyhímzésű párta ékíté, melyről a kövek színeinek megfelelő drága nehéz selyemszalagok folytak le; a hófehér nyakon függő drága gyöngysorok, az alabástrom vállakat és puha, szép karokat fedő finom aranyhímzésű patyolat, az arany kötésekkel és zsinorzatokkal gazdagon ellátott bibor mellényke s annak ragyogó zaphir gombjai, Peking és Nanking gyáraiban remekelt nehéz szövetű drága fehér habzó selyem szoknya arany csillagokkal behintve és arany csipkézetű zöld selyem kötényke — az elegáns termetű szépségnek e gráciától kegyelt remek példányát királyhölgyi fényben állíták elő.

„Vakmerőséged veszélybe döntene, Szármin — szolt méltósággal, de egyszersmind angyali szelid hangon a hölgy — „ha nem tudnám, hogy öntudatlanul vezetett ide tévedésed szeszélyes csillaga és a véletlen. Mert tudnod kell, hogy e várat még nem látta s földét nem taposta soha emberi lény kivüled a közönséges halandók közül, kiknek az idejövétel tilos s érvénytelen itt minden hatalmuk.“

A megszólított királyfi, kinek szilaj heve nem ismert félelmet a harcok tüzében, hol a halál vészangyala ülte diadalünnepét az áldozatok ezrei fölött, s azt mindenkor egy tropheum tette emlékezetessé, most megdöbbenve és elbűvölten szegezte fekete szemeit a hölgyre, kinek finom metszetű barna szemöldei és szép szemgillái alól kisugárzó égszintű szemeiből egy tekintet s a gyönyörű bibor ajkáról egy édes zengéstű szó leverte hatalmának minden érzetét és bátorságát, a melyet népe oly fenn-dicsőített s ellenei rettegtek, megsemmisítette; mindkettőnek szárnya szegetett, magát meghódítva érezte s mintha lábai a földhöz lettek volna szegezve, néhány perczig szóltanul és elbűvölten állt ott, mint egy faczölöp, s csak nehéz belküzdelmek után birt öntudatához jutni, de nem ereje és bátorsága, hanem



gyengesége érzetében, mire e szavakkal esett térdre a királyi hölgy előtt:

„Tudom és érzem, hogy hatalmadban vagyok, drága szép hölgy! s ezer köszönet, hogy megbocsátasz tévedésemért, de engedd meg, dicső lény, hogy tudhassam meg kilétedet és azt, hogy honnan ismersz engemet.

„Az én atyám Taujő, a hunok hatalmas uralkodója, — hangzik szelid méltósággal a válasz — messze keleten, a chinai nagyterjedelmű birodalom szomszédságában, melynek ura térdre borulva rakja le atyám lábaihoz az évi adókat. Ott van a Szellemke szép hazája virányos völgyekben a kék hegyek között, azon országban, melynek határai mérhetetlenek, a hol ezüstvizű folyók partjain áldozik a hős nép Hadurnak s délczeg leventék harczai ménei legelésznek a dusbövényzetű rónákon. Igen, ott, a hol deli természetű szüzek nyujtják a győztes daliáknak a babérokoszorukat; hol a szabadság szent aegise alatt szabadon lélekezik minden élő lény s még a turul is büszkén emeli föl szárnyait a föld fölötti mérhetlen magasságban. Szabad népnek szabad hazája az s a hősök bölcsője, hol a föld nem tűri hátán a gyávákat és korcsokat. Onnan szoktam én hű barátnőimmal a gondolat szárnyain e kéjlakomba eljárni, melyet atyám a hatalma alatt álló jó szellemekkel építettett e helyre, hova még más halandónak nem hatolt el hódító fegyvere. Téged pedig szellemeim segélye által ismerlek; tudom, hogy a dákok királyának fia vagy s hogy atyád hatalmas. miképleendesz te is, de utódaid csillaga el fog egykor homályosodni s országodat előbb a rómaiak, majd később, midőn a dákok nemzetnek csak neve lesz fenn a multból: a hunok diadalmas hadai lependik el.“

„Jóslatod igen rettentő rám és nemzetemre nézve, bájos királyi hölgy! De ha csakugyan így van megírva a sors könyvében, azt mi, erőtlen halandók, onnan ki nem törülhetjük. Fogadd így is hálámat e fölfedezésekért s bocsáss meg, hogy kellemeid bámulásától szép hazád tündér egébe vagyok ragadtatva. Ah, engedd meg, hogy üdvömet imádásodban kereshessem, s engedd remélnem annak föltalálhatását szép szemeidnek egy rám derülő égi sugarában és szelid szavadnak egy mennyei csengésében, a mely föltárja előttem az éden kapuját. Ám lepjék el országomat még most atyádnak hatalmas hadai, csakhogy a te foglyoddá s rabszolgáddá lehessek!“ Viszonzá hévvel a királyfi.

„Én téged becsüllek, Szármin, — válaszolá a szép királyi hölgy — s minden egyéb, a mire most szükséged van, teljesülend, még váram is vendégszeretettel lesz tárva előtted; de a mit kívánsz, annak betöltése nem áll hatalmamban. Egy szent

kötelem tilt el attól engem, meg az atyám parancsa, mely bárminő férfiúval való találkozást e vár körében nekem határozottan tilt, s átláthatod, hogy most is e tilalom határain túl léptem. Bocsáss meg azért, mert ha akarnám is követni szívem hajlamát, ama szent kötelem és atyám hatalma annak ellent áll. Mi együtt most legelőször, de legutolszor is találkoztunk, mivel Szellemkét többé látni nem fogod. Élj boldogul, Szármin!” — S ezzel a szép királyi tündérhölgy úgy eltűnt, hogy a királyfi még csak egy istenhozzádot sem mondhatta neki és sem ő, sem apródja nem tudák sejteni, hogy miképen és hova tűnt el oly hirtelen.

Szármin kételkedett, hogy álmódott-e, vagy ébren volt; de előtte állott még a büszke vár a pompás obeliskekkel, s csakhamar meggyőződhetett, hogy a mit látott és hallott, nem álom, hanem mind valóság, annyival inkább, mert azonnal két szép fürge hölgy jelent meg előtte urnőjük parancsából, drága szövötű zöld selyem szoknyába öltözködve, ezüsthimzetű bibor mellényekkel, melyek oly ígézőleg simultak karcsu derekaikra és gyönyörű hófehér vállakkal, melyeket a drága kövekkel kirakott szüzi párták s azok értékes szalagjai egészítették ki. E hölgyek őt apródjával együtt bevezették a várnak most lakatlan nyugati szárnyába, s miután ennek mesés fényét belülről is eléggé megbámulta s különféle izletes ételekkel és italokkal felüdítettett, a körüle forgolódo szép tündérek által egy magányos terembe vezettetett, hogy magát kísérőjével együtt kipihenje, mely teremnek búbajos fénye, az aranytól ragyogó mennyezetes nyoszolyák, kerevetek, óriási tükrök, csillárok stb. stb. és a benne szétaradó jóillatok az ezeregy éjszaka ábrándos tüneményeire emlékeztek. Ott, miután Morpheus szemeikre vont a ködfátyolát, a nap is lestülyedt a láthatár alá, csak a csalogányok hallatták még künn méla dalaikat, s mindketten oly mély álomba merültek, hogy mire virradatkor fölébredtek: minő újabb csodás meglepetés? magukat Gethuza, vagy a mint későbbben nevezték, Szármizegethuza fővárosban, a királyi palotába találták.

A királyfi megérkezésén az udvarban általános lett az öröm, annyival inkább, mert őt már majdnem mindenki elveszettnek hitte vala. Maga a király is, miután a fia keresésére kiküldött leghivebb emberei se hoztak felőle semmi hirt, mély gyászba és buba lön merülve. Most tehát az ünnepléseknek, tornáknak és vigalmaknak vége-hossza nem vala, csak maga Szármin nem látszott érdekelve lenni, mintha egészen kicserélték volna, holott máskor ő volt az ily ünnepélyeknél a nap hőse s ő öntött életet a mulatságokba. — Torna, bajvívás, vadászat, versenylovaglás stb. képezték az ő elemét, melyek mindenképen ő szokta

volt elnyerni a legkiválóbb hölgyek kezéből a pályakoszorút. Most saját termei magányába vonult s csüggedten vetette magát egy kerevetre, honnan majd lázas hévvel pattant föl, czéltalan léptekkel méregetvén, a teremnek mozaik padlatát, míg lelke az ábrándok honában élt, — mert egy kép lebegett előtte, melytől megválni nem volt ereje, s azon töprenkedett, hogy az imádott eszményképnek miképen tudna birtokába jutni.

Valóban ez a vágy benne, a rajongó érzelmektől korbácsolva, minden perczen fokozódott, s ilyenkor az üdv hajnalát vélte derengeni maga fölött, mert hisz most is bűvösen csengének füleibe a tündérkirályi hölgy e szelid szavai: „én téged becsüllek, Szármin“ s megint: „bocsáss meg azért, mert ha akar-nám is követni szivem hajlamát, egy szent kötelem és atyám hatalma annak ellent áll.“ S nem érezheté-e magát e szavak által azon remenyre följogositva, hogy viszont szerettetik? Sőt e reményt hitté magasztosulva érezé. De ha megint e szavakra gondolt vissza: „a mit kívánsz, annak betöltése nem áll hatalmamban“ sat. — a kétség és szerelemföltés kínos érzete rezzent meg keble hurjain s kigyómarásként járta át lázas idegzetét, s ez ilyenkor pokollá változtatá keblét, melyet furiák marczangolának. Hiába fedezte föl királyi atyjának is szive baját, mert a fájó sebet annak bölcs tanácsai sem bírák behegeszteni.

Órák után napok teltek el azalatt, míg a királyfi szerelme lángjaival küzdött s a lázas izgatottságnak már fokonként aggasztóbb kórjelenségeit lehete rajta észlelni. Végre egyik napon, midőn környezete már kétségbe lőn esve az ő lelki állapota fölött, egy gondolat villant meg agyában, melynek következtében lelke vissza látszott nyerni előbbi rugékonyságát és szivét megkönnyebbülni érezte. Almodott szép álmokat, melyek közt szép tündérek mosolyogva tették lábai elé a tündérvár aranykulcsait.

„Készen vagyok valahára tervemmel, — szolt örömtől sugárzó arczczal az apródhoz — birnom kell a hölgyet, kinél nyugalमत és üdvömet elhagytam, minden áron, vagy legrosszabb esetben foglya leendek neki. Hisz ő nála a fogság is vajmi enyhítő és boldogító! De így tovább nem birom kiállani azt a lángot, melyet ő gyujtott föl keblemben, mert érzem, hogy nem sokára elhamvaszt. Azért tehát legjobb vitézeimből még ma 300 dalia álljon készen, a kikkel holnap hajnal hasadtával indulandok azt a bűvös várat fölkeresni s urnójével együtt szép szerével vagy erőhatalommal is meghódítani. Kiséretem a nászsereg leend. Ez parancsom.

Az erre feljövő nap a királyfit gazdagon aranyozott nyeregszertől tündöklő ménen utban találta s 300 dák lovas fegy-

verzetéről és sisakjairól verődtek vissza annak biborsugarai. A negyedik napon a borszéki havasok között harsogtak föl a harczi kürtök. A mint a célpont felé közelitettek, a Szármin szive hangosan dobogott. De — rettentő látvány! — a várnak most hirehelye sem volt látható, puszta helyén csak a szél tombolt, fű és moha nőtte be azt s a lobogótól, főkuttól és más helyekről is a művészet s mesterség nyomdokai és minden jelei végképen eltűntek, csak a természet durva ősművei valának már szemlélhetők, mintha emberi kezek által soha sem lettek volna érintve, meg a vár alagutjából egy pár sziklaüreg és a kőoszlopcsoportok, melyekről már fennebb szólottunk. A főkut is oly puszta lett, mint más közönséges erdei forrás. Vízének kellemes íze azonban több ottani borvízforrásával együtt állandóan megmaradt.

A dák király ezután csakhamar őseihez költözött s fia, Szármin, lépett a trónjára, de a fényes tündérvárat s annak bájos tulajdonosnőjét sehogy sem tudta elfeledni. Azért egykor megkísérté az eltűnt várat annak emlékére újból fölépíttetni, mi végre a leghiresebb építészeket, szobrászokat és más művészeket csődítette össze; de nagy boszuságára e munka sem sikerült neki, mert a mit emberei nappal dolgoztak, azt a rá következő éjszakán a szép szellemek onnan mind egy porszemig eltakarították. Hiába állított éjjeli őrköt s hiába állott még ő maga is oda őrködni, mert egy ellenállhatatlan álom lidércnyomásaként nehezült mindig rájuk s attól annyira elnyomattak, hogy napi munkájukat virradatkor folyvást megsemmisülve kellett találniok, a nélkül, hogy éjjeli őrködésüknek legkisebb eredményét is elérhették volna.

E miatt buskomolysága okozhatta egy részben Szárminnak, hogy a Nagy Sándor elleni ütközetben csatát vesztett, mit aztán Szármizegethuza újraépítésével s egyéb czélszerű intézményeivel igyekezett helyrehozni.

Van továbbá az Egyeskö sziklacsoport déli oldalán egy függélyes irányban mélyülő sziklaüreg, mely alább sokfelé nyíló és elágazó folyósokba vezet. Bámulandó játéka e sziklabarlang a csodás természetnek, mely annyi bámulandó szépségét halmozá e vidékre.

A nép azt hiszi, hogy e sziklabarlangban roppant sok kincs van elrejtve. Kissé odább a Egyesköből délkeletre eső tisztáson asztal és padidomú sziklahalmaz van, a rege szerint itt szoktak volt az ezen hegytetőn lakott óriások ebédelni és összegyűlekezni; ott volt, a most dus legelőt szolgáltató hegytetőn kedvencz tartózkodási helyök.

Erre nézve azon kérdést veti fel Orbán B.<sup>1)</sup> vajjon, e regeben nincsen-e némi vonatkozás egy a hajdan korban itten fekdühetett falura? mert a pápai dézmák regestrumának 668-ik lapján, az 1332 ik rovatában ott találjuk *Torku* nevű egyházközséget, melynek Miklós nevű lelkésze 1 garast fizet.

Hogy ezen *Torku* — mint Orbán B. is vélekedik — a csiki helynevek között a Tarkóhoz közeleit leginkább s az alatt valóban nem lehet, de nem is kell mást keresnünk: kitűnik a Csiki krónikának azon — Szabó Károly által is hasonló értelemben vett és magyarázott helyeiből, melyeknél fogva az ősi székelly rabonbánság korában a Gimes föld, a Pogányhavas, de főleg Tarhavas, Tarvész mögötti föld, a Bálványos stb. havasok egy-egy kis rabonbánság beosztott s egy-egy rabonbán alatt lévő földet, területet képeztek. Az pedig, hogy őseink kezdetben a hegyeken, a ma havasoknak nevezett hegyes vidékeken laktak s csak később a X—XI-ik századokban a kereszténység felvétele után költöztek le az Olt, Maras folyók, patakok mellé s azok völgyeibe: kétséget nem szenved. S nagyon valószínű, hogy azon Miklós nevű lelkész, ki a pápai dézmák 1332. évi regestruma szerint, mint Tarkóról való lelkész 1 garast fizetett, ugyanazon pápai dézmák 1332. évi regestruma szerint, mint gyergyói lelkész 4 bánt fizetett, s így a Tarkón lévő egyház később Gyergyó-Szentmiklósrá vonult be, vagy bevonulhatott Csik-Szentdomokos vagy Szenttamásra is, melyek a pápai dézmák regestrumában ezen évekről még, mint ilyenek nem fordulnak elő. Hogy a Tarkón és a körül már a rabonbánok idejében őseink laktak, abból is kitűnik, hogy Szabó Károly is az ott lévő „*Irott-kő*“-hoz köti azon helyet, hol a gyulák a székelyalap törvény ellen vétőket megbüntették.

De mondja tovább a rege, hogy az óriásoknak el kellvén onnét huzódní, roppant kincsüket az Egyeskö említett barlangjaiba rejtették el. E kincseket feltalálta egy pásztor, ki három lóterü aranyat szállított haza. E rege alapján még ma is sokat áskálnak ama helyeken a bányászok, a nélkül azonban, hogy valamit felfedeztek volna.

De e sziklák felett székelly őseink történeti dicsőségének sugarai is fénylenek; székelly őseink itt kivívott győzelmi harczainak is megdönthetlen emlék oszlopai, obeliszk szobrai ezen égbe meredő óriás sziklák; Kun László uralma alatt itt vívták ki fényes győzelmüket a kunokon és szövetségeseiken a nogai tatárokon. Ugyanis már 1282-ben is Toroczkóvárától székelly fegy-

<sup>1)</sup> Lásd a Székelyföld leírás II. köt. 97. l.

verek téríték meg a honduló vad csordákat. Ezt megboszulandók, 3 év mulva 1285-ben újból áttörnek szegény hazánkon Magyarországra; de Pestnél a király szétvervén őket, sietve húzódtak hazájok felé, a székelyek azonban a Tarkónél rájuk ütöttek, s gazdag zsákmányukat elszedték.<sup>1)</sup>

A tatárokon vívott győzelem emlékét örökitette meg a tölgyesi szorostól délre eső Tarvész nevű havas is.

Ekép az Egyeskö a természet hatalma által állított egyik óriási emlékköve, emberi hatalom által soha meg nem alkothattott örök jelvénye a székely hősiességnek, azon napoknak és harczai diadaloknak, melyek az Egyeskö körül s annak vidékén lejátszódtak.<sup>2)</sup>

### **Csikmegye ősi várai és erődítvényei.**

Csikmegye egy minden oldalról magas havasok, égbe meredő sziklabérczek és sziklavárák által körül övezett és védett természetes erősség. Csikmegyébe bármely oldalról is csak rengeteg és meredek hegyeken, vagy keskenyre összeszorult hegy-szorulatokon át is nehezen, nagy fáradsággal lehet bejutni. E bejutási pontok és helyek pedig mind olyanok, hogy azokat könnyen s mondhatni kevés költséggel lehet véderődítvényekké átalakítani, kevés erővel megvédeni és elzárni. Csekély haderő e helyeken rengeteg hadseregeket tudna feltartóztatni.

Csikmegye főleg északi határvonalán, mely valóban Erdélynek mindenkor és ma Magyarországnak ugyan elhanyagolt fellegrvárát, előbástyáját és sziklafalát képezte és képezi, még a nyiltabb és folyamainak kifolyást engedő déli részein is hatalmas fedezetet és természetes zárkát alkot.

E déli részen is csak két könnyen védhető szorosan lehet behatolni, t. i. a tusnádi szorosan és a multból igen fontos és nevezetes hegyvonalon átvezető uton. A Nyergeshegyhát teljesen uralja a Kászon felől oda felvezető szűk völgyet, a keleti oldalán felvonuló egyedül lehetséges utat.

#### **1. A nyugati erőd.**

Csik egyik legnevezetesebb hadtani pontja a Nyerges vagy régi nevén *Nyrgocz*. Sasszemű harczias őseink már századokkal ezelőtt felismerték annak hadtani fontosságát. Mutatja ezt azon erőd, mely az országut által érintett és átvágott tető-

<sup>1)</sup> L. Kóváry Erd. Tör. I. k. 144. l.

<sup>2)</sup> L. bővebben Orbán B. id. munk. II. k. 97. l.

tól délirányban alig 50 lépésnyire, az utat mindkét oldalról uraló s ma már fenyőbokrokkal benőtt ponkon van.

„Ez erőd — írja Orbán B. — négyszög alakú belterét, mely alig 36 négyszög lépés területű, behantolt, fanötte gátony képezi; az e gátont körülfolyt mély, széles sáncz most is kivehető. Bejárata a nyugati oldalon volt, hol a falrakatnak csalhatatlan nyomai tűnnek fel; hogy mikor épült, s mi volt neve, arról semmi adat, még hagyomány sincsen.“

Hogy hadtani fontosságát őseink e pontnak hányszor használták fel, azt az ott vivott véres csaták igazolják.

A nyergesnél vivott csatákat a történelmi részben fogjuk adni s azért legyen elég itt mint egyik várerődítményről ennyit feljegyezni. Csiki székely őseink sok vért és életet áldozó hősi tényeinek ez is egy a hálás természet által emelt örök és szétrombolhatatlan emlékoszlopa, melyet sem önkény, sem zsarnokság nem fognak ledönteni tudni soha.

## 2. A lázárfalvi vagy Petki-várkastély.

Csiki székely ősapáink honszeretettől lángoló lelkét e kies ország védelme már századok és egyezredévvél ezelőtt a mai nemzedék által méltán bámulva csodált erődítmények megteremtésére ragadta. A természet által alkotott legmerészebb szikla-képződményeket, hegymagaslatokat csaknem emberi erőt felülmuló munkával és óriási erő kifejtésével alakították át minden egyes vidék és szöglet védváraivá.

Ezen régi várakat, mint Csikmegye hadászati szempontból emelt és őseink bámulandó hadtani érzékének és tudományának örökbecsű drága emlékeit igazán nem lehet eléggé méltatnunk.

Ilyen volt a már említett nyergestetői váron kívül Alcsikon a Nyerges alatt Lázárfalva felső részében a Mohos felől lefolyó *Veres* vagy *Tusnádpataka* és *Hipataka* között emelkedő hegyfokon tekintélyes maradványaiban a ma is látható *várkastély*, melyet, mint a homlokzatán állott s ma Altorjára szállítva az Aporkuriában látható kövön lévő felirat<sup>1)</sup> mutatja, Petki István és nője 1840-ben építtette.

A Petki-féle várkastély ma fedéltelentül elhagyatva küzd az idők mindent megemesztő fogával. Petki István, kinek Csikra vonatkozó történelmi tényeit a maga helyén és idején méltatjuk,

<sup>1)</sup> „Regnan. D. Georg. Rákoczi P. Tran. 9. G. D. Stephanus Petki de Királyhalmi Cap. sup. Czik. Ger. et Kászon ac Gen. D. Elisabetha S. W. Kosd Cons. hoc Domum. extrux. Anno Dei 1840.“

1643-ban Lázárfalván e várkastélyban tartá Csik, Gyergyó és Kászson lustráját.

Igazán kár, hogy e székely nemzeti ereklyének a jövő számára leendő megőrzéséről senki sem gondoskodik, mert e kastélylyal valóban egy drága nemzeti kincs vész a semmiségbe. Ma a kastély, melynek csak alapfal romjai láthatók, a br. Apor család birtokából lázárfalvi András Antal és Ábrahám János kezébe ment át.

### 3. Az Óriáson levő vár.

Csik-Szentgyörgy keleti oldalán a havasok színvonaláig emelkedő *Óriáson* vagy *Nyirtetőn* szintén emlékezet szerint volt egy vár az ős eldőkben. De ma már romjai sem látszanak, mert e vár ideje az ott talált régiségek után ítélve a rómaiak korába esik. A néprege török várnak tartja. Hanem e helyen van jó karban tartva a Nagyboldogasszony mennybemenetelének emlékére és tiszteletére szentelt kápolna, melyet Ilyés András erdélyi püspök 1713-ban építtetett.<sup>1)</sup> A kápolna azonban a régi várhelyen alantabb fekvő dombon van.

### 4. A Szetye vára.

A mult harcziás dicsőségének nevezetes emlékét képezi a *Szetye vára*, valószínű a Szitha vagy Szityha névről nevezve. E várat a néprege török várnak mondja. Valószínű azonban, hogy az avarok egyik *földvéra* vala, kiket még a történészek is gyakran neveztek törököknek.

Szetyevára, a mint romjai mutatják, a Nagy-Kászontól Ujfaluba vezető uttól nyugatra, a *Kadatető* alatt lefutó Szetyepatak balpartján lapu alaku térhelyen fekszik, mintegy 200 lépés területtel. Déli oldalát a patak mély medre folyja körül; a többi oldalát széles, mély sáncz övedzi.

### 5. A kászoni várak.

Kászson területén elnevezés szerint még említés tétetik *Mocsvárról*, *Bakmajvárról* és *Kővárról*. S ezt felemlíti Lebeint is. De sem Kászson-Feltizének *Kővár* nevű negyedében, sem a *Kővár* nevű dombon, sem a *Mocsvárpatak* vidékein, sem a *Bakmajpatak* mellett levő *Bakmajvár* nevű vagy gyönyörű sziklaszálakkal biró *Hegyeškőn* és szomszédságában semmi vár és vár-

<sup>1)</sup> Lásd bővebb leírását, mint erdélyi püspököt.



rom nyomokra nem lehet találni. Csak a Bakmáj környékén látszanak felhagyott és ma vadon lévő szántóföldek barázdái és mesgyét.

Hogy e várak létezése a történelmi multba mélyen visszanyulik, igazolja az, hogy az idő már megemésztette azokat és csak a néphagyomány, mely nemzedékről-nemzedékre megújul, tartotta és tartja fenn a jövő századok számára is emléküket. E néphagyomány a régiség után kutatók figyelmét azonban örök éberségben tartja a hagyományban élő várak eredetének felfedezése iránt, s e feljegyzéssel sem tudunk jelenben más eredményt elérni.

### 6. A kistölgyesi vagy kőkerti vár erődítményei.

Mint a kistölgyesi szoros leírásánál is említve lón, itt az ősi rabonbán világ a székelység idetelepülése első századaiban hatalmas erődítmény és lakott vidék volt. Őseink a mai határszéleken települtek le. Itt e regényes szoros szűk völgyületében, hol Moldva-Oláhországgal kelettel összekötő vonaluk volt, de a hol a beütő szomszéd népek támadásainak is annyira kivoltak téve, már a hatalmas védvárak építési eszméjénél fogva világos hogy ők e pontot nem hagyták védtelenül.

De az ős régi épülettromok, maga a „Kőkert“ elnevezés, a művelés nyomaira mutató talaj felszine, az ősiség egyéb maradványai mind arra mutatnak, hogy ott hajdan eleven pezsgő élet volt.

A fennebb szűkvölgyü és félelmes utvonallakkal biró Uz-völgy a Táblapusztáján, mely a Revendikált havasokhoz tartozik szép térséggé tárul ki, s kaszálásra s földművelésre dus térségül kínálkozik, körül gyönyörű és mint a megye féltékenyen megőrzött tulajdona, le nem tarolt legszebb fenyvesekkel. Ezen szeledebb éghajlatu és szelektől jól védett helyen a fűrészesek által megkísérlett törökbuzatermelés, igen jól sikerült. Azonban a vizválasztótól (Rugát) számitott 4 óra hosszát (30 klm. „megyei“ ut) tartó szoros 14—16 fűrésztől (az Uzon) ékességétől megfosztva, az elhagyatottság képét tárja fel. „Hanem — írja Orbán B. is — úgy látszik, hogy nem mindég volt ily elhagyatott, ily lakatlan e szoros; régi építkezéseknek ottan található nyomai arra mutatnak, hogy messzetávol, a történelmi tudaton tul eső korban e szoros féltékenyebben volt őrizve, mert a mostani határszélen belül, a Táblapuszta felső végénél (a folyam jobb partján) levő Bükkös alján, (mely a Nagy-Baska havas északkeleti vége) egy régi várhelynek látszanak nyomai, sáncz-övezte hatalmas gátöny,

mely háromszög-alakban 2 és  $\frac{7}{8}$  hold kiterjedésű területet keretel körül. Hogy ez elomlott, e feledés éje borította *egykor hatalmas erődítvény* mikor és mely nép által építettett, mikor és hogyan pusztult el? arra semmi adatunk nincsen; a történelem sötétében azonban felötlük a regevilágnak homályos mécse, a mennyiben népregék mondják, hogy itt egy gonosz tündér lakott (a többek közt) ott, ki minden évben egy szép leányt rabolt el a Feketetengerről. Egyszer újból kiszállott rabló kalandjaira, mely alkalommal a hullámoknak legszebb leányát ragadta el, épen azt, a kibe a tengeri nők királya is szerelmes volt. Űzőbe is vette ez a birodalmának legszebb gyöngyét elrabló tündért s épen Kőkertnél utolérván, iszonyu vihar és zápor által lankasztott röptében megragadta s e szavakkal: „*Vessz el bűdös*“ egy roppant szikla alá sujtotta. A sziklát még most is mutogatják, aljából buzog fel egy épen nem a legjobb illatu, de több betegségben hatályos ásványos viz, melyet *Bűdös sziknak* neveznek, s mely a nőrabló tündérnek véréből fakadt volna.<sup>1)</sup>

A Kőkert maga egy természetes és hatalmas sziklaél, mely Moldva és Erdély, illetőleg Csikmegye ezen keleti pontja között szétronthatlan határvonalat képez. E magasra emelkedő és a két országrészt egymástól elkertelő sziklaéltől vette a szoros alsó része általános *Kőkert* elnevezését. Hogy őseink a természet által emelt ezen erődítvényt maguk is újabb erősségekkel látták el: már fennebb említém.

De a *Kőkertről* egy másik monda vagy hagyomány is él a nép nyelvén. A hagyomány szerint a *Kőkert* egy *gót fejedelmnek* volt vadásza, ki e rengeteg erdőségek és szikláktól körülvett várából vadakra és emberekre is vadászott.

E homályos népregék, ha nem is derítik fel. ez ősi romok történetét, de annyit mindenesetre sejtetnek, hogy ottan az ős hajdanban laktak s legalább valamely oly rablólovag lakott, ki a szomszéd Moldovába, el egészen a Feketetengerig, rabló-kalandokat űzött s talán ép a szép leányokból is olykor-olykor egyet-egyet ragadott el, míg aztán megboszulta e kedvtelő kalandokat egy féltékeny szerelmes által vezetett csapat. Lehetnek e romok eddig a gótok eddig kiterjedő uralmának emlékei is.

A *Tábla pusztája* a helységeknek és erdőségeknek a székelytörzsek és ágak között *táblák* szerinti felosztására emlékeztet. De vehette nevét e hegyek között táblaalakban kiszélesedő táblás helyről is.

Az 1849-iki 4 erődítvényt, melyek egyikét a székely ha-

<sup>1)</sup> Lásd Orbán Székelyf. leírása II. k. 56. 1.

tárórezred, a más 3-at a székely honvédek a muszkák ellen csí-  
nálták — már a szorosok címen láttuk.

### 7. A várhegy.

A keleti Kárpátok benyuló előhegyei a Nyergesnél meg-  
törve nyugati irányt vesznek és alkotják Csikmegye legszebb és  
legváltozatosabb déli hegy keretének és nyugati havas lánczola-  
tának körvonalát.

A megye csiki része déli hegykeretét alkotó vonalon a  
Lázárfalva fölötti félgömb alaku Nagy-Három és a tusnádi szo-  
ros fölé hullámzatosan emelkedő *Gyöngyöshegy* között magas-  
lik ki a czukorsüveg alaku *Várhegy*, mely mint Csik déli védfa-  
lainak őrszeme uralja a vidéket.

A Csikot fenyegető vész idején a Várhegyről adtak jelt  
Csik közönségének, mely az adott jel minősége szerint már előre  
tudta, hogy minő ellenséggel leendő dolga, minő fegyverekkel  
és miképpen védekezzen. E várhegyi vár története fölött is a  
letűnt századok áttekinthetlen boruja nyugszik.

### 8. A Csiki Bálványosvár.

A tusnádi szoros torkolatánál feküdt a Csiki Bálványos-  
vár, mint egyik védbástyája, őrszeme és lánczsze az óriási  
várlánczolatnak, mely a Hargita keleti oldalán vonult el, s lát-  
tani összeköttetésben és vésztjelző láttávlati — távirati — (táv-  
beszélő) összefüggésben állott az összes csiki — már említett és  
még említendő — várakkal és őrszemekkel.

Az ős kornak és katonás őseinknek szép hadi tudományá-  
ról tesznek mindezek tanuságot.

Azonban a Csiki Bálványosvár megérdemli, hogy itt egyet-  
mást, a mit arról összegyűjteni sikerült — még bővebben is el-  
mondjunk.

Álljanak tehát az alábbiak.

A tusnádi fürdőtől Csik felé az országot fölött az *Ördög-  
lik teteje* és *Szöktetőkut teteje* nevű sziklacsucs emelkedik,  
mely *Alvégszurdoka tetejének* neveztetik. E hegytetőtől továb-  
bacska magaslik fel a veres sziklaszálakkal diszes hegycsucs,  
mely a szorosnak végső hegybástyáját képezi, s melyet az Al-  
végszurdokától *Várvápája* nevű keskeny völgyület különít el.  
Ez a *Várteteje*, melynek fellegek közé felnyuló ormán vannak  
az ugynevezett *Csiki Bálványosvárnak* csodás romjai. Oly me-  
redék e várhegycsucs, hogy csak az északi oldalon lehet fel-  
jutni a tetejére.

E vár mind építészileg, mind fekvésileg és kiterjedésileg ősi váraink legjelentékenyebbike. Várfalai 2000 lépésnyi kertülettel birnak a hegy egész fenlapját körídomilag körülvéve. A várfal épebb helyein 4—6 láb magasságban áll fenn óriási fenyőkkel benöve belső lapján. A hagyomány szerint ott őseink a bálványoknak áldozván *Bálványhegyi várnak* is hívják. Az őszittyá vallás egyik fészke vala, mely a csiki és háromszéki őszes várlánczolatokkal összeköttetésben áll vala.

E várromok itt a tusnádi hegyszorulatban hatalmas és hadtanilag erősen kifejtett népről tanuskodnak, mely utolérhetlen ügyességgel tudta méltányolni és felhasználni a természet által is csodás műremekeké alkotott megközelíthetlen erődítményeket. A *csiki Bálványosvár*, a mint Orbán B. megjegyzi, már kiemelkedő magasságánál fogva központját képezte a csiki és háromszéki körben futó rengeteg munkába került várlánczolatoknak, melyeket az Attila birodalmának rombadőlése és az Árpád honfoglalása között lefolyt időközben építettek székely őseink védelmül a minden oldalról betörő ellenségekkel szemben.

A Csiki Bálványosvárra fellehet jutni a tusnádi fürdőtől a Ludmilla tetőn át az erdő fenyvese között folyton emelkedő s a kirándulókat a Sz. Annatóhoz vezető ösvényen is. A mint az ösvény fennebb és fennebb emelkedik, kövesedni kezd s majd trachyttömbökből alkotott lépcsőzetté válik. Így magasabbra és magasabbra jutván, két hegykup közt levő öblös nyereg alaku magaslaton találja magát az ember. A baloldali kopár sziklás csucs a fennebb említett és *Vártetej*-nek nevezett magaslat. Innen megkerülve a megmászhatlan meredek sziklafalat, melyen csak torz-fenyő és satnya nyir-bir megkapaszkodni, egy negyed-órai fáradságos kitérés után valaha kocsival is járható *szerpentin-utba* ér a régiség után kutató vagy kiránduló. A csak északról feltörő ut kezdete valahol ott len Tusnád falu közelében lehetett és tért neki az óriási sziklavárnak.

A lapos hegytetőn elterülő ősi vártere, *ellyptikus körfal* mentén mintegy harmadfélezer négyszögméternyi terjedelműnek mondható, mely eléggé nagy vala arra, hogy „sok ember, talán egész községek lakossága találjon ott védelmet duló ellenség irtó vészei ellen.“ Mint az alapromokból látszik a *csiki „Bálványosvár“* sokkal nagyobb volt, mint a *torjai „Bálványosvár.“*

Megjegyzésre méltó még az is, hogy a várhegy fensikján „dus vizü források fakadnak, mocsarat képezvén kellő lefolyás hiján a hegy tetején.“

A várhegyről a hegygerinczre, az elhagyott ösvénybe visszaereszkedve, ez a *Nagy-Csomád* és az *Alvégszurdok* te-

teje között lévő közön vezet fölfelé a közben csatlakozó hegység csucsára, hol a Tusnádról jövő két ut egyesül. Itt van a sz. Annató krátere, melynek talaja, mint csucsra állított kup, mélyed alá a még ide nem látszó tó tükörébe. De néhány lépéssel alább a lejtő hullámából egész elbájoló képében ragyog fel a Sz. Annató.<sup>1)</sup>

A monda a Vártető óriásának leányáról azt tartja, hogy az ép ugy kötényébe szedte a Lázárfalva, Tusnád és Alcsik völgyén szántogató és munkában izzadó jobbágyokat, mint a torocz-kói várról szóló monda óriás-leánya tevé, s mint azt Chamisso is éneklí: De a Vártető óriásának nagy kötényü (karinczás) leánya képes vala az Olt vizét is kiinni.

A Vártetőnek nagy erdőborította talajából itt-ott ma is barbárkori edények darabjai, nyilvesszők s más eszközök kerülnek ki.<sup>2)</sup>

### 9. A Hercz és Kincsásvára.

A csiki Bálványosvártól alább, nem messze ott van ismét a *Hercz és Kincsástető*, melynek fenlapján szintén ősi várromok elmosódó nyomai látszanak. Talán egyik székely kis rabonbán

<sup>1)</sup> Itt az őskori várakról lévén szó, feljegyzem, hogy a monda a mostani Sz. Annató helyét is egy hatalmas várnak mondja és pedig egyik Apor várának. A monda értelme röviden ez: „Kegyetlen Apornak, Bálványosvár urának döllye sugalta volt, hogy külön fogatot mutasson be, miut a hatlovas hintó, melylyel egyik pajtása hozzárobogott látogatásra. Hat válogatott szép leányt fogatott kocsjá elé a gógös; de a fogat nem akart indítani. Ostora sujtó csapására kiserkent szép Anna hónyakán a piros vér. Istent hívta segítségül a szegény leány. S ime: iszonyu mennydörgés és csattogó mennykőhullás között elsülyedt a *bűszke vár*, le a semmiségbe, a föld alá, s örvénylő hullámok támadtak helyén. Hat fehér hattyu uszott csak ki sértetlenül partjára, a hol hat szép leánynya változott vissza s szép Annát szentté kanonizálta a monda.“

Azonban a geologusok más módon származtatják a Sz. Annatavát. Szerintük tüzhányó volt a tóhelyen s az lökte ki körülötte azokat a hatalmas hegytömbököt is. A *Táczatetőt*, a *Komlóstetőt*, a *Alvég-Szurdoktetőjét*, a *Nagy és Kis-Csomádot*, a *Nagy-Haram* bérczét s az egész *Bűdös hegységet* a körül csoportosuló hegyóriásokkal együtt ez a föld alatti hatalmas izzó tűz főzte. A tulságos tüzelés miatt netán egy gondatlan pillanatban a fortyogó nagy kazánból kifutott a pöffögő kotyvaszték s meghülve lett belőle az égbe meredő a kicsucsosodott trachit-sziklák és hegyek hullámos csoportulata.

Aztán, mikor kialudt a belső tűz, a nagy üstbe (kazáu) összefolyt a lejtőkről a víz és megszűrődve leszivárgott a Sz. Annatavába, melynek partján ma is hevernek ágyugolyóhoz hasonló kiegészett gombócok kőből. (L. EKE. Erdély 1892. II. f. 82. 1.). A Sz. Annató kápolna harangjának regéjét a „*Vióra*“ című balettben Jókai megírta. Abban szerepelnek a Sz. Annató tündérei.

<sup>2)</sup> L. Emke kalauz 293. 1.)

sasfészke a Bálványosvárat lakó főrabonban szomszédságában? A székely rabonbánilág sziklavár csoportulata. Igen, ezek ugyanannyi megközelíthetetlen hatalmas erődítvényei a Csiki széles kiterjedő és a főpontokat uraló várlánczolatnak, még élő, de már-már elporladó emlékei a dicső hajdannak, melynek ma már halvány sejtelseivel is alig birunk.

### 10. Vápavára.

A Vápavára vagy, vagy mint a nép elnevezi *Várvápája* Alvégszurdoka és a vártető között fekszik a fennebb említett őskori várak csoportulatában. A várromjaira ma is rá lehet ismerni. A vár belseje arra mutat, hogy ott hajdan több épület állott. Valószínűleg a vápavára a Csiki Bálványosvárnak egy kiegészítő vagy ahhoz tartozó része volt.

Vajha sikerülne e várak ősi múltjának valamikép bővebb felfedezéséhez jutni! Ezek Csiknak valódi történelmi műkincseit, az archeologiai kutatásoknak gazdag tárgyait képezik, melyek hosszú századok, nagy idők, világra szóló eseményekről, kitartó óriási munkáról, nehéz küzdelmes életről beszélnek.

### 11. A zsögödi Kisvártető.

A nyugati hegyláncból az Olt jobb partján Zsögöddel szemben előnyomulva függőlegesen tornyosul fel régi jelentékeny terjedelmű várával a *Kisvártető*. Ezt mintegy a természet toltta elő e pontra, hogy az emberi kéz e sziklacsucs kiépítéséhez hozzájárulva, a *zsögödi szorosnak* s a középén majd Al- majd Fel-Csiknak védbástyája legyen. Belterét ma már szántják. A hegy szabálytalan fellapját, mintegy 400 lépés kerületű vársáncz képezi, mely várfalul szolgált. A várromok és sánczok tisztán ki-vehetőek.

A *Kisvártető* Oltra néző oromsziklájának egyik kővén egy lábszerű benyomat látszik. E kő regéje az, hogy a vár ura csatára menvén, utána epedő nője türelmetlenül várta s a sziklászirt e legmagasabb pontjára mászva kémkedte, nem jön-e szeretett férje; de hiába, az epedve várt férj nem jött, elesett a csatában, a hű nő pedig elhalt bu és várakozásban. Fájdalom, sem a rege, sem a hagyomány nem tartotta fenn a vár ezen urának és várnőjének nevét. S így nem tudjuk, hogy nem valamelyik Ándrási, Sándor, Mikó, Lázár, Ugron, Incze, Bors, Székely Becze stb ma is élő székely primor családnak volt-e ama vár ősi örökölt fészke? Különbén a csiki krónika szerint Upriet épi-

tette egyik iker fia számára e várat s ennek nője lett volna a vár urnője is.

### 12. A zsögödi várhegy.

Ugyan a *Kisvártető* irányában a Rejtek völgy háttérében a *Haromhegyessel* egybefüggőleg emelkedik ki kupalaku kerekdombjával a *Várhegy*, melyre csak nyugoti oldalán lehet feljutni, felmászni.

De itt is veszedelmes az idők viharai által már megroggált és összeörlött keskeny feljárat, mert a hajdan emberi kéz hozzájárulásával lemetszett 8—10 öl meredek sziklafal sűrű erdő és bokrokkal benöve, már hozzáférhetlenné kezd lenni.

A várfal tojásdad alakú fennsíkron, szintén tojásdad alakban folyja körül a 300 lépésnyi kerülettel bíró hegyormot. E várfal, mely még ma is 4—5 láb magas, bontatlan, szilárdul áll, a sziklafal karjain nyugszik. A vár beltere, melyet apró fenyőbokrok nőttek be, még ma is szabályszerűen körülsánczott kiemelkedéssel bír. E megközelíthetetlen erős hegyorom kimagasló és csak Zsögödről látható fekvésénél fogva átpillantatni engedett, mint a Hargita várláncz egyik ör- és lánczseme, egész Al- és Felcsik hegy- és völgyek által rejtegetett térei és vidékeire.

A várhegy déli aljában a *Deszkás csűr* nevű kis térség, melynek felső végében valamely kerek épületecskének alapfalai látszanak. A falvonalon belül látható üregről azt tartják, hogy ez volt a várkutja és úgy is nevezik el.

Ugy vagyunk e várhegygyel is, mint a többi a fentebb említettekkel, egész történelmi multjuk az idők sejtelmes homályába vész. Kik, mikor építették és lakták ez ősi várakat, nem tudhatjuk. Még krónikáink is hallgatnak róluk. Nincs kéz, mely feltörje azok rejtélyeinek kulcsait, nincs szellem, nincs szem, mely betekintszen azoknak az idők által elfödött, sötétes, de bizonyára dicső multjába. Ez is a hatalmas rabonhán világ egyik elporladó emléke lesz.

### 13. A Haromteteji, vagy Haromhegyesi vár.

Orbán Balázs ismert leírásában azt írja, hogy *Haromteteje* szerinte *Háromteteje* Csik-Szentkirálynak a zsögödi szoros felé felnyúló Poklonfalva egyik része magaslatán az ugynevezett Dombon (a br. Apor-féle malommal szemben) terjedelmes várkastélylyal, melynek ölnyi magasságban még fennálló bonthatatlan szilárd falai jól látszanak. S azt írja tovább, hogy a hagyomány szerint ezen ódon falak a székely eredetű gr. Andrássyak ősi

kastélyának maradványai. A hagyománynak e kastélyra (mely ma „Kőházkert“ neve alatt ismeretes) vonatkozó része csak anynyiban lenne elfogadható, a mennyiben az csakugyan egyik Andrásy leány-ágon — mint ezt talán más helyen is lesz alkalmam megjegyezni, Kékedire, ettől Kordára, — kinek ma is nevét viselő (Korda birtok) birtoktesthez tartozik, majd gr. Teleki Domokosra, s végül mai tulajdonosára gr. Károlyi Istvánné szül. gr. Kornis Klarissára ment át.

De tagadhatlan tény az, hogy a szentkirályi Andrásyak ősi fészke szintén Poklonfalva Felszeg nevű tizesének kiemelkedő dombján előbbtől félkilomnyi északnyugati távolban volt, hol a szentkirályi Andrásfiak egy része ma is lakik, honnan a grófi családhoz legközelebb eső katonáskodó ág kihalt, hol kiterjedt birtokkal birtak, melyen az ősi kastély romjai (a Hadnagykertben stb.) ma is láthatók. Azonban a „Harom“ vagy „Háromtetej“ elnevezéssel a hagyomány ezen ősi kastélyromok helyének egyikét sem említi s a nép e néven egyiket sem ismeri.

Haromteteje vagy Haromhegyese a fennlapján lévő, megközelíthetetlen s ma is tisztán látható hatalmas várrommal a már leirt zsögödi Kisvártetön kívül délnyugat irányban a Várhegygyel összefüggő kupalakban ettől jóval kiemelkedő magas hegytömb, mely a Várhegyen lévő várnak kiegészítő várbástyája főrésze vagy ellenkezőleg ennek lehete az kiegészítő része. A Háromhegyese vagy teteje elnevezést is, eltekintve a Harom- (haramia és Harem fészek) szótól az ekkép ott lévő három vár legfőbb hegyét, hegyesét, tetejét atkotván, ezen helyzetétől vehette. Az egész várcsoport lehetett az Andrásyaké. Kettős hagyomány is van a Haromhegyeséről. Egyik, hogy ott óriások laktak; a másik, hogy egy haramia, egy rablólovag vára volt, honnan az a vidékre kirohanó rabló kalandokat folytatott. Orbán B. a Haromhegyesét a Haromtetejétől megkülönböztetve említi.<sup>1)</sup>

#### 14. A csiksomlyói Sóvár.

Nagy-Somlyó tetején láthatók a Sóvár romjai. E vár szintén a tusnádi szorosban lévő csiki Bálványos várral volt láttani összeköttetésben.

A vár a kettős csucsu Nagy-Somlyóhegy északi magasabb csucsának fennlapján volt. A hegy ormát két egymással párhuzamosan futó várfal körítette. A belső fal körvonala 460 lépés, a külső fal ettől 20 lépésnyi közzel párhuzamban vonul el.

<sup>1)</sup> L. Székelyf. leírása II. k. 35. és 37. lapokon összehasonlítás végett.



A külső falat sáncz övezte a déli oldalon lévő bejárattal, hol terjedelmes bástyák és védtornyok voltak. A hegy oldalán a várból alágurult faragott kövek láthatók. A vár belterén egy mélyedés a *várkutjára* és egymás épület romjaira mutatnak.

E vár Losteiner és mások szerint *Sóvárnak* neveztetik, de keletkezési idejéről a hagyomány és rege keveset beszél.

A Nagy-Somlyó kis és nagy csucsa közötti nyakon, hol kolostor és kápolna volt, későbbi időben remetek lakták. Utolsó remete volt *Vizi Marcz*i. Ugyanott mutogatnak egy kőcsoportozatot, melyről regélik, hogy *kőosztováta* lenne. Mind Vizi Marczinak, mind a *kőosztovátának* regéjét már régebben és bővebben megírták, de a *Sóvárról*, hogy miért nevezték azt éppen *Sóvárnak* s miért nem inkább Somlyóvárának alig lehet elgondolni. Talán e vár tulajdonosának vagy urának volt *Só* neve, a milyen név ma Csikban nem igen van, vagy talán a közel Moldovából a hegyeken át a Csikiak számára szállított sót tartották és rejtették ott el biztonság végett ama megközelíthetetlen védés bástyafalakkal körül vett várbán: sem okmánynyal, sem hagyománynyal nem birunk annak igazolására?

A *kőosztovátáról* pedig álljon itt még a következő monda:

### A *kőosztováta*.

(Hitmonda.)

Csitteg-csattog a javába  
Leány kezén az osztováta  
A Nagy-Somlyó oldalán.  
Csattogása messze hangzik,  
Itt közel szent ének hallszik;  
Am nem hallja ezt a lány.

„Halld leányom, jó szülőtem!  
Ne forgódjál oly dühödten;  
Mára hagyd fel a szövót;  
Megfeleltük munka-közbe,  
Hogy ma ünnep? Jutka! jöszte,  
Mennénk mi is tán velök.“

„Ünnep ide, ének oda!  
Hagyja kend azt a pokolba;  
Hogy is mond oly ostobát!  
Tudja, hogy e sikkattyusba  
Násruháját szövi Jutka,  
S várja a ponk ostorát.“<sup>1)</sup>

Igy csatogna még tovább a  
Mennyre dörgő osztováta;  
Ámde szakad a fonál.  
Köti, toldja; szakad újra;  
Szitkozódik érte Jutka,  
Szitka a nagy égre száll.

„Halld leányom! jöszte, hallga!  
Hí a zárda szent harangja,  
Itt vonul a körmenet;  
Menjünk mi is, lányom kérlek;  
Munkádból jót nem remélek,  
Átok fogja meg kezéd.“

„Elmehet kend jól, ha tetszik,  
Még fogyatnom kell ma estig;  
A misére nem megyek.  
Minek is e lomha zárda?  
Csak henyelők serge járja;  
Hogy a menkö üsse meg!“

<sup>1)</sup> A falusi szövószékeknél előforduló zsineges heveder, mely által a lefogyatásnál a mejjékfonal a nyüstig beboosáttatik.

Csattog újra a szövőszék,  
 Ujra zug a rossz fehér nép,  
 Hogy a Somlyó döng belé.  
 Ellenében fenn az ormon  
 Mintha versenyt tartna folyton,  
 Száll az ének ég felé:

„Bemegyünk szent templomodba,  
 Dicsőítő hála-szóra;  
 Szenteltessék a neved;  
 Őrizz minket a gonosztól,  
 Rossz haláltól, kőcsapástól,  
 Bűneinket föl ne vedd.“

„Még nem késő rossz leányka!  
 Jőjj az Urnak szent lakába.  
 — Mintha e szó hangzanék. —  
 Hagyd szövődöt, térj magadba,  
 Istenednek van ma napja!  
 Majd elérhet karja még!“

„Fujjad, fujjad sok mihaszna!  
 Hagyd a dolgot s töltsd hiába  
 Ezt a drága jó napot;  
 Majd meglátjuk alkonyatra:  
 Melyikünknek több a haszna;  
 A ki tesz, vagy ámulog? ...“

S szent barát! ez osztováta  
 A harangszót tulkiáltja;  
 Tőlem untig húzhatod,  
 Ha az ördög ülne rajta;  
 Ugy se hagynám ezt ma abba,  
 Míg egészt le nem fogyott.“

S a ki lányt kényre-kedvre  
 Ekkorára fölnevelte,  
 Most az anyja fölremeg;  
 Ám az ég is hallja eztet;  
 S hegy fölött már gyülni kezdnek  
 Tornyosuló fellegek.

Jutka, Jutka, balga Jutka!  
 Foly-e hát még az a munka?  
 Hát magadba még se térsz?  
 Jőjj! siessünk a templomba,  
 Még ha el nem késtünk volna: ...  
 Nézd az ég haragja kész.

Jőjj leányom, kérlek szépen  
 Ne legyen oly sziklaképen  
 Érzéketlen a szived;  
 Nézd e szörnű barua felhő,

Mint egy őrvmadár felénk jó,  
 Oly félelmes, oly rideg!

Még od'átal zeng az ének;  
 Itt az Isten nyila üt meg,  
 Mely fejünk felett ropog.  
 „Bár a lelkit is kiadja,  
 S duljon ég és föld haragja:  
 Ugyis végzem dolgomot.“

„Hogyha végzed! . . . beste lánya!  
 El is ér a bűnnek átka;  
 — Dörg a földből egy moraj.  
 Szőjj örökre átkozott! hát  
 És a gyilkos osztovátát  
 El se hagyhasd, ne soha!“

Erre villan a sötét bolt  
 Csattog és dörg, — szörnűség volt —  
 Zug a zápor, mint patak . . .  
 Elvonul majd, és . . . nyomába  
 A leány és osztováta —  
 Kővé váltan állanak . . .

Hát az anyja? Ó ócsudva  
 Nyög: „Leányom, drága Jutka!  
 Él-s-e még, oh lám: mi lelt?  
 Kővé vált, kit én neveltem!!!...  
 Ezt a percet tul nem élelem“  
 S szive nyomba megreped.

\* \* \*  
 Kőleány és osztováta  
 A Nagy-Somlyó oldalába',  
 Mohlepelbe állanak;  
 Csobotfalvi Barta s Váta  
 Hallják, hogy az osztováta  
 Most is olykor hangot ad.

És ilyenkor és e helyről  
 Ködre ujult köd siet föl,  
 S ott lebengnek szárnyai:  
 A szent helyre körmenetbe'  
 Fölvonulnak reggelente —  
 Lány és anyja árnyai . . .

Felvonulnak, elborongnak,  
 Mindig bánat-könnyet ontnak<sup>1)</sup>  
 S halk sóhajt is érteni:  
 „Az ünnepnap és vasárnap  
 Szent sajátí a nagy Urnak,  
 Szenteljétek azt neki!“

*Imets F. Jákó.*

<sup>1)</sup> Mikor a Nagy-Somlyó-hegyét a köd körülfutja: az eső kimaradhatlan.

### 15. A Pálfalvi várdomb.

Pálfalva felett *Várdomb* nevű helyen szintén vár volt, melynek ma romjai is elvannak temetve. E várdombról, mely a *Remetevölgy* jobb oldalán lévő *Cserehomlok* egyik partja, igen szép kilátás van a völgyre és a Somlyóra.

### 16. A Csikszeredai vagy Mikóvár.

A *Csikszeredai vár*, vagy *Mikóvárnak*, a már említett várhegyekkel és kiemelkedő dombokkal szemben alig van hadászati értéke. Azonban nevezetes régiségénél fogva. Történelmi adatunk van róla, hogy a mai szeredai vagyis Mikóújvár helyén egy régi *Mikóvár* állott, melyet egyik hős Mikó még a XI-ik században építtetett.<sup>1)</sup> Mikóújvárat Mikó Ferencz építtette 1630 körül. S midőn ezt is 1661-ben a törökök feldúlták, romjaitól a mait építtette 1714-ben gr. Steinville István császári tábornok.

A Mikóvárról a történelmi részben teljes leírást fogok adni, azért itt vázlatosan csak ennyi említek meg.

Különben a Pálfalvi *Várdombról* és *Szeredai várról* is annyit megjegyezhetünk, hogy míg a Szeredai várhoz maig levezethető történetünk fűződik, addig a Pálfalvi várdomb arra enged következtetni, hogy hajdan a *Várdomb* vagyis a mai Pálfalva, Csomortán és Delne táján hatalmas nemzeti élet és azon részen csoportosult faluk állottak. S ez kitűnik a *Dölne földje* és *Gümezc v. Gyimes földje* elnevezésekből és a delnei primor Incze család kiterjedt itteni birtoklásaiból és tekintélyes állásából.

### A gyimesi vár és erődítvény.

A gyimesi szoros és vám czimen már láttuk, hogy Gyimes földjét ős székely eleink még a rabonbánok idejében látták. Hogy e föld lakói később kipusztultak könnyen megmagyarázható azok előtt, kik tudják, hogy Csikot, sőt a mai értelemben vett Csikmegyét elkezdve a székelyek betelepülésétől a legutolsó tatár dúlásig, majdnem minden ellenség, minden reánk törő rablócsapat a gyimesi szoroson át rohanta meg.

Nem csoda tehát, ha a Tatros mentén a mint egy 28 klm. hosszúságban alányuló Gyimes földének: Gyimesfelsőlók, Gyimesbükk alig kétszázados eredetű gyarmatait képezik.

A vám épen a határ szélén a jobbról felemelkedő Apahavas oldalán lévő *Aldomásmező* közelében van. Az *Aldomásmező*

<sup>1)</sup> Lásd Sándor István hadviseléseit a csángókkal 1063-ból.

felett kiemelkedik a szoros fölé a Kőor vagy Kőcsup, mely széles sziklacsucsával úgy néz ki, mint egy hatalmas lovagvár és áttörhetlen és megközelíthetetlen szirtbástyát képez a határvonalon.

A Kőcsuptól éles sziklagerincz nyulik le egészen a Tatros völgyéig és ezt teljesen összeszorítja. Ezen éléhajló éles gerincnek magas meredek előfokán volt a régi Gyimes vára a székelység itteni megtelepedésének első századaiban. Itt a Tarhavas mellett a Gúmez földjén — a krónika tanúsága szerint — őseinknek egyik legnagyobb csoportja lakott. Itt tehát egy, a természet által is felépíteni segített hatalmas és erős székelyvárnak kellett lennie. Ezen régi gyimesi vár romjaiból épült s annak helyén ama gyönyörű előfokon fekszik a mai szép fekvésű erőd (Blockhaus), mely a helyzetet uralja. Ezen erődhöz 134 léppés földött folyósó vezet fel oly meredeken, hogy csak gyalog és nagy fáradsággal lehet oda feljutni s még is 1789-ben azon le és fel lovagolt egy Lacz András nevű székely huszár, talán épen a szentmárton-csekefalvi Lacz-családból.

A moldvai részen szintén erődített előfok van. E két előfok annyira elzárja a völgyet, hogy a Tatrosnak alig marad keskeny sziklába szorított mederhely. Hadtanilag igen fontos, könnyen védhető, erős pontot képez. Egy karózat zárja át az erdők közt a völgy medrét. E gyenge záró kertelésen túl Moldva határa kezdődik. Ezen szorulaton fog nem sokára a munkába vett vasut áttörtetve, a két ország közt még közelebbi kapcsot alkotni, s a román járhatlan utakon segíteni. A két ország vámhivatalainak épületei a zárkán innen és túl vannak elhelyezve. Ott van a baloldalon a szerény kápolna is.

### 18. A Pogányhavasi vár (Csik-Szentmihályon).

Csik-Szentmihály község határán a nevezetes Pogányhavas keleti részen egy hajdani vár szétporladó romjai láthatók. Az ősi vár a Pogány havas egyik alább eső, tojásdad alakú dombján, a nép nyelvén ma is *Várhegynek* nevezett kiemelkedésen, Felcsik völgyére benézve, s a szomszéd hegyeken lévő várakkal láttani összeköttetésben állott. A várhegy a nem sokára ott elrobogó vasut, illetőleg a tengerszine fölött mintegy 8—900 méter magasan állhat. Erről is, mint legtöbb hasonló ősi várainkról, hogy ki és mikor építtette, nem tudjuk.

Figyelmet érdemel itt azon körülmény, hogy Csik központján épen, úgy mint Csik keleti és déli határvonalán a szentgyörgyi „óriási“ vártól kezdődő és a csiki Bálványosvár körül fekvő várcsoportulat, itt is a zsögödi, a szeredai, a somlyói, pálfalvi,

szentmihályi és gyimesi várak egy csoportulatot képeznek. Ebből, valamint az alábbiakból is kitűnik ős székely apáinknak messze-látó hadi tudása, hadtani magas ismerete, gyakorlati eljárása és a védelmi helyeknek bölcs megválasztása, kiszemelése melynél fogva a hegyszorosokat bámulandó erődítvényekkel látták el s a várakat, mint az egész vidék fölött uralkodó őrszemeket állították föl. A nyergesi és alvégi, valamint a zsögödi szorosak védelmi és hadtani fontossága már e várak csoportosítása által erős kifejezést nyer. De nem kevesebb számítással állították fel a következő várerődítmények is.

### 19. A csicsói vár.

Kiváló nevezetességét képezi *Csicsónak a Csicsóvára* a Hargita oldalában. E mesés várnak titokteljes romjai Csicsóval átellenben az Olton túl az *Egres nevű* lapály végénél az *Egres és Várpatak* közt (Csicsótól 1 és fél órára levő) magas szikla-gerincz meredek szirtormának várpatakra néző déli bütűjén, végfokán vannak.

Ugy néz ki e függőlegesen lemetszett hegyfok, mintha emberkéz rakta volna egybe, pedig természetes képződés, mely — mint Orbán B. írja — a Hargitának Csikra néző keleti oldalán több helyt mutatkozik.

A hosszukás sziklaacsucs sziklái 50—80 láb magasra merednek fel a déli csipkézett oldalon. Csak az északi oldal sziklaormán vonult el 132 lépésnyire fel, mely forró mézszszel változott kövekből rakatott, s épebb helyein 4—5 láb magasán ma is áll.

Bejárata volt az északi oldalon. A bejáratot bástya védte. A sziklába vésett ut és kapubástya, melyen belül sziklába vésett stülyesztők voltak, ma is tisztán látszik. Északnyugati részén látszik még egy kis bejárat és a sziklába vésett alig 2 láb széles folyosó.

A vár belterének hossza 98, szélessége 24 lépés. Fekvésénél fogva erős és bevehetetlen védhely volt. Innen a kilátás elragadó. A néphagyomány az óriások által építettnek mondja. A székely krónika e vár építését is Upoletnek a Zandirhám fiának tulajdonítja.

De meg kell jegyezni, hogy az óriások regéje a mithos világba vezet, míg ezen várakat, melyeknek építése valóban óriási erőt, munkát, kitartást, fáradságot vett igénybe, több mint bizonyos, hogy székely ősünk és pedig Attilától hátramadvá a magyarok bejöveteleig közbeeső idő alatt, mint ugyanannyi me-

nedékhelyet építeték. És ha egyéb adatunk nem is volna, a mi az Attila utódaiból hátramaradt s ide a havasok rengeteg világába felhuzódott s itt magukat megvont s székelyeknek nevezett hununokáknak a magyarok bejöveteléig eső homályos időszakban való itt tartózkodását igazolná: ezen ősi időkbe visszavezető s amaz idők viszonyainak teljesen megfelelő sziklavárak elég bizonyítékot szolgáltatnak a székelyeknek itteni megtelepedése, tartózkodása és lakásáról. E sziklavárak keletkezési ideje egyenesen a V—IX-ik századokra esik, mert ha a magyarok bejövetele után épülnek, akkor — a mint az a szeredai Mikóvárral történt — legalább a csiki székely krónika fenntartja azok közül egyik-másiknak eredetét és keletkezési idejét, de ezekről legfőlebb nevöknek felemlítésével hallgat. Már ez maga elég bizonyíték azoknak a magyaroknak bejövetelét megelőző időkből való keletkezéséről.

## 20. A Bogáthi vár.

A *Bogáth hegy* a mostani kápolna helyén a *Vár- és Szilas-patak* között a Hargita kiszökellő, most lakatlan puszta előfokán régi vár alaprakatai látszanak. E vár mintegy 220 lépés kertülettel birt, melyet e belső fallal párhuzamban 500 lépésnyi hatalmas gátony és sáncz vett körül a nyugati oldalon kettős bemetszetszettel. E bemetszésekben voltak a vár megközelítését gátló töltések. E sarkpontot képező hegyfokról gyönyörű és elragadó kilátás van Szentdomokos és a gyimesi szoros torolatáig.

Valószínűleg itt állott az Upolet anyja által 888-ban épített áldozati ház, illetőleg vár. Ezt látszanak a csiki krónikák és Losteiner is igazolni. Mi azt igazolja, hogy a csiki krónika és Losteiner által nem említett várak már 888 előtti időkből való. Ezen várak tehát ellene mondanak azon újabb időben felvetett állításnak, mintha a székelyek a magyarokkal egyidejűleg vagy azokkal jöttek volna be mai hazájukba.

## 21. A Pogányvár a Hargitán.

A Hargita harmadik főcsucsának az ugynevezett *Galusatető* vagy *rákosi Hargitának* keleti oldalán Bogáttól 3 órányira a *Vár* és *Szilas-patak* közötti szirtorom tetején emelkedik a *Pogányvár* festői omladványaival. E vár szabálytalan, a sziklacsuc alakzatához szabott idomu falai mindenütt a sziklaormon fekszenek, melyek lapos kőből forrómészszel szilárdan épültek.

Beltere szép, lapályos. A védfal a keleti és északi oldalon 3—6 láb magasságban még ép. Körbástyával, toronyerőddel, 110 lépés alapfalazattal, 55 lépés köridomu zömtoronyval és várkuttal vala ellátva. E vár mintegy 4000 láb magasan fekszik, mint a székely rabonbánoknak a fellegekkel és villámképző szikláival szomszédos egykori büszke sasfészke 100 lépés hosszúsággal és 55 lépés szélességgel. Itt székelt Upolet, hős fia a nagy Zandirhámnak, itt laktak az őszékely pap-fejedelmek. A csiki kronikák szerint Upolet építtette a csicsói és zsögödi várakkal együtt, három iker fia számára, kik között a Héterdön belőli tartományt felosztá.<sup>1)</sup>

Ha a székelyek a magyarokkal együtt jönnek vala be, mint némely történészek elhitetni szeretnék, akkor Upolet oly röktönözve alig kezd már 888. körül várak építéséhez s alig szemlélheti ki oly mély és bölcs belátással ezek helyeit. Miből látszik, hogy Upolet, Zandirhám és az ők ősei már rég e vidékeken itthon találták magukat s valóban itthon voltak.

## 22. Balaskó vára.

Szenttamás közelében van a Balaskó vára, melyről azt mondják, hogy Balaskó Jenőfalván lakó székely főnemes családnak volt vára. E várból ma alig látszik valami. A Balaskó családból Balaskó Ferencz 1406-ban szerepelt, mint a „Gr. Lázár-család“ cz. könyv 17. l. és székely krónika is igazolja. E vár is tehát egy régi és egy jeles család nevével összefüggő s a néphagyományban is mai napig fennálló székely nemzeti emlék, melynek még elporladt kövei is dicső multról beszélnek.

## 23. Karczfalvi várak.

A templomot, ma is látható 4 öl magas fallal bíró köridomu jelenleg is ép várkastély köríti. Keleti kapubástyáján áll a torony, melynek bejáratát löréses védmű fedezi. Védfalait nyugatról mély sáncz s más külfal zárta el. A hagyomány azt tartja, hogy e várkastélyt Mihály vajda építtette és lakta; de valószínűbb, hogy a török beütésekkor épült, s mint ezek elleni erődítmény használtatott. Azonban lehet régebbi keletű is, s így ez alkalomból kiujtattott.

Ugyan a karczfalvi határon *Ostoros* egyik előhegyét *Vár-bükkinek*, alább egy helyet *Várkapunak*, egy forrást *Vár-csor-*

<sup>1)</sup> Lásd Orbán B. Székelyföld Leir. Csik Gy. K. 71. l.

*gónak*, alább egy tót *Várhallastavának* neveznek. A hagyomány azt mondja, hogy itt vár volt, de ennek most itt semmi nyoma sincs. Itt hajdan a mesgyék után itélve szántóföldek voltak. Mind ez erődítvények pezsgő nemzeti multra és fejlett hatalmi erőre mutatnak.

#### 24. A szenttamási templom-várkastély.

Szenttamás és Domokos közötti dombon láthatók az 1725. előtt egy egyházközséget képezett hitközség régi közös templomának *várkastély vagy erődítvény romjai*, melyek védőfalikkal sokszor mentették meg a vidék szorongatott lakóit az ellenséges betörésekkel szemben.

#### 25. A szentdomokosi vár.

*A várbükkpatak* és Lokpatak összefolyásánál pár száz láb magasságu csillám pala alkotta szikla-hegyfok tetején emelkedik a ma *vársarkának* nevezett szentdomokosi vár, jelenleg is látható romjaival. — *A vársarkát* a hátrább lévő Közhegygyel meredek oldalú keskeny sziklanyak köti össze, középetájt kutszerá bemélyedéssel és körülfutó falnyomokkal. Itt volt a *vártornácza*, valószínűbben a *kapubástya*. A hegyormon fekvő falak 2—3 láb magasan ma is láthatók. A hegynyakon belül kiszélesedő tojásdad vár kerülete 300 lépés, hossza 82 lépés, közép szélessége 32 lépés. A nyugati fal a hegy oldalán, a kuthely az északi csucsban. A hagyomány tündér *Ilona* várának mondja, mely valószínűleg Csik végső falvainak buvhelye vala. Nyugati aljában hajdan bánya volt. De már 1702-ben felváltak hagyva a szentdomokosi vasbányák. Mindenik várrom egyuttal egy-egy hangoosan beszélő maradványa és foszlánya a századok hosszú folyamán át itt meglehetősen megizmosodott és a székelyek életéből kifejlődött ősi nemzeti szervezetnek és életnek. Itt a Csik Gyergyó közti szorulatou ismét egy várcsoportulattal találkozunk, melyet kiegészítenek a következők is.

#### 26. Hiripné vagy Both-vára Gy.-Szentmiklóson.

Az északkeletről alátörtető *Várpataka* és Békény összefolyása közt mintegy 500 lábnyira a tér színvonala fölé *Vároldalának* nevezett szép idomu *sziklahegy* emelkedik. A *Vároldalának* Békény és *Várpatakára* néző déli és északi oldala függőleges, nyugatról egyes, keletről kettős — még most is 4 öl széles 2 öl mély — sáncz metszette át a keskeny hegyhátat. A nyugati sáncztól 100, a keleti belső sáncztól 60 lépésnyire egy



köridomu 160 lépés kerülettel bíró felső vár van, melynek belső körerődje keleti és nyugati részén két hatalmas zömtorony állott. Az északi oldalon a várfalak 1—2 láb magasságban ma is láthatók.

A hagyomány *Hiripné* várának mondja, kinek Domokos és Ábrahám fia volt, s kikiről a *Várpatak* és *Holyvápatak* között egy hegyfok *Domokosnak* és a Békényen tul pedig *Ábrahámnak* neveztetik. Később kijavittatván a vár ezt a XVII. században már a Both-család és Both királybíró birtokába látjuk.

Both királybíróról és a Both-családról a történelmi részben bővebben fogunk megemlékezni.

### 27. Gyergyó-Várhegyalja.

A Maros völgyében hegyen-völgyön rendetlenül szétszórva 5 falu van. Ezek között itt említendő meg *Várhegyalja* Remete község és a gróf Lázár-család területén. Látszik, hogy őseink az egész vonalon minden nevezetesebb és kiemelkedőbb pontot erődítvénynyé, várrá iparkodtak átalakítani s magukat ezekben és ezek által lehetőleg biztonságba helyezni. Emléküket az azok nevéből vett s gyakran azok mellett vagy közelében vagy éppen azok helyén épült községek tartották fenn. Ez tűnik ki Gyergyó-Várhegyalja községről és annak elnevezéséről is. De erről is, hogy ki mikor építtette és birtokolta: alig tudunk valamit.

### 28. Csomafalvi Várhegy.

Csomafalvától mintegy 6 órányira a község erdőségei között a tenger színétől 5000 lábnyi magasságban a Délhegy szomszédságában emelkedik *Várhegy*, melyet a Kis-Somlyó és a Somlyómezőn eredő s Nagy-Somlyóba ömlő *Várpatak* folynak körül.

A várhegy tetőcsuca csak az északi lankásabb oldalon mászható meg. Hogy itt hajdan vár volt a hely fekvése és idoma világosan mutatja; azonban a vár nyomaira alig lehet rá akadni a kövér moha, áfonya szőnyeg s különféle fák annyira benőtték az egész helyet. Ha a várnyomok nem látszanak is, de történelmileg tudjuk, hogy itt, mint mindenütt, a hol csak e megye területén vár, várrom, várhely, várpatak, vársarka, várdomb, fellegvár, várbükkpatak, tündérvár, várkapu, vársáncz, várkut, várcsorgó, váralja, várbükk, várkastély, vártér, várfok, vártorony, várfal, várbércz, várhegy, vároldal, várkápolna, vártető, város, pogányvár, várhegyalja, várőr, tóvár, vártó, vártornáncz, várutja, sóvár, kővár, stb. stb. elnevezésekkel találkozunk, — mindig

várromot feltételeznek s azt igazolják, hogy az őszibb vagy újabb időkben, de bizonyosan várak állottak s tagadhatlan bizonyítékai annak, hogy itt a legősibb időtől fogva bár az erdőségek vadregényes rengetege terült el, szervezett élet volt s ama kor szellemének és viszonyainak megfelelően a vár- és véderődítmények építése iránti érzék nagyban ki volt fejlődve.

A régészet lenne hivatva bővebb kutatások, ásatások és behatóbb tanulmányozások által a történelmi műemlékek és drága nemzeti ereklyék multjáról s azok keletkezési idejéről a bizonytalanság sötét éjleplét legomolyítani, s kigöngyöliteni az itt lejátszódott nagy események és hősi tények zászlóját, melyről bizonyára ősz nemzeti életünk és jellemvonásunk s talán oly ősi erényeink fénye ragyogna szét, melynek sugarainál még a mai unokák is némi büszkeséggel és megelégedéssel sütkérezhetnének s melyekből igen sokat tanulhatnának. Mert ha ama várak és erődítmények kezdetben a székelyek ide telepedésekor — mint némelyek szeretik ezt ránk disputálni, egy-egy haramia vagy rablófészek és egyuttal őseinknek mint ilyeneknek lettek volna az ég közelében épített sasfészkei — mint ezt Orbán Balázs is egy helyen megjegyzi — míg az az akkori idők viszonyai között könnyen megérthető és megbocsátható esemény lenne, addig sokkal nagyobb csodálattal és hámulattal tölt el azou gondolat, hogy annyi századok folyamán át mily óriási szívóssággal, erővel és kitartással kellett nekik a létért itt megküzdeni és hogyan is lettek volna képesek ily sziklavárak, erődítmények s talán a nélkül, hogy élélmükért olykor-olykor rablókalandokra és kirándulásokra ne vessék magukat, megélni, magukat és fajukat fenntartani.

Valóban szeretjük elhinni s erre vall fajunk multja, a helyek és hegységek természeti fekvése is, hogy e szikla és hegyi várak — mint Orbán Balázs és mások is vélekednek a székely rabonbánoknak, őseink papi fejedelmeinek voltak sasfészkei, hol a magyarok bejöveteléig éltek, uralkodtak, sokasodtak és fajunkat fenntartották, megosztva magukat nemek és ágak szerint s az így egymáshoz tartozó vérség és rokonság testvéries egységében, tisztelet és kölcsönös szeretetben és ezeken alapuló függés és engedelmességben töltötték át a hosszú századokat.

Ezek valának őseinknek igazán szikla és óriási hegyormokra rakott sasfészkei. A világhódító Attila elszakadt unokái önerejükre hagyva és egy ősz vadon sziklás, sötét rengetegeibe, ellenséges vad népek, mint ugyanannyi darázs-fészkek, közepébe bele dobva, igazán csak Isten csodatevő keze által tartathattak egyedül fenn oly hosszú évszázadokon át annyi nélkülözés, küz-

delem, harcz és munka között, minőkre ama hatalmas hegyi sziklavárak és erődítvények megalkotása, a modern eszközök hiányában mutatnak és következtetni engednek. A költő róluk méltán zengheti: Csak sast nemzenek a sasok s Nubia párducza nem szül gyáva nyulat. Ők a maroknyi vitéz nép valóban csak e várak építésében is csodákat műveltek. Vajha ama szívós nemzeti erő, akarat és alkotó szellem, mely áttört annyi századok duló fergetegei és emésztő harcjai között, ma is ujra élne, tette, egy akaratra gyujtaná a széthuzó egymás felfalására leső unokákat. Vajha tanulnánk ma is szellemi nagyságot és ősi erényeket azoktól,

„Kik másfél ezred év alatt,  
 Viselve annyi balszerencsét,  
 Mellőkből alkottak falat,  
 S lábok megvetve a küszöbhöz,  
 Bevártak törököt, tatárt,  
 S mig körülök nyil, lándzsa röpdös,  
 Testükkel védték a határt.“

A fennebbi sziklavárak és várerődítvények halvány és hézagos felidézésénél egy jelenet tűnik fel, és halvány kép lebben el szemeink előtt hegyi váraikban, bérczi fészkeikben lakó hős székely atyáink életéből, kik később az ég azurkékjéből, a fellegek honából, a lég érdes köréből alább szálltak a bérczek tövére, a patakok és folyók partjaira, a hegyek által védett völgyületek, és lankás helyek szelidebb légkörébe, a tenyészet puhább pázsitos világába. Lássuk tehát a bérczi sast a hegyek kies völgyében, az ibolyák honában, a kalász termésre váró kicsinyke téreken.

### **Csikmegye sikságai.**

Csikmegye sikságot képező, tde szépségekben gazdag vidéke, a Hargita ösképződésű trachitvonala és a fiatalabb származású határszéli havasok láncolata között helyezkedett el.

A minden oldalról nagyszerű s már főbb pontjaiban érintett hegyek és havasok által bekeretelt tartomány, mint bölcsője a honunk négy király folyójának, a hon áldásának forrását, termékenységének a viz áldásaiban birt fő tényezőjét alkotja. A Csikmegye területéről lesiető folyamok és patakok áldást osztó csepjeikkel gazdagon öntözik és termékenyítik nemcsak magyar honunk, hanem még a szomszédországok azon völgyeit és területeit is, melyek terményeikkel és ringó arany kalászaikkal leggazdagabban szokták e hon jóra való és munkás népét fizetni.

De csikmegye ezen kívül már természetileg erős fekvésű tájainál és határvidéki kötelességeinek minden időben hősiesen és dicsően megfelelő népének multjánál fogva is a magyar haza biztonságának hatalmas fellegvárát alkotta. Erről történelme tanuskodik. Azonban mellőzve itt e vidék tájrajzilag elragadó szépségeit és páratlan sajátságait, úgy más vizeit, figyelmünket Csikmegye térségeinek alakulásánál a Maros és Oltra kell főleg fordítanunk, mint a nedületdus, ős erők borította havasok két hatalmasá lett szülőtteire, melyek bár mindjárt bucsut és ellentétes irányt véve egymástól maguknak, a mi északi és déli két fő síkságunkat alkotják.

A földképződés folyamának távol eső, de azért az észlelés körébe vonható korszakába mindkét folyó magába ölelve az összes vizereket hatalmas vízmedenczébe gyűlt s végtelen terjedelmű tóvá alakult; egyszer azonban — mint Orbán B. (idézett munkája II. köt. 1. l.) megjegyzi — nagy tömegének hatalmas nyomásával áttörte a víz az utját álló havasok korlátait és pedig a Maros Gyergyó-Topliczánál, az Olt Tusnádnál s lassankint, száz-ezred évek hosszú során lefolytak, elpárologtak a vizek, a keletkezett folyamok tágas völgyteknőt simítottak maguknak s ekként állítá elő a Maros *Gyergyót* az egykori *Hegyalját*, az Olt a kettős *Csikot*, e két gyönyörű síkos tért kiemelkedő dombvidékeivel, melyek a termékeny áradmányos rétegekből feléledt gazdag tenyészetükkel csábíták az embert az itteni megtelepülésre, az itt kínálkozó szép természet áldásainak élvezésére s ezekben Isten bámulandó jóságának és mindenhatóságának imadására és felségének dicsőítésére. Az ember el is fogadta az ajánlkozó előnyöket, elfoglalta az annyi gazdagsággal, annyi bájjal kínálkozó folyam-völgyeket s keletkezett Csik, e tájrajzilag úgy, mint égaljilag egészen sajátságos, teljesen elkülönített tartomány, e mondhatnók maig csaknem teljesen ismeretlen kis világ, ezen sajátságos népviselete, népéletével a közfigyelmet elkerült, teljesen mellőzött, sőt elhanyagolt kis ország, melyre, hiszszük, az ismeretlen mult után egy érdekébbresztőbb jelen és kecsesgétőbb jövő vár.

S ez szolgáljon röviden Csikmegye térségének genesisé gyanánt. Különbben Orbán B. többször idézett munkájában (II. k. 117 l.) a gyergyói tér alakulásának genesisét külön is ily formán adja: Ditrón alul a tág méretű gyergyói szép tér egybekeskenyül, a völgy életerit, a Marost, hullámzatos hegyek keskeny völgybe szorítják, hol az eddig lassan folydogáló, az akadályt gördítő hegyszorosban sebesebb rohammal törtet Toplicza felé, mely helyen erőszakosan kellett egykor magának utat vájni.

Mert mielőtt átmetszé azon szép idomu havasokat, Gyergyó tere nagy tó lehetett, melynek medrét a mostani magas hegyek képezték; de a Maros végre megunta ezen unalmas nyugalmat, atyjához, a Feketengerhez sietett, hová kisebb testvére, a szilaj Olt más irányban talán még előtte elindult. Felszedé azért Gyergyó 55 patakának szövetséges elemét s azokkal erősödve, átrontott az utját állott havasoknak szirttorlaszain. Így állott elő lerakott iszap rétegén a szép gyergyói tér; így állott elé a hullámai által idomitott havas keret, dus növényzet keletkezett a nedületdus kövér talapon, és eljött az ember, a föld ura, hogy azt birtokába véve, hasznosítsa.

A kép ezzel még teljesebbé domborodik ki.

Kászonnak is meg vannak a még eddig úgy szólva ember kéz által alig érintett drága kincsei. Ős erdői még a szarvasok, őzek és medvék zavartalan tanyája; szikláiban és hegyeiben nemes érczek, kőszénrétegek s más kincsek vannak, melyek kiaknázásra várnak; drága savanyu vizei csak újabb időben kezdenek napvilágot látni és a forgalomban megjelenni; erdőségeit csak most kezdi értékesíteni a napi szükséglet mellett. Kászónvölgyének talaja égalji viszonyainál fogva előtte áll Csikmegye nagy része termőképességének.

Kászonszék vagy Kászónföldje, mint kezdetben nevezett, Gázon harkásztól elnevezve a Nyerges havas mögötti völgyben Csikmegye keleti szögén domb és hegyekkel váltakozó vidéken terül el. A hagyomány szerint — Csikból népesített Kászonnak havasias küllemű völgyét a K.-Ujfalutól keletre letörtető Kászón vize mellett félkörben hajló havasok festői láncolata kereteli. E regényes havastáj egyike honunk legszebb és az Istentől a természeti kincsekben, legmegáldottabb vidékeinek. A Kászónvidék Kászónviz melletti lonkás területet — több, mint félmérföldnyi hosszúságban, — Nagy-Kászón összeépült testvérközségei foglalják el.

A Kászónvölgyet keretelő havasláncolat legmagasabb csúcsai: a *Káposztás*, *Jahoros*, *Imperhavas*, *Piripótartománya* s az ezek lábainál elterülő kiterjedt lonkás völgyület arra mutatnak, hogy Kászón a földalakulás ősi korszakában többé-kevésbé hasonló átalakulás és földtani képződésen ment át, mint Csik és Gyergyó, hol az óriási tóvá összegyülemllet vizerek és patakok végül áttörték az ellenálló hegy- és szikla-gátakat s azután vettek fel ma is folyton átalakulásban lévő alakukat.

Csikmegye völgyei és térségei, a hol legmélyebben fekszenek, ott is 900—1000 lábnyira vannak az adriai tenger színe fölött. Innen egész területe igazán *felföldnek* mondható.

A Kárpátok 4—5 ezer láb magas hatalmas karjaikkal átölelik az egész Székelyföldet.

A Kárpát-hegyrendszer mint a csikmegyei síkságnak is alkotórészei, keretei: *Keleten*: a) a *gyergyói havasok*, a borgói szorostól délkeletre a Lóhavasig, az Olt eredetének közeléig; b) innen hasonló irányban a Búdöshegyig, a *csiki havasok*. Ezek folytatása: a *háromszéki* keleti havasok.

*A Kárpátok mellékágai.* A gyergyói és csiki havasok érintkezésénél a Maros és Olt eredete közt, mint ezen két folyam terület vizválasztója, három mérföldnyi hosszúságban a Fekete-rez nyujtványakép délnyugatra elválasztván Csikot Gyergyótól egy hatalmas hegyláncz nyulik be, melynek keleti végén fekszik a *Lóhavas* és nyugatin az *Ostoros*.

Az Ostorosból emelkednek ki d. délkeletre a *Hargita* és e. északnyugatra a *Görgényi* vagy Gyergyót délnyugaton környező havasok. Mindkettő párhuzamosan a keleti kárpátokkal. E hegyvonal hossza 136·512 kilométer, átlag 30·336 kilométer szélességgel.<sup>1)</sup>

A *Hargita*, 4—5500 láb magassággal váltakozva délkeleten a Kárpátok vele parallel futó részével az ugynevezett Csiki havasokkal a 3579 láb (Binder szerint 1131·191 méter) magas Búdös hegynél érintkezve végződik. — A *Hargita* így határvonalat képez Al-, Felcsik és Udvarhelymegye közt. Ugy, hogy mint Kozma is feljegyezi<sup>2)</sup> keleten a Kárpátok, nyugaton a *Hargita*, délen a Búdös és északon a Maros és Olt vizválasztója minden oldalról meredek védbástyákkal veszik körül Csikot, melynek az Olt völgyéből álló medenczéje 2300 láb magasan fekszik ugyan a tenger színe fölött, de 3381 lábnyira mélyen az őt környező hegymagaslatok alatt. Ime ezen hegy és havas keretben terül el Csikmegye térsége vagy síksága. Ez a föld, melyen anyiszor apáink vére folyt, ez, melyhez minden székelyt egy s fél ezredév csatol. Itt küzdtek hon- és hitökért hős Upolt fiai, itt törtek össze rabigát apáink karjai. Légy hű hát rendületlenül e földhöz oh székely; ez bölcsöd s majdan sirod is, itt éljed, halnod kell!

De *Csikmegye síkságaira* nézve a fentebb elmondottak után megjegyezzük továbbá, hogy Csikmegyének az Olt folyó mentén Csik-Szentdomokostól a megye déli végéig terjedő mintegy 61 négyszög kilométer ugynevezett csiki síksága van. A

<sup>1)</sup> Lásd dr. Herbieh J. „A székelyföld földtani és őslénytani leírásá-t” Budapest 1878. 4. l.

<sup>2)</sup> L. „Székelyföld” 7—8. l.

csiki síkság a Kárpátok és Hargita hegyláncz benyulása által Csik-Zsögöd és Szentkirály határvonalánál, mint egymást leginkább megközelítő érintkezési pöntnél két részre oszlik. A Csikot körül gyűrűző hegyek ezen északról és délről benyuló, s mintegy osztályvonalat képező ágai által származik az alsíki és a felsíki síkság. Az alsíki síkság Csik-Szentkirálynál a Nagymezővel, melyet „Szépmezőnek“ is hívnak, kiszélesedve a Nyerges és Csomád aljáig terül el a nélkül, hogy a láthatárt valamely kisebb kiemelkedés zavarná. Térésége 2 mrtf. hosszú, 1½ mf. széles. A felsíki síkság Csik-Szereda és Somlyónál kiszélesedve a láthatár a Rákos fölött észak-délnyugoti irányu kisebb kiemelkedéssel zárul, melyet a rákosi vagy inkább bogáthi hegyszorulatot képező Kód délnek hajló kifutványa képez.

Csikmegyének egy másik tekintélyes síksága a Marosfolyó mentén, mintegy 38 négyszög kilométer területtel, a gyergyói síkság. Magas hegyektől körítve e síkság összhangzatát a legkisebb emelkedés sem zavarja meg. E síkságra a Szármányhegyről, mely Szárhegynél, mint e síkság közepetájánál ebbe egy kissé benyulik, gyönyörű kilátás van. Innen a gyergyói síkság összes községeit lehet látni.

Csikmegyének kisebb, de szintén nagyon szép síkságai terülnek el a Kis-Besztercze folyó és Békáspatak völgyén a megye észak-nyugati részén, továbbá a Tatrosfolyó mentén a megye északi vonalában. A Kászonpatak völgyét a keleti részén már láttuk.

Csikmegyének egyuttal e 137.860 holdnyi területe képezi azon szántóföldjét, melyen a megye közönsége évi kenyerét termelni szokta. S ha Csikmegye síkságairól még valami mondani valónk lehetne, azt rövidség tekintetéből alább Csikmegye területének mivélési ágak szerinti beosztásánál fogjuk pótolni.

### **Csikmegye folyói és patakai.**

Csikmegye, a mint azt megjegyezni szokták — négy királyfolyamnak ad életet.

E megye területén több folyó is fakad fel, melyek nagyságuknál fogva a folyó, sőt folyam elnevezést is megérdemlik, de midőn csak négy folyamról tesznek megjegyzést, ezek alatt azokat értik, melyek nedvdus vízbőséggükkel magyar hazánk áldott rónáit öntözik és gazdagítják. Ezek: az *Olt*, *Maros*, *Kis-* és *Nagy-Küküllő*. Azonban ezek közül is csak az *Olt* és *Maros* lévén, — mint a megye szívének közepéből eredő és felbuzgó folyók, közvetlenül a miénk, ezekről, a *Tarkó*-nek nem elég he-

lyesen tulajdonított versenyző leány-gyermekről mondunk el különösen egyet-mást. És pedig, miután az Olt a megye területén 26 mértföld utat tesz, ennek adjuk az elsőséget.

### I. Az Oltfolyó.

Az Olt<sup>1)</sup> ered Gyergyó déli részén, a Gyergyó-Tekerőpatak község határának keleti részében, a *Fekete-Rez* nevű hegy észak-nyugati oldalán, a Kovács Péter és Magasbükk közötti völgyszörulat fejében a Maros forrásától nem messze. Orbán B. szerint, ered a Magasbükk ormán — különben a nevezett részen — mintegy 5000 láb magasan a tenger színe fölött és alább a Hosszúsarok havasánál egyesülve a *Kis-Olttal*, előbb keletre, azután délre folytatja útját, miközben két mértföldre terjedő havasi pályafutása után előtörve a szűkvölgyből Csik-Szentdomokost, Szenttamást, Jenőfalvát, Karczfalvát egész hosszában szeli; azután Dánfalvának Oltfalva nevű osztálya vagy tizes része mellett Madarasra siet; honnan a Vacsárcsi, Göröcsfalva és Rákos községek határrészein keresztül Rákos község déli oldalán a Kőd (hegy) lenyúló kifutványa által szűk átbuvóra szorítva a Bogáthegy (szoros) alá kanyarodik be; e szorosból pedig mintegy diadallal Felcsik szép és nagyszerű terére kilépve a gyászos emlékü Madéfalvát két részre szakítja és innen a csicsói határ nyugati részén, a várdotfalva-somlyói és taploczai határok közepén, majd a Hargita-Nagyerdő lábainál hova-tovább izmosodó erővel és növekvő méltósággal siet Csik-Szereda és Zsügöd mellett nagyobb kanyarulatokat csinálva a Fel- és Alesik közötti zsögödi

<sup>1)</sup> Honnan veszi az Olt elnevezését alig tudjuk határozottan. Én erre nézt legalább semmi biztos adatra eddig nem akadtam. Egyes leíróknál a magyar elnevezés egy pár helyes írási változatban: *Olt*, *Oult*, *Oultu* látható; de a legtöbb helyen a latin (talán az lesz) *Aluta* néven jön elő, míg a német „*Der Alt-Flusz*“-nak írja, mi magyarul: *öreg, régi, mély, idős, nagy* stb. folyót jelenthetne. A német Altból lehetett az A-nak O-ra változtatása által az *Olt*.

De a latin *Aluta* leszármaztatása sem jár kevesebb nehézséggel. *Alutá* — de jólkészítetett bőrt, sarusziját, czipót, erszényt, szépítő szert jelent. *Alo*, *Alesco*, nő, táplálkozik, tenyész igének alig lehet valamely elrontott *supinuma* vagy *multja*, pl. *Alta* helyett *Aluta*. *Alveus* vízmedret, folyamagyat stb. jelent, de ebből csak romlás útján lehetett *Aluta* vagy *Olt*.

A görög *Aluol* beszél, cseveg, enyeleg igéből szintén nehéz levezetni. Tehát a mongol, török, szláv, csermisz, tatár, oláh stb. nyelvekhez kell fordulnunk, ha a német *Alt*-ot el nem fogadjuk *Olt*-nak, mi a gótok nyelvével is össze lenne egyeztethető. Vagy valószínűbb, hogy vizimádó pogány őseink épen az *Alah* — istent, vagy valamelyik a víz mellett született s elöttünk ismeretlen rabonbán nevét örökitik meg, a mint Attila is nagy folyót, vizet jelent. Igazán nagy szolgálatot tenne tehát, ki erre nézt valami adatot nyújtana.



szoroson át Alcsik gyönyörű köridomu, Csik legterjesebb területére lép, s ott előbb Szentkirályt, azután Szentimrét két-két részre metszve Szentsimon nyugati oldala mellett Csatószegre, innen Verebes és Tusnád határainak közepén át Uj-Tusnád keleti végénél s alább az Alvégnél meggyorsított komoly léptekkel délnek tartva hagyja el Csikot, miután az érintett községek határainak jobbsparti részait *erdőaljára*, a balpartit *nagymező-részekre* osztotta, s a Likaskő sziklás öléből némi magatartósággal bontakozik ki, hogy Bükkszádtól kezdve Háromszékmegyével is megoszsa áldásait, olykor kicsapongó szeszélyes haragját, majd örömeit és bánatos keserveit világul vigye és elpanaszolja a csiki székelyeknek küzdelmes életét, sok fájdalmát, kevés örömet s belevegyült verejték-csepjeikkel megöntözze a távol hon drága hantjait.

Az Olt erdélyi egész *folyamterületét*, mely az egész Székelyföldre való tekintettel, mint a magyar királyság összes területe, a Duna folyamterületéhez tartozik, Lenk 218 □ mfdre teszi, miből a Székelyföld 76 □ mfdet foglal magában, névszerint Háromszék 35, Csikmegye 26 és Udvarhelymegye 14 □ mfdet.

A folyam hossza Erdélyben 40 mértföld, melynek több, mint fele része esik a Székelyföldre. Lenk a folyam hosszát Erdélyben 76 órára teszi, miből Csik- és Háromszékmegyére esik 44 óra (Lexicon I. k. 46. l.). Az Olt folyamágának legnagyobb szélessége, mely a Székelyföld határán kívül esik (Verestoronytól északra) 45—50 öl, Sepsi-Szentgyörgynél 12 öl, Csik területén Sepsi-Szentgyörgyig 1—12 öl között növekedve változó, az erdővidéki kanyarulatoknál mintegy 20-öl. Az Olt mélysége Csikmegye területén 2-től 8—12 láb között váltakozik. Esése forrásától Bükkszád között 22·8 mértföldenkint és eredetétől Sepsi-Szentgyörgyig mintegy 3291 láb, tehát sebessége középvízállásnál másodpercenként 2 láb.<sup>1)</sup> Ezen eséséből és kanyarulataiból magyarázhatók meg nagyobb mérvű kiáradásai.

Ide jegyzem még azt is, hogy a Székelyföldi folyam rendszer központja, a Hargitát és Görgényi hegységeket a keleti Kárpátokkal összekötő ama rövid hegyvonal, (a Gréczes) mely a mai Csikmegyét átmetszi és két részre u. m. Csikra és Gyergyóra osztja. — Tehát a székelyföldi folyamrendszernek szive, mely egészséges vérkeringését, vérbőségét, és életerejét kölcsönzi, a már említett Csik és Gyergyó közötti hegytömbben van. Honnan azonban míg az Olt a megye délnyugati szögleténél Háromszékmegyébe majd meggyorsított, majd komoly és mély

<sup>1)</sup> L. Bilz E. A. „Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens“ 42—43. l.)

gondolatokban elmerengő lassabb léptekkel, de soha nem lan-  
kadó és meg nem tört ügyekezettel átsiet, a legpontosabb szá-  
mítás szerint e rövid, (alig 26 kilométernyi<sup>1)</sup>) útjában a megneve-  
zett községek környékeiről épen 171 nagyobb és kisebb pata-  
kot vesz anyai ölére, hogy jobbját, segítő karját nyujtsa nekik  
hosszu útjában, s hogy az összevetett kis erőket egyesítve biz-  
tonságosabban fussák meg vele a hosszu utat és oldják meg  
együtt a rájuk nehezülő nagy feladatot.

Mielőtt azonban az Oltnak mellékvizeit s ezt azokkal együtt-  
tesen bővebben méltatnók, meg kell jegyezni, hogy az *Olt* a  
*Kis-Olt* és *Vereskő patakával* való egyesülése után, a mint  
Balánbányánál az emberlakta vidéket legelőbbször érinti, az em-  
beri erő, az eddig havasi szeszélyének szabadon élt virgoncز fo-  
lyó csevegő hullámain azonnal próbára teszi, mert csatornába  
szorítva „nagyszerű kohónak s sziklamorzsoló zuzdájának működ-  
tetésére kényszeríti.“ De kiérve a havasok szűk korlátai közül,  
már Szentdomokos, Szenttamás stb. csiki községek hosszu során  
át rengeteg sokasága malmak és fűrészek hajtására erőszakol-  
tatik. Mint ilyen is nem csekély előnyt biztosít Csik közönsége  
számára. És az egész 9 mértföldnyi vonalon szabályozva ki tudná  
kiszámítani mennyi anyagi hasznot hajtana?

S bár az Olt akár viz bőségét, akár általános pályahosz-  
szát tekintve, sokkal kisebb a Marosnál, mely az erdélyrészi vi-  
dékek legelső és legnevezetesebb folyama, mégis itt, midőn Csik-  
megyéről van szó, az *Olt*nak a Maros felett elsőséget kell ad-  
nunk, mint olyannak, mely a megyét sokkal nagyobb hosszúságban  
folya és futja át, mint amaz, s mely e természeti tulajdonánál  
fogva a megyére nagyobb előnnyel is bír, mint a Maros. Va-  
lóban azon bűvös-bájos szépséget, melyet a Csikot átkigyozó *Olt*  
e megyének kölcsönöz, a kellemet és gyönyört, melyet e tájnak  
és a táj felett merengőnek nyújt, az életet, erőt, mely abban,  
mint a gyönyörű természeti test, sziv és élet erében rejtőzik, alig  
lehetne méltóan ecsetelni, a csiki havasvilág a nagygyá növelt  
szülöttjét kellően jellemezni, hűen leírni, lefesteni.

Az Olt már Csikmegye területén tekintélyes folyammá vá-  
lik. Folyása általában sebes, partja alacsony, roppant sok kanya-  
rulatot tesz, vize a nagyobb eséssel bíró, sebes folyásu helyeken  
nem mély, de a zsögüdi szorosnál s már azon felül is a nagyobb  
kanyarulatoknál, főleg pedig az alsiki részen sok helyen 2—4  
méter mélységgel is bír. Az Olt vizének nagyobb mélységét kü-  
lönösen elősegítik a malomgátak, melyek az Olt mentén nagyobb

<sup>1)</sup> Az Olt Csikot érintő folyambossza 9 mértföld.

számban vannak, a víz lefolyását megakasztják s azt a megmélyült medrekben feldagadtan tartják. Ezen körülmények okozzák, hogy az Olt vize már 3—4 napi tartósabb esőzés után partjain átcsapva kiönt, elborítja a rétségeket és a part mentén alacsonyabban fekvő helyeket és kiáradásaival gyakran roppant károkat okoz a gazdaközönségnek.

Az Olt évenként többször szokott kiáradni s a legnagyobb ritkaságok közé tartozik azon év, melyben legalább egyszer, t. i. a tavaszi hóolvadáskor ki nem árad.

A márczius-áprilisi áradások — rendszeren mindig bizonyos lerakódásokat hagyván hátra, — termékenyítőleg hatnak a némileg megkövített rétegek fűterményeire, de a rétségekre hordott trágyarészeket is természetesen elsöprik. A májusi, június és júliusi áradások pedig leiszapolván a fűterményeket, rendszeren kiszámíthatlan nagy károkat szoktak okozni. Ritkábbak az augusztus-szeptemberi Olt-áradások, de azok sem szokatlanok, valamint, ha a sarjut lábon találják, nem minden kár nélküliek.

1872-ben oly nagy áradás volt, hogy alig emlékeznek hasonlóra. 1876-ban pedig deczemberben volt szokatlan nagy áradás. A tél november 1-én kezdetét vette, roppant nagy hó és kemény tél lett. Deczemberben az összes hó és beállott Olt jege eltakarodott.

Legnagyobb csapással járó Oltáradások jegyeztettek fel 1889-ről. Ez évben nagy áradás volt júniusban, augusztus és szeptemberben. Az áradás szénát, sarjut tönkre tett és leiszapolta. Ez év augusztus 24—26-ról van feljegyezve, hogy az áradások a vármegye területén, mintegy 200.000 frt érő kárt okoztak a gazdaközönségnek. S ha az évi áradások által okozott károkat csak felére vagy egynegyed részére számítjuk le, úgy is elképzelhető, hogy mily nagy az évtizedek vagy századok alatt szenvedett károk mennyisége.

Ezek károk nagysága és az okszerűbb gazdálkodás szüksége szülte az Oltszabályozás eszméjét, mely már mintegy három évtized óta foglalkoztatja azok elméjét, kik látva ezen elviselhetlen körülményt a baj orvoslásáról gondolkoztak. Az utóbbi években élénkebb mozgalom indult meg a szabályozás ügyében, mely által vélte mindenki a baj orvoslását vagy legalább annak mérséklését. Az elfogadott szabályozás eszméjének megvalósítását tanácskozások, értekezések, községenként a vélemények kikérése stb. előzték meg.

Igy 1886. június 25. és 26-án Csikmegye törvényhatósági bizottságának közgyűlésén az alispáni jelentés kapcsán Molnár Lajos által lett elmondva, hogy az alispáni jelentésnek a köz-

gazdasági állapotokat ecsetelé része, de a mindennapi tapasztalat is arról győz meg minket, hogy közgazdasági viszonyaink hova-tovább rohamosan hanyatlanak, tehát szükség, hogy ezen bajok orvoslását társadalmi uton keressük.

Egyik ilyen baj az évenként bekövetkező Olt-áradás, mely 5—6000 hold rétséget áraszt el és teszen használhatlanná, s így évenként — szakemberektől beszerzett adatok szerint — 100,000 frt kárt okoz.

Ugyanannyi kárt szenved Csikmegye az által is, hogy 5—6000 hold területű mocsáros, ingoványos rétsége, kaszálója az Olt szabályozatlan volta miatt lecsapolható nem lévén, rossz, használhatlan sást terem évenként, tehát 200,000 frt kár az Olt miatt, melyet különben nagy esése és sebessége folytán igen könnyen és aránylag kevés költséggel lehetne szabályozni.

Ez lévén Csikmegye közgazdasági hanyatlásának egyik főoka, kéri a törvényhatóság kormányzó férfait, hogy az Olt-szabályozás iránt *társadalmi uton* a szükséges lépéseket megtenni sziveskedjenek, s azon óhajtásának ad kifejezést, hogy az alispán a következő törvényhatósági közgyűlésen oly helyzetben legyen, hogy a mozgalom megindításáról jelentést tehessen. Ezen beszéd Györffy Gyula által is hangsúlyozott azon megjegyzés után, hogy ez nem törvényhatósági, hanem csupán társadalmi uton érvényesíthető ügy, — élénk helyesléssel fogadtatott.<sup>1)</sup>

Ezzel megindult Csikmegye részéről is a rég óta sürgett mozgalom. Mi történt közben az a megbizottak dolga, de hogy történt valami a cél megközelítéséhez, igazolják az alább következő sorok.

Az országszerte érzett és szenvedett árvizkárok szomorú korszakában figyelmelmet érdemlő mozzanat azon intézkedés és eljárás, mely hazánk délkeleti szögletében a közmunka- és közlekedési m. kir. miniszter ur intézkedése folytán gróf Bethlen András, Brassó és Szeben megyék főispánjára vár 1898. év tavaszán. — Brassó megye közigazgatási bizottsága ugyanis múlt év közepén a kir. közgazdasági előadó és kir. erdőfelügyelő kezdeményezései és indokolt előterjesztései folytán felirt volt a miniszter urhoz, hogy tekintettel arra, miszerint az Olt folyó és annak mellékágai évről-évre, hitelesen kimutatott adatok szerint, tetemes károkat okoznak, előntvén, eliszapolván és megrongálván azon, az ország összes területéhez képest aránylag talán csekélynek látszó, de az ottani viszonyok között és az ott élő lakosságra nézve annál nagyobb értéket képviselő s életkérdést

<sup>1)</sup> Lásd az idézett törvényhatósági gyűlés jegyzőkönyvét.

képező termőföldeket, a melyek az említett vizek környékén fekszenek; tekintettel továbbá arra, hogy hét vármegye területén folynak azok át s legalább is 75 ezer apró parcella tulajdonosát érdeklik, s végül, hogy tekintettel a tervszertülden és összefüggés nélkül eszközölni szokott vízszabályozások káros következményeire, a vízjogi törvény vonatkozó §-aira hivatkozva, mondaná ki, hogy a szóban forgó vizek közgazdasági szempontból is szabályozandók s az érdekelt feleket hivatná fel az e célra szükséges társulatnak bizonyos kitűzendő záros határidőig leendő megalakítására, oly feltétel alatt, hogy ha azt tenni az illetők elmulasztanák, a törvényben adott jogánál fogva hivatalból is meg fogja alakíttatni e társulatot.

És ezen felirat megküldetett részéről is leendő támogatás végett Csik, Háromszék, Udvarhely, Nagy-Küküllő, Fogaras és Szébenmegyék közigazgatási bizottságainak és képviselő-testületeinek is.

A miniszter ur, véve e tárgyban az összes fölterjesztéseket s közölvén az ügyet a vízhasznosítás és lecsapolásra vonatkozó részre való tekintetekből a közgazdasági miniszteriummal is, végül azon megjegyzéssel adta le az összes ügyiratokat Brassó és Szébenmegyék főispánjának, gróf Bethlen Andrásnak, hogy: mindenekelőtt szükségesnek tartja egy műszaki fölvételeken alapuló tervnek és költségvetésnek készítését, a melyből meg lehessen ítélni, minő munkák, mily terjedelemben és módon volnának végrehajtandók, s hogy nem lenne az Olt folyónak és mellékágainak rendezése a helyi viszonyok és rendelkezésre álló csekély eszközök tekintetbe vételével a kanyar átmetszések, partbiztosítások s a mellékágak szabályozása, a malomgátak rendezése, valamint a mocsáros területek lecsapolása által esetleg kisebb keretű társulások útján is elérhető?

Megbizza és felhivja tehát nevezett főispánt, hogy az e végett szükséges intézkedéseket tenné meg, nevezetesen pedig hívná össze még a folyó 1888. év tavaszán a leginkább érdekelt feleket a követendő módozatok megállapítása céljából tartandó értekezletre s ennek eredményéről tegyen mielőbb jelentést.

Az értekezlet Brassóban 1888. évi május hó 17-én volt, melyre a meghívottakat az illető megyék főispánjai és törvényhatóságai állapították meg.

Kivánatos, — írja a „Székelyföld“ — hogy siker koronázza e régóta vajudó, nagy horderejtű kérdésben ezen legelső, komoly elhatározásra mutató lépést és intézkedést. S kivánatos, hogy az érdekelt felek és törvényhatóságok is épen oly odaadó érdeklődéssel és figyelemmel viseltessenek az ügy iránt, mint a

minőről Baross Gábor miniszter ur is biztosítja említett leiratában az illetőket.

Népünk teljesen kimerülve és elnyomatva az elviselhetlenné vált közterhek viselése által, egy részről fél a szabályozás költségeitől, más részről görcsösen ragaszkodva ősi megszokottságához, nem bír kibontakozni annak rögeiből, habár nyomasztólag nehezednek is azok életére. Sokan beismerik a szabályozás szükségességét és idejének elérkezését, mások meg abban a hiedelemben vannak, hogy a szabályozás által a rétségek lecsapolódván, nagyobbat veszítenek termőerejük és képességökből s nagyobb veszteséget okoznak, mint az áradások. Mi úgy hiszszük, hogy a szabályozás által netán csökkent termőképességet kevesebb költséggel lehet pótolni, mint az árvizek által okozott károkat, föltéve, hogy az öntöző csatornák felállítatnak. A tapasztalat megfogja mondani, mi lett volna a jobb.

Azonban ma mint folyamatban lévő ténytet fel kell itt jegeztünk, hogy az Olt szabályozása az 1888. évi máj. 17-iki értekezlet után, melyben részt vettek Csik, Háromszék, Udvarhely, Nagy-Küküllő, Fogaras és Szeben megyék megbizottjai, ezen s más már érintett értekezletek folytán elhatározta s 1890-ben Csikmegye alispánjának buzgó fáradozásai és sürgetései folytán miniszterileg megerősített vízszabályok alapján az Oltszabályozás munkálata 1892. év tavaszán az Alvégtől fölfelé irányítva megkezdett, de leirhatlan vala a panasz és zugolódás a közönség részéről a szabályozási munkálat ellen. Miért? Egyszerűen azért, mert az előértekezleteken a népek, — mely különben is nagyobb részben folyton idegenkedett a szabályozástól a már jelzett okok miatt, — az lett tudomására adva, hogy a szabályozási költség egy katasztrális hold területű rétség után 80 azaz nyolczvan krajczár lesz o. é. és az elvágott birtokrészeket a megalakult „Vizi társulat“ fogja hordozni.

De nem úgy lett, mert egy hold terület után három évi részletekben 4 frt 99 krt kelle (pl. Csik-Szentkirályon) a 80 kr helyet fizetni s a mellett, a mint tudomásunkra van adva, az elvágott birtokokért is a kártalanítási pénzeket az érdekelt birtokosoknak kell egy újabb rovatból megfizetni. Azonban nagyon jogosulttá teszi a felháborodást még az, hogy olyan birtokosok és oly birtokrészek után is behuzattak a fizetésbe, kiknek ama birtokrészeit a kiáradott Olt soha semmi körülmények között nem érinti. Így a munkálatok valóban méreg drágába kerültek s igazán kérdés marad, hogy a kiásott új Olt meder fogja-e annyira mérsékelni az áradat által okozott károkat, a mennyire a befektetett nagy költségek, a közönség méltó várakozása kama-

tok fejében azt jogosan elvárják? A szép elmélet a gyakorlatban alig fog beválni, mert az 1893. és 95. évi árvizek lefolyását igen kevéssel siettette elé az új Oltmeder. Aztán (pl. a szentkirályi határon) az új Oltmederrel a vadvizek levezetése sem sikerült, mert nem jó helyen húzatott az új vonal s így a vadvizek levezetése csak új árkok és új költségekkel fog elérni. Hogy a czélba vett öntözések és csatornázások a szárazabb időkben miként fognak sikerülni, azt a jövő mutatja meg. Vajha sikerülnének mind az öntözések, mind a vadvizek levezetése, mind az árvizveszélyek enyhítése.

Csakhogy e helyen sem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy, ha a csikszentkirályi Olthidjáig elvezetett csatornázást a vízi társulat a munkát abban hagyott vállalkozó, vagy más terhére tovább nem folytattatja s a lecsapolás miatt már az 1894. év nyarán nagy mértékben beállott szárazság s ez által okozott károknak, szénahiánynak az öntözők röktöni beállítása által nem sürgőldik elejét venni: az egész Oltszabályozás káros kísérletezéssé silányul. Azért az okvetlenül bevégzendő mű teljes bevégzése előtt a bírálattól eltekintve, csak a jelen tapasztalataira s a munka bevégzésének sürgetésére szoritkozhatunk.

Az Oltszabályozási költségeket tudtunk szerint 15 ezer frt összegben az ártéri birtokosok részére három évi visszafizetés terhe mellett a vármegye előlegezte.

Azonban azon hitben vagyunk, hogy az Oltszabályozás eszméjében táplált reményünk, habár a kivitelt kevésbé mondhatjuk sikerültnek, nem fog meghiúsulni, hanem a szabályozás az Olt okszerűbb kihasználásának bevezető korszakát fogja képezni. Adja Isten!

Hogy Csikmegye közönségét hal. dolgában — a pisztrángot kivéve — nagyobbára az Olt látja el, mondanunk sem kell. De erről alább más helyen lesz szó.

### Az Oltfolyó mellékvizei.

Jobb és bal oldalról az Oltba összesen körülbelül 171 kisebb-nagyobb patak ömlik. Ezen beszakadó patakok közül nevezetesebbek:

1. A *Kis-Olt*, mely a Feketerezből ered s csakhamar még a havasok között egyesül az Olttal.

2. Szintén a Feketerezből ered az alább Vereskőről nevezett *Vereskőpataka*, mely az Oltat nagyon emeli növekvő tekintélyes folyamában.

3. A *Borvizpatak* a Kisbükkből ered Csik-Szentdomokos napkeleti határán és rövid futása után az Oltba foly.

4. A *Ködpataka* a szenttamási és vacsárcsi forrásokból ered és dél irányban megfutva pályáját balpartilag előbb a *Kis-Maros* nevű patakba ömölve, vele az Oltba foly.

5. A *Héviz*, mely a Hargitát Gyergyó hegyeivel összekötő hegygerincekből ered, Szenttamásnál jobbpartilag az Oltba szakad.

6. A *Kis-Madicsa* a Jenőfalva nyugati határ részeiben eredő *Derege* és *Batéz* nevű patakok egyesüléséből nővi ki magát s Karczfalva határán felvéve a *Kis-Madicsa* nevet a Nagy-Madicsával egyesülten jobbpartilag ömlik az Oltba.

7. A *Nagy-Madicsa* szintén Jenőfalvának *Veresbükk* nevű *Kishegyéből*, vagy, mint máskép is nevezik *Nagylok* nevű helyről ered és egyesülten a Kis-Madicsával Dánfalvának *Város* nevű tizesénél az Oltba szakad. A kettő együtt tekintélyes kis patak.

8. Ugyan ezekkel tart a *Székaszó-pataka*, mely a Karczfalvától délnyugatra kiemelkedő hegységekből siet alá, s a karczfalvi templomhegy déli oldalát körül futva jobbpartilag az Oltba foly.

9. A *Nagy-Madaraspatak* Csik-Madaras község határának nyugati részéből az 1580 m. Fertőtető alul ered s Madarasnak tart.

10. A *Kis-Madaraspatak* szintén Madaras község határán a Hargita hegylánczából ered és Madarasnak foly, melyet ketté vágva egyesül a *Nagy-Madaraspatakkal* és így mindkettő jobbpartilag az Oltba szakad. E patakot másképen Szökőpatakának is nevezik.

11. A *Kis-Rákospatak* Csik Szentmihály község napkeleti határának területéből az ugynevezett *Ajnád* tizesben, vagy némelyek szerint az *Ajnád* községen felül lévő forrásokból ered és Szentmihályon egyesülve a Nagy-Rákospatakkal, vele tart Vacsárcsin, Göröcsfalván át Rákos végéig, hol kiválva belőle az Oltba fut.

12. A *Nagy-Rákospatak* szintén Szentmihály-Ajnád község határán a *Bükk* nevű helyről ered és Szentmihályon, Vacsárcsin és Göröcsfalván át a Kis-Rákospatakkal tartva, Rákos község végénél Madéfalvának véve irányát ott az Oltba folyik.

A Szépvizpatak a Szépviz község keleti határán, nevezetesen a Szellőhegy nyugati alján fakad s a Pogányhavas és Fügéstő aljáig nyugatra, innen pedig délnyugaji irányban folyva az Oltba siet.<sup>1)</sup>

13. A *Betapatak* ered Csicsó határán a Hargitában s az Oltba foly. A Hargitából több kisebb-nagyobb patak siet alá az Oltba.

14. A *Szentmiklóspataka* a Szentmiklós keleti határvöl-

<sup>1)</sup> L. Szépviz regéjét a Pogányhavasnál.



gyében összefutó apróbb patakokból ered, Szentmiklós, majd Borzován keresztül Csicsóba siet s azon át az Oltba szakad. Alább a Delnepataka, mely Delnét s ennek és Csicsó község határát átmetszve Taploczán felül az Oltba siet.

15. *Taploczavize* a Pálfalva, Csomortán községek völgyeiben több forrásból összefutó patakokból, mint az *Aracs-patak* Csomortánban, Remetepatak Pálfalván stb. egyesülten Taploczán át annak nyugati határán az Oltba szakad.

16. *Somlyó vagy Csobotpataka* ered a Csobotfalva határán a Rómasor fejében eredő *Kámasorpatak*, valamint a *Várdotfalva* határán a Nagy-Somlyó bükk keleti völgyeiből stb. eredő források egyesüléséből s Csobotfalva, Várdotfalva és Somlyón át Csik-Szeredának veszi útját s ezt metszve, majd nyugati részen Zsögödöt is érintve, előbb a Zsögöd vagy Fitód patakába s azzal együtt az Oltba szakad.

17. A Hargitából erednek a *Várpatak*, másként *Bélapatak*, *Sugó* és *Fészópatakok* a fentebbiekkel ellenirányban és az Oltba ömlenek.

18. *Zsögöd vagy Fitódpataka* a Kis-Somlyó nyugati aljában, a *Borlokán*, *Hosszaszó*, *Fitód*, *Szentlélek*, *Boroszló*, *Mindszent* határain felbugyogó kisebb-nagyobb forrásokból ered, melyek Zsögöd között egyesülnek s Zsögödöt — melyben nagy károkat okoz sebes áradataival — átszelve, az Oltba szakad.

19. *Harompataka* ered a zsögödi határon *Haromhegyese* dél és délkeleti oldalából s a zsögödi és szentkirályi *Faragók* kristály kutforrásaikból s *Jajgatóhegy* keleti orránál egyesülten s több apróbb patakot felölelve Zsögödon alul jobbrpartilag az Oltba ömlik.

20. *Fenyéspataka* Csik-Szentkirály határának nyugati részén a Fenyés és Csihányos, Faragó és Bakó hegyek aljaiban felfakadó forrásokból ered s jobbrpartilag a *Vérkapolnánál* az Oltba folyik.

21. *Kőlikpataka* Csik-Sztkirály és Zsögöd községek határvonalát képezi és a két *Cserehegység* völgyében eredve nyugati irányban balpartilag az Oltba csörgedezik. Áradatok alkalmával sok kárt tesz. Ettől keletre van Köveshegy tövében a *Főkős árok*.

22. *Völgy vagy Felszegpataka* Csik-Sztkirály észak és északnyugati részein a Köveshegy, Nyergelő, Kövesláb, Ebhát hegyek összefutó völgyületén fakadó forrásokból ered s *Felszeg* tizesét metszve, dél irányban az Oltba szalad. Hirtelen árad s roppant romboló erővel rohan le az Olt melléke felé.

23. *Nagyospataka* Csik-Szentkirály határának nyugati er-

dőségeiben az ugynevezett Sugófenyőben és Somlyófenyője keleti oldalán ered s jobbján a *Kárhágó*, Egresmocsár és Szilas patakokat, balján az Aszalvány délnyugati, Mákföld keleti, Harom nyugati és Kárász keleti hegyek völgy oldalaiból eredő Kis- és Harompatakokat felölelvén Szentkirály déli részét átszelve, észak-kelet irányban több malmot, fűrészeket hajtva, az Oltba ömlik. A Nagyospatak egyik ága van bevezetve Köves-utca tizeze között. A főág Tiva között foly le. E patakra volt felállítva hajdan a szentkirályi vashámor kőmorzsáló és választó zuzdája.

24. *Tivapataka* ered a csiksztkirályi és szentimre határvonalon emelkedő Nagy-Gergelyfeje és Bűdöshegység oldalaiból s lefutóban felöleli a Málnavész, Szőroldal és Verőfény oldalból eredő forrásokat s tekintélyes nagyságot öltve Szentimre község felszeg nevű tizesét észak-kelet irányban elmetszi s jobb partilag az Oltba folyik. Oly nagy, hogy malmokat és fűrészeket hajt. A szentimreiek Nagy Gergely-patakának is nevezik. Tivapataka nevet a szentkirályi Tiva nevű helységtől veszi, mely nevű helynek egy szántó és kaszáló része átsáp a sztimrei határ azon részébe, hol e patak Sztimre Felszeg tizesébe bevág.

25. *Bedecspataka* ered Szentgyörgy mellett és alább a nyugati forrásokból s Szentgyörgy, Bánkfalva és Kotormány közt a mezőn átsiet, Szentimre északi határrészén és nyugat irányban Sztimre község Bedecs nevű tizesét elmetszve balpartilag az Oltba siet. E patak nevét Bedecstől vette, mely hajdan egy külön önálló politikai községet képezett. A Bedecspataka vezeti le a Nagymező vizereinek egy részét s a kotormányi gyakran megáradó ereket. Áradások idején a patak mellett lakó Bedecs részi lakosoknak sok kellemetlenséget okoz, de ettől eltekintve megbecsülhetlen nagy hasznukra is van.

26. *Bányapataka* Csik-Szentimre község határának nyugati részében a Bányahegység északi oldalán ered, főbb forrásait a Bányapataki fürdő néven ismeretes ásványviz-források tesszik. Több kisebb-nagyobb patakot felölelve siet északkelet irányban Sztimre erdőalji határ részén át az Olt felé, melybe jobbpartilag ömlik. Tekintélyes patakká nővi ki magát a torkolatánál, hol már malmokat és fűrészeket is képes elhajtani és mozgásba hozni. Esőzések alkalmával rohamosan megdagad. Kristálytiszta vizében jókora nagyságu pisztrángok vannak. E kristálytiszta víz az állattenyésztésnél pótolhatlan előnnyel bír.

27. *Tisák* vagy *Fiság* a Csik-Bánkfalva, Sztgyörgy, Menaság és Pottyond községek határain eredő források és patakok levezető csatornája. Ered Csik-Szentgyörgy határának napkeleti osztályában a róla elnevezett *Fisák* nevű völgyületben s magába

szedve Bordahavastól elkezdve a *Csobányos, Lesöd, Taplocza-feje* és *bércze, Medvésfeje, Kutvész, Csinod, Tomot, Gyürke, Heveder, Hágó, Egerszék, Laujfej, Mákföld, Kárhágó, Bagjod, Lovászó, Bolondos, Likszék, Bükkbérc, Óriás, Vérhegy, Kápolnafej* stb. stb. hegységek és kavasok vizereit Sztgyörgy és Menaság községek határa közt választó vonalat huzva Felső-Szentgyörgy és Menaság-Ujfalu érintkezési pontjánál összeszakad a Kostelek felől lesiető *Pottyond, Vigaszó, Böö* stb. patakokból egyesült Menaságpatakával Csik-Sztgyörgyöt, Bánkfalvát ketté vágja, Csik-Szentmártonon felül az Alesiki sikot átszelve délnyugatra folytatja utját s Csatószégen át, melyet szintén két részre oszt, több patakka! egyesülve az Oltba ömlik s azt méltóságosabbá teszi.

E patak papirmalmot, fűrészeket s más malmokat hajt. Rendkívüli sebességgel rohan alá, főleg duzzadtságában. Minden hosszabb esőzéssel megárad s utjában és körül nagy károkat okoz. Azonban emberemlékezet óta nem tett oly nagy károkat és rombolásokat, mint az 1889. évi aug. utó és szept. első napjain történt hosszabb esőzésekkor. Az 1889. évi aug. 28. és 29-én megáradt Fisák Szentgyörgy és Bánkfalváról malmokat, házakat, kerteket, hidakat, terményeket s több mint 42 drb gazdasági épületet rombolt össze és söpört el helyestől és földestől. Talán szabályozás által lehetne e patak romboló szeszélyének erejét mérsékelni?

28. Nevezetes még a *Regepataka* jobbparti beömléssel. E patak a csik-sztimrei határ nyugati osztályában a Búdös vagy jobban a *Csihaj* nevű hegy-aljában ered és északkelet irányban a határt átmetszve a *Bánya* és *Vermed-patakok* között haladva ömlik az Oltba. E patakok havasi kristálytisztá vize képezi az izletes, ficzkándozó pizstrángok kedves lakását és tartózkodási helyét. Általában megjegyyezhetjük, hogy nagyobb havasi s a havasokról lesiető patakainknak csaknem mindenike szolgáltat izletes pizstrángot.

29. A *Vermedpataka* szintén jobbparti beömléssel a Regepatakától délre s vele párhuzamban a határt szintén átmetszve folyik az Oltba. Nevét a Hargita hegyláncz Vermed nevű hegységétől veszi, melyből ered.

30. *Aszópatak* Szentsimon, Csatószeg határán át jobbpartilag az Oltba foly. E patak mellett hajdan vas, arany és ezüst bányászatot folytattak. Ma és sok vaskövet lehet e tájon látni. Az Aszópatak a Benedek és Medgyes hegyek keleti alján a Bükkszád pusztáján ered s a Gödör nevű helyen át a *Nagypatak* és

*Bányapatak* völgyi hasonnevű patakokat s azok által felfogott vizereket egyesülten levezeti az Oltba.

30. A *Nyerges* v. *Kamaráspatak* Csik-Kozmás határán a községtől napkeletre fekvő s Csik és Kászton között vízválasztót képező Nyergeshegy oldalából s a szomszédos völgyekből ered és Kozmásra keresztül folytatva útját Kozmás végénél egyesül a *Dékány-patak*kal s azzal együtt délnyugat irányban balpartilag az Oltba siet. Ezt alább Csatószegnél Görgőspatakának nevezik.

31. A *Verebespataka* ered Verebestől keletre a Kozmás felé nyuló kis völgyületben levő *Csenetavából* és Szénásmezőt átvágva siet Verebesen át az Oltba. A *verebesi patak* a lázárfalvi alacsony víz választó északi oldalán eredő kis források vizeit is összegyűjti és levezeti. Itt terül el, mint az alciki síkság egyik nagyobb derese a Szénásmező, melynek történelmi nevezetességét fennebb e czimen egy verszetben megörökítők.

32. A verebesi patakkal szemben jobb parti beömléssel a *Mitácpataka*, mely a Mitács hegységből lefutó vizeket levezeti és Ujtusnád között az Oltba foly. Ettől é.-nyugatra az *Égéspataka*.

33. *Tusnádpataka* ered a tusnádi határ *Középvállu*, *Büdös*, *Mohos* és *Erős* nevű helyeik és hegyeik délkeleti völgyületinek négy részéből s előbb a mezőt, majd Tusnád községet nyugat és dél irányban átvágva balpartilag az Oltba szakad. Különben a Tusnádpataka tulajdonképen és főerében a Mohostóból ered, de magába szedi a Lázárfalva felől lesiető kisebb források ereit is, melyek a Lenkertektől elkezdve felbuzognak és utjokat dél irányba veszik.

34. Nevezetesebb patakok még a Tusnád község határán: a *Ravaszpataka* a községtől délkeletre a Ravaszok helyeiről elnevezve balparti beömléssel az Oltba siet.

35. A *Veres* vagy *Röth-pataka* szintén az előbbivel egy irányban fut alá, és a Mohostó északi alján eredve a Mohostó lecsapolási csatornájául szolgál, melyen mintegy 20 öl árkolással az egész Mohostó le lehetne vezetni. Már pedig a Mohostó lecsapolása legeltetés szempontjából is mulaszthatlan kötelesség volna.

36. A *Középpatak* egyik levezető csatornája a Büdöshegység körül csoportosuló hegytömbök gazdag vizereinek.

37. A fentebbiektől délre s azokkal párhuzamos futamban a *Harom*, *Várhegy* és *Vártető* s ezek körül csoportosuló hegyek vizereit összegyűjtve vezetik le balpartilag az Oltba: a *Vargyaspatak*, a *Benepataka* és a *Tizászpatak*, melyek egyuttal az Alvégszurdokához, illetőleg Tusnádfürdőhöz vezető sepsi-szentgyörgy-csikszeredai utvonalat ugyanannyi átereszek által metszik.

38. A fennebb említett patakokkal szemben az Oltba siető jobbparti beömléssel a Mitácsvataka szomszédságában van az Ölves v. *Ölyvespataka*, mely az Ölyves, másképp Juhos vagy Juharos hegyből eredő forrásokat vezeti le.

39. A *Bányászpatak* a Bányász nevű helyről ered. A Bányász nevű hely és patak pedig nevét onnan vette, hogy ott hajdan vasbánya volt.

40. *Hollópatak* a hason nevű hegyfőtől véve nevét az ott felfakadó forrásból ered.

41. A Csik- és Háromszékmegye közötti határvonalon folydogál alá az *Ügröspatak*.

Különben a háromszéki határvonaltól csak a verebesi határ széléig, a tusnádi részen a vasutvonalán az Oltra jobbpartilag hajló árkok, mélyedések, utak és patakok miatt mintegy 47 átérész építéséről van szó, mi elég világot vet e szöglet fekvésére és vízlevezető csatornáinak mennyiségére.

Általában meg kell jegyeznünk, hogy az Oltba két oldalról még igen sok kisebb-nagyobb patakocska fut alá, melyek az Oltat tekintélyében, méltóságában s áradásokkor duzzadtságában s romboló erejében hatalmasan növelik.

### A Maros és mellékvizői.

A Marosfolyó Csikmegye gyergyói részén az Olttal ellenkező irányban, ugyancsak a Fekete-Rez nevű hegység nyugati szakaszán a Marostető, Marosfő nevű rész kelet-délnek hajló oldalán, — a Gréczes hegyláncz — Csik-Szttamáshoz tartozó határ részében kis forrásokból ered, hol Meszes vagy Tikmonypataknak is hívják. A Maros Gy.-Vasláb községtől délre jó kis messziségben, a Csik-Szentdomokosról Gyergyó-Szentmiklóstra vezető ország- (állami) uton át előbb északnyugatra folyik, majd Gy.-Tekerőpatak és Kilyénfalva községek területein át Gyergyó-Ujfaluig délirányt vesz. A Maros Gyergyó-Ujfalunál, eredétől alig félórát meghaladó 15 kilométernyi futása után sok patakkal gazdagodva már tutajozható. Gyergyó-Ujfalutól északra Csomafalva és Ujfalu községek szántóin és rétségein keresztül folyton növekedve Remete község keleti része mellett hosszan vonulva Várhegynek tart. Innen Csikmegye és egyuttal a gyergyói medence nyugati határpontja felé irányuló folyásában a gyergyói síkság összes vizeit, mintegy 55 kisebb-nagyobb patakot magába szedve, erőtől duzzogó és méltósággal teljes alakot ölt s Gyergyó-Salamáson alul méltóságában még folyton öregbedve Oláh-Topliczánál elhagyja Gyergyót s ezzel Csikmegye kicsinyke körét s megkezdi a nyiltabb kitaruló téren fejedelmi világutját.

Még ezideig a Maros volt a Gyergyóiaknak legfőbb kereskedelmi utvonala, melyen évek hosszú során át igen sok épület-, tűzfát és deszkát szállítottak ki azon vidékekre, melyeken ugy szólva nincsen, vagy csak kevés fa van.

Nincs földrészünkön folyam, mely ily gyors kifejlődést, nagyságot és önállóságot tudna felmutatni, s mely oly gyors és rövid futás után, röktön földmivelésre alkalmas, meglepően szép, 2 mértföld széles és 2 mrtfd hosszú térre rohanna alá. A gyergyói szép medenceze szintén egyik csodás képződése a földtani átalakulásoknak, mikről azonban alább szólunk.

A Marosnak Gyergyót érintő folyamhossza csak 5 és  $\frac{1}{2}$  mértföldet tesz ki.

A Maros folyamterületét, mely a 38 □ kilométernyi s a tengerszin fölött 709.104 meter közép magasságban fekvő gyergyói térségen át a Maros-Tordamegye szélén fekvő Topliczánál Csikmegyét elhagyja, Lenk 424 □ mérföldre teszi. Erdélyben, mely területből a Székelyföldre 80 □ mértföld esik 274 faluval. Miből Gyergyóra esik körülbelül 5 mérföld.

A Maros medrének szélessége Szász-Régen mellett 35, Maros-Ujvár mellett 50 öl, Erdély nyugati szélénél 60—70 öl. Gyergyó területén 1-től 20 ölig váltakozva növekedik. A Maros vizének a folyam hosszának közepetáján legkisebb mélysége 2·3 láb, legnagyobb 10—12. Esése mértföldenként Alfalutól Topliczáig (Gyergyóban 5 mérföld) 33.6. A Marosnak, mint a Duna főfolyamterületével szemben, második főfolyamterületnek térségei közül bizonyára egyik legszebb és tágasabb térségét alkotja a Maros mentén a gyergyói térség, mely az erdőségek folyamatosan lévő letarolása által mindinkább nyer és növekszik éghajlati szélességében és termékenységében.

A Maros folyó elnevezésének eredetéről kevés bizonyosságot tudunk.<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> A Maros szó elnevezés eredetét, mint az Oltét, szintén alig tudjuk meghatározni.

A magyar nyelven *Maros* néven irt folyó a különféle szerzőknél, különféle alakban írva fordult elő; így a latin íróknál és pedig Herodot és Tacitusnál *Marus*, Marusi folyó a Quadoknál, Pliniusnál *Moros*, Strabónál *Marisus*, Istvánfinál *Marysus*, némelyeknél *Meriscus*, Jornandesnél *Marisia*; a németeknél *Marosch* és *Marisch*; némelyek e szónak eredetét a *Moráz* szláv szótól származtatják, mely hideget jelent és azt akarják vele jelenteni és mondani, hogy a Maros a Kárpátok fagyos oldalából eredő folyó (L. Benkó Jos. Transzilvániáját I. rész 83. l.). Lehetne a *mar* igétől és *os* képzőből így: *maros* származtatni, mely gyorsan növekedő futásában partjait marja, vágja, élesen mossa, megfelelő a latin *morsus* harapást, marást jelentő, vagy a *morosus*, szélsőséges, duzzogó, önféjű, vagy a *morose* szeszélyesen rohanó szavaknak. (Lásd

A Maros, melyet honunk királyfolyamának neveznek, a Geréczes északi aljáról indulva ki, rohamosan izmosodó erővel siet fejedelmi világutjára. De mielőtt világutjára indulna, megalkotja a gyönyörű fekvésű Marosnyir nevű völgyet, melyen legalul a Vajdosok, közben a Boták s legfelül egy balra eső völgyben a Tinkák telepedtek le. (Emke kal. 312. l.)

### A Maros mellékvizei.

A Maros mellékvizei közül nevezetesebbek jobb parti beömléssel:

1. A *Heveder*, ered Gyergyó-Tekerőpatak község napkeleti határában a *Hegyeskő* aljából és *Vasláb* községen át haladva a Marosba folyik.

2. A *Visszafolyópatak* Tekerőpatak község felé visszafolyva mellette halad el a Marosba siető útján. Valószínűleg Tekerőpatak község a Visszafolyópataknak Tekerőpatak felé való visszatekeredésétől vette elnevezését, megtartva azonban megkülönböztetés végett mindkettő saját elnevezését.

3. A *Békényvize* vagy *pataka* Gyergyó-Szentmiklós határán a Kis- és Nagy-György patakok fejből ered s előbb ezek neve alatt ismeretes, majd ugyanezen határ északi részéből az ugynevezett *Ujuttól* lesiető, majd a *Csinod* és *Güdücz*, Szárhegynél beömlő patakaival egyesülten e patakok kapják a *Békény* nevet. Ezt másképen *Bölkénynek* is hívják. E folyócska, mely már malmok hajtására is elég erős, Gyergyó-Szentmiklós községét hosszában végig szeli, innen határán keresztül délkeleti irányban Alfalut is hosszában végig futva, Alfalu határán a Marosba szakad.

Békénypataka különben nevét a Békény nevű lok és helységtől vette. A Békénylokon hajdan egy remete-kolostor volt, melyet, úgy látszik, a Békénypatak áradatai nyomtalanul elsodortak.

Pliniusnál.) De lehetne leszármaztatni a latin *Mare* tengert, vizet jelentő szótól, a mennyiben az itt összegyülemlett víz levezetésére emlékeztet s még inkább *Mars*-tól a rómaiak *nemzeti istené*-től, *hadisten*; *hadur*-tól nemzett *harczias vitéz* nép számára alkotott folyónak és pogány eleink vagy még a rómaiak által így nevezett nevééről. Mert alig szenved kétséget, hogy pogány vallásu székely őseink, kik a rómaiak pogány vallását már az ó-korból ismerték, Marsnak, (költőiesen *Mavorsnak*) Jupiter és Junó fiának, a nemzet hadurának, hadistenének a Maros folyó berkeiben, annak vadregényes partjain és mellékén áldoztak, s a Marsnak szentelt áldozati helyről e vizet méltán nevezhették el Marsnak, Mavorsnak, melyből később a Maros elnevezés maradt fenn ránk. Le lehetne azt vezetni a Maros-szóban megtalálható *ma*, *ar* és *os* tagokból. Az *ar* téres, termő talajt, földet jelentvén, őseink a *Maros* szóval jelezhették, hogy itt a folyó mentén *Ma ar-os* az az már az ók idejében termő talaju föld terület el. Emlékeztethetne az ott található *Márványos* vidékre is.

4. *Ditrópataka* Gyergyó-Szentmiklós és Tekerőpatak községek *Martonka* nevű helyén ered s innen *Mártonpatakának* is nevezik. Ez a patak Ditró község határán át a Remete közelében a Maros vizébe folyik és ezzel Erdély-Magyarországba sietve ott tovább folytatja útját.

5. Az *Orotvapataka* ered Szárhegy és Ditró községek határán a *Köz-Rez* nevű hegyből és délnyugati irányban Salamás és Várhegy között jobbbpartilag a Maros folyóba sietve, ennek folyton növekvő vizével egyesülten folytatja útját tovább. Orotvapatak a Ditró és Borszék között a Tilalmason alul levő Orotva (talán az erdőségtől le *orotva* levő) helységtől vette nevét. Az Orotva völgyén vannak szétszortan e völgy telep lakóinak szerény házikói. E telepesek igazán véres verejtéssel eszik kenyerüket, deszkavágás és zabtermelésből tartják fenn magukat.

6. *Szekpataka* a hasonló nevű hegységtől veszi nevét. Topliczától a Szekpatak völgyén fel vezet az új ut *Kránya* hegyen át Borszékbe 26 kmnyi uton 2 $\frac{1}{2}$  óra alatt. A Szekpatak hidja a határpont Maros-Torda és Csikmegye között. Ugy látszik, hogy Szekhavasról maga Toplicza is Szekfalujának neveztetik s így Szekfalu és Toplicza ugyanegy.

7. *Toplicza* vize levezető csatornája a rengeteg kiterjedésű Kelemen-havas gazdag és különböző helyein felbuzogó vizereinek. A Toplicza vize már malmok, fűrészek hajtására és tőkéik usztatására is alkalmas. Tordamegye területén szakad a Marosba; de a Kelemen-havas teljesebb megismeréséhez, mely roppant terjedelmében a Kis-Besztercze egyik ága, s ezen kívül számtalan patakoknak ad életet, álljon az alábbi kirándulás érdekes leírása Becze Antal alispán ur tollából.

#### **Kirándulás a Kelemen-havos alá.**

Írta: **Becze Antal.**

1892. június 22-ét számláltuk.

Lázár Menyhért a megyei havasi javak igazgatója, Lázár János dr. járási főszolgabíró, Imre Dénes kir. erdőrendező, Bocskor Béla dr. ügyvéd és Kovács István megyei főszámvivő társaságában mentem, mendegéltem Hollósarkától fel a valea-szákán, s az ország-világot nem látott Bocskor Béla dr.-nak azt magyarázgattam, hogy itt a Kisbesztercze mellett addig kell felfelé igyekeznünk, míg ez a Küküllő nagyságu víz teljesen elfogy: midőn csöndes zörejtől alig pár lépésnyire egy szép kis őzike felrebben. Nem voltam én se rest. Kaptam a mindig velem hordozott duplát, nagy hamar kiakasztom nyakamból, kicsatolom tok-



jából, gyorsan kirántom abból, feloldom vadász táskámat, két töltést hirtelen benyomok, czélezok . . . czélezok . . . nem látok semmit . . . Mellettem iszonyu kaczaj! Őzike addig ki tudja hol járt! Hanem az engemet nem zsenirozott: töltést ki, táskába be, puskát tokba le, visszacsináltam ugyanabba a tempóba. Mert én kérem, jó dupla puskámat magammal mindig tokba hordozom.

Egy-egy csipős megjegyzés között a novicziusoknak tovább magyaráztam a Kisbesztercezőlgy hosszát. Elmondottam, hogy Hollósarkától fel Bélborig a rossz ut megtart jó-29 kmtrt, Bébortól fel Magyarós-havas homlokáig 19 kmtrt, s itt a kristálytiszta kutacskának oly bő a forrása, hogy . . . Felettünk női visitás, felnézünk, hát a két pulykatozás színű jebuczeának egyike a nyirkos ösvényen elsikamlott. János meg Béla barátunk gavalérosan segítségére sietnek, egy kis sziklás dombon felizzadnak, s mire odaérnek, hess! a nénik már tova robognak hátunk megett. Hja! kérem, az én puskám is tokban volt.

Egyszóval Tölgyestől jó 5-óra alatt Bélborban voltunk, s ott a Csatóknál magunkat beszállásolva, a teendők felett addig tanácskoztunk, hogy egyszer puff! főszámvevőnk a diván és asztallába közé egy nagy tangest huz s hortyogva kezdi sinleni az elválás kéjes perceit. Borszéken hagyta csinos kis nejét az istenadta.

Denique utaztunk mi haton azért, hogy a vármegye magántulajdonát képező havasok határait bejárva, arról a törvényhatóság részére egy hiteles és biztos leírást készítsünk a helyszínén szerzett adatok felhasználásával. És ez nem tréfa dolog, ha meggondoljuk, hogy 52 ezer hold havasi terület bejárására vállalkoztunk. Bizvást hiszem, hogy majd midőn bevégezzük, őz és zsidóleány tőlünk ugrálhatnak.

A jobb sorsra érdemes Filipescu Gábor bélbori bíró szeptember 23-án reggel 5 órára már előállította a nyerges lovakat, s nekem a hadsereg felszerelése belekerült még egy jó órámba. — Engedj még bár negyedórát, könyörgött Lázár Menyhért, talán igen korán is vagyunk, vélekedék Lázár János, hiszen még a reggeli sincs készen, akadékoskodott Bocskor Béla. Szóval egyik egy, másik más okot hozott fel, de én tudva, hogy ugy is hajnal lesz, mire megindulunk, addig könyörögtem, hol istenfizesével, hol a nélkül, hogy 6 órakor már nyeregben voltunk, mert a bélbori nyeregbe csak így lehet ülni. Még csak az hiányzott, hogy vezetőnk Csató Gábor pipára gyujtson. És ez nagy szó, ki tudja annak jelentőségét.

.Megtörtént az is . . . Gyi Csillag! Elöl ment Gábor, utána

mentem én s minthogy Bocskor Béla lova az enyémnek társa volt, minden pillanatban karamboláztunk. Bélbor között nyugati irányt véve, a Dobrán patakon felmentünk csaknem Opcšina havas alá, hol kanyarodással kimásztunk a Dobrán havas orrára, azután egy szelid emelkedésű gyönyörű pázsitos uton feljutottunk annak homlokára s a Csinos nem hiába aprózta a szuszt, mert gyermekkoromban sokszor jártam menedékesebb csütroldalon, mint a Dobrán orrára felvivő ut. Bánfi mezeje felett egy hosszú hegygerinczen felértünk a messze kimagasló Magura-tetőre, (1510) hol a körülfekvő heglánczat gyönyörű alakulásival magunkat telítve, — pedig nem vagyok orvos — tovább igyekeztünk a vármegye legtávolibb havasába, Steziába. Magura tetőről leereszkedtünk a Toplicsora forrásához, utközben megbámulva az Imre Dénes által felfedezett apácza telepet, mi szerencsénkre csak gyaponcz volt.

Ki nem látott még kristálytiszta, bővizű, hideg havasi forrást, annak melegen ajánlóm, nézze meg a Toplicsora eredetét. Bélbortól járást menve csak 6 órára van s visszafelé a Borviz patakon le 5 óra alatt haza lehet kerülni.

A tündéries szép forrástól északra felkapaszkodtunk a Stesia és Paltinis közötti nyeregbe s meglátva az itt-ott még most is deres Kelemen bácsit: a csoda ölt meg, hogy 1500 méternyi magasságban is csaknem lábánál vagyunk. Hosszasan gyönyörködtünk a Székelypatak (sekul) rengetegei felett elterülő nagy pusztán legelésző juhnyájak fantasztikus alakulásain s a mint alább jöttek a Dealulat lejtőire, nevetve vettük észre, hogy azok bizony marhacsordák. Hiába! ott fenn a fenyő is eltörpül, fojófenyő lesz belőle.

Okos gondolat volt Bocskor Bélától, hogy hátha megnéz-nők az általvetők tartalmát s bizony, a mint azokat óldozni kezdtek, rögtön fel is ébredt bennünk az anyagi ember, hagytuk az öreget, leheveredtünk a mohaszőnyegre s ezer meg ezer szunyogsereg zaklatása mellett is, jóízűen falatoztunk az istenáldásából. Ezalatt történt Lázár Jánosnak az a megbecsülhetetlen észrevétele: hogy 6 embernek 2 liter bor talán mégis kevés.

Innen tovább mentünk a Paltinis tetőre. Mászkálás közben a mint törzsről-törzsre lépnénk, egy vészes romlason elébb-élebb... burr! felrepül előlünk egy fajt jércze. Látom hova szállott a hunczut. Puskát nyakból ki, tokot le, tarisznyát fel, két töltést be... Oroszkodtam nagy csendesesen. Várj komisz nép, nem kacagsz te engemet, ha tiltva is van a jércze fajt. Ni, hogy nyujtogatja a nyakát, ott ül a galy tövén. Puff! és alant is Puff! Oda rohanok, felveszem, mi az Isten haragja? Hát egy félig el-

mállott nagy taplógombát löttem le. A puskatempót ismét vissza csináltam, nyakamot lapoczkáim közzé behuztam s lehunyt szemmel vonultam el a kaczajfront előtt.

Paltinis tetőről Imre Dénest beszalasztottuk volt a feketeviz mellé, hogy a Székelypatak beágazásához csináltasson egy határhalmot. Mig visszakerül beletelik néhány óra s azalatt az unalmat tűzni kezdtünk egy kis csendessel. Pista barátunknak aprópénzét hamarosan elhorgásztuk s egyszerre csak, mintha tűt nyelt volna le, melléhez kap, felugrik s a romlásra kezd visszafelé rohanni. Mi baj? mi baj? mi lett? Felénk szól nagy siralmasan: elejtettem a tárczámat. No, ez félig sem tréfa, mi is abba hagytuk a kártyázást s úgy eltöprenkedtünk a szegény Pistát ért fátum felett, hogy részvétünk hortyogásban kezdett nyilvánulni. Midőn pedig vagy másfél óra múlva nagy izzadva, de vidor arcczal visszajött, mind neki estünk: no, hát hol találtad? nincs-e károd? meg van-e mind? Fene neki, hiszen a mint a romlásra átvergődtem, akkor jutott eszembe, hogy otthon hagytam. Nem is kaczaj, hanem útenyszerű röhögés következett.

Azután vagy 2 óra múlva megérkezett Imre Dénes is és a Stesián megmaradt szűkös elemőzsiát magunkhoz vevén, a Feketeviz eredete felett jobbra elvezető tutajuton beereszkedtünk borvizpatakba, s annak dagványain néhol czombig süppedve, mind megannyi műkedvelő vályogvető bevergődünk a Kis-Besztercze melletti Magyarós rétre.

Innen az ut vagy 6—7 kmtr Bélborig s mi azt csak czamogva tettük meg, hanem Pista barátunk örömeiben megszorítva druszáját, egy jó félórával megelőzött. Volt is aztán kelete az ülő fürdőnek s még a kura után is másnap csak úgy kétrét hajolva kuczorgott. Gyomrát fájtatta. Persze! pedig tudhatta volna, hogy Bélboron nem lakik tápezéros s az ott gyártott nyugalomtőke könnyen kárt tehet benne.

Ilyen volt a mi határjárásunk kezdete.

De a patakok egyhangu leírásából történt e rövidke kitérés után, melyet az „Erdély“-ből vettem át, lássuk csak tovább a patakokat, melyek vármegyénk földtestének csakugyan ugyanannyi főbb erét képezik.

A Marosba ömlenek balparti beömléssel:

8. *Solyompataka* v. vize a Nagy- és Kis-Somlyó hegységek vizereinek levezető csatornája, s különösen az ezen hegységekből eredő Nagy- és Kis-Somlyó patakok összefolyásából tekintélyes folyóvá női ki magát. Nevét különben a Somlyómezejétől veszi. E tekintélyes folyócska a *Közugónál* nevezetes

**zuhatagot** alkot. Utjában malmokat és fűrészeket lát el gazdag tartalmu vizével.

A Közugóról a természet ezen elragadó mesterművéről, mint a vármegyénk területén lévő első rendű „zuhatag“-ról Orbán B. idézett munkájában (145. l.) ezeket jegyezte fel: „E zuhatag nem annyira nagy esése (alig 6 méter), mint környezete miatt nemcsak meglepően szép, hanem nagyszerűnek mondható. Mindkét oldalán függélyesen felmeredő sziklák emelkednek, melyeknek fenyves árnyalta alján szirtfokról zubognak a pataknak habbá tört hullámai, ezredévek türelmével vájt, gyönyörű sziklamedenczébe veszve, mely fölé függő pallókat maga a patak elsodort fatörzsekből alkot, keresztül fekteté szirtöble felett azokat, hogy legyen erkély, a honnan elbámulja a néző vizének szélszélyes játékát, hogy legyen alap, a honnan gyönyörködjék az ezüst hullámoknak rajongó lerohanásán, de mintha a természet a nagyon ritkán idejövő utasnak minden kényelmet biztosítani akart volna a sziklaszorulatban, hol különben lennebb memmi nem lehetne, kényelmes lépcsőzetet vésett a meredek sziklaoldalba, ekként alólról valódi festői nézpontjáról is bámultatni engedvén ezen sajátzerű zuhatagot, melynek környezetét nagyszerűen ékíté, a mennyiben a sziklák oldalait élénk színű mohókkal, lecsüngő zuzmokkal vonta be, a mederszéleket pedig a vízi flora gazdag színvegyületű virágágyaival ültette be, hogy a sziklák kietlenének ezen bűvös oázát nagyszerűsége mellett kiessé is tegye.“

A havasvilág e rengetegének csodás szépsége által vonzódva a Somlyó hegyek közé mélyedő e völgyben a Közugon felül, — hol már csak gyalog — medvék és nyájak által taposott ösvényeken lehet közlekedni, fűrészmalomok és kásátörök vannak, melyek az 5000 láb magasan fekvő várhegy alatt a szép fenyvesektől koszoruzott s égbe tornyosuló sziklák által összeszorított s haragosan tomboló patak sziklamedrében az ipart s emberi törekvést képviselik.

Ugyan ezen oldalról a Marosba sietnek le Fűrészlokpataka, Városvíze, Koszapataka stb.

9. A *Putnavize* ered a Délhegy nyugati hegylánczon a Nagysók úde forrásából a régi Sútja alatt a gyergyói oldalon.

10. *Barzonpatak* ered a Kis-Küküllő feje felett lévő Borzonfő északi vagyis gyergyói oldalából és Alfalunál a Marosba ömlik. A Borzon névhez történelmi emlék fűződik, melyről a maga helyén lesz szavunk.

11. *Baktapatak* a Bakta nevű hegyből ered és Alfalu és Remete között a Marosba szakad.

12. *Kőpatak*, mely Remete közt foly le a Mezőhavas, Tatárkő, de főleg Kecskékő nevű hegységek vizereit vezeti le.

13. *Eszenyőpataka* Kereszthegy és Kecskékő közötti területen felfakadó vizereket összegyűjtve levezeti a Marosba.

14. *Zápogya*, mely Topliczánál ömlik a Marosba. A Zápogya jó kis folyónak mondható, mely Topliczával átellenben a messze felnyúló völgyben a hegyek közt több fűrész-tart működésben.

15. A *Magyarospataka*, mely a *Batrina* oldalából ered, határvonalat képez egy darab helyen Maros-Torda, vagyis a görényi és gyergyóremetei hegyek között. Nevét a Magyaroshegytől vette.

Ezekon kívül két oldalról még több kisebb-nagyobb patak ömlik a Marosba növelve ennek fejedelmi méltóságát.

### A Nagy-Küküllő.

A Nagy-Küküllő ered Karczfalva község határán, az északi osztályban lévő *Veressbükk* kutjából, vagy mint alább nevezik a *Lucsóból* és folyik Dánfalva északi felébe, onnan tovább a gyergyóujfalvi Nagy-Somlyó területén, hol összefolyva a Szobásza és Illó-patakaival oly erős, hogy fűrészeket, malmokat, kis tutajokat hajt s áthaladva Zetelakára Udvarhelymegyébe, ott tovább folytatja útját, hogy a testvér Maros ölébe hajtsa fejét.

Az EMKE kalauza szerint a Nagy-Küküllő eredő helye a Nagy-Somlyó, a mi onnan van, hogy e hegységek a Hargita hegyláncz legkiemelkedettebb színvonalával versenyezve, egy nagy összefüggő hegytömeget alkotnak és a Nagy-Küküllő ezek vizereit mind magába szedi és levezeti.

A Nagy-Küküllő szomszédságában erednek: a Székaszó-pataka, Tamáspataka, Sugópataka, Fenyéspataka stb., melyek mind ugyanazon hegyláncz erei, mind ugyanazon édes anya szülöttei különböző pontokon látnak napvilágot, de testvéri szeretettel sietnek egymás ölelő karjaiba, hogy egyesült erővel fussák meg pályájukat.

### A Kis-Küküllő.

A Kis-Küküllő ered a gyergyóalfalvi határ *Vész* nevű hegyéből és Udvarhelymegyét érintve Parajd és Szovátán keresztül átlépik a tőle nevezett Küküllőmegyébe s igen sok kisebb-nagyobb patakot magába fogadva a Marosba siet. A míg nagy áldás a maga szelidségében a mentén fekvő községeknek ép oly

sok kellemetlenséget és rombolást okoz azoknak szeszélyes, duzzadt tomboló, romboló áradataiban.

Bámulatatos szépségben fűződnek össze a Fekete-Rez, melyből a Kis-Olt, a Magas-Bükk, melyből a Nagy-Olt, a Marosfő, melyből a Maros, a Szemete által egybefüggő Délhegy útján ismét a Küküllőmező és a Putnatető, melyeknek az említett al-elvevezésekkel bíró helyeiből a két Küküllő s így Erdély, a bércezes hon négy főfolyója ered és táplálkozik.

### A Kis-Besztercze.

A Kis-Besztercze folyó ered a megye északi részén és pedig az egyik ág a ditrói és sárhegyi határ északnyugati részéből a Magurahegy aljából, a másik ág a visszakebelezett (revindikált) havasok Magyarós nevű hegy északi oldalán. A két ág egyesül Bélbor község végénél s belefolyván a Rakotyás-, Holló-, Putna, Péntek, Szaka- s több apróbb patakok és gazdag vizerek, Bélboron, Hollón és Tölgyes községeken áthalad s Tölgyesnél elhagyja Csikmegyét és a szorosnál Oláhországba siet, hol az ottan eredő Nagy-Besztercze vizébe ömlik. A Kis-Besztercze levezető csatornáját képezi a megye e részének vizválasztót képező hegységek északi oldalán eredő összes források vizei s megalkotja a tölgyesi szoros völgyületét, mely Presecartól be a Közrez-tetőig tart, honnan az Orotvapatak mentén még némi folytatását leli Ditró felé. A tölgyesi szoros leírásának kiegészítéséül még ide jegyzem, hogy a tölgyesi szoros és a borgóprundi szoros között — melyhez annyi történelmi esemény fűződik — számos, de csak nyáron használható hegyi ösvény vezet az Ó-Toplicza és Veis közötti mesterházaí belföldi szorosba, melyen a Maros Sz.-Régen felé áttör. Hadi szempontból kiváló figyelmet érdemelnek a Kelemenhavas alatt és Dragojásza felől Bélbor-Borszék és Bélbor-Hollóba vezető, hegyi ágyukkal ellátott csapat által is jól járható és a tölgyesi szorost észak felől oldalzó utak. A tölgyesi szoros<sup>1)</sup> azonban Borszéken át a Székhasa alatt Ó-Topliczára vezető új ut által a mesterházaí szorossal rövidebb összeköttetésbe jöhet. A harcok zajában és tusák közt élő őseink hadtani tekintetekből is jól ismerték e szorosok és folyók mentén lévő utakat és ösvényeket. A Kis-Besztercze pedig, mely tekintélyes kis folyóvá nővi ki magát a magába szedett gazdag vizerek által, már a régebbi idő óta egy főkeres-

<sup>1)</sup> Vessd össze a „Tölgyesi szoros és váma“ leírásával e füzetek 69—70. lapjain.

kedelmi vonalát és eszközét képezte a gyergyóiaknak. Évek hosszú során át sok borszéki vizet, sok deszkát, léczet, fát, talajt szállítottak azon a szomszéd Oláhországba és Törökországba.

A Kis-Besztercze folyó nevezetesebb mellékvizei:

1. A *Kis- és Nagy-Borpatak*. Az első ered a Köz-Rezből, a második a Ditró, Salamás és Remete községek Alkoza nevű hegyéből, s Borszéken át a Kis-Beszterczével egyesülten Oláhországba s ott a Nagy-Beszterczében tovább halad.

2. A *Fejérpatak* ered a Sózából s Borszéken át a Kis-Beszterczével Oláhországban a Nagy-Beszterczébe szakad.

3. A Kis-Besztercze mellék vizének lenne tekinthető a mennyiben azzal Oláhországban egyesül a *Békáspatak*. Ez ered a Nagy-Hagymás nevű revindikált és gyergyósztmiklósi havasokból s magába szedi az ugyanott eredő *Tikos-*, *Ivános-* (János), *Zsedán-*, *Köszörü-*, *Domunk-*, *Veres-* s több más patakokat s a Békás- (Almásmező) szoroson át Oláhországba lejt. A Békási szoros, mely eddig a tölgyesi szoros jobbszárnyai mellékszorosának tekintetett, — miután Piatra oláhországi várossal közeli összeköttetésben s Gyergyó-Szentmiklósnak oda javulásban lévő utja van, — hova-tovább nagyobb fontosságot nyer, mit a Békáspatak is nagyban emel. Ekkép a Békáspatak levezető csatornáját képezi mindazon vizereknek, melyek a Maros és Oláhországba siető ezen patak között vízvázasztót képező meredek *Pongrácz-tető* vonalának északi oldalán erednek.

De a Békáspatak s annak nevéből vett szoroson lévő csatorna sem kerülheti ki itt figyelmünket. Dr. Urmánczy Nándor az itteni csatornáról ezeket jegyzi fel: „Kedves olvasóm! hasztalan próbálnám összehordani gazdag nyelvünk legszebb szavait, hasztalan állitanék színes képeket eléd, te nem alkothatnál még csak gyenge fogalmat sem arról, a mit itt titokban rejtegetnek a meredek hegyóriások. Igazán ennek megalkotásához isteni gondolat kellett.“ Még nem régiben „csak azt tudtuk, hogy itt a Kis-Békáspatak besiet a meredek sziklafalak közé s tul ezeken a hegyeken újból meredek sziklafalak közül törtet elő. De hogy mi van a sziklafalak között, az sötét titok volt. . . Ki mondhatta volna meg, hogy meglátja-e még a napot, a ki oda bemerészkedik? Az oláh pásztor, ki egész életét havasok között tölti s egy szál fejszével szemben áll medvével, farkassal, habonás félelemmel nézte a sötét üreget s három keresztet vetett magára: ott a pokol toroka van. . .“

A patak és szoros körül több ezer hold területen gyönyörű fenyves erdő feküdt. A nagy sziklás hegyek mindenütt elzárják az utat; a fát nem lehet értékesíteni. A hegyeken kereszt-

túl szállítani pedig aunyi költségbe került volna, hogy nem maradt volna semmi haszonnak.

Ekkor született meg egy merész eszme. A békási szoroson út csatornát kell építeni, egy függő vizcsatornát, magasan a patak fölött, hogy az ár ne tehessen kárt benne. A csatornán azután ellehetne szállítani a fát Oláhország felé.

Az eszme meg volt. Keresztül kellett vinni. Legelőször azt kellett megtudni, hogy egyáltalán ellehetne-e benne vezetni a csatornát. Erre valóságos sötét afrikai expedíció indult a szorosnak, összerakható tutajokkal, fegyverekkel, fejszékkel, vas-horgokkal, kötelekkel, létrákkal . . .

És győztek. Persze összetörve, összerongyolódva, kimerülten, átázva, félig megdermedt tagokkal értek a szoros alsó nyílásához. Csak így, összetett erővel, nagy apparátussal lehetett keresztül hatolni; ha egy-két ember indul, valószínű, hogy soha sem térnek vissza. A két és fél kilométer utat, ők tizenegy óra alatt tették meg . . . mit most a kész csatorna deszkajárdáján fél óra alatt végig sétálhatnánk, ha lépten-nyomon meg nem állítana a bámulat.

Szédülünk, ha lepillantunk a mélységbe, a hol szikla-boglyák között, medenczéből-medenczébe zuhogó eséssel siet a patak; és elszédülünk, ha fent az egyenes szikláfalak tetején az eget keressük. Néhol olyan keskeny a szoros, hogy kiterjesztett karokkal elérjük mindkét falát.

És megbámuljuk az ember merész, a könnyelműséggel határos vállalatát is. Mert ez titáni munka lehetett. Mikép tudták ide a magasba, az örvények fölé ezeket a hatalmas gereudákat elhelyezni? honnan vették a bátorságot, az erőt a lehetetlenséghez oly közel álló eme mű megteremtéséhez?

Talán sehol sincs ily összhangban a természet szeszélyes, fönséges szép alkotása az emberi ész, munka eredményével. Gyorsan usznak a csatorna vizén a kész deszkák, tönkők a csatorna járdáján sétálók mellett.

Milyen meglegedett, büszke lehet az a férfi, a ki e hatalmas csatornát<sup>1)</sup> megalkotá? De fájdalom, nem sokáig lesz feltárva mind ez előttünk. Tíz-tizenöt év múlva fel lesz hagyva a csatorna használata. Az elkorhadt összeomlott gerendákat elsöpri a patak, még nyomuk sem marad; talán még emléke is el lesz feledve e genialis műnek. És ismét bámulatlan marad, szűz lesz az emberi nyomoktól ez a páratlan hely, ki tudja meddig. . .

<sup>1)</sup> A csatorna egész hossza harmincz kilométer, melyből tizeukettő Oláhország területére esik. Másfél év alatt készült el. Magán a szorosi rész építésén száz munkás dolgozott.



Majd, ha valamelyik kozmopolita dédunokánk reptülögépével ide téved, megpihen annál a szép vizesésnél, s meglátja a sziklafalakba magasan vert erős, megrozsdásodott vasrudakat, vajjon mit fog gondolni, hogy hogyan, miért került mindaz ide? Bizonyára nem fog elképzelhetni akkor már semmiféle akadályt csak a halált ismerő elméjével, hogy abban rég elporhadt elődeink a természet felett ósdi, elavult, nehézkes eszközökkel kivívott győzelme jelét nézi.“ És bizonyára az is érthetetlen lenne előtte, ha látna bennünket, mert bizonyára örültnek tartana, hogy Csikban ilyen fából való mester-művekről beszélünk.<sup>1)</sup> E csatornán leszállított deszkákat és léczeket stb. a Békáspatakon lévő fűrészek állítják nagyobb részben elé.

### A Tatros folyó.

A Tatros folyó ered Csik-Szépviz község napkeleti határán a Szellő nevű havasban a *Tatrosfejből* s innen majd nyugatnak, majd észak és északkeletnek, majd délnek tartva, utjában magába veszi balról a *Lövész-, Naskalát-, Görbepatak, Sötétpatak, Antalokpataka, Hidegség-, Hávárdi-,* továbbá a *Bálványos- vagy Baraczkos-, Kovács-, Bán-, Agyagos-, Gyimes-, Hamara-, Zahurul- és Tarhavas-*nevű s hasonló hegységekből és helyekből eredő patakokat; jobbról pedig az *Ugra-, Boros-, Tankó-, Nagy-,* valamint a *Fiság-, Csügés-, Czincza-* szintén a hasonló hegységekből ezek északnyugati részeiből eredő patakokat s más gazdag vizereket, mik által erős és tekintélyes folyóvá növi ki magát. S így jól megizmosodva a gyimesi szoroson át tajtékozó rohamossággal siet ki az országból, hogy Oláhországban tovább folytathassa a tengerbe irányított világutját. Az összefutó patakok folytán eredetétől félórányi távolban már oly nagygyá lesz, hogy tutajszállításokra teljesen alkalmassá lehetne, noha ez irányban eddig kevésbé vétetett igébe.

A Tatros folyó alkotja meg a gyimesi szoros vidékét, mely már Oláhországban, Brusturosánál nyeri szoros jellegét s a Pogányhavas, — Fügés oldalon — nevű nyergen át csaknem Csik-Szépvizig tart. A *Tatros folyó* által metszett gyimesi szoros hadászati tekintetben megkerülhető lenne a Hidegség patakig balról, s Csügés és Kosteleg felől jobbról.

A Tatros folyóval egy irányt tartva kisietnek az országból még az alábbi patakok és folyócskák is, mert nem lehet elfelednünk, hogy Csikmegye általán magasan fekvődvén, azért egyetlen

<sup>1)</sup> Lásd az „Erdély” 1895. IV. évf. 1—2. szám 15—17. lapjait.

folyó vagy patak sem folyik belé, hanem valamennyi benne fel-fakadt forrás és vízér, patakok- és folyókba összefutva rohamos gyorsasággal siet kifelé Csikmegye területéről, mintha mindenkinek más és külön hivatása és kozmopolita vagy pláne kozmopolitikai küldetése lenne. Ugy is van, mindenik a maga módja szerint áldásaiban és jótéteményeiben elhalmozva s majd olykor-olykor duzzog haragjában csapásokkal is sujtva bennünket sietnek el tőlünk, hogy amazokban más országokat, népeket és nemzeteket is részesítsenek, mert hát csakugyan nemzetközi humanizmus gyakorlására vannak alkotva és teremtve. De ezek közbevetett megjegyzése után hason czél felé törekednek a meg nem említett alábbi patakok és folyócskák is, úgy mint:

1. *Farkaspatak* ered a csikszentmiklósi határ keleti részén a hasonló nevű hegység alján és a Farkasvölgyön át Oláhországba s innen tovább siet.

2. *Nyilénkpataka* ered szintén a csikszentmiklósi határ nyugati részén a Nyilénk nevű hegység vizereiből s a Nyilénk völgybe lesiető forrásvizet magába szedve e völgyön át Oláhországba kifoly.

3. A *Czucza* vagy *Szulczavize* ered Delne község erdősegeinek keleti részében s Péterhavas alján és Kosteleken át a Gyepezepatak s más vizerekkel egyesülten „*Szulcza vize*“ név alatt Oláhországba fut át.

4. A *Csobányospatak* az ugynevezett Negyedfélmegye kiterjedt erdősegeinek Csobányosfeje nevű havasi kaszáló helyén ered s keletre folytában a Havaspatakkal egyesül s keleti irányát megtartva Oláhországba foly. Ezen egyesült patakok egész völgyülete faemésztő, fűrészmalmokkal van megrakva, melyeket a rengeteg erdővel bíró havas vidék erdősegei tartanak fenn hosszú idők óta.

*Uzpatak*, mely később kis folyóvá nővi ki magát, ered a Csik-Bánkfalva község határának nyugati részeiből. Igen sok patakot vesz magába. Nevezetesen belefolynak: a Bencze-, Medvés-, Sétár-, Rác-, Sóvető-, Magyarós-, Tábla-, Medgyes-, Baska-stb. patakok, továbbá a Csik-Szentmárton-Csekefalva határán vizválasztót képező Rugát s más hasonló hegységek keleti oldalon eredő, az Uzvölgybe lesiető vizerek, melyek egyesülten az Uzvölgyén és az Uz folyó neve alatt a kistölgyesi és uzvölgyi szoroson át (Kökerten) keleti irányban és Kászón-Feltiz községtől északra annak északi határszélénél Oláhországba sietnek ki, hol a Tatros folyóval egyesülve rohamos sebességgel haladnak alá itt Tatros néven a tenger felé.

Az Uzpatlak v. folyóba belefolyó patakok nevei egyuttal azon hegységek és erdőségek helyneveit viselik és őrzik meg, melyekből eredetüket veszik. Az Uzvölgy, mint a kistölgyesi vagy uzvölgyi szoros leírásánál is említve lón, vadregényes vidéket alkot, melynek ölén a folyó mentén mintegy 14 drb fa- és erdő-emésztő fűrész zakatol, rengeteg pusztitást okozván ama havas világ kiterjedt erdőségeiben. Az Uzvölgy és szoros figyelmet érdemel, mert könnyű járművekkel járható lévén, Csik-Szereda és Okna oláhországi város közt a legrövidebb összeköttetést közvetíti. Ezen a jól elfödött szoroson akart annak idején az u. n. „Székely pucscs“ dandára az oroszok háta mögé kerülni, Oláhországba beütendő. E szorosból a Magyarós-sarkán át Kászónvölgye és az ojtózi szorostól pár órára eső Kézdi-Vásárhely is egy napi erőltetett menettel hadjárat idején jól elérhető.

*Kászónvize* ered Kászón Al- és Feltiznek napkeletről Bóbiskatető nevezetű hegyéből és foly délnyugat irányban Kászón-Impérfalván, s onnan Kászón-Jakabfalván át, hol dél irányt véve a Kászón-réten Háromszékmege Kézdi-Szentléleken és Kézdi-Vásárhely Kanta városrészen át Oroszfa mellett a Feketeügybe ömlik. Utjában a Kászón-rét völgyeiből lefutó Katrosa s többi más patakokat magába szedi. Áradásoknál nagy rombolásokat okoz. A Kászónvize malmokat és fűrészeket hajt, melyektől mintegy hemzseg a két part.

A *Vészespatak* ered a Nyerges hegyláncz napkelet és délnek néző oldalából és Kászón-Ujfalun átfolyva a Kászón-Ujfa lu és Jakabfalva határainak érintkezésénél a Kászónvizébe fut. E kimagasló hegylánczakon gyakori felhőszakadások valóban veszedelmessé teszik e patakot.

*Veresviz* ered a kászónjakabfalvi határtól délre a Háromszékmege Kézdi-Esztelnek község erdőségében a Nemerében több patakot magába vesz s a kászónjakabfalvi határ mellett a Nagy-Beszterczével egyesülten Oláhországba foly.

A Veresviz nagyságra nézve az Uzzal versényez, melynek nek beszakadásától kezdve az Uz nevet itt még fentartó folyó könnyen hajókázható lenne. A Veresviz keleti irányában Csikmege, illetőleg Kászón jobb oldali határszélét szegélyezi. Vadregényes, lakatlan völgye festői képet nyújt, melynek a természet adta összhangjába egy-egy zakatoló fűrészmalom zaja vegyül.

A *Bükkszádpataka*. A Csikmege területén eredő, de abból kisiető patakok közül megemlítendő még a Bükkszádpataka, mely a szent Anna-tó karaja és Lucsostó körül futó keleti hegy-

tömbnek keleti oldalán és a Büdöshegység csiki, illetőleg nyugati alján eredő édes és savanyu forrásokat vezeti le. Határvonalat is képez részben a csiki és háromszéki határok között a kézdivásárhely-torja-büdös-bükkszád-tusnádfürdői új utvonal mentének egy részecskéjén. E patak már az Olta siet alá.

A *Hirtelen* vagy *Kormospataka*. Ez a Hargita hegylánc keleti kifutványának Csik-Zsögöd felé lehajló *Hirtelen* nevű hegységből a zsögödi határ déli részén ered. A zsögödi határt annak nyugati osztályában elválasztja a csikszentkirályi határtól. Magába szedi az Édesvizfeje és csikszentkirályi *Lucsos* vidékén felbuzogó gazdag vizereket s magát a kiterjedt Lucsostó vizbő patakait, ennek nyugati részénél a Kormos nevű erdőség- és hegységtől Kormospatak nevet vesz fel s a Hargita keleti kinyulványának e 20 meternyi magasságra leeső s ekkép páratlan alacsony vízvásztójától levezető csatornát képez Erdővidéken, illetőleg Udvarhelymegye keleti pontján az oklándi járás körén a Hargita déli oldalán eredő vizereknek.

A Kormosvize mellett lehetne ezen páratlanul alacsony vízvásztón át Csikmegyét Agostonfalva-Udvarhelymegyével vasutvonal által legkevesebb költséggel egybekapcsolni.

Megemliténdő végül a *Tolvajospataka*, mely a Hargitának a *Tolvajos* lehajlásánál vízvásztót képező gerince körül a csikmegyei részen eredő gazdag vizereket vezeti le az Almás-vizébe s Udvarhelymegye más vizeibe.

A felemlítettekén kívül még számtalan kisebb-nagyobb patak és vizér fakad fel Csikmegye területén, melyek mind kifelé sietnek belőle.

Ugy van. Csikmegye „bölcsője honunk négy Királyfolyamának, melyek innen e fennvidékről lerohanva, a termékeny völgyeket, tereket alkoták s azokat naponta áldásos cseppjeikkel öntözik, termékenyítik.

Páratlan folyamvidék ez, mely míg az észlelés körébe vonható korszakban már a leghatalmasabb vízmedence gyanánt tűnik fel: addig nedűletdus őserdőiben és gazdag havasvilágában a lépten-nyomon felbuzogó rengeteg források, vizerek és folyamok termékeny anyja. Innen a minden oldalról nagyszerű havasok által bekeretelt tartományt úgy tekintik, „mint a hon áldásának forrását, mint termékenységének főtényezőjét.“

Orbán B. azt írja ismeretes munkájában: „Egy minden más területtől teljesen elszigetelt vidék, mely — Arkádia bércezes honunknak az erdélyi résznek, mely úgy tájainak nagyszerűsége, mint népének eredetisége, úgy ősemlekeinek sokasága,

mint természeti kincseinek gazdagsága által egyaránt érdeket költhet a vizsgálóban.“

E több mértföld szélességű és két főbb, de a szemlélő előtt egyelőre alig feltűnő medenczével bíró átláthatlan havas-sor roppant havaslánczolata valóban úgy néz ki, mint egy óriási és nagyszerű ős sziklafal, melyet a természet és nagy minden-ség hőles teremtője e drága hazának, melyet már a teremtés pillanatában a hun-szittya magyar fajnak szánt és szemelt vala ki, mintegy védfalul helyezett a határ szélre.

E táj- és földrajzilag úgy, mint égaljilag sajtáságosan el-különített csábos tartomány bámulandó szépségének kiaknázatlan kincseit, mintegy ismeretlen kis világ különlegességeit minden lépten-nyomon újabb és újabb változatosságban tárja föl s e cso-dás jelenséget látjuk vizereinek páratlan bőségében is. Isten itt a sziklák forrását nyitotta meg népe számára, mint egykor Izrael fiainak.

### Csikmegye tavai.

E megye területén a természet csodás szépségein elme-rengő lélek, a szép láttára feldobogó sziv a természet minden nagy műveleteivel találkozik. Az Isten teremtő hatalmát minden lépten szemeink elé varázsoló, csodás természet bámulandó re-mek művei között, melyek az ártatlan gyönyör-élvezetek tenge-rébe ragadják és elbűvölik a lelket, valóban méltó helyet foglal el a sokak által *tenger szemnek* tartott, de kétségtelenül az it-teni rengeteg havasok ragyogó szemét képező *Szent-Anna tava* (951 m.) oly elragadóan szép környezetével, melynél szebbet nem lehet találni — úgy hiszszük — széles e világon.

A *Szt-Anna tavát* minden oldalról, mintegy szabálysze-rűen körvonalazó, meredek, erdőnötte bérczek, amphitheatralis ovál alakban, környezik.

Délnyugati oldalán a meredek sűrű bükkös oldalú bércz-kör közvetlenül a tóparttól emelkedik fel. A természet örökzöld fenyvessel e magas bérczek ékitményéül szolgálni szokott disz-növénnyel; csak a tópart mentét szegélyezte körül, hogy „az a szent tónak csillámló lapján“ tükrözze vissza rojtos sodrait.

Az északnyugati oldalon e hegykaraj a tótól egy kissé távolabb vonul s egész tetejéig a fenyvessel kevert bükkössel van benöve. Északkeleti oldalán, a tónak elöpitvaraként, kis tisz-tás térség van. Itt emelkedik fel a Nagy-Csomádnak kopaszfejú sziklakupja, melynek magassága a tenger színe fölött 4320 és a tó színvonalától 1200 láb lévén, e szerint a Szent-Annató a ten-ger színe felett 3120 lábnyira fekszik.

A tavat körülölelve égremeredő magas bérczek nagyszerű zöld tölcserét, mely féltékenyen fedi és védi azt a vihar és kíváncsi igéző pillantások elől, méltóságos kiemelkedéssel egészíti a keleti hegykaraj, melynek meredek ösvénye a Mohoson át a Búdös kénbarlanghoz s innen viszont a tóhoz vezet. Ez egyuttal a tóhoz vezető négy ut közül a Kézdi-Vásárhelylyel összekötő s ettől 5 órányira eső utvonal, míg a más három közül egyik a gyakorlott hegymászók számára a tusnádi fürdőtől 2 $\frac{1}{2}$  óra sétálva a meredek Csomádon ki; a másik az ökörszekérrel is járható, a Bükkszádtól odavezető hosszabb és kényelmesebb ut; a harmadik a Csikból jövőeknek Lázárfalváról a tóhoz 3 órányira elég kényelmes. Gyönyörű árnyas sétányt képez a tó körül az azt minden oldalról sűrűn nőtt szép fenyű erdő szegélye közé vágott ut, melynek talaja bársony-puha s élénk színezetű mohaszövedék-szőnyeggel van bevonva. A tavat körülfutó, e gyönyörű sétányon lépteinket pontosan számítva a szabályszerűen köridomú tónak kerülete 2350 lépés, vagyis 1800 métert tesz. A tó mélysége közepe tájatt 40 láb vagy 12 méter. E tónak sem látható forrása, sem kifolyása nincsen; vize tiszta, átlátszó és iható, szélein nyárban meleg, de bennebb a közepe felé jéghideg. Fürdés közben ez, valamint a viznek közepe felé sodró ereje, — mi a tó medencze tölcser-idomából magyarázható ki, — ugyszintén, hogy a befelé uszás könnyű, a kifelé uszás pedig fárasztó — mint 1867. és 1869. nyarán én is gyakorlatilag észlelém, — nagyon észrevehető. Azért a be- vagy a tó átuszása még a jó és kitartásra képes uszókra nézve is könnyen veszélyessé válhatik.

A Sz.-Annatóban legnagyobb mennyiségben lehet látni az első átalakulás (metamorphosis) állapotában lévő kis békák ezreit. De meleg nyári napokon a tó partja a szó szoros értelmében elvan boritva népiesen ugynevezett *kezkenyős kigyókkal* (zöld pikkelyes, feketehasu, sárga kopontyuju 2—3 arasz hosszú vizi kigyó, *coluber natrix*, közönséges sikló), melyek mozdulatlanul sűtkéreznek a napon, s a mint az ember közeledtével fejüket feltartva és sziszegve és nyelvöket öltögetve a tóba özönlének, a tó vize mozgásba jön és megelevenül azoktól. E tóban tartózkodik még egy lapos fejű, fekete-sárga pikkelyű nagy gyík-faj (*Salamandra maculata*) is, melyet a nép *étőgyík*-nak nevez s azt oly méregdusnak hiszi, hogy porrá törve megöli az embert.<sup>1)</sup>

A Sz.-Anna tavat a nép — a mint azt Benkő Károly<sup>2)</sup> és Kunits<sup>3)</sup> is megjegyzi — feneketlen tengerszemnek hiszi, a mi a

<sup>1)</sup> Lásd Orbán B. Székelyföld leírása III. köt. 74. lap.

<sup>2)</sup> Csik-Gyó és Kász. 33. lap.

<sup>3)</sup> Dacia Siculiájában 52. lap.

tengerrel összefüggésben álló tavat jelent, s mely midőn a tengeren vihar van, szintén hullámzik, sőt, mondják, hogy látták e tó felszínén a tengerrel való összeköttetése folytán törést szenvedett hajóknak összeroncsolt deszka darabjait uszkálni; de, hogy e hit alaptalan, hogy e tónak fenéke van, az már újabb időben bebizonyított tény.

Hanem inkább azon kérdés lép előtérbe, hogy ezen regényesen nagyszerű tó a 3120 lábnyi magasságban a tenger színe felett, ily elzárt medenceze alaku helyzetében miként alakulhatott? E kérdésre Orbán B. ismert munkájában<sup>1)</sup> megjegyzi, hogy „az azt környező hegykarajnak tölcser idoma, a tó körüli kiégett vereses színű trachitdarabok, s a szomszédos hegyeken észlelhető tűznyomok azt mutatják, hogy az egy roppant terjedelmű tűzokádónak kialudt, s később vízzel megtelt krátere.“

E tónak a fentebbiekben röviden jelzett megható szépsége, vidékének vad regényessége, a földalakulás e vonzerővel lebilincselő remeke, e helyfekvés elzárkózottsága méltán igazolui látszik azon hagyományt, miszerint őseink e rejtett tó titokteljes partjain ütétek fel Hadurnak tiltott oltárait, s hogy az üldözött ős (pogány) vallás e menhelyen sokáig tartá magát, midőn a téreken a kereszténység ülte fényes diadalait. E feltevést igazoltnak látjuk az által is, hogy őseink a vallási áldozatokra szánt helyek kiválasztásában kitűnő esztetikai fogalommal bírtak, mindig folyamok szép berkeiben, vagy elragadó kilátást nyújtó bérceztetőkön állítván fel Hadur áldozati oltárait; mivel pedig e vallás — mint őseink vallásáról más helyen szó lesz — a természeti erők istenítésén alapult, a természetnek egy nagyszerű temploma, minő a *szent Anna-tó*, bizonynyal ki nem kerülhetne figyelmüket. De végre is ezen ősz ázsiai vallás engedni volt kénytelen a nyugati polgárosodás igényeinek, s hol Hadur oltárai füstölögtek, ott mindenütt a keresztény hitnek szent imolái tűnnek fel; azért áll itt is ez őseink által kegyelt tó partjain az északkeleti oldalon egy *szent Annának szentelt* imola (kápolna) és állott a nyugati oldalon a Szent Jováki kápolnának nevezett imola, hol (t. i. a Szt. Annánál) nem régen is igen zajos és népes bucsuk tartattak minden évben kétszer, t. i. Szt. Anna és kisasszony napján. E bucsu összejövetelek, ha nem is oly nagy mérvben, de még mai napig is némely buzgóbb hívők által, kik főleg Alcsik és a szomszéd Háromszék közelebbi vidékeiről sereglenek össze, megtartatnak. Mik azonban ma már minden hivatalos egyházi vezetést és beavatkozást nélkülözve, csak

<sup>1)</sup> III. köt. 75. lap.

is egészen magán jellegűek. Régebben az ilyen, s úgy az itten tartott bucsuk alkalmával a székely határőrezredek zenekara is kiszokott volt menni s a szent menetek (processio) bevégezte után zene, táncz és nagy multság volt. Így van ez ma is az egyes községekben egy kis modern paradéval feleresztetten rendezve. A kik a Szt. Anna-tónál régebben tartott bucsukat látták, azt mondják, hogy az ilyenkor megnépesedett magány tekintete, s a nép ezreitől körülözönlött tó környezete igen festői volt, főként este, midőn ezer, meg ezer tűz gyuladt fel a tóparton, akkor valódi varázstünemény s elragadóan nagyszerű látvány tárult fel a szemlélő előtt. Szt. Anna napját megelőző estére 1867-ben már mintegy 200—250-en érkezttünk vala a tóhoz, hol az egész éjet 20—25 csoportban ugyanannyi fellobogó tűz mellett felváltva ima és szent énekek zengedezésével töltök el. Alig akadt itt-ott valaki, ki a fárasztó ut terhének nyomása alatt egy-egy órát aludt volna. Szt. Anna napján a tusnádi, bükkszádi, málnási és torjai fürdővendégek által felfrissítve, egészen benépesült, a máskor oly puszta és zajtalan tó elragadó vidéke.

E bucsuk, — melyekre régebben gyakran 20—30,000 ember is összesereglett — botrányos visszaélések és véres verekedések következtében betiltattak és pedig első ízben Battyáni Ignác püspök által 1786. augusztus 13-áról és miután 1830-ban a bucsuk újra megkezdődtek, másod ízben ugyanazon okokból Kovács Miklós püspök által 1844-ben.

Itt az első kápolna, melynek emléke a hagyomány nyomán fennmaradt, fakápolna volt. E helyett mint a kozmási róm. kath. egyház jegyzőkönyvéből olvasható, kőből építettett mást tusnádi Demeter vagy Kecskés Pál. De a bucsuk betiltása után a kápolna földéle összeomladozott s már-már maga a kápolna is romhalmazzá vált, midőn 1860-ban a kászoni *Mondó ember* azt sajátkezüleg kiigazította, befödte s a bucsujáratokat némileg felevenítette. E *Mondó ember*, kinek — állítása szerint — valószínűleg delejes álomlátásban, megjelent Szt. Anna a kápolna véd-szentje és azt mondta, hogy „addig nem lesz áldás és termékenység a Székelyföldön s politikai jobblét a hazában, míg e bucsuk fel nem nyittatnak.“ A Szt. Anna napján oda egybegyűlt népnek, mely Istentől ihletettnek hitte, pap nem lévén ott, szónoklatokat tartott. A nép, mivel józan életű, jámbor, erkölcsös és önzéstelen embernek ismerte, s hozzá még a tulvilágiakkal beszélt és izeneteket hozott onnan — nagy hitelt adott szavainak. Ezek után újból folyamodtak a püspökhöz, hogy az itteni bucsuk tartására engedélyt nyerjenek, de ez nem adatott meg.

Ezen kápolna nagyon egyszerű, minden építészeti becs



nélkül s egyes kirándulóknak és ottan megsötétetődnek, nyári, főleg esős, zivataros időkben éjjeli nyughelyül is szolgál.

A kápolna mellett álló fakereszten szénnel írva ezen egyszerű felirat van:

„Krisztus szenvedéseiről illik megemlékezni.“

És: „Dicsőség mennyben Istennek, béke, szeretet földön az embereknek.“

Azonban a fentebbiek után e kápolnáról, meg kell jegezni, hogy ez előtt néhány évvel, 1884—85-ben egy csikszentgyörgyi gör. kath. ember a kápolnát egészen megújította, ablakokkal, ajtóval és ezt jó erős zárral ellátta s ma is teljesen ő gondozza. A kápolna földje padolatlan, de az oltár számára, mely egyuttal a szentély elkülönítését jelképezi, egy kis enfelkedés van bepácolva. Az oltár helyét egy oltárképnek is beillő és szép keretbe foglalt 1 méter magas és 80 cmtnyi széles Szt. Anna kép disziti. A kápolna fala pedig tele van aggatva kisebb-nagyobb keretbe foglalt szép képekkel és gyertyákkal. Még egy kis rozszant hangu harang is van, mely a kápolna melletti állványra illesztetik minden bucsu, ünnepély és nagyobb összejövetel alkalmával. A kápolna kulcsát a csikszentgyörgyi ember kezeli, ki nyári időben többször, sőt néha még téli időn is ellátogat oda. A kápolna körül a keresztuti stációknak megfelelően keresztiek vannak felállítva, melyeknél az ide összejövők keresztutját, szent olvasót, zsolozsmákat, ájtatos imákat szoktak énekkel felváltva végezni. A tó nyugati partján volt a már említett *Jováki kápolna*, melynek most összeomlott romjai is alig láthatók. Néveredetere nézve a hagyomány nyomán se birunk semmit feljegyezni, de sejteni engedni azon feltevést, hogy az elnevezést Szt. Anna, férje Szt. Joákimról kapta.

Benkő Károly megjegyzi, hogy e kápolnába 1775-ben a csiksomlyói kolostorból hoztak egy oltárt, melynek darabjai Csik-Tusnádon félre vannak téve és ma is őriztetnek. Ezen oltáron 1664. év szám és P. E. betűk vannak metszve. Mire nézt Los-teiner az erdélyi konventekről irt kézírata 5-ik szakaszában ezen magyarázatot adja: Elisabeth Pécsi consors grosi Dui Petri Hal-ler curavit altáre majus, anno 1664. florenis plus mille.<sup>1)</sup> Körmenetek alkalmával a kápolna helyén a nép térdre állva szokott imádkozni és énekelni.

A Szt. Anna-tó visszhangjáról is itt meg kell emlékeznünk. Itt minden hang, de főleg puska-övéstől a bérczkört körülnyargálva 14 másodperczig dörgésszerű moraj hallatszik és pedig előbb erősen megrázva az egész tó tölcserkörét azután mindig gyengülve,

<sup>1)</sup> Lásd Benkő K. Cs. Gyó-Kász. 24. lap.

vége földalatti elhaló morajként elenyészik. E körvisszhang az északi oldalon erősebbnek hallszik. Erről először Orbán Balázs tesz említést a Székelyföld leírása cz. munkájában. (L. III. köt. 74. l.) (Lásd e füzetek 136. lapján.)

De az előre bocsátottak után érdekesnek tartom itt rövidítve Orbán B. leírása nyomán adni a Szt. Anna-tónak, az ázsiai eredetű székely nép nagy költői érzékének, szép költőiségének és titokteljes mithoszi színezetű ötleteinek megfelelő regéjét.

Volt — ugyanis — a régi előidőkben két hatalmas testvér, mindkettő felfuvalkodott, alattvalóin, jobbagyain kegyetlenkedő, az egész vidéken zsarnokoskodó ur, hűbéri kornak átkos szörnyeje, kik embertársaik leigázásán és kinzásán találták erkölcsstelen életök táplálékát, kik az erőt és hatalmat csak rosszra használták.

E két rosszlelkű testvér grófnak hatalmas és fényes váraik voltak. Az idősebb vára a Szt. Anna-tó helyén, a fiatalabbiké a Büdösbércz tetőjén büszkélkedett. Egymással folytonosan vetélkedve, egymást erő, hatalom, gazdagság és fényűzésben túlszárnyalni igyekeztek. Egykor idegen ur utazott e vidéken, ember nem látta gyönyörű négyes fogattól vont, ezüستől, aranytól csillogó kocsijában s útja közben meglátogatta a Büdösön lakó ifjabb grófot. Ez annyira megszerette vendégének lovait, hogy minden áron megakarta szerezni, de midőn a gazdag vendég azokat semmi árért eladni nem akarta, koczkázni kezdettek s a házi gazda az idegennek minden pénzét elnyerte s kénytelen volt kedves fogatát két faluért eladni a бүдösi grófnak.

Alig jutott a fogat birtokába, azonnal átrohogott idősb testvéréhez. Ez irigyen bámulta öcsöcse új szerzeményét s midőn gazdag asztalnál dözsolva, billikomokból ürítgették a lelkesítő nedvet, mely „nemes szivben nemes gondolatokat, rossz szivben csak is vétkes ötleteket költ“, fenhéjazva emlité fel a fiatalabb testvér, hogy bátyja egész életében sem fog az övénél szebb és értékesebb fogatot előmutatni. Ez dühbe jött s sértett önértékében azt a fogadást ajánlá, hogy 24 óra alatt ő az öcsöcséjénél sokkal szebb és többre becsült fogattal fog megjelenni amannak várában; a fogadás díja pedig az, hogy a veszto fél várát és összes birtokait veszitse. Midőn e fogadási feltételre az öregebb testvér istentelen fejében felvillant ördögi gondolata kiviteléhez látott, összeterelt várjobbágyai közül kiválasztott legszebb nyolcz szüzet vad poroszloi által vára udvarára vonszoltatta, hol meztelenre vetkeztetve felhámozta és oly szándékkal fogatta kocsija elé, hogy ezen fogattal jelenjék meg bizonynyal legyözendő s így mindenéből kifosztandó öcsöcsénél.

Ő maga pattant a bakra, s midőn a siránkozó szemérmes szüzek nógatasára indulni nem akarának, ostorával sujtott az elől fogott legszebb szüzre, kit *Annának* hívtak. E csapásra Anna vére kiszökkelvén — összerázkódott és térdre esve iszonyu átkot mondott a vár kegyetlen urára, a várra és annak környékére. Az ártatlanokat védő Isten meghallgatta az átkot s iszonyu dörgés és az elemek tombolása közepett elsüllyedt a vár vad urával együtt, helyén pedig egy szép tó keletkezett, melynek felületén 8 szüz lebegett, kik Anna kivételével visszatértek övéikhez. Anna itt maradván, az eladott hámok árával fényes kápolnát épített a tó partjára s ott ima, hálaadás és jótétemények közt töltvén életét, halála után a nép kegyelete a szentek közé sorozta, s a tavat emlékére *Szt. Anna-tónak* nevezte.<sup>1)</sup>

A rege másik, szebb verziója szerint Anna átokszavára a kényur vára elsüllyedvén, a szüzek annak partvirányain viruló nefelejcesekké változtak át, a vad kényur pedig vihart támasztó ocsmány sárkánnyá, ki rossz kedvében s tehetetlen haragjában dult-fult a tóban viharoztatva annak hullámain, mignem a tó, a mártir-szüzek emlékére Szent-Annának szenteltetvén, e védszent elpusztítá a bösz sárkányt.<sup>2)</sup>

Ez a Szent Anna-tó hitregéje, mely a nép nyelvén ma is él. A Szent Anna-tóról a fentebbieken kívül még igen sokan megemlékeznek, így Kunits, Fridválszki Minerológiájában, Timon Imag. nov. Hung. cap. XI. stb.

A Szent Anna-tavához és kápolnához igen gyönyörű rege van elbeszélve az Erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírásában is.<sup>3)</sup>

A Szent Anna-tó Kozmás, Lázárfalva, Tusnád és Verebes községek tulajdonát képezi.

Igazán megérdemli a fáradságot, hogy mindazok, a kik természeti szépséget akarnak látni és maguknak kellemes perczeket szerezni, azok a Szent Anna-tavát, a természet e titkos gyöngyszemét és csodás képét, a maga elragadó természeti csodás szépségében szemléljék meg és gyönyörködjenek benne. Fáradságuk sokszorosán meg lesz jutalmazva és soha el nem mosódó emlékkal fognak e csodató tájáról távozni.

Igen, mert mint Kozma Ferencz is a „Szent Anna-tó szépségének pusztulása“ czimén az E. K. E. „Erdély“-ben<sup>4)</sup> meg-

<sup>1)</sup> L. bővebben Khern Ede „Háromszék“ cz. évkönyvében Brassó 1861.

<sup>2)</sup> Lásd Orbán B. Székelyföld leir. III. köt. 73. l.

<sup>3)</sup> L. az E. K. E. kiadását Kolozsvártt. 1891.

<sup>4)</sup> L. Erdély turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat 1893. II. évfolyam 9. sz. 285. l.

jegyzi „a változatosságban és szépségben oly gazdag Szász-Schweiz, a thüringiai erdő, a Rajna és Alpok vidékeinek elbűvölő varázsa után“ is bámulattal lehet gyönyörködni a természet ama nagyszerű alkotásaiban, melyek a Szent Anna-tónak tündéries szépséget és bájít kölcsönöznek.

„Meghagytam fiaimnak — írja Kozma, ki 1892. év nyarán két nagyobb gyermekével s többek társaságában a Szt. Anna-tót meglátogatta, — hogy ha kisebb testvéreiket oda nem vezethetném, teljesítsék helyettem ezt a kötelességet, mert a *honszerelmet a történelem mellett a haza földének ismerete ápolja*. S a művelt népeket jellemző turistaság csak akkor fog majd virágozni nálunk is, ha az ifjuság testedző, ismeretgyarapító és lélekemelő nemes sportjává tesszük azt.“

Az erdélyi tanuló szász ifjuság például áll a székely ifjuság előtt, mert az az érettségi letétele előtt bejárja haza részünk legnevezetesebb helyeit. Szolgáljon ez buzdításul a mi székely ifjuságunknak is.

De a mi igazán figyelmet érdemel, méltán jegyzi meg Kozma, hogy mi a közvetlen hirtokosok a rendelkezésünkre álló és gazdag természeti szépségeket nem tudjuk eléggé méltányolni. Hozzáférhetőségükre, természeti diszeik megóvására kellő gondot nem tudunk fordítani.

Nincsen maig a Szent Anna-tóhoz és innen a torjai kénbarlanghoz egy tisztességes gyalogut. Már pedig ez, mint Tusnádfürdő kirándulási helye is megérdemelné, hogy Tusnádfürdőről kiindulva akár a Csomádon keresztül, de inkább Bükkszád felülde Szent Anna-tón át a torjai kénbarlang és fürdőkig és viszont mivel a Szent Anna-tó egyuttal a torjai kénbarlang és fürdőknek is ép úgy kiránduló helye, mint Tusnádfürdőnek, akár amonnan erre, akár mindkét irányból egy célra hatva, igazán jól hozzáférhetővé tétessék és legalább tisztességes gyalogutal láttassék el e sokak által látogatott vonal.

Aztán nagy baj továbbá, hogy nincsen itten mai napig csak egy egyszerű menedékház, hová a turista vagy más bármi tekintetben kiránduló, szél, eső, vihar, hőség ellen meghuzhassa magát, hol megpihenhessen és esetleg falatozhassék.

Különben ide jegyzem, hogy az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület háromszékmegyei osztálya kéressel járult az egyesülethez 1893. febr. 11-iki rendes közgyűlési jegyzőkönyve szerint arra nézve, hogy a Szent Anna-tóhoz építsen az egyesület menedékházat. Mire a választmány azt az indítványt terjesztette elő, hogy mielőtt végleges határozat hozatnék, előbb kéressék be a tervrajz és költségvetés.

Hangay Oktáv szükségtelennek tartja a Szt. Anna-tóhoz menedékházat építeni. A menedékház felépítése sem nem ez egyesület, sem a háromszékmegyei osztály érdeke, hanem *érdeke Tusnádfürdőnek*. A fürdőigazgatóság indolenciáját fejtegeti ezután, mely annyira terjed, hogy még a saját környékén lévő kiránduló helyekre sem fordít figyelmet. A menedékházak nem fürdők közelében építendők, hanem *a magasabb hegyekre, honnan a turista nem térhet oly könnyen vissza* és ott meghálnia kell. Nem fogadja el a választmány javaslatát, hanem kéri kimondatni, hogy általában a fürdők közelében saját költségén az egyesület menedékházakat nem létesít.

*Gyalui Farkas dr.* hozzájárul Hangay Oktáv indítványához. Tusnádfürdő elég gazdag arra, hogy a Szent Anna-tóhoz menedékházat építsen, de sőt kötelessége az odavezető utat is jó karban tartania, a mit szintén elhanyagol. De máskülönben is a Szent Anna-tó *Csikmegye* területén feküdvén, nem esik bele a háromszékmegyei osztály működése körébe.

Közgyűlés, tekintettel a háromszékmegyei osztály lelkes tevékenységére hajlandóságát fejezte ki, hogy kész ez ügyben közben járni, ha t. i. az épület terve és költségvetése előbb elkészittetik és a választmánynak beküldetik. Minthogy pedig a Szent Anna-tó Csikmegyében fekszik és kiváltképen Tusnádfürdőnek áll érdekében a menedékház felépítése: kimondja mindkét helyre kérés intézését, hogy az esetleges építésben mekkora összeggel lennének hajlandók az egyesületet támogatni? A kérdésnek további megoldása pedig az épen alakulófélben levő csikvármegyei osztályra bízandó.<sup>1)</sup>

Hogy megalakult-e az E. K. E. csikmegyei osztálya, s mennyire haladt a menedékház építési ügye, ez ideig tudomással nem bírok.<sup>2)</sup> De az Alsó-Fehérmegye választmányának 1893. aug. 16-án kelt gyűlési jelentése szerint Csikmegye törvényhatósága a menedékház építésére 100 frtot adott, melyet irt választmány ez alkalomból is megköszönt Csikmegyének.

„Mindezeknél azonban — írja Kozma fent említett helyen — nagyobb baj is van, a mire a figyelmet felhívni akarom. A tó szépségének egyik fődisze — ugyanis — veszedelemben forog. Annak a fenséges keretnek, mit a tölcséralaku erdős hegység a viz körül alkot, tü és lomblevelü ékességét megtámadta . . talán az enyészet? Nem, hanem a durva emberi kéz. E páratlan szép helynek, milyent Erdélyben csak egyetlen egyet alkotott

1) L. „Erdély“ 1893. II. évf. 1—2. sz. 56. l.

2) Megalakult s ügyeit Bartalis Ágoston megyei I-só aljegyző végzi. (Kiadó.)

a hatalmas természet, rombolására emelték kezöket földi birto-  
kosai. Igen: a fejszék az oldalon villognak, csapásuknak és a  
lezuhanó fák robajának visszhangja gyönyörködtetés helyett fel-  
lázít e vandalizmus ellen. A tölcser keleti oldala már kópasz.  
Ezt követi most a déli és északi. S alant a tüzzel megperzselt gyö-  
kerü fenyők száradnak s százával púsztulnak. Sietünk innen, hogy  
tanuk ne legyünk ama nagy perben, melyet a természet nemünk  
ellen fog támasztani. És tanácsoljuk Jókainak a székelyek nagy  
barátjának, hogy ide többet ne jöjjön, hadd vihesse ugy magá-  
val a más világra az Anna képét, a mint leírta, megrajzolta. S  
köszönjük, hogy rajzát adta, legalább gyermekeink abból tudni  
fognák: milyen szép lehetett ez — hajdan.

De hát Uram Isten! Háromszékmegyében és Csikmegyé-  
ben nincs más csak fejszés ember? S a revindikált havasok la-  
kóinak nincs már fájuk, csak a Szent Anna-tó körül?! Persze az  
erdészek azt mondják, hogy ez nem véderdő. A fejszések a te-  
lekkönyvet vágják a fejemhez, ha kérdem, hogy miért rombol-  
nak. Én az erdészeknek hiában mondom, hogy ez itt a *civiliz-*  
*áció véderdeje*. Azt felelik, hogy olyan paragrafust nem ta-  
nultak. A telekkönyveseket hiába fenyegetem az Anna-tó tündé-  
reivel, mert nekik az már nem imponál. Nincs más mód, mint  
panaszt emelnem ellenük az E. K. E.-nél, hogy *mentse meg*  
*valamiképen Erdélyt attól a szégyentől*, mely égetni fog min-  
ket, ha idegen turisták látni fogják, hogy mit csinálunk mi az  
Anna-tóval!

Kozma e sorait azzal végzi: „Dixi et salvavi animam  
meam.“ Én pedig ide jegyeztem jogos feljajdulását, hogy Csikme-  
gye közönségének, ezen erdőségek és helyek tulajdonosainak,  
illetőleg az illetékes hatóságoknak figyelmét ez uton is felhiv-  
jam rá, hogy találjanak módot rá és csakugyan mentsék meg a  
természet e drága gyöngyszemének lombékességeit, melyet va-  
lóban üvegbura alá helyezve kellene védetünk, oltalmaznunk, s  
a jövő századok számára az enyészettől megőriznünk.

Ugyan a Szent Anna-tó megfosztva lombkoszorujától és  
tükre felett himbálózó ékeitől, melyek a tó hullámtükrében visz-  
szaverődve a tó egész vidékét visszaadják s a szemlélőt bámu-  
latra ragadva gyönyörködtetik, mi lesz? Pusztá, kietlen és el-  
hagyott tarhelység, melyről még a madársereg is eltávozik, a tó  
maga pedig kiteve a forró nap hevének, büszhődtté válik s a ned-  
vességet visszatartó erdőségek és árnyék hiányában lassankint  
kiszárad és eltűnik.

Igazán nem szabadna érzéketlenül és közönyösön elnéz-  
nünk a Szt. Anna-tó szépségének elpusztulását, mert ez vétkes

mulasztás lenne a természet ezen gyönyörű játéka, Isten e remek működése iránt.

Mielőtt pedig e leírást a Szt. Anna-taváról végezném, álljon záradékol e rövidke verszet:

**Szent Anna-tava.<sup>1)</sup>**

*Nem adták a leányt  
Az ő kedveséhez;  
Haragos bujában  
A legény mást kért meg.*

*Kimegy a lány sirva  
Szent Anna-tavához:  
„Csillagos ég szánd meg  
Szenvedő leányod!*

*Nem tudom felejtni,  
Hervadok utána;  
Nappal is éjtem van,  
Végy el szép halállal!“*

*Szent Anna-tavának  
Mélységes fenekén  
Elsülyedt kápolna  
Csengettyüje beszél:*

*Csengő-zengő bucsu,  
„Szép lilium“ ének . . .  
Száz leány füz rózsát  
Szent Mária képre.*

*„Én is oda illem  
Bucsujáró lánynak  
S hanem holt virágnak,  
Kit letört a bánat. . .“*

**Baráczy Sándor.**

De nem tartom fölöslegesnek a Szt. Anna jövője érdekében történő események megörökítése szempontjából is ide jegyezni az „Erdélyrészi Kárpát-Egyesület“-nek Csikmegye közönségéhez intézett hazafias kérését, mely így hangzik: „Kérés Csikvármegye közönségéhez. A Szent Anna-tó, Csikvármegyének ez a gyöngye, rég idő óta a vármegyei közönség látogatásának állandó helye és ismeri a természet e csodás látnivalóját regékből, mesékből, költeményekből legalább minden magyar ember. Azonban valójában kevesen látták, a kik gyönyörködhetek benne, mert hozzáférhetlen volt, mert nem volt ellátva zivatar, eső ellen védő menedék házzal.

Egyesületünk tervbe vette, hogy e hajon segíteni fog. A szép tóhoz jó utakat csináltat és felépíti a menedékházat. A tervek készen vannak, az előmunkálatok megtétettek, de a költség még nincs együtt. Ezért fordulunk a közönséghez, hogy segítsen minket e tervünk keresztülvitelében. Gyűjtsék össze a még hiányzó összeget.

A Székelyföld e bájos gyöngye megérdemli, hogy ismertté

<sup>1)</sup> „Székelyföld“ 1884. III. évf. 94. sz.

legyen, hogy a turista mozgalom feléje vegye utját. Hisz az idegenségnek ide vonzása közgazdasági haszon a vármegyére és annak lakosságára is.

Az adományok lehetnek bármily csekélyek és e gyűjtőívvel kapcsolatosan Kolozsvárra küldendők május 30-ig, hogy a nyár folyamán az építést megkezdeni lehessen.

Kolozsvártt, 1895. május 1.

Honfui üdvözlettel:

**Br. Feilitzsch Arthur,**

társelnök.

**Radnóti Dezső,**

főtítkár.

E kiváló figyelem és buzgóságért, valamint azért is, hogy ezen egyesület a *Szent Anna* és *Gyilkostót*, megyénk e két természeti ritkaságát domboru térképekben befogja a millenniumi kiállításon a világnak mutatni, elismerésünket és hazafias hálánkat kell kifejeznünk. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület ugyanis értesülvén arról, hogy a gy.-szentmiklósi polgári iskola tanteszülete a *Gyilkos-tó* és vidéke domboru térképét, mint taneszközt ki akarja állítani, megkereste a testületet az iránt, hogy a nevezett tó plasztikai térképét engedje át az ő kiállítása részére s egyszersmind felkérte, hogy a *Szt. Anna-tó* és vidéke plasztikai térképét is készítse el számára. A tanteszület mindkét megkeresésnek eleget kíván tenni s a *Gyilkos* és *Szt. Anna-tó* és vidéke domboru képeinek kimintázásán dolgozik.

A *Mohos*. A *Szt. Anna-tó* keleti hegy karaján, meredek ösvényen kimászva, e vadregényes hegységek titkainak kutatója a *Mohoshoz* ér. Ez a *Szt. Anna-tó* felett 800 lábnyira fekszik és egy órányi kerülettel bíró mocsáros, lápos helynek néz ki. Felületét a legszebb színvegyületű nyír, apró beteges fenyő, nyár, kőrifa-erdő, virágokkal és élénk színű mohával tarkázott pázsit nőtte be, de a mint az ember ezen ingoványos, víz felett lebegő csalékony virányra lép hintázva inog és kezd süllyedezni és valóban, ha korán nem menekül, mint az, sok oda tévedt marha és vadállattal megtörtént, az ember is menthetetlenül elsüllyed. Ez egy valóságos lépmező apró tócsákkal, mely oly tótükör lehetett, mint a *Szt. Anna-tó*, míg a sok hinár, iszalag vastag kérget nem vont fölébe. Általános köztudat szerint a *Mohos* is régen egy nagy tó volt, melynek bemohosodott felülete most is egészen víz felett lebeg. Mutatják ezt a *Mohos* ingoványai között itt-ott felragyogó és megmérhetlen mélységű vitzükrök. Alaposnak tartják azon hiedelmet is, hogy a *Mohos* a *Szent Anna-tónak* felső vitzartója, (reservoir) honnan a földalatti csatornákon szivárog le a *Szt. Anna-tó*vat minden kigőzölgése mellett is vál-



tozatlanul ugyanazon színvonalban tartó vízmennyiség. (L. Orbán id. munkáját III. köt. 75. lap.)

A Mohost és Szt. Anna-tavát egészen és a maga felséges pompájában legszebben a hajtalan fejtű Csomág tetejéről lehet látni, mely attól nyugatra emelkedik ég felé.

A Mohos vagy máskép *Kokojzás*, vagy *Lucsosnak* is nevezett tóból ered Tusnádpataka.

Megemlitendő itt még az ugynevezett *Csukástó*, mely a tusnádi fürdőnek fekvő helyet adó lanka alján egy szabályszerű hegykebel mocsáros talaján fekszik. Ez a hagyomány szerint hajdan a *Solyomkő*<sup>1)</sup> várurának halastava volt. A mint a földalakulás és hely fekvéséből látszik ez egykor az Olt vizéből mesterségesen táplált tó volt, melyet újból könnyen ilyenné lehetne átalakítani a tusnádi nagy számú fürdővendégek nem kis mulatozására és újabb szorakozásainak növelésére. Ez különben már új berendezés és szabályozás alá kezd kerülni. A csukás a fürdőidény alatt megélénkül és rajta nemzeti lobogókkal diszitett népes csolnakokat lehet vígan uszkálva látni. A tó partján 1894. év nyarán jégpincze és sörcsarnokot építettek. A csukástó vizét a fürdő és fürdő alján felbugyogó források táplálják. A tusnádfürdőhöz az ott átvonuló országutról alátékinve igen szép képet nyújt. Vize az ott kösziklákön alátörtető Olt vizéből könnyen szaporítható és frissen tartható. Tusnádfürdő és Csukástó nyugati táján délre hajló lankás térségen épül a tusnádfürdői vasuti állomás és indóház; a vasut maga pedig a Csukástó és Olt között a régi országut vonalán fogja fel és alá robogva a fürdővendégeket s más utazókat ide-oda magával hordani. A Csukástó elnevezését onnan vette, hogy ott régen csukát tenyésztettek. Hogy most az itteni csukatenyésztésre fordítanak-e és mekkora gondot, nem tudom. Megérdemli ezt ma is folytatni. A Csukástó

<sup>1)</sup> A köztudat szerint a Solyomkő sziklájában egy még ma is látható barlangüreg van, melynek hosszát és szélességét 3—4 méterre, magasságát, mely az aláhulló sziklatörmelékek által folyton kisebbedik,  $1\frac{1}{2}$  méterre tesszik. Ezen, ma alig hozzáférhető sziklabarlangnak hajdan rendes bejárata lehetett, melyet az idők vasfoga már összerombolt. E sziklabarlang a szikla kebelében — állítólag — úgy néz ki, mint egy kárpitos kis czella, melyben ma csak egy-egy bagoly, egy-egy királysas, vagy más vadállat vonhatja meg magát téli szállásra, vagy az idők viharai elől. Ki tudná meg mondani, kinek volt ez hajdan sziklába vájt fészke és Csik-vészes napjaiban hány üldözött székelynek nyújtott menedékhelyet? S vajjon nem épen itt fogdosták-e össze s itt tartották-e azon szold fejébe beszolgáltatott solyom madarakat, melyektől a Solyomkő is elnevezését vette? Csak annyit sejtünk, hogy e, ma megközelíthetlen szikla szívében is a szent hajdanban valami történt, miről a különben beszédes sziklakövek ma hallgatnak.

a téli idény alatt a tusnádfürdői állandó lakosok számára kész korcsolya pályául szolgál, a mint azt tudtom szerint előszeretettel erre fel is használják. A Csukástó mintegy ezer méter területtel bír.

A tusnádi határ Hosszu, Fenyőárok, Haromköz dűlőiben és a rétségen több kisebb-nagyobb, majd természetes, majd mesterségesen készített tó van, de melyek nagy része kenderázta-tóul használtatván, alig érdemelnek részletesebb leírást.

Maga Tusnád is alant fekvő, régen tós és nádas természetű helyiségétől vette elnevezését. De a lecsapolások által a tós és nádas helyek itt hova-tovább tűnnek el és emelkednek ki a vízfenekeküől.

Verebestől keletre a Kozmás község felé hajló kis völgyületben van a verébési határon a *Kis- és Nagy-Csenetava*, melyből a Verespatak ered, s mely a hagyomány szerint egy régi Csene nevű székely család emlékét tartja fenn. Csak tavasszal és hosszú esőzések után van az alantabb fekvő részein viz.

Nevezetes Csik-Szentsimon község határa nyugati felében a *Nád* nevű tó. E tó több kisebb-nagyobb posványokból áll, melyek együttesen jó nagy területet foglalnak el. A körülötte nagy mennyiségben termő nádról nevezik *Nád*-nak, melyben igen sok csuka, csik és más nemű apróbb és nagyobb halak találhatók. Az itt termett nádat kévékbe kötik és kalongya számban értékesítik az építkezéseknél; nevezetesen a stakatur-gerendás (felső padlásos) épületek gerendáit drót és szeg segítségével náddal sűrűn befonják, hogy a vakolatot (fővényes meszet) tartsa és kösse erősen a gerendához. E nádasok között a vad réczék is kedves otthonukat találják.

Csik-Szentimre határán az Olt mentén több kisebb-nagyobb tó van, melyekben csikot, menyhalat és néha csukát is lehet találni.

Csik-Szentkirályon az Alsó réten (Nagy rét) a szentimrei határ északi szomszédságában van a *Kustastó*, mely ama tó szomszédságában, az Olt fölötti dombon (Eczken) volt felállítva, nevezetett Kustustónak. A tó egyenesen 50 □ öl területnek van kataszterileg felvéve. Sok csik, menyhal és csuka is van benne. Ugy látszik, hogy a gyakori árvizek idővel teljesen kitöltik.

Igen nevezetes a Csik-Szentkirály község erdőrészi határán a „Lucs” nevű (jobhára lucsfenyővel benőtt) *Mohostó*. Ez kicsinyben, de nagyobb területtel a lázárfalvi Kokojzás vagy Mohostóhoz hasonlít. Nyugat felé a *Kormos* vizébe csapodik le, kelet felé pedig oly keskeny párkányzat választja el a Szentkirály közé siető Nagyospatak nyílt forrásaitól, hogy 20—30 mé-

ternyi árkalás által még a Nagyospatakába is le lehetne csapolni és ily módon kiszáritva járhatóvá és legelésre használhatóvá tenni. De a Kormos vize felé most is lefolyó esése van, úgy, hogy ez irányban a *Lucs* közepén csak 2 mt. széles és egy mtr mély fősánczot kellene átvágni, abba két oldalt 4—6 apróbb sánczot vezetni, a sok fatörmeléket elégetni s rövid időn használhatóvá lehetne kevés fáradsággal tenni. Igazán roppant élehetlenség volt a sztkirályiaktól, hogy eddig rég le nem csapolták e járhatlan erdős, mohos tót, mely mintegy 300 holdnyi területet tesz, s hol egy 2—300 drb marhacsorda egész nyáron megélné. Még hatóságilag is le kellett volna ezt eddig csapoltatni.

E sorok írójának jutott ki a szerencse és alkalom, hogy mint birtokossági elnök a birtokos közönséggel egyet értve a *Lucs* lecsapolási munkálatát az 1895. év tavaszán megkezdhetette.

Megemlítendő továbbá ugyan Szentkirály községtől nyugatra az Olt keleti vagy balpartján fekvő *Nádaszegi kis tó* (a régi elvevezés szerint a Horváthén), mely mint egy 50 □ öl területtel az Olttal árok által összekötve, majd elzárva halas tónak lehetett készítve. Mikor és ki csináltatta, nem lehet tudni. Az Olttal összekötő árokban a halászok ma is varsákat (halfogásra csigolya vesszőből készített kasok) raknak le s a halak az Oltból a tób leszivárgó árkon le mennek a varsába s ott rekedve nem tudnak abból többé kiszabadulni. Ez egy ősi gyakorlati maradványa őseink halfogási mesterségének és ügyességének. *Nádaszegi tónak* neveztetett az Olt azon helyen kanyarulatot képező, sok nádat termő természetes fekvése és helyiségétől.

Vannak még az Olt mentén ilyen tavak igen sok helyen. Ilyenek még a szentkirályi határon az Olt baloldalán a *Lókertben*, továbbá a falun felül a kányában levő kisebb-nagyobb tavak, melyek valaha, úgy látszik, mesterségesen voltak készítve, de később felhagyva, a gyakori áradások által már be kezdtek töltetni.

Csik-Szentkirály község nyugati szögleténél az Oltat párhuzamban mintegy 200 □ öl területű hosszan nyuló tó van, melyet régebben majd Mihály Antal, majd a Bartisok tavának is neveztek, általában pedig *Borostónak*, *Borosnak* hívják, miután vizét kiapadhatlan borvizforrások tartják fenn. Rendesen, emberemlékezet óta, kenderáztatásra használják fel. Már 40—50 óta különben az alsó részén az Olt áradásai sokat töltöttek.

Ugyan a Szentkirályi erdőalja határrészben a zsögödi határ szomszédságában van, mintegy 5—600 lábnyi magasságban *Tófenék* a 1100 mtrnyi magas Faragó hegységnek a zsögödi szoros felé kifutványait képező kerekbűkk, Felső- és Alsó-Csihányos

összeszögelésénél. Magasan fekvő tó vizét a nedvesebb nyáron az összefutó esővizek és valami gyengébb forrás tartják fenn. Azonban a nyugati oldalon vize rendszeren leszivárog s a Tófenék nagyobbára, főleg száraz nyáron, szárazon áll. Ezen tó azon időkre emlékeztet, midőn őseink a mai vérkápolna s annak táján a magasabb emelkedésű helyeken laktak.

Megemlítendő szintén Csik-Szentkirályon a zsögüdi határvonal mellett *Budaszeg* nevű helyen a tó tulajdonosa után ugynevezett *Dóczi-tava*. Kis kerek tó az Olt partján, melylyel kanalissal van egybe kötve. A tó vizét úgy látszik az Olt vize a csatornán át tartja, de az Olt látja el hallal is, melyeket majd varsákkal, majd hálókkal szoktak benne fogni. Ez egy az ősi időből fenmaradt halastó maradványa lehet itt a Várkápolna szomszédságában, hol a kápolna körül régi épületek és lakások elmosódott romjaira lehet találni.

A *Budaszeg* elnevezés is nem a véletlennek szüleménye, hanem századokat leszámolt mult idők emlékeit örökíti meg. Kár, hogy ezen elnevezésről úgy szólva semmi adattal nem birunk.

Továbbá a csikszentkirályi határon a völgyben, Borsárosban, Dancsidában lévő, ugy a Csik-Mindszent község határán a Harisat völgyén, a Csik-Szentlélekhez tartozó Boroszló és Alszeg mellett mesterségesen készített, kezdetben talán halas, de mostanában kenderáztatásra használt tavakat itt nem vehetjük számításba, mert ilyenek a megye területén csaknem minden község határán vannak és találtak.

Csik-Szentmihály határán van az ugynevezett *Czibretó* a tatárok által elpusztított Czibrefalva helyén, Szent-Mihály községtől keletre a Pogányhavas alatt. A tónak hossza mintegy 100 méter és átmérője 30 méter lehet. Mondják, hogy hajdan Czibre Balázs czibrefalvi főszékely ember kedvencz tava volt. Ma a tatárok által elpusztított falunak és kihalt családjának emlékét csak a helynevek őrizik.<sup>1)</sup>

Ugyan a Csik-Szentmihály község határán a templom fölötti kiemelkedésen említették a *Herdótó*, melynek vize a szántóföldek által keretelt hegy behorpadásában, mintegy tölcserben felfogva áll és mintegy 200 méter magasan fekszik. E tónak nincsen sem forrása, sem kifolyása. Vizét az esővizek tartják fenn. Csak nagy szárazság idején és ritkán szárad ki. Mindenfél mintegy 50 méter átmérettel bir. A vad réczék nagyon szeretik e tavat. Különbösen széleit s néha, midőn a víz behuzódik és lepad, a tófenekét is kaszálni szokták.

<sup>1)</sup> Czibrefalváról más helyt lesz szó.

A Sugástó Ajnád községtől északkeletre fekszik s mintegy 100 méter területtel bír. A Györffy Ignác ur birtokán van. Vizét a Rákospatakából tartja fenn.

Említés tétetik Csik-Delne keleti részén egy halastóról, mely a Rabonban Incze család ősi székely birtokán van. E halastó hely ma, mint kaszáló a delnei Bocskor család tulajdona, kik leány ágon az Incze-család birtokának nagy részét tartották kezükön.

Különben itt is meg kell jegyeznünk Csikmegye tavairól, hogy itt a fejedelmek és az az előtti korban igen sok mesterségesen készített halastó volt, mint az Csikmegye régi várai és várromjainak leírásánál említve is lesz. A hol a fejedelemnek vagy az őszékely családfőknek, nemeknek váraik valának, ott rendszeren halastavak is voltak berendezve. E mesterséges tavak emléke „vártó” vagy „vartava” s más nevek alatt a nép nyelvén ma is fenn van és fenn is lesz, míg itt székely fogja lakni e megyét és helyeket.

Igy továbbá Szenttamáson a régi kuria romjai közelében is kiszáradt halastó medre látszik. A hagyomány szerint ez a kuria volt ősz laka a híres Abaffi családnak, mely Sz.-Tamásról írta magát. E tóhoz is őszékely nemzeti multunk emlékei fűződnek, melyek előtt a hálás unokák mindig kegyelet és tisztelettel fognak meghajolni, mint ugyanannyi nemzeti ereklyék előtt.

De sokkal nevezetesebb a régi templom romjai által koronázott domb déli aljában a kies völgy közepén lévő *Feneketlen tó*. Ezen 70 lépés kerületű vitzükör egyike legdusabb és legszebb forrásainknak, közepén buja tenyészettü vízi növényekkel s apró egerfákkal benőtt uszó szigetecske van, mely a szél fuvalmára most ide, most oda uszkál, forog és lengedez csudás bokréta-ként gazdag színezettü virágcsokraival. A tónak már széle is 2—3 öl mély, de mondják, hogy közepén 50 öles kötéllel sem érték el fenekét. E szép tavacskából foly ki a *Hőviznek* nevezett patak, mely — bár bele csak egy kis vizér fakad, — oly vízűs, hogy az innen alig negyedóránnyira lévő faluban már malmot hajt, s oly hévmérséklettü, hogy télen sem fagy be soha. Innen félóránnyira van a *Szent-Domokoson* tul fekvő *Gréczesen* az *Emésztőnek* nevezett föld alá tűnő patakocska, melyről a néphit azt tartja, hogy e csermely ott eltűnván, itt fakad fel, sőt azt is mondják, hogy az ott bedobott récze itt a *Feneketlen tóban* jött ki.

A tó keletkezésére nézve pedig a nép ajkán a következő rege él: A közeli templomból elveszett a harang ütője, az előjárók keresésére indulván, betértek a harangozóhoz, kinek háza

e tó helyén állott. — A harang ütöt a harangozó lopta el és ágya alá rejtette volt el; s midőn a keresők mondanák, hogy adja elő, ő azt felelte: *sülyedjek el, ha láttam*, de alig mondták ajkai ki a szemtelen hazugságot és átkot: a talaj azonnal ingadozni és sülyedezni kezdett, s alig menekültek el az előljárók, a harangozó és háza elsülyedt és e tó keletkezett a helyén. Sőt mondják, hogy még most is lehet a hamis eskü miatt lelki nyugalmat nem találó harangozó jajveszékéseit éjjelenként hallani. (Lásd Orbán i. m. II. köt. 89. l.).

Manapság már ugy megszorodott az ilyen hamis esküdözök és átkozódók száma, hogy ha csak minden századik hamis esküdöző és „*elsülyedjek*“ szóval átkozódó ember, vagy háza sülyedne is el, akkor félni lehetne, hogy Csikban végtelen lenne a *feneketlen tavak* száma s nem kellene még egy század s az egész megye nagy része feneketlen tóvá lenne. Isten mentsen! De példának legyen elég a fentebbi néprege.

Van még egy feneketlen tó a Gyergyó-Ujfaluhoz tartozó erdőségekben, az *Ostorhegy* alatt az ugynevezett feneketlen „*Lucsostó*“ (tőzegláp). Talán eljön az idő, midőn a tőzeglápos *Lucsostavakat* lecsapolják és a tőzeget értékesíteni fogják. Aztán a mi mohos és lussos tavaink rendszeren oly magas helyeken fekszenek, hogy azoknak a lecsapolása nem kerül nagy fáradság és költségbe.

De hát jelenleg nálunk több más haszonvétel nélkül heverő helyek is vannak, melyekre még nem került sor, de a melyeket használhatókká lehetne tenni. Eljön nemsokára ezek értékesítésének ideje is. Értékesíteni fogunk ezek és a növekvő adók terhe mellett minden értékesíthető porszemet, ha még itt akarunk élni és itt akarunk meghalni. A magasabb hegyoldalok belső lankáin fenmaradt lucsos és más tavak a föld átalakulás állandó folyamatának működésére emlékeztetnek. E betorpadt hegy lankásokban egy-egy hő erű forrás buzogván fel, miután nem birt kellő lefolyással e belső homorodást vízzel töltötte ki, melyből aztán fenyűk és más vízi növények felkuszván, iparkodtak új kérget alakítani a víztől vékonyabb rétegben borított felületen. Ilyen az ujfalvi feneketlen lucsos tó is, vagy tán az özönvíz lefolyásának egy fenakadt s folyton kisebbülő medenczéje.

Csikmegye vadregényes havas világának egyik gyöngéden rejtegetett s kevesek által látogatott gyönyörű pontját képezi a *Gyilkostó*. E tóhoz a hosszan elnyúló Gy.-Szentmiklós felső végénél összekeskenyülő Békény völgy eredeti keleti irányát a Békény lokon át mindenütt megtartva Szt.-Miklóstól mintegy 4—5 órai gyalog, vagy lovagolva nehéz, de annál több gyönyört és

élvezetet nyújtó utazás után lehet elhatolni. E tó rengeteg sziklaoszloptól környezett folyosókon átjutva roppant sziklaszálak között fekszik.

„E tó — írja Orbán B. — nem a teremtésnek ős kohójából került ki, nem is az özönviz lefolyásának egy fennakadt medenczéje, hanem egészen új alakulás, mert alig három évtizede (ma 5—6 évtizede), hogy ott, hol most e nagyszerűen szép tónak fénylő tükre terül el, gyönyörű havasi tér állott, melynek bársony gyepén a *Likaspatak* és a déli irányból letörtető *Gyilkospatak* egyesültek, magas fenyvesek nőttek ki a patakok partvirányain, szép havasi virágok, kuszó mohák tarkázták a völgynek illatos füveit. De a mindig csodásan működő természet 1837-ben a völgy egybekeskenyülésénél összeomlott két hegyfokot, sziklagátat rögönözve, elzárta a völgyet, mely több éveken át megtelve, a vízben gazdag két pataknak oda rohanó kristály cseppjeivel, előállott a *Gyilkostó*, (979 m.) így neveztetve a fellette lévő havastól.“

„E tó óriási T alakban terjed. Nyugatra irányuló lábát a *Likaspatak* befolyása alkotja, átkeresztjének délre eső végénél szakad be a *Gyilkospatak*, északi végénél van a tó kifolyása.“ (L. II. köt. 111. lap.)

E tó környezete oly festői, meglepő és elragadó képet nyújt a mellette kelet felől hosszan nyuló *Gyilkoshavas* és északra meredeken érintő *Nagy-Czohárd*, délre a *Nagy-Hagymás* és nyugatra a *Likaspatak* sziklaszegélyei között, minél szebbet, vonzóbbat bizonynyal még Svájc havasainak kebele és bámult tavainak környezete sem mutatnak fel. A gyilkostó gyönyörű vidékéhez, az északra magasan meredő Nagy-Czohárdhoz fűződik a hatalmas erővel bíró *Nuczu Dumitru* szomorú története is, melyet a Gyilkostó öreg halásza, ki ott hatalmas pisztrángokat szokott fogni, kiváló mesélő tehetséggel beszél el a tóhoz kirándulóknak. Az elbeszélés szerint „*Nuczu Dumitru* Moldovából szökött ide, miután megölte fiatal feleségét vezetőjével együtt s a ki itt, a Nagy-Czohárd egyik sziklabarlangjába lakott és rablásból élt, a míg Isten haragja meg nem büntetné a halálok halálával.“

*Dumitru* oly bátor és merész volt, hogy bejárt heti vásárra még Ditróba is. A monda szerint „onnan lopta el éjnek idején az árva *Ferencz Anikót*, a ki bizonyosan a mennyország angyalai között énekel azóta, most és mindörökké. Mert hát megsokalta a Mindenható *Nuczu Dumitru* sok gaztettét s midőn az ártatlan *Anikó* a sziklabarlangban térdén-állva könyörgött a haramia előtt kegyelemért és ez vadállat módjára, Istent káromolva markolt a szegény küzdő leány szép hajába, megnyiltak a sziklafalak, egy

szellem jött ki fényes koronával és kiszabadítva Anikót, magával vitte. Nuczu Dumitru, mikor első ijedtsége után helyreállt az esze, dühösön rohant az újra becsukódó sziklafalhoz.

Add vissza a lányt ördög, vagy angyal, a ki elvitted, mert én azt a két karommal szereztem, az az enyém.

És miután a szikla nem nyílt meg, óriási vasrudat ragagott fel, izmai kidagadtak vastag karjain és akkorát ütött a barlang oldalára, hogy megingott a Nagy-Czohárd, megindultak a nehéz kövek s maguk alá temették — a hatalmas haramiát — Nuczu Dumitrut.<sup>1)</sup>

A Gyilkostó és vidéke domboru térképét a gy.-sztmiklósi polgári iskola tantestülete a milenniumi kiállításra kimintázta s ezzel Csikmegye e gyöngy szemét is a Szt. Anna-tóval együtt a világnak bemutatta.

E gyönyörű havasok örökzöld keretében rejtőzködő tónak északtól dél irányban nyuló hossza 700 lépésnyi, illetőleg 600 méter hosszú, keskeny, néhol 200 méter széles helyenkint 30—40 méter mély víztükröt képez.<sup>2)</sup>

E tó redős tükrét sajtáságosan meglepő szépségüvé teszi vizlapjának változatossága. A völgyet fenyőerdő borítván a tó képződése előtt, a tóból a fenyőfák 30—40 méter mélységből hegyeikkel ma is amugy meredeznek ki, mintha megeléglelve a tóviz gazdagon kínálkozó dus nedvét, ki akarnának emelkedni belőle. A fenyők egyrésze már gyökerestől kiázva mohók és más kuszó vízi növényekkel bevontan tutajokként uszkálnak a tó tükrén és vigan hintáztatják a rájuk kuszott s rajtok élő nefelejcséket. Ime, mily gyönyörű kedvtelő játéka ez a természetnek! E tó kristálytisza vizében óriási pisztrángok teremnek, melyek 5—6 fontra nővik ki magukat. Az itt fogott pisztránggal a békási oláhok kereskedést űznek.

A Gyilkostónál a Nagy-Czohárdról visszaverődő hatalmas és dörgedelmes visszhang rázkódtatja meg a vadregényes tájékat.<sup>3)</sup>

Ugy ám, de ki tudná leírni azt az elragadó látványt és elbűvölő hatást, melyet a természet e játékának megtekintése és megbámulása kelt a szemlélőben. Azt a gyönyörteljes hatást inkább csak érezni, mint leírni lehet. A ki nem hiszi, vegyen fáradságot magának, nézze meg ez újabb természeti képződményt s mondja meg, hogy nincs-e nekem igazam?

1) Lásd az Erdély 1895. IV. évf. 1—2. sz., 13—14. lap dr. Urmánczy Nándortól.

2) Az Emke uti kalauz szerint a tó 2200 m. hosszú, 150 m. széles és 995 m. magasban áll.

3) L. a Gyilkostó visszhangját e füzetek 185. lapján.



A *Putorászató*, a Kelemenhavas *Rekettyés* nevű csucsának déli aljában van. E tó mintegy fél hold kiterjedésű lehet, nagyon mély vize tiszta és iható, kifolyása a *Putorásza* hasonnevű pataknak ad táplálékot. Már említettük, hogy a Kelemenhavas 5686 láb magasan fekvő, mintegy 100,000 hold kiterjedésű hegytömeg. Ily óriási magasságban annak egyik csucsa alatt levén a *Putorászató*. Elképzelhető, hogy ezen sajátságos, 10—20 hold kiterjedésben törpe futó fenyőkkel benőtt környezetű s kristálytiszta vizű tavacska, ott ama fenséges magasan, mily meglepő tüneményt nyújt a szemlélőnek.

Minő átalakulás és földképződési átmenet ez? mikor jöhetett létre a havasok eme fellegrárában és magas régiójában e gyönyörű tó, alig lehet elgondolni. Ez is talán, mint a Gyilkostó egy-két hegy összecsuszamlásának lehet főséges szülöttje. De ez mi előttünk ez idő szerint s talán unokáink előtt is talány marad.

De hogy a Kárpáthegység egyik csodált óriását, a kilenczcsucu Kelemenhavas rengeteg világát, az azon levő *Putorászatót* s mindkettőnek titkos, elragadó és csodás vidékét jobban megismerhessük és e táj elragadó képéről magunknak tisztább képzetet alkothassunk, itt adom bővebb kivonatban dr. *Szilvássy János* borszéki fürdőorvosnak „*November elsején a Kelemenhavason*“ cz. kirándulásról szóló leírása után a következőket:

Kirándulást rögtönözni novemberben a Kelemen-havasra „furesa gondolat volt bizony az; vakmerőség kérem. Hanem a dolog úgy esett meg, hogy van nekünk Borszéken még mindig egy itt maradt fürdővendégünk, a nagyváradi „*Rab Rábi*“, Sz. J.; a ki még ma is — november 22-én — rendszeren fürdik a „*Lobogó*“-ban és szenvedélyes turista. Ez az egyik ok.

Engem elhívtak október végén Bélborban egy súlyos beteghez, és hogy az idő jobban teljék a hosszú rossz uton, elhívtam magammal Sz. barátunkat is, a ki erre örömeben először nagyott ugrott, aztán három cigány-kereket vetett, végre kigyó mozdulattal keresztül huzta egész testét a két végén kezeivel megfogott séta pálczáján, ezek lévén örömeinek kitörő és nyaktörő nyilvánulásai.

Megindultunk. A mint utunk betért a remek Szaka völgyébe — *Valea Szaka* — már nem birtam vele. Minden völgy mélyedésnél, minden szebb sziklaromnál elhatározta, hogy ő itt fog gunyhót építeni és itt fog lakni — csupán puliszkával és forróvizzel táplálendő gyöngé természetét.

Ez a véletlen bélbori utazás volt a második ok. Igen, mert Bélborban, melynek szépségei őt egész ekszázisba hozták, fel-

hozódott a Kelemen-havas, melyre innen kell felmenni és házigazdánk — a híres Csató Gábor — annyit beszélt az én barátomnak a Kelemen búbájairól, hogy ő, úgy a mint ott volt, czipőben, felöltőben ott akart maradni, hogy ő bizony megy a Kelemenre. Alig tudtuk lebeszélni és hazahozni.

Itthon nem hagyott azóta békét és miután bányamérnökünkben egy rokonérzésű kebelre talált, én is megnéztem a barometereimet, thermometereimet, psichrometereimet, szélirány és erőmetereimet, az égboltot és kiejtém a nagy szót, hogy — pakolni, megyünk! A yálasz hét torokból feldörgő, szünni nem akaró „éljen!”

Tehát pakolni! azaz jól megrakni a szekeret 3—4 napra való minkennemű test- és sziverősítő dologgal hét ember számára, aztán kiadatik a parancs, hogy mindenki reggel 4 órakor keljen fel. — Sz.-nek e célra még egy ébresztő órát is adtam, de ezt kidobta, mert ketyegésétől nem tudott aludni, inkább nem aludt az izgalomtól — aztán gyülekezés nálam, honnan szalonna és papramorgó után 5-kor indulunk. A társak pontosak is voltak. Sz. 4 órakor már nálam volt és segített álmából felrázni az előrelátásból nálam tartóztatott horkoló mérnököt.

Hozzáfogtunk a reggelihez és vártuk a fuvarost. Vártuk; vártuk de hiába zártuk, mert megfélekedtünk arról, hogy ha fuvarussal 5 órakor akarunk indulni, legalább is 2—3 órával előbb kell megrendelni.

Utána küldtünk. Megittunk ez alatt mérgünkben még 2—2 kupisza szilvapalinkát és a kocsis jól leszidása után 7 órakor megindultunk a nagy ekszpediczióra.

No igazán ekszpediczióra, még pedig nem is „ázsiai“ ekszpediczióra, hanem „a legsötétebb Afrikába,“ mert Bélborig az ut, vagy minek is nevezik, valóságos Stanley promenade; — gyalog tettük meg, már is félig elnyűtt csizmákkal, jól megizadva a balanszirozástól.

Hanem a természet annál szebbé tette az utat.

A mint befordul az ember a „Mocskos zsidó“ korecsmája mellett a Valea-Szaka felé haladó bélbori utba, oly remek hosszú völgyön halad át, melyet a világot beutazott francia-oláh konzul is csak Bosznia néhány szép völgyéhez tudott hasonlítani, mikor egyszer ott jártam vele.

A völgy kezdetben vagy 5 kilométernyire elég széles — 2—500 lépés — középen folyik a kristálytisza, pisztrángos Besztercze folyó, a lapályon remek kaszálók, két oldalt oly gyönyörű havasok által bekerítve, melyek szemlélése elfelejteti a járha-

tatlan utat és kénytelen az ember Sz. barátunknak igazat adni, a ki az egész uton azt kiabálja: „Isteni! nagyszerű!” stb.

Egy jó félórai dőczögés után elérkezünk ahhoz a remek ponthoz, a hol a Szaka bő pataká beleömlik a Beszterczébe. Itt a megye építettett egy csinos erdőöri lakot — mert itt vagyunk az u. n. revindikált havasok között, melyeket a Rákóczy harcok zavarosában oláh szomszédaink szép zavartalanul Bukovinától a bodzai szorosig, mintegy 200 □ mértföld területben elfoglaltak, 1769-ben egy vegyes határrendező bizottság visszacsatolta az anyaországhoz, míg végre sok jogtalan bitorlás és viszontagság után az alkotmány helyreálltával közművelődési czélok előmozdítására képez gyönyörű alapot.

Ettől fogva Bélborig egy szűk völgyben haladtunk, gyönyörű őserdők között, mindenütt a Besztercze partján, melyen egy szekérnyom alig fér el.

Körülbelül egy órai dőczögés után kinyilik a völgy és előttünk áll Szt.-István birodalmának legmagasabban fekvő községe Bélbor, 1200 m. magasságban.

Erről a remek helyről külön kell egyszer irnom, most röviden csak annyit, hogy én ezt a tágas (vagy 100 hold), kerek, gyönyörű völgyet a jövő század legkeresettebb fürdőhelyének tartom, mert itt meg van adva egy nagyszabásu fürdőnek minden kelléke. Klimája havasi (1200 m.), védett, levegője ideális tiszta, fenyves, ozonos, körülötte rengeteg erdőségek, keresztül rajta a Besztercze és sok bővizű patak. A völgy különböző helyén vagy 40 borviz forrás, melyek változatosság és kitünőség dolgában mit sem engednek Borszéknek. Talaja telve különféle értékes érczkövel és gazdag széntelepekkel. És kérem ezt a helyet még nem fedezték fel! Vagy 1000 volt telepítvényes oláh lakja, kik közé ujabban vagy 40 szárhegyi székely család vándorolt be. Ezek között első települők a Csatók, Alózi, József és Gábor. Tipusai az erős magas székelyeknek; józanok, dolgosak, igen intelligensek. Ezeket azért irrom meg, mert közülök Gáborra okvetetlenül szükségünk van, ő a Kelemen havasi vezető. Vagy 30 év óta mindig a rengetegeket bujja, vagy vadászik (34 medvét létt eddig), vagy halászik, vagy vezető. Ismer csapást, sziklát, bokrot. Körültekintő, óvatos, biztos vezető.

Egy magyar tempója azonban meg van. Nem szeret sietni. Így aztán, míg a lovát megpatkoltatta, a lovakat összeszedtük, felcsomagoltuk, ő meggyújtotta pipáját, lett délután 3 óra délelőtt 11 helyett.

De végre is csak megindultunk; 6 lovas, egy sánta gya-

logos oláh, Csimpolyás barátunk — a ki azért mindenütt megelőzött minket, lovasokat — és 3 jó kopó.

Egy félórai roppant meredek kapaszkodás után — mely aneroidom szerint 320 m. tett ki Bélbortól — egy hegygerinczre jutottunk, honnan egész koszoruját láttuk a felséges óriás havasoknak. Előttünk meredezett égnek a Harlagia, Cibles, Bükk-havas, Csathó, Hegyes délfelé a Gyilkos, Lóhavas, Czohárd, Hargita, nyugaton felejtethetlen trónörökösünk óriásai, — a görgényi havasok. Isteni panoráma, melynek élvezetét elősegítette a szokatlan enyhe (8 C°), kristálytisztá, aetherszerű idő.

Mintegy 2 $\frac{1}{2}$  órai elég kényelmes lovaglás után elértük a „Stézia“ elejét, hol beesteledvén, Csató fővezér parancsára éjjeli tanyánkat felütöttük.

A vendéglő egy hatalmas fenyű volt; hozzáfogtunk azt lakályossá tenni.

Egy része rögtön fáért ment. Levágtak egy percz alatt vagy 2 ölnyi száraz fenyőt; a többi a lovakra szedte le a holmit, elcsapván a mokányokat minden legkisebb aggodalom nélkül, éjjel a rengetegbe legelészni.

Csakhamar vigan lobogott a hatalmas tűz, főtt mellette az elmaradhatatlan puliszka, a lábosban rotyogott a berbécs pörkölt, ezt én főztem, az igaz, hogy kozmás lett, de annál jobbnak találták, a nyársan pirult, csepegett egy kövér pecking récze. Vacsora előtt Sz. barátunk — ki otthon bort sem iszik — vizes pohárral kínálhatta az ó szilvoriumot, vacsora után a jó rizlinget. Természetes, hogy jó kedvünk támadt; Csató kifogyhatatlan volt az anekdotákban, Sz., a ki kitünő szavaló, elszavalt vagy 20 remek költeményt, végül a mérnökünk gyönyörű tenorjával rákezdte a „Fel! töltsetek fiuk igyunk!“ bordalt, mely annyira fellelkesítette a társaságot, hogy ott a határvédő óriás vállán, gyönyörű világos égen, rengeteg őserdő visszhangja mellett, Oláhország felé fordulva, levett kalappal elénekeltük a Hymnust, és aztán meglegedetten hevertünk le a lobogó tűz mellé nyereg vánkosainkra.

Hazudnám, ha azt mondanám, hogy pompásan aludtam, mert testünk fele megsült, másik megfagyott, aztán a fagyos föld sem ruganyos mátrác, de azért kipihentük magukat.

Mig reggeliztünk, addig embereink előkerítették a messze elkóborolt lovakat és mi 6 óraker már nyeregben ültünk, folytatva utunkat célunk, a Kelemen tető — felé.

11 óraker közel voltunk ahhoz a határhoz, hol megszűnik az erdő, és azontul már csak borsfenyű, áfonya (kokojza) és a havasok kigyó fenyűje él meg.

Csúnyán kezdett az éjszaki szél fujni; a felhők úgy rohantak felettünk, mintha villámvonat robogott volna velök; egy pár hópéhely ereszkedett le ruhánkra.

Sietnünk kellett. A védelmet nyújtó erdőből nem mentünk ki, hanem egy alkalmas helyen déli pihenőt tartottunk, oly helyen, hol közvetlen előttünk egy nyalánk medvének kellett járnia, mert egy földi darázsfészket egészen feldult és szegényeket kirabolta; ott zsbongtak még nagy tömegben az elpusztított otthon romjai felett. Általában vaddisznó és medve nyomaira minduntalan akadtunk. Itt még nincsenek kipusztítva; e rengetegbe húzódtak vissza az üldöző ember elől. E közben az idő mind zordabbá vált, már a hegycsucok felhőbe burkolódtak, a szél erősödött, kezdtünk fájni, pedig a Vajvodásza teteje, a hová már csak azért is felakartunk menni, még vagy 2 órai lovaglást igényelt. Gyors lépésben haladtunk a bozóka bokrok és trachyt törmelékek között, elnémult a tréfa az ajkakon, mert a Kelemen sem tréfált, boszankodott azon, hogy még novemberben is zavarják kíváncsi turisták téli nyugalma. A Vajvodásza tetején aztán teljes erejében megkaptuk a havasi vihart, olyan vihart, a milyen csak tengereken látható. A szél majd lefújt lovastól együtt; egyik perczen hófehér, másikkban koromfekete felhőbe kerültünk: dara, hó, felváltva borotválta arcunkat, és mi mégis ott állottunk, mert a mint a felhők roppant sebességgel repültek keresztül az óriás 9 csuca felett, egy-két percze majd egyik, majd másik csoportozat bontakozott ki alólok, mintha csak színházi függönyt huzogatott volna fel előttünk valami óriás kéz. És ez remek panoráma volt. Jártam én itt már a legszebb verőfényes, szélesendes időben is, és alig tudnám megmondani, hogy mikor volt szebb a Kelemen. Természetes, hogy sokáig nem birtuk elviselni a Kelemen novemberi zephirjének lengedezését, hanem visszafelé fordítottuk lovainkat.

Utközben szétzuztunk néhány trachyt kőzetet, mert egy geologus azt állította, hogy azokban nemes opál van, melyről azonban kistült, hogy csak kaolin. Hamar megvigasztalódtunk azon, hogy nem lesz opálbányánk, és utunkat folytattuk más irányban mint jöttünk, a Putorásza tó felé. Ez egy remek kristálytisza, jéghideg havasi tó a Rekettyés-csucs déli oldala alatt, területe mintegy  $\frac{1}{2}$  hold, átjárhatlanul körülvéve henye fenyők koronájával. Innen is lekergetett az orkán, gyorsan bemenekültünk a Toplicza patak völgyén az erdőbe, annál is inkább, mert erősen kezdett setétedni. Lovainkat kantáron vezetve, a patak kövein és ledől fákon minduntalan keresztül bukdácsolva lubiczoltunk

ugy vagy egy óráig, míg végre egy bővizű hideg kénes forrás közelében három óriás fenyű alatt tanyát ütöttünk.

Már nem volt olyan jó kedvünk, mint az elmúlt éjjel. Nagy tüzet raktunk, vacsoráitunk és mivel borunk is elfogyott, magunkra huzzuk a pokróczot, hogy aludjunk, mi nehezen ment, mert a hó sűrűn esett, a szél dudolt a völgyön keresztül, a mi ellen csak némi védelmet nyújtott a fenyőgalyakból hevenyészett védőfal. Mire felébredtünk, szép hó szemfedéllel voltunk betakarva.

Ezt lerázva magunkról, lovainkat előkészítettük, reggeliztünk és megindultunk haza felé. Roppant fárasztó gyalog mászás után erdős fensikra értünk, — Steziára. Itt kutyáink nyomra akadván, hajtani kezdtek. Hamar állást foglaltunk. A tőlünk elmaradt Csimpolyás felől egy lövés dördült, mire Csató úgy vélekedett, hogy valószínűleg medvére lőtt, erre meg a mérnökünk vélekedett úgy, hogy ő akkor nem mozdul el közelemből. Vártunk tehát a „Stand“-on még vagy egy negyed órát, mikor csak egyszerre a sűrűből előtört bősült futással a mérnök mellett... egy megrémült nyul, utközben majd maga alá temetve a mérnököt, a ki erre kijelentette, hogy ő tovább teszi ki életét veszedelemnek, és hozzáfogott a tüzrakáshoz, okosabbnak vélemezvén a szalonna sütést, a mi mellett tudvalevőg az ember jól is lakik, meg is melegszik.

Hát bizony ez ránk is fért, mert ujjaink is úgy meg voltak már dermedezve, hogy alig lőttük volna meg a medvét, ha Csató ez egyszer nem tévedett volna, és Csimpolyás barátunk nem egy császár madarat lőtt volna medve helyett.

Innen kezdve utunk a kinszenvedések hosszú sorozata volt. Még az edzett, flegmatikus Csató Gábor is kijött a sodrából; pipája kialudt, kezébe markolta baltája nyelét és azzal biztatgatta gyorsabb menésre fáradt Bucephalusát.

Öreg este volt, mikor megérkeztünk Csató József vendégszerető meleg házába Bélborba, a hol jó vacsora és pohár mellett rekapitulálgattuk az ekszpediczió élményeit és elmélkedtünk Orbán Baláznak mondatán, a ki jeles munkájában a Kelemen havasról írva így szól: „Becsületes ember szeptember elsője után a Kelemen havasán nem jár.“

Végül itt, midőn Csikmegye tavairól van szó, meg kell emlitenünk, hogy mind Csik, mind Gyergyó az égbe meredő heglánczatok, mint ugyanannyi karajok vagy tölcserék által keretelve, mielőtt ama szép idomu rengeteg sziklabérczetek és havasokat Csikban az Alvég Szundokánál, a tusnádi szorosnál az Olt, Gyergyóban Topliczánál a Maros erőszakosan át nem metsette, egy-egy hatalmas tó volt; medrét a magas hegyek, fenekét

pedig azoknak mai kaszálói és szántó földjei alkották. Így állottak bizonyára elő a lerakodott iszapok kiszáradása után mind a csiki, mind a gyergyói mai gyönyörű térségek, mind pedig e tavak hullámai által idomitott havas-keret és így szolgál gazdag talajul az egymásra lerétegesedett iszapos növényes földvegyület a mai növényzetnek.

Az itt fölemlített tavak úgy, mint a melyeket itt már-már elmosódó csekélységek miatt föl nem említettünk s melyek ma csak névleg maradtak fenn az emlékezetben és néphagyományban, mind ugyanannyi még meglévő s eltűnt szemeitől tekinthetők ama diuvialis tömedenczének, mely valaha Csik és Gyergyó mai szép síkságait borította. Ugy ám, de a szemlélő lelke ezek láttára visszareppen a letűnt ezredek homályába és a kutató ész kifáradtan pihen meg a bölcs isteni gondviselés mindenható munkásságán és rendelkezésein, melyek arra vannak hivatva, hogy az embert, a teremtés koronáját a mindennapiság és elposványosodás köréből a minden lények alkotójához felemeljék és megszenteljék. Mert hát „harmat csepp, virágszál hirdeti az ő nagy keze alkotásait“, s az érző emberi szív és hála érzelmével bíró kebel nem lehet ezek iránt hideg, közönyös és érzéketlen, hisz még a büszkélkedő bérczek sziklatömegei is Isten mennydörgő szava előtt nem egyszer megrázkódva reszketnek.

### A halastavak.

Az ő s nemzeti mult, bármily kicsinylőleg szeretnek is némelyek arról megemlékezni, igen sok tekintetben jóval túltett a folytonos kérkedésből élő jelen meddő sivárságán. Ezt tapasztaljuk különösen a halastavakra nézve.

Mi ma megelégszünk a természet által a földtani átalakulások folytán alkotott halastavakkal, úgy annyira, hogy ma nálunk az egész Csikmegye területén sem gazdasági szempontból, sem dilettántizmusból, sem más tekintetből mestéri módon fenntartott vagy gondozott halastóról — tudomásom szerint — nem beszélhetünk.

Ma a halszükségletünk fedezésére megkivántató halkészletet egyenesen a Maros és Olt folyókban és a pisztrángra nézve a havasi patakokban tartjuk, vagyis folyóink és patakaink gazdag haltartalma mellett halszükségletünket is külföldről drága pénzen behozatott halkészletből látjuk el. Arról, hogy a halászat megadóztassék, van gondoskodva, de arról, hogy a közönség az év minden szakában halhoz is jusson, alig történik valami. Már pedig csupa őseink iránti kegyeletből, kiknek egyik kiváló életfen-

tartási módjuk a halászat volt, a halastavak felállítása s ezzel a haltenyésztés több és nagyobb figyelmet érdemelne a mainál. Hány és hány hegyeinkről leszaladó kristály tiszta patakunk van a megye különböző szögletén, melyek mentén ugyanannyi halastavat lehetne beállítani és azokban a halak minden nemét tenyészteni. Vagy tán a mostani nemzedék a bőjttel nem sokat törődve, mind csak hussal és mindig csak hussal táplálkozik s így a halfélék használata már szükségessé sem teszi a halastók vagy haltenyésztéssel való bibelődést, vagy talán nem is fizetné ki magát? Lehetnek olyanok, kik ily módon gondolkoznak. De eltekintve a ma már divatos bőjttől, igen sok közgazdasági tekintet s a minden téren való modern haladás követelményei is sürgősen megkívánják a multból a mai közéletbe átöröklött életgazdálkodás ezen ágának fejlesztését.

E leiró munkálatban fentebb a tavakról, de főleg az *ősi vár és sziklavár erődítvényekről* szóló czimek alatt bárki meggyőződhetik őseink ama bámulandó figyelme és gondoskodásáról, melynél fogva a Hargita, Délhegy stb. hegységek legmagasabb pontjain állott ősi sziklaváraikban és váraik körül — mint a ma is köznyelven forgó elnevezések is mutatják, s mint fennebb is említém, rendes halastavaik valának. Tehát őseinknek már ezelőtt egy évezredre visszavihető időkben megvolt e tekintetben jó előre és jól kifejtett érzékük. Ugy látszik ők jobban rá voltak utalva a haltenyésztésre és a halat a háznál oly szükségletnek tekintették, melynek készletben tartásáról ennél fogva gondoskodtak is. Pedig gazdasági szempontból, — nem mondom a nem bőjtől s mindig hust evő uraknál, de a pityókán, káposztalén tengődő s gyakran a háznál egy hónapig vagy néha több időig hust nem látó szegényebb családoknál nagyon felférne a hal az asztalra még nem bőjti napokon is. Nem mondom kereskedés, de a család fentartása tekintetéből is elég szegény embernek módjában állana a belsején átfutó friss vizű patak mentén egy-egy kis halastó beállítása és kevés fáradsággal járó gondozás és jókarban tartása.

A halastavakat a teljes befagyás ellen is könnyű szerrel meglehet óvni, ugyanis a tóba egy pár karót verünk, azokat felül, mintegy 13 centimetryire a vizsine fölött összekötjük keresztkarókkal, s aztán lombokkal, gyeppekkel, fenyőgalyakkal, deszkákkal, trágyával stb. betakarjuk. A takarót legalább 9 négyzetmeterre kell szabnunk. Ez alatt a halak szabadon lélegzelhetnek. Minél sűrűbb és vastagabb a takaró, a víz annál kevésbé fagy meg. Oly tavaknál, melyek a vizállást nem tartják meg, egy fából vagy hordókból összetákolt tutajt használunk, s ezt tetőzzük



be. Az ily takarókat legjobb a tó beömlésénél mély helyeken, vagy a tóban lévő forrásoknál felállítani. Ha a karóállvány északi és keleti oldalát is betakarjuk, ez által a befagyást még inkább megakadályozzuk. A tavak ásásának nincsen semmi különös módja. Négy oldalt kideszkázott, fenekén apró fővénnyel 1<sup>m</sup>—1<sup>1/2</sup> méter tiszta vízzel s lehetőleg állandó kifolyással ellátott tavakkal télire a fenti módon betakarva, bátran lehet kísérleteket csaknem biztos sikerrel tenni.

Egyebekben a gyakorlat megadja a kellő utasítást. Ily tavakban főleg a pisztrángot biztosra lehet tenyészteni és némi táplálékot nyújtva nekik, készletben tartani.

### Ivó vagy édesvizek.

A mint a fentebbiekből is látható, Csikmegye általában és részleteiben forrásokkal, patakokkal, folyókkal, de községenként *ivóvízzel* minden irányban és bőven Istentől megvan áldva és el van látva.

Vizhiányról még a mezei munkák végzésénél sem lehet panaszkodni, mert a mezőségek is gazdagon el vannak látva minden részökben jó és üdítő hideg, majd természetesen édes, majd savanyu víz forrásokkal. Még másfél ezer méter magasságban is üde források bugyognak föl a földből s e vizek csaknem kivétel nélkül tiszták, egészségesek és jó ihatók. Csak néhány község van, hol, vagy nem áshatnak kutat, vagy 17—18 méternyi mélységben is ritkán akadnak jó forrásra. Ilyen községek Gyergyóban: Tekerőpatak és Kilyénfalva; Csikban: Vacsárcsi és Szentmihály. De a községekben is gazdagvízű patakok és jó földszinti források vannak.

Csak nálunk ősi szokás szerint minden egyes jóra való gazda, sőt szegény embernek is az életén kut lévén, nagyon feltűnő, ha egyik-másik telken vagy községben nagyobb fáradsággal és mélyebb földrétegek felhányása után lehet csak vizet találni. Nem is említem az Olt és Maros folyókat, melyek két irányban az egész vármegyét hosszában vágják, az erdő és havasalji vidékek és községek csaknem mindenikének egy-egy, sőt több patak áll rendelkezésükre, melyek egyszersmind jó ivó vizek is. De a melyekből a sok ásvány- és tiszta vízforrások mellett ivásra nagyon keveset használnak. Hogy a jó és tiszta ivó vizek közegészségügyi szempontból mily kimondhatlan nagy becsértéssel bírnak, alig szorul hosszabb bizonyítgatásokra. Elmondhatjuk, ha egyebünk szükösen van is, de vízünk jó van; s ez kimondhatlan nagy áldás.

## Az idegenek, illetőleg az angolok rólunk.

Nem lehetünk közönyösek az iránt, a mit rólunk a külföldi művelt nemzetek irodalma világgá bocsát. S ez iránt annál kevésbé lehetünk közönyösek, ha tudjuk, hogy mi önmagunkról vajmi keveset s azt se jól tudván, tudjuk, hogy a mit mások rólunk tudnak, azok azt saját tapasztalatuk után tudják és azok, a kik ez uton mégis valami jót tudnak rólunk, azok épen a műveltség legmagasabb fokán álló angolok, a ködös Albion fiai vagy pláne nemzetünk iránt rokonszenvező leányai.

1891. év nyarán két angol festőnő, Fletcher Margit és Le Quesne Róza utazta be a bérczes Erdély hazarészünk legszebb részeit s köztük Csikmegye néhány nevezetesebb pontját is.

Hogy az angolok s épen angol hölgyek, kik különben kényelmet keresve szokták a világ legszebb tájait megtekinteni, bennünket is felkeresnek, sőt haza menve tőlünk, rólunk szellemesen és vonzó modorban irt könyveket adnak ki, mint az 1891-ben<sup>1)</sup> történt, s hogy ők otthon előadásokat tartottak hazánkról magyar népruhában, bemutatták köznépünk izléses himzéseit, a varrottásokat s egyéb itt szerzett néprajzi tárgyakat: mindez oly jelenség, mely mig egyrésről az ő irántunk rokonszenvük mellett magas szellemi kiemelkedettségükről tanuskodik, addig bizonyítékot szolgáltat arról, hogy ők a mi vidékünkön is, melyre a természet két kézzel pazarolta szépségeit és kincseit, megtalálják — ha nem is a kényelem kíváncsalmi tekintetében ama természeti csodás szépségeket és páratlan kincseket, melyek Svájc és a külföld hasonló szépségeivel versenyre kelve, kielégítik az ő művelt lelkük és szellemük igényeit. Erről tanuskodnak ama hizelgő kritika, ama vonzó rajz, őszinte és természetes lelkesedés, melylyel a sajtóban rólunk irnak és nyilatkoznak.

Fletcher Margit és Le Quesne Róza gróf Eszterházy Kálmán terve és gyengéd, hazafias támogatása mellett Maros-Vásárhelyről kiindulva Borszékán át a Brassóig vezető utvonal mentén 7 napon át kora reggeltől késő estig kocsin barangolva tették meg bennünket érintő kirándalásaikat. Magyarországi utazásukat egy XIX. fejezetre 248 lapra terjedő könyvben irván le, ebből 7 fejezet Erdélyről — s ebben rólunk is — szól.

Ezek közül a „Hegyen-völgyön keresztül“ és „A széke-lyek közt“ című fejezetekben irnak rólunk. Kocsijukról és kocsisukról, mely egy marosvásárhelyi három lovas rozoga fiákkert

<sup>1)</sup> Sketches of life and character in Hungary by Margaret Fletcher, with illustrations by Rose Le Quesne. London Swan Sonnenschein et com. 1892.

illet, — írják: „minden külső jel arra vallott, hogy e kocsi egy evictio áldozatait tartalmazza.<sup>1)</sup> Az első fejezetben — melyben Szász-Régen, Borszék és Gyergyó-Ditróig való utjokat írják le, — „nagy elismeréssel szólnak az itteni gyógyszertárak terjedelméről, kitűnőségéről és a gyógyszerészek magasfoku műveltségéről.“

A második fejezetben a gyergyószárhegyi romoknak szentelnek néhány szép sort és jó humorral írják le a francziskánusok (Ferenczrendiek) zárdájában tett látogatásukat. Mint parlagon heverő kincset említik meg a cararraihoz hasouló szép fehér márványt, melyet itt az utak kövezésére használnak. Mi annyit tesz, hogy még utainkat is márvánnyal kavicsozzuk. Nem boldog dolog ez?

Gyergyó-Szentmiklóstól kirándultak a Gyilkos-tóhoz ama elragadó szépségű természeti nevezetességhez, mely 1837-ben képződött az által, hogy az egyik oldalról lecsuszott hegyrész — mint azt a tavak leírásánál látók — gátat vetett a patak szabad lefolyásának.

E fejezetben van leírva a székelyek rövid jellemzése és a torjai Bűdös ismertetése. Innen Tusnádon, Málnáson, Előpatak, Brassón Szinaja és Bukarest megtekintése után Tordán át Hunyadmegye Branicskára mennek, hol végig a br. Jósika család vendégei, s honnan még sok kirándulást rendeztek e megye nevezetesebb helyeire.

Megjegyzik rólunk, hogy olyan lovagias rég letűnt világba viszik vissza az olvasót, milyen a mai korban nehezen képzelhető. Feljegyezték, mit Borszéken egy anglo-indián generalistól hallottak, hogy „ha vége van a napi sportnak és az ebédnek, dalolnak — t. i. a sport kedvelő magyar urak — úgy, a hogy csak magyarok tudnak jó kedvükben dalolni, beszélnek rémes históriákat és párbajt vívnek szívük vágyódása szerint.“ Meglepte az angol nőket még a magyar közönséges házak berendezése és diszitése, melyet edényekkel is elősegítenek. „Az a színhatás, a mit a magyar parasztlakás reánk gyakorol — írja egyik fejezetben — mindig rendkívüli kedves.“

Ők így ismernek. Vajha mi is megismernők magunkat, mert — a különben nehéz — önismeret a legelső kellék és kiindulás a tökéletesedés és fejlődés ösvényén.

<sup>1)</sup> Evictionnak nevezik azt a szomorú törvényes aktust, melylyel az eladósodott, nyomorult szegény népet Irlandban kikergették házukból.

## Csikmegye éghajlata.

Az időjárásbeli tüneteményeknek egymás utánja egy bizonyos földterületnek éghajlatát, azaz klimáját adja.

Az egyes helyek éghajlata függ a földrajzi szélességtől, a magasságtól; a tengerektől való távolságtól, a talajtól s a növényzettől. Minél függélyesebben esnek a napsugarai a földre, annál jobban melegitenek, tehát az éghajlat legmelegebben lesz az egyenlítőn s annak közelében a térítők közt. A hőmérsék naponkinti változása a föld forgásának évszakonkinti változása a földtengely elhajlásának következménye. Mi az északi mérsékelt szárazföldi éghajlat alatt lakunk. A légkör felfelé folytonosan hűl s e szerint a hegyeken hidegebb van, mint a sikon s bizonyos magasságon tul örökös hóra bukkanunk. A szárazföldi klíma sajátja a tél és a nyár szélsőségei, hirtelen átmenet hideg és meleg között, a légnyomás közepes, a felhőzet s csapadék kisebb, a szelek szabálytalanul kerekednek. A hegyi klímánál a barometer állása alacsony, az esőzés sok. A hegyi klíma igen egészséges, pl. gümőkór, malaria és kolera hegyi vidékeken alig, vagy ritkán fordul elő. Mi a forró és hideg éghajlat közötti mérsékelt éghajlat alatt lévén, ez ama kettőnek átmenete és pedig a nyár a forró éghajlat tüneteményeinek viszonyait mutatja, a tél pedig a hideg égővét.

A klimatológiában tudományos szempontból más felosztás is létezik. A klíma a legmelegebb és a leghidegebb hónapok közép hőmérsék különbsége szerint állandó, mérsékelt és változó klímára is osztható.

A hidegnek és melegnek befolyását az egészségre alább röviden érinteni fogom.<sup>1)</sup>

Mondanunk sem kell, hogy az éghajlati viszonyok megalkotásában, ha nem is egyedül, de legfőbb szerepet játszik a *levegő*. Kitűnik ez az alábbiakból.

A földet minden oldalról, mint légtenger, melynek fenekeén mindnyájan Évának gyermekei élünk, *levegő* veszi körül. A légburok nélkül, — melyet a maga egészében légkörnek nevezünk, s melyben vagyunk, mozgunk és élünk, — nem volna sem emberi, sem semmi másnemű élet, mint nincsen a holdban.

„A légkörnek bizonyos időbeli állapotát, mely sokféle me-

<sup>1)</sup> A mi mérsékelt klímánk a hideg és meleg között foglalván helyet, a hideg éghajlat okozta vakság, süly, a légzőszervek hurutos bántalmi és a meleg éghajlat veszélyes porlása, vérhas, tifusz, májbaj, rohamos gümőkór, kolera, napszúrás, sárgaláz stb. betegségei is e szerint a mi éghajlatunkon csak mérsékeltlen lépnek fel és mérsékeltlen uralkodnak.

teorológiai tényezők közrehatása szerint módosul, nevezzük *időjárásnak* s mondhatjuk, hogy az időjárás az, melyet általában az éghajlat alatt szoktunk érteni. A légkör magassága körülbelül 75—90 km. E légköri magasságban születnek meg általában az éghajlati viszonyok és játszódnak le a meteorológiai tünetények.

Éghajlati, meteorológiai tekintetből az összes légköri magasság, a hygiene szempontjából csak ama légrétegek érdekelnek, melyeknek magasságuk 15 km-nél nem nagyobb. Miután pedig az időjárás a légkörnek meteorológiai tényezők közrehatása szerinti módosulata s az állati és növényi szervezetnek, életnek és egészségnek oly közeli tényezője, nem tartom feleslegesnek e helyen arról némelyeket feljegyezni.

A tiszta levegőben a nitrogénen kívül 21 térfogat % oxigén 0, 3—0, 4% szén-sav, 0,5—1,5% vízgőz van; továbbá szerves anyag (por, bakteriumok) ozon, ammonia, salétrom-sav, salétromos sav nyomokban; vagyis a levegő  $\frac{1}{10}$  rész oxigén és  $\frac{1}{10}$  rész nitrogén keveréke, mihez egy kevés vízgőz, szén-sav szerves anyag járul.

Az élő ember és állat szén-savat lehel ki s bizonyos mennyiségű oxigént használ el; a növény pedig az ő levelei által szén-savat vesz fel és élenyt bocsát ki magából.

A levegőnek szén-sav, por és bakterium tartalma érdeklő főleg a hygienekust. A levegő szén-savtartalmát rendszeren Petterhoffer szerint szokták meghatározni. A levegőbeli por részint ásványi, részint szerves eredetű. A levegőbeli por, mely a napnak sugárkévéjében apró részecskék alakjában tánczol, mindenki előtt ismeretes. A légnak portartalma általános. A légnben, ha nem mozog, előbb a sulyosabb, azután a könnyebb porszemek ülepednek le. A levegő porban vannak: konyhasó, utczi kőzet, tetők, falak, gyopot, szénrészecskék, hajtörmelékek, homokszemek s bakteriumok. A por jelentősége a levegőben kétféle, 1. higienikus, 2. meteorológiai, mert a gőzök lecsapolása csak porszemcskékre történik.

A por a földfelületén mutatkozó szerves életnek igen nevezetes tényezője.

Ha por nem volna a levegőben, csapadék nem képződhetné s a párák a földszinén lévő tárgyakra csapódnának le, midőn a párák a fagyponat alatt összesűrűsödnek. Kőd sem képződhetik különben. A meteorológiai por rendszeren közömbös, ezzel az organizmus igen ellenálló, ha nem sokáig szenved annak behatását.

A porszemek a beszitt levegővel a tüdőholyagocskákba kerülnek s onnan a nyirkutakba törnek át s végül a hörgmiri-

gyekben lerakodván a porkülönbözet szerint különböző tudóbántalmakat idézhetnek elő (anthracosis, siderosis, choliosis). A poros levegőben lakóknál a tüdőgümőkór gyakorisága is a levegőbeli por hatásának rovandó fel, melynek származása csak kivételesen viendő vissza meteorológiai okokra.

A levegőben bakteriumok is vannak. A levegő igen kevés betegségnek (typhus, himlő) miasmait közvetíti; a kolerát valószínűleg nem.

A levegőben még ozon is van. A levegő éjjel, télen a tenger felett ozonosabb, mint nappal, nyáron és a szárazföldön. Az ozon az égést elősegíti és elpusztítja a kórgerjesztő csirákat.

Együttal feljegyezhetjük itt, hogy a levegő az egészségre különösen hőmérséklete, mozgása és nedvessége által foly be.

A levegő hőmérséklete alatt értjük annak hidegebb vagy melegebb voltát. A légkör az ő melegségét különböző forrásoktól kapja. Ilyenek először: a csillagok és a hold. A csillagoktól származó hő igen csekély lehet s állandó. A csillagok meleg kisugárzása még a Boys (angol fizikus) radiamikrometerével sem mutatható ki. A holdé szintén csak felette érzékeny mérő eszközökkel mutatható ki.

A légkör hőforrása továbbá a föld gyomra, hévizek és vulkáni hatányok.

Azonban a légkör főleg a naptól nyeri hőmérsékleteit s a légkör mérsékletének változása a naptól a földre sugárzott melegnek függvénye.

A naptól a földre juttatott hőmennyiség pirhelio-méterrel számított mértékben Ponillet szerint a földnek minden  $\square$  cmnyi területére egy éven át körülbelül  $\frac{1}{4}$  millió hőegységet tesz. Ujabb kísérletek szerint az adatok tetemesen nagyobbak.

A nap sugarai a levegőn áthaladván a levegő által csak kicsiny részben nyeletnek el, ennél fogva a levegőt csak csekély fokban melegítik át. A légkör tehát a talajtól nyeri közvetett uton hőmérsékletét. A levegő hőmérsékét hőmérők — termométerek — segítségével mérik meg.

A talaj minőségével és szerkezetével szintén befoly a légkör hőmérsékletére. A talaj hőmérséklete magasabb, mint a levegőé.

Párisban a thermométer 27-6 méter, milyen 1783. óta változatlanul 11.82 C.-ot mutat. Budapesten 15 méternél a hőmérsék változatlan. A talaj hőmérsékletének napi és évi ingadozása leginkább a felső rétegben kifejezett, de a napé már egy méternél megszűnik. A nap melege csak lassan hatol a talajba s a maximum és minimum később van, mint a földszinén. Az a

melegség, mely a földnek még mélyebb rétegében uralkodik, a földnek sajátlagos melege, s ez a higienikust nem érdekli. Ha a levegő hőmérséklete hirtelenül változott, könnyen meghűlünk márczius és októberben. A gyermek, a betegségtől elcsigázott ember, az aggastyán könnyebben megfázik, mint a felnőtt, erőteljes, jó egészségnek örvendő javakorbéli ember.

A meghülés vagy betegséget okoz, vagy betegségekre tesz hajlamossá. A nagy meleg elősegíti a rothadást és mindenféle csirázást, azért bizonyos fertőző betegségek is nyáron uralkodnak.

A tulmagas hőmérséklet folytán az idegrendszerben zavarok jelentkeznek és a bőrnek kiválasztó működése alá száll. A magas hőfoku levegőben tartózkodókon észlelhető jelenségek (emésztés, szivverés, lélekzavar) vagy a magas hőmérsékletnek rovandók fel, vagy annak a körülménynek, hogy a levegő ritka lévén, a magas hő miatt kevesebb oxigént tartalmaz. Egy kilométer 0 foku levegő 36·73 gramm oxigént tartalmaz, míg 52° C. mellett 30·19 grammot. A nagy hideg befolyása az egészségre épen az ellenkező. Az ép emberi testnek a hőmérséke 37° C. Az ember azon legyen, hogy a hőmérsékleti ingadozások daczára is a táplálkozás, fűtés és ruházkodás segélyével, mindig ugyanazt a testhőmérsékletet tartsa meg. A hőség a tüdő, máj s mirigyek tevékenységét fokozza, a vérkeringést gyorsítja s az étvágyat csökkenti. A száraz meleget könnyebb elviselni, mint a nedveset. A nagy hőség napszurást, s ha hosszú időn vagyunk kitéve, bőr- és májbetegséget, vérszegénységet okoz. Hidegnek az időt higienikus szempontból az 5° aluli hőmérsékletnél mondjuk. A hideget télen nem érezzük oly nagyon, mint ősszel. Elégtelen táplálkozás, álmatlanul töltött éj, felhőtlen ég, szél fokozzák a hideg érzetet. A nagy hidegben a bőr elüszkösödik, agyvértolulás, szédülés, álmoság léphet fel s a halál tüdő vagy szivszélhűdés folytán felléphet. A hideg égélj alatt váltóláz és sárgaláz nem fordul elő. A halandóság annál nagyobb, minél nagyobb a hőmérséklet változékonysága, s a halálozás és hőmérséklet napi változékonysága némileg egyező évi járást mutat.

### **Tengerfeletti magasság.**

Általában tudva van, hogy a Székelyföld, de főleg megyénk, mint a felföld fellegvára magas fekvéssel bír. De tegyük mégis egy kis összevetést.

A *Maros völgye* a Nyárad beömlésénél 900, Oláh-Topliczánál 2050 láb magas.

A *Kis-Küküllő völgye* Kelemen telkénél 1097, Parajd mellett 1611 láb magas.

Nagy-Küküllő és Udvarhelymegyét véve, Segesvár alsó részén 1102, Székely-Udvarhelynél 1507. és Szentegyházás-Oláh-falunál 2718 láb magas.

A *N.-Homoród völgye* Héviz mellett az Olt tükre 1391. H.-Almásnál 1777. láb magas. Mig a Hargita 5573·26 és Mező-Havas 5627 lábíg emelkednek.

*Erdővidékén* az Olt völgye Felső-Rákos mellett 1480, Füle 1616 a Vargyas völgye 1626 láb magas.

*Háromszékmegye* szép lapályának közepes magassága 1760 láb. Pl. Zágon magassága 1879, Kovásznáé 1775, Bereczké 1827, Osdoláé 1857, Bükkszád mellett az Olt völgye 1768, maga Bükkszád 2006 láb.

Háromszék jelentékenyebb emelkedésének iránya Csikmegye. Háromszékmegye földje a termények előállítására — bár általában magasan fekszik — csaknem egész kiterjedésében a magasság egyenletes és kisebb mérvű fokozódása folyton arányosan egyforma, mert légmérsékében nagyobb különbségek a magasság alapján nem fordulnak elő. Légáramlatok ellen három oldalról védve csak nyugatról bár széles kapuval a fogarasi hegyek felé Udvarhely és M.-Tordamegyénél jóval magasabban fekszik.

A háromszéki térséget a környező hegyek: délen a Csukás 6217·50', keleten a Lakaczás 5641·80', Nagy Sándor 5175·2', Nemere 5229' láb, 2—4000 lábnyi magas övvel veszik körül.

De egészen másképen áll mindezekkel szemben a magasság mértéke Csikmegyében.

*Csikmegye* déli medenczéjének közepes magassága 2267', Gyergyóé 2374'. Két legmagasabb völgymedenczéje a *borszéki* és *gyergyó-bélori*. Elsőnek fekvése 2790', utóbbinak 2921 láb magas. Nyugaton a Hargita (5573·26') és Görgényi hegyek (5627') ismert magaslatai határolják, keleten pedig a Kárpátláncolata, melynek magasabb pontjai 5—600 lábra emelkednek.

Áttekintve a magassági viszonyokon, azt látjuk, hogy a fennebbi összehasonlításban említett székelyföldi völgyek mind kelet felé emelkednek magasabb-magasabbra, míg térségük, mint egy központban, érik el Csikmegyében magasságuk tetőpontját. Az Erdélyt környező magyar-alföldi és moldva-oláhországi térségek magassága 100—300 láb az Adriai tenger fölött.

A Székelyföld nyugati (Maros-Torda pl. Kelementelke) völgyei magasságát a csik-gyergyói völgyeké 8—9-szeresen mulják felül. A csikmegyei völgyek ott a Nyárád beömlésénél tekintélyes hegységekké válnának. Így csak magának a Székelyföldnek



Összehasonlított területén is a térségek magassága az északkeleti központ, vagyis Csikmegye felé 1000—1800 láb emelkedést mutat. Ugy kell lenni tehát, hogy hőmérsékünk a magassági különbségnél fogva, nemcsak a magyar-alföldi és moldva-oláhországitól fog lényeges eltérést mutatni, hanem saját Székelyföldünkön és annak érintett helyein is szembetűnő különbségek mutatkoznak.

Ezek után lássuk a magassági különbségből a légmértéki különbséget. A *Wahlenberg* által Késmárkon tett észlelések azt mutatják, hogy a hőmérsék  $1^{\circ}$  R. csökkenésének 367 láb emelkedés felel meg. Ha e számítást vesszük alapul, akkor úgy találjuk, hogy a 2186 láb magasan fekvő Csik-Szereda hőmérséke mintegy  $4.87^{\circ}$ -kal csekélyebb a 402 láb magasan fekvő Budapesténél, miből ha az  $1.9^{\circ}$  szélességi fokra  $0.88^{\circ}$  hőfokot számítunk a valódi különbség  $3.99^{\circ}$  lenne, a mi Celsius szerint  $6.10^{\circ}$ .

E számítást összehasonlítva a tényleges észlelési eredménnyel, az eredmény az 1873—75-ről vett három évi átlagban — Kozma F. számítása szerint Csik-Somlyón  $6.74^{\circ}$  évi közép hőmérséket mutat. (Lásd 244. l. II. tábl.)

Azonban mentől több helyen történnek a megfigyelések, ezek annál teljesebbek, mert az esetlegességet és helyszerűséget elég hiven csak ezek által lehet megismerni.

Csikmegye meteorologiai viszonyait a csiksomlyói megfigyelési állomás alább látható és összesített adatai nyomán betekinthetjük, de tekintettel a fennebb elmondottakra, helyén valónak látom a hozzánk közelebb eső és megfigyelő állomásokkal bíró alábbi helyek adatait a miénkkel egybevetve a viszonyok további megvilágítása végett a következőkben ideiktatni.

#### I. A figyelési állomások földrajzi fekvése s az itt alapul vett észlelési évek.

	Északi szélesség	Keleti hosszúság	Magasság lábokban	Észlelési évek
Brassó	$45^{\circ}39'$	$43^{\circ}11'$	1906	1851—63
Segesvár	$46^{\circ}13'$	$42^{\circ}32'$	1199	1857—63
Sz.-Udvarhely	$46^{\circ}15'$	$43^{\circ}00'$	1498	1875—76
Csik-Somlyó	$46^{\circ}21'$	$43^{\circ}28'$	2186	1859—62
Sz.-Keresztur	$46^{\circ}29'$	$42^{\circ}12'$	—	1875—76
M.-Vásárhely	$46^{\circ}32'$	$42^{\circ}17'$	970	—
Szász-Régen	$46^{\circ}47'$	$42^{\circ}19'$	1229	1873—75
Borszék	$46^{\circ}58'$	$43^{\circ}23'$	2790	—

## II. Havi és évi középmejsék:

	Brassó	Segesvár	Székely- Udvarhely	Cs.-Somlyó	Székely- Keresztur	Maros- Vásárhely	Sz.-Régen	Borszék
Január	4.11	4.94	5.13	7.29	4.55	—	3.47	8.0
Február	2.20	2.94	2.85	3.19	2.16	—	3.48	5.2
Márczius	1.92	3.20	1.80	1.19	1.96	—	1.83	4.0
Április	6.67	9.45	8.20	7.19	10.20	—	9.48	0.4
Május	13.84	15.09	14.80	12.85	13.06	—	13.07	9.0
Junius	16.69	18.31	20.08	16.60	18.65	—	20.07	12.6
Julius	18.86	19.75	19.65	18.85	20.50	—	21.50	17.5
Augusztus	18.20	19.44	19.61	13.89	21.85	—	20.28	12.6
Szeptember	13.84	15.26	12.25	13.90	14.75	—	14.98	9.7
Október	9.22	10.22	8.80	7.82	10.80	—	10.67	7.0
November	2.32	3.86	2.85	1.19	3.60	—	3.20	4.8
Deczember	3.24	3.49	3.10	3.69	1.75	—	1.40	7.6
Évi közép:	7.62	8.57	7.96	6.74	8.94	10.00	8.80	3.68

E szerint az évi középérték legkisebb (3.68) Borszéken, utána mindjárt Csik-Somlyón vagy Csikmegyében (6.74), azután Brassó, Udvarhely keleti része és Háromszék, a harmadik helyen a többiek és végül M.-Vásárhely. Tehát a legnagyobb és legkisebb hőmérsék különbsége: 6.32°. Innen a Székelyföldnek három égalja t. i. egy hideg, egy mérsékelt és egy meleg válik ki, az elsőn a törökbuza megterem, a másodikon elkészül, a harmadik annak valódi hazája. Ebből látszik, hogy a hideg égalj Csikmegyére esik és hogy a hőmérsék a Csikban fekvő keleti központ felé, mint a székelyföldi völgyek felülete felé szabályszerű, fokozatos emelkedéssel bír.

Összehasonlítva a mi 3—6 közt váltakozó évi közép hőmérsékünket a meteorológiai központi intézet adataival, kitűnik, hogy a mi égaljunk leginkább hasonlít az északi *felföld* 4—10° közötti hőmérsékéhez.

Az egyes hónapok középmejségei közül deczember, január és február a 0 fokon mindentűt, Borszéken márczius és november is alul áll. Átalában leghidegebb január — 3—8 fokig, utána jó február — 2—5 és deczember — 1—7 fokig. Borszéken azonban a leghidegebb január után deczember, február, november és

márczius jő, hol általában véve 5 hónapon át áll a hőmérsék 0 fokon alul.

A nyári hónapok közül június hófoka 12 és 20, júliusé 17 és 21, augusztusé 12 és 21 közt váltakozik. A legmelegebb nyári nap Udvarhelyen *június*, Brassóban, Borszéken *július*, Csik-Somlyón *augusztus*. (L. II. táb.)

A hőmérsék csökkenése szeptemberben nagyon rohamos ugyan, de a májusit a legtöbb helyen felülmulja, valamint az októberi is az áprilisit. Részben innen van, hogy nálunk az őszyk kellemesebbek, mint a tavaszok.

### III. A legnagyobb és legkisebb meleg általános különbsége.

	Brassó	Segesvár	Székel- Udvarhely	Cs.-Somlyó	Székel- Keresztur	Sz.-Régen
Január	22.0	20.0	25.6	27.1	27.5	23.8
Február	21.2	21.2	24.2	30.5	27.3	25.1
Márczius .	23.9	24.4	25.9	27.7	29.8	21.6
Április	22.6	23.5	24.0	24.6	22.4	22.0
Május .	20.9	21.2	19.0	25.9	25.5	21.8
Június	19.6	20.5	21.0	24.4	21.0	20.1
Július .	18.4	18.9	19.1	25.4	18.9	19.1
Augusztus	19.2	20.1	23.5	31.0	18.8	21.8
Szeptember	22.1	24.6	29.8	29.0	28.8	22.9
Október	22.6	23.6	22.9	29.4	21.5	23.6
November	21.2	24.0	19.7	28.4	29.9	23.6
Deczember	20.5	24.5	31.2	24.6	27.7	24.4
Egész évben	54.1	54.1	55.4	59.4	54.6	54.0
Legnagyobb észlelt meleg	34.7	33.2	36.4	34.0	32.6	34.8
Legkisebb észlelt meleg	25.8	27.5	28.0	30.0	31.0	22.4

A legnagyobb és legkisebb meleg általános különbségét megtaláljuk így: pl. január egyik napján — 18° C. a közép hőmérsék s tegyük fel, hogy ez a legnagyobb hideg e hóban, egy más napon + 8° C. s ez a legnagyobb meleg. Most e két fok közti 26 fok januárban a *legnagyobb különbség*.

Az összes észlelési helyek közül az évi átlagos különbség legnagyobb Csik-Somlyón, a többiek alig mutatnak egy foknyi különbséget. *A legnagyobb meleg pedig a legnagyobb hideget mindenütt felülmulja néhány fokkal.*

A hőmérséki viszonyokban a havi és évi közép mellett nagyjelentőségű még mezőgazdasági tekintetben az évszakok közép hőmérséke. Ez kitűnik a következő táblázatból:

## IV.

	Öss	Tél	Tavas	Nyár	Év
Brassó .	8.46	3.19	7.41	17.75	7.61
Segesvár .	9.62	3.78	9.25	19.17	8.57
Székely-Udvarhely .	7.64	3.69	8.10	19.78	7.90
<b>Csik-Somlyó</b> .	7.47	5.89	7.77	17.78	6.74
Székely-Keresztur	9.78	2.82	11.78	20.88	8.04
Szász-Régen .	9.60	2.77	8.11	20.60	8.89
Borszék	4.10	6.90	3.80	13.72	3.68

Az őszi közép Sz.-Udvarhely kivételével mindenütt felülmulja az évi közepet, a tavaszi kevésbé. A különbség az észlelési állomások területén őszzsel 4.1 és 9.78, télen —2.77 és —6.9, tavasszal 3.8 és 11.78, nyárbán 13.72 és 20.60 fok közt váltakozik.

Az őszi melegebb a tavasznál a fenti adatok szerint Borszákon. Ellenben a tavasz melegebb az ősznél Csik-Somlyón.

## V. Csik-Somlyó-(Szereda). Észlelési év 1873—75.

	Északi	Észak-keleti	Keleti	Dél-keleti	Déli	Dél-nyugati	Nyugati	Észak-nyugati	Havi és évi összeg
Julius .	17	5	0	5	11	16	15	3	70
Augusztus	6	20	0	4	25	3	1	0	59
Szeptember	7	10	13	5	17	2	8	1	63
Október	7	10	3	13	10	16	13	0	72
November	5	11	7	10	6	5	20	5	69
Deczember	6	12	3	9	10	6	22	2	70
Január .	14	8	3	5	4	1	20	10	65
Február	0	8	1	4	3	5	38	2	62
Márczius	5	18	9	2	3	8	24	2	71
Április .	9	1	22	17	1	8	7	2	67
Május	9	7	2	8	5	10	17	7	95
Junius .	7	7	0	0	1	6	14	26	61
Évi összeg :	92	117	64	82	96	86	197	60	794
Évi összeg %-ban	11.61	14.78	8.09	10.36	12.37	10.80	24.36	7.57	100.00

Itt tehát az *uralkodó* szelek a *nyugati* és *északkeletiek*; aztán jönnek a *déli* és *északi*ak s végül a *délnyugati*, *délkeleti*, *keleti* és *északnyugati*ak.

A szelek száma az egyes hónapok között meglehetősen arányosan oszlik el, azaz: mindenik hónap nagyon szeles, mert napjára átlag több, mint két szél esik: *legszelesebbek* azonban a többiek között *április* és *szeptember*.

### A légnedvesség és esőzési viszonyok.

Mint egyik láncszem a másikkal, úgy függnek össze a légkör egyes tulajdonságai egymással. A párányomás a légsúly növelése mellett kifejezi, hogy a légkör mennyi esőanyagot tartalmaz. A levegő hőmérséke pedig azt szabályozza, hogy a légkör mennyi vizrészt fogadhasson magába. Magas hőfok mellett t. i. többet vehet föl, mint alacsonynál. Innen a nyári melegben a téli párának közel négyszerese mehet át a levegőbe a nélkül, hogy az teltitve lenne. Nagyfontosságúak nálunk ilyenkor a tenger, vagyis dél és nyugat felől jövő szelek, melyek az esőhöz még szükséges vizgőzt a *continentalis* légkörbe — a mi égjünk egészen *continentalis* jellegű lévén, — átszolgáltatják. Ily forma szolgálatot tesz e mellett a vízben és erdőben lévő dus talaj is, nagyobb mennyiségű vizgőz szolgáltatásával és nálunk épen ez pótolja a tenger távolságát.

A párányomás számadatai a levegőnek valódi páramennyiségét mutatják, t. i. évi középértékkel 6—7 milliméter. — Minthogy pedig a levegő kisebb hőfok mellett kevesebb párárt vehet fel, vagy már magában is telítve van, nagyobb hőfok mellett pedig nagyobb páramennyisége mellett megkülönböztetik *viszonyos* nedvességét, azaz: télben ugyanannyi pára *viszonyosan* (relative) nedvesebbé teszi a levegőt, mint nyárban ugyanannyi párával a mennyire megnedvesednék. Már pedig a levegő ezen nedvessége szabályozza az esőzési viszonyokat.

Mikor a levegő annyira telítve van párával, hogy már többet nem fogadhat magába, sőt a már bennlévő is csapadékká sűrűdik: ekkor azt mondjuk, hogy az 100 rész párárt tartalmaz. Így mérjük aztán lefelé 0-ig a páratartalmat, vagyis a levegő nedvességét, a mely 0-foktól 100-ig sokféle változatokat mutat a hőmérsék és létező vizgőz-anyag szerint.

Csikmegyében (Csik-Somlyó) a középhlégnyrkosság maximuma januárra esik; ezután jönnek december, február és november. A középminimum nálunk májusra esik, s innen januáriusig állandó emelkedés van. Általában a viszonyos nedvesség mini-

muma a nyári (nálunk május) évszakra esik, holott a valódi páramennyiségnek a maximuma esik épen azon időszakra.

De lássuk az esőzési viszonyok áttekintését.

Az évi közép csapadék 38 és 70 mm. között váltakozik, vagyis míg Csik-Somlyón 38.<sup>84</sup>, addig a Székelyföldön 52.<sup>44</sup> milliméter. A mi annyit tesz, hogy ha e helyeken az egész évi csapadékot, (a havat is beleértve) mind felfoghatnók és meggyűjthetnők, e viznek mélysege 19 méter, 1 deciméter, 9 ccentiméter s 2 mm. lenne, melyből az évnék minden napjára átlag 5 ccentiméter és 2 milliméter jutna. Épen így ki lehet számítani Csikmegyére nézve is.

Mi a magyar birodalom legnyirkasabb légkörű vidékeihez tartozunk.

Nálunk a nyirkasság *maximuma* júliusra és a *minimuma* januárra esik, és a *nyári esték övébe* tartozunk.

A csapadékos napok évi átlagos száma a Székelyföldre nézve 138.<sup>981</sup>, mit összevetve Magyarország és Erdély többi részeivel, kitűnik, hogy a mi *esős napjaink számát az ország egy vidéke sem éri föl*. Az esős napok nálunk állandóan növekednek februártól júniusig, honnan megtérni látszanak, de november és december ismét elég esős.

Csikmegyében az évi havas napok száma 41.<sup>5</sup> és három hónap — jun., jul. és aug. marad tisztán hó nélkül. Nálunk a legtöbb havas nap márcziusra esik.

A jégeső évi közepe nálunk 2.<sup>5</sup>, a Székelyföldön 1.<sup>5</sup> és 5 között váltakozik.

A zivataros napok száma áprilistől októberig igen jelentékeny s 17—33.<sup>5</sup>-ig terjed a Székelyföldre nézve, nálunk Csikban 26.<sup>5</sup>, melyek nagyobb részben a nyári hónapokra esnek és legtöbb júniusra 10 és júliusra 8.

A viharos napok száma Csikmegyében 40.<sup>5</sup> és pedig 5—5 szept. decemberre, 4—4 április, május, július, augusztus hónapokra, a többiekben 1—3 között váltakozik.

Csikmegyében a november elején beálló és ápril közepéig tartó tél —8 fokig terjedő havi közép légmérsékkel s a Tarkó s főleg Hargita tetején gyakran már szeptemberben leülepedő hó által hűsített erős légáramlat *zord hideggé* teszi az év nagy részét.

A tél különösen oly hideg, hogy — mint Berde Áron kimutatta — Borszéknek téli közép mérsékét Szent-Péterváré csupán egy fél fokkal mulja felül. Légnagyobb és legkisebb melegeinek átlagos különbsége 59.<sup>4</sup> fok. Tavasza májusban kezdődik, nyára augusztus közepén végződik és ősze alig tart két hónapot.

A májusi fagyok és szeptemberi derek igen sokat ártnak a növényzetnek, különösen Gyergyóban, hol a nyár 8—10 nappal későbbre s a tél ugyanannyival korábban áll be, még mint a megye déli részében is. Ehez járul levegőjének nyirkassága, mely felülmulja a Székelyföld többi részének már magában is jelentékeny fokát s 84% évi átlagot mutat, a mi teljesen megfelelő földje roppant vízhőségének. Ha e mellett meggondoljuk, hogy az ilyen hegyi vidékek minő rohamos hőmérsék ingadozásoknak vannak kitéve, úgy hogy Csikban a nyári fürdővendégek az augusztusi 31 fok hőmérsék ingadozás mellett igen gyakran kénytelenek a legmelegebb téli ruhát felölteni: akkor nem fogjuk alaptalannak találni azon ítéletet, hogy e megye nemcsak a Székelyföldnek, de általában az országnak leghidegebb égalja alatt áll.

Minél alább szállunk le dél és nyugati irányba a tenger színe fölött való magasságból, a csiki magas hegyek vidékéről. annál inkább érezzük a mérsékelt égalj állandóbb és enyhébb hatását.

Jellenzőbb vonása megyénk égaljának Magyarország és Erdély. sőt a Székelyföld általános égaljával szemben *évi hőmérsékének alacsony és esőmennyiségének magas fokában áll.* A tavaszi késő fagyok az égalji körülményeknek természetes következménye, mit a gyümölcs és más növények termelésénél nem szabad elfelednünk.

Szerencsére az 1876. május 20-iki fagyhoz hasonlók ritkán szoktak ismétlődni. Különben a közelebbi évek nagyobb fagyát tapasztalati feljegyzések részint e czimen alább, részint a gyümölcsstenyésztésnél látni fogjuk.

*Csikmegye égaljának* további meghatározására nézve nem tartom fölöslegesnek idejegyezni a következő tapasztalati, a meteorologiai észleletektől eltekintett feljegyzéseket.

Csikmegye égalja általában véve nagyon változó. Az év legnagyobb részében hűvös. Vannak Csikmegyében — mint a csiki székely emberek megszokták jegyezni — olyan napok, melyeken az év mind a négy évszaka: tavasz, nyár, ősz, tél az ő sajátos hőmérsékletével vagy szeszélyes duzzogásaival bemutatja magát.

A tél nagyon hosszú, legtöbbször még november elején, sőt néha október közepén beáll s hat-hét egész hónapig tart, sőt május közepéig. A telet közönségesen azon időtől számítják, melyben a marhákat jászolyra kötik és addig tart, míg azokat legelőre bocsátják, vagyis ott megélhetnek.

A magasabb hegyeken s. a Hargitán rendszeren még szeptemberben lekul a hó s általában május végéig, sőt némelykor

junius közepéig ott marad, mint a tél hallotti szemfedőjének utolsó fehérlő foszlánya. E junius felé már szürkülni kezdő hó a levegőt hűvösön tartja és hideg szeleket küld a téli álmából uj életre kelni iparkodó vidék zsenge tenyészetének.

Ez az oka, hogy Csikmegyében a növényzet két héttel, sőt egy hónappal is későbbre indul uj életnek, későbbre fejlődik és érik meg, mint az ország déli részeiben. Oly késő fejlődére, mint az 1893-ik évi még a legidősebb emberek sem emlékeznek és 1895. év május közepén sem kaptak még a juhok is ételmet.

Midőn a Hargita felől a csiki székelyek az eget meggyulva veresnek vagy pirosnak látják, már előre mondják, hogy szél vagy vihar lesz.

Csikmegye terményeit, főleg Felcsikon, nyugatról a Hargita, északról a Tarkó szelei szokták megkárosítani. Alcsikon északról a Bordaszél, mi Háromszéken a Nemere, szokott dühöngeni. Mindenik ugyanaz, csak külön neveken.

Csikmegyében a nyár rövid, de elég meleg. Vannak egy-egy forró napjai is, melyek beillénének a magyar síkság vagy délibb országok forró napjainak. A forró nyári napok hideg éjszakái gyakoriak. Csikmegye a nyár kellemeivel a viharoknak, szélvésznek, záporoknak, égháboruknak, sőt a kimagasló hegylanczok között még a jégesőknek is ép úgy, ki van téve, mint az ország többi részei. A jégesők utóbbi helyeken sok kárt okoznak.

Csikban az ősz is, a gyors átmenetek és változatokban gazdag gyönyöreivel, szép szokott lenni. Néha az ősz a nyárral csaknem szerepet látszik cserélni. A télből a tavaszba, illetőleg a nyárba való átmenet mindig nagyon nehézkes és hosszantartó. Különben a levegő általában nagyobb részt nyirkos, és kivált reggelenként, néha egész délig, majd az esti órákban nagyon ködös. Vannak főleg őszi időben egész napokon át a megye síkságaira ráfeküvő ködös napok. A levegő általában egészséges.

Csikmegyében az esőzések nagyon gyakoriak, különösen junius havában.

A mi az égalji viszonyoknak jelentőségét a földmivelésre nézve illeti, ez abban áll, hogy a különböző növények bizonyos átlagos évi és évszaki minimum hőmérséketet kívánnak tenyésztükre és kívánják a hőfokot tenyészetük egész folyamán át, a mi a különböző növényeknél különböző időtartamu szokott lenni. Minthogy pedig a növények fejlődése a földben és levegőben megy végbe, s némely helyen a föld fagya hosszason tart és az őszi fagyig már nem elegendő az idő némely növény tenyészésének lefolyásához: látni való, hogy a növények már e tekintetben sem egyformán alkalmasok minden égalj talajához. Vannak



növények, melyek a hőmérsékkel ha megalkudnának is, de vagy a nagyon száraz, vagy a nagyon nyirkos légkört nem szenvedik meg; mások meg némely szelek iránt nagyon érzékenyek, mint pl. a kamló az északi és északkeleti iránt.

Ebből világos, hogy minden okszerű földmívelésnél a gazdának ismernie kellene gazdasági növényeinek összes fennebbi és azokhoz hasonló tulajdonságait s egyuttal ismerni égálját, hogy t. i. az birja-e a természeti szokott növények természetének megfelelő tulajdonságokat. Vajjon nincs-e oly termény, a melylyel czélszerűen és haszonnal lehetne kicserélni, vagy egyet az ottaniak közül, vagy felvenni azok közé? Mihez természetesen a talaj ismerete elkerülhetlenül szükséges. Minden újabbkori előhaladott földmívelés csak ez alapon nyerte felvirágzását.

Azért égálji viszonyaink részletesebb meghatározását e tekintetből is igen fontosnak tartom. A növények termesztésében követtük eddig az őseinktől öröklött szokást s itt-ott nyitottunk minden alapos támpont nélkül sokszor az ősi szokásnak, úgy mint az újabb próbálkozásoknak árát jól megfizetve, nem egyszer kedvünket is veszítők. Ez azonban tovább ma már nem mehet így.

Azért bármely tökélytelen is Csikmegyénknek a fentebbiekben adott égálj meghatározási kísérlete, azon jó hiszemben vagyok, hogy annak, míg azt jobb követné, mégis lehet némi hasznát venni az eddigi tájékozatlanság mellett, vagy ha többet nem is, de e kísérlettel a figyelmet felkölteni reméllem, az iránt, hogy minő uton-módon és eszközök által juthatnánk mégis égálji viszonyaink alapos megismerésére, melyre közgazdasági, főleg földmívelési életünkben nélkülözhetlen szükségünk van. De ezt úgy értem, hogy az égálji viszonyok ismeretével párhuzamosan vagyis együtt kell megismerni talajunk és terményeink minden egyes tulajdonságait. Mikre nézve e leírásom folyamán a maguk czimén szintén nagy és adott körülmények között kiváló figyelemmel voltam. Az eredmény jó akaratomat mennyiben hagyta cserben) az érdekeltek fogják megítélni.)

A mi különben az égálji változásokat, időjárást Csikmegyében és egyebütt is illeti, annak milyensége oly sok befolyástól függ, hogy daczára az időjárás tudománya mai előre haladottságának, annak jóslatszerű előre való meghatározása még soká

\*) Rövidség s a fásasztó sokszori idézgetések helyett itt egyszer s mindenkorra megjegyzem, hogy a meteorologiai viszonyok megírásához a fennebbi táblázatokat az 1873—75. évekről és a megyénkre vonatkozó adatok némely részét Kozma F. „A Székelyföld“ stb. czimű munkájából vettem, illetőleg dolgoztam át.

nagyon kétes becsű marad. A közeli változás valószínűbb meghatározásánál legfőbb tekintet alá jön: a légkör hőmérséke, nyomása, nedvességi foka, a lég áramlata és iránya, a mint fennebb látók. Tekintettel ezekre a közeli égalji változásokat jelzik a következők. És pedig:

*Eső szokott lenni:* ha nyárban napkeletkor a hőmérsék kevéssel alább, mint napmentekor; ha éjjel a hőmérsék emelkedett, ha a köd felszáll; ha a déli és nyugati szél fu; ha a nedvességet tartalmazó levegő lehül; ha a hegyek csucsain köd borong; ha huzamosb ideig a köd a hegyek gerencein fekszik; ha a légsulymérőben a higanyoszlop leszáll; ha a levegő szokatlanul átlátszó; ha a levegőben nagymennyiségű vizgőz van; ha napkelte vagy nyugtakor a sűrű felhőkön fénylővellet tör át; ha élénk esti vagy reggeli pir van és az eget felhőzet takarja; ha az egyenlítői légáram által előidézett felhő az eget befátyolozva a *holdnak nagy udvara van*; ha e fátyol nagyon tömör 24 óra alatt beáll az eső; ha a vörös lóhere felegyenesedik; ha a kis szulák, ticszem, csillaghur virágkelyhét bezárja; ha a vad zab kalászsai kiegyenesednek; ha a keresztes és házi pók rejtékebe vonul; ha a piócza az edény felső részében tartózkodik; ha a levélbéka kiabál; ha a fecskék alatt repülnek; ha a halak a víz fölé ugrálnak; ha a juhok szokatlanul ugrálnak; ha a legelő marha bögve szalad az istállóba; ha a méhek a kasokba gyűlnek; ha a macska mosdik, a kutya rest, haragos; ha a kakas szokatlan időben kukorikol; ha a legyek és szunyagok szokatlanul alkalmatlankodnak; ha a só és hamuzsir nedvet von stb.

*Hó lesz:* ha a nedves levegő hirtelen lehül; ha a légsulymérőben a higanyoszlop esése nagy; ha téli időben esti vagy reggeli pir van; ha a macska mosdik; ha a kakas szokatlanul téli időben kukorikol stb.

*Zivatar lesz:* ha meleg időszakban napkeletkor és után a hőmérsék gyorsan emelkedik; ha az eget felhők tarkázzák és ezek mögül a napsugarak csak helyenkint, de nagy hőséggel törnek át; ha szélesend uralg; ha a nap igen hevet süt; ha a légsulymérő rohamosan alászáll délután kitör a zivatar.

*Száraz, derült idő lesz:* ha az északi és keleti szelek fujnak és pedig nyáron nagy forrósággal, télen erős hideggel; ha éjszakán — bár kevés — harmat esik; ha a vad zab kalászsai lehajlanak; ha a kereszt- és házi pók szorgalmason javítgatják házaikat; ha a piócza árnyas helyen az üveg fenekén nyugszik.

A tartós déli és nyugati szelek a telet szelidebbé, a nyarat hűvesebbé teszik.

## Csikmegye geologiai multja és jelene.

Napjainkban a geologia tudománya roppant haladásnak indult. „A mi ezelőtt csak egy századdal is hieroglifáknak tűnt fel — írja dr. Sziklay János — azt most pontosan és érthetően olvassa a geologia tudománya.“ Nem lehet itt feladatunk e tétel tüzetesebb leírásába belemélyedni, csak egy két halvány vonásra szorítkozunk.

Földünk alakulásának története a világ teremtésével kezdődik. A hegységek különböző rétegei, a kimagasló sziklaormok beszélik földünk történelmét. A századok folyamán képződött jelekkel iratott az meg és a kövek tömörülő lemez lapjaiba van bevésve.

Már az ó-szövetség szentírásból tudjuk, hogy nyitott könyv a természet, melyből sok mindent betűz ki a mai kutató keresztény szellemű tudomány, a mit régente az emberi nem legjelesbbjei, legbülcsebbjei is megfejthetetlen csodának vagy a véges emberi észszel föl nem fogható rejtélynek tartottak. S habár a keresztény tudomány már századok óta foglalkozik ezzel, de ezredek kellettek, míg az emberi elme ítélő képessége mai fejlődöttségéig jutott, s míg a keresztény szellem annyira áthatotta az emberiség szellem világát, hogy a természetből, e nyitott könyvből helyes irányban és az Isten eszméjével megegyező módon olvashat és kutathat.

A művelődés története mutatja, mily lassu léptekkel, mily hosszú időközökben és átmenetek útján ment végbe az emberi elme tökéletesedése, s mily nagyok voltak a pogány hajdának tévedései a természet rejtélyei körül.

Mutatja ezt a föld anyagát és létrejöttének körülményeit és okait tanulmányozó geologia. Mutatja mily elképzelhetlen lassúsággal, minő változatos és hullámzó külső behatások alatt rakódtak le egymásra ama rétegek, melyek ma az emberi nem megélhetésének, munkálkodásának, a mindennapi kenyerét termelő földmívelésnek alapját, a föld burkolatát, felszínét alkotják.

A tudomány már hosszas kutatások nyomán megalapította ama kőzetek szerkezetét, a melyek a szerves életnek semmi maradványaival sem bírnak, s a melyek szerint a föld folyó állapotából való megmerevülésének korából származnak. Ez a föld legősibb eredeti anyaga.

„A földkéreg eddig ismert legrégebb rétegétől kezdve — írja dr. Sziklay — a legmagasabb hegycsucsig a civilizált földrészeken mindenütt, de a kevésbé ismert Oceánon tuli földrészek sok helyén is fel vannak tárva a kőzetrétegek, melyek a

közetrétegek, melyek a föld alakulásának egyes fokait örökítették meg. Rengeteg idő munkájának nyomait hordják magukon e közetrétegek. Eltemetett vagy széné vált, megmeszesedett állatok és növények milliárdjaiból épültek föl. Hány esztendő alatt azt legfőlebb képzelni, találgatni lehet, de kiszámítani nem.“

A természet törvényei változhatlanok és állandók. Senki sem tagadhatja el, hogy a föld kérgének rétegei óriási időközök határait jelölik meg, vagyis a geologia korszakai nem jelentenek határozott időtartamot. Csak bizonyos periodusokat lehet megjelölni, a melyeknek évszámát azonban nem lehet megállapítani, csak sejteni.

Mindezek arra mutatnak, hogy lassu fejlődésen át nyerte a föld a mai alkotót, és alakjának felburkolatát. Midőn a föld szilárduló kérge fölött annyira lehült az athmoszféra, hogy már víz képződhetett, megkezdődött az üledékes kőzetek lerakodása, a nagyobb hőcsökkenés folytán pedig a szerves élet képződés.

A geologusok az első lerakodástól kezdve számítják az első (primaer vagy paleozoi) korszakot, melyben megjelennek a szervesélet képviselői. A mi hápahupás, majd égbemeredő hegyes, sziklabérczes és mély völgyületekben gyors változatu megyénk és vidékünk képződése, abban az alakjában, a melyben magunk előtt ma látjuk a kutatások eredménye szerint, — mint a geologusok megjegyzik, — a második (secundaer vagy mezozoi) korszak elejére, a Triász-rendszerbe esik.

A mai Csikmegyét, Erdélyt, Magyarországot, sőt Európa nagyobb részét tenger borította. Ezen óriási tengerből emelkedett ki Magyarországon, — mint egységet, koszorut képezve, — a mai Kárpáthegység, a magas és alacsony Tátra, majd az Erdélyt övező heglánczolatok magasba meredő kisebb-nagyobb hegytörmzse, majd a Csikmegye kitágosuló és összehuzódó mendenczéjét körül övező északi, déli és keleti hegygyűrűzet, a Hargita, Csomád, Bucsin, Feketehegység, Harom, Somlyó, Tarkó, Szárhegy, Kelemenhavas, Komárnyik, Hosszúkő, Kerekszék, Tölgyesi heglánczok stb. stb. el a Csalhóig.

Csikmegye főkép ezen óriási tengerből, kimeredő bérceivel, mintegy kisebb-nagyobb tömeget alkotó szigetsoportulat emelkedik ki.

Földünk kétharmad része viz lévén, ezen óriási vitztömeg, a melynek hőfoka s mondhatnók oldó és szétmállasztó ereje jóval nagyobb, mint a mi korszakunk tengereinek mélysége, nagy erővel végzi romboló és alkotó munkáját. „Hullámai folyvást porlasztják a parti hegyek kőzetét; a lemorzsolt részeket vagy fölhalmozzák a parton, vagy belesodorják a mélységbe a rajta

élő állatokkal és növényekkel együtt.“ De nem lehet megtagadni e romboló és alkotó erőt a kisebb vizektől, helyi folyók, patakok s az esőzések által megdagadó erektől sem. Csikmegye területén akárhány kisebb-nagyobb völgyületekre, kihegyesülő szakadásokra találunk, melyek a hegyek oldalain és magaslatain felvezető gyalog ösvények és szekérutaknak századok folyamán át az esővizek elmosása által támadtak. E vizek romboló erejéről tanuskodnak az idők folyamán alá alá zuhanó meredek szikladarabok és hegyesuszamlások, melyek főleg nálunk nem tartoznak a ritkaságok közé. A Gyilkostó eredete egyik újabb jelenségek közé tartozik.

Ki nem látja és tapasztalja, hogy Csikmegye medenczéinek egyes alacsonyan fekvő mocsáros, süppedékes és tós helyei 50—100 év óta is járhatókká, száraz, hasznavehető helyekké emelkedtek ki. Mire mutatnak ezek, ha nem a vizek romboló és alkotó erejére?

A föld második korszakának elejéig már elsokasodnak az állatok. A kagylók és a halak új meg új fajtákkal szaporodnak. A hüllők, melyek az első korszakban még kicsinyek voltak, hovatovább erősebben kifejlődtek, sőt a madár és emlősök is megjelennek a földszínen és befolyanak a föld átalakulási folyamára. Óriási páfrányok és tobzos fák erdei foglalják el a szárazföldet, melyeknek rengetegeit össze és halomra döntvén az orkánok, ezek is hozzájárulnak az átalakítás nagy munkájához. De a tenger és vizek alkotó munkájához hozzájárul maga az anyaföld is. Megrázkódva emeli vagy süllyeszti a tengereknek fenekét, s ezek által új szigetek keletkeznek, mások meg egészen eltűnnek, alászállanak s helyüket elborítják a vizek, melyeknek áramlatai új meg új homkrétegeket és anyaghalmazt vonnak rájuk. Ezt csak egy emberöltő alatt is lehet tapasztalni.

A földfejlődés eme folytonos munkájának eredményét igen élénken állítják előnkbe megyénk földjének különböző kőzetképletei. Ugy hiszszük Csikmegye geologiai multja a legérdekesebb tanulmányok egyikének szolgálna anyagul.

A mezozoi kor elejétől kezdve többé-kevésbé minden korszak nyomát megtaláljuk itt. Képviselve van csaknem minden emelet. A hatalmas bazalt kitörések csoportosulatai, melyek anynyi változatos aiaku kupot képeznek, ezek által a vidéket a legszebb festői tájjá diszítik. Valóban Magyarország és Erdély vulkán kitörésű hegyei között alig van gyönyörűbben képződött csoportulat, mint a Csikmegyét körül gyűrűző változatos s itt-ott a Maros és Olt medenczéit megtörő Kárpáthegység részeinek ki-behajló ágazatai.

Fájdalom, hogy megyei életünk hivatott tényezői több gondot nem fordítanak arra, hogy a tudós világ és geológiai tudomány figyelmét felénk fordítsák a közérdeklődést és érzelmet felkeltsék e rengeteg tudomány-kincs iránt. Kár, hogy a nagy rész e tekintetben érzéketlen.

Minthogy azonban a kutatások már a mélyebb rétegekre terjednének ki, s így akár az állam, akár magánosok által történének a kutatások a tetemesebb költségek összehozatalára a mai viszonyok között a tudomány érdekében sem lehet számítani: alig tehetünk itt mást, mint figyelmeztetni megyénk geológiai multjára és jelenének tanulmányozására, míg ez iránt több ér-zékkel bíró nemzedék támad.

Annyi világos, hogy a Kárpátok alja és a Kárpátoktól délre eső egész terület a legújabb diluvialis és alluvialis képződmények által borítottatik, a melyekből szigetként emelkednek ki — a mint már érintém is — a mi hegysegeink régibb képződményei. A gránit egészen az Al-Dunáig Magyarországot körülveszi. A legrégebb merevülésbeli kőzet, — mint a geológusok mondják — a granit, habár annak mélységébe még nem volt alkalom ez ideig lehatolni.

Az alsó triadi kőzetek legrégebbje a tarkő. A homokkő-képlet a vörös homokkővön kívül homokkő konglomerátot, agyag palát, mészmárgát és dolomitot foglal magában. A homokkőre később kagylómész emelet rakodott le, mely amazt egész elterjedésében követi.

A mi hegyeink emelkedése a szintájuk egyik legmagasabb pontja.

A szegélyhegyekről meg kell jegyeznünk, hogy azok emelkedése után lerakodván az alsó triadi rétegek, azoknak láncza ismét süllyedt s mélyebb maradt, később a víz eltakarodása után is, úgy hogy egyidejű lerakódásokat különböző magasságvonaltan is észlelhetünk.

Vidékünk képződése a nagy földvajúdnak csak egy párányi részecskéje, mert a folytonos ingadozás nem vala helyhez kötött, hanem egész világrészekre terjedt, de bizonyára e vajúdnak igen eklatáns és csoportosult hű kinyomata. Természetes, hogy az óriási víztömegből, mely a Kárpáthegyláncz tövét s így a mi csikmegyei hegyeink tövét is körös-körül borította, magasan kiemelkedve sokáig kellett pl. a kopasztetejű Hargita, Csomád, Hagymád stbnek szárazon állaniok a hegyvonalak alakulásainak befejezése után. Mit mutat azon körülmény, hogy a későbbi lerakodmányok csak a hegylánczok szélein fordulnak elő.

Valóban nálunk a szétszakadozott hegyvonalak, a csipkés

szegélyű üstök, a kőtömegekben keletkezett katlanok, a tekervényes repedések, a széthányódott csucok, az itt-ott szabályos vonalakba rakott kiemelkedések, a lestülyedt földdarabok, a vízzel telt leszakadt völgyek (a szent Anna-tó) számos apróbb és nagyobb hullámzata arra engednek következtetni, hogy főleg hegyes-völgyes vidékünk alakulásánál a föld belsejének koronkinti lávaszerű kitörései nagy szerepet játszottak, melyeknek hű maradványai az itt nagy számban lévő kénbarlangok.

„A földnek háborgása — mondja dr. Sziklay — mely előbb oly hatalmas erővel nyitott utat a nagy trachit-kitöréseknek, a melyek Erdély keleti pontjától — Csikmegye keleti részétől — Esztergomig egy óriási félkörben az erdélyi — és benne a csiki — medencze keleti és ez utóbbinak nyugati párkányát, az északkeleti Kárpátokat stb. alkották, újabb crupcióban nyilatkozott e korszak végén“, vagyis a másodkorban, midőn a Kárpátok lábát a hatalmas és háromszáz méternél magasabb áradat mosta.

Ezen kitörés utolsó mozzanata toltá-föl Erdély és a közép hegység Bazalt-oszlopaikat. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Dr. Berwerth Frigyes a n.-szebeni „Erdélyi Kárpát-Egyesület“ 1890. évi XIII. évkönyvében a „Két Detunáta“-ról irt munkájában (L. „Erdély“ 1890. II. évf. 9. sz. 277. s köv. lapjait) írja, hogy „A Detunátákat az őz tűzanya szülte, s így valamivel ifjabbak, mint a szomszédos aranytermő andecit hegyek.“

A Detunáták közege, mint általánosan ismeretes, a *bazalthoz* tartozik, melyet sötétbarnás vagy épen fekete szín jellemez. A geologiai időrendben e bazalttömegek a harmadkori korszak utolsó kitöréseiből alakultak. A bazalt kiömlések épen nem ritkák Erdélyben, habár csak itt-ott törték is át a föld legfelső kérgéit. *Igy ismeretesek a keleti részekben a Hargita déli oldalán a kőhalmi bazaltkup és a bogáti, meg a hévizi bazalthegyek, az ország nyugati részében pedig a Detunátákon kívül, melyek Verespatak és Abrudbánya között emelkednek, még a gyeróvásárhelyi csucs.*

Tehát valamint a Detunáták, úgy a Hargita is a forrongó földkebelből, mint bazaltkitörés szöttek ki, és az egész európai kontinens bazalthegységei közül remek szépségükkel és bazaltoszlopaik képződésének gyönyörű tökéletességével tüntek ki.

A bazalt oszlop-képződés vagyis az oszlopalaku elkülönülések, melyek e kőzetet sajátos alakzatuknál fogva a más sziklanemektől megkülönböztetik, habár nem ritkák, de igazán sajátosak.

„Más tűzalkotta sziklatömegeknél is ismerünk — írja dr. Berwerth — oszlopalakzatot, pl. a quarzporfirnál, a trachitoknál, magánál a granitnál, sőt még a lerakodott (sedimentár) kőzeteknél is. Legszabályosabb és leggyakoribb azonban az oszlopalakukat a bazaltnál, és e tekintetben ez felülmúlt minden más kőzetet s az oszlopos alakulatnak valóságos ideálja. Minthogy a bazaltanyag nagy hajlandósága oszlopokká alakulni, legtöbbször egymás mellé sorozott oszlopok vagy pillézek alakjában találjuk tehát a bazalt tömegeket. Ez oszlopos alakulást mutatja kisebb-nagyobb tökéletességben az európai kontinens számos bazalt hegysége, így például a Wergotsch Csehországban *Aussig* mellett, a Rajna melletti *Remagen*-tól nem messzi emelkedő *Scheidskopf* és mások.“

A mi hegységeink önálló kupjainak csoportja valóban a vulkáni kitörések egyik legszebb és legimpozánsabb kifejezése, melyen át a földrengések által megelőzött repedéseken a szétágazott láva változatos sugárrendszerben a fölszínre tódult.

Különben kétségbevonhatlan, hogy geológiai szempontból már természeti helyzeténél fogva a legrégebb képződmény és kiemelkedés „roppant trachit lánczolat“-ával a három csucsos és Hargita.

Orbán B. ezeket írja: „Csikszék, ezen kies, tde szépségekben gazdag vidék, a *Hargita ősképződésű trachit* vonala és a fiatalabb származású határszéli havasok lánczolata közt helyezkedett el. (Lásd Székelyföld. Csikszék.)

Különösen meg kell jegyeznünk, hogy a Hargitának Csikra néző keleti oldalán a palás trachit (schieferingen trachit) hegynek függőlegesen lemetszett foka úgy néz ki több helyt, mint messziről és mesterségesen rakott fal. Ugy szintén a fekkentes sziklarétegek között cementszerű lerakódás van. A csicsói mesés titkokat rejtegető várhegy is úgy néz ki, mintha emberi kéz rakta volna le a vár alá a kiemelkedő hegyet is, pedig nem emberi mű, a természet csodás képződménye ez, mely a Hargitán több helyen ilyennek tűnik fel. Ilyen a tölgyesi Kőcsap gerincz-éle a szoros fölött stb.

„Különben — írja Orbán — a Hargita csiki oldala a geológiai kőzetek nagy gazdagságát mutatja, fő alkatrésze itt is a hargitai trachit, az ugynevezett andesit trachit, mely fehér és veres sanidin-oligoktás trachittal van keverve.“<sup>2)</sup> (Lásd ugyanott II. köt. 60—61. lap.)

A bazalt oszlopos jegecedések, mint a föld belsejéből felemelkedett bazalt ósanyag lehülései mindig merőlegesen állanak azon az anyag alapon, melyhez a lehülés alkalmával forradtak.

Minden bazalt anyag rendszeren *angit*-ból, *plagioklas*-ból, *olivin*-ból és *magnesvas*-ból áll.

Csak szokatlan alkatrészei a bazalt jegecedéseknek a quarczhoz tartozó fehér kerek magvak, melyeken néha tisztán ki nem vehető, határozatlan jegecedés ismerhető fel.

Ide jegyeztem a bazalt templomalaku képződéseit és ismertetését, nem csak azért, mert a Hargitán csakugyan nekünk is van bazaltképződésű szikla-anyagunk, hanem azért is, hogy bárki is tájékozassa magát megyénk geológiájának vizsgálásánál bazalt anyagunkra nézve, mert azon hiszemben vagyok, hogy nekünk nemcsak a Hargitán, hanem más helyeken is vannak bazalt anyag képződéseink.

<sup>2)</sup> Már ebből látszik, hogy Csik geológiája egy ahhoz értőnek igazán báládatos tanulmányozás alapjául és anyagául szolgálja.

Vagy ha egyes személy nem bírván az anyagi szükségleteket, melyek



Rengeteg heglánczaink legnagyobb — s mondhatnók ki-zárólagos — részét a trachit képezi, melyvel ujabb időben nem csak utainkat töltve tették járhatókká, hanem az építkezéseknél a már-már sok helyütt letarolt erdők hiányosságát is ez van hi-vatva pótolni.

„A csiki medencze — miként Orbán B. írja — két kép-ződéshez tartozik; a keleti hegység vagyis a határszéli Kárpátok, a másodképződésű juramészkö, homok s más kőzetek legdusabb és legtanuságosabb csoportosulását mutatják; míg a nyugati ol-dalt szegélyező Hargita és annak messze elágazó fő kifutványai az ősz képződésű trachit kőzetek leggazdagabb választékait tárják fel. E két képződés nemcsak a térszegélyző havasokban mutat-kozik, hanem lecsap a térségekre is, hol versenygőleg igyekszik egyik a másikat visszanyomva tért nyerni, sőt a két oldalnak e határozott jellege részben még ott is fentartja magát, hol az csaknem egészen összehajló hegyeket csakis az Olt szűk völ-gyülete választja el.

Csikmegyének bizonyára legóriásibb trachit-zömét képezik keletről a egyszerű Tarkóból lenyuló határszéli Kárpátok ki-gyóúzásai: a *Naskalat*, *Bodorvész*, *Széphavas*; nyugatról a Har-gitát Gyergyó hegyeivel összekapcsoló *Osztoros*, *Tarhavas*, *Csudálókő*, *Vigyázó*, *Komsa* stb. emelkedések; délről a renge-teg trachit-csucsokkal égbemeredő hármás *Hargita* kifutványai. A Hargitának mintegy leghatalmasabb kiindulási trachit-zömét képezi a *Kelemenhavas* roppant kiterjedésű havas lánczolata, mely a *tölgyesi* és *borgóprundi szoros* között épen hazánkunk határszélén vonul el, a Székelyföldnek áthathatlan északi véd-falát alkotva; az egész 5686 láb magas hegytömeg *trachit* kép-ződés, illetőleg itt van zöme azon roppant *trachit*-tömegnek, mely innen kiindulva a Székelyföld közepén, Gyergyó nyugati hegy-során és a Hargitán egész a torjai Búdösig leágazik és a bel székelyföldi hegységek hátgerinczét alkotja. Ez Európa legna-gyobb *trachit*-tömbbe, mely kőzet ily nagy tömegben — Hauer szerint — csak itt fordul elő.

A Kelemen havas *Rekettyés* nevű csucsán a trachit vagy

nélkül az nem is képzelhető, mikor fog arra egy külön és Csikmegye geológiá-jának tanulmányozására irányuló társulat vagy bár fiókkör megalakulni? Vagy ha erre sem lehet igen sok oknál fogva kilátásunk, a m. kir. földtani intézet vajjon mikor fogja működését ezen irányban tüzetesen Csikmegye felé irányítani?

De ne térjünk ki ama nagy nemzeti szükséglet fejtegetésére, hisz ha más nem, talán az „Rdélyi Kárpát-Egyesület“ turista kirándulásait Csikmegyére is kiterjesztve, majd valamelyes irányt és figyelmet kelteni fog geológiánk rész-letesebb bírása iránt.

trachit gyűleg (conglomerat) szintén roppant fekkentes rétegekben jön elő, mintha itt véghatárainál legerőteljesebben fejlődtek volna ki ez ősziklák; az innen lenyúló főág egész a Búdösig hat le; mellék kifutványa pedig Petroszol felé csap át, hogy a Piatra Dornínál és a Vereskönél gyönyörű alakzatu obeliszekbe törjön fel, míg végre az *Ilva* patakán elenyészve, a fiatal koru homokkő adja át az uralmat. (144. l.)

A mi azonban e határszéli hegységeknek rövid földtani ismertetését illeti, itt megjegyezhetjük, hogy a földtani ismertetések vonalát a Csik legalsó végénél levő kis tölgyesi szorosnál vagyis az Uz vize völgyénél kezdve meg, úgy találjuk, hogy e völgytől elkezdve egész a gyimesi szorosig e hont kerítő hegység nagy része a *homokkőképződéshez* tartozik. E kőzet pedig legkülső vonalként felnyulik egészen a gyimesi szorosig, hol a határszélen fekvő, 868 öl magas Tárhavas még a homokkő közetéhez tartozik. „Ezen belül — írja Orbán B. — azonban a geologiai kőzeteknek csodás összetömbülése észlelhető, mert a csiki tért környező belső gyűrűzetnél az eocen gyűleg és juramészkő hegyek roppant tömege tör felszínre, mely a *Bodorvész, Naskalát, Tarkó, Nagy-Hagymás, Fekete-Hagymás, Lóhavas* nagyszerű csucsában bámultatja magát; azután pedig a *Czofranka, Gyilkos, Nagy-Czohárd* vonalán áthúzódik a tölgyesi szoroshoz, hol a 949 öl magsságu *Csalhonál* éri el uralma tetőpontját; de ez egyszersmind védbástyája is a tetszetős idomu csucsokat alkotó mészkő kőzetnek, mert a *Csalhon* tul a *Kelemenhavas* trachit tömege tömbösül.“ (93. l.)

„A jura mészkő azonban csak a feltörő főcsucsokban jut uralomra, a talap, melyről ezek emelkednek, vagy jobban mondva melyen ezek keresztül furták magukat, ismét érdekes földtani észleletekre nyit tért, mert az Olt völgynek Szentdomokoson felül eső részében a jobb oldalon azonnal felmerül a zöldesen szinezett és *Syenittel* kevert *Chlorit pala* és más *jegeczes palák* (krystalinische Schiefer), mely *fagyagpala* (Falkschiefer) átmenettel Balánbányánál azon quarz erekkel átfutott zöldes *csillámpalába* (glimmerschiefer) olvad, mely érczereket (réz, ezüst) rejteget fénylő zöldes rétegei között, ezen csillámpala fekvet az Olt völgyén fennebb *tüle* (hornblende) és *földpáth* kőzetekkel váltokozva, a *Közrez* csudás syenit csoportjával érintkezve, benyulik egészen a tölgyesig, sőt azon tul is a Bukovinában lévő paschiritai rézbányákig.“ (Ugyanott 93. l. és lásd Hauer „Geologie Siebenbürgens“ czimű művét 314. s köv. lapjain.)

Továbbá különös figyelmet érdemel még Borszék talaja is, melyből csodaszerű ásványos és savanyu forrásai felfakadnak.

Borszékről tudnunk kell, hogy egyáltalában egész Borszék talaja legujabb mészképződmény, melyet a nép borkőnek nevez el, s mely nem egyéb, mint az ásványvizek csapadéka. E csapadékok átalakulási műfolyama pedig úgy történik, hogy az átserkedő ásványos vizek a külszinre érve, szénsavuk a körlégen elpárolog s ez által a víz elvesztvén ásványoldó tulajdonát, szálladék jön létre, mely bekérgesíti a talaj felületét s mely ha likacsos szövettű, idővel kövületté válik. Az itt felselkedő savanyuvizek így alakították ezredéveken át a Borszék völgyének sajátlagos sziklatalaját. Azonban ezen nagyszerű mészsziavaglerakodás nemcsak a borszéki völgyre — mint a Medvebarlangok leírásánál is kittunik — a *Kerékszék* s környékére is kiterjed; a borszéki kuttnál ez ujabb mészképződvényű szálladéktalaj 300 láb vastagságot ér el. Hossz kiterjedése 1000 öl, szélessége 500 öl. Ha e mészsziavag középvastagságát csak 30 lábra teszszük is, akkor az 540 millió köblábat teszen. — A mészsziavag terje és a főkut vizmennyiségéből azt is kiszámították, hogy a főkuttak tizenegymillió kétszáz ötvenezer (11.250,000) év kellett arra, hogy e csapadékot képezze; de mivel feltehető, hogy a borszéki források hajdan gazdagabbak voltak, s hogy nemcsak a főkut, hanem a többi források is közreműködtek, még ez esetben is több száz ezred év kellett képződés létrehozatalára. (L. Orbán II. k. 121. l.)

### Csikmegye földtani jellemzése a képződések korai szerint.

A földtani jellemzéseknél a geologusok közönségesen képződések korai szerint, négy kori képletet különböztetnek meg. E jellemzésnél a földtani képződés korain visszafelé haladva, kutfőül Kozma feljegyzései után Hauer és Herlich műveit használjuk.

*Negyedkori képletek* (alluvium, diluvium).

a) *Áradmányi vagy jelenkori* készlet (alluvium). A folyók vizeitükre fölött csekély magasságu vízszintes terület kavics-homok és anyag rétegei, boritva többnyire termékeny humussal, alkotják az *áradmányi* képletet. A magyar birodalom ezen képlethez tartozó 2500 □ mérföld területéből csekély rész jut a Székelyföldre, de e részből a legnagyobb terület az Olt és Feketeügy partjain a *csiki és háromszékmegyei* nagy medenczére, szóval az Olt, Maros és Feketeügy völgyeire esik.

E képlethez tartozik a forrásokból lerakódó *mésztuff* is, mely nagyobb területet sehol sem alkot, azonban nevezetesebbek a *Borszék* és *Bélbor* mellett létező képletek, melyeknek

vize szemcsés mészszel vegyült csillámpalából jő, hol a sziklák hasadékaiban nyáron át is jégképződés megy végbe. Csik-Szentmihály, Szenttamás, Gy.-Tekerőpatak, Tölgyes, Vasláb gazdag mészkő tömegei látják el úgy szólva egész Csikmegyét mészszel. Az egész Alsík és Kászon területén tudunkkal csak két helyen van mészkő, t. i. Tusnádon a *Beszédmező* nevű helyen vagyis a tusnádi fürdőnél. De ebből keveset égetnek. Továbbá Menaságon az *Órállóhegy* Taplocza feje nevű hely északi oldalában. De e mészkövet inkább csak kőfal rakásra s itt is csak kisebb mértékben használják.

A Kis-Besztercze völgyén a Hollótelep körüli hegyek agyag-csillámpala, kvarcz és gránit keverékekből állván, ezektől alább a kárpáti homokkő közül roppant mészkőhegyek emelkednek ki.

A mésztuffban a leggyönyörűbb kövült állat és növényi, falevél, hal, és kagyló stb. lenyomatokat lehet találni. Ilyen lenyomatokkal teljes mésztuff képződést találtak — tudtom szerint 1886-ban Tusnádfürdőn a Csukástó felett az Imecs-park szomszédságában egy építkezés alkalmával, az alap lerakásánál. Így Borszék, Bélbor, Gy.-Remetén.

Folyamatban van, — mint Bielz állítja — a *félopál* képződés a Hargita déli oldalán, hol fadarabokat, falevelet, magyart stb. zár magában.

Ide tartoznak a Hargita két oldalán és nyujtványaiban előjövő *barna vaskő-képződések*, (Csik-Madarason, Lövétén és másutt) mint vastartalmu savanyuvizek üledékei. Ilyen barna vaskő-tufflerakodást észlelt Herbieh a Bűdös környékén, a tusnádi fürdőn; s lehet találni a menasági vigaszópatak mentén és a borzsovai fürdő táján. A vaskövekről s hogy azok hol fordulnak elő alább a bányáknál lesz szó.

Vége a *negyedkori képlethez* tartozik még a tőzeg vagy turfa.

Ez a mint tudjuk, egymásra halmozódott növények felbomlott és éghető alkatrészeiből áll, s leginkább mocsáros, ingoványos helyeken, vízi növények gyökerei és száraiból képződik s tüzelő szerül használható. Ha meggyul, tüze gyorsan terjed szét s okozza az ugynevezett földégest.

Figyelmet érdemel a gy.-ujfalvi határon a Kurta Egerpaktól keletre és délre eső kaszálókön nagy kiterjedésben előjövő és gazdag kőszén tartalmu turfa vagy tőzet-anyag réteg, mely a fatörmelékek és növényrészek törzseiből tömbüstlően össze, a kőszénre való átalakulás messze előre haladott állapotában van, s hasonló képződményű lehet azon tőzettel, mely a Csik-Taploczától nyugatra eső határrészen az Olt bal partján 1866-ban egész

hónapokon át mintegy 2—3 méter mélységig le folyton égett s Közép-Csikot vastag füst és gőz-tengerrel borította el.

Talán e tőzetrétegek lesznek hivatva arra, hogy midőn századok múltán Csikmegye erdőségei letarolva megszűnnek kellő mennyiségű tüzelő faanyagot szolgáltatni, Csikmegye egy részét tüzelő anyaggal ellássák.

A turfatelepek még nincsenek kellően felkutatva. Ilyeket a Székelyföldön ez ideig egyedül csaknem Csikmegye területén ismerünk. Tőzeg vagy turfatelepeket találunk még a *Büdös hegyen*, Bükszád pataka fejeánél, a Szt. Anna-tónál, hol nagyobb trachit tölcserőt tölt meg s főleg ilyen a Kokojszás nevű hely. Az Olt völgyén Verebes, Csatószeg, Zsögöd, Csicsó határán stb. Kár, hogy a tőzegterületek még kellően tanulmányozva nincsenek. Ugy hisszük azonban, hogy mihelytt a tűzifa hiánya beáll, a napi szükségletek ráhajtják a székely atyafiakat is a tőzegterületek felfedezésére.

b) *Özönvizi (diluvial) képlet.* Ehez tartoznak *térségeink emelkedettebb párkányai*, melyeknek tetemes kavicsrétege az árviztér fölött áll, milyenek pl. Al- és Felcsikon az Olt völgyének teraszszai mindkét oldalon a völgyfenék fölött jelentékeny magasságig s olykor néhány méter vastagságban.

E képzelethez tartoznak általában a völgyekből fokozatosan fenebb-fenebb emelkedő azon rétegek, melyek felvonulva a hegyek oldalaira, azoknak mintegy takaróit képezik s elfedik a harmadkori és idősebb kőzeteket. Ezek tehát a Székelyföldön, mint kiválván hegyes vidéken, jóval nagyobb kiterjedést képeznek, mint az áradmányi képlet s jelentékeny földmívelésnek szolgálnak alapul.

Herbich Csikmegye területén a Hargitától egész az Olt völgyig mintegy 50 kilométer vonalban észlelhető, itt-ott nagy terjedelmű és különböző nagyságu trachit-tuffok és dombvidék néhány magaslatán uralgó kavicsképződmény helyét hasonlóan a diluviumba jelöli ki.

E képlet legfőbb alkatrésze a *lősz* (iszapos marga, sárga föld), mely egész közép és déli Európát borítja, Ázsián végig vonulva, Kína gazdag földmíveléséhez szolgáltat vastag réteget. Azonban a *lősz* egymagára nem igen fordul elő nálunk, hanem leginkább homokkal, kavicscsal, agyaggal, mészszel stb. vegyülve. S a szerint, a mint egyik vagy másik alkatrész tulnyomó, válik a talaj egyik vagy másik termény előállítására alkalmasabbá. Maga az áradmány, mely nagyobbára termékeny réteg által van fedve, kvarcos és csillámban gazdag homok-, kavics-, márga-, agyagrétegekből áll; de néhol a durvább görgetegek annyira a

felszínre jönnek, hogy a növényzetnek csupán silány tengéletet nyujtanak.

A mondottakból látszik, hogy a földbirtokost az összes földtanból ez a két képlet (alluvium és diluvium) érdekli leginkább, s azért csak sajnálni lehet, hogy *tisztán földművelési célokra* ennek vegyülékei és rétegei vidék és községenként részletesen tanulmányozva s tudományosan meghatározva nincsenek. Megjegyzendő, hogy a földtani jelenkori vagy áradmányi (alluvium) s ezt megelőző negyedkori vagy özönvizi korszak (diluvium) reánk különösen *művelődéstörténeti* fontossággal is bír; nem azért, mert ezen képletek rétegeiben (különösen a diluvialban) fordulnak elő az ős emlős állatok csontjai, hanem azért főképen, mert ezek a földalakulása történetében kiválóan az *ember korszakát* képezik.

Az emberi élet nyomait, t. i. a korábbi képletekben sehol se találjuk, csak ezekben. Ezen nyomok pedig az emberi csontrészeken kívül: csiszolatlan kőszeközök kemény kőzetekből, azután obsidiánból, tüzköből, opálból, bronzból stb. áll, melyek az *őskori* (praehistoricus) tanoknak az emberi művelődés fejlődésére nézve rendkívül becses anyagokat nyujtanak.

Nem régiben ilyen bronz, cserép stb. leleteket a csikszentkirályi határon is találtak.

A negyedkori képletekben figyelmet érdemelnek az *aranytartalmu* lerakodások, melyek anyag-, kavics- és homokréteget alkotnak.

Hogy Csikmegye területén is vannak aranyerek és lerakodások, arra nézve itt rövidség végett csak Csikmegye bányáinak leírására utalok. Az Aranyos folyón kívül aranyport tartalmaznak a Maros és Olt homokjai is, miről könnyű begyöződést szerezni kevés után tekintéssel.

Csikban az aranykeresés régi gyakorlata ma már csak történeti jelentőséggel látszik birni, ennek oka, hogy a kincstári hivatal a magános mivelők iránt nem viseltetik kellő bizalommal és érdeklődéssel, azonban jöhet idő, midőn az aranybeváltás rendezése és egy az aranymosás és kereséshez alkalmas gépezet beállítása e tekintetben jobb jövőt, jövedelmező ipar és keresetágot biztosít. Mi itt legfőlebb a figyelmet tudjuk felhívni és éberségben tartani.

*Harmadkori képződmények.* (Az emlősök korszaka.) Ezeknek egy *ifjabb* (neogén) és egy *idősebb* (eocén) korszakát különböztetik meg. Ennek puhány kövületei közül egy sem, amazéi közül több mint 25% egyezik meg a ma élő fajokkal.

A harmadkori képlet rétegei nem alkotnak magasabb

hegységeket, hanem részben a mélyedéseket, medenczéket töltik ki, részben a korábbi képlet hegységeire rakodnak.

a) *A neogén alképlet.* Ez sokféle réteget foglal magában. A korábbi rétegek sós vizéből rakodnak le, az újabb koriak részben sós, részben édes vízből. Rétegei ezek: homok, agyag, mész, kavics, felső vagy kongeria-agyag (tályog), cerithium-mészkő, cerithium-konglomerat, lajta-mészkő, lajta-konglomerat, barnaszén-képletű agyag, homokkő.

A neogén-képlet tályag és anyag-rétegeit főképp a cserépedény és téglakészítésnél értékesítik, u. m. Csátószeg, Kozmás, Szentkirály, Zsögöd stb. helyeken.

b) *Az eocénál-képlet.* Ez Hauer szerint nagy kiterjedésben fordul elő a Székelyföldön. Rétegei közül legelterjedtebb a *homokkő*, konglomerát, márga, márgapala, nummulitmész; itt-ott váltakozó kavics-, homok-, agyagrétegek és édesvízi mész.

E képlet nagyjában a magas fekvésű jegőczős hegységek előhegyeit alkotja, mint párkányhegység, tehát a legtöbb helyen a neogén-rétegek fölött terül el.

A keleti határszéli hegységekben, mint *kárpáti ifjabb homokkő*, csaknem uralkodóvá válik. Gyergyó északkeleti oldalán kezdődik a nagyobb *eocénterület*, mely a *tölgyesi szoros*tól délre vonulva a keleti határláncolatban, a régibb kárpáti homokkőre támaszkodik. *Tölgyesnél* ezt teljesen el is borítja s Moldovába nyulik be. Csik-Szentmártonig a réteg elkeskenyedik, de azon alól ismét mind nagyobb terjedelmet vesz s lehuzódik a *bereczki havasokon át* délen egész *Bodzáig*, s a Feketeügytől nyugatra a *háromszéki* s az *Oltól* nyugatra a Baróth-Hermányi hegységeken végig, mely két utóbbi vonalnak mintegy központi legmagasabb kiemelkedése a Sepsi-Szentgyörgy és Kézdi-Vásárhely között fekvő (1191.<sup>636</sup> méter magas) *bodoki havas*.

A mi a képlet *közet*eit illeti, azok közül előfordul Csikmegyében: a *mészkő Borszék, Vasláb, Szentdomokos, Szentmihály környékén, a márga, homokkő, konglomerat, barnaszén.*

c) A harmadkori ifjabb (neogén) képlet leghatalmasabb alkotása a *kitörés féle* (vulkáni eruptio) *közetek*, melyek egyszersmind a korábbi időszakok vulkánikus képleteit is háttérbe szorítják. Itt tehát az erömütani képződés legerőteljesebb nyilvánulásával állunk szemben. E közetek a föld belsejéből tudultak ki s alkották a *bazalt* és *trachit-hegyeket* és hegységeket, melyek részben egykoruak (kitódulási), részben a tömött közetek töredékeiből alakult tuffok kíséretében jelentkeztek.

A *bazalt*, mely Erdélyben aránylag kevés helyen tudt fel hegyekké, a Székelyföldön kevésbé ismeretes. Ez azonban

nem azt teszi, hogy egyáltalán ne fordulna elő, mert hisz mint fennebb láttuk, épen magából a Hargitából és Gyergyóból is vannak *bazalt-darabok*, nemcsak a csiki, hanem a hécsi geológiai gyűjteményben is, csak hogy a bazalt fekvése, kiterjedése és képződésének meghatározása még behatóbb kutatásokra vár. Herbich szerint a bazalt *Tölgyes közül* a kristály palahegység egyes áttöréseiben jelentkezik, s maga az Olt is egy *bazalt-áram* által lávaszerűleg döntött völgyben vájta mai medrét; de valószínű, hogy a régibb bazaltképződmények után is történtek feltódulások s e miatt nem sikerül annak kitörési területét a Székelyföldön biztosan meghatározni. A *trachyt* nálunk nagy kiterjedésben jön elő.

*Hauer* és *Stache* a trachytnak négy főcsoportját különböztetik meg, u. m. a *fiatalabb kvarcstrachytok* (agolith), a *szürke*, vagy tulajdonképeni trachytok-, az *idősebb kvarcstrachytok* és a *zöldkőtrachytokat*.

A keleti trachyt-hegysor a borgói hegységgel kezdődik északon, folytatása dél felé a görgényi, illetőleg innen tovább a Hargita s annak nyujtványai délre és keletre. Csikmegye keleti és nyugati oldalán brecciak, konglomerátok és tufftömegek kísérik, melyek ugyanis Csik-Gyergyó térségein keresztül átvonulnak a keleti határlánczolatokra, annak eocén közeteihez tapadván.

A trachyt-tuffok közül a kitódulásiak mellett nagy mértékben jelennek meg a vízből lerakodott réteges tuffok (palák) is, de a Hargita két oldalán amaz elsők annyira uralkodók, hogy kis mellékhegyeket alkotva, a völgyből felemelkednek a fővonal oldalára s abba bemélyednek. Más helytt meg pl. Parajd és Gyergyó-Alfalu, a Bucsin és Hargita mindkét oldalán csaknem azok tetejéig emelkednek. Rendkívül nagy mértékben kifejlődtek még a gyergyói medencze északi részén Toplicza mellett. A fővonalat képező s abból kiágazó mellékképződmények a nyugati oldalon jóval jelentékenyebbek, mint a keletin.

Herbich szerint e trachyt-család közetei együtt mintegy 2800 □ kilometer kiterjedésben Európa legnagyobb trachyt-területét alkotják s e területből legnagyobb rész Csikmegye területére esik.

*Közetük. kvarc és szürke, vagy valódi trachyt.*

A közet vegyülékei szerint megemlítendő még a tulnyomóan *Saniolin*, és kisebb mértékben *Oligoklas* tartalmu *fehér és vörös trachyt* a *Büdös* és *Szt. Anna-tó* környékén; az *analesit-trachyt* a *Hargita-tetőn*, *timsós barlang* a torjai *Büdös* közelében.

A trachytot és trachyt-tuffokat nálunk nagy mértékben használják ut, hid és házépítésre s belőle malomköveket, kereszteteket, siremlékeket, lépcsőzeteket stb. vágnak.



A lerakodványi trachyt-tuffok (pallák) részben a vas-, ércz- és barnaszén kísérői, vagyis ezek egymás közelségében találhatnák.

Ide tartozik a Herech által meghatározott *tajtkő*, mint a kihülés productoma. Lelhelye a bükkszád-tusnádi ut mellett a Komlóárok torkolata, hól az gyakran nagyobb darabokban uszik a vízszínen. Előfordul a Délhegyben is.

A *harmadkori* neogén képlet nagyfontosságú osztályát képezi a *só*, mely a harmadkornak ép oly hatalmas alkotása a föld mélyén, mint a trachyt a földszínen. Csakhogy a sónak fontosabb szerep jutott, mint a trachytnak. Csikmegyében csak a Bálványos, a csobotfalvi Galambhalma havasokon található egy-egy sós forrás és egy sóskutról történik említés Lázárfalva határán a kozmási határ szomszédságában. Azonban e sóskut be van tömve.

*Másodkori képletek.* Ezekben, Csikmegye, valamint a Székelyföld, sőt egész Erdély is szegénynek mondható. Közülök nálunk legismeretesebb a *kréta* és *jura* (közép állati) képlet.

1. *A krétaképlet.* Ennek több osztálya közül az *idősb kárpáti homokkő*, melyet a legujabb nyomozások alapján soroztak a *krétaképlethez*, bir nagyobb mérvű területtel. Ez a csik-gyergyói keleti határláncolat magasait alkotja a *Tölgyes* és *Ojtoz* szorosok közt. Erdély összes 40 □ mfdet foglaló területéből legnagyobb rész esik Csikmegye említett területére. Főalkatrésze *homokkő*, gazdag csillámtartalommal s gyakran mészpáttal áttörve és márgapala. Helyenként neocom alréteggel. Többnyire világosszürke-ólom és barna színű.

2. *A juraképlet.* Ez a székelyföldön csaknem kizárólag *mészkö* alakjában jó elő és délen a Csukáshegy csoportban, az Olt sáncztól délkeletre van egy szép tömege. A h.-almási barlangtól északkelet irányban, a Hargitán innen Csik térségének mésztörmelékje után a Gyimesszoros mellett Csik-Szépviz, Szent-Mihálynál veszi kezdetét az innen Gyergyó keleti határhegységében északra huzódó hatalmas juravonal.<sup>1)</sup> Almásmezőig s Tölgyestől északra ismét tovább vonul. Gyergyóban először a jegőczős kőzeteket övezi, azután az eocén homokkő (fiatalabb kárpáti) területéből emelkedik ki.

3. *A triász-képlet.* E képletben nálunk egyedül a *serpentin* kőzet fordul elő többnyire sötét és zöld változatokban. A Nagyhamás hegységben Maskalát keleti lejtőjén. E szép kőzet diszkrétvekre igen alkalmas lenne. Ide jegyzem, hogy Csik-Szent-

<sup>1)</sup> A tósarki mészbarlang e képletnek egyik újabban felfedezett kitöm-  
bősülése.

király északi részén a Fökös nevű helyen egész krétarétegek vannak, melyeket lehetne ma is hasznosítani. Az itt ásott krétát még az ötvenes években a szentkirályi iskolákban használtuk.

*Elsőkori* (v. őslény nélkül való, primär) *képlet*: Mig a másodkori képletből aránylag kevés fordul náluunk elő, addig az *ősképlet* nemcsak mint a földkéreg legalsó rétege, (melynek vastagságát 30,000 méterre teszik) bir nagy kiterjedéssel, hanem egyszersmind Erdélyt környező hegységeink legmagasabb csúcsait is ennek közei alkotják.

E képletnek két főcsoportja van, az alsó: *ősgneisz*, a felső: *őspala*. Kristály közeinek székelyföldi kiterjedése szintén nem jelentéktelen. Az első ily nemű hegy a Hargitától keletre és Csik-Rákostól nyugatra emelkedik. Egy másik vonal a Mezőhavasból válik ki és tart egyenszén északra Oláh-Taploczának. Egy harmadik pl. a Nagy-Hagymás keleti oldalán. E három sziget áll a fővonal mellett.

A csik-gyergyói fővonal délkeletről északnyugatra vonul Csik-Szentmihálytól egész azon pontig, hol Bukovina, Moldva és Erdély érintkeznek. Legnagyobb szélességét Tölgyesnél éri el. Innen átsap moldvai területre. Legmagasabb kiemelkedése a Gyergyó-Szentmiklóstól északra fekvő *Piricske* hegyen 1562.344 méter. Erdélyi folytatása a radnai hegyekben van.

E képlet hegyeit keskeny, hosszú hegyélek, a völgy felé benyuló magas esésű szűk árkok és bő víztartalom jellemzik.

A mi völgyeink, térségeink jóval magasabban fekszenek a moldva-oláhországiaknál s talán épen ennek következtése, hogy határszéli hegyvonalainknak felénk fordult oldalai határozottan meredekebbek, mint az ellenkezők. E körülménynek gazdasági tekintetben reánk nézve kézzel fogható hátrányai vannak. Nagy esésű patakjaink záporok alkalmával s még maga a gyűlevész esőviz is, a hegyoldalak talaját állandóan veszélyeztetik és nagy mértékben rombolják. Legeltetés, földmivelés, faizás mind meg van nehezítve ez által.

A jégőzűs közetekből a következők fordulnak elő: a *sienyt* és *miascyt*, mely épület- és emlékkövek faragására igen alkalmas és szép közet *Ditró* és *Borszék* között nagy mennyiségben. A sienytet a Ditró melletti Nagyérpatak völgyének egy bányájában fejtig. A *Ditróit* Gyergyóban Ditró határán az Orotva völgyben, páratlanul szép közet, mely csiszolva egyike a legritkább szépségű műköveknek s monumentális építkezéseknél igen czélszerűen használható. Alkatrészei: durva és finom szemcsés kékes sodalith, Orthoklas-, Canerinit-, Elaolith- és Oligoklassak

stb. vegyülve, fehéres, szürke és vöröslósárgás, főszínekkel, miket más kristály-alkatrészek égszin és lazurkékévé változtatnak.

A *jegőczős palákból: agyagpala* és *agyagcsillámpala* Csik-Szentdomokos és Balán mellett, hol abban elég gazdag réz-ércztelep van művelés alatt, *szarutünlepara* Gyergyóban, a Nagy-Hagymás nyugati oldalán; *jegőczős mészkő* Csik-Szentdomokos, Tekerőpatak, Szárhegy és Borszék mellett, ezt közönségesen *szárhegyi márványnak* nevezik, színe hófehér, vállapjain vöröses, közben-közben szürkés csiszolt, kőzete kristályos szemcsés mészpáthalmaz, durva szemcséstől egészen czukorszerű finom szemcsésig, részint telepekben, részint zömökben kifejlődve. E mészkő vonulat közbe-közbe megszakításokkal 4 mfd hosszú. Faragványokra és diszitményekre kiválóan alkalmas. *Angit-porphir* a Nagy-Hagymás tövén. Az agyagcsillámpala területén, a borszéki Bükkhavasán figyelemre méltó a törzsökben kifejlődött *kvarcz*, mely üveggyártásra szolgáltat jó anyagot.

Az üveggyártáshoz megkívántató anyagokkal valóban leggazdagabb mennyiségben bővelkedik Borszék, hol az egész Csik-megyében legnagyobb üveggyár van. Erről jegyzi meg egy cseh üveggyáros, hogy a borszéki üveg az európaiilag híres csehországi üvegrészeknél nem alább való, sőt nagy része ennél jobb. (Lásd Benkő Székelyföld leírása 41. l.)

Csik-Szenttamásról hordották a legrégeből időtől fogva s hordják ma is szekereken a felcsikiak a kvarcot, vagy mint nálunk nevezik a békasót a Bükszád és Zalánon levő üvegcsűrök-höz. Egy szekér elvitt 10—12 régi mázsát és mázsáját 1 (Rf.) váltóforinton (40 kr) fizették. Ilyen forma áron fizetik ma is.

A Balási Lajos ur tulajdonát képező kászonjakabfalvi üveggyárhoz, hol a kászonjakabfalvi savanyuvizek szállításához szükséges üvegeket készítenek, az üvegekészítéshez megkívántató kvarcz-anyagot a kászoni területről állítják elé.

*Ércztelepek.* A kristálykőzetű hegyekben ezüsttartalmu ólomércztelepek, réz-, ércz- és vaskőtelepek szoktak helyet foglalni s előjön az arany is. A balánybányai kitérő *rézércz*, Herbich és Cotta szerint Bukovinában a Poschoritta réztelepben leli folytatását.

Csikmegye északi részében Borszéktől a tölgyesi szoros felé vezető utvonalon fekvő *Holló* nevű helység határán — mint Kozma Ferencz is megjegyzi — egy belföldiekből való társaság a *galenitből* a hetvenes években olmos s mellékesen *ezüstöt* kezdett olvasztani. Az ezüst — jegyzi meg ő — még csak 15—20%-ot ad,

Az ólom és esetleg ezüst bányászat — írja továbbá —

egy oly jelentőségteljes tény a Székelyföldön, melynek fontosságát még egyelőre mérlegelni se tudjuk. Csak okos és óvatos vezetés legyen a vállalatban. Nehogy a részvényesek vagy munkavezetők igen hirtelen akarjanak meggazdagodni, mert az rendszeresen bukásra vezet. A beruházás tartson lépést az elért eredménnyel, a mely ha egyszer elég biztosnak mutatkozott, akkor aztán tőke is legyen a befektetésre. De mind ebben a legnagyobb tervszerűség! nehogy itt is az bizonyuljon be, hogy a magyarban hiányzik a vállalatok iránt a helyes gyakorlati érzék. De hogy vajjon valódi arany- és ezüsttelepeket székelyföldi hegyeink rejtenek-e magukban: erre még biztos feleletet maig adni nem tudunk.

A nevezett társaság Hollón aranyra is kutatott. Hogy jó reményei teljesültek-e, arra ma utólag megjegyezhetjük, hogy tudtom szerint, nem teljesültek. Különben — írja tovább Kozina — hogy a pyritben ők az arany jelenlétét gondolják, abban Molnár Károly székelyudvarhelyi reáliskolai tanár annak nyomát sem találta.

*Vasérczben* a Székelyföld általában gazdagnak mondható. A Hargita nyujtványaiban csaknem minden irányban található. (Lásd alább a bányáknál.) Hogy egyes társaságok az itt tett kísérletek után részint megbuktak, részint elállottak a megkezdett munka tovább folytatásától, annak oka többnyire ama társulatok szervei gyarlóságára mutat. De azért hisszük, hogy e drága kincsek nem fognak a föld gyomrában felhasználatlanul maradni.

A Csik-Szentkirály község határán e Szentimrével határos délnyugati részen az ugynevezett *vörösföldön* található vörösföldet sem jutott még senkinek eszébe érvényesíteni. Néha-néha az életrevalóbb pásztorgyermekek szokták az általuk pásztorolt juhok és szarvasmarhák fejének megpirosítására felhasználni.

A *csatószegei régi*, de igen tartósnak és alkalmasnak bizonyult porcellángyártásra szintén már-már ki kezd menni teljesen divatból. Mi annyira kiczivilizálódtunk, hogy az erős és soká tartó s elég finom honi porcellán-gyártmány helyett a külföldi drága és törekeny gyártmányu porcellánt használjuk. Hogy is ne, hisz nekünk ebből is divatot kell üznünk és a mit itthon olcsón és szállítási díj nélkül megkapnánk, azért a külföldre megyünk és pénzünket, mint ha bizony oly nagy bőviben volna, a cseh és német stb atyafiaknak, küldjük el hazulról.

De a szentsimoni és csatószegei székely atyafiak szintén kevésbé tudják értékesíteni a mázas edények készítéséhez annyira szükséges máznak való földet is.

A kereskedelmi kormány újabb időben tanulmány tár-

gyává tette ipari célokra fölhasználható földeinket s az iparfejlesztő-bizottság közvetítésével reményünk lehet a vasut megnyilta után azoknak értékesítésére.

## Csikmegye ásványai az ásványok négy főosztálya szerint.

Csikmegye ásványvilága szintén felöleli és képviseli az ásványok négy főosztályát u. m. 1. a *földek és kövek*, 2. *fémek*, 3. a *sók*, 4. az *éghető ásványok* osztályait.

### I. osztály: a földek és kövek.

A földek és kövekhez tartozván mindazon ásványok, melyek vízben fel nem oldhatók, de erős tűzben felolvaszthatók, nálunk azok mind a négy faja, u. m. az *agyag*, *mész*, *kova* és *összetettföld* (zsirla) képviselve van.

#### 1. Az agyagföldek.

Az agyagféle ásványok közül ismeretesek: a) a *közönséges agyag*, mely homok, mész és vasrészeket tartalmaz; ebből égetik a téglát. Az agyag egyik faja az *agyagpala*, továbbá a *fazakas agyag*, *pipa agyag*, a *timföld*, mely más részekkel keverve jön elő a *tajték* (a Délhegyben), a *porcellánföld* és *mázföld* (Csatószezen).

#### 2. A mészkö vagy mészföldek.

Ezek főbb fajai a *közönséges mészkö*, melyből az égetett és oltott mész készül. A *márvány*, mely finomabb és keményebb mészkö, különféle színben fordul nálunk elő; ugyszintén a *közönséges kréta*, mely nem egyéb, mint levegőn elporló mészkö.

A *marga*, mely mészből s zsiros anyagból áll; a *büdöskő*, a *serpentinkő* vagy *kigyla* zöldes fekete pontokkal, és az állati és növényi kövületek számos alakjai mind előfordulnak.

#### 3. A kovaföldek.

A *kovafélék*hez tartoznak mindazon ásványok, melyekben a *tulnyomó rész kavicsföldből* áll. Ilyenek a *kvarcz*, a *tűzkő*, a *homok*, mely nem más, mint apró kovaföld. A kovaföldekhez tartoznak a *drágakövek* is, a melyekkel azonban nálunk alig találkozunk.

## II. Osztály a fémek.

A fémek a legsúlyosabbak lévén rendszeren más ásványokkal keverve fordulnak elő. A *fémek* vagy *érczek* felosztatnak *nemes* és *nemtelen érczekre*.

a) A *nemes érczek* : az *arany*, ezüst és éreny. Ezek közül a két első nálunk is előfordul.

b) A *nemtelen érczek* : a réz, a vas, az olom, az ón, a higany vagy kéneső, a kékeny, a keneny stb. Ezek előfordulnak tisztán, de főleg vegyülve más ásványokkal.

## III. osztály, a sók.

A sók a vízben könnyen feloldódnak s a nyelvhez érintve sajátságos izet éreztetnek.

A sók három rendre osztatnak, u. m. *savak*, *lugsók* és *középsók*.

### 1. A savak.

A savak a kék viola nedvet vörösre festik, s többnyire folyó állapotban találhatunk. A savak a természet három országa szerint háromfélék, u. m. *állati*, *növényi* és *ásványi* savak.

Állati savak : a *zsir-*, *hangya-* és *tejsav*.

Növényisavak : az *éczet*, *czukor*, *czitromsav* stb.

Ásványi savak : a *kén*, *salétrom*, *sósav* stb., melyek nálunk is mind előfordulnak és előállíthatók.

### 2. A higsók.

A lugsók ize égető csipős és ha savat öntünk rájuk, erősen pezsegnék. Lugsóknak azért nevezzük, mert egyik nemök a *hamuzsir* lugozás által nyeretik. A lugsók közül némelyek a *tűzet kiállják*, mások *elpárolognak* innen elnevezésük is.

A lugsók közül nevezetesebbek : a *sziksó*, a *borkő*, a *párolgó lugsó*, melyek nálunk is előállíthatók.

### 3. A középsók.

A középsók, a lugsók és savak vegyületéből származnak. Ilyenek : a *salétrom*, melyből a *lőport* és *választóvizet* készítik, a *szalamia*, a *timsó*, a *gáliczso*; van *zöld* vagy *vas*, *kék* vagy *réz* és *fehér* vagy *horgony gálicz* és a *konyhasó*, melyek nálunk is majd előfordulnak, majd előállíthatók.

## IV. osztály: Éghető ásványok.

Ezek, mint nevök mutatja, a tűzben elégnek és közülök némelyek salakot, hamut vagy folyadékot hagynak hátra.

Az égő ásványok közül nálunk is előfordulnak: a *kőszén*, a *turfa* vagy *gyeptőzeg*, a *kén*, a gyanták, illetőleg azok higabb neme, a kőolaj vagy petroleum stb.

Azonban a fennebb elsorolt ásványokon kívül az ásványvilágnak még igen sok neme és faja lehet itt képviselve, melyeknek részletes feltüntetése egy külön szakmunka tárgyát képezné.

Ezek után azt kérdezhetnők, hát mindezek közgazdasági és kultúr fejlesztésére nézve történik-e valami országosan? Igen, *Gorove István*, földmivelés-, ipar- és kereskedelmi m. kir. miniszter 1868. június 18-án megalakította a m. kir. földtani intézetet az osztrák, illetőleg angol mintára s azt az osztráktól teljesen függetlenítette. Csak néhány geologus kezdte meg a fárasztó munkát. Ma, 25 év után van 12,000 kötetnyi szakkönyvtára, 2398 lapnyi térképtára, muzeuma, összehasonlító gyűjteménye, chemiai és agrogeologiai laboratóriuma van. Költségvetése 1868—1870-ig 24.000 frt volt, ma 53.000 frt. 1887-ig bérházban volt, azután a földmivelésügyi miniszter palotájában van elhelyezve.

A személyzet 1869-ben 1 igazgatóból, 1 főgeologusból s 2 osztálygeologusból állott; most az igazgató-osztálytanácsoson kívül 2 főgeologus, 1 bányász és 1 agronom-főgeologus, 3 osztálygeologus, 3 segédgeologus, 1 vegyész, 2 hivatalost, 1 laborans és 3 szolgáló.

Az intézet ma a m. k. földmivelésügyi miniszteriumnak külön álló osztálya s *feladata*: „eredetileg a magyar korona országainak részletes földtani felvétele s e felvétel eredményeinek tudományos, a földmivelés, az ipar igényeinek megfelelő irodalmi ismertetése, a magyar államterület általános és részletes földtani térképének készítése és kiadása; az összegyűjtött kőzeteknek és palaeontologiai stb. anyagok muzealis kiállítása.“

Az intézet e feladatnak már eddig nagy részben megfelelt. Geologusai 1868—1892-ig felvettek 83.898·23 négyzet kilometer területet. A bánya-főgeologus 1883—1892-ig 271·02 négyzet és az agrogeologusok 1892-ben 262·41 négyzet kilométert a Dunántulon. Ezenkívül a Székelyföldön 12.372·69 négyzet kilométert vett fel átnézetesen. Ezek között van Kolozsvár, Toroczkó és Petrozsény vidékein kívül „*Gyergyó vidéke*“ barnaszén területéről felvett földtani térképével. (1''=4000<sup>o</sup>).

A fennebb elmondottak némi képet nyújtanak Csikmegye

geologiai állapotáról. A ki bővebb tájékozást kíván magának erre nézve szerezni, azt utalom az említett földtani intézet működésére, melynek egyik kiküldöttje, tudtom szerint, épen most dolgozik Csikmege felvételén.

Miután az említett m. kir. földtani intézet tanulmányozása és felvétele tárgyává tette a mezőgazdaságra annyira fontos agrogeologiai felvételeket, a vízi ügyet, a vasuti hálózatok geologiai profilozását, a magyar anyagokból álló *geologiai-technologiai gyűjtemények* összehordását, az építkezésekre alkalmas kőzetek mintakockázatainak kidőlgözását, miből már 800 minta van készen, továbbá az üveggyártásra alkalmas *homokok*, az agyagiparra érdekes agyagok, karlinok, Cement-márgák, a hasznosítható kavicsok, festékföldek, kőszenek, tözegek, grofinok stb. megvizsgálását és leírását, s miután megyénk mindezekkel gazdagon meg van áldva a jó Istentől: igazán e helyen is ajánljuk megyénket a m. kir. földtani intézet kiváló figyelmébe.

### **Csikmege bányái a multban és jelenben.**

Alig van e tejjel-mézzel folyónak nevezett magyar hazának egyetlen pontja, egyetlen vidéke, egyetlen megyéje, egyetlen területe, mely e keblében rejtőzködő rengeteg kincsekkel jobban felgazdagíthatná szegény, elhanyagolt, sok nyomor és nélkülözésekkel küzködő lakóit, mint Csikmege. Alig van kicsinyben gazdagabb terület, melynek ásványok és nemes érczekben gazdagabb telepei lennének, mint Csikmegeének. Derék székely őseink, kiket nem a véletlen, hanem bámulandó nemzetgazdasági érzékek és mély belátásuk vonzott és kötött e vadregényes és hegyes-völgyes vidékhez, már az első századokban, de főleg a nemzeti fejedelmek mozgalmas és élénk-tevékenységű korszakában felismerték e hegységekben rejtőzködő kincsök gazdagságát. „A csiki cinober, kéneső és vásbányák nagy mérvben műveltettek s azzal keletre nagy kereskedést űztek.“ (Orbán B. II. k. 5. l.) Ma e kereskedés csaknem teljesen szünetel. Hegyeink rengeteg gazdagsága ma még valóságos rejtett kincs. Az itt-ott mutatkozó arany és ezüsterek használatlanul hevernek. Az egész bányaművelet leginkább a rézaknázásra szoritkozik, mely Balánbányán űzetik. A gyergyói kéntelep, mely nem régi keletű, szintén szünetel. Nevezetes a nem régiben munkálatba vett szárhegyi márvány-faragás, mely, mint alább említve lesz, némi lendületnek kezd örvideni.

De a mennyiben e fűzetek szűk kerete megengedi, meg kell bár nagyjában ismerkednünk Csikmege ásványainak bányászati kihasználásával is.



Azonban a rendelkezésre álló adatok alapján e tekintetben főleg csak bányáinkra szoritkozhatunk. Lássuk tehát itt ezeket tekintettel a multra és jelenre.

### I. A csikszentdomokosi bányák. Balánbánya.

Csikmegye jelenleg is művelés alatt álló bányáinak legnevezetesebb bányája: *Balánbánya*. E bánya a szentdomokosi határ Balán nevű havasának nagyszerű Olt völgyületében, Szent-Domokostól mintegy másfél órányira fekszik. Ott van „Balánbánya — írja Orbán B. — füstölgő kohóival, a vidéket visszhangzó roppant zajával, ott vannak azok a barna olvaszák óriási fuvóikkal, lassu méltósággal mozgó nagy kerekeikkel, roppant sziklatörő kalapácsaikkal, hol az ember a teremtés műfolyamát utánozza, hol a teremtéskor elrejtett érczetet, a sziklába olvasztott kincseket a föld titkos kebelében felkutatja, hol a teremtés napjától megkeményedve álló sziklátat felolvasztja, összemorzsolja, hogy a teremtő keze által elrejtett érczetet kiereszokolva, olvasztás útján hasznosítsa.“ (Lásd 93. l.)

E rézbánya, melynek érczgazdagságára nézve nincs párja Európában, egyike nagyobbszerű bányáinknak. E bánya e század elején fedeztetett fel. Felfedezőjeül Opra Jánost állítják, ki e havaók közt pásztorkodva, a szikla élén fénycsapokat pillantott meg oly helyen, hová emberileg feljutni lehetetlen volt; de ő egy, a falmeredek szikla közelében lévő fát levágva, oda dönté s annak ágain felkapaszkodott egy másik, a szikla repedéséből kinőtt fenyőfáig, ezt újból levágva hasonlóan lajtorjául használta; de még így sem érhetett a fénycsapokhoz s már több fa nem volt; de ily közel jutva a célhoz, nem veszté el lélekéberségét s baltáját oly ügyesen hajította oda, hogy néhányat e fénycsapokból letört, felszedte azokat, s ezek nyomán fel lettek fedezve a balánbányai rézerek. Oprának a kormány, mely a felfedezést kezére kerité, s azt 5000 váltó forintért a Zakariás-családnak eladja, évdíjt rendelt jutalmul, de ezen rendeletet egy Bokor Mihályné nevű másik oláhnó ellopta nejétől s veje Burszán Tódor szedte ki néhány évig Oprá évdíját; midőn végre Oprának hosszas kérelmezései után felfedeztetett e család, Burszán elszökött; Opra kétszer ment fel Bécsbe 1835—36-ban könyörögni, mi kevés birtoka volt, azt is ez utazásokra elköltötte s még sem tudta elorzott évdíjának kiadását eszközölni s üregen a legnagyobb nyomorban halt meg.<sup>1)</sup>

<sup>1</sup> Lásd részletesebben Nemz. Társ. 19. sz. 1840. évi folyamában.

A bánya a Zakariások jó kezelése alatt annyira felkezdett virágozni, hogy évenként 8—10.000 frt jövedelmet hajtott.

Az abszolutisztikus korszakban azonban egy a brassói százból és külföldiekből alakult részvénytársulat a Zakariásoktól nem épen tisztességes módon és uton kerítette ezt kezére.

Ugyanis, midőn a részvénytársulat igen potom árt igérvén a bányáért, a Zakariás-testvérek semmiképen nem akarták azt eladni, cselhez folyamodott. A jól kiszámított csel pedig abban állott, hogy a részvényesek a Zakariások bányáján alul, annak szomszédságában nyitottak új bányát, hol nagyon kevés érc mutatkozott; az ujon nyitott bányát pedig nagy mérvben kezdték művelni, nemcsak idegen bányászokkal, hanem rendkívüli nagy munkabér ígéretével, a Zakariások bányászait és munkásait is odacsábították, mi által Zakariáséknál a munka felakadt, megállott s elvégre is arra kényszerültek, hogy bányájukat akarva, nem akarva eladják oly árban, a hogy a részvénytársulatnak kedve volt megvenni. Ugyanakkor e részvénytársulat vette kezére hazánkban csaknem minden bányáit, t. i.: a Füle, Szent-Keresztbánya, Rusbergen lévő bányákat.

A részvényesek az ily módon kézrekerített Balánbányát azóta elég nagyszerűen s roppant jövedelemmel kezelik, annyira, hogy évenként 3000 mázsa rózsaréz kerül ki innen, mely oly jó hirben áll, hogy a purával párhuzamosítják s 5—6 frttal mindig drágább a felső-magyarországi réznél (nagy része Bécsbe megy); különben Balánbánya ma már nem tartozik a brassói bányász- és kohászati részvény-egylet közös vagyonához, mert midőn 1859-ben a brassói társulat a rusbergivel összeolvadva Rusberget, Szent-Keresztbányát, Fülét közös kezelés alá vették, a sz.-domokosi igen jól jövedelmező bányát a circumspéctus brassóiak megtartották maguknak s azt „sz.-domokosi rézbánya-társulat“ név alatt önmaguk és önzsebükre kezelik.

„A társulat alakulásakor a haza magyarsága fel sem lévén szólítva, de különben is a forradalmat követett válságos időben, vagyoni zilált helyzetében részt nem vehete e társulatban, így aztán szépen kijátszatott s idegenek kezébe került, kik e haza kincsejn élődnek és azokból felgazdagodnak.“ (Lásd Orbán II. k. 94. l.)

A Balánbánya telepet mintegy 1000 lélektől lakott, nagyobb részt székely és elszékelyesedett magyarul beszélő idegen képezi. A szűk völgyületben messze elnyuló falucska fekvése a nagyszerű hávasok között leirhatlan szép regényes. Nevét a Balánhavastól kapta, melyben az érczerek roppant gazdagságban fordulnak elő.

Megható és elragadó csodaszerű képet nyújtanak a Nagy-Hagymás, Tarkó, Karmatuza, Egyeskö páratlanul szép havasok lábainál fekvő kohók és olvaszdák sötét füstös épületei és azok egymással ellentétet alkotó fehér ragyogó sziklái, melyeknek fekete tűzlyukaiban olvasztják ki e fénylő hegyek még ragyogóbb érzését. Bámulandó találkozását a tűz, víz, lég természeti elemeknek és az emberi erő nagyságának itt harmonikus egységben látjuk összeműködni.

Igen, ezek összeműködése morzsolja össze a természet rengeteg alkotmányait, melyeket a mindenség alkotója összerakott, hogy féltékenyen rejtegetett kincseit napvilágra hozza.

A Balánhavas oldalában vannak a tátongó bányautregek, a *Ferdinánd*, *Ferencz*, *János* (vagy vapa) bányák. E bányák sötét földalatti alagutat képeznek, hol a bányászok százai légtől és világosságtól minden perczen a halál veszedelmének kitéve végzik nehéz és kinos munkájukat. Ezekből aknázzák ki a rézérczet. Az itt előjövő 1—6 láb vastag rézércz-rétegek vas és rézkovandot tartalmaznak, az ólom, fénykő és delejvas-kőnek némi nyomaival. Az évi produkciót 6000 mázsára is lehetne felemelni.

Igen nevezetes jelenséget képez e bányáknál az azokból kifolyó *Cementviz*, „melynek az a bámulatos tulajdonsága van, hogy vasból rezet alkot és pedig azon egyszerű vegytani műfolyam útján, melyszerint ezen kénsavas rézoldvadékból álló érczes folyadék a behelyezett vasat rézzé változtatja át, még pedig azon ismét egyszerű vegytani alapon, hogy a kénsavany nagyobb rokonsággal lévén a vashoz, a rézzel való összeköttetés odahagyásával felolvasztja, magába veszi a vasat és helyette a vas eredeti alakjára véres rézatomokat rak le, mely által a folyadékba helyezett vas alakját utánzó rézzé változik.“ (Lásd Orbán 95. l.)

Azért e Cementvizet — mely elég nagy mennyiségben foly ki a bányákból — felfogják vállukban, melyekbe mindenféle vasdarabokat hánynak bele. Ezen és ily módon behányt vasdaraboknak átalakulását a bányászok nem is várják be, hanem a rájuk rakodott lágy réz részeket levakarják. A levakart részekből így nyert veresszinű lágy pép azután 80—90% rezet ad. Ezen kezelési mód, melyet cementaciának neveznek, igen könnyű és jutányos, mert a legnagyobb jövedelmet hozza, ugyanis: évenként 500 mázsa rezet ad, melynek kiállítása csak 18 frt költségbe kerül. A Cementvizről már csak figyelmeztetés végett is meg kell jegyeznünk, hogy ez a *Balánpatákat*, sőt még az Oltot is úgy megmérgezi, hogy nemcsak a halak megdöglenek, hanem jó darabig még az embereknek sem tanácsos inni vizéből.

Ugyanitt a Balánhavasnak Oltra néző keleti oldalában van a 400 öl mélységű *Szent Antal-bánya*. Innen mintegy kürtö-szerű nyilatlon lehet a tuloldali fennebb fekvő bányákba, onnan pedig ismét a Balánhavas tetejére feljutni.

Megemlítendő még itt az Oltvölgyben a Szent Antal-bányán fennebb lévő s körülbelül a 60-as évek elején épült *Hengerzűzmű* (Quetschwerk), egy 30 nyilu zuzda és vizkivonó (Extraction-Apparat) készüllet, melynek segélyével az érczet foncso-rozás (törés és mosás) által veszik ki és gyűjtik egybe. A hengerzűzmű háttérében emelkednek égfelé a Nagy-Hagymás gyűnyörű sziklái.

Ennyi itt az ezen század elején feltalált baláni rézvá-nyákról.

Nincsen adatunk rá, hogy ezelőtt, vagyis régebben Szent-Domokos rézerei ismeretesek voltak-e? De hogy ottan már a nemzeti fejedelmek alatt — mint fennebb is említők — műve-lés alatt állottak, bizonyosan tudjuk. Ezen vasbányák már ak-kor 100 mázsa vasat szolgáltatottak. 150 hámosos tartozott e bá-nyához, kik Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől szabadalmakat nyertek.

Említést tesz Benkő arról is, hogy 1802-ben egy felha-gyott Apafi nevű bányaüreget újból megnyitottak Benkő reziben, de annak ma nyoma sem látszik. Ez azonban annyit igazol, hogy itt már Apafi idejében voltak bányák.

Gróf Kemény József gyűjteménye közt lévő okmány bi-zonyítja, hogy 1691-ben a bányához tartozó ingatlan és ingó ja-vak az új provisor Sándor Jánosnak adatnak át. (Nemzet T. 1840. I. k. 202—232. l.) Azonban a sztdomokosi vasbányák 1702-ben már felváltak hagyva, csak a szomszéd faluk lakói szedték még az érczkövet, melynek mázsáját 2 garassal fizette a kincstár. (Ugyanott.)

Hogy a baláni hegyekben a Balán havasában, a mostani Balánbányákban hajdan kénésöt, cinobert, aranyat és rezet bá-nyásztak, kitetszik — mint ezt alább a madarasi kénéső bányák-nál is látni fogjuk, — némely udvarhelyi és csikszéki lakosok-nak az 1790/91-iki országgyűléshez beadott kérvényéből, mely-ben azt kéri, hogy az említett érczeket művelő bányászok, kik katonák, a fegyverviseléstől, kik provinciálisként, a közterhek viselésétől mentessenek fel, és hogy azon helyeken próbakohók-és próbamesterek állittassanak be, hogy az érczeket ne kelljen nagy költséggel Zalatnára szállítani. (L. idézett orsz.-gyűlési jegy-zetekben.)

Ezen rézbánya és kohóműről még fölemlítjük, hogy abban

a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1892-ről szóló jelentése szerint 68 férfi, 21 nő és 32 gyermek, összesen 121 munkás kap napi foglalkozást. Egy férfi átlagos napibére 60 kr, egy nőé 40 és egy gyermeké 30 kr.

A rézbányászat helyzete az utóbbi években folytonosan rosszabbodott, s már az 1893. évi viszony is az 1892. évihez képest rosszabb. A baláni rézbánya az 1892. évi kimutatás szerint 456.<sup>37</sup> métermázsa (100 klgr.) rezet termelt. A termelt réz súlyegységének középára a termelés helyén 1 q. réz 58 frt 90 kr. Az egész pénzértéke 29812 frt 9 kr. A réztermelés 1893-ban az előbbi évekhez képest az olvasztani való szén hiányán 132 métermázásával kevesebb. A réztermelés az előző évekhez képest tetemesen nagyobb költségekkel járt, mivel egyrészt a közeli nap-szám a Romániában utóbbi időkben létesített faüzemek miatt, a hová a munkásnép özönlik, meg. kétszereződött, másrészt pedig az erdők üzletszerűleg igen nagyrészt igénybe lévén véve, az üzemhez szükséges tüzelő-anyag nagyon megrágult. A kamara jelentése szerint a legfőbb baj az, hogy nincs vasut, mi miatt a kész termék elszállítása felette drágába kerül, annyira, hogy e mostoha viszonyokkal való meddő küzdelem miatt az üzem fenntarthatása kétséges. Oly célból tehát, hogy a külföldről behozott olcsó réztermékekkel versenyezessen a vállalat, mindenek fölött vasutra van szükség. De szükség volna a közeli vidéken kőszén-telepnek a felfedezésére és föltárására is. Kivitel a külföldre nem volt, a termelt árut a vállalat Budapesten értékesítette. A tölgyesi (Borpaták) szénbánya nincs oly messze, hogy innen addig is, míg a munkába vett vasut kiépül, ne lehetne székezen Szt-Domokos-Balánra kőszén szállításni — jegyzi meg a jelentés.

Csik-szentdomokos-baláni magán-társaság vagyonai állása 1891. év végén volt 20049 frt 39 kr. Az 1892. évi bevételek valának: a tőkék kamatai és jövedelmei 974 frt 84 kr, a munkások járulékai: 1839 frt 17 kr, egyéb bevétel 5 kr, összesen 2815 frt 6 kr.

Az 1892. évi kiadások voltak: munkások nyugdíjába 1567 frt 42 kr, végkielégítés özvegyeknek 638 frt 78 kr, árváknak 12 frt 60 kr; kórpénzek, gyógykezelési és temetkezési költségekbe 297 frt 3 kr, egyházi és iskolai kiadásokba 350 frt 73 kr, kezelési költségekbe 102 frt, egyéb kiadások 3298 frt 3 kr, átmeneti kiadások 310 frt, összesen 6576 frt 59 kr. Vagyonai állapot 1892. év végén 16286 frt 86 kr o. é.

A bányát az 1893. szeptember havi jelentés szerint 10 évre a bányatulajdonosoktól odaváló kereskedő Gál Nándor vette

volt bérbe, s így személyéhez, mint a következő 10 év alatt leendett bányagondnokhoz azon reményt fűzték, hogy azon számos panasz, mely a munkások részéről az eddigi vezetők ellen felmerült, jövőre nézve megfog szünni. Azonban — talán épen a fennebb érintett, közbejött okok miatt is — Gál Nándor a bérlettel felmondott, s tudunk szerint jelenleg e bánya ügye stagnál.

A Szent-Domokoshoz tartozó baláni bányákon kívül még a gazdag rézerekkel bíró hegyek és helyek között említik: 1. A Várbükkét, melynek déli oldalán a Balánéhoz hasonló finom, de lefelé járó rézér mutatkozik.

Néhány sztdomokosi ember megkísérelte művelését, de a szükséges költségek hiányában abban hagyták.

2. Gazdag rézerek vannak továbbá a Tarkó északkelet felől fekvő végében is. De mindezeknek teljes kihasználása ma már a baláni bányászatra vár, mely annak legközelebbi szomszédságában van.

3. Ugyan a szentdomokosi határon kisebb-nagyobb darabokban fordul elő alabástromhoz hasonló, kemény és faragásra alkalmas kő is, melyből a negyvenes években kísérleteket tettek Brassóban, hogy művészileg felhasználják.

Ezen kőzetből a 80-as évek vége felé épült Csikmegye székháza lépcsőzetére használtak fel jókora mennyiséget.

## II. A czibrefalvi vasbánya.

Csik-Szentkirálytól keletre fekvő völgyületben a tatárok által 1694-ben elpusztított *Czibrefalvának* volt hajdan nevezetes vasbányája, mely még e század elején fennállott és műveltetett. Ma azonban mind az elpusztult falu, mind a vasbánya helyén kaszáló helyek vannak. Mikor keletkezett, ki alapította, szintén nem lehet tudni, noha e bányák keletkezési ideje általában a nemzeti fejedelmek korára esik.

## III. A csicsói érczek.

A csicsói Hargita aljában a Tolvajospatak nyugati ágában arany, ezüst, ón és cinober vegyületű szürke-fehéres kövek és porok találtaknak. A mint Benkő megjegyzi, csicsói Silló János 1846-ban ezen helyről s annak különböző pöntjairól összegyűjtött ama kövek- és porokból, s vitt Zalatnára próba gyanánt több nevezetes darabot. A zalatnai bányászati hivatal a bemutatott darabokat jóknak találta és szabadalmat is adott Sillónak társaival együtt a további kutatásokra. Silló egy ott régebben

már kísérleteket tett kolozsvári ötvös által megkezdett nyomon csakugyan egy öl magassagu, másfél öl szélességű és hét öl hosszúsagu üreget felhányt társaival, de a kívánt költség hiányában abbanhagyták. Azóta újabb kutatója és művelője nem találtatott, mint igen sok más helynek és ércznek vármegyénk területén.

#### IV. A vacsárcsi vaskövek.

Vacsárcsi község határának nyugati részében a Kődön találtatnak itt-ott vasat tartalmazó kövek, melyeket sokszor szántás közben az eke forgat fel. Azonban e köveknek oly nagy mennyiségére még nem akadtak, s talán senki sem is kutatótt utánuk, — hogy azokat értékesíteni lehetett volna. — A fejedelmek korában az ezen vidéken talált vaskövet mind a madarasi vashámorhoz szállították értékesítés végett. — Ha székely őseinknek hasonlóan, — mint ma nekünk, az ők méltó unokáinknak nem is volt kellő érzékök a vidék e kincseinek értékesítése iránt, de az idegenek iparkodtak kihasználni, s ezáltal őseink is némi csekély részben, legalább munkájuk után fedezték napi- és életszükségleteiket.

#### V. A madarasi vasbányák.

Csiknak régi bányái között legnevezetesebbek a madarasi vasbányák.

Madaras lakói, mint bányászok, már Zsigmond királytól szabadalmakat nyertek. Kitűnik ez Kállaynak a „Ns. székely nemzet eredete“ cz. munkájából (Lásd a 126.lapon.). Az 1712-iki feleltetésben azt mondja egy 70 éves tanu, előbb a bánya számvevő tisztje, hogy ő Zsigmond királynak ezen szabadalom-levelét még látta, az Biró Sámuel udvari referendáriusnál volt előbb, később bányafőorvos és felügyelő Kölcsey Sámuelnél; ma nyomtalanul eltűnt. E feleltetést közli Benkő József Spec. Tranban. A madarasiak ezen szabadalmaiknak élvezetében voltak a nemzeti fejedelmek alatt is, midőn adómentesekké tétettek és a bányászati törvényszék hatósága alá rendeltettek. De nemcsak Madaras lakói, hanem más falukból is voltak számosan, kik mint hámorhoz tartozó bányászok a rovatatok alól kivétettek. Kitétszik ez az 1567-ik évi regestrumból, hol Madaras csak azért szerepel 30 kapuval, mert a többi, mint bányász, rovatatmentes volt, s e mellett Csik más falvaiból is 12 kapu van felmentve, azon utánjegyzéssel, hogy kőmetszők és bányászok.

Madaras mint kiváltságos bányász község az 1585-iki ország-

gyűlésre saját követeket küld.<sup>1)</sup> E bányát Báthory Gábor, Bethlen Gábornak, az akkori csiki főkapitánynak adományozta.<sup>2)</sup> A már említett 70 éves tanu, a bányáknak volt ratianistája a többek között azt vallja, hogy II. Rákóczy György, Barcsay Ákosnak conferálta a madarasi bányákat. Ez pedig fejedelemsége korában Petky Istvánnak adományozta, ki az Ali pasa járásáig birta, ekkor 1661-ben Apaffi fejedelemre szállott. Valószínűleg Petky Istvánnak, — ki Apaffi ellen Csikot felköltötte volt — nótájával.<sup>3)</sup> — Apaffi 1662. febr. 23-án Nagy-Sinken kiadott adománylevelével a dánfalvi portiót, a madarasi vashámort, ottanlévő 20 jobbágyával szentgyörgyi Daczó Jánosnak inscribálja 1000 tallérért<sup>4)</sup> és azokba, s más *Szent-Tamáson, Jenőfalván, Karczfalván* és *Rákoson* lévő részjárságokba, — melyek mind a madarasi-hámorhoz tartoztak, — introdukáltatik is.<sup>5)</sup>

Apaffi halála után Bánffy György, mint a fiscalitások haszonbérloje kezelte. A XVIII. század elején br. Bornemisza János kezén van, ki Csató Zsigmondnak adja át. 1732-ben megszűnt a vasművelés Madarason, s Mária Terézia 1753-ban a madarasi bányahelyeket, melyeket előbb delnei Csató Zsigmond birt, özvegyének Gáborffi Annának és utódainak 521 frtért inscribálja, de oly feltétel alatt, hogy se neki, se maradékainak — az inscriptionalis összeg elvesztésének terhe alatt, — vasat műveltetni ne szabadjon.<sup>6)</sup> Ugyanezeket leírja Benkő József (*Spetiolis Transil.* 393., 394. és 395. lapjain) u. m. Madaras a fennebbi században nevezetes volt vashámoráról, melyet Gábor fejedelemtől biratottnak, attól Bethlen Gábornak ajándékozottatottnak emlékbén hagyta br. Mikó Ferencz kézirati történézetében. Az 1712-ik évben készült feleltetésben egy 70 éves egyén, ki ezen vashányánál annakelőtte számvevői tisztséget viselt, tanusítja, hogy továbbá birtokosai voltak Rákóczy György, Barcsay Ákos fejedelmek, ki ajándékozta Petky Istvánnak, kiről Apaffi fejedelemre és annakutána Leopold császárra szállott, s kinek engedelmeből kormányzó gróf Bánffy György, mint a királyi javoknak gróf Apor István és Nagy Pál társaival haszonbérloje tartotta; ugyanazon tanu vallja, hogy ő olvasta azon vashányának különféle

1) Lásd Benkő József „De Comitibus Tran.“ cz. munkáját 66. lapon.

2) Lásd Mikó Ferencz tört. „A magyar tört. emlékek“ VII. k. 181. l.

3) Lásd Com. Const. III. rész 8. T. 1. Art.

4) Lásd Kemény József gyűjt. L. I. Reg. Apaf. p. 345. Erd. muzeum levéltárában.

5) Lásd Kemény J. kijegyzését a fiscalis levéltárában 376.

6) Lásd Kemény József. gyűjt. Genealogus fam. Gaborffiana rovatában. Az Erd. Muzeum levéltárában és Orbán D. II. köt. 85. l.



szabadalmait Zsigmond Magyarország királya idejéből, melyek Biró Sámuel urnál, ki udvari előterjesztő volt előbb, azután kormányzéki titoknok, végre tanácsos — léteznének. Ezen vashámorhoz jelen örökség is tartozott, melyet e jelen század elején kászoni báró Bornemisza Csik-, Gyergyó- és Kászon székek főbirája, annakutána udvari korlátnok a felséges fejedelemtől nyert meg, kiről szállott Csató Zsigmond udvari Referandarius és tanácsnokra, ennek özvegyétől ment nagy-ajtai mlgs. idősb. Cserey Farkas urra, viszont udvari tanácsosra és Referendariusra. Voltak hajdan e vashányánál önként szolgáló szabad székelyek is, kiket törvénybe hívni, vagy perbe idézni nem egyehűtt, mint a vashánya ítélőszéke, s azoknak tiszteli előtt lehetett, bizonyítja ezt ezen vashányának jegyzőkönyve, mely 1775-ben magánkéznél megtalálhatván, jegyző Kovács urtól a szék közlevéltárába tétetett.

Idézett szakasz következőleg szól

„Csikszéknek volt ilyen megbántódása, hogy a *Csiki Hámoron*, Harminczadokon és Örökön lévő gondviselők nem akarnának a Vitézlő rendnek törvényt szolgáltatni; azért mostantól fogva (1655) jövőre, ha kiknek nemes, lófő és drabontok közül lenne örökség dolgából törvények, tehát az ottvaló gondviselők tartozzanak a Vice-Tiszteket és Assessorokat a törvénytételre behivatni és ha azok oly törvényt tennének, hogy valamelyik félnek nem tetszenék, *felebbezés* útján küldessék át a Főtisztek elébe a derék székre.“ (Comp. Const. III. r. 8. ez. 1. art. 48. lap. 1655—60. és I. r. 3. cz.)

A vashányáknál lévő munkásoknak szabad fájok is volt. Mi kitűnik ezen ártikulusból: Csikban annakelőtte a Hámorhoz szabadson fát vágathattak; azért ennekutánna is azon szabadságok tartassanak meg, mint ennekelőtte, ugy ezután is szokott fizetésök megjárván. (Ugyanott 3. árt. 1655. évből.)

Ezekből az is látszik, hogy e bányák 1655 előtt már jó idővel fennállottak.

Hogy már 1732-ben csak helye maradt a vashámornak, bizonyítja az itt következő dánfalvi Székely László családi levelei közül eredetiéből szóról-szóra kiirt biztosítás: „Csik-Madarasi vashámor helyen bizonyos esztendőktől fogva lévén árendában Tekt. Ferenczi Ferencz uramnál, melyet is anno presenti ezen jelen 1732. évben elakarván foglalni a fiscus Csató Zsigmond és N. Csikszéki két beltelkes nemes emberek által, kénytelenített repellálni Ferenczi Ferencz uram eő kglme, mely

repulzió ha nem stalna coram J. Gubernio, én tartozzam az onusát deponálni, nem eő klme. Cibinij 9/X-ber 1732.<sup>1)</sup>

Bánfi György m. p.,

Ennyit itt a madarasi régi vasbányákról az idézett adatok alapján.

A hámorok a Hargitától letörtető Madaras pataka mellett voltak és a helyet ma is *Fejedelem-kertjének* nevezik. Azért nevezik így, mert a fejedelmek birták e bányákat. Itt ma is sok vaskövet lehet látni. Az épületek romjai szintén még látszanak és felhívólag figyelmeztetik e nemzedéket arra, hogy itt hajdan is pezsgő munkás és nemzetgazdászati szempontból a mainál körültekintőbb és mélyrehatóbb irányu nemzeti élet volt. Ma, mint a tormába esett féreg a hálátlan és rosszul fizető és egyuttal agyonterhelt földmivelésből nem tudunk más irányban kibontakozni és jövedelmezőbb életforrás után látni.

#### VI. A madarasi kéneső bánya.

De Csik-Madarason 1600 elején s az azutáni években is, a vasbányákon felül, a község határának északi részén, a Hargitában, a *széles kut sarka* alatti helyen *kéneső bányászat* is folyt. E felhagyott bányákat ma is *Sárigék bányájának* nevezik.

Hogy a nemzeti fejedelmek alatt kénesőt nagyban állítottak elő, s hogy azzal Konstantinápolyban nagy kereskedést űztek magok a fejedelmek, azt Borsos Tamás krónikájából láthatjuk. Ezen kénesőnek tekintélyes része a csik-madarasi bányákból került ki, Hogy a Hargitában és a Balán havasában még a mult század végén is folyt a cinóber-, kéneső-, arany- és rézbányászat, kitetszik némely udvarhelyi és csikszéki lakónak az 1790—91-iki országgyűléshez beadott kérvényéből, melyben folyamodnak, hogy a Hargitán és Balán havasában (a mostani Balánbánya) kénesőt, cinóbert, aranyat és rezet mivelő bányászok, kik katonák, a fegyverviseléstől, kik provincialisták, a közterhek viselésétől felmentessenek és hogy azon helyeken próba-kohók állittatván, abba próba-mesterek helyeztessenek; hogy ne kelljen az érczet nagy költséggel Zalathnára szállítani stb. Az országgyűlés e kérvényt a systematika deputatióknak adta át.<sup>2)</sup> A systematikus deputatiónál systematikus feledékenységbement az ügy, s Csik egykor nagymérvű cinóber- és kénesőbányászata megbukott.<sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Olvasd Benkő K. Csik-, Gyergyó- és Kászon leírását 29—30.

<sup>2)</sup> Lásd országgyűlési jegyzőkönyv 372—373-ik lapjain.

<sup>3)</sup> Lásd Orbán Székf. II. k. 86. l.

Épen egy hosszú század merült azóta le e nemzet fölött az idők tengerébe, s habár a kultura terén, az anyagi erők és hatalom fejlesztésére majdnem minden rendelkezés alatt álló forrás és természeti kincsek felhasználtatni látszanak, s habár a pénzarisztokratia az ő meghízott pökhendiségében már nem tudja heverő millióit gyümölcsöztetni, maig és ma is még nem akad egyetlen jámbor vállalkozó, ki ha nemzeti szempontból nem is, de legalább egoizmusból, e bizonyára még ki nem fogyott és ki nem használt érczerek újból való megnyitására a szükséges lépéseket és áldozatot a nemzeti kultura továbbfejlesztésére, — melyből a jövőnek rengeteg sok tartatott fenn — megtegye és meghozza.

Madaras határán a Rákosról jövő *Szökő* nevű patakon alól farkasszürke színű por találtatik. Itt kucsuláti Boér Antal a 40-es években (1845—46-ban) ásatásokat eszközölt, de a szükséges költségek hiányában az ásatásokat abban hagyván, — célzt nem ért. — Azóta nem akadt szintén senki, a ki fáradságot vett volna magának, hogy újabb kutatásokat tegyen.

#### VII. A dánfalvi vasbánya.

Szintén nevezetes vasbányája volt Dánfalvának, nyugatra Gyergyó felől a *Bánya* nevű helyen; hol is a *Sásaszó* nevű helyen ámbár ma jó cserépedényeket készítenek, de találtak vaskövek is. — Itt is vashámor volt még Báthory Zsigmond alatt, kitől a dánfalviak és madarasiak 1591-ben ezen hámorok műveléséért és a dánfalvi Kovács-család Primipilaris-levelet kaptak, a mint ez a Csikmegye levéltárában meglevő hiteles másolatból kitünik. - - Hogy pedig a csik-dánfalvi vashámor még 1779-ben létezett és működött, kitünik az alábbi Becst. Bizonyítványból, melyet Benkő Károly Csik-, Gyergyó- és Kászon leírója a Dánfalván lakó Szöllösi vagy Weinczel Ferencznél lévő eredetiből szószerint irt ki, s mely így hangzik: „Mi Homoród-Szent-Mártoni Biró Gábor, Csik-Szent-Tamási Bőjthi Mihály mindketten Nemes Székelyek és Csik-Madarasi, mostan Dánfalván lakó Bőjthe Mihály Pplus (primipilus lófő); Adjuk emlékezetül mindenknek, a kiknek illik, mostaniaknak és jövendőbelieknek, e mi levelünknek rendében; hogy e jelenvaló ezerhétszáz hetven kilenczedik esztendőben, böjtelő havának huszonharmadik napján Csik dánfalvi nobilis Kovács János és fdő: P. Jankó Mátyás Csik Szent Domokosi plébános uraméknak kérésére elmentünk a Csik Dánfalvi határon *Gödör* nevezetű helyre, az holott is lévén eő kegyelmeknek egy vas verető hámorok, ugyan a Csik Dánfalvi Ferencz György és Márton Pplaris (primi-

pilaris) személyek szénafü helyen építve, annak épületeit és minden hozzátartozó eszközeit, megszemlélvén, vizsgálván, a mint csekélységünk engedte, megintézvén becsülettük a mint ide alább per specifica következik.“

„*Elsőbben is:* n. nyugatra van építve egy verető szin fenyőfa stempelyekre olyan fából szélkoszoruzva és szarvazva fenyőfa deszkával megfedve, mely ér f. h. 11 denár 14.

A megmondott szin alatt három darab nagy cserfa, melyek neveztetnek első és hátulsó csapó ágas f. h. 6.

Ugyanott a rimban<sup>1)</sup> f. h. 2.

Ugyanott a vezető nyele, a csapófa, két tokfa f. h. 2.

A vezető vizkerék tengelyestől f. h. 10.

Az ülő tőke f. h. 1.

Verető kémény f. h. 3.

Forrasztó kerék f. h. 4.

A silib lajjal együtt f. h. 8.

Ezen szin alatt lévő megkivántató apróságok f. h. 1.

*Másodszor:* A verető szinnek ellenében vagyon n. keletre ehez hasonló fujtató szin, mely is ér f. h. 11. denár 14.

Ennek kereke nem jó, azért nem becsülhetjük.

Ebben lévő kohó f. h. 10.

*Harmadszor:* A fujtató szin mellett vagyon n. keletre egy rostáló, mely ér f. h. 3. denár 60.

*Negyedszer:* Vagyon egy szinesűr ugyan n. keletre és egy istálló n. nyugatra, ezek f. h. 5.

*Ötödször:* A mi vas tanáltatott az említett hámoron, ugyanint: egy ülő, egy sarok hozzávalókkal, 7 karika, 6 csap, Czaglia, taraczk eresztő vasával, munkájával f. h. 40.

*Hatodszor:* Benn a faluban Csik-Dánfalvában a Titl. Kovács János uram házánál, a megirt hámorhoz tartozó portékák tanáltattak e szerint s becsültettek.

2 vágó fejsze f. h. 2. dén. 40.

Vaskanál dén. 50.

Kohó nyárs és 3 fogó f. h. 6.

4 fuvó f. h. 30.

Mely dolog és a megirt hámor hozzátartozandókkal megbecsülésének általunk lett, és végben ment rendi, hogy így találtatott és becsülettük, arról a mi igaz hitünk szerint teszünk bizonyosságot, ezen tulajdon kezünk írása és szokott pecsétünk alatt

<sup>1)</sup> Rim német szó, olvasztó vagy folyó pad, melyen a vas tisztája kifoly.

költ levelünknek általa. Datum Csik Dánfalva die 23-a februarij A. 1779.

Homoród Sz. Mártoni

Biró Gábor, m. p.

Ns. Személy.

Cs. Sz. Tamási

Bőjthi Mihály, m. p.

Ns. Személy.

Itt meg kell jegyeznünk azt is, hogy Karczfalva község határán itt még ma is találtnak vaskövek. A régi időben, vagyis a fejedelmek korában, midőn a dánfalvi vashámor létezett, a karczfalvi határon talált vasköveket összegyűjtötték és kiolvasztás végett a dánfalvi vashámorhoz szállították.<sup>1)</sup>

Igazán alig van Csikmegye területének egyetlen pontja, egyetlen községnek határa, melyen a geológiai tudomány, — eltekintve a különféle minőségű termő talajtól, valamely különlegességével nem találkoznék azon hatalmas ásványvilágnak, melyet a teremtő isteni Gondviselés az emberiség hatalma alá helyezett, hogy okszerűen felhasználva magán- és nagy nemzeti céljaira, s végül Isten dicsőségének és végtelen jóságának meghálálására alkalmazza és fordítsa.

#### VIII. Vashámor domb.

Volt még egy vashámor Taplocza és Szereda, illetőleg Várdotfalva határán a Nagyerdőn át Csik-Szeredától Oláhfalunak vezető országut mellett és az Olt hidjától jobbra kiemelkedő dombon az ugynevezett *Vashámor Dombon*, hol és melynek szomszédságában kiégett vassalakok és itt-ott vaskődarabok még ma is nagy mennyiségben láthatók. — De hogy e vashámort ki, mikor állította, s meddig szerepelt, szintén adatok hiányában bővebben nem tudjuk ismertetni és megismerni. E vashámorról Losteiner sem tesz említést.

#### IX. A szentkirályi bányák.

A nép ajkán élő hagyomány Csik-Szentkirály község délnyugati oldalán a ma ugynevezett *Csorba-kertje* nevű helyen vashámort említ, melynek helye az ott szétszórtan található vaskősalakok, czölöpök és épületromokról ma is látszik. — E vashámor zuzdája és kiolvasztó szerkezete úgy látszik az elég gazdag folyamu *Nagyos-patakára* volt alkalmazva és vizmü segítségével állították elő a vasat. E hámorhoz a vaskövet a szentkirályi és szentimrei határrészek már említett nyugati részeiből hordották össze. — Ki, és mikor állította be e vas-

<sup>1)</sup> Lásd Benkó K. Csik, Gyergyó, Kászon leírását 32—36. lapjain.

hámort, szintén nem lehet tudni. A néphagyomány erről is azt tartja, hogy a fejedelmek korában működött.

Csik-Szentkirály község határának nyugati részén a Veresbánya nevű helyről — ma bükkerdőség, — a hagyomány szintén azt tartja, hogy itt is aranybányászati kísérleteket tettek a régebbi időkben, s a rengeteg bükkös erdőség és kiemelkedő sziklás-hegység innen vette elnevezését is.

Megemlítendők még Csik-Szentkirály kőbányái, melyek közül a csihányosi, macskakői, faragói, piricske-háromkerti majd szürkés, majd vöröses márványszinbe átjátszó kövek emelkednek ki. Ezekből szép siremlékeket, kereszteteket, malomköveket, vályukat, lépcső- és alapköveket készítenek a szentkirályi kőfaragók. — Szépen néz ki a jól kidolgozott és csiszolva márványszint játszó „cserekő,” mely a szentkirályi és zsögödi Csere nevű helyeken otthonos.

#### X. A csik-szentimrei bányák.

Csik-Szentimre község határának nyugati részében a monda szerint, s a mint a mai elnevezése is igazolja, a Bányahegyben hajdan vashámor volt. E vashámornak nyomaira ma is rá lehet akadni a *Vermet* vagy *Verem* nevű helyen, hol nemcsak vaskövekre, hanem a vashánya megszűntével fennmaradt vaskősalakokra lehet találni.

Különben itt egyetemlegesen meg kell jegyeznünk, hogy Csik-Szentkirály, Szentimre, Szentsimon községek erdőségeinek nyugati, a régi elnevezésű Bardocz vidékével, ma Háromszék- és Udvarhelymegyék szomszédos részeiben mondhatni gazdag arany és ezüst erekre és erekkel vegyes kövekre lehet találni. Látszik ez abból is, hogy a szentkirályi erdő nyugati részéből a Bardoczszékbe átsiető Kormospatakában a fővényből rézport mosnak ki, melyben aranszemek is bőven láthatók. — Még a mai nemzedék ajkán is él a monda, hogy régebben e helyen több irányu és a fáradságot kifizető kísérletek tétettek. A jelen azonban érzéketlen a föld e drága rejtett kincsei iránt. — Azonban meg kell itt jegyeznünk, hogy Csikmegye bányáinak kiaknázására valahára a legujabb időben mégis történik valami. Ugyanis: a zalatnai bányakapitányság kutatási engedéllyel látta el Hajós József bányamérnököt és társait, s Csikmegyébe küldötte ki őket, hol az eddigi próbák után ítélve, gazdag arany- és ezüsttartalmu érczek vannak. Az új bányák kiaknázására részvénytársulat van alakulóban. (Lásd a M. A. 1891. évi octob. 24. 243—9790. sz.)

Ezen ujonnan felfedezett aranybánya tudtunk szerint a

csik-szentimrei erdőn már említett Bányapatak nevű helyen a hasonló nevű ásványos vizek és fürdőhelyiség közvetlen szomszédsága mellett van. 1892-ben az ásatások gondosan vezetettek, s bizonyos ünnepélyes színezetű megnyitás is történt a bányászat bevezetéséhez.

De most, előttünk ismeretlen okból, a munkálatban teljes nyugalom és szélcsend állott be. Meddig? Nem tudjuk.

Talán addig, míg Csikmegye is vasuti forgalom által a nagy világgal összeköttetvén, a mi hegyeink is a vállalkozó világ előtt hozzáférhetőbbekké lesznek. Mert hát, ha összes hegyeink mind termék arany-, ezüst- stb. drága érczekből állának, akkor se tudnók, mitévők legyünk velők, hogyan, miképpen hasznosítsuk, s szállítsuk tovább értékesítés végett. Idegenek, fájdalom! idegenek itt is nekünk, hogy kincseinket kiaknázva, elhordják tőlünk és mi sopánkodásunk, s napszámunk fejébe, ha erre valók is leszünk, kapjunk valamicskét azokért cserébe. Mert hát ember kell ám a gátra, mi pedig e gátra nem vagyunk valók.

A szentimrei bányavállalat „Bányapataki Istenáldás társulati bányamű“ néven a marosvásárhelyi kereskedelmi- és iparkamara 1893. évi jelentésében 2 férfimunkással van kimutatva.

## XI. A csik-szentsimoni aranybánya.

Csik-Szentsimonnak az ugynevezett *Aladár* nevű helyen aranybányája van, hol bizonyos mennyiségben ezüst is található. E bányát, a mint még ma élénk emlékezetben van és a mint Benkő Károly és Orbán Balázs is feljegyzik, csik-szentdomokosi postamester László János és társai 1851-ben nagy reményekre jogosító kilátással nyitották meg és sok ideig jó eredménnyel művelték. Most e bánya munkálatai is évek óta szünetelnek. Nem tudjuk az aranyerek-e, vagy a bányászathoz szükséges pénzforrások fogytak ki, vagy más egyéb állja útját annak, hogy az eredménnyel folytatott bányászatot beszüntették? Pedig miután a fennebb említett csik-szentimrei és csik-szentsimoni bányák egymástól nincsenek távol, a szentimrei bánya részvénytársaság egy felügyelet alatt miudkettőt könnyen kezeltethette volna.

A szentsimoni bányákat aszópataki bányáknak is nevezték arról, hogy az Aszópatak mellett voltak, hol most is sok vas-követ lehet látni. Némelyek másképen Bartis sarkán lévő bányáinaak is nevezik ezt.

## XII. A verebesi vasbánya.

Nevezetes vasbányája volt hajdan Verebes községnek is, melyről Kunics, Dacia Siculiájában (az 57. lapon) ezt írja: „Ferri fodinis inclarint.“ (Kitűnő vasbányával birt.) Ma e vasbányáknak semmi nyoma sincs. Csak a jámbor hagyomány őrzi azok emlékeit, figyelmeztetve a mindenkori székely nemzedékeket, hogy itt hajdan csak jobb és más élet volt.

## XIII. A tusnádi és lázárfalvi bányák.

1. Csik-Tusnád határának délnyugati részében a Holló- és Bányapatak mellett arany- és ezüst részeket tartalmazó köveket még ma is lehet találni. Hogy itt is hajdan bánya volt, azt igazolja az itteni pataknak *Bányapatakká* történt elnevezése. Igazolja a nép nyelvén ma is élő monda, mely szerint itt sok aranyat és ezüstöt ástak, de a bányaműveléshez elégséges költség és szakértő ember nem lévén, abban kellett hagyni a további munkát. De hogy kik, mikor ástak itt aranyat és ezüstöt, a népmondából sem lehet megállapítani. — Ki és mikor veszi fel ismét az abbanhagyott bányamunkát? Alig lehet gondolni.

Megemlítendő e helyen az is, hogy Tusnád községnek a két Haromkörén, a barlang nevű helyen, s a határ többi részein is igen jeles kőbányái vannak, melyekből, hosszúra hasítva, igen szép kapulábakat, sirkereszteket, s más épületeköveket faragtak a múlt években a szentkirályi kőfaragók és mások is.

2. A tusnádi bányákkal kapcsolatosan idejegyzem, hogy a lázárfalvi Kápolnamező nevű helyen, melyen elpusztult falu, vagy házhelyek romjai láthatók, s nevezetesen a Büdöspatak néven megkülönböztetett ponton összeomlott bányalyukak elmosódó romjai még felismerhetők. A hagyomány szerint itt *üveg-huta* és *büdöskő fűjtató* volt. Látszanak a kiszáradt gátak helyei, melyek az ott aláfutó Tusnád-patakon mintegy két ölnyi magasra lévén felemelve, arra mutatnak, hogy az üveg- és büdöskő futató vizerőre volt alkalmazva.

A régi házhelyek körül igen sok, régi, ezolós vastagságú cserépedény-törmelékekre is lehet találni. — A bányaromokról és az ott szétszórtan nagy mennyiségben található vassalakokról ítélve, az látszik, hogy ott két bánya, illetőleg egy üveg- és büdöskő futató és egy vasbánya volt.

Ezen bányák már 1700 előtt jóval megszűnhettek, mert sem az Apor András utódai (1702), sem az Apor Farkas utódai (1758) osztálylevele és jószág összeírásaiban nem említettnek. Itt malmokról van csak említés.



#### XIV. A csikszentgyörgy--bánkfalvi bányarek.

Csik-Szentgyörgy—Bánkfalva erdőségeinek északkeleti részeiben a visszakebelezett havasoknak Tölgyes- és Moldvára bejáró szorosánál *köszén, réz és vaserek* találtak, melyeknek művelésére azonban ez ideig még semmi figyelem nem fordított.

#### XV. A csik-menasági aranyerek.

Csik-Menaságon a határ nyugati oldalán az „*Aranysás*“ nevű pataknál, mitől e patak nevét is kölcsönözte, régebben, — mint az ma is a nép nyelvén él — aranyat ástak. E monda csak annyinak ad hangot, hogy gazdag mennyiségben találtak, de hogy mikor volt, ki által történt ezen ásás, hová szállították és hogyan értékesítették az itt ástott aranyat, még a monda sem érinti.

#### XVI. A gyergyó-szárhegyi márványbányák.

Gyergyó-Szárhegynek a *Szármány* nevű hegye délnyugati oldalán Ditró felől találtak fehér kövek egész nagy tömeg és gazdag rétegekben. Régebbi időben ezen köveknek csak palás porát szedték fel és vitték Görgénybe a porcellán készítésére; egy véka palás port 20 pengő krajczárért szállítottak és oda-szállítva vettek be a gyárhoz. Ma már nemcsak a palás port szállítják és érvényesítik, hanem a fehér követ is.

„A helyet pedig — írja Orbán B. — hol a templom fekszik, azért hívják *Bányának*, hogy ott régen márványt bányásztak, mert az egész Szármány köze tejjefér márványból áll, melynek felülete, mint a párosi márvány, hajnalpir színt ölt a lég érintésénél. 1868-ban a bécsi geológiai társulat egy kiküldöttje kutatásokat tett, hogy a felszínen csak rétegesen előforduló márvány mélyebben nem jön-e elő tömör alakulásban s néhány ölnyire beaknáván, mindenütt csak réteges kőzetre talált, de beljebb már oly széles vala a réteg, hogy csak fél négyszög-öles darabokat lehetett kimetszeni. Hihető azonban, hogy még beljebb menve tömör kőzetre is lehetne akadni; de ha nem, úgy is kisebb oszlopok, padozat-burkolat, asztalok s más apróbb művekhez használható lenne.“ E márványbánya azóta csakugyan munkálat alatt állott és a sejtett kőzet nagyobb tömörsége, úgy látszik meg is van. Ma már a szárhegyi márványból a leggyönyörűbb, kellő nagyságu és magasságu sirkereszteket s más sir-emlékeket és faragványokat lehetne készíteni, a mint azt a múlt években meg is kísérelték.

Az említett palás porról pedig ezeket írja: „A Szármány-

nak Güdüzpatakára hajló északi oldalán e kőzet porlékony alakban jön elő, melyet nagy mennyiségben szállítanak a görgényi porcellán gyárhoz. Miért ne lehetne itt porcellán és azzal kapcsolatban egy márvány fűrészelő gyárt állítani? mely a vállalkozót bizonyosan gazdagon jutalmazná meg; de nálunk ily kezdeményező, ily vállalkozó szellemű tőkepénzesek nincsenek, s a természet gazdag ajándéka használatlanul hever mindenhol.“ (Orbán B. II. 115. l.) A porcellán gyárból mai napig semmi sincs. A márvány-fűrészelés mint említők — némi lendületnek indult volt, de midőn szeretttük volna azt hinni, hogy ez még csak a kezdet egy szebb és nagy jövőhöz, akkor sajnosan kell látnunk, hogy bizony e hatalmas kőbányáknál is véső, kalapács stb. csendesen pihennek. No és mi az oka? I. N. J. idézett jelentésében ezeket írja: „A gy.-szárhegyi és tekerőpataki márványtelepek már országosan ismert és híressé vált anyaga ott hever kiaknázatlanul, mert a közlekedés nehéz viszonyai megközelíthetlenné teszik az azon árukat szükségű piacok számára. Említenem sem keli, hogy ezelőtt évekkel Saxlehner András nagy vállalkozó minő hévvel fogott a szárhegyi márvány kiaknázásához, de a vállalatot abba kellett hagynia, mert a szállítás költségeit — székéren — lehetetlen volt leküzdenie.“ (L. i. m. 83—84. l.) No hát így állunk e virághirre méltó kincsünkkel is.

### XVII. A gyergyó-csomafalvi aranyerek.

Csomafalvának Somlyó nevű hegye oldalán az *Aranyász* nevű patak ágai között tiszta termés aranyat lehet találni. Mi arra mutat, hogy itt a föld rétegei között aranyerek rejlenek. Történetek régebben kutatások, de részint a pénzhiány, részint talán a felületesen végzett kutatások miatt eredményre nem vezettek.

### XVIII. A gyergyó-remetei bánya.

Gy.-Remete községnek egyik utcáját, — annak emlékére, hogy ott hajdan bánya volt, ma is „Bánya-utczá“-nak hívják. A hagyomány nem említi, hogy miféle bánya volt.

Allati és növényi kővületek oly nagy mennyiségben, sehol sem találtak, mint itt.

Ugyancsak remetének határán, a Kereszthegy északi oldalán fehér porlókő és ugyanott sok csillámkő, ugynevezett macskaarany található.

E porlékony fehér kőzet porcellán gyártáshoz alkalmas anyagot szolgáltatna, de nem hasznosítják.

### XIX. A gyergyá-ditrói bányák.

Ditró község határának *Bánya* nevű hegye déli oldalán hajdan szintén érczetek ástak. Hogy itt hajdan bánya volt igazolja a hegynek a bányától kapott elnevezése. Itt a negyvenes években 1845—47. körül vashámort állított volt ditrói Fülöp András, de nem lévén hozzá kellő anyagi ereje, a vasmivelést abban kellett hagynia. Itt a vasköveken kívül még ezüstöt is lehetett találni.

A mint más helyt említettük a Ditróhoz is tartozó Borszéki forrásoktól északra fekvő hegy oldalában találtak a gazdag fák, levelek és gyökerek csodás kőületei, melyek nagyobbára mésztartalmuak. Ha volna ki, ezeket is szépen lehetne értékesíteni.

Ditró területén az Orotva pataka mellett ónnal vegyesen ezüst erek találhatók.

A ditroitról pedig már fennebb megemlékeztünk.

### XX. A borszéki köszénbánya.

Már több helyen említettük, hogy Isten Borszékét a természet minden kincseivel gazdagon megáldotta. Így a gazdag kincsek összehalmozódásában, -- hogy ebben se legyen hiány — Borszék igen értékes köszéntelevvel bir. Benkő, Orbán Balázs és mások is többször felsóhajtva leírásaikban rámutatnak a Borszék és vidékén lévő gazdag köszéntelevre. Egy-egy dilettáns kincskereső tett is már a régebbi időkben minden rendszer nélküli kísérleteket itt köszénre és egyéb ásványokra nézve, de ugyszólva eredménytelenül. E sorsban részesültek, — mint a legtöbb bányászati kísérlet megyénk területén — a borszéki köszéntelev is. De kezd az ideje eljönni annak, hogy, ha mi nem vagyunk arra valók, jönnek idegenek, s a mit a mi élehetlenségünk nem volt képes kihasználni, majd kihasználják, felkutatják, értékesítik azok, s legtöbb esetben a nélkül, hogy nekünk a sopánkodáson kívül valamely részünk lenne belőle.

Azonban -- jó órában legyen mondva — e köszénbányánál a haszon ez ideig még a mienk.

Nemrégiben hozta a „jó szerencse“ Borszékre a fiatal Hoffmann Géza bányamérnököt. Azóta a borszéki köszénbánya képe teljesen megváltozott. „A rendszertelen furkálás és turkálás helyett szakszerűen művelt tárnák és aknák nyitattak, a piszkos, rendetlen telep rendeztetett, tisztességes munkáslakásokat építettek és a hanyag, rakoncátlan munkások, — mint a zárt kutatómunkához fegyelmezetlen népség Borszék és vidékén

lézengtek — mintegy katonai fegyelem alatt, egyenruháikban már szóba sem kezdenek állani a borszéki üvegyár munkásaival.

E rendszeres kezelésnek indított borszéki kőszénbányatelep munkásai az említett bányamérnök vezetése mellett legújabbán egy új, 200 méter mély aknát nyitottak meg, melyet ünnepélyesen a bányászok védszentje, Szent Borbára napján, 1895. évi december hó 4-én szenteltek fel.

Ezzel remélhetőleg a borszéki kőszénbányára nézve egy új és jobb korszak kezdetét jelezhetjük. — Csak vasutat és piacot neki.

De halljuk Hoffmann Géza urat, a „Gyergyói Első Bányatársulat“ derék bányamérnökét, ki a gyergyó—borszéki bányászatról a következőket írja: „A borszéki bányászat célja: az üvegyári kemenczét tüzelő anyaggal ellátni hogy így a borszéki viz, forgalmában kiváló szerepet játszassék, mert nélküle, — lehet mondani, — a világ piaczára — ez áldott forrásokból, legalább addig, a mig fenyeveseink között csak szekérral lehet közlekedni, — vajmi kevés kerülne. A vasuttól oly távol fekszünk, hogy az üvegyártás házi készítése nélkülözhetlen kellék, s a tömeges, gyors és olcsó üvegyártásnál e szén ismét elkerülhetetlen, s ily módon a borszéki barna szénbányászat jelentősége az egész Gyergyóban elismert tény.“ — Ezek előrebocsátása után pedig Hoffmann ur ama vidék kőszén területére nézve ezeket írja: „Néhány szóval megemlékezem arról a szénterületről, a mely éppen az említett cél szolgálatában oly gazdagon terül Csikmegye legészakibb részének minden völgyében. A széntelep képződésre, korra nézve azonos a köpeczi szénnel,<sup>1)</sup> s valószínű, hogy valamikor egy összefüggő telepet képezett vele, s csak idővel ronsolta el az a hatalmas, vulkánikus kitérítés, mely ismét minden valószínűség szeriut okozója lett a borszéki vizeknek.

<sup>1)</sup> A köpeczi barnaszén terület szintén nagy kiterjedéssel bír. A bánya az „erdővidéki bányaegetlet“ vezetése alatt áll. Az egylet e bányáknál mind szegény székely munkáscsaládokat foglalkoztat, kik e kenyérkereset hiányában Oláhországba vándorolnának ki. E vállalat évenként 2000 kocsi rakomány barna szenet szállít a m. kir. államvasutak részére és tonnánként csak 2 frt 70 kr. s valamennyi hazui széntermékeknél olcsóbb árban hozván termeléseit forgalomba. Azonban a köpeczi barna szénbánya termékeit ezidőszertint a közeli gyárak fogyasztják nagyobb mértékben. Régebben sokat szállítottak innen Romániába, most — a felemelt vámok miatt — Romániába nem szállítanak. A nagyobb mérvben való termelést akadályozzák a magas vasuti yiteldijak. Az utóbbi évben a munkások száma megkétszereződött és a munkadíj — a viszonyokhoz képest — emeltetett.

Az ős csillámpatát, az ős mészközeteket áttörte a bazalt, s minden ily helyen megjelenni látjuk a borviz-forrásokat is. De e bazalt kitörés összetörte, szétszaggatta a hatalmas széntelepet, s ma már a nagy telepnek, — (mely e szerint vidékünk nagy részét egykor eoritotta) — csak foszlányai azon kisebb-nagyobb szénszigetek, a melyekben bányászatunk folyik és folyni fog a jövőben.

Gyergyóban három nagyobb széntelepet (szigetet) ismerünk.

A legkedvezőtlenebb településű a ditrói, az u. n. Sózában, a Közrez lábánál, a putnai ut mentén, — s meglehetősen széles, kiterjedt medenczében, csakhogy a vulkánikus erő, ugyszólván egy teljes koszoruban működött körülötte, s így a visszahagyott széntelepet is még jobban össze-vissza törte.

Ezt a telepet — írja Hoffmann ur — a mult év (1895) őszén vettem tanulmányozás- és kutatás alá. Két 50—50 méter hosszú tárnával behatoltam a földbe, s a széntelepet meglehetősen feltártam.

Azon időben, ha a gyergyói völgyet vasut járja be, reményem van az iránt, hogy a telepet is értékesíthetjük, lehet, hogy kapcsolatban a közvetlen szomszédságában előforduló gazdag vasércz-teleppel.

A leghasznosabb telepünk a borszéki, a mely az egyedüli, a mely üzemben van. A széntelep itt valamivel nyugodtabb, terjedelmesebb képződésű, sokszor 5 méter vastag. — Bár e tulajdonságos vastagságot nem nagyon szeretjük, mert ez tulajdonképpen nem egyéb, mint a rendszeren 1.5—2 méter vastag széntelepre torlódott egy másik széntábla, a melyet áthaladva, bányauzemünk a legnagyobb viszontagságnak néz elébe, — minthogy utána semmi szén sincsen.

Ezt a körülményt — írja Hoffmann ur — azért tartottam szükségesnek felemlíteni, minthogy ezt eddig nem ismerték fel a kellő módon.

Elsőbben Bajkó Mátyás ide hívott szakemberekkel és bányászokkal kezdette meg a barnaszén telepet mivelni az üveggyártáshoz tüzelőül. Sok szén nem kellett s minthogy a széleken, vagyis a kiturásban mindenütt 5 m. vastagságig kapták a telepet, a munka minden szakértelem s jövőre való tekintet nélkül ment.

A Bajkó Mátyás-féle bánya 1880-ban adományozva, tulajdonképen ezen időtől fogva kezdett műveltetni. „Szent János bánya“ néven.

„Szakszerűbben kezdette mivelni Kantner János bányamérnök, jelenleg kir. mérnök Selmeczen, a ki a mai Nehre-féle

kemenczét is építette az üveggyárban, a melyhez már 150—180 m. mázsa szén szükségeltetett naponta.“

A maros-vásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1892. évről szóló jelentésében a bánya termelés (III.) rovatában „Ditrói Sz. János bányatelep Bajkó Mátyás-féle bányamű“ czimen szólva róla, kimutatja, hogy e bánya az említett 1892. évben magántermés útján 36102. métermázsa (egy métermázsa 100 kigr.) barna kőszén termelt, mely pénzértékben 11794 frt 31 krt képviselt és 1·9 értéke 32 kr vala.

Ugyan irt bányamű azon évben 28 férfi munkásnak adott napi foglalkozást barna kőszén termeléssel és egy férfi munkásnak 1 frt átlagos napi bért fizetett. (L. az idézett évről szóló jelentést.)

„A bánya akkor (t. i. Kantner alatt) — írja Hoffmann — részvénytársasággá alakult „*Gyergyói Első Bánya-társulat*“ czimén és e társulat bérbe adta az egész bányabirtokot zárt kutatómányaival együtt a borszéki fürdőigazgatóságnak, mint egyik fő részvényesnek is.

A fürdő- és üzletigazgatóság használt annyi szenet a mennyire szüksége volt s fizetett évente 2000 frt haszonbért s kötelezve volt a bányát szakszerűen berendezni és művelni.

Ez azonban sehogy sem sikerült, mert a fürdő- és üzletkezelőség a bányával csak annyiban törődött, a mennyiben a szénre szüksége volt s mérnökének realisabb terveit nem engedte keresztül vinni. Megállottak ott, a hol ezen 5 m. vastag széntelep végződött. A mélységbe behatolni, a meddő palarétegen keresztül: pazarlásnak, hiában való tudatlanságnak tűnt volna fel, s dolgozgattak a széldken, addig a míg ez tartott. Időközben Kantner mérnök is állami szolgálatba lépett s a bányatelep már csaknem teljesen felmondotta a szakszerűtlen vezetés következtében.

1893-ban választottak meg — írja Hoffman ur — bányászati vezetőknek. Idejövet a bányászatnak már csak romjait találtam s így nem sok reményem volt az igazgatóságnak ama követelése teljesítése iránt, hogy legkésőbb egy hónap alatt kezdődjék a széntermelés az üveggyár részére.

Szerencsére a régi műveletben visszamaradt még annyi szén, a mennyi elegendő volt azon ideig, a míg a viszonyokat teljesen kiismerhettem. 1894-ben az eddigi Szent János bányaterülethez egy újabb telket kaptunk a kir. bányahatóságtól „*Szent István bánya*“ név alatt, a melylyel Csikmegyének egyik legnagyobb bányabirtokává lett a társulatunk. Ezen új telep kedvező fekvésével, jó minőségű szénével a bányászatnak egészen

más alapot adott. Különösen javult a helyzet az által, hogy a részvénytársaság belátva a kezelés impraktikus voltát, elhatározta, hogy a bányauzemet önmaga kezeli és a szenet árusítja. Ezen üdvös reform 1895. év július havában történt, s azóta bányászatunk lényegesen javult és fejlődésben van. Önálló munkakörrel, tisztán hivatásának élhet, minden szükséges eszköz rendelkezésünkre áll, hogy jövőnket is biztosíthassuk, s ha kell, idővel nagyobb kívánalmaknak is megfelelhessünk.

A borszéki bányauzemenél jelenleg 50 férfi dolgozik. A termelés most kezdődött, s mintegy 6000 métermázsára tehető havonként; mely jórészt a gyárnál értékesítetik.

Azonban van egy akna az u. n. „*Urmánczi akna*“ bányagazgatónkra elnevezve, — a mely a Szent István bányatelek hatalmas széntelepét tárja fel. A szállítás csebrekkel történik és minthogy feltárás alatt áll, jelenleg csak 200 q. szenet termel naponként. A többi munkahelyek mint kisegítők és előkészítők szerepelnek.“

Bányászatunknak jövője és pedig a székelyföldi vasut kiépítésével szép és nagy jövője van.

A bányatársulat főgondot fordít a jogositványok szerzésére és azért nagy érdeklődéssel viseltetünk — írja tovább Hoffmann ur — a harmadik és a legnagyobb és legszebb barna széntelep iránt, mely a *bélbori medenczében* fekszik. — E telepet a hetvenes években, — a mikorra az itteni bányászat keletkezése tehető, — Stuhn bécsi geológussal megvizsgáltatták, s ő páratlan jó minőségűnek találta. — Jelenleg parlagon hever, mint a bélbori szenek; változatos és gazdag ásványvizek, pedig Bélbor környékén még ércbányászat is alakulhatna. — Bizunk a jobb jövőben, hiszszük a kormány figyelme egyszer csak erre a vidékre is kiterjed s Bélbor kincsei is értékesíthetők lesznek. S ezért tartjuk lefoglalva a bélbori széntelepet.

Ezzel jórészt kimerítettem — írja tovább Hoffmann ur — bányászatunk ismertetését.

Primitív, eddig kevesek által ismert — és ha irhatom — senki által sem becsült üzem, s nem valami jelentékeny szerepet játszott eddig. — Most belátták szükségét és munkásai is rendesebbek, józanabbak lettek.

A bányászattal együtt jár a munkások nyugbére, biztosítása, mert a ki a föld alatt tölti idejét, bizony bizonytalan annak minden percze. S azért is a munkások nyugbérét, hogy létesíthessük, alakul e hónaptól, t. i. 1896. januártól kezdve a társaság és élmezési raktár. Az elsőt a társulat és munkások tartják fenn csekély befizetéssel, s idővel a munkások

nyugbérét és az özvegyek, árvák segélyezését ebből teljesítjük; a második az élelem megkönnyítésére szolgál, — mert nyereség nélkül, a beszerzési árakban kapják a legszükségesebb élelmi cikkeket. A munkaszak ideje: 12 óra és ez éjjel-nappal folyik.“

A Szent János bányatelepet — mint fennebb is említve lön — 1880-ban adományozták és a bányászat is ekkép ettől vette tulajdonkép kezdetét.

„Az összes bányabirtok: 180,465 négyzetméter. A zárt kutatómunkák száma: 70, körülbelül 39.000,000 négyzetméter területet fednek. A bányatársulatnak vannak munkáslakházai; minden munkás kap 2—2 szobát és kertet a megfelelő melléképületekkel; van bérelt erdőterülete. Egy munkás átlagos keresete: 30 frt havonta.“

Ennyit a borszéki barna kőszénbányák jelenlegi állapotáról, szolgáljon tudásul és figyelmeztetésül azoknak, a kik a népek jólétének emelésére első sorban hivatva és küldetve vannak.

### XXI. A bélbóri bányák.

Bélboron, mely Borszékától északra a Kelemen-havas alján fekszik és több szétszórt házból áll, hajdan. vasbányák voltak, de azok művelését már régebben felhagyták.

E bányák egyikéről, írja Orbán B., hogy a rusbergi bányatársulat 1837-ben itt gazdag érczetek találván, mivelni kezdette és a fekete csillámpalában oly gazdag ólom fémlet talált, hogy annak mázsája 45—60 font ólmot, 3—9 lat ezüstöt tartalmazott. (Lásd „Természettudományi cikkek“ Kolozsvári közl. 1857-iki évf.) Azonban a forradalom óta — mint Orbán B. megjegyzi, — felhagyták e bánya művelését.

Hogy a bélbóri barna kőszén-telep a csikmegyei eddig ismert kőszéntelepek között a legszebb és leggazdagabb, fennebb a borszéki kőszénbányánál Hoffmann Géza bányamérnök ur kutatásai nyomán már említettük. Az ottani kincsek a jövő számára lefogva, mint megszerzett jogositványok; kihasználásra várnak.

### XXII. A gyergyó—hollótelepi bánya.

Hajdan, a mint nyomaiból ma is jól látszik, Hollótelepnek, — mely a visszakebelezett havasokhoz tartozik, — egyik verőfényes oldalán, egy kősziklában 20-25 lépésnyire bányát kezdetek volt ásni, de ezt is. — talán pénz hiányában, — abbahagyták. — (Lásd Benkő K. Csik- Gyergyó és Kászón leírása 163 lap.)



**XXIII. A gyergyó-tölgyesi kőszénbánya.**

Gyergyó-Tölgyesnek nevezetes és gazdag erű kőszene van. (L. Benkő K. Csik, Gyergyó és Kászon leir. 143. l.)

Ugyan erről írja Orbán B. többször említett munkájában, hegy Pávai Vajna Elek Tölgyesen felül a Borpatak déli oldalán 1857-ben kőszéntelepet fedezett fel. Hogy pedig e kőszénnel — írja Orbán — minő kereskedést lehetne üzni, azt még 1857-ben tudós atyánkfia Vajna Elek felfejtette s kimutatta, hogy a Besztercsén a Dunáig s innen a tengerig mily könnyen és jutányos áron lehetne az ott termelt kőszén szállítását s az itteni kőszénbányászat mily óriási előnnyel és eredménnyel járna s daczára ennek, még eddig nem akadt vállalkozó, ki az itt heverő roppant kincset kiaknázni és hasznosítani igyekezett volna. (L. Orbán Székelyf. leir. 128. l.)

Csikmegye területén 1892. év végén 168 magán zárt kutatómunka állott fenn. A bányamérték magán ásványszénre 180,465 négyszög méter vala kimutatva. Tehát valami igen halvány mozgás a kőszén kutatása körül észlelhető, de az igazán alig mondható többnek a semminél. Ujabb lendület 1892. óta az, a mit fennebb a borszéki bányáról Hoffmann Géza ur buzgalkodása folytán feljegyezhetünk.

**XXIV. A Kis-Besztercze melletti vashámor.**

A visszakebelezett havasokhoz tartozó Kis-Besztercze vidékén tul és a szárhegyi *Mezővész* északi bütűje irányában oly nagy mennyiségű vaskő találtak, hogy a Segesváriak ott 1852. körül vashámort állítottak és jó erővel és móddal látván a dologhoz jó eredmény mutatkozott. (L. Benkő K. Csik, Gyergyó és Kászon leírását 163. l.) De nem tudhatni mi okból a Segesváriak is felhagytak az itteni vasbányászattal. Azóta nem akadt ujabb vállalkozó. A Kis-Besztercze, Bélbor, Tölgyes gazdag geológiai vidéket véve, az említettekén kívül és a gazdag kőszén fekvés mellett itt a roppant kiterjedésű csillámpala rétegekben, melyekről tudjuk, hogy az érczeknek kedvencz tanyája szokott lenni, oly érczdus erek rejtőzködnek, hogy csak ezen egyetlen része a megyének megérdemelné a nagyobb és szakszerűbb kutatásokat.

**XXV. A Szingyeroza, Hujánpatak, Tiszás és Bányapataki ezüst-, vas- és ólombányák.**

Orbán Balázs többször idézett munkájában ezen bányákról írva, azokat a következő megjegyzéssel kíséri:

„Tölgyes felső végénél a *Szingyeroza* nevű hegyoldal-

ban felhagyott ezüstbánya három türege tátong, fennebb a *Hujánpatakában*, *Tizsánál* és *Bányapataka* mellett 1848-ban felhagyott vas és ónbányák vannak. Ezeket, melyek gazdag ércz-tartalmuak, s melyeket a fenn említém rézbányákkal együtt csak pénzhiány miatt hagytak fel, újból mivelés alá lehetne venni s e gyönyörű, kies völgyeket a nagyban és czélszerűen üzött bányászat által kincses völgyekké lehetne átalakítani, s akkor terjedelmes szép helyein e havas vidéknek még öt ennyi népesség is letelepülhetne és megélhetne. Oly életre való eszmék ezek, melyeket a gondolkozóbb jövőnek a csángók visszatelepítési ügyére nézve felhasználnia kell. (II. köt. 132 lap.)

Valóban rettentő átka a mai nagyrahaladottsággal kérkedő kornak és modern magyar alkotmányos életünknek, a magyar állam és kormányának, hogy ennyi rengeteg kincse mellett, e vidéknek népét itt nyomorogni s még több e fajt a nagy némettestet szellemi anyagi és erkölcsi erejének kimondhatlan kárára kivándorolni s a nyomor megölő és elviselhetetlenné vált igája alatt elsatnyulni, elkallódni, testben és lélekben veszni hagyja és engedi. Dolgozni csak kell. De éhezve dolgozni és a sok dolgo után is éhezni, ez már nagy baj és kínos állapot.

A földmiveléssel, állattenyésztéssel kapcsolatosan, ezek mellett és ezeken kívül az ipar, kereskedelem és művészetnek anyagaival ily nagy választékban és összehalmozott bőségével a világnak melyik pontja rendelkezik? De íme a szegénység és tehetetlenség mint a jobb szegénységet szülő átok sulyosodik reánk. Mi nem tudunk magunkon segíteni, s mások, kiknek módjukban állana, nem segítenek rajtunk. Öntehetetlenségünk átka alatt nyomatva ezer megújuló és növekvő terü alatt nyögünk nemzedékről-nemzedékre a bizonytalan jövőig, míg e nemzet istene egy jó Nemtőt teremt nemzetgazdászati életünk egére.

Sőt, úgy látszik, rajtunk valóban átkosan teljesül azon emberi természetünkkel járó gyenge tulajdonság, hogy legkésőbbre látjuk azt meg, észleljük, vizsgáljuk és vesszük figyelembe, a mi hozzánk, legközvetlenebb közelben van. Innen van helyrajzi és földtani elzárkozottságunk mellett, mely azonban korántsem elháríthatlan és áttörhetlen akadály, hogy mi önmagunkat, vidékünket, ennek természeti kincseit, szépségeit, előnyeit nem ismerjük, hogy mi mindig és mindenben csak a külföld és külföldi után rajongunk, annak élünk, annak halunk, holott mi alkotjuk és itt van a külföld által nem sejtett világok csodás tündérekertje, sajátos és csábítóan érdekes életével és kincshalmazával. Igen, a szemrehányás annyival is inkább megilleti e nemzedéket, mert kutatva a multat, azt találjuk, legalább

a nemzeti fejedelmek korából, s az Attilától visszamaradt hunszékely őseink életéből és eljárásából, hogy ezek, midőn e helységek elfoglalták és művelni kezdték, legalább birtak némi sejtelemmel azon kincsekről, melyekről mi ma alig birunk.

Tehát mint fennebb egy helyen megjegyeztük, nem a véletlennek tulajdonítandó, hogy őseink ezen csak az ásványvilág változatos kincseiben oly gazdag kies vidéket elfoglalták, s századokon át életüket és vérüket áldozva érte, spártai hősiességgel védték meg minden időben, hanem gondviselés szerű tudattal, a messze jövő ezredeibe tekintő mély belátással, az egyszerű sejtelemnél csodásabb gondoskodással települtek ide és vonták meg itt magukat, hogyha majd ezredek multán a rengeteg erdőségek kipusztulnak, s e föld felszine kietlen pusztasággá, vagy kiaszott kopársággá és meddővé válnék is, — e föld és hegységek a keblökben rejlő kincsek sokaságával bőven lássák és halmozzák el e székely népet, mely utoljára is, — mert eljön azon idő, — rá fog utalva lenni azok kiaknázására és értékesítésére. — El fog jöni ez idő, melyben minden homokszemet, minden kőszén- és ércdarabot, minden csepp ásványos és savanyuvizet érték szerint fognak megbecsülni és forgalomba hozni.

A fentebbiek után Csikmegye bányágyének jelenlegi helyzetét a rendelkezésre álló adatok alapján még világosabban feltüntetendő alábbi táblázatokban adom a megye területén fennálló zárt kutatómunkákról, bányamértékről, bányatermelésről és a bányamunkások számáról szóló kimutatásokat, melyek igazán meggyőzhetnek arról, hogy gazdag, bányászatra váró anyagunk mellett e téren valóban parlagon hagyva állunk. De beszéljenek az adatok.

*1. A Csikmegye területén 1892. év végén fennállott zártkutatómunkák kimutatása.*

M e g y e	Zártkutatómunkák száma			Magán zárt kutatómunkák száma	Átlag esik egy zárt kutatóra zárt kutatómunka
	kincs-tári	magán	összesen		
Csikmegye	—	168	168	14	12

II. A Csikmege területén 1892. évben fennállott adományozott bánya- és külmértékek átmérete.

M e g y e	B á n y a m é r t é k								n é g g y s z ö s g m é t e r	A m a g á n b á n y a b i r t o - k o s o k s z á m a	Átlagként egy magánbirtokosra az adományozott területből esik m.?		
	Arany, ezüst és réz		Vasércz		Á s v á n y s z é n r e		Egyéb ásványokra					Összesen	
	kingcs-tári	magán	kingcs-tári	magán	kingcs-tári	magán	kingcs-tári	magán				kingcs-tári	magán
Csikmege	—	804492	—	—	—	180465	—	—	—	—	984957	3	328319

III. Bányatermelés Csikmegye területén 1892-ik évben.

M e g y e	Járás	A bánya vagy kohó megnevezése	T e r m e l é s			Pénzérték		Közép ára a súly egy- ségének a ter- melés helyén
			kincstári	magán	összesen	ft	kr	
Csikmegye	Pel- csiki	R é z Csik-Szentdomo- kos—baláni bánya és kohómű	—	456-37	456-37	29812	09	1 q. réz 58 ft 90 kr.
"	Gyergyó- szenkmiklósi	B a r n a s z é n Ditrói Szent János bánya-telek Bajkó Mátyás-féle bányamű	—	36102	36102	11794	31	1 q. ért. 32 kr.
		Összesen :		36558-37	36558-37	41606	40	

IV. A munkások száma a Csikmegye területén lévő bányá- és kohóműveknél 1892-ben.

Megye	Járás	A bányavállalatneve	Munkások				Átlagos napibér					
			Férfiak	nők	gyer- mek	össze- sen	Férfiak	nők	gyer- mek	frt	kr	
			s z á m a				frt	kr	frt	kr	frt	kr
Csikmegye	Csik-Szépviz és felcsiki	Csik-Szentdomo- kos—baláni réz- bánya- és kohómű	68	21	32	121	—	60	—	40	—	30
"	Kászón- alesiki	Bányapataki (Szt- Imre) Istenáldás társulati bányamű	2	—	—	2	1	—	—	—	—	—
"	Gyergyó- szentmiklósi	Ditrói Szt-János bányatelek Bajkó Mátyás-féle bá- nyamű	28	—	—	28	1	—	—	—	—	—
Összesen:			98	21	32	151	—	—	—	—	—	—

Mik lennének tehát, bányászatunk ily elhagyatott állapotában feladataink csikmegyei, vagy általánosan szólva hazai bányászatunk körül? Van tudomásunk róla, a bányászat ügyét is figyelemmel kísérvén, hogy a parlamentben, irodalomban, egyes politikusok és szakférfiak nem egyszer sürgették az újabb időben is a bányászat érdekeinek általános, gyors és szakszerű felkarolását. De — fájdalom — a gazdasági- és politikai belátás kiáltásai 25 éven keresztül elhangzottak a pusztában a nélkül, hogy a parlament, a közigazgatás, a társadalom hazánk e fontos nyerstermelő ágának kérdéseit megfelelő módon a gyakorlati megvalósítás terére vitte volna! *A kellő belátás nélküli indolencia tehát a gazdasági élet ezen mezején is egy negyedszázadot engedett ugyszólván tétlenül elröppeni az ország feje fölött.* A közöny és tájékozatlanság a gazdasági nagy létkérdések iránt itt is, — mint az agrár érdekek terén, — összetett kézzel bámult a levegőbe, s valamint a mezőgazdaság mezején, úgy a bányászat terén sem szervezkedett sem államilag, sem társadalmilag, úgy, hogy magában a volt földművelésipar- és kereskedelmi miniszteriumban, hová a bánya ügyosztály azelőtt tartozott, 23 éven át a bányászat behatőbb organizálása körül ugyszólvá semmisen történt. A már 20 év előtt kidolgozott új magyar bánya törvényjavaslat sem emelkedett még törvényerőre. A rapszódikus és tájékozatlan eljárás eredménye, hogy a bányaosztályt 1889. év folyamán a pénzügyminiszteriumba dobták át, hol mai napig is régi szervezetlenségében és tétlenségében folytatja kontemplatív életét. — Ezen irányzat mellett is a szén, vas és arany termelés általában emelkedett az utóbbi években, s egyes részvénytársaságok is szép osztalékot kaptak, de az országos bányászat, főleg a kisebb vállalkozók és bányamunkások érdekében vajmi kevés történt. Mi tehát a teendő? *Teremteni kell mindenekelőtt egy, az állami élet magasabb szempontjából kiinduló országos bányaügyi politikát, s ennek eszköze gyanánt sürgősen szervezni kell a központi és külső bányászati közigazgatást.*

A közigazgatásba és társadalmi akcióba be kell vonni mindazon szakőröket, melyek a bányászat érdekeinek előmozdítására bármily irányban alkalmasok. *Mindenekelőtt pedig szervezendő lenne a miniszterium bányaügyi osztálya. Ezt egy megfelelően képzett, odaadó és magasb gazdasági belátással és tapasztalattal bíró személyzettel kellene ellátni, s munkakörét az eddiginél jóval részletesebb alakban körülírni. Az állam feladatát képezhetné a bányászat terén valódi társadalmi mozgalmaknak is lökést adni, s a kis üzemet és bányamunkásokat*

a nagyipar elnyomó versenyével szemben megvédeni. Ezek sürgős megoldását a gazdasági- és társadalmi érdekek követelik, s az állam és társadalomnak együttes, önmaguk iránti kötelessége, hogy figyelmét és tevékenységét ez irányban nagyobb mérvben kiterjessze. — (Lásd ezeket bővebben „Hazánk“ 1894. évi 17. sz. „Feladatok a hazai bányászat körül.“)

## Csikmegye ásványos forrásai és fürdői.

Az emberiség sorsát bölcsen intéző Gondviselés Csikmegyének felszínét, úgy mint kebelét a természet adományainak bővséges gazdagságával áldotta meg. A mit e parányi és itt-ott égbé meredő, s néhol kopár, terméketlen sziklás föld a maga jósága szerint gazdagon nem nyujthat, azt a keblében rejlő, még kihasználatlan kincsek bővségével és felbuzogó ásványos forrásaival siet kárpótolni. Alig van a föld kerekiségének oly gazdag ásványos forrasu pontja, mint Csikmegye. Itt alig van „falu, melynek határán több jeles és — kipróbált — hatásu gyógyforrás ne buzogna föl.“ — Van „oly helység is, melynek területén édes vizet nem is lehet kapni,“ — a mint ezt a maga helyén is fogjuk jelezni. S e rengeteg nagy mennyiségű ásványos források közül ugyszólva kevés van forgalomban, mert a legnagyobb részt csak mint egyszerű ivóvizet használják; kevesebb használtatik gyógyfürdőtül a legkülönbélebb betegségekben és még kevesebb bor mellett, vagyis borral vegyítve, úgy, hogy a széthordásnál egy ideig tulajdonképen csak a *borszékit* vehettük számításba. A kászoni, répáti, fehérkői, hosszuaszói stbinek széthordása csak az újabb időben kezd a vidéken tul terjedni. Különbzen ezek forgalmát a maguk helyén látni fogjuk.

Nevezetesebbek a megye területén a következő ásványos források és fürdők :

### I. A csiksomlyói ásványos források és gyógyfürdők.

A csiksomlyói összes ásványos források között, mint legnevezetesebb, első helyen említendő a *somlyói kőküübéli* borviz, vagy egyszerűen *somlyói* (nagy) borviz, mely a Kis-Somlyó északnyugati aljában, a Somlyó néven nevezett Várdotfalva és Csobotfalva keleti oldali központjain fakad fel, s gazdag forrása és fellobogó vízbősége folytán „Lobogó“-nak is neveztetik. E jeles savanyuviz kimondhatlan áldás a csoportosult községekre, de főleg a csiksomlyói intézetek növendékeire és évenként többször, különösen pünkösdkor, Mária nevenapján, s más alkalmakkor nagy számban összeseregülő bucsujáró hivekre nézve,



kik egészséges, tiszta vizével jóleső kedvteléssel üzik el szomjuságukat. Vegyileg, tudtom szerint, e forrás nincs elemezve, de veres, borsáros, gazdag lerakódása után ítélve, nagyon vasas tartalmu. Isten e kézzelfogható adománya, a természet e kincse, melyet a csiki főmuzsák gyermekeinek különös kedvezményképpen nyújt oly pazar bőkezűséggel, egy csinos kőkütpüben van felfogva, melyet a csikszentkirályi kőfaragók egy darab kőből készitettek volt egy öl hosszú, vagy mély és egy fél öl átméretű nagyságban.) E kőkütpün a következő sokatmondó chronostichon olvasható :

Rég fa VaLék. DarVas VenánCz VaLtoztata kőVé,  
Már VIgan Lobogok, hogy kIKI VágygyaL Igyék!\*)

Kettős válujának elsőjén pedig, melyben a forrásnak a kőköpi oldalcsatornáján kicsorgó vize fel van fogva, ezen vers állott :

„Szomjas merits, vagy igyál, im jó és friss vagyok itt is.“

A második vagy alsó válasz ez :

„A barmok s madarak szomjukat üzik el itt.“\*)

Alá volt írva : Bodó Benjámín Sz.-Ferenczes.

Ugyan e gazdag viktartalommal bíró forrás vize csatornákön mintegy 20 méternyire le volt vezetve az uszodába, melynek ma nyoma sincs és a melyet 1860—62-ben ftdő Horváth Károly akkori nagyérdemű gymn. igazgató ur a gymn. növénydékek számára a roppant sok munka és fáradtsággal betöltött kenderáztató, bözhödt tavak helyében épittetett és csinos kerttel körítettett vala. Ezen uszoda, vagy *borviz-kertbe* járogattunk azon években vivni tanulni Adorján Imre tanár ur vezetése alatt, mig egyszer, mintha csak menykő csapott volna ránk, a tompa élű fakardok zaja és a „vi állás“-ra hívó vezényszó elnémulának. Miért? Adorján Imre tanár ur tudná megmondani.

Ugyan e gazdag vénáju ásványviz-forrás szomszédtságában délre szintén bő forrással buzog fel a Szentferenczrendiek kaszáló helyén az ugynevezett „*barátok fürdője*“, melyet az ősi Szentferenczrend tagjai állandóan jól bekerítve és jó karban

1) Ugy tudjuk, hogy e kőküpiüt csikszentkirályi Szabó Dávid csinálta, ki már rég elhalt.

2) A chronostichon betűi az 1939. évet adják, mikor Darvas V. akkori szentferenczrendi házfőnök a kőküpiüt és válukat csináltatta.

3) De hát mi mostohák által tarisnyázott szegény árva tanulók reggelin és négy órakor bicskahegyen belemártott száraz fekete cipónkat és kenyerünket hányszor ütöttük el e drága forrás vizével?

tartva használnak. Jelenleg a használati jog fenntartása mellett a fürdő át van adva egy somlyói intelligentiából alakult részvénytársaságnak, mely társaság által gondoztatik és tartatik fenn.

A kihülésből keletkező különféle bajokban a legrégebb időktől fogva sokan eredménnyel használták és használják. — Nagyon kéz alatt és könnyen hozzáférhetővé lévén, kár, hogy a kihüléses betegek nagyobb gond és szorgalommal nem használják fel.

Van továbbá Somlyó határán az előbbiektől délnyugati irányban a „Széked-kert“-ben egy ásványos forrás, mely rosszul lévén conserválva, gyakran édes vízzel elegyül. Azonban az „alszegiek“ és Taploczaiak ivóvíz gyanánt sokan használják, mivel közelebb érik, mint a *Kis Somlyó* alatt felbuzogó kőküptübelit. Ezt *Sükedi* vagy *Székedkerti-borviznek* szokták hinni.

*Csiksomlyó* vagyis *Csobot* és *Várdotfalva* határán a Kánasor-patakán aluli mezőben, északkeleti irányban a községtől a Somlyó- vagy Kánasor pataka mellett van még egy ásványos forrás, melynek gyönyörű zöldpázsitos körében a csiksomlyói tanuló-ifjuság az 1860-as évek körül kedélyes majálisokat rendezett nagyérdemű tanárainak vezetése alatt. E savanyu, vagy mint itt mi elnevezni szoktuk: „borviz“ borral is használható. Itt borral használható borviznek mondjuk azt a savanyu vagy borvizet, mely a bort „felfőzi,“ pezsgésbe hozza. — Ilyen pedig az egész megye területén lévő ásványvizek közül csak néhány van.

Van még egy a *Borlokán* Somlyó, vagy *Várdotfalva* déli részén a Pap kertjében. Ez is jó iható borviz.

Csomortán határán napkeletre a községből fakad fel az *Aracs fejéből* eredő patak közelében egy borviz-forrás, melynek vize iható, de mivel édes víz vegyül bele, egy kissé gyenge, noha azért használják.

## II. A csikszeredai ásványos fürdő.

A csikszeredai borfürdő a *Borhegyesre* alá becsapó Olt jobb partján, a felkelő nap által szemközt találva, kissé emelkedett helyen fekszik. Egy újabb kihasználatlan kincse a különben szegénységgel küzdő Csiknak, s különösen Csik-Szere-dának.

Alig van e gyógyforrásokban páratlan vidéknek bővebb és tisztább vizű gyógyforrása. — „Észlelve, vagy elemezve soha sem lévén, — írja Orbán B. — vegytani alkotrészeit sem tudhatjuk. Hévmérséke 18—20 R. fok, veres lerakódásából ítélve, nagyon vasas és a tuzmádival egy minőségűnek látszik

lenni.“ — „Mindössze 6 felhasznált forrás van, ezek egyike oly vastagon buzog fel, hogy a 6 □-öl nagyságu, 5 láb mélységű uszodát egy óra alatt betölti; a többiek is mind vizgazdagok olyannyira, hogy ezen források összegyűjtött kifolyása olyan patakot alkot, mely kétkövü malmot könnyen elhajtana.“ — És e csodaszerű gyógyhatásu és bámulatos vizdus forrásokat alig ismeri más, mint Szereda és közeli vidéke. De ezek sem használják kellő mérvben. — Nálunk időnként egy-egy újabb gyógyforrást vesznek egyik vagy másik szempontból kezelés alá. Ezzel rövid időre a közfigyelem a régebbiek rovására az újabbak felé irányul, s ez így tartván időről-időre, egyik vagy másik forrás alig emelkedik a kívánt niveóra. A különféle gyógyforrások sokasága között a közfigyelem és gondozás, vagy felkarolási erő teljesen megoszlik és így az erők szétszórtságában egyesek csak nagynehezen bírnak zöldágra vergődni. Már a fejedelmek korában használatban volt. Apaffy és a Rákóczyak a szeredai fürdőket — a hagyomány szerint — nagy kedvveléssel és előszeretettel használták.

### III. A zsögödi ásványos források.

A *zsögödi fürdő*. Zsögöd határán több helyen ásványos viz buzog fel. Legnevezetesebb a Zsögödnön alul az Oltvölgy szűk szorulatában a Hargita-hegyláncznak az Olt fölé hajló kifutványa alatt az Olt jobb partján lévő ugynevezett „*zsögödi fürdő*,” mely a Sprencz-család tulajdona volt, de két évvel ezelőtt árverés útján átment zsögödi Kertész István tulajdonába, ki annak reconstrulását legott megkezdvén, erélyesen folytatja.

E fürdő a 60-as, főleg a 70-es években méltó hírnévnek örvendett. S ha később pár évig nem is örvendett kellő látogatottságnak, az becsértékéből és elismert, csaknem csodaszerű gyógyhatásából mit sem vont le, mert ma ismét elég sűrűen látogatják az új tulajdonos áldozatkészsége folytán.

Mint veres lerakódásából látszik, gazdag vastartalmu és elég gazdag felbuzogó forrásokkal bír. Négy főbb forrása van használatban, melyeknek mindenike más és más hőmérsékkel bír. — Gyógyhatására nézve a leghatásosabbnak ismertetett el a csikszentkirályi határrészben, a Vérkáporna szomszédságában lévő forrás, melyet a legrégebb idők óta, még Borszék feltalálása előtt igen sokan fürdésre hordtak szét és ott helyben is majd természetes állapotban, majd melegítve, csodás eredménnyel használtak, s használnak.

A Vérkáporna szomszédságában lévő forrást Péterfy Pál már régebben orvosilag megvizsgálta. E vizsgálat szerint

nagyon bűdösköves — mint ő mondja — és vasas természetű. Hőmérséke mint az újabbi vegyelmezések is igazolják, mintegy 15—17 fok Celsius szerint.

Különben a csik-zsögödi fürdőforrások közül az „István király és Anna-forrás“ már 1873-ban Molnár János által vegyelmeztetvén, a következő részek találtattak benne :

	István király	Anna-forrás
Chlorkalium — — —	0·0049	0·0040
Chlornatrium — — —	0·0070	0·0018
Jódnatrium — — —	0·0013	0·0013
Kétsz. széns. natr. — — —	0·6194	0·4621
Kétsz. széns. mész — — —	0·3280	0·2511
Kétsz. széns. magnes — — —	0·1910	0·0825
Kétsz. széns. vas — — —	0·1352	0·0534
Kovasav — — —	0·0970	0·1040
Összesen :	1·3838	0·9602
Szabad szénsav	0·9965	0·9262
Hőfok	15° C.	17° C.

Ezen elemzés adatai szerint a zsögödi ásványvizek a legkiválóbb alkalis, vagyis a mint már érintők, vasas savanyuvizek közé tartoznak, a melyekben lényeges alkotórészek: a jódnatrium, kétszer szénsavas natrium és kétszer szénsavas vas.

Csik-Zsögöd fürdő Brassótól 91, Csik-Szeredától 2 kilométer távolságra fekszik.

Itt mintegy 25 szoba áll a fürdővendégek rendelkezésére, hol az egyes üdülők egészségi viszonya szerint lehet meleg, vagy hidegben fürdeni.

A vizek kitűnő összetétele mellett a hely nagyszerű és pompás fekvése, környezete, az illatos tiszta, s a hely 648 méternyi magassága daczára is enyhe, balzsamos levegő, a sötétben borongó fenyő- és lombos erdők kínálkozó sűrűs árnya, a fény, az illatáradat, a ragyogó napsugár szétömlő aranya stb. stb. mind közreműködnek, hogy itt az épülő és közvetlen mellette elvonuló vasut megnyiltával pezsgőbb fürdői élet és hirnevesebb fürdőtelep legyen.

„A mit egy par excellence üdülőhelytől megkívánunk, — írja dr. Hankó Vilmos, — az itt a természet jóvoltából mind meg van: balzsamos, tiszta levegő, illatos mező, életet és új vért adó ásványos forrás, hús árnyékkal kínálkozó erdő, erdős sziklahegy, pázsitos ágyában csendesesen tovasiető folyóviz, több szebbnél szebb kiránduló hely, természetalkotta szétnéző torony: a *Kis vártető*, a melyről az egynegyed óra járásnyira fekvő

*Csik-Szereda*, Csik-Somlyó szép templomával, kápolnával, tovább Felcsik számos falva, sőt Csik-Szentdomokos gyönyörű havaslánczolata is jól látható.“ (Az erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása. 1891. Kolozsvártt.)

Az új tulajdonos a fürdőhöz vezető hidat tetemes költséggel újra építette. Az eddigi fürdő-meder mélységének kiküszöbölése végett, melytől a fürdőző közönség némileg borzongott, — a fürdővizet a fürdő medrének majdnem felső széléig felemelte; a bazént két részre osztotta, s mindenik részen 10—10 vetkező fülkével látta el.

Különösen pedig már eddig a vendégek figyelmes ellátásáról gondoskodott, s e végből jó magyar konyhát, élvezhető italokat állított be, s pontos kiszolgálás által is iparkodik a vendégek igényeit lehetőleg minden irányban kielégíteni. A kényelem emelésére történt az is, hogy Csik-Szereda és a fürdő között a fürdőidény tartamára omnibusz-közlekedésről gondoskodott, mely napjában négyszer közlekedve, a vendégek rendelkezésére áll. Ezek mindenesetre oly mozzanatot képeznek a csik-zsögödi gyógyfürdő történetében, melyek mind a fürdő fellendülésére, mind pedig e gyógyfürdőben felüdülést kereső fürdőző közönségre nézve egy jobb jövő garanciáit képezik, s az új tulajdonos és fürdőlátogatók között ezek által folyton növekvő bizalom útján a méltó pártolás jövő zálogául szolgálnak. Az is az új tulajdonos jóakarataról és nagy figyelméről tanuskodik, hogy a tél folyamán is 2—3 előre jelentkező egyénnek a nap bármely órájában meleg fürdővel egész készséggel szolgálatára állott és áll.

Miután a munkában lévő csiki vasutépítkezési terve szerint itt 4—5 perczes fel- és lelépő állomás lesz, — a zsögödi fürdőre bizonyosan jobb és szebb napok fognak derülni. — Így a csiki fürdők közül a szeredai,- zsögödi,- szentkirályi,- tusnádi- és ajnádi „bugyogó“-fürdők kapnak közvetlen közeli vasuti közlekedést az első csiki vasuti kiépítés által.

Van továbbá Zsögöd alsó végénél egy gazdag forrásu borviz, a malomba vezető ut mellett, melyet ivóviz gyanánt az egész község lakossága nagy előszeretettel használ és hord fekete korsókban a házakhoz szét.

Alább a zsögödi fürdőre bevezető ut, s most már a fel- és lelépővel bíró vasuti állomásház közelében és az országut jobb oldalán, annak közvetlen szomszédságában, a keletről meredeken leszelt hegy alján van egy kezdetleges, de az átutazók által folyton használt állapotban lévő ásványos forrás. Ez a zsögödréti borviz néven ismeretes. Egy más vidéken, hol az

ásványos forrásokban nem bővelkednek, — természetesen egy ilyen nagybecsű forrás más gondozásban részesülne. — Itt kúptól, nekijajolva, nagyokat isznak belőle. Kúptól talán nem is esnék oly jól az ivása.

Vannak még az említetteken kívül más források is, a melyeket azonban — édes vízzel elegyülve — gyengék lévén, ritkán használják ivásra és annál kevésbé fürdésre.

*Csik-Szentkirály község határán* egymást érik a jelesnél jelesebb ásványos források dus víztartalmukkal. Legnevezetesebbek:

A *Vérkápolnánál* gazdag vizű tartalommal felbuzogó borviz-forrás, mely mint nálunk mondják: „szikrázó“ léggolyócskákban buborékol és szökkel fel a fölé hajló, vagy pohárból ivó ember orrába, melyet amugy csiklandoz. E forrást, melegítve, fürdésre is használják.

Ezzel szemben, az Olt balpartján, a sziklameredekben lemetződő Csere nevű hegy aljában van egy, az előbbihez hasonló ásványforrás, mely a mezei munkásoknak, pásztoroknak, s átutazóknak — mint a fentebbi — bő tartalmu ivó borvizűl kínálkozik. Ezt *cserealji borviznek* nevezik.

Poklonfalva *oltmelléti* részének nyugati pontján, az Olt balpartján van egy más dus ásványvizű forrás: „az oltmelléki borviz,“ melyet e falurész összes lakói, főleg a farsangi időszakban, midőn egy kis jó életet akarnak csapni és különösen hushagyatkor nagy szorgalommal hordanak a házukhoz.

A *cserefáskerti borviz*, az Olt jobb partján, télen az ott áterdőlőknek, nyáron a mezei munkásoknak kitűnő izű és enyhető italt nyújt.

Bámulatos gyógyhatásának bizonyult a Bors-család birtokán lévő *borsáros fürdő*, mely a legrégibb idők óta számtalan megbénult nyomorék betegnek adta vissza egészségét.

E borsáros gyógyforrásról meg kell itt jegyeznünk, hogy 1891. év tavaszán az alábbi csikszentkirályi lakosok és birtokosokból egy fürdőtársulat alakulván, néhai Bors Dénes utódaitól Bors Dénesné, Bors Ádám és Bors Jánostól a gyógyforrást és a forrás körüli helyet évi 2 frt, azaz két forint osztr. értékű haszonbér fizetésének kötelezettsége és az irt két utód családjának használati joga mellett 14, azaz tizennégy évre haszonbérbe kivette és egy, a férfiak és nők számára elkülönített kettős medenczével és öltöző-vetkező kis szobákkal ellátott, csinosan berendezett fürdőhelyiséget állított be, mintegy 80 frt költséggel, s azt az 1891. év folyamán, az egész fürdőidény alatt nagy előszeretettel és még nagyobb gyógyeredménnyel az

egyleti tagok részvényük fejében, az idegenek és nem részvényesek 4 kr o. ért. fürdődíj mellett, a szegények ingyen, a községi és vidéki közönség szorgalmasan használta. Mint a fürdési-díj (4 kr-hól) látszik, a fürdőtársaság célja: a fürdőt mindenkire nézve olcsón és könnyen hozzáférhetővé és használhatóvá tenni.

A fürdőtársulat részvényes tagjai lettek: Hosszu Ferencz, csikszentkirályi plébános, Vitos Mózes, nyug. lelkész, Szász Károly, szentkirályi körorvos, Albert Beniam, körjegyző, Balog Pál, kántortanító, Kristó István, segédkántortanító, Gál Endre, tiszti ügyész, szentkirályi birtokos, T. Nagy Imre, csikszeredai gazdasági tanár, szentkirályi birtokos, Balázs Bénéiam, községi másodbíró, Kristó Ferencz, postamester, Bedő Albert, megyebíró, özv. Balló Ignáczné, Darvas Mari kisasszony, özv. Nagy Dénesné és Péter Elek 5—5 forintnyi összeggel. Ezekon kívül szabad fürdési joggal bírnak: Bors Ádám, Bors János, mint a fürdőhely tulajdonosai és András Péter, mint szomszédbírók.

Az első év a szabad fürdőjegyeken kívül fedezte a fürdőszolga fizetését a fürdőidény tartama alatt és hozott valamieskét a fürdőtársulat pénztár-alapjának megvetéséhez is. — A társulat azon szándékkal vette munkába ezen gyógyforrás felkarolását, hogy a megkezdett uton tovább fog haladni annak fellendítésére.

A Borsáros-fürdő 1892. év nyarán még látogatottabb volt. Már Oláhhonból is voltak vendégeink.

Nagy hátrányára van a fürdőnek az, hogy nincs rendes odavezető szekérutja, s rövidebb gyalogutja.

Az 1893-ik évi fürdőidény általában hideg és folyton váltakozó, szelesnek ígérkezvén, e fürdőn a forgalom nagyon megvala csappanva. — Még a részvényesek sem látogatták ama buzgalommal, melylyel kezdetben tették. — De tán még sem lesz az első nekihevülés szalmaláng, mely hamar kialszik.

Az 1894. évi fürdőidény alatt a napi fürdésnek forgalmi átlaga számokban kifejezve 15-re tehető. Voltak állandó budapesti, romániai, csikszeredai és más vidéki fürdővendégeink, kik nem győzik e gyógyforrás jótékony hatását eléggé dicsérni és magasztalni.

Az 1895. évi fürdőidő alatt a mi Borsáros-fürdőnk szintén elég látogatott volt, s az épülő vasuti forgalommal jobb jövőt remélünk e megbecsülhetlen gyógyfürdő számára is.

A mint igazán soron kívül fedeztetett fel, úgy soron kívül jegyzem ide a legujabb szentkirályi borvizforrást is. — Az 1895. évi novemberben megkezdett vasutépítkezések alkal-

mából a községtől északnyugatra egynegyed klmtr. távolban, a csikszeredai országút mellett, a Kánya nevezetű legkopárabb helyen, a földszinttől egy méternyi mélység, a vasútvonal közvetlen közelében, a mint a földet a vasut töltésére a vasuti munkások felszedték, kitűnő savanyuviz-forrásra bukkantak, mely a legjobb iható borvizek egyike. Fölfedezése óta a község Poklondi és Oltmelléki lakói nagy szorgalommal, széthordva a házakhoz, használják, — s majd „Kányai,“ majd „vasutmelletti uj borviznek“ hívják. Ebből lássuk, hogy a mi alsó talajrétegünk össze-vissza van szöve borviz-erekkel. Az uj forrást uj küpübe helyezték. Ettől mintegy 200 lépésnyire van a Falukertje nevű helyen, az Olt martjában „a falukerti borviz,“ melyet, nehezen lévén hozzáférhető, kevésbé használnak.

Ugyan a Borsárosban az Olt nagy hidja, vagy bárkák és a Szókék szomszédságában, az Olt jobb partján, a község birtokán van (most a tanító használja a körüllevő kaszálót), egy gazdag ásványos forrás, melyet, a falu közepén lévén, minden irányban széthordanak a község lakói, kik azt minden idevaló savanyu vizek között legnagyobb mértékben használják. — 1893-ban közegészségügyi szempontból — mint általában a közhasználatban lévő borviz-forrásokkal történt, — uj köküpübe tették és elzáró vasrácsal s meregető-kannával látták el, de durva, vad kezek barbár módon a vasrácsokat letépték és a forrás vizét embertelen módon bemocskolták. Később érünk mi még arra, hogy a hasonló közegészségügyi üdvös intézkedések iránt kellő érzéssel bírjunk és mint közös, javunkra szolgáló dolog iránt tisztelettel viseltessünk. Ez különben valami neveletlen és hitvány suhanczok kedvtelése lehet. De feljegyzém azért, mert ilyen alávaló betyárkodás nem áll egymagára és másutt is fordult már elő.

Ugyane forrás szomszédságában, ugyanazon helyen van egy más langyos, meleg forrás is, mely régebben tágas medenczébe foglalva és öltöző szobákkal is ellátva, közfürdőül használtatott. Most a fürdő tükre borsáros iszappal teljesen betelve, csak a helye látszik.

E forrás langyos melegsége hasonló a csikszeredai Borhegyes alatti langyos forrásokhoz.

Nagyon kéz alatt, a község központján lévén, kár, hogy a községnek több érzéke nincsen e megbecsülhetlen kincse iránt. A legfőbb baj különben az, hogy maga a község folytonos anyagi mizeriákkal küzdik. A folyton növekedő terhek miatt lehetetlen, hogy egy fürdőtelep berendezésére nagyobb összeget befektessen.



E források körül több mint 10—12 hatalmas vízbőségtől ásványvíz-forrás van, s majd mindenik más és más hőmérsékű. A község e részén alig lehet édes vizet találni. A kutak is itt hidegebbek és erős savanyuvizzel bírnak.

Itt egy hatalmas fürdőtelepet lehetne beállítani, mely egy másik Kovászna vagy Vajnafalva lenne (Háromszékmegye) azon előnnyel, hogy a vendégek a községben találnának vendégházakat.

Ugyan a fennebb említett forrásoktól délre az erdőalji mezőrésze kijáró Szókék vagy Balázsok-utcájára jobb szélén, az Aporkert tövében vagyon egy édes vízzel elegyült, de minden szentkirályi savanyuforrások között a legnagyobb szénsavtartalommal bíró forrás, melyről az áll, hogy némileg a borhoz ez talál a legjobban.

Nevezetes még a Bors Benedek ur belső telkén lévő gazdag vas- és hő víztartalmu borviz-forrás, az Olt jobb és a Nagyospatak balpartján, a malom és fűrészgyár közvetlen közelében. Ezen borviz-forrástól pedig néhány ölnyire gyöngyözik fel a legtisztább hideg és édes vízforrás, mint egy kiváló játék a az annyi szépségekkel kiváló csodás természetnek.

Különbén fel kell jegyeznünk, hogy Csik-Szentkirály községnek az Olt jobb partján fekvő *Elvei* részében a kutak nagyobbára kénes kigőzölgésű vasoldattal vegyes, rendkívül hideg ásványos savanyúvizet nyújtanak.

E kutak 4—8 öl mélységűek, vizök télen lágyabb és ihatóbb, nyáron hidegebb és csaknem ihatatlan. Némelyekbe nehéz földszagu, édeskés viz vegyül. Miután a község e részében a viznek a gyér és kavicsos talajon való átszivárgása miatt a pinczéket a zöldségek téli eltartására nem lehet használni, itt kevés, s rendesen földszinti pincze van. Azért nyári időben rendesen a kutakat használják jégpinczék helyett, hol a hus egész héten át frissen és romlatlanul eláll. Így az egyik oldalon jelentkező hiányt a másfelől kínálkozó előny kiegyenlíti.

#### V. A csikszentimrei ásványos források.

Istennek az ásványos vizekben adott természeti gazdag kincseiben Csik-Szentimre község sem szűkölködik. Nevezetes a község nyugati határrészében, a csikszentkirályi határ szomszédságában, a Hargita-hegylánczban mintegy 1000 lábnyi magasan fekvő Búdös nevű erdőrészen felbuzogó, s gazdag víztartalmu és csakugyan „*Búdösi borviz*“-nek nevezett savanyuforrás, mely a Búdös kénesbarlang üregtől keletre nem messze fakad fel.

E forrás táján, hol rendszeren csak áfonya (kokojza) és havasi-meggy s kevés fű terem, — kénes kigőzölgés szétáramló folyama érezhető. Mint a barlang kénes kigőzölgését, ugy ezen ásványos vizet is kihüléses és szemfájós betegek azt gözléssel, ezt mosakodással eredményesen használják. A barlang ugy, mint a forrás környéke mintegy szelelőjét képezik a torjai, csicsói, kovásznai összefüggő nagy kénkatlannak, mint az itt valaha kitörve, szétömlött tűzhányó, lassanként kihaló, vagy talán éppen újraéledő maradványának.

Van egy kitűnő forrású ivó borviz az Olt jobb partján fekvő *Felszeg* tizes, nyugati részén a jobb parti Tiva-patak mellett, a Balló-család szomszédságában.

Az egész község lakosai használják a házakhoz szét-hordva és helyben.

Kitűnő gyógyhatásáról nevezetes a *Bányapatak* fejében, annak eredeténél dus víztartalommal felbuzogó „*Bányapataki-fürdő*.”. Lerakódása után itélve, erős vastartalmu víz, melyet a kihülésben szenvedők nagy eredménnyel, s majd hidegen, majd melegítve és majd ivásra használják.

Régebben kalibák és fák alá meghuzva magukat, laktak ott hetekig a betegek; újabb időben már házak is vannak. E gazdag forrású ásványos fürdő már a jótékony hatásu fenyves levegő bővségénél fogva is több és nagyobb figyelmet s gondozást érdemelne. — Kunis Ferencz Jézus társ. szerzetes Dacia Siculicájában (Nyom. Kolozsvár 1731. kisebb 8-ad rét 60 lap) azt jegyzi meg: „Sz. Imre peculiarem laudem meretur ab aquis acidis, quae magno compluribus fuerunt emolumento.” Benkő József Spec. Trans. (360—361. lap) így: „In territorio Divi Emerici Láz di cto juxta alpes *Mezőhavas* dictas quondam in vallecule profundissima et obscura aqua sulphurea: medicinalis, largo fonte et funditor, que Labno, sive Cymbio excepta et lapidibus candentibus calefacta veriis morbis externis et internis, aposthematibus pustulis, et cumprimis scabici medetur, id. quod propria didicimus autopsia.”

A csikszentimrei parochia Domus Historiájában a *csikszentimrei bányapataki fürdőről* ez van feljegyezve:

1869-ben végeztetett el a csikszentimrei erdőn az ugynevezett bányapataki ut, melyről a következőket az utókor számára szükségesnek tartom megjegyezni:

Ezen utat a közönség azon célból készíté, hogy ezen az Erdővidék felől lévő — még osztatlan — terjedelmes bükk-erdőt könnyebben és célszerűbben használhassa. Az előljáróság és értelmiségnek azonban volt egy más, az előbbinél sokkal

nevezetesebb, s az utókorra jótékonyan ható, nemes czélja. — Ugyanis: *Bányapataka fejében, a Feketehegy oldalában* van egy gyógyforrás, melyet századok óta használtak a közel lakó hűlés- és más nyavalyában szenvedők, kik közül igen sokan nyerték vissza egészségüket. Mivel azonban az ezen fürdőhöz vezető utak csaknem járhatlanok voltak: gyalog lehetett oda jutni, s így a helybeliek használták, kik az őszi takarodás után hetekig időztek ott, jelesen pedig a vásár- és ünnepnapokat ott töltötték. Közelebbi időben az értelmiség, mely ezen viznek gyógyerejét észlelte, azon üdvös gondolatra jött, hogy át kellene azt a szenvedő emberiségnek adni. Ezért készítetté tehát az utat. Alig ment föl ez uton az első szekér, már a második orvost vitt föl, hogy elemezze a vizet. Igaz ugyan, hogy a szükségesekkel bíró, szakavatottabb egyén kell vala, mint dr. Worel, a ki nemcsak minőséget, hanem a minőség mennyiségét is meghatározta volna; azonban egyelőre ő is jó volt, mert szakértőleg vizsgálván meg, kiderült, hogy *kén- és vasrészben kívül van benne jód, csekély ugyan, de matrány (magnesia) nagy mértékben.* E fölfedezés arra lelkesíté az előjáróságot, hogy a fürdőt, mely ezen időig tócsához hasonlított, fába vágta, körülsánczolta, s oldalait csinosan bepakkoltatta, vetkező szobákkal ellátta, s befödette. Továbbá építettett a közönséggel egy tisztességes, három szobájú házat, melynek padlózata hiányzik. Természetesen ezek egy, az itteni körülményekkel ismeretlen előtt kisszerű dolgok, de kezdeménynek mindenesetre elégséges, sőt nagyon is dicséretreméltók, mert ezen előleges lépések nélkül e fürdőknek biztos jövőjét remélni sem lehet, — pedig annak el kell jönni, — oly eredményeket mutatott fel, melyekhez hasonlókat az erdélyi gyógyvizek alig képesek feltüntetni. — Szemtanuja voltam, midőn a hűlés által elfélszegedett, s a kórházakban siker nélkül gyógyított beteg szekéren vitetett ki, s egy heti fürdés után gyalog hazament, s teljesen meggyógyult, noha október végén fürdött. Vannak nők, kik vérvesztés után, gyógyithatlan betegek lettek, s itt felüdültek. — A nagynevű, néhai Csató József pápai praelatus vesebajban szenvedvén, szintén használta rövid ideig e vizet, s örömmel mondá nekem, hogy míg itt időzött, könnyen s gyakran vizellett, s azóta e bajban nem is szenvedett és így szomorú halálát nem a vesebaj, hanem vízkórság idézte elő. Általában az orvosi vélemény szerint e gyógyviz hűlés, mellbaj és női betegségek ellen igen hasznos. Óhajtható tehát, hogy a közönség találjon utat és módot e fürdőt virágzóvá, s a szenvedő emberiség által használhatóvá tenni, mit, ha Isten ittlétem alatt

megengedi, a jövő kor számára följegyezni mulaszthatlan kötelességnek tartok, s ha itt nem lennék, az utód is tartsa annak. (Dom. Hist. 13. és 14. U.) Ime ezekből látszik, hogy a természet mily drága kincse van ott a nagy hegytöbén, a bányáknál említett aranyereken kívül, az ottani ásványos vizekben is elrejtve, de mostanában még sem örvend e hely olyan élénkségnek és látogatottságnak, csak mint a 70 és 80-as években is. Ennek oka, mert a községek közelében hova-tovább újabb és újabb fürdőket kezdenek berendezni, s ezeket, mint kényelmesebben hozzáférhetőbbeket, használják.

#### VI. Szent Simon ásványos forrásai.

A Lucs nevezetű helyen a „*Lucsi borviz*“-forrás.

A Nagypatak szomszédságában levő *Nagypatak-lyuk*.

A *Beszék*-forrás.

A *Kozormány*.

A *Borrét* délnyugati felében levő forrás.

E források mindenike, — lerakódásuk után itélve, — vasas tartalmu, s nemcsak ivásra használtatnak, hanem fürdésre is, de mivel sok édes víz vegyül közéjük, jobhára gyengék, mindamellet határosak. — E források szintén mintegy csoportosulását képezik a természet kincseinek, a melyek minden irányban kínálgatják magukat.

A szegény betegek, kiknek nincsen módjuk hozzá, hogy a luxusos és drága fürdőkre menjenek, — szorgalmasan felkeresik e forrásokat, s előnnyel használják.

#### VII. Csatószeg ásványos forrásai.

Ezek közül nevezetesebbek:

A *Tormás* nevezetű helyen felbuzogó borviz-forrás, a Tormás déli részén, igen jó és erős, iható borviz.

Szintén ilyen a *Veres* nevű hely keleti osztályában lévő forrás, melyet inkább ivásra, mint fürdésre használtak. Azonban újabb időben a Veres-forrást különféle betegségekben és különösen egyiptomi szembetegségekben eredménnyel használják. E savanyuvizek szintén vasas lerakódást hagynak maguk után.

#### VIII. Verèbesi ásványos-források.

Itt az Olt mentén, mint minden községnek, úgy Verebesnek is több ásványos forrása van. Nevezetesebb a falu keleti részén lévő borviz-forrás, mely régebben talán, mert a Gál-család v. Gálok helyén van, — „*Gál*“ néven neveztetett el.

Van még egy más borviz-forrás is, mely a községtől

nyugatra fakad fel. Mindkettőt inkább ivásra használják és nemcsak a pyári, hanem a téli időn is széthordják korsókban a házakhoz. Az elsőt még a szomszéd tusnádiak is hordják, mivel ott, a község közelében nincsen ivó- és közelebb érhető borviz. Ezek mind vasas tartalmuak.

### IX. A csik-tusnádi ásványos-források.

A *Tusnádi fürdő*. A csik-tusnádi (alvég) ásványos-források a csikmegyei gazdag víztartalmu és roppant kincset képviselő borvizes-forrásoknak *Borszék* után legnagyobb hírnévnek örvendő és elsőrendű ásványos gyógyhatású forrásait, fürdőhelyiségeit képezik és képviselik.

Különben Orbán Balázs a „Székelyföld leírása“ című munkájának III. rész 66—69-ik lapjain a tusnádi fürdő történetét, forrásait, berendezéseit stb. így írja le: „A tusnádi fürdőt a csiki székelyek egyszerűen *Alvégnek* nevezik. Alapítását Éltes Lajos tusnádi birtokosnak köszönheti, ki az azelőtt *Beszédmezőnek* nevezett, teljesen vadon, elhagyatottságban lévő helyet 1845-ben a falutól (Tusnádtól) haszonbérbe véve, részvényeket gyűjtött e fürdő berendezésére. Éltes ezen törekvése nagy támogatóra talált, a tusnádi születésű, erdélyi püspök, Kovács Miklósban; ki ottan, a fürdőt használni akaró szegények számára egy nagy, hosszú épületet emeltetett, melyet halálakor a tusnádi iskola számára hagyományozott, s mely, mint emeletes, hosszú épület, a fürdő északi végén most is fennáll.“

Mire nézt Benkő K. Csik-, Gyergyó- és Kászon leírásában ezeket jegyzi meg: „a falutól másfélóra távokra a *Beszédmezőn*, mely délynyugatra fekszik a tusnádi erdők közt, létezik egy érczes forrás, fekély, hülés, köszvény és sorvadás ellen használtatik.“ — Kuniis pedig Dacia Siculiája 57. lapján így ír: „Tusnád ab aquis acidis singularis cumprinis virtutio foman obtinnit.“ — „A fürdőhelyet — írja Benkő K. továbbá — Tusnádtól, Verebestől, Kozmástól és Lázárfalvától mint posványt megvette Éltes Alajos ur, tusnádi birtokos, 99 évekig zálogra február 20-án 1845-ben, kinek és helybeli pap Rádúj Ferencz urnak indítványára alakult 6 személyű társulat, mely a főbb forrásnak *Silve* nevet adott, azután 42-re szaporodott a részvényesek száma a kötlevél bizonyítása szerint. Jeles fürdők és lakszobák építettek, azok között csik-tusnádi *Kovács Miklós* (R. Cath.) Püspök ur egy szép, hosszú, köalaku 6000 váltóforintokba került épülettel díszítette a szegények számára, így naponként gyarapodva, a fürdők száma is szaporodva, de 1848-ban ezek összeromboltattak, s amint hirlik, a tusnádi lakosok pusztí-

tották leginkább, holott ezek nekik nevezetes jövedelmet adtak az évenként odahordott minden árukért.<sup>1)</sup> — (Lásd 28—29. lap.)

Éltes buzditására több csiki- és háromszéki birtokos épített ottan házat, s csakhamar nagyon látogatottá lett; de 1848-ban — mint Benkő megjegyzi — a tusnádi székely atyafiak — abbeli haragjukban, hogy a díjtalan fürdéstől el voltak tiltva, — felgyújtották az otllévő épületeket, a püspök philanthropicus czélú házán kívül.

Romban hevert e fürdő, s újból több évig el volt hagyatva, mignem gróf Mikes Benedek és báró Szentkereszti Zsigmond vezetése alatt új részvénytársulat nem alakult annak felemelésére.

A fürdő emelésére pedig legtöbbet tett az, hogy a *Csikból Szentgyörgyre vezető országutat* az Olt völgyéből — hol a folyam áradozásai miatt fenntartani bajosan lehetett, — fenn a hegyek lankáján vitték el, s így a fürdő az *utvonalba* jött, azután a részvénytársulat étteremmel és lakszobákkal ellátott vendéglőt építtetett. E körül csakhamar csoportosulni kezdettek a csinos kis házikók, s mivel a fürdőt látogató vendégek száma évenként szaporodott, s e fürdő híre naponta terjedett, a kis falusias szellemű házikók között csakhamar nagyobb szerű épületek is keletkeztek, azok közt gr. Mikes Benedeknek swájci modorban épült palotaszerű három nagyobb bérháza, melyek a különben is gyönyörű fekvésű fürdő szépségét nem kis mértékben emelik, egyikét mutatva a legmeglepőbb havas-tájaknak; mert e fürdőnél éri el a tusnádi-szoros szépségének és nagyszerűségének tetőpontját. — Az itt kiszélesedő Olt völgye baloldalán, a völgy színvonala fölé 200 lábnyira, vagyis a tenger színe felett 656 méternyire emelkedő lejtős lankának édig meredő sziklás bérczek és völgyek környezte tisztásán van a *tusnádi-fürdő*.

„Forrásai a Szt-Annató hegykaraját képező nagy *Csomágnak* nyugati aljából fakadnak fel bámulatos bőséggel, úgy, hogy egymás mellett, sorban, alig néhány lépésnyi közzel nyolcz forrás buzog fel, melyekből négy fürdővé van idomitva, míg a másik négy ivásra használtatik. A fürdők közvetlenül egymás közelében vannak s mégis azok vize alkatrészben, de főkép hőmérsékben tökéletesen különbözik, olyannyira, hogy míg az

<sup>1)</sup> Itt eszünkbe jut, hogy a szentkirályiak is éppen úgy tesznek a társulat által épített *Borsáros-fürdővel*. Pedig azóta 48 évet haladtunk a felvilágosodottnak nevezett korról. De úgy látszik, a barbarizmusban nincs haladás. A tusnádiak ott ma is sok minden élelmiszert, főleg tejet stb. jó áron értékesítenek.

első 22 R. fok melegségével kellemes, lanyha, meleg fürdőt ad, melybe — főként azon tulajdonánál fogva, hogy a testet csipi és felmelegíti — óráig is ellehet ülni; addig a második, de főként a harmadik és negyedik már jóval hidegebb. — És így rendszerint a vendégek a fürdést az elsőben kezdik, s azután végigmennek, a fokoként hidegebb többi fürdőkön. — Ezen források bámulatos bőségben törnek ki a hegy szikláiból, főképp az első oly mérvben, hogy 9 □-öl terjedelmű medenczéjét 4—5 óra alatt csordultig tele tölti, s így minden éjjel megváltoztatják vizét. Ezen első és másodiknak vize tiszta, átlátszó, gyöngyözve forr fel, míg a másik kettőnek vize zavaros.“

„Az ivóforrások szintén ily vizdusak, úgy, hogy ezen 8 forrásnak kifolyása patakocskát alkot, mely régebb egy nagy uszodába volt összegyűjtve, most pedig használatlanul törtet le az Olt völgyébe. -- Főkutja azonban nem itt, hanem alább, a fenyves erdő közt buzog ki egy kis sziklamederből, s mert a bort főzi, s szállítható is, nemcsak itt helyben használják, hanem messze vidékre, sőt a Duna-fejedelemségekbe is elhordják.“

Azokban ezt ma a borszéki és kászoni kiszorította a kiviteli forgalomból.

A természetnek ennyi gazdag áldása, s csodás gyógyulásokban nyilvánuló jótékonyága rengeteg időközön át rejtve valának a legujabbi időkig. Pedig csak e nagy jövőjü forrásoktól eltekintve, ki tudná leírni ama lelki gyönyört és ártatlan elragadóan boldogító élvezetet, melyet azoknak, kik a természet szépségeiben gyönyörködni tudnak, e fürdőnek vadregényes és nagyszerű, meglepően szép és festői vidéke nyújt. A *Csukástó*, a *Csomág*, a *Felső-Sólyomkő* elragadó szépségeiről más helyt szóltunk. Ezek a tusnádi fürdővendégek gyalog-kiránduló helyei.

Hogy pedig e vizdus és csodás gyógyhatású források „vegybontását“ birjuk, ezt gróf Mikes Benedeknek köszönjük, ki azt sweiczi vegyészekkel 1866-ban először észleltette.

A vegyi észlelet, „Auszug aus den chemischen Analysen der Mineralquellen von Tusnád“ stb. czimű füzetkében jelent meg Kolozsvártt Stein Jánosnál 1866-ban. Az ezen füzetkében részletesebben elemezett, s más külföldi gyógyforrásokkal egybe-hasonlított tusnádi gyógyforrásokat Dietrich Henrik Gusztáv vegyész urnak Visticemis zürichi vegytanár felügyelete és ellen-örködése alatt véghezvitt vegybontása szerint ismerjük, mely szerint :

*Az ivóforrások tartalmaznak:*

Alkatrészek	Főközt		Első ivóközt		Második ivóközt		Harmadik ivóközt		Negyedik ivóközt	
	10000 gr.	1. f. p. c.	10000 gr.	1. f. p. c.	10000 gr.	1. f. p. c.	10000 gr.	1. f. p. c.	10000 gr.	1. f. p. c.
Keseruyiblag (Jódmagnesium)	—	—	0,08965	0,4581	—	—	—	—	—	—
Szikkalvag (Chlor natrium)	3,6688	2,8161	22,9000	17,65720	8,5611	6,57492	8,3987	6,45020	7,9000	6,06720
Mészalvag (Chlor calcium)	—	—	6,93780	5,92784	2,4718	1,89894	2,2149	1,69104	2,0728	1,59191
Kesernyhalvag (Chlor magnesium.)	—	—	1,69900	1,21497	—	—	—	—	0,6882	0,52855
Széns. szikeg (Kohlensaur. Natron)	7,9168	6,0801	—	—	—	—	—	—	—	—
Szénsav. mész (Kohlensaur. Kalk.)	9,9000	7,6092	1,69900	1,80406	0,5700	0,49776	0,5537	0,42524	0,5200	0,62976
Szénsavas keareg (Kohlensaur magnesia)	4,5405	3,4871	1,19640	0,91883	0,9899	0,75563	1,0594	0,81361	0,3871	0,25889
Szénsavas vasélecs (Kohlensaur. Eisenoxydal)	0,2802	0,2151	0,66700	0,51225	0,8990	0,69015	0,8917	0,68482	0,8849	0,67960
Kovasav (Kieselsäuer.)	1,1000	0,8448	1,05000	0,80640	0,6600	0,49920	0,7500	0,57600	0,2500	0,96000
Az álló alkatrészek összege	27,4043	21,0464	36,09085	27,71786	14,1358	10,85628	13,8684	10,64091	13,9590	10,71591
Félig kötött szénsav	10,1217	7,7794	1,6277	1,25007	1,1084	0,84971	1,1367	0,87298	0,8741	0,67186
Szabad szénsav	19,6156	15,0649	17,5136	13,45045	20,6072	15,82684	20,5908	15,82204	17,0980	13,13016
Terje (Volumen) kölczent szerint	10406,42	—	9535,22	—	11246,027	—	11239,516	—	9273,86	—
Terje köbhüvely szerint	583,39	—	594,19	—	630,14	—	639,66	—	519,53	—
Hőmérsék .	11,7° C.	—	19,3° C.	—	19,9° C.	—	19,9° C.	—	18,2° C.	—



## A fürdő-források tartalmának:

Alkatrészek	Első fürdő-forrás		Második fürdő-forrás		Harmadik fürdő-forrás		Negyedik fürdő-forrás	
	10000 gr.	l. f. p. c.	10000 gr.	l. f. p. c.	10000 gr.	l. f. p. c.	10000 gr.	l. f. p. c.
Kesernyiblag (Jodmagnesium) . . . . .	0,0624	0,04885	—	—	—	—	—	—
Phosphorsavas mész (Phosphorsaureer calcium) . . . . .	—	—	0,0162	0,0124	—	—	—	—
Szilikalvag (Chlor natrium) . . . . .	22,4000	17,20320	12,9000	9,9072	11,2000	8,6015	11,9000	9,1392
Kesernyihalvag (Chlor magnesium) . . . . .	1,6611	1,27572	1,5021	1,1536	1,2262	0,9417	1,2642	0,9709
Mészihalvag (Chlor calcium) . . . . .	6,9134	5,30949	3,5517	2,7276	2,1298	1,6356	2,6638	2,0457
Szénsavas mész (Kohlensauer calc.) . . . . .	1,5650	1,18656	3,5912	2,7580	3,5900	2,7571	2,5000	1,9200
Szénsavas kesreg (Kohlensaures Magnesium) . . . . .	1,3106	1,00654	0,2963	0,2275	0,4538	0,3481	0,5624	0,4319
Szénsavas vasélecs (Kohlensaures Eisenoxydal) . . . . .	0,6960	0,52684	1,3050	1,0022	1,0262	0,7881	1,0869	0,8347
Kovavas (Kieselsäure) . . . . .	1,0000	0,76900	0,6500	0,4992	0,9500	0,7296	0,4500	0,3456
Az állandó alkatrészek összege . . . . .	35,5885	27,32020	25,8125	18,2877	20,5760	15,8018	20,4273	15,6880
Félig kötött szénsav . . . . .	1,6305	1,25222	2,2342	1,7158	2,2065	1,6945	1,8069	1,3876
Szabad szénsav . . . . .	17,3800	13,34784	17,7798	13,6550	14,8177	11,3790	16,3940	12,5907
Terje (volumen) köbcentim. szerint . . . . .	9567,014	—	9892,006	—	8138,533	—	8861,505	—
Terje köbhüvelyk szerint . . . . .	535,96	30,614	550,252	31,43	455,939	2,6005	496,448	28,357
<b>Ömértések . . . . .</b>	<b>22-8° C.</b>	<b>30,614</b>	<b>23-9° C.</b>	<b>31,43</b>	<b>22-3° C.</b>	<b>2,6005</b>	<b>20-75° C.</b>	<b>28,357</b>

A források alkatrészei 10,000 gramnyi vízből vannak kiszámítva. A régi rendszer kedvelőiért polgári fontra (7680 gram) is át van változtatva.

Ezen vegybontás szerint a természetes ásványvizek alkatrészeik tekintetéből két nagy osztályra szakadnak, ugymint:

- a) lugsós és
- b) konyhasós vizekre.

Mint a fennebb közlött vegybontásokból kitetszik, a tusnádi források által mindakét osztálybeli ásványos víz képviselve van: a többi felhozott források mind a konyhasós vizekhez tartoznak, még pedig az erős vastartalmu chlorosokhoz. Különös jelentősége van a szabad és félig kötött és az egyszerű kénsavas sókat alkotó kénsav gazdag tartalmának, szintugy a chlorosóknak és meglehetősen magas hőmérséknek; minélfogva a tusnádi források közül némelyek csaknem a meleg ásványos vizek közé számíthatók.

Az I-ső ivó 19·3° C., a II., III. és IV. ivó 18·2° C.—19·9° C., az I—IV. fürdőforrások 20·7°—23·9° C. hőmérséklettel bírnak.

Továbbá a nevezett füzetkében összehasonlítási táblázatok mutatják a tusnádi források viszonyát a külföldi nevezetesebb fürdőkkel, melyekből a párhuzam előnyösen út ki a tusnádiakra.<sup>1)</sup>

Herbuch a tusnádi vizek földtani eredetére ezeket mondja: „Tusnád fürdőben a neocom kárpáti homokkő, a nagyszerű trachytos törmelék-tömegek, tuffok és görgetegek között észlelhető. Ezen, ugyszólván elrejtett homokkő-képződmények közvetlen közelében — látszólag a trachytos törmelék-tömegekből — az ásványforrások egész sora bugyog fel. Tehát kérdéses marad: vajjon a tusnádi savanyuvizek, mely kőzetekből erednek“ (t. i. kárpáti homokkő vagy trachit-törmelékekből-e? Én ugy hiszem, az utóbbiakból). L. dr. Herbuch F. „A Székelyföld földt.- és őslénytani leírása“ 1878. 198. l.

Nevezetesen meg kell itt említenünk, hogy a „Főkut,“ mint hideg, alkalikus savanyuviz, méltán állítható a hirneves *giesshübelivel* egy sorba, mely ezt semmi tekintetben sem mulja felül.

A fentebbiek kiegészítéseül általában megjegyezhetjük, hogy: a „Rezső-forrás“ (I. ivó) vize nagy jód-, konyhasó-, vas- és szénsavtartalma által tűnik ki; a fürdővizek bámulatraméltó

<sup>1)</sup> Ezen kivonati ismertetés Berde Áron magyar fordítása, majd az erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása, majd saját tapasztalatok után van itt közölve.

vastartalmuak, az azokban oldva tartott konyhasó, szénsavtartalom és magas hőmérsékletük folytán a meleg-, sós- és vasas savanyúvizek sorában az elsők közé tartoznak.“

„Szliácson p. o. az első számú tükörfürdő vascarbonát tartalma: 0·0241, a tusnádi II. számú fürdővizé: 0·199, Szliácson a szabad szénsav tartalom: 641·9 köbczent., Tusnádon: 982·0 köbczent.“

Továbbá a „Főkut vize előnyösen használható a légutak mindennemű hurutos bántalmainál, továbbá bél- és hólyaghurutnál.“ „A Rezsőforrás kitűnő hatású scrofula és siphilis ellen.“ „A II., III. és IV. számú ivóforrások kiváló hatásuak vérszegénységben és sápadtságban szenvedőknél.“ A keserű sósforrást, melyet legujabban fedeztek fel a telepen, jó sikerrel használják az aranyérben és májbajokban szenvedők. A II., III. és IV. sz. szénsavas-, sós- és vasas fürdő-források kitűnő hatásuk „az idegesség, sápadtság, vérszegénység, hysteria, a bénulások, rheumás bántalmak eseteiben.“

A tusnádi fürdő emelkedő jövője érdekében tudnunk kell, hogy itt, hol ezelőtt még 45 évvel sűrű cserjék és óriási fenyők pompáztak, most pompás villasorok, diszes fürdőépületek és vendéglők emelkednek, melyek bármely világfürdőnek is dízére válnának.

A sweiczi stílusban épült modern épületek három sorban terülnek el, s ezekben összesen mintegy 550 butorozott egészséges szoba áll egy fürdőidényre 20—120 frtért a világ minden tájáról érkező vendégeknek igényeik és társadalmi állásuk szerint kínálkozva, rendelkezésre.

A tusnádi fürdőre, melyet „Erdély gyöngyé“-nek neveznek, minden irányból jó utak vezetnek. Tusnád a magyar államvasutak brassói állomásától 7, az ágostonfalvi állomástól, mely Köhalom és Földvár közötti állomás, mintegy 4—5 és az 1891. évi október 10-én megnyílt és a közforgalomnak átadott Brassó—Sepsi-Szentgyörgyi helyi érdekű vasuti állomástól, Sepsi-Szentgyörgytől alig 1 és fél—2 óra járásnyira fekszik.

Tusnád és ezen állomások között kényelmes bérkocsik állanak — gyönyörű erdős vidékeken át — 6—7 frt viteldijért a vendégek rendelkezésére.

Tusnád újabban úgy rendeztetett be, hogy az a modern balneo-technika összes vívmányaival rendelkezik. Itt, 1890-ben egy impozáns fürdőépület emelkedett, melyben 4 nagy tükör-, 4 hideg szalonfürdő van 14 kényelmes porcellán káddal.

A kádakban a víz felmelegítése a Czernicki-féle készülék segítségével történik. — „A fürdőházban fenyőkivonat- és vasláp-

fürdőket is készítenek. Ugyanitt külön termeket rendeztek be testegyenestítő,- massage- és vizgyógyító czelokra, ugyszintén szétporlasztott ásványviz, fenyőpára, sűrített és ritkított levegő belégzésére is.“

Tusnád legbuzgóbb és legkitartóbb látogatói: a romániai gazdag bojárók.

Tusnád központját és a fürdői élet pezsgő forrpontját a *fedett sétacsarnok* és a pompás kis sétatér képezi.

A fürdő fölött kiemelkedő „*Apor-bástya*“ magas sziklaszálának tetején van a szétnéző torony, a Sóllyomkövel szemben. Innen tíz percznyi távolságban a „*Ludmilla-magaslat*“ a tetején álló kis házikóval.

E magaslatokról az egész vidék a maga fenséges nagyszerűségében tárul fel. Látszik az 1375 méter magas *Jáhorostető*, mely 3 órányi távolban fekszik innen, de melyről egyszerre öt megyére szóló bűvös panoráma tárul a szemlélő elé. Nincs a világnak egyetlen gyöngyszeme, melyen a természet a tündéri szépségnek örök változatokban, kifogyhatatlanul gazdag kellemeit úgy csoportosította volna össze egy parányi keretben, mint Tusnád-fürdőn.

Különben Tusnád-fürdő emelkedéséről tanuskodnak az alábbi, csaknem hivatalos jelentések is. Ugyanis:

A marosvásárhelyi kereskedelmi- és iparkamara 1892. évi jelentése szerint Csik-Tusnád-fürdőn 1892-ben az 1891. évi eredményhez képest a vendégek száma körülbelől 500-al csökkent, a mi főleg a román izgatások következménye, minthogy e fürdő látogatóinak tulnyomó nagy része romániai eredetű.

A fürdőn lévő ásványos források vizeit, csekélyebb víz-állományuk miatt, csupán a vendégek fogyasztják; téli időn pedig a szomszédos községek hordják szét. Kereskedelmi forgalomban azonban nem jutnak. Az 1892-ik évben épült egy 12 lakószobából álló 2 emeletes ház. Több hasonló építkezés van tervben. E páratlan szép fekvésű fürdő érdekében kívánatos, hogy a tervezett csikszereda—sepsiszentgyörgyi vasutvonal mielőbb kiépíttessék, írja a kamarai értesítő az idézett évben.

Itt az említett jelentés alapján, általában a kamara területén található ásványvizek üzleti forgalmára nézve, mint fel-ementést érdemlő jelenséget idejegyzem, hogy az 1892. évben elszállított a szászrégeni vasuti állomásról 5680, Kézdi-Vásárhelyről 3963, Maros-Vásárhelyről 163, Kovásznáról 76, Székely-Udvarhelyről 30, Sepsiszentgyörgyről pedig 24 métermázsas ásványviz. Romániába kivitetett a Bodzai-vámon át 600, Csik-Gyimesen át 4870, Gyergyó-Békáson át 130, Soósmezőn át 22,940,

Tölgyesen át 501,951, összesen tehát 530,491 kilogramm sulyu ásványviz.

Továbbá dr. Hankó Vilmosnak a III. magyar balneologiai congresszus 1893. évi márczius hó 20., 21. és 22-én megtartott gyűlési jelentése szerint a tusnádi viz 1892. évi forgalma 150,000 palaczk volt. Ugyanitt a tusnádi építkezések czimén ezeket írja : „Örömmel jelezhetjük, hogy Tusnádfürdön az idei szezon megnyitásáig olyan lényeges javításokat fognak végrehajtani, melyek e látogatott fürdőt hazai részünk legmodernebb berendezésű és legkényelmesebb fürdőjévé fogják tenni.

Mindenekelőtt nagy áldozatokkal sikerült a *jódos, sós, szénsavas, vasas* 23·5° C. meleg Rezső-forrást összegyűjteni és napvilágra hozni.

Mig az idén (1893) kész lesz felette a lobogó rendszerre épített fürdőház és Tusnád visszanyerte azt a kincsét, mely ha egyedül volna is, már megérdemelné, vagy biztositáná a fürdő fenntartását és fennmaradását.

Uj kurszalón épül a régi faalkotmány helyébe és pedig a balneologia legujabb követelményei szerint.

Az egész hazánkban, alkalmatosságban csakis Tusnád-fürdön alkalmazott Czerniczky-féle melegítő rendszert, mi mellett a szénsav a melegített fürdőből el nem párologhat, kibővítik és a legujabb technikai javításokkal látják el.

A fürdő közelében szaktudorok által tavaly felfedezett *vasláp föld* kihasználására teljesen berendezett lápfürdők fognak a közönség rendelkezésére bocsáttatni.

Közös elhatározás folytán a villák és lakások összes berendezése (szobák butorzata és más tárgyakkal ellátása) meg fog ujjtatni és modernebb igényeknek megfelelőleg átalakítani.

Az évadra megnyitják, s a közönség rendelkezésére bocsátják az Olt partján már munkában lévő nagy csolnakázótavat is. Végül a fürdőtelepet ujjaalakítja egészségügyi- és szépsézeteti szempontból a közbirtokosság, mely a fürdő fejlesztésére se pénzt, se munkát nem kimél.

Mindezek irt év nyarán létesültek is.

Csik-Tusnád-fürdő a fokozatosan haladó építkezések, rendelkezések és korszerű diszítések által bármennyire iparkodik is a kor kívánalmainak és az ott testi üdülést, felfrissülést kereső közönség igényeinek megfelelően a hasonnemű és nevű fürdőhelyiségek magas színvonalára emelkedni, ott egy nélkülözhetlen szükségletről mai napig nincs gondoskodva. Az ember nem egyszerűen állati, hanem szellemi, erkölcsi, s egyuttal valóságos lény.

E lényisége az embernek oly követelően és ellenállhatlan erővel lép fel, hogy annak az önön veleszületett természetén erőszakot követve el, tudhat csak az ember egy rövid időre el-lenszegülni. Az ember e vallásos lényiségi megnyilatkozásának — az őspogányságtól elkezdve — külön erre kijelölt helye volt, régen az volt a kereszténység eszméinek diadala óta és az lesz az idők végéig. S e hely az imádság, a magába visszavonulás, az Istennel való törődés, leszámolás helye. Ezt a helyet nélkü-lőzi mai napig Csik-Tusnád fürdő. Hogy e szükség érzete már rég megnyilatkozott néhány vallásos buzgalomtól hevülő ke-belben, élő bizonyítékul szolgál az, hogy egy itten építendő ká-polna céljaira még az 1876-ik év nyarán adományoztak méltó-ságos gróf Mikes Benedek ur 100 frt, dr. Élthes Károly kanonok ur 50 frt, ft. Biró Béla gyulafehérvári gymn. igazgató ur 10 frt, tek. Szűcs Mihály gazdasági iskolai igazgató ur 10 frt, tek. Becze József szolgabíró ur 5 frt, Gött Károly ur 5 frt, Minier Lajos százados ur Csik-Szentmihályról 2 frt, Hutter Pál ur 3 frt, Fe-renczi Sándor, Blaskó József, Schweiger, Oláh és Klein urak 2—2 frt, összesen: 10 frt, ft. Imets F. Jákó csik-somlyói gymn. igazgató ur 20 frt, mélt. Beteg Ferencz ur 10 frt, tek. dr. Len-gyel Gyula ur 10 frt, tek. Dobai Sándor gyógyszerész ur 5 frt, mélt. gróf Kálnoki Imre ur 40 frt és Fisch ur 50 krajczárt, összesen: 280 frt 50 krt o. ért.

Koncz István tusnádi plébános nyílt köszönete szerint, ki ezen összeghez 60 frtot adott, — az így begyűlt pénz, mint ká-polna építési- és felszerelési-alap, kamatozás végett biztos helyre helyzetetett el.

Hogy ezen összeg 1876 óta kamatozás és adakozások folytán mennyire gyarapodott, nem tudjuk.

Csik-Tusnád-fürdőn az isteni-tiszteletek tartása ezideig csaknem még az évenként egyszer, szent István első apostoli magyar király ünnepén (augusztus 20-án) megtartatni szokott ün-nepélyes isteni-tiszteletből áll. Pedig a fürdőbirtokosságnak érde-kében és erkölcsi kötelességében is állana egy kis kápolnáról is, — mely a folyton szaporodó állandó lakosok lelki igényeinek megfelelne, s melyet a fürdővendégek is a fürdőidény alatt igénybe vehetnének, — gondoskodni. (L. „Az erdélyi egyház-megyei értesítő“ 1877. évi 5. sz. 39. l.)

Tényleg ismét egy teljesen új, több medenczével ellátott fürdő-pavillon építésével foglalkoznak. Jelenleg pedig a fürdő birtokosainak szövetkezete által Tusnád-fürdőn építendő gyógy-teremnek felépítésére 1896-ik évi márczius 8-án való lejáráttal pályázat volt hirdetve. A költségvetésben megállapított építkezési

ár 47,821 frt 81 kr. Az építkezés azonnal megkezdve, 1897. május 31-éig be kell fejezni.

Tehát Tusnád-fürdő minden tekintetben a modern kor igényeinek megfelelően törtet előre.

Tusnád-fürdő szellemét nagyban emelik kiránduló helyei. Ilyen nagyszerű kiránduló hely a fürdő felett kiemelkedő és fennebb említett *Apor-bástya*, továbbá a *Ludmilla-magaslat*, a tetején álló kis házikóval. — Ezekkel szemben mered égfelé az óriási *Sólyomkő*, melynek változatos völgyei és árnyas, zöld pázsitos ligetei kedves kirándulási helyekül szolgálnak a vendégek számára.

Tusnád-fürdő egyik kiránduló- és egyuttal üdülő, sőt gyógyhelyét képezi az *Imets-kénüreg* vagy *Imets-kéngözlő*, mely az Olt jobb partján, a Tusnád-fürdő és Imets-villától alig 20—25 percnyi időtávolságban a fürdővel szemben fekvő Solyem-kőszikla alján, az Olt háromszáлу és a szédülős fejtűek kedvéért elég gyarló, ingó karral ellátott rozoga pallón átvezető, s tovább elég járatos ösvényen, könnyen hozzáférhető hegyoldalban fekszik.

Az Imets-kéngözlő a Bálványos-hegyi, Margitai és Szentkirályi Bűdös nevű kéngözlőgések egyik szelelője, s folyton forrongó, vulkánikus tűzkatlannak egyik szeleptyűje, lélegző-csatornája. — E helyen a kénes gáz kiömlését már évekkel ezelőtt észlelvé, Imets F. Jákó gyulafehérvári kanonok ur 1895. évi július havában ott időzván, ez alkalommal azon helyen, hol a gázkiömlés erősebb volt, hosszában és szélességben 2—2 méter, mélységben pedig 1 méternyi üreget ásatott, s azt kis barlangszerű kénfogó- és tartó ketreczczé, s a hegyoldal árnyas fenyői aljában barátságos hűsölő-helylyé alakította át. A kéngöz kiömlés elég erős arra, hogy a kihülés által megroncsolt tagokat jól felmelegitse, a torjai- vagy hargitai bűdös barlang és hasonló kénes-gödrök hatását jótékonyan éreztesse az oda kirándulókkal.

Egy másik kirándulási helyeit képezik Tusnád-fürdőnek : a Csomád, tovább a Bálványosvár, s főleg pedig a *Torjai Bűdösbarlang*, no és e közben a *Szent Anna-tó* a természeti szépségek és ritkaságok mindmegannyi csodás alakja és bámulandó példánya.<sup>1)</sup>

De a Tusnád-fürdő e páratlan kiránduló-helyéről halljuk a székely czimbalmost :

<sup>1)</sup> Lásd ezek leírását az előbbi füzetekben a maguk helyén.

## *A Szent Anna-tadánál.*

*Hol a szép Csik termő dus lapálya  
 Örökzöldül fenyvesek körítve  
 Menyhalaít hol dusan táplálja  
 Tarkőhegyből siető Olt vize,  
 S Tusnád alatt megsirül a hegynél:  
 Állj meg ott és nézz körül a tájon  
 Helvéczia sem lehet szebb ennél  
 — Az én hazám legszebb a világon.*

*Ott fürödj te forró nyár közepén,  
 Ha testedben kin, fájdalom éget;  
 Ama Székelyszlóé vizében  
 Lankadt erőd uj életre éled;  
 S ha majd érzed a gyógyvíz hatását,  
 Lelked ott fönn az egekben járjon  
 Örömdben zeng az Urnak hálát  
 — Az én hazám legszebb a világon!*

*S ha már inad mankó nélkül is bir,  
 Fogj neki az öreg kopasz hegynék;  
 Nézd meg mit hord szárnyán a csodás hir,  
 Mi van ott, mit oly rég emlegetnek?!  
 És szivedben titkos érzés támad,  
 Édes buba szenderítő álom,  
 Melyben alszik a honflu bánat  
 — Az én hazám legszebb a világon!*

*Ámde ébredj elmerengésedből,  
 Szállj alá a tündérek honába  
 Lásd mi csillog fel onnan a mélyből  
 Valóban a szellemek hazája!  
 Egy tengerszem hegyek közé zárva,  
 Partján sűrű sötétlombu fákon  
 Szól a madár párja vig szavára  
 — Az én hazám legszebb a világon!*



*De minő rom buslakodik amott?!  
 Kis kápolna volt az hajdanában,  
 Melyben ima és szent ének hangzott,  
 Elvegyülve a madár dalában! .  
 Most csöndben áll omladozó fala  
 S ki építé alszik siri ágyon  
 Be szépen ring a Szent Anna-tava!  
 — Az én hazám legszebb a világon!*

*Szép vagy Erdély, édes szülőházam,  
 Bár sok bánat tépte már kebledet .  
 S mintha látnám a Szent Anna-taván  
 Bús szemedben csillogó könnyedet!  
 De ne busulj édes szülőházam,  
 Hű anyai kebeled ne fájjon!  
 Él még székely az ősök nyomdokán  
 — Az én hazám legszebb a világon!<sup>1)</sup>*

A fürdő-birtokosság ezekhez a vendégek szórakozásának emelésére a csónakázó- (csukás-tó) tó újabb berendezésén és halas-tavak beállításán is fáradozik.

Tusnád-fürdön az élelmezés sem mondható nagyon drágának. A vendéglősök étlapjai, ugymint az egész fürdőtelep közegészség,- élet,- vagyonsbiztonság és rendőri szempontból stb. hatósági felügyelet alatt állanak. Gyógy- és zenedij 5 forint. (L. bővebben dr. Hankó „Erdélyi ásványvizek leírását“ EKE. kiadás.)

Van ott posta- és távirda-állomás, s most van munkában a fürdőtelep nyugati oldalán a vasuti állomás építése, melylyel Tusnád-fürdőre hisszük még egy újabb és jobb kor fog derülni.

Ezen forrásokon kívül Tusnád község határán, — vagyis a falu közét kivéve, — igen sok és gazdag vizek tartalmu ásványos források vannak. Ilyen :

A Nádas nevű helyen lévő és szintén „Nádas-borviz“ nevet viselő savanyu-forrás, melyet nemcsak ivásra, hanem egyes betegségekben, majd kádakban felmelegítve, majd természeti hideg állapotában fürdésre is nagy eredménnyel használják.

<sup>1)</sup> „Székely czimbalomhangok“ 136—138. 1. Énekkel kísért V. Cs. F. a székely czimbalmos. Az erdélyi róm. kath. irodalmi társulat III. kiadványa. Gyulafehérvárt, 1881. Nyom. a püsp. lyc. könyvnyomdában (Kluger B.-nál).

Itt mintegy 5 külön, elég bő víztartalmu borviz-forrás van, melyek közül az egyik borhoz is alkalmas, noha kevésbé van használatban. — A „*nádasi-borviz*“ néven említett ivó-borviz, — mert van e néven olyan is, mit csak fürdésre használnak, — a borhoz jó lévén, kellő kezelés mellett versenyre kelne a kászoni-forrásokkal is.

Nevezetes továbbá a *Bátord* nevű helyen lévő, s elég jól iható *Bátordi-borviz*, Tusnád-Ujfalutól délirányban.

Van még a Közép-patak tövénél, az Olt jobb partján egy jó iható borviz, melyet „*Középpataki-borviz*“-nek neveznek.

Megemlítendő még az ugynevezett „*Nagy-borviz*“-forrás szintén elég jó iható vizével.

Tusnádtól nyugatra van az Olt martja alatti igen jó forrás, melyet a megdagadt Olt vize sokszor eltakar.

Tusnád-fürdőtől nyugatra és Tusnád községtől délre és délnyugatra azt Olt jobb és balpartján több ásványos-forrás buzog fel, melyek lerakódásuk után itélve, rendesen vastartalmuak, s nagyobb részben erős, szikrázó ivóvizet nyújtanak; mások édes vízzel elegyültek.

Ime a természet e kiváló kincseit a megye minden pontján gazdag bőségben kínálja, csak mi legyünk képesek azok kellő kihasználására.

### A kőkerteri vagy uzvölgyi ásványos-forrás.

A jó Isten e vármegyének még elrejtettebb vadonjaiban is gazdag bőséggel mutatja fel természeti kincseinek boldogító hatását. A kőkerternél a csendőrlaktanya és pénzügyőrség lakásának szomszédságában az Uz-pataka mellett szintén egy bő forrásu és gazdag szénsavtartalmu ásványos fürdő van, melyet az ottan lakó csendőrök és pénzügyőrök kihüléses bajokban nagy előnnyel használnak. — E gyógyforrás vize lilaszint játszik és kotlott tojásszaga van, s úgy látszik, hogy vegyrészeire és hatásra nézve teljesen hasonló a Menasági Vigaszóbeli fürdő vizéhez.

### X. A „Bálványos-fürdő“ (Büdös fidelis-fürdő) vasas,- sós- és timsós-fürdők, hidegviz-gyógyintézet.

A „Bálványos“ nevezetű híres Torjai-hegy, köznéven: „Büdös,“ a természetnek ezen a tengerszine fölött 1140 méternyire emelkedett csodaremeke, a Háromszék- és Csikmegyék határvonarán, Alsó-Torja község határa nyugati részén, a Bálványos- és Zsombori-patakok vizválasztóján fekszik. E fürdő-

telepet, melyet itt röviden csak a szomszédság jogán, s mert tudunk szerint pár forrás a csikmegyei határrészben fekszik, érintünk, — leginkább szénsavat és kénhydrogént kilehelő, s szengázzal telt barlangjai: a *Gyilkos*,- *Timsós*- és főleg a *Büdös-barlang* teszik csodálttá és bámulattárgyává, mint azt fennebb, a barlangok leírásánál is említettem. — Azonban hogy a természet pazar kincsein épülni és lelkesülni tudó közönségnek némi szolgálatot tegyek, utalva kiegészítésül a „*Torjai бүдös barlang*“ cz. alatt adottakra, idejegyeztem a torjai бүдös-fürdők vizeinek chemiai összetételét is a mint következnek:

## I.

*A torjai sósforrás (Katalin vagy Fidelis-forrás) chemiai összetétele.*

Dr. Ludwig tanár elemzése 1890.

Kalium sulfat	—	—	0.3902	gram.
Natrium sulfat	—	—	0.1225	"
Natrium borat	—	—	0.0267	"
Chlornatrium	—	—	5.2395	"
Brom natrium	—	—	0.0205	"
Natrium bicarbonat	—	—	0.4182	"
Lithium bicarbonat	—	—	0.0070	"
Ammonium carbonat	—	—	0.4394	"
Calcium phosfat	—	—	0.0013	"
Calcium bicarbonat	—	—	1.2178	"
Stroncium bicarbonat	—	—	0.0113	"
Magnesium bicarbonat	—	—	0.5492	"
Vas bicarbonat	—	—	0.0882	"
Mangan bicarbonat	—	—	0.0025	"
Kovasav	—	—	0.0821	"
Aluminium oxid	—	—	0.0007	"
Szabad szénsav	—	—	1.9718	"

Hőmérséklet: 11° C.

## II.

*A torjai Károly-forrás chemiai összetétele.*

Dr. Ludwig tanár elemzése 1890.

Calcium sulfat	—	—	0.0068	gram.
Natrium sulfat	—	—	0.0114	"
Chlor natrium	—	—	0.0136	"
Chlor calcium	—	—	0.0117	"

Calcium phosfor	—	—	0·0009	gram.
Calcium bicarbonat	—	—	0·3995	”
Magnesium bicarbonat	—	—	0·0890	”
Vas bicarbonat	—	—	0·1277	”
Mangán bicarbonat	—	—	0·0008	”
Aluminium oxid	—	—	0·0002	”
Kovasav	—	—	0·0421	”
Szerves anyag	—	—	0·0120	”
Szabad szénsav	—	—	2·1263	”

Hőmérséklet: 6·2° C.

### III.

*A torjai Timsós-forrás chemiai összetétele.*

Dr. Ludwig tanár elemzése 1890.

Kalium bisulfat	—	—	0·0214	gram.
Natrium bisulfat	—	—	0·0176	”
Vas sulfat	—	—	0·0920	”
Aluminium sulfat	—	—	0·0961	”
Calcium sulfat	—	—	0·3090	”
Magnesium sulfat	—	—	0·0900	”
Chlor natrium	—	—	0·1206	”
Kovasav	—	—	0·0656	”
Szabad szénsav	—	—	0·0960	”
Kénhydrogén				nyomok

A szemviz 0·0039 gram. vascarbonatot, 0·4100 gram. szilárd alkotórészt és sok szénsavat tartalmaz. A *felső timsós-forrás* 0·725 gram. szilárd alkotórészt ad. Összetételre nézve közel áll a Timsós-forráshoz. A *Várpád-forrás* 0·0774 gram. vascarbonatot és 1·775 gram. szilárd alkotórészt, a *Várpád alatt lévő forrás* 0·0774 gram. vascarbonatot és 1·182 gram. szilárd alkotórészt tartalmaz.

Van itt tehát egyszerű savanyuviz, vasas savanyuviz, glaubersót tartalmazó savanyuviz, timsós viz, szabad szénsavat tartalmazó viz (kis timsós-forrás).

Az egész fürdő-telepen néhány szerény külsejű faépület: lakóház, vendéglő, fürdőház van, melyek még a kezdetlegesség jellegével bírnak. De ezek is jobbak, mint a 60-as évek sátrai, melyeket ezen szerény épületek csak a 70-es évek végén kezdtek felváltani.

Az utóbbi időben báró Apor Gábor ur kényelmes, két

nagy vendéglőt építtetett, a fürdő környékét parkiroztatta, s a borviz-forrásokot medenczékbe foglaltatta.

E fürdőtelepnek is megvannak a maga gyönyörű kiránduló-helyei, mint éppen a tusnádi vagy borszéki fürdőknek. — A *vártetőről* a fél székelyország elragadó panorámája tűnik élénk. E *Bálványosvár* 3500 láb magasan áll a tenger színe fölött és uralja az egész vidéket.

Tulajdonosok: báró Apor Gábor és gróf Mikes Benedekné.

Báró Apor Gábor Al-Torján sűrített szénsavgyárat építtetett, mely 1891-ben üzembe vétetett és a „Torjai Büdös“ természetes szénsavát sűríté meg.

Itt 2 tükörfürdő, 4 melegfürdő, s összesen 30 lakószoba áll ez időszerint a vendégek rendelkezésére. Hideg fürdő 10 kr., melegfürdő 30 kr., barlang-látogatás 2 kr. A szobák napi ára 60 krtól 1 frtig. Koszt, napjára 1 frt 20 kr.

Ezen chemiai összetételekben páratlanul változatos források nagyobb és több figyelmet és áldozatot igényelnének. — A keleti s más szembetegségek gyógyítására sehol a világon jobb, alkalmasabb és könnyebben kezelhető szem-gyógyintézetet nem lehetne beállítani, mint itt, hol a természet maga önként és pazar kézzel nyújtja ehhez a megkívántató kincseket is: a kifogyhatlan gyógyanyagokat.

Ezek előrebocsátása után, mint legujabb jelenséget fel kell jegyeznünk, hogy a nyelvvalaku hegység-nyulványt képező „Büdös“ lelapuló tetején, az *erdő közepén, egy magaslaton*, 924 méternyire a tenger színe fölött, 1894-ben épült a „*Fidelis-fürdő*“ néven elnevezett új gyógyintézet, melyet pormentessége és szép, festői fekvése mellett a csiki síkságból felemelkedő hegyhát védelmez az északi szelek ellen, s melyet sokféle ásványos forrásainak roppant gazdagsága oly „*magas hegyi éghajlatu gyógyhelylyé*“ tesz, melyhez hasonló kevés van a világon.

Ezen források vize úgy *ivókurára*, mint *fürdésre* használható, s kitűnő gyógyeredménynyel alkalmaztatott: *köszvény, csuz, szokványos székrekedés, vérszegénység, sápkor, idegbajok, Rachitis, skrophulosénél*, de kiváltkép *női genitábetegségek*nél, ugymint: *parametricus izzadmányok jelenlété*nél, a *méh különböző izgatott állapotainál, rendellenes menstruacio és folyásoknál, idült pétéfészek és méh-gyulladásoknál.*“

Az itteni barlangokat e füzetekben a barlangok czimén méltattuk, (L. „Csikm. füzetek“ 137—140. lapjait) melyeknek Ilosvay L. szerint a legrégebb idő óta kitűnő *köszvényt gyógyító* hire van.

Ezen természetes gyógy-tényezőkön kívül, melyekkel annyira meg van áldva a föld e kis darabja, a gyógyulást kereső betegek a Fidelis-fürdőben még egy minden modern követelménynek megfelelő *hidegvíz-gyógyintézetet* Kneipp-féle rendszer szerint is találnak. E gyógyintézetet szakértő orvos vezeti, ki a Kneipp-féle módszert Wörishofenben alaposan tanulmányozta.

A fürdővendégek kitűnő ellátást találnak az ujonnan épült és önálló vízvezetékekkel ellátott gyógyszállodában, melyben 50 kényelmesen és teljesen berendezett szoba áll rendelkezésre. Ezek 1—4 személyre vannak berendezve, magasak s tágasak, a legtöbb verendával is bír és a higiénia minden követelményének teljesen megfelelnek. A vízgyógykezeléshez szükséges s czélszerűen berendezett helységeken kívül még fürdőszobák is vannak magában a házban.

A vendégek mérsékelt árak mellett találnak teljes ellátást és kiszolgálást a gyógy-szállodában. A saját kezelésben álló vendéglő egészséges és jó étkezést biztosít.

Az intézet orvosi vezetését *dr. Kelen Albert* brassói gyakorló orvos vállalta el.

Az intézetben jól berendezett *gyógyszertár* is van.

A legközelebbi vasuti állomás a 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> órányira fekvő *Kézdi-Vásárhely*. Sepsi-Szentgyörgytől ideérhető kocsin 3<sup>1</sup>/<sub>2</sub> óra alatt. A forgalmat e két állomással — kényelmes bérkocsik — közvetítik.

Az *idény* minden évben kezdődik július hó 1-én és végződik szeptember hó 15-én.

#### *Díjtételek :*

Teljes ellátás (pensio) sweiczi minta szerint: Egy bebutorozott szoba, reggeli, ebéd és vacsora, szolgálattal együtt, naponként egy személyre 3 frt. Ha két személy lakik egy szobában, ugy személyenként 2 frt 50 kr., világítás nélkül.

#### *Megjegyzések.*

1. Saját ágynemű használata nem változtatja a díjakat.
2. Gyermekek a 6-ik évet bezárólag a fentebbi díjak <sup>1</sup>/<sub>2</sub>-át, a 12-ik évet bezárólag <sup>2</sup>/<sub>3</sub>-át fizetik. Szolgálati személyzet számára személyenként egy hétre 7 frt.
3. A reggeli 6—9 óráig tetszésszerinti időben kapható és áll édes savanyutejből, kávé, vagy tea, cacaoból, fehér vagy barna kenyérral együtt. Vaj, méz, sonka stb. külön étlap szerint lesz fizetve.
4. Az ebéd 12<sup>1</sup>/<sub>2</sub> órakor közös table d'hote és négy fogásból áll, a levest beszámítva.

5. A vacsora 7<sup>1/2</sup> órakor lesz feltálatva és csak egy ételből áll.

6. Ha a vendégek orvosi rendelet nélkül kívánnak étkezni, külön díjat fizetnek és pedig reggeliért 10 kr, s minden ebéd- vagy vacsoráért személyenként 15 kr.

7. A világításért mérsékelt árak számíttatnak.

8. A gyógyvendégek nem fizetnek sem gyógy-, sem zenedíjat.

9. Elektromos gyógykezelés-, massage-ért külön mérsékelt díjak fizetendők.

10. A hidegvíz-gyógykezelés orvosi díja személyenként 4 frt, mely az igazgatóságnak lesz befizetve, s melyért a fürdőorvos elvégzi a consultatiot, kezelést és rendelést. Természetesen nincsen beszámítva a massage, helyenkénti operatio stb. Ha több, ugyanazon családhoz tartozó személy használja a hidegvíz-gyógymódot, úgy :

2 személy fizet 7 frtot,

3 " " 8 "

4 " " 9 "

5 " " 10 "

Egy meleg ásványfürdő ruhával 60 kr.

" hideg " " 25 "

" meleg édesvíz-fürdő " 50 "

Bérlet 14 meleg sós- vagy vasas-fürdőre 7 frt,

14 hideg " " " 3.

Posta. Rendes naponkénti összeköttetésről a bükszádi posta- és távirteleállomással gondoskodva van.

Kirándulások kocsin tehetők a pompás szent Anna-tóhoz, Tusnádra, a szénsavgyárhoz, Bálványos várra stb.

Bérkocsikról kívánatra mindig gondoskodik az igazgatóság.

Közelebbi, a gyógyintézetre és a fürdőhelyre vonatkozó felvilágosítással készségesen szolgál

*a háromszékmegyei Bálványos (Büdös, Fidelis-) fürdő igazgatósága.*





### XI. A kászon-jakabfalvi fürdők.

Ma Kászon legfőbb nevezetességét a jakabfalvi fürdő képezi. — Jakabfalvánál a keletről lefolyó *Gubás-patak* szűk völgyein kell darabig felmenni, melybe balpartilag szakad bele a *Mocsvár-pataka*. Ennek sziklás előhegyein túl a *Gubás-patak* a keleti irányban lejjövő *Gadz-patak* nevet, egy más, észak-keletről jövő *Bor-patak* nevet vesz fel.

Ez utóbbinak szűk, magas hegy által keretelt völgyében fekszik — félórára a falutól — a *jakabfalvi fürdő*.

E fürdő egyik legnevezetesebbike nemcsak Csikmegye; hanem hazánk gyógyforrásainak is. Korunk egyik legveszedelmesebb betegségében, az igen elharapódzott görvélykorban (scrophulás bajokban) csodaszerű gyógyhatással bír. Sőt ez irányban egyedüli és páratlan gyógyhatásának bizonyult. S mégis e biztos gyógyhatásu és olcsó fürdő mellett igen sokan a bizonytalan és roppant költséges külföldön keresnek görvélykoros bajaikban enyhülést és gyógyulást. Egészen halálra szánt és nyomorék gyermekeket lehet látni, hogy a fürdői évad végével onnan épen és egészségesen távoznak a szülői házhoz haza.

E fürdőn nincsenek fényes termek, czifra épületek, de a Balázsiak, kiknek tulajdonát képezi, mindent megtesznek annak emelésére, hogy ott a fürdővendégek elég kényelmes elszállásolásban részesüljenek.

A szállások különböző honi városok, faluk neveire vannak elkeresztelve, u. m.: Udvarhely, Kanta, Kézdi-Vásárhely stb. Ezen elnevezések az új és viszonyokkal ismeretlen vendégeket gyakran édes csalódásokba ejtik, midőn egy-egy vendég szállására távozandó szokta mondani, hogy megyen Udvarhelyre, K.-Vásárhelyre stb., holott csak szállására távozott.

A fürdő vidéke szép, regényes és elragadó. A gyönyörű fenyveserdők közötti séta és a havasi friss lég már maga jótékonyan hat a beteg kedélyére, felvidítja, felvillanyozza és felderíti még az életuntakat is. Innen szép és érdekes kirándulásokat lehet tenni az öt óra távolra fekvő *Nemere-tetőre*, honnan gyönyörű körlátvány tárul fel minden irányban és főleg a *kistölgyesi-szorosba*, melyet az *Uz-pataka* foly át.

De a kászonjakabfalvi borviz nemcsak fürdésre alkalmas, s használtatik, hanem a messzibb vidékre szállítható is. Mivel a bort — nagy szénsavtartalommal bírván — főzi, főleg Háromszék megyébe igen sokat hordanak szét bor mellé. — Kézdi-Vásárhelytt raktáron tartják és árusítják. — De hordják 4—5 krért faluról-falura is. Kiviteli forgalmát már az összes ásványvizekről szólva, fennebb érintém.

A főforrás egy szép homokkő-sziklából fakad fel csaknem kimérhetlen bőségben. A főforrást is, melyet Sebeint egyedül említve, Szétcsén (Szetye) várának keresztül el, — melegítve fürdéshez is használják. A tőkutra nézve idejegyzem, hogy a kászonjakabfalvi savanyuviz jegecztiszta, nyitva tartott edényben rozsdanemű csapadékot képez. Arany szerint 1'0027 24 óra alatt 500 akó vizet ad. Egy fővénykősziklából minden harmadik perczen megújuló erősebb rohammal szökell fel.

Hévmért. + 9 R. Dr. Pataki vegytani észlelése szerint egy polgári fontban van :

Kénsavas szikéleg	4·80
Szikkhalvag	1·80
Szénsavas szikéleg	19·20
„ keseréleg	3·20
„ mészéleg	6·40
„ vasélecs	0·60
Kovasav	0·20

Összesen : 36·20 szemer

Szénsav . . . . . 48·00 köbhüvelyk.

E szerint e forrás egyike a legnevezetesebb égvényes vasas vizeinknek.

Dr. Hankó Vilmos „Milyen ásványvizet igyunk“ cz. füzetben, melyet az Erdélyrészi Kárpát-egyesület adott ki (Kolozsvár 1894.) a *kászon-jakabfalvi* savanyuvizről a „Lugos savanyuvizek“ czimén 3-ik helyen ezeket írja : „Kászon kies földjén, hol a Borpatak szük völgye erdős, hegyekkel bekerített gyönyörű völgykatlanná tágul, Kézdi-Vásárhelyről 3 óra, Kászon-Jakabfalva községtől félóra járásnyira fekszik, a kászon-jakabfalvi, vagy a hogy nevezni szokták : a *kászoni-fürdő*. A fürdőtelepen buzognak fel nagyrészben a fürdő forrásai.

A kászoni források közül a „*Főforrás*“ teszi a telepnek ugyszólván középpontját. Egy homokkő sziklából előtörő gazdag savanyuvizforrás ez, mely fölött diszes kioszk emelkedik ; a vizet a rendkívül nagy szénsavmennyiség, a benne előforduló jód- és natriumsók a legkitünőbb élvezeti- és gyógyító vizek közé sorolják. Erdély egy részében, ugyszintén Oláhországban kelendő forgalmi czikk. (Forgalma 450,000 palaczk.)

A kászoni viz egy literében van (Molnár J. elemzése szerint) :

Chlorkalium	0·0169
Chlornatrium	0·1786
Jodnatrium	0·0101

<i>Kétszer szénsav. natrium</i>	2·7978
Kétszer szénsav. magnesium	0·2023
Kétszer szénsav. mész	2·3487
Kétszer szénsav. vas	0·0167
Aluminium oxid	0·0213
Kovasav . . . . .	0·0685

---

Összesen: 5·6609

Szabad szénsav	5·0846
Térfogata	2585·13 kbmtr.
Hőmérséklete	12° C.
Fajsúly	1·00506.

A kászoni víz különösen nagy szénsavtartalma által tűnik ki; e tekintetben azzal más víz nem vetekedhetik. Szóda bicarbona- és jódtartalma a legkitűnőbb lugos- és jódos vizek sorába állítja a kászoni vizet. A kászoni víz jódtartalma: 0·0101, a hirneves *luhatschoniczié*: 0·0074, a *kreuznachié*: 0·0100.

A kászoni fürdőorvosok tapasztalata szerint a kászoni víz *kitűnő hurutellenes szer*; a légző- és emésztőszervek, valamint a *hugyhólyag hurutos bántalmai ellen alig van jobb vizünk a kászoni-viznél*. Sokan áldják e vizet, mert jódtartalmánál fogva már nehéz, gyógyíthatatlannak tartott *skrofulózis* bajnak volt gyógyítója.

A kászoni víz eddig csak Maros-Vásárhelytt, Kézdi-Vásárhelytt, Brassóban, Csik-Szeredában és Sepsi-Szentgyörgyön van raktáron.

Remélhetőleg nemsokára a budapesti piacon is találkozunk e pompás vízzel. Természetes, hogy ez esetben a nagyon is igénytelen köntöst mással: szebbel, jobbal kell felcserélnie.

Összehasonlításként ideigtatom a lugos savanyúvizek szóda-karbona tartalmát egy liter vízben:

A *solyvai* vízben 8·453 gr., a *bodokiban* 4·532 gr., a *répátiban* 4·324 gr., a *luhi-Margitban* 4·002 gr., a *vichyben* 4·883 gr., a *biliniben* 4·257 gr., a *preblaniban* 3·525 gr., a *kászoniban* 2·797 gr., a *málnásiban* 2·106 gr., a *zajzoniban* 1·488 gr., a *giesshübeliben* 1·192 gr. a szodabicarbon tartalom. (L. idézett füzet 19—20. lap.)

E víz 2585 köbcmtr. szénsavtartalma mellett a krondorfi 773 köbcmtr., a giesshübeli 1205 köbcmtr., a bilini 1337 köbcmtr. szénsavtartalommal eltörpül.

A főforrás közelében van egy másik, ettől fennebb a völgyben egy harmadik forrás és egy délreesebb mellékvölgyben van a *szemkút*, melyet szembetegségekben használnak.

De halljuk ezekről a szakértői véleményt és jellemzést.

Dr. Hankó Vilmos a kászoni fürdő gyógyító-forrásait névszerint a *Főkút*, *Borvizkút* és *Szemvizkút* vizeit chemiai vizsgálat alá vévén, azok egy-egy literében a következő alkatrészeket találta:

	Főkút	Borviz	Szemviz.
Natriumbicarbonat	1·6332	0·6424	0·0818 gr.
Calciumbicarbonat	2·4109	0·8752	0·2187 "
Magnesiumbicarbonat	0·2694	0·1739	0·0498 "
Vashbicarbonat	0·0473	0·0759	0·0063 "
Manganbicarbonat	0·0067	0·0064	0·0019 "
Chlorlithium	0·0704	—	—
Chlorkalium	0·0618	0·0329	0·0075 "
Chlornatrium	0·0649	—	—
Jodnatrium	0·0059	0·0420	0·0154 "
Lithium bicarbonat	—	0·0291	0·0058 "
Kalium bicarbonat	—	0·0035	0·0023 "
Aluminium oxid	—	—	0·0018 "
Kovasav	0·0447	0·0797	0·0383 "
Borsav	nyomok	—	nyomok
Összesen :	4·6222	1·9610	0·4296 gr.
Szabad szénsav	2·4487	1·9801	1·2503 gr.
Szabad széns. térfogata	1242·3 cc.	1004·6 cc.	625·1 cc.
Kénhidrogén	—	—	0·0006 gr.
Hőmérséklet	9·3° C.	8·5° C.	10·0° C.

A „*Főkút*“ vize kitünő *lugos savanya*, nagy szabad és félig kötött szénsav, valamint jelentékeny natriumbicarbonat tartalommal. A víz lényeges alkotórészei még: a lithium és a jod.

A hasonló természetű ásványvizek között leginkább a giesshübeli Ottó-forrás vizével hasonlítható össze. A giesshübeli vízben a natrium bicarbonat mennyisége: 1·192 gr., a szabad szénsavé: 1205 cc. — A *főkút* vizében a natrium bicarbonat mennyisége: 1·6332 gr., a szabad szénsavé: 1242 cc. A vizet, tisztasága, előnyös összetétele elsőrendű üdítő-, s asztali itálnak és kitünő gyógyító-viznek minősíti.

A víz szénsavtartalma páratlannak mondható. Összehasonlítva szénsavban leggazdagabb vizeinkkel, azokkal diadalmasan kiállja a versenyt.

A sziklából fakadó pompás víz — orvosi tapasztalat szerint — kitünő hatásának mutatkozott a légző- és emésztőszervek hurutos megbetegedéseiben, köhögésnél, rekedtségnél, köszvény-

ben, vesebajokban és görvélyes betegségekben. Az elemzés magyarázatát adja a víz ezen hatásainak.

A „*Borvizkut*“ vize *vasas savanyu* víz. Összetételére nézve legközelebb áll a *spai Souveniere*-, — a hazaiak közül a *lubló Amália* vizéhez.

Előnye a vasas vizek felett, hogy a vasicarbonat és a többi carbonatoknak egymáshoz való viszonya olyan, hogy a vasnak emésztésre káros hatásától nem kell tartani. A víz, a sápadtság-, vérszegénység-, gyengeség- és vérszegénységen alapuló idegbetegségek eseteiben rendelhető.

A „*Szemviz-forrás*“ vize *földes, kénes* víz. A víz gyomor- és bélhurutban, scrofulózis-, csuz- és bőrbajok ellen használható.

A nagy jövőre hivatott kászoni fürdő és forrástelep *Balásy Lajos* csikmegyei nagybirtokos tulajdonát képezi.<sup>1)</sup>

De nem hagyhatjuk felemlítés nélkül a kászon-jakabfalvi ugynevezett „*Felső-forrást*“, mely nemrégiben fedéztetett fel, s mely az irt fürdő közvetlen szomszédságában egy sziklaüregből rendkívüli gazdag és vastag vizsugárban ömlik ki. Kristálytiszta és kellemes ízű vizét a hatalmas buborékokban előtörő szénsav-gázok mintegy forrásban tartják.

A kászon-jakabfalvi „*Felső-forrás*“ chemiai összetétele dr. Lengyel Béla elemzése szerint ez :

Chlornatrium	0.1671
Calciumsulfat	0.1183
Natriumbicarbonat	1.9633
Calciumbicarbonat	1.2955
Magnesium bicarbonat	0.3978
Vasicarbonat	0.0515
Aluminium hidroxid	0.0014
Kovasav	0.0741

Összesen : 4.0790.

Szabad szénsav 2.8552.

E szerint a „*Felső-forrás*“ vize az égvényes vasas savanyuvizek közé tartozik. Kétszer szénsavnatrium tartalma a vastartalommal együtt és a nagymennyiségű szabadszénsav orvosi használatra is e vizet kiválóan alkalmassá teszik.

A kászoni fürdő Kézdi-Vásárhelytől, mint a legközelebbi vasuti állomástól három-, a tusnádi fürdőtől és Csik-Szeredától négy óra járásnyira fekszik.

<sup>1)</sup> Lásd az Erdély turist. fürdőügyi- és népv. f.-irat 1895. IV. évf., 3—4. sz. 93—94. l.

Továbbá megemlítendő még, hogy Kászon-Jakabfalva határán az ugynevezett *Borfő-erdőben* kászonimpéri Balázs (Simon) József borvizkutató székely atyánkfia, kinek a répáti-viz felfedezése is köszönhető, egy újabb ásványviz-forrást fedezett fel. — Az új borviz-forrás Balázs Lajos ur ismert fürdőjétől keletre, a patakvonalon fel mintegy 1560 méternyi távolságra fenyves-erdősterületen van. Az úde vizü ásványos-forrást a felfedező kőküpiibe foglaltatta, s nagy reményeket táplál az iránt, hogy a forgalomban lévő kászoni vizek mellett rövid időn ezen új vízzel hatalmas konkurencziát csinál.

Dr. Hankó Vilmos a III. magyar balneologiai congresszus 1893. évi márczius 20-, 21. és 22-én tartott gyűlése jelentésében is kiemeli a kászonjakabfalvi borvizet, midőn azt mondja, hogy ez „a legpompásabb égvényes savanyuvizek egyike.”

Az utóbbi években az erdélyrészi ásványvizek kezelése sokat javulván, ezekhez képest jelentékenyen javult a forgalom is. Így a kászonjakabfalvi víz 1892-ik évi forgalma 200,000 palack volt.

#### A „Borárnyéki Balás-forrás.”

A kászonjakabfalvi gazdag savanyu-forrástelep legújában ismét egy gazdag érnek felfedezése által gyarapodott. A felfedező és tulajdonos Balás Simon József, a ki a „*Répáti*” nevezetes forrást is felfedezte. — E forrás sok tekintetben a fennebb leirt kászonjakabfalvi savanyuvizekkel megegyezvén, rövidség okáért, egyebeket mellőzve, álljanak csak az alábbiak:

A borárnyéki „Balás-forrás” chemiai alkata.

a) Szénsavsók, mint szabályos carbonatok. Egy kilogramm vízben grammokban :

1. Natrium chlorid	Na Cl.	0·0054
Calcium phospat	Ca <sup>3</sup> (PO <sub>4</sub> ) <sup>2</sup>	0·0020
Magnesium sulphat	Mg SO <sub>4</sub>	0·0147
Natrium carbonat	Na <sub>2</sub> CO <sub>3</sub>	0·1861
Kálium carbonat	K <sub>2</sub> CO <sub>3</sub>	00·295
Calcium carbonat	Ca CO <sub>3</sub>	0·8236
Strontium carbonat	Sz CO <sub>3</sub>	0·0052
2. Magnesium carbonat	Mg. CO <sub>3</sub>	0·4029
Vascarbonat	Fe. CO <sub>3</sub>	0·0327
Mangan carbonat	Mn CO <sub>2</sub>	0·0495
Aluminium oxid	Al <sub>2</sub> O <sub>3</sub>	0·0176
Kovasav	Si O <sub>2</sub>	0·0428

Összesen: 1·6020.

Szabad és félig kötött szénsav CO<sub>2</sub> 3·0367=1541·1cc.

## b) Szénsavsók mint hydrocarbonatok :

3. Natrium chlorid	Na Cl.	0·0054
Calcium phosphat	Ca <sub>3</sub> (PO <sub>3</sub> ) <sub>2</sub>	0·0020
Magnesium sulphat	Mg SO <sub>4</sub>	0·0147
Natrium hydrocarbonat	Na HCO <sub>3</sub>	0·2950
Kálium hydrocarbonat	K HCO <sub>3</sub>	0·0428
Calcium hydrocarbonat	Ca (HCO <sub>3</sub> ) <sub>2</sub>	1·3342
Strontium hydrocarbonat	Sz (HCO <sub>3</sub> ) <sub>2</sub>	0·0074
4. Magnesium hydrocarbonat	Mg (HCO <sub>3</sub> ) <sub>2</sub>	0·7001
Vas hydrocarbonat	Fe (HCO <sub>3</sub> ) <sub>2</sub>	0·0502
Mangan hydrocarbonat	Mn (HCO <sub>3</sub> ) <sub>2</sub>	0·0608
Aluminium hydrooxid	Al <sub>3</sub> (OH) <sub>6</sub>	0·0268
Kovasav	H <sub>2</sub> Si O <sub>3</sub>	0·0566

---

Összeg : 2·5950.

Szabad szénsav CO<sub>2</sub> 23531=1194·2cc. A víz fajsulya : 1·00174 ; hőmérséke=11·4° C. ; levegőé : 1·4° C.

A kászonyjakabfalvi borárnyéki víz chemiai alkatánál fogva a földes és vasas savanyuvizek közé tartozik. Tekintve azonban a vízben foglalt szilárd alkatrészek aránylag csekélyebb voltát, ellenben a szabad szénsav nagy mennyiségét ; a víz nemcsak mint vasas gyógyviz, hanem mint élvezeti víz is jónak tekintendő.

Budapest, 1894. évi márczius hó 10-ik napján.

**Dr. Lengyel Béla,**  
egyetemi tanár.

A Balás S. József tulajdonát képező ezen kitünő üdítő és gyógyhatásu borviz a fennebb már leirt Balásy Lajos ur tulajdonát képező forrásoktól másfél-, Jakabfalva községtől hat kilométernyi távolságban fekszik, s a belügyminiszteri és kereskedelemügyi miniszteri szabályszerű engedélyek alapján már forgalomban van. A gondosan és tisztán kezelt, kitünően dugaszolt és légmentes kupakkal ellátott üvegekben forgalomba hozott és ugy magára, mint borral vegyítve kellemes és élvezhető italt nyújtó savanyuviz, mely az említett Borárnyéka-dűlön sziklahasadékból kristálytisztán bugyog fel, — literes üvegekben a forrásnál készen bedugaszolva és kupakolva, üveggel együtt darabonként 8 krért, maga a víz literenként 2 krért dugaszolás-és kupakolással együtt bármily mennyiségben kapható, s megrendelésekre a szállítást is tulajdonos: Balás S. József szívesen elvállalja.

A kászeni fürdőtelep bár 714 méter magasan fekszik a tenger színe fölött, havasi agálya miatt kellemes és enyhe, balzsamos és tiszta, portól mentes, kitűnő levegőjével teljes szélcsendes és idylli nyugalomával páratlan a nyüzsgő sokaság idegbontó zaja elől menekülni akaró betegek számára.

A kászeni fürdőn összesen mintegy 50 jól felszerelt és egészséges szoba áll a vendégeknek rendelkezésére. Balásy Lajos, a tulajdonos 1891. év tavaszán ismét egy csinos lakóházat és egy diszes fürdőházat építtetett.

Itt a szobák napi ára 50—1.20 kr. szokott lenni. A hideg fürdés: 12 kr., a melegfürdő ára pedig: 50 kr. Az ételmezés napjára: 1 frt.

Mindez a külföldi drága fürdőkkel szemben mesés olcsónak mondható. Már csak pénzkimélés tekintetéből sincs tehát okunk külföldre vándorolni egészség- és üdülés keresés végett, s amál kevésbé van okunk pénzünket külföldre vinni.

S az ezen telephez tartozó forrásokon kívül e vidéken és határon igen sok és jó iható borvizforrás van, melyekről legyen elég ezek után ennyit feljegyezni.

## XII. A Nagykászeni-források.

Kászon-Jakabfárvától észak irányban, a völgybe messze felnyúló Nagy-Kászon határán is több helyen vannak gazdag ásványos-források, melyek közül nevezetesebbek:

K. Impér északkeleti vonalán a nagy Répátban, a Büdös-kut nevű helyen van egy hatalmas gyógyforrás, a Büdös-szik, mely különböző, de főleg *köszvényes betegségekben* kitűnő hatása.

Vegyelemezve ézideig nem volt, de mint színe és íze bizonyítja, a vastartalom mellett igen nagy degettes rész van benne. A mint az újabb kutatások eredménye igazolja, csak a vállalkozók hiányán mulik, hogy jó minőségű *degettet* és *gázi* nem termelnek e helyeken.

A Büdös-szik a monda szerint egy nőrabló tündér véreből a Kis-Tölgyes szorulatban, a Tábla pusztája felső végénél lévő Bükkös alján, hol régentén várhely nyomai látszanak, vagyis a Kőkertnél a „Vessz el büdös” ma is mutogatott szikla aljából fakad fel. (Lásd Orbán B.: Székelyföld leir. II. köt., 56. l.)

Legnevezetesebb mindezek között az 1888-ban forgalomba hozott, s már-már elég jó hírnévre vergődött Répáti gazdag szénsavas borvizforrás, Impér határa északkeleti részében. — E forrás, mint a természet kincseinek egy újabban kínálkozó ak-



A „répáti“-forrás az elbájolóan szép kászoni völgy egy kies zugában, Kászon-Impér községtől 1 és fél, a kászonjakabfalvi fürdőtől pedig 3 óra járásnyira gazdag víztartalommal tör elő. E forrás 24 óránként mintegy 2000 liter alkalis savanyu-vizet ad.

„György József, a forrás bérlője a viznek értékét felismervén, a forrást újra foglaltatta, fedél alá hozta, nagy áldozattal Czerniczki-féle magától működő töltő-készülékkel látta el, s a vizet jó minőségű, csinos kiállítású palackokban forgalomba hozta.“

A répáti víz nemcsak mint élvezeti ital tör magának minden irányban utat és tért, hanem gyomorbetegségeiben, mint gyógyító ital is megbecsülhetetlennek bizonyulván, az erdélyi úgy, mint a romániai nagyközönség hova-tovább jobban és jobban kezdi felkarolni és fogyasztani azt.

A méltán emelkedő forgalmat teljesen igazolja is a víz kitünősége, annak kezelése és összetétele.

A kászonimpéri „répáti“-forrás kémiai összetétele a dr. Lengyel Béla elemzése szerint ez :

Natrium bicarbonat	4·3241
Lithium bicarbonat	0·0261
Calcium bicarbonat	0·7371
Stroncium bicarbonat	0·0087
Magnezium bicarbonat	1·2519
Vas bicarbonat	0·0264
Mangan bicarbonat	0·0007
Chlornatrium	0·0867
Chlorkalcium	0·0739
Jodnatrium	0·0015
Strontium sulfat	0·0048
Natrium borat	0·1124
Alumnium hidroxid	0·0006
Kovasav	0·0598
Összesen :	6·7153.
Szabad szénsav	2·2188.
Térfogata	112·6 köbcm.
Hőmérséklete	7·4° C.

E szerint a répáti víz egyike a legjobb égvényes savanyu-vizeknek, a melyben lényeges alkotórészek a natrium bicarbonat, a borsavas natrium és a szénsav. — E forrásvizben a félig kötött szabad szénsav együttvéve csaknem háromszor annyi, mint a

luhi Margit-forrásban. (Lásd az erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírását dr. Hankó V.-tól 126. l.)

A marosvásárhelyi kereskedelmi- és iparkamara 1892. évi jelentése szerint a „Répáti“ ásványviz 1892. évi kereskedelmi forgalma volt összesen 590,000 félliteres palaczk, majdnem még egyszer annyi, mint 1891-ben. A „répáti“-forrás több vizet nem szolgáltat, noha több millió palaczk viz is eladható volna. A forrás csekély vízmennyisége miatt ez üzlet a fennforgó költségeknél, s a forrásnak nagyon félreeső, kedvezőtlen fekvése miatt nem igen jövedelmező. A forrás kezelése, a víztöltés, a giesshübli vizek mintájára történik. — A piaci- és árviszonyok még nem tökéletesek, azonban folyton javulnak, s csak az a kár, hogy több vizet nem lehet előállítani. — A forgalomba hozott *répáti ásványvizből* 1892-ben Romániába 180,000 palaczk, Bécsbe 1500 palaczk, Berlinbe 450 palaczk szállított ki. Különösen Románia olyan piac, melyen a székely ásványvizekből jó kezelés mellett évente több millió palaczk vizet lehetne értékesíteni a vízmennyiségükben is gazdagabb forrásokból.

Dr. Hankó Vilmos a III. magyar balneologiai kongresszusnak 1893. évi márczius 20., 21. és 22-iki ülésében is kifejezést ad annak, miszerint nagy kár, hogy a nagy utánjárással a világhírű *giesshübli* módjára kezelt *répáti*-viz páratlan vízből nem jut a főváros lakóinak is, miután a hasonló természetű, de ezzel nem versenyezhető hazai és külföldi ásványvizekből sok százezer palaczk fogy el a főváros piacán. A mennyi vizet csak ad, azt mind elfogyasztják Erdélyben és Romániában.

Dr. Hankó Vilmosnak ez alkalommal tett jelentése szerint a *répáti*-viz 1892. egész évi összes forgalma, szemben a fentebb említett 590,000 kereskedelmi forgalommal — 700,000 palaczk.

E különbség arra mutat, hogy az iparkamarai jelentés keltétől is a jó kezelés folytán szinte százezer palaczkkal gyarapodott a *répáti* viz forgalma.

Dr. Hankó Vilmos, az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület által kiadott „Milyen ásványvizet igyunk?“ cz. füzetében a lugos savanyuvizek sorában 2-ik sz. alatt a „*répáti*“ vizről ezeket írja: „Kászón-földje (Csikmegye), egy bájosan szép völgy, a melyre hatalmas havasok (répáti-havas stb.) tekintenek alá, fenyő-erdőkkel sűrűn benőtt csucsákkal. A természet nemcsak felékesítette, hanem természeti kincsekkel is bőven ellátta e kis földterületet: ama természeti adományok között, melyekkel ez a kis földdarab meg van áldva, nem utolsó helyen állanak a jobbnál-jobb lugos savanyuviz források, a milyenekkel itt lépten-

nyomon találkozunk. A kászonimpéri „répáti“ savanyuviz a jók között is a legjobbak közé tartozik.“

A „répáti“-forrás a völgy egy kies zugában tör elő, Kászon-Impértől 1 és fél óra járásnyira. A forrás vízbősége 2000 liter 24 óránként. *György József*, a forrás bérlője a viznek értékét felismervén, a forrást újra foglaltatta, fedél alá hozta, nagy áldozattal Czerniczki-féle, magától működő töltő-készülékkel látta el, s a vizet jó minőségben, csinos kiállítású palaczkokban forgalomba hozta.

Az erdélyi- és oláhországi közönség meggyőződven arról, hogy a „répáti“ viz nemcsak mint élvezeti ital kitűnő, hanem mint gyógyító ital is megbecsülhetetlen: mind jobban és jobban kezdi felkarolni és fogyasztani azt. Az emelkedő forgalmat (évi forgalma 700,000 palaczk) teljesen igazolja a víz kitűnő kezelése és összetétele. A répáti-viz egy literében van:

Natrium bicarbonat	4·3241 gramm
Lithium bicarbonat	0·0261 „
Calcium bicarbonat	0·7371 „
Strontium bicarbonat	0·0087 „
Magnezium bicarbonat	1·2519 „
Vas bicarbonat	0·0264 „
Mangan bicarbonat	0·0007 „
Chlornatrium	0·0867 „
Chlorkalcium	0·0739 „
Jodnatrium	0·0015 „
Strontium sulfat	0·0048 „
Natrium borat	0·1124 „
Alumnium hidroxid	0·0006 „
Kovasav	0·0598 „

Összesen : 6·7153 gramm.

Szabad szénsav	2·2188 „
Térfogata	1129 köbcmtr.
Hőmérséklete	7·4° C.

Az elemzésből kitűnik, hogy a répáti víz egyike a legjobb lugos savanyuvizeknek, a melyben lényeges alkotórészek a natrium bicarbonat, a borsavas natrium és a szénsav. — A *répáti* vízben a félig kötött és szabad szénsav együttvéve csaknem háromszor annyi, mint a luhi Margit-forrásban. „Szerencsés vegyi összetétele, rendkívüli szénsavtartalma következtében megérdemli, hogy a maga nemében a legkitűnőbbek egyikének tekintessék, s mint ilyen, a megfelelő méltatásban részesüljön.“ (Lengyel Béla.)

A víz értékét illetőleg *Purjesz Zsigmond dr.*, a magyar orvosi kar egyik disze a következőképpen nyilatkozik: „Alólírott bizonyítom, hogy a répáti savanyuvizet a nyákhártyák hurutos bántalmai ellen — ismételve jó sikerrel alkalmaztam.“ — Hasonló észleleteket tettek: *Greising József dr.*, *Fábricius József dr.*, *Róth József dr.*, *Tartler Frigyes dr.*, *Józsa Ernő dr.*, *Schwarcz Frigyes dr.*, *Pawelka Ernő dr.*, *Flehtenmacher Károly dr.* és *Molnár Károly dr.*

A répáti viznek a következő erdélyrészi városokban van raktára: Kolozsvár, Brassó, Segesvár, Nagy-Szeben, Gyulafehérvár, Déva stb. A budapesti piacon eddig hiába kerestük a bilini, luhi Margit-forrás vizénél sokkal jobb répáti-vizet. A folyó év (1894) őszén e bajon is segítve lesz. A mi a víz árát illeti, egy fél liter répáti víz ára üvegestől (a kolozsvári piacon) 12 kr, üveg nélkül 8 kr, 1 liter víz üvegestől 18 kr, üveg nélkül 12 kr. (L. id. m. 16—18. l. Kolozsvár, 1894.)

A csikmegyei Kászon-Altiz 228 tagból álló községének ugynevezett „Fehérkői“ savanyuvize a községtől mintegy 4 kilométer távolban, a Fehérkő nevű kies völgyben, fenyves erdők alatt, regényes tájon 1 hold 1293 □-öl községi kaszáló-területen van. A község, mint e savanyuviz tulajdonosa vegyellemezte. A vegyellemezést dr. Lengyel Béla budapesti egyetemi vegyelemző rendes tanár eszközölte, kinek a vegyellemezés eredményéről kiállított okmánya szerint e savanyuviz a következő alkatrészeket tartalmazza: A „fehérkői“ savanyuviz vegyellemezése (Analysis):

Natrium	0·5132
Kalcium	0·0168
Lithium	0·0010
Cal.	0·3534
Szénsav	nyomok
Mg.	0·0835
Alumn.	0·0005
Fe.	0·0100
Ha. kovasavb.	0·0018
Cl.	0·1485
J.	0·0018
S O <sub>2</sub>	0·0050
B O <sub>2</sub>	0·0512
C O <sub>2</sub>	1·2698
Si O <sub>2</sub>	0·0680
Alumn. egyesülve OH	0·0010
A vízben feloldott szilárd r.	2·5253

Szabad és félig megkötött szénsav CO<sub>2</sub> 3·8063.

A kászon-altizi Fehérkői-forrás főalkatrészei: Szénsavas natrium, szénsavas mész és szénsavas magnesium; kisebb mennyiségben konyhasó és borsavas natrium. Szénsavtartalma igen nagy. Ez okból a fehérekői-forrás vizét szénsavban gazdag égvényes, földes savanyuviznek kell tekinteni és mint ilyet, a hasonló jellemű ásványos-vizek jelesebbjei közé sorolni.

Budapest, 1890. február 19-én.

*Dr. Lengyel Béla* s. k.,  
egyetemi ny. r. tanár.

A főkut *Szent István-forrás* nevet visel a körülötte elterülő kaszáló és erdőterületen. A főkut perczenként egy liter vizet ad. A forrás szilárd anyagu épületbe van foglalva, mellette hasonlóan szilárd anyagból épült raktárral ellátva. Van egy kőalapon épült, három szobával ellátott csinos faház teljes felszereléssel, külön, mosásra használható ház és ismét sütőház, egy mellékszobával. Ezeken kívül van egy külön istálló és egy tágas szekérszin. E forrás csak bor mellett, ivásra használtatik és már rövid időre terjedő forgalombahozatala óta is szép hírnévre tett szert és nagy kelendőségnek örvend, úgy, hogy az összes felfogható vizét elszállítják. — A „Répáti“-val jóságra és kelendőségre majd versenyre kel, csak a kezdet nehézségein tulemelkedhessék. — Bérloje 1893. őszén elhalálozván, ez év november hó 18-án a birtokos község által uj hat évi bérletre adatott ki.

### XIII. A Csikszentmárton—csekefalvi ásványos-források.

Csik-Szentmárton ásványos-forrásai között nevezetesebb a Patkoslábnál felfakadó „*Poszogó*“ nevű gyógyforrás, mely leginkább kihülések ellen használtatik és többször tapasztalt nagy hatással bír.

#### *A Nagy Sándor ásványos forrása.*

A Csik-Szentmárton község, sőt a szomszédközségek területén felbuzogó ásványos-források között is legnevezetesebb a Nagy Sándor borviz forrása, mely Csik-Szentmárton község keleti részén, a község közt, Nagy Sándor birtokán van, s melyet nevezett tulajdonos 1895-ben csaknem egészen véletlenül fedezett fel.

Ezen elég gazdag erü borviz-forrás dr. Hankó Vilmos budapesti egyetemi tanár minőlegességi vizsgálata és megfigyelése szerint a leggazdagabb vegyi alkatrészeket tartalmazza, s

miután a borral kitűnően talál, — azt, mint nálunk szokták mondani: jól főzi, — fürdés által pedig a testet kellemesen felüdíti, — mind élvezeti, mind gyógyfürdési célokra egyaránt alkalmas és jótékony hatása.

Ezen ásvány-források vegyelemzése most van folyamatban.

Nagy Sándor tulajdonos itt 1896. év nyarán egy mindenfelé 5—5 méternyi hosszú és széles, a férfiak és nők számára elkülönített medencével, öltöző- és vetkező szobákkal ellátott nyári fürdőtelepet rendezett be, mely a hely fekvésének kiemelkedettségénél és könnyen hozzáférhetőségénél fogva is hivatva van arra, hogy a havasalja szomszédos községek lakóinak fürdőigényeit pótolja és kielégítse.

E forrás e helyen ismét újabb nyilvánulása természeti kincseink tömegtelen gazdagságának, melylyel a jó Isten ásványok és ásványos vizekben előttünk még ismeretlen vidékünket megáldotta.

E hely, a mellett, hogy a községben van, s ezzel a fürdővendégek majdan kényelmes lakásokat és otthont találnak, elég közel fekszik a balzsamos léggel kinálkozó fenyvesek öléhez is, hogy a fenyvesek alatt kitáguló erdős völgy szájában a test üdülésére és a lélek szórakozására szükséges kellékeket feltalálja. — E fürdőtelep elég emelkedetten fekszik arra, hogy onnan szemlélő, majd a szemben elkigyózó Hargita-hegyláncz örökzöld, s változatos fodrait és hullámzó bérceit, majd az Olt mentén kiszélesedve elterülő alsziki fensikot a maga elragadó szépségében maga előtt látva — áttekinthesse.

Fennebb azt jegyeztem fel, hogy e borviz-forrást Nagy Sándor fedezte fel, de ezt csak a jelenre és úgy kívántam érteni, hogy az ősidőktől ottan lappangó forrást ő méltatta nagyobb figyelemre, mert a fürdőmedence kiásatása alkalmával ott 1—2 méter mélységben talált különféle épületronsok, régi tárgyak arra engednek következtetni, hogy ott hajdan egy hatalmas telep, s talán berendezett fürdőhelyiség volt. Noha kétséget kizáró dolog az, hogy a község hajdan ama emelkedettebb, s ma erdővel benőtt helyeken volt, s a mai község a jelenlegi helyén csak újabbkori település. — Csik-Szentmárton és Csekefalva birannyi értelmiséggel, hogy ez egymaga megérdemli e forrás kétős irányu felkarolását. Különben e forrás ere és iránya a kászoni „Répat,“ „Fehérkő“ és a többi ásványos-források ereivel összeesik.

Megemlítendő még a falun felül, napkeletre levő ugynevezett Borviz kértbeli borviz. Kúpüben véve és nagyobb

mennyiségben édesvíz részekkel vegyült forrás; továbbá a falutól távolabb eső „Csikibora“ nevű forrás. Mindkét borviz jó és iható, de széthordva, hamar elveszíti erejét és szénsavtartalma elszáll. Azonban egy nap is megtart.

A csekefalvi részen, a falun kívül, a keleti oldalon van egy borviz-forrás, mely „*csekefalvi borviz*“ czimen ismeretes és természetes állapotában mint ivóvíz igen jó, iható, de borral használva, gyenge. E forrásokat kevés gondozás és az édes vizektől való elválasztás mellett mind ivásra, mind fürdésre kellő eredménnyel lehetne kihasználni. Van még egy forrás a „*Vén csere*“ alatt „*véncserealji borviz*“ néven használható. — Ettől 100 lépésnyire van egy hasonló nevű fürdő, melyet kihülésekben eredménnyel használnak.

Továbbá a Gothár Józsi birtokán van a „*Gothár-borviz*.“ Jó fürdeni és nagy kelesztő ereje lévén, palacsinta sütni használják élesztő gyanánt.

#### XIV. A kozmási és lázárfalvi ásványos-források.

A kozmási ásványos-források közt legnevezetesebb a „*Hipataki borviz*“ néven forgalomba jött forrás a kozmási határ délkeleti részén, a lázárfalvi határ szomszédságában. E forrást 1893-ban fedezték fel, illetőleg tették nagyobb megfigyelés tárgyává. — Hír szerint e forrást évi 1500 frt haszonbér fejébe — a mennyiben be fog válni — kibérelte György S. József még mint a „*répáti*“ hiressé lett borviz bérlője. Azonban a jelenlegi bérlet és forgalomról ma keveset hallunk és tudunk.

Megemlítendő még a *nyergesalji-forrás*, mely a kozmási határon, a Nyerges alatt délkeletre buzog fel s elég jó és iható.

Ugyanitt, a Nyerges-patak mellett a „*Sószéki-fürdő*“ név alatt ismeretes forrás, melyet kihülések ellen használnak. — Ugyanitt van egy *sósforrás* is, melyet azonban betömve tartanak már régebbi idő óta. Miért? Nem tudjuk, csak gondoljuk. Elég kár, hogy e forrás megfigyeléséről, s esetleges megnyitásáról senki sem gondoskodik. Mintha bizony a mi népünk számára is egy ilyen forrás jótéteménye már fel sem férne.

Van továbbá Kozmás községben, a keleti részen három savanyuforrás is, de mindenik gyenge, noha azért használják azokat.

Van Lázárfalván, a községtől délirányban, a „*Vészmező*“ nevezetű helyen egy kénköves- és vasastartalmu borvizforrás, mely szintén jó iható, s ugy télen, mint főleg nyári időben a munkás szomjának enyhítésére igazán nagy szolgálatot tesz.

### XV. A csikszentgyörgy—bánkfalvi ásványos-források.

Vannak Csik-Szentgyörgy és Bánkfalvának is ásványos-forrásai. Nevezetesebbek:

Szentgyörgy nyugati határában az ugynevezett *Monyosbük*k tövén való borvizforrás, mely gyenge ugyan, de ivásra használható.

Bánkfalva keleti részén van a *Gönczéd* nevezetű, bűdös-köves tartalmu forrás, mely édes vízzel elegyülve gyenge, de azért iszszák.

Az *Édesbükke* nevű forrás vasastartalmu, jó és iható.

Vannak itt-ott még több apróbb ásványos-források, melyek édesvízzel elegyült állapotban fordulván elő, gyengék és alig érdemelnek részletezést.

### XVI. A menaság—pottyondi ásványos-források.

Menaságnak sok és bővizű ásványos-forrásai között bámulandó gyógyhatásánál fogva legnevezetesebb a „*Vigaszó*“ nevű kékes-fekete színű forrás, mely inkább fürdésre, mint ritkán ivásra használtatik.

„E forrás — írja Benkő K. Csik-, Gyergyó- és Kászon leírásában — kékes-fekete, ha nap-süti, vereses, több rész bűdöskő, kevesebb mész, szénsavany és kevés kékkő tartalommal bír, 6 fok hideg, s vegytartalomra a budai-forrásokkal lenne ugyanazonos.“

Krautschneider csikszeredai I-ső székely ezredi főorvos 1847-ben eszközölt vegytani észlelése és állítása szerint: „rheuma-, fekély- és más kórokban nagyon hathatós.“

E forrásnak valami különös, sajátos szaga van. Ugy hat az ember szagló idegeire, mint a kotlott tojás szaga. Kékes-fekete, s néha lilába játszó színét onnan vette, hogy degettes ásványrészek, vagy kőszén-rétegeken jön keresztül.

A gyógyfürdő vizében a békák és gyíkok megélnek, míg a mi más természetű és vegyelemű ásványos-vizeinkben nem élnek meg.

E fürdőforrásnak gyenge ere van. Régebben bekerítetlen állapotban, szabadon volt. Két méternyi hosszú és egy méternyi széles palakövekből kirakott mederben. — Régebben a forrás körül zöld fenyőfákat vertek fel, a vizét kádakba kimerve, kövel megmelegítették és úgy fürdöttek benne minden díj nélkül. A fürdőt az odavitt betegek számára hozzátartozói készítették el. — A községtől keletre, mintegy félórányi távolságra lévén, a betegek rendszeren a községben szállásolták el magukat, s



onnan jártak fel fürdeni, mert nem volt még csak egy szinalj is, hová az ember az eső, vagy vihar elől behuzódjék.

Később, 1878-ban, Benedek Gábor menasági kántortanító haszonbérbe kivette az árváktól a forrást és helyet. — A forrást 3 méter hosszú és 2 méter széles deszkamedenczébe véttette, s szintén csinos deszkakerítéssel s befödött vetkező- és öltöző kabinetekkel, s mellette egy kis konyhaszerű deszkabódéval ügyesen ellátta. Legalább volt a hová meghuzni az embernek magát.

Említett haszonbérlő 1879-ben még egy kis készletben lévő épületet is költöztetett oda, mely esztenaszerű hajlékban 4—5 ember étkezhett és megvonhatta magát, sőt még éjjeli szállást is vehetett. E különben primitív alkotmányt az akkori fürdővendégek, csapott fedeléről kedélyesen: „*kanfaru vendéglőnek*“ nevezék el.

Nohát ott fenn, a modern világtól elvonult helyen, a zabot termő hegységek rengeteg változatu világában, hol különben pezsgő és munkás élet van, — ennyi is kezdeményezésnek, a derék kántortanítótól törekvésnek elég dicséretreméltó törekvés vala, s hiszem, hogyha a forrás tulajdonosaival hosszabb időtartamu bérletet köthet, még nagyobb és évenként fejlesztett áldozatot is hoz e hámulandó hatásu gyógyforrás hire és tekintélyének emelésére, de úgy tudjuk, hogy ama 5—6 éves bérleti idő e gyógyfürdőnek aranykora volt, mert ennek leteltével az örökösök a bérletet beszüntették, s talán bérlő is beleunván a dicsőségbe, a drága és megbecsülhetlen gyógyfürdő visszahanyatlott régi, primitív állapotába.

Pedig nemcsak a vidékiek, hanem a távolabbi helységebeliek is felszokták keresni e fürdőt. — Valóban nagy kár, hogy több és nagyobb figyelmet és gondot nem fordítanak e kitűnő hatásu gyógyviz hasznosítására és fürdő berendezésére. Itt már számtalan oly betegek nyerték vissza egészségüket, kiken senki és semmiféle más víz nem segített.

Ugyan a menasági határon, az előbbitől fennebb, a Bődpatak mellett van még három gazdag forrásu borviz, melyek a mezei munkásoknak nagy szolgálatot tesznek. Ezek már nagy vastartalnu; erős, szikrázó és jó hideg bor- vagy savanyuvizek.

E források körül, a zöld gyepen amugy heverész ma is egy-egy ványadt és sáppadt beteg a völgyből kiemelkedő és időnként az élesztés által megújuló füsttel jelzett tűz mellett, melyben köveket melegítenek a kádakba kimert ásványos gyógyforrások megmelegítésére. — Itt regényes, széltől védett hegykatlanok vannak, a zöld erdők fenyves levegőjével, melyeket a

természet örökmestere gyógyintézeteknek rendezett be. Csak mi nem vagyunk arravalók, hogy kihasználjuk.

Továbbá van Menaság Pottyond nevű falurésze vagy tize-sében is egy gazdag viztartalmu, szép tiszta, magasra gyöngyöző borviz-forrás, az ugynevezett *Pottyondi-borviz*, melyet az összes községi lakosok nagy előszeretettel használnak és hordanak szét házaikhoz, s a mezőre a nyári munka idején. Ez is, lerakódása után itélve, vasas tartalmu, de van benne bizonyos kén- és szénsavanyrészlet is. — Különben erős, gyöngyöző borviz.

### XVII. A Hosszaszói ásványos-források.

*A Hosszaszói-borviz.* Hosszaszó a Csik-Szeredától keletre fekvő Fitód és Fitódpatak szűk völgyületének keletre huzódó tejében fekszik. Itt, a mintegy 25 gazdából álló kis, és a párhuzamos völgyben ettől délre fekvő Mindszent községhez tartozó kis falu nyugati részén, a Demény-család birtokán fakad fel. E borvizforrás egyik legkitünőbbike Csikmegye ásványos-forrásainak. A bort kitünően főzi, igen kellemes ízű italt nyújt. Míg egyes borvizeink borral némi vértolulást látszanak okozni, ennél ez sohasem tapasztalható, de igen az, hogy borral úgy, mint a nélkül használva, az emésztést nagyon elősegíti. — E borviz elég sokáig eltartható. E borviz 1889-ben új kőküpuibe foglaltatott egy kis részvénytársulat, t. i. Gözsy Árpád csikszeredai gyógyszerész és társai által, mely annak kezelését rendezte. Azóta csinosan ledugaszolt üvegekben hordották szét pár évig 1—1½ literét 2—2½ kr olcsó áron számítva, de ma már ismét használatlan állapotba került s szállításával is fölhagytak.

### XVIII. A Csikszentlélek—Fitód—Boroszlói források.

Van a Csikszentlélek anyaközséghez tartozó Fitód község határán, a községtől északkeletre, néhány lépésnyi távolságban egy borviz-forrás *Fitódi-borviz* néven, mely édesvizzel elegyülvén, fehérszínű, zavaros és egy kissé gyenge, de azért iható és mindennapi használatban van. — Ugy hisszük, ezen kézügyben lévő borviznek forrását kevés fáradsággal el lehetne az ott fel-fakadó édesviz részektől egy kis lecsapolás által is választani. Próbálják csak meg a fitódi atyafiak, s aligha a hosszaszói forrásnak mására nem akadnak.

Megemlítésre méltó itt még az *Alsó-Boroszlóban* lévő ugynevezett *Boroszlói-forrás*, mely Szentlélektől délre és Mind-

szenttől nyugatra, a két község között lévén, mindkét község lakói nagy fekete korszokban hordják szét házaikhoz. A meleg nyári időn a mezei munkásoknak szomjuk enyhítésére a tikasztó nap heve ellen kimondhatlan nagy szolgálatot tesz. De nemcsak nyáron, hanem az év minden szakában, s különösen farsangon és a nagyobb ünnepeken csaknem minden háznál előfordul, s nagy előszeretettel használják. Lerakódása után ítélve, szintén vasastartalmu. De van benne bizonyos kénesrészlet is. Vegyelemezve nem volt. Nagyon jó és izletes italt nyújt. Mint gyógyfürdőt, kénezeve, kádakba nagyon ritkán használják, noha ennek is megvan a többi savanyuvizekkel közös gyógyereje.

### XIX. A Csiktaploczai ásványos-forrás.

Csik-Taplocza község határán, a községtől nyugatra, a *Ködpatak* mellett van egy ásványos-forrás, mely jó, iható, s melyet mind ivásra, mind fürdésre elég élénkséggel használnak. Használják szemfájás ellen is. — Különösen a szembetegségekben használt vizeket kellene mielőbb vegyelemeztetni, mert a szemek orvosi kezelése mégis a nehezebb és kényesebb betegségek kezeléséhez tartozik. — S gyakran megtörténik, hogy hol az orvosok nem tudnak segíteni, ott ezen vizek segítenek. E szemvizek vegyeleme a természeti erők összejátszása által úgy van összeállítva, hogy az emberi tudomány a vegyrészek összerakásában a természettel nem tud versenyre kelni.

### XX. A Csicsói ásványos-források.

A *Bélaifőnél való ásvány-forrás*. A történelmi emlékekben úgy, mint a természet áldásos kincseiben gazdag Hargita-hegyláncz alján egész vonal hosszában, de főleg a csicsói Hargita (alsó csucs, mely Bélhavasnak is hivatik) csucsa alatt igen sok ásványos viz fakad fel. Legnevezetesebb ezek között a *Bélaifőnél* felbuzogó forrás, mely, --- mint Orbán B. is ismert munkájában megjegyzi, — annyira erős, hogy pohárral egy huzamban meginni nem lehet, az üvegpalczkokat, sőt még a földkorszókat is, ha bedugaszolják, — szétlöki. A közhiedelem ezen ásványos vizről azt tartja, hogy még a világhírnévnek örvendő borszéki borviznél is erősebb. Legfőbb hatása abban jelentkezik, hogy roppant étvágyat gerjeszt az ott üdülést, gyógyulást vagy szórakozást kereső vendégekben. Egy szinte nagybecstü kincse a természetnek, melyet Isten annyi gazdagsággal halmozott el.

Említésreméltó Csicsótól déli irányban, a Borhegyes aljában

felbuzogó forrás is, mely igen jó iható. — Lerakódása után itélve, ez is vastartalmu ásványos vizeinknek egyik példánya, melyek minden irányban készségesen kínálják magukat.

Nevezetes továbbá az *Omladványosnál* lévő ásványos-forrás, mely a Béla-főnél levő forrással valószínűleg egy természetű és egyenlő vegyalkatu.

Gazdag vizardartalmu és vasas lerakódásu nagyon hideg forrás, melyet az alább említett kénkődörrel együtt nagyon sokan használnak.

Ujabb időben egy kissé kezdtek rendezni, a mennyiben házakat építenek a vendégek számára, a forrást medenczébe foglalták, s a fürdőidény alatt haszonbérelő vendéglős szokott ott lenni.

Kezdetleges, rossz utja miatt az ottani közlekedés nagyon nehéz volt, míg 1891. év nyarán új utat vágtak. — Kár, hogy megyénk ezen egyik drágakincsének kihasználására több gondot és figyelmet nem fordítanak.

Az *Omladványostól* csekély távolságra van a *kénkődör*, mely az ujabbi időben nagyon látogatott lett. E kénbarlangnak oly hatalmas, fojtó, kénes kigőzölgése van, hogy a fölötté elröptülő madarak leesnek és az odavetődő állatok megdögölnek. E kénkődört ma már ugyis nevezik a vidékiek: *csicsói kénbarlang*, *csicsói bűdös*. Kihülésben és szembetegségben szenvedők sokan látogatják ezen ősz, vulkánikus kitörések maradványaira emlékeztető helyet. Ez az Omladványos-forrással együtt a torjai hatalmas kénbarlangnak és fürdőknek egyik hasonmása, s az 1891. évi fürdőidénytől folyton növekvő népessége után itélve, fokozódó reménykedéssel tekint a szenvedő és üdülést kereső nagyközönség e vadregényes fürdőtelep felé, — mely minden kellékekkel, mik egy hatalmas és némi szórakozást nyújtó fürdőhelyiséghez megkívántatnak, gazdag változatban kínálkozik.

A szabad természet, az ősi Hargita e gazdag, kincses ölén, mely minden lépten-nyomon újabb és újabb meglepő kellemeivel bilincseli le az ember szív- és kedélyvilágát, igazán fesztelentül, s gondtalanul és balzsamos, tiszta légárban is fürödve kereshet bárki is nyugvó-, szórakozó- és éltető levegőjü gyógyhelyet.

E fürdőhely és kénbarlang Csik-Szeredától, Csicsótól és Oláhfalutól mintegy 3—4 óra járásnyira fekszik. — Reméljük, hogy e barlangot és gyógyvizet mielőbb vegyelemileg és szakszerű vizsgálatok után teljes minőségében fogjuk ismerni. — Az odavezető út is a Tolvajostető felől évről-évre javításoknak

nézőn eléje, a hozzáférhetőség is biztosabb, s így a közönség méltán elvárja, hogy a tulajdonos Csicsó község e gyógyhelynek emelésére mindent meg fog tenni.

E fürdő kedvencz és a hazafias érzelmeket eleven pezsgésben tápláló kirándulási helye a már fennebb említett csicsói Hargita magas szikla kiemelkedése, melyet a fürdő és „Büdös“ vendégei 1891-ben nagy ünnepélyességgel „Kossuth-sziklájának“ neveztek el. — Azóta évenként a Csik-Szereda- és Somlyóról, valamint a vidékről összejövő kirándulók és fürdővendégek e sziklánál Kossuth Lajos névnapjának előestélyén örömtüzeket gyújtanak. — A névnapot megelőző délutánon a Hargita-fürdőnél gyülekező kirándulók és vendégek felmennek a szikla alatt elterülő, kies fekvésű tetőre, s ott szorgoskodó készséggel gyűjtik össze máglyákba az örömtüzek kigyujtásához szükséges faanyagot. E munka bevégzését nagy és gazdag uzsonna követi. — Ez, mint a kirándulások egyik czélja, rendesen estig tart. Az est beálltával kigyulnak a máglyák és óriási lángoszlopokban csapongva ég felé, bevilágítják az ős Hargita rengetegjeit, s méltóságteljesen hirdetik a közel és távol vidékek lakóinak, hogy Lajos napján fenn a Hargitán is ünnep van. — Ezalatt a fürdő éttermében társas vacsorához teritenek és így a sziklától, az örömtüzek gyujtogatásától felmelegedve visszatérő vendégek ott is folytatják a hazafias érzelmekkel és lelkesült toasztokkal fűszerezett szép ünnepélyt.

No, hát nem sok minden lehet a hazafias érzelmek ápolója? Igen, maga az öreg Hargita a honszeretet megtestestült örök emléke, melynek már említésére a székely honfiszív mindenkor feldobog, s élénkebben lüktet.

E fürdőt különben a szükséges élelmiszerekkel rendesen Csik-Szeredából látják el.

### XXI. Rákos ásványos-forrásai.

Ezek közül nevezetesebbek :

A Bogáthegy nyugati aljában fakadó borviz-forrás, mely jó és némileg melegnek mondható. — Használható ivásra és fürdésre.

Ettől nem messze van a „Székelyek kaszálójának“ vagyis rétének északi részén egy forrás, mely szintén jó, iható.

Van továbbá egy, a Soósmező nevű helyen, az országot mellett, az Olt martján. Ugyszintén megemlítendő az *Eponcsa*, a *Magyaras* nevű borviz, de e három utóbbi sok édesvízzel lévén összevegyülve, gyenge és vizük fehéres, zavaros.

Íme tehát minden községnek megvannak a maga ásványos vizei. S ha ezek közül édesvizzel elegyülve egyik vagy másik gyengébb is, de három-négy van ezen gyengék mellett, melyek mind ivásra, mind-fürdésre minden község határán, tehát egészen kéz- és rendelkezés alatt állanak a lakosság és székely közönségünk számára.

## XXII. A csikszentmihályi és ajnádi ásványos-források.

Szent-Mihálytól keletre, a *Csiga-patak* mellett feküdt, s a tatárok által 1694-ben feldúlt *Czibrefalván* kívül, a Csiga-völgyecskeben több nevezetes ásványforrás buzog fel. A természet e megyének csaknem minden legkisebb pontján valóban bámulandó pazarsággal kínálja gazdag és jótékony kincseinek bőségét. E vizbő források egyikét, melyet különösen „Alsó borviz”-nek szoktak nevezni, nagyobbára csak ivásra használják. Fekete madarasi földkorsókban hordják szét a szomszédközségek lakói.

Egy másik ásványforrás az ivó borvitztól fennebb buzog fel. E forrás „*Felső borviz*” név alatt ismeretes és a szépvízi örmények tulajdonát képezi, melyet fürdővé alakítottak át és a fürdői idény alatt nagy gonddal és kihüléses betegségekben tapasztalt hatással használják. Ez is a vastartalmu, ásványos vizek közé tartozik.

Ugyan a Csiga-völgyben van a legfelső, harmadik forrás, mely a Pogányhavas alján törtet elő, s melyet hatalmas hánykodása miatt „*Bugyogónak*” neveztek el. E források még eddig nincsenek vegyelemezve, de jótékony gyógyhatásukat érezték és áldják azon számtalan betegek, a kik itten egészségüket visszanyerték. — Íme itt minden egy vagy két falunak 3—4 jótékony gyógyhatásu fürdő áll rendelkezésre. Nem bámulandó-e tehát, ha még Csikban is akad ember, a ki egészségének helyreállítása végett a méregdrága külföldi fürdőkre kívánczik, midőn itt már a tapasztalatból mindenki tudja, hogy minő betegségekben, melyik fürdőt kelljen igénybe venni. És e tekintetben a közönség tájékozására még mily nagy szolgálatot tennének akár a vármegye, akár az egyes tulajdonos községek, vagy magánbirtokosok, ha e csodás hatásu forrásokat valahára vegyelemeztetnék. — Igazán már ideje volna, hogy minden egyes forrás vegyi elemeit ismerjük.

## XXIII. A csikszentmiklósi ásványos-forrás.

Van Csik-Szent-Miklóson is, a községtől keletre, annak felső végén egy borviz-forrás, mely jó, iható és a község lako-

sai által használtatik. Lerakódása után itélve, ez is bő vastartalmu. A nép nyelvén „szentmiklósi-borviz,” vagy csak egyszerűen „borviz” néven fordul elő és neveztetik.

#### XXIV. A borsovai ásványos-források.

A *borsovai fürdő*. Borsova kisközség fekszik Szent-Miklós és Delne között.

E kis község is savanyu-forrásokban, mint a legtöbb község Csikmegyében, gazdagon bővelkedik. Van több ivó borviz-forrása. De nagyon nevezetes a Borsovától keletre a *Borsova-patak*a mellett fekvő gyógyforrás, melynek egyik főbb forrása medenczébe van foglalva és öltözőszobával ellátva. E fürdő újabb időben szintén látogatott kezd lenni. Kihüléses betegségekben nagy hatással használják. Van egy forrás, mely a rüh (mint nálunk mondják: var) kiütései ellen is biztosan gyógyít. Ugyanott van szemviz is. Vize tiszta, átlátszó.

E fürdőt 1888. év óta a község haszonbérbe szokta kiadni az újabb időben odaépített fürdőszobák és vendégházakkal együtt évi 50—60 frt haszonbérért. Vegyelemezve nincsen, de úgy látszik, hogy mint a menasági, nagymennyiségű szénsavanyt. és kékkórészeket tartalmaz. Hatásra nézve is nagyon hasonlít a menaságihoz. — Mindkettő egy hatalmas, egybefüggő hegyláncz alól csak annak egymástól távoli pontján fakadnak fel.

#### XXV. A madarasi ásványos-források.

A hatalmas ásványos vizerek, melyek Borszéktől elkezdve az egész Csikmegye medenczében az alantabb fekvő lápos helyeken úgy, mint a kiemelkedőbb részeken, átvonulnak a madarasi község határterületén is jelentkeznek.

Itt is több ásványos vízforrás van, melyek között van több jó, iható forrás is, de van édes és más vad vizekkel elegyült gyenge savanyuviz is. Különben lerakódásuk után itélve, vastartalmuak. — S e tartalmuk ma is némi magyarázatot nyújt azon multhoz, melyben Csiknak csaknem minden pontján vasbányákkal és hámorokkal találkozunk.

#### XXVI. A karczfalvi, dánfalvi és jenőfalvi ásványos-források.

A karczfalva—jenőfalvi kiterjedt és csoportközségek sem nélkülözik az ásványos vízforrásokat.

Ezek közül legnevezetesebb a Madicsa. — A Madicsa Karczfalvától nyugatra, a Táborhely nevű kis fenlapály terül el,

emlékeztetve a dicső multra, melyben itt táborozó őseink annyi vitéz és véres küzdelmet vívtak ki.

A Táborhely hátánál fenyves erdők rengetege által bekerítve fekszik a gyönyörű, szép kis terecskével bíró Madicsa nevű hely, melyet a Madicsa-patak és az azon levő fűrészmalom zakatolása élénkítenek meg.

E szép, téres hely — a hagyomány szerint — a régen itt feküdt hasonló nevű falutól vette a patakkal együtt elnevezését. E nevezetes, sok régiségre és itt hosszú századokon átélt életre emlékeztető kis tér közepén, Karczfalva községtől mintegy másfél óra járásnyira (gyalog menve) buzog fel az élénken pezsgő, szintén „Madicsa“ nevű borviz-forrás, mely kitűnő ivóvízül szolgál, de egyuttal fürdésre is mostanában szorgalmasan használják. — A tudomány ezen különben gazdag vasastartalmú ásványos-vizeket mai napig nem vegyelmezte, mert a község anyagi viszonyai nem engedték még meg, s így alig tudjuk, hogy ezen egyes ásványos ivó- és gyógyforrásokban tulajdonképpen mily drágakincseket birunk.

Madicsa mostanában tökéletes fürdőteleppé nőtte ki magát. Már három család állandóan ott lakik. Az idegen vendégek számára 16 tágas vendégszoba van, melyek közül az idegen vendégek egy szoba után hetenként 1 frtot szoktak fizetni. A fürdőhelyiség csinosan be van rendezve és osztályozva, urak és nők számára.

E fürdő — tapasztalat szerint — gyógyít kihűlést, vérszegénységet, köszvényt, gyomorbeteg és némely sebeknek gyógyítására is nagyon hasznosnak bizonyult.

A Madicsán berendezett Madics-fürdő jelenleg 5 évig haszonbérbe van Lázár Dénes bérlő, karczfalvi körjegyzőnek évi 6 frt 50 krért kiadva, s a vidék kedves és kéz alatt lévő fürdőjéül szolgál.

Ezen ujonnan kiépített fürdőhelytől mintegy fél kilométernyi távolságban, tehát a fürdővel csaknem egybefüggően 600 hold területű feltiltott nyires és fenyvessel vegyes gyönyörű erdőség terül el, hol a betegek már az éltető, friss és fenyves levegőben jóleső üdülőhelyet találnak. — Ezen erdővel összefüggőleg, a Hargitának nekifeküdve, több ezer holdra kiterjedő hatalmas fenyves-erdőség fekszik, melynek zöld pázsittal átszőtt kebelén, a Madicsa-fürdőtől félórányi gyalog járásra ezer és ezer dalosmadártól körülrepesve, két hatalmas forrasú és erős vizű borviz-forrás buzog fel, melyeknek gyógyhatása, úgy látszik a tapasztalatból, a Madicsával teljesen egyenlő, s mintegy a Madicsa vizek tartóját képezik.



A Madicsa-fürdön a fürdés az idegeneknek egy napra 10 krért; helybelieknek, kik egy nyár folyamán 5—600-an látogatják e helyet és fürdenek itt, — ingyen történik.

Van szintén Dánfalva község határán és a községtől nyugatra, mintegy félórányi távolságban, egy igen hasznos borvíz-forrás. Ez az ugynevezett „*Dugási-borvíz*,” mely igen szép helyen fekszik, s melynek az a kiváló tulajdonsága van, hogy nyáron kissé hidegebb, télen pedig olyan meleg, mintha fel volna melegítve. — Ez nagyobb mérvű kénés kigőzölgésének tulajdonítandó.

E forrás körül semmi fürdőbárka, vagy medence nincsen, hanem nyáron át 2—3 kádat visznek oda a forráshoz, s ezekben fürdenek az idegen vendégek is. Vegyelemezve nincsen, mivel erre a községet még eddig, többszörös nógatással sem lehetett rábírní.

E borvíz a legnagyobb gyógyhatással bíró borvizek egyike az összes gyógyforrások között, mert — a mint szemtanuk beszélik, — itt több kihüléset beteg gyógyult; különösen emlitenek három egyént, kiknek lábai és karjai a kihülés következtében megvoltak *kuczorodva*, s ezen borvízből házaikhoz hordatva, kádakban megfürdöttek, s betegségeikből, többszöri használat után, de rövid időre, teljesen kigyógyultak.

Nagy baj, hogy az ilyen szemelláthatólag ható és gyógyító-források kiépítése- és felkarolására nem akad nálunk bár annyi pénzü ember, hogy egy kissé karba vegye és használható fürdő-medenczével lássa el.

Többen összeállva, részvényekkel is ki kellene az ilyen forrásokat építeni, s éppen ezt a közėje szivárgó édesvízrészektől elválasztva, használhatóvá tenni. — Miután e forrás és hely a község tulajdonát képezi, érdekében állana akár kiépíteni, akár haszonbérbe, jutányos áron, sőt még a kiépítés fejébe is bizonyos évekre kiadni, s a szenvedő betegek számára megnyítani.

## XXVII. A csikszentdomokosi ásványos-források.

*Borpatak* a szentdomokosi határon. Szent-Domokoson felül az Oltnak szűken összeszoruló völgye kanyarog fel a rengeteg sziklahegyek alján. Az oltmelléknek balparti völgyülete egy kissé kitér a *Borpatak* keskenyke völgyteknoájén letörtető Borpataknak az Oltba való balparti ömlésénél. Az Olt ezen balparti völgyületében igen sok borvíz-forrás fakad fel, melyektől e völgy és patak is elnevezését vette. E völgy vezet fel a gysz-

történelmi nevezetességű *Pásztorbükkébe*. Az itt felbuzogó ásványos-források is hasontermészetűek a már fentebb említett ivó- és gyógyborviz-forrásokkal, — melyek nem használatnak fel a maguk érdemük és értékük szerint. — E források helyben jó ihatók, de a széthordás által erejüket részben elvesztik. Van közöttük olyan is, mely a széthordást is bizonyos ideig kiállja és erejét csak hosszabb idő után veszti el.

Itt az ásványos-forrásoknak ismét egy hatalmas csoportosulása jelentkezik, mely vastartalmu-források itt is emlékeztünkbe hozzák ama vashányákat, melyeknek a multból, — mint a bányáknál láttuk, — e megye területén annyi helyen még ma is élénk nyomaira találunk.

Ha már annyi vasastartalmu savanyuvizzel találkozunk, önként következik, hogy megyénk területén hatalmas vaskőrétegeknek kell lenniök, melyeken ama források áttörtetve, azokból feloldható és feloldott részeket magukkal hoznak a föld felszínére, s itt borsár néven ismert anyagokban lerakodva, egész kiterjedésű lápokot alkotnak. — Nálunk ezideig tudtunk szerint még nem akadt senki, a ki a mi gazdag vastartalmu, vagyis vasas feloldattal bíró s rengeteg mennyiségben jelentkező láprétegeinket gyógyászati, vagy más szempontból figyelem és vizsgálat, vagy éppen gyógyászati kísérletek tárgyává tette volna. Csak halljuk, hogy némely betegek lápfürdők használata végett külföldre, s Isten tudja hová utazgatnak. Hát aztán hol van a világon az ama fürdőkhöz megkivántató különféle tápanyagoknak nagyobb mennyisége és gazdagsága, mint éppen a mi megyénk gazdag lápos kőzetekkel bíró területén. — Hiszszük, hogy talán ezek értékesítésének is eljön majd az ideje. (Lásd alább a borszéki lápfürdőt, mely egyedüli megyénk területén.)

### **XXVIII. A gyergyó-csomafalvi ásványos-források.**

Csomafalván igen sok ásványos-forrás van, annyira, hogy a Marost kivéve, itt alig lehet édes vizet találni, mert bárhol ássanak is kutat, mindentűt ásványosviz fakad fel.

Csomafalva ásványos-forrásai közül keveset használnak fel fürdésre, de annál többet ivóvíz gyanánt. Van e források között egy különösen, mely a bort is főzi, s mely oly erős, hogy a borszékiivel versenyez és a borszéki helyett hordják szét. — E körülmény arra enged következtetni, hogy a Borszékától egész Csikmegyén északdél irányban átvonuló ásványos vízer mintegy összefüggő egészet képez, s hogy a bort főző ereje mindentűt nem jelentkezik, onnan van, mert a mint külön-

bőző helyeken felbuzog, bizonyos mennyiségű és vegytartalmu édesvíz részekkel elegyedik össze, a melyek eredetiségében többé-kevésbé meghamisítják és erejében csökkentik.

### XXIX. A gyergyó-ujfalvi ásványos-források.

Ujfaluban is több ásványos-forrás buzog fel, melyek majd ivásra, majd fürdésre használnak fel. Legnevezetesebbek a Máthék helyén és ettől délre, a régi Laczkó-féle helyen, s ezektől elnevezve felbuzogó ásványos-források, melyek az utóbbi időben majd hidegen, természetes állapotában, majd melegítve, kihűléses betegségekben nagy hatással használnak.

Van a Marosmentén, a Maros-tizesben, délirányban a községtől és egymástól is nem messze még három nevezetes forrás, az alsó Maroshid mellett, az Örmény József kutja, a Simon István csüre alatt, melyek majd lobogva, majd forrva, gazdag víztartalommal buzognak fel. Lerakódásuk után ugy látszik, gazdag vastartalmuak.

Most elhagyatott, természetes állapotukban vannak. Vízük erős és tiszta. A legjobb fürdők egyikét lehetne beállítani a megye e szögletében is, hogy a szomszédközségek annál közelebb kapják.

Van még az erdön, a Lucsos-tó közelében egy nevezetes, tiszta, erős vízű forrás, melyet inkább csak ivásra használnak.

Továbbá megjegyzendő, hogy van itt az ugynevezett Nagy-kertben, a Jánosi-család tulajdonát képező kaszálón, mintegy 5—7 vulkányszerű és tölcseralaku lyuk, melyeken a kengőz süttögve, sutorogva tör ki.

Ha az ember e lyukak közelében lefekszik, vihar vagy menydörgésszerű földmorajt hall. Az ezen lyukakon kitörő kengőztől az ott elrepülő, vagy ott leszálló kisebb madarak élettelenül elhullva ott maradnak. Ez is, mint a csicsói-, szent-királyi-, szentimrei- és torjai-büdös nevű, s hasonló természetű helyek, egyik tölcsera az ősi vulkánikus képződményeknek és kitöréseknek.

### XXX. A szárhegyi ásványos-források.

*Szárhegy határán* legnevezetesebbek a Mezővész-havas északi bütűjénél a *Visszakebelezett havasok* déli oldalának alján felfakadó ásványos-források, melyek egymás szomszédságában buzognak fel. Vegyelemezve nincsenek, de lerakódásuk és kigőzölgésükből világosan látszik, hogy vas- és kéntartalmuak.

Különösen esőzések után, — a mint e jelenség a többi kénes ásványvizek és barlangoknál is tapasztalható, — oly erős kén-gőzt lövel szét, hogy a fölöttük elrepülő madarak lehullanak és eldöglenek tőle. — E források, mint itt nálunk annyi más kin-csei a szépséges és gazdag természetnek, — kihasználatlanul enyésznek el és vesznek kárba.

### XXXI. A gyergyó-remetei ásványos-források.

*Remete határának* déli és keleti részein, a Maros mellett szintén több vasas és *gáliczos* ásványforrás van, melyek für-désre különböző betegségekben igen hatásosak.

Van henn a községben is egy borviz-forrás, mely a község lakói által ivásra használtatik.

### XXXII. Borszék és ásványos-forrásai.

*Borszék.* Borszék nemcsak Csikmegye, hanem a magyar haza, sőt az ismert világrész legnevezetesebb ásványos ivóvize és gyógyforrása. Vize az egyenlítő tűzpróbáját kiállván, a világ bármely részébe elszállitható.

Borszéket — némelyek szerint — gróf Bánffy Dénes fedezte fel 1770-ben. De valószínűbb, hogy a gyergyóiak már jóval előbb ismerték, mint az az 1700-ban kelt összeírásban is *Borszékmezeje említettén, kitűnik.* (Lásd gr. Lázár Miklósnak „Gróf Lázár-család“ cz. munkáját bővebben.)

Sőt látszik ez az 1745-ben Gyergyószék és a gróf Lázár Ferencz között kelt peres-okmányokból.

A perre az adott alkalmat, hogy a gróf Lázár pásztorai a szék által Borszéken épített fürdőházakat és kápolnát le-rombolták.

Már 1762-ben a székely gyalogezrednek őrháza van ott. Ezen ezred tisztikara az őrház mellé 1764-ben egy vendégházat építtetett Szárhegy és Ditróval kelt egyezés alapján. Ugyanakkor egy mást építtetett Sándor Mihály, Csikszék akkori főkirálybirája. Később szintén építenek a szárhegyi szerzetesek és a gróf Lázár-család.

Már 1773-ban a tudományos világ figyelmét is magára vonja, ugyanis: az 1773-ban Bécsben megjelent „Akadem. Dissert.“ Wagner L. és H. J. Crantz az osztrák birodalom gyógyvizeiről írt munkájukban már említést tesznek Borszék gyógyvizeiről. 1779-ben már vendéglő is volt ott. (Lás említett munkát 8-ik lap.)

Ekkor már néhány hazai beteg is felkereste e drága

gyógyforrást. Neustädter, erdélyi főorvos 1793-ban e gyógyviznek különböző betegségekben való hatásáról tudományos értekezést tartott. (L. Lieb, quartz 1793. III. 179. lap.)

Güntner 1803-ban e víz gyógyhatását önmagán tapasztalván, Bécsbe szállította, s ott nagyobb mennyiségben eladta. Ugyanekkor itt a bécsi orvosi-kar azt tudományos vegybontás alá vette és elemezte. Borszék felemelésére pedig legtöbbet tett Güntnernek unokaöcscse, Zimmethausen Antal, ki, midőn Európa összes fürdőit bejárva, egyik sem használt volna neki, Borszékre jött, hol teljesen visszanyervén egészségét, szabadalmat kért, hogy e borvizet csak ő szállíthassa Bécsbe. Ugy lett. De 1805-ben már egészen Borszékre költözött, ott letelepedett, házakat építtetett, 1807-ben a forrást 35 váltóforint évi bérért haszonbérbe vette, éppen annyi váltóforintért, a hány ezer pengőforintot ezelőtt 15—20 évvel fizettek érte, (ma 40—45,000 frt a haszonbér.) Ugyan 1807-ben Zimmethausen a forrást kúpube (medenczébe) vette, utat vágatott, üvegcsürt építtetett, berendezte, a vendégek számára lakásokat építtetett, szóval hálából és kegyeletből itt visszanyert egészségéért áldozatot és fáradságot nem kimélve, egész életét e fürdő felemelésére szentelte. Zimmethausenhez, ki itt is halt el később, — csatlakozott Borszék csinosításában gróf Lázár László annyira, hogy Borszék Erdély leglátogatottabb és leghirnevesebb, de egyuttal leghatalmasabb gyógyfürdőjének is bizonyult, hová ma már nemcsak hazánkból, hanem még a külföldről is csődülve csődülnek a szenvedő, felüdülést és szórakozást kereső vendégek, annyira, hogy megtörténik, hogy a 70—80-nál nagyobb számú, s köztük nagyobb terjedelmű és sok szobából álló házak nem képesek befogadni az évi fürdőidény alatt ott megforduló, s több ezerre menő fürdővendégeket. (Lásd ezeket bővebben dr. Meyr fentemlitett munkájában és a „Székely Nemzet,“ „Székelyföld“ és a „Csiki Lapok“ cz. ujságlapok hirrovataiban e fürdőket látogatók névsorát.)

Salzer „Reisebilder aus Siebenbürgen“ czimű munkája 85. és következő lapjain egészen másként adja elő Borszéknek Zimmethausennétől hallott történetét.

Ugyanis egy, a keleti Kárpátokon nyájjait legeltető szelistei oláh elbetegeskedve hazaindult lóháton, de a vérhányás és fáradalomtól annyira kimerült, hogy e rengeteg közepette félholtan, s az élet minden reményét elveszítve rogyott össze; nagyon szomjas lévén, egy közeli forráshoz csuszott, s abból iván, könnyebbülést érzett, Folytatva az így esetlegesen felfedezett ásványos-viznek ivását, 3 nap alatt felgyógyulva tért

vissza hazájába. Itt azoknak elbeszélve csodás gyógyulását, egy ezredes is hallá, ez egy Güntner nevű beteges pajtásának elbeszélte, s elhatározták felkeresni a csodás gyógyforrást; a halálhoz közelálló Güntnert átszállítják Borszékre, itt a vadonban sátrakat huznak s az, ki ekkor alig tudott egy lépést tenni; 6 heti gyógykezelés után műkertet csinál emlékül Borszéken és gyalog megy vissza Ditróba. Később megnőstülve, mint boldog családapa a francia hadjárat alatt liferánsi minőségben felgazdagodik. Egykor Zimmethausen udvari ágensnél mulatozva, rojcsi borvizet hoznak fel, mely a hort megfeketíté, s ő felkiált: „oh isteni Borszék, senki sem tudja, te hol buzogsz, senki sem ismeri gyógyyerődöt!” Kérdik, mi az a Borszék? mire elbeszéli csodás gyógyulását, s elhatározzák Zimmethausennel, hogy Borszéket vegyék haszonbérbe s vízával kezdjenek kereskedést Bécsben.

Eiszner üveggyárossal bejönnek, ez kikutatja Borszék vidékét s ott, az egy són kívül az üveggyártáshoz szükségelt minden kelléket feltalálva, 1804-ben a birtokos községektől 28 évre 400 huszäs évi haszonbérért kibérlik. Güntner visszalépett; de Zimmethausen kitartással folytatta megkezdett művét, egész vagyonát odafektette, s végre is a községekkel való perlekedés, s más intriguák és lelkiismeretlenségek miatt belebukott, s 1838-ban meghalt szegényesen az, ki megérdemelné, hogy az emberiség emlékoszlopot emeljen neki. stb. stb. (Lásd Orbán B. Székelyföld leir. Csik, Gyergyó, Kászón 120—121. l.)

Ezt megtehetnék Gyergyó-Ditró és Szárhegy községek, illetőleg azok birtokossága, mint Borszék tulajdonosai.

Ma a fürdővendégek Előpatakról rendszeren erősítő-kurára Borszékre szoktak jöni. — Itt Szent István napján nagy büszkönnepély szokott lenni.

Borszéken, mely szétszórt házaival a *Borpatak* délkelet irányu szük völgy fejeánél fekszik, — a légmérséklet:

Reggel	8° R.
Délben	17° R.
Estve	6° R.
Tehát közép hőség	10° R.

Eképp itt a téli öltönyt még nyáron is el lehet bírni.

Borszék falusi, otthonias, székely izlés és szokás szerint, eziczoma nélkül épített faházakkal bir, miket a természet gazdag változatu szépsége pazarul pótol.

A fürdőtelep központján van a „Főkut,” vagyis az ivó-

borviz, „mely egy rácsozattal övezett kőkütpübe foglaltan buzog fel.“ A négy csöbe felfogott vízből egy csepp sem foly el, mert éjjel-nappal, télen-nyáron, megszakítás nélkül töltik az üvegpalaczkokba, melyeket az 1885. évben 22,000 forint költséggel épített, s most már a téli tölthetés végett fűthető, a déli oldalon emelkedő pompás sweiczi stylben épült töltház raktáraiba hordanak, hol modern dugaszoló-gépek segélyével dugaszolják, ónkupakkal pecsételik, raktárolják, s ugyanakkor rakják az ott várakozó szekerekre, hogy széthordják a nagyvilág minden zugába.

Az 1891-től kezdve Oelhofer—Valser-féle gépet használják víztöltésre, mint a legökéletesebbet, mit e téren a balneotechnika csak produkálhat. — Ezáltal az összes szilárd és lég-nemű alkotórészek a palaczkokba vont forrás tiszta vízben változatlanul fenntartatnak.

Helyben üvegét 3—4 kron adják. A fogyasztás oly nagy, hogy „bár 24 óra alatt 8600 kupát (mintegy 11,466 litert) ad a forrás, mégis, ezen évenként csaknem 2—3 millió üveget adó mennyiség alig elég a szükségletre,“ úgy, hogy néha még az erdei, vagy más mellékkutat is kénytelenek igénybe venni.

Mondják, hogy 1823 előtt, mikor a villám a kutba csapott és 1837 előtt, mikor egy hirtelen árvíz a forrást úgy eliszapolta, hogy hosszas keresés után kapták azt meg: a borviz eredeti minőségében bugyogott fel. Azután azonban a letarolt erdők a lehulló esővíz leszivárgását nem akadályozván meg, bizonyos édesvíz hozzájárulása által eredetiségéből valami keveset veszített; mi azonban alig jó számításba.

A borszéki borviz alkotórészei a bécsi orvosi-kar 1822-ben eszközölt vegybontás szerint.

Egy bécsi fontban van :

56—27	köbhüvelyk-szabadszénsav,
18—80	szemer szénsavszikey,
12—52	mész,
5—26	keserény,
0—17	szemer szénsavas vas,
1—75	” kénsavas szikeg,
0—65	” sósavas szikeg (konyhasó),
0—87	” agyagtöld,
0—87	” kovány.
<u>40—71.</u>	<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Lásd Benkő K.: Csik, Gyergyó, Kászon leir. 32. lap.

Hogy ezen és a későbbi vegyelmezések összevetése folytán a víz vegyfelemeire nézve csakugyan szenvedett-e és mily foku változást, azt, a mennyiben a vegyelmezésekben többé vagy kevésbé megbizni lehet, nem lesz nehéz az ahhoz értőknek konstatálni.

Azonban itt meg kell jegyezni, hogy — mint dr. Hankó mondja, — „az ásványvizek főképpen a levegővel való érintkezés által változnak meg összetételükben. A levegő oxigénjének hatására ugyanis a szénsavtól oldva tartott szilárd alkotórészek oldhatlanokká válva, vékonyabb-vastagabb üledék réteg alakjában gyűlnek össze az üveg alján.

Az itt végbemenő chemiai átalakulások e terméke, melyekben a vizek sokszor leghathatósabb alkotórészeit vesztik el, palaczkokba vont vizeink legtöbbször állandóan szokta diszteleníteni. Már pedig csupán az oldathban lévő szilárd alkotórészek hatnak gyógyítólag; a csapadék alakjában kiváló oldatlan részek inkább károsan hatnak a szervezetre.

Az orvosok főképpen éppen ez alkotórészekért rendelik betegeknek a vizet, melyek a rossz kezelés következtében oldatlan állapotba menvén, a szervezetre gyógyító hatásukat nem érvényesíthetik. Az ilyen víz nem azonos a forrás üde vizével, nem felel meg a vignettán olvasható elemzési adatoknak. Arra kár pénzt pazarolni.“

A borszéki víz 1891. évtől kezdve kezelés tekintetében is fölötte áll a hazai és külföldi vizek legtöbbszörének.

A borszéki víz ezentúl a világ bármely távoli táján és részén tényleg azt a kellemes, izgató, szénsavgyöngyöktől mintegy forrásban lenni látszó, felbuzogó, kristálytisza élvezeti- és gyógyvizet nyújtja, mely az égretörő bércek alján csodaszép fenyőligetek ölében a *Főkutból* előtör.

És ez már magában egy hatalmas biztosíték e víznek utólérhetlen fölénye mellett.

Borszék talaja a nép által borkőnek nevezve, a legujabb *mészképződvény*, mint az ásványvizek csapadéka.

Az időjárás is nagy befolyással bír a borszéki savanyuvíz minőségére. Esős időben: gyengébb és izetlen; szép, tiszta időben: erős.

Igy „szép időben egy polgári font borvíz 20 szemer kötetlen szénsavgázt tartalmaz, míg esős időben alig tartalmaz ugyanoly mennyiség 8 szemernyt, sőt ezen szénsavtartalom a nap különböző szakáiban is változik.“

Azért e víz elemzése is nagyon nehéz.



Többszörös kísérlet után tett elemzését itt Pávai Vajna Elek jeles természettudósunk tollából, mint a „Kolozsvári Köz-  
löny“ 1857-ik évfolyám 72. s következő számaiban „Természet-  
rajzi czikkek“ czim alatt megírta — adom.

E szerint egy polgári font (= 7680) *főkuti borvizben* van:

Kötetlen szénsavgáz . . . . . 16 szemer,

Száz szemer ilyen alkatrészben pedig van:

Ca O + CO<sub>2</sub> = szénsavas mészéleg 48 szemer,

Na O + CO<sub>2</sub> = „ „ szikéleg (sziksó) 26

Mg C + CO<sub>2</sub> = „ „ kesrenyéleg 20

Na 1 chornatrium (konyhasó) 2

Si O, kovasav . . . . . 2

Fe O + CO<sub>2</sub> szénsavas vasélecs 1/2 „

Ke C 1 chorkalium 3/4 „

Al<sub>2</sub> O<sub>2</sub> timanyéleg . . . . . 1/10 „

Legnehezebb a sziksó közép számának meghatározása.

A *főkut* átlagos hőmérséke 7<sup>1</sup>/<sub>2</sub> fok R. hőmérője szerint.

Aránysulya 1.001,842<sup>1</sup>)

A *főkut* környezete a patak szabályozása óta a töltő ház-  
zal kapcsolatos földött sétány és más járulékaival gyönyörű lát-  
ványt és kellő kényelmet is nyújt. A *főkut* jobb- és baloldalán  
a vendégek a fényűzés és szükséglet minden czikkeit kellő választ-  
ékban megtalálják.

A borszéki „Főkut“-ról, melyet méltán tartanak a savanyu-  
vizek királyának s mely a borszéki savanyuviz virágzó üzletnek  
főtárgyát képezi, írja dr. Hankó Vilmos az Erdélyrészi Kárpát-  
Egyesület Kolozsvártt 1894. „Milyen ásványvizet igyunk?“ cz.  
kiadványában, hogy az azon kitűnő élvezeti és asztali földes  
savanyuvizek közé tartozik és azok erdélyrészi csoportjának azon  
legkiválóbbját képezi, melyben a mész és magnézium-sók domi-  
nálnak s szabad szénsav tartalmuk nagyban emeli jelentőségüket.  
Ivásra és fürdésre használva még az angolbetegség, görvélyesség,  
gyomor-, bél- és tüdőhurut, hugholyag- és vesebajokban páratlan.

A vitzöltés az Oelhofer-Walter-féle emelő géppel jó minő-  
ségű palaczkokban történvén, a vízben foglalt összes szilárd és  
légnemű alkotórészek úgy biztosítva vannak az elillanás ellen,  
hogy a ki ma Kolozsvártt, Budapesten, Bécsben, Bukarestben,  
Konstantinápolyban stb. borszéki vizet hozat a házához, az tény-  
leg azt a kellemes, izgató, a szénsav gyöngyöktől buzogó, kristály-  
tisza vizet élvezi, mely fenn Magyarország keleti határán, égret-  
tőré bércek alján, csodaszép fenyőligetek ölében a főkutból előtör.

Vegyelemeit dr. Hankótól fennebb láttuk.

<sup>1</sup>) Lásd Dr. Török a „Két magyar haza gyógyvizei“ cz. könyve 182. l.

A vegyelemzés szerint a víz félig kötött és szabad szén-savának és vízbőségének bámulatra méltó s páratlan nagy mennyisége kitűnő összetétele az első helyet biztosítja számára a hazai és világpiacra s méltó is, hogy azt a helyet töltsse be, melyet ez időszerint a sokkal csekélyebb értékű *kronthali Apollinaris* betölt, melyből 15 millió palaczkot töltenek egy évben. A borszéki fürdő és ásványvíz-üzlet 5000 munkáskezet foglalkoztat, 1000 embernek ad kenyeret, Ditró és Szárhegy székely községek kulturális költségeit és közszükségeit fedezi. A vízkezelés és víz-üzlet egyre tökéletesedik, egyre fejlődik. Ebben a fürdőbiztosság áldozatkészségén kívül legnagyobb része van a fürdő-orvos mindent kezdeményező fáradhatlan munkásságának, *Köllő János* igazgató erélyes, tapintatos vezetésének, mindenre kiterjedő figyelmének s lankadhatlan tevékenységének, ki nem rég foglalván el (1893.) már is derekasan betölti állását.

De ott diszlik a raktár közelében a gr. Lázár László által épített szép kápolna is, hol legujabban állandó lelkészi állomás van rendszeresítve, melyet a szent Ferencz-rendi atyák látnak el.

A *főkuton* kívül még ép oly nevezetes források : a *Lázár-forrás*, *Lázár-kut*, a Lobogónál levő erdei kut, *János-kut*. Ez utóbbi egyedül édesvíz forrás. (Lásd alább elemezve dr. Hankótól.)

Borszék ezen ivóvizein kívül számos és nevezetes s jól berendezett gyógyforrások között első helyen áll : a híres *Lobogó*, mely Borszék keleti végénél fakad fel.

Mire nézt Orbán B. ezeket írja : „Belül vetkező szobákkal, kívül oszlopos folyosókkal ellátott csinos épület köríti az egészség és erőnek ezen kincsforrását. Közepén közvetlen egymás mellett két fürdőmedenczében buzog fel hánykodva a 24 óra alatt 24,000 kupa vizet adó bő forrás, valódi vizokádó, melybe beletülni ugyan csak nagy önmegtágadás és elhatározottság kívántatik, mert annak vize 5—6 fok. Aránysulya : 1.000,967.“ E vízben a test rákveres lesz, de később megszokva 10—15 perczig is ki lehet állani.

A milyenek az ivó borvizek, olyanok a fürdő-vizek. A *Lobogó* 24 óránként 360,000 liter vizet ont. Szénsavval túlteltett, kristálytisza, forró, lobogó, szikrázó, nagy vízmedenczét megtöltő savanyu vizek ezek. Ilyen vizekben nem fürdenek sehol a világon.

A víz gyógyító értékét illetőleg dr. *Szilvássy János* a fürdő kitűnő orvosa a következőképen nyilatkozik : „A borszéki „Főkut“ vize minden fertőzéstől mentes, kitűnő, egészséges, üdítő direktétikus ital, mely főképen az emésztő szervekre, tüzetesen a gyomor emésztésre hat előnyösen. Evés előtt egy pohárral fogyasztva, növeli az étvágyat és oldja a gyomornyálkot, evés közben, vagy után előmozdítja az emésztést. Csekély vastartalma

előnyösen hat a vérképzésre, szénsavas mész és magnézia tartalma a csontok képződésére. Mint hűsítő és üdítő ital a legelső.

*Dr. Hankó Ödön* kir. tanácsos, Szolnok-Doboka vármegye főorvosa a borszéki vizet az emésztési zavarok, a légző- és húgyszervek bajai, ugyszintén az angol betegség ellen páratlan orvosságnak mondja. 1893-ban kolerától nagy mértékben meglepett helyeken, a borszéki víz hatására figyelvén, azt a járvány ellen igen jó óvó szernek találta.

A borszéki vizek kizárólagos elárusítói *Lázár és Verzár* brassói kereskedők. Minden megrendelés hozzájuk intézendő.

Raktár Magyarországnak majd minden nagyobb városában van, (Budapest Rajcs Zoltán, kerepesi-ut 51. Fiume, Nagy-Várad, Arad, Temesvár, Szeged, Czegléd, Debreczen, Pozsony, Kolozsvár, Déva, Maros-Vásárhely, H.-M.-Vásárhely, Sepsi-Szentgyörgy, Csik-Szereda, Brassó, Zágráb stb.) 50 üveg (1 literes) víz rekeszekbe csomagolva a szász-régeni raktárban 7 frt 50 krba, 25 üveg 3 frt 80 krba kerül. Az üvegeket visszaveszik. 1 üveg (1 literes) víz a kolozsvári piacon üvegestől 16 kr, üveg nélkül 10 kr.

A Lobogótól délre levő medenceze vize melegebb s így kellemes hatást okoz.

A kormány rendeletéből 1853-ban Bécsben elemezték úgy a főkutat, mint a Lobogót. Ezen elemzés szerint egy polgári fontban találattik :

A főkútban.		A Lobogóban.
Hamhalvagból	0·1920	0·0768
Szikkhalvagból	0·6067	0·1229
Szénsavas szikélegből	5·9750	1·4131
„ „ mészélegből	11·5738	5·8675
„ „ keserélegből	5·4298	2·6880
„ „ vasélecsből	0·0452	0·0768
Tímtöldből	0·0384	
Kovasavból	0·5837	0·5606
Kénsavas haméleg	}	nyomokat, nyomokat.
Légsavas haméleg		
Szerves anyagokból		

Összesen 24·5146 szem. 10·8057 szem.

Szénsavból 13·7626 szem. 8·5939 szem.

vagy 28·6321 k. hüv. 17·8874 k. hüv.

Van a Lobogó előtt még egy ennél is dusabb vizű forrás, melyet melegítve használnak.

A Lobogón kívül nevezetes még a *Sáros fürdő*. Ez 24 óra alatt 6000 kupa vizet ad. Nevét iszapos lerakódásától nyerte. Vize különben tiszta, átlátszó, nagyon hatásos. (Lásd a tuloldalalon elemezve dr. Hankótól.)

Szemben van a *Lázár-fürdő*. Így nevezik, mivel a gróf Lázár család tulajdona. Mindkettő csinosan be van rendezve és mindennel ellátva. Elég hidegek, de a Lobogónál melegebbek.<sup>1)</sup>

Nevezetes még a Lázár fürdőtől nyugatra a völgy mélyében lévő édes és savanyuvizű zuhany, mely nagy és czélszerűen be van rendezve.

Borszéknek kevésbé használt ásványos forrásai: a *Pásztor-fürdő*, *Szarvasfürdő*, *Kunfürdő*, *Boldizsár-kut*, *Erzsébet-forrás* stb. E két utóbbi elemzését lásd alább dr. Hankótól.

De van Borszék körén ezeken kívül még számtalan gyógyforrás, melyek hatásukra és természetükre nézve Borszék említett ásványos forrásaival többé-kevésbé megegyeznek, de mindezek rendezése még ez ideig nem vált szükségessé. A Lobogó mellett lévő meleg fürdőhöz a vizet a Lobogó forrása szolgáltatja.

A meleg fürdő épület szintén kényelmesen berendezett kabinokkal és fürdőkádakkal van ellátva. Itt törpe *fenyő* és vasláp fürdőkét is készítenek, melyekhez nagyon alkalmas a fürdő környékén lévő kitünő minőségű lápföld. A meleg fürdővel összekötve a kívánathoz képest a masszaget is alkalmazzák.

Hogy a nagy közönség a lápfürdőkre nézve is tájékozva legyen, álljon itt:

A borszéki vasláp chemiai összetétele dr. Hankó Vilmos elemzése szerint:

V i z b e n o l d h a t ó r é s z e k .	
Vassulfat . . . . .	1000 súly részben. 0·6423 s. r.
Calcium sulfat . . . . .	1·0221 s. r.
Magnesium sulfat . . . . .	0·3210 s. r.
Natrium sulfát . . . . .	0·6002 s. r.
Kovasav . . . . .	0·8832 s. r.
Mangan. Aluminium . . . . .	nyomok.
Krénsav . . . . .	3·0112 s. r.
Humuszsav . . . . .	0·6801 s. r.
Humusz anyagok . . . . .	4·2201 s. r.
Összesen . . . . .	14·3802 s. r.
V i z b e n o l d h a t a t l a n .	
Viasz gyanta . . . . .	2·7000 s. r.
Humuszsav . . . . .	199·3742 s. r.
Humusz-szén . . . . .	222·2102 s. r.
Növény maradék . . . . .	354·3376 s. r.
Összesen . . . . .	778·3376 s. r.

<sup>1)</sup> Ezek vegyelemzését lásd Meyr Ignácznak „Borszék gyógyvizei“ című munkájában, hol azok vegybontása a honi és külföldi ásványos gyógyvizekkel összehasonlítva le van írva és itt alább dr. Hankótól.

## Sósavban oldható:

Vas oxid	15·0732 s. r.
Aluminium oxid	5·3200 s. r.
Calcium oxid	44·2201 s. r.
Magnesium oxid	25·0110 s. r.
Kalium, natrium oxid . . . . .	6·0432 s. r.

Összesen 95·6675 s. r.

Oldatlan rész . . . . . 31·1023 s. r.

Fosforsav, kóvasav, kénsav veszteség 80·5124 s. r.

Az elemzés adataiból kitűnik, hogy a láp igen jó anyag lápfürdők készítéséhez; összetétele nagyon hasonlít az alsó tátrafüredi vaslápéhoz, a melynél még több vastartalommal bír.

Az uj-sáros közelében elterülő „*Hármas liget*“ név alatt ismert 20 holdnyi terület felbuzogó vasas savanyu forrásaival már századok óta készítvén a meterekre vastaguló láp földrétegeket, a mint e láprétegek tovább érnek, annál kitűnőbb vasláp fürdőknek készíték elő a szükséges anyagot s azt, hogy itt a nagy közönség a nagy világ összes gyógyerejét egy kis pontban fellelje.

Itten a horszéki lápfürdőkről is szó lévén a már fentebb érintettek kiegészítéséül a lápról még idejegyzem, hogy hazánk földrajzi specziálításokban gazdag s a Kárpátok merész karaja a gyűrűdési elméletnek egyik tanulságos példája lévén, a láp specziálítása hazánknak általán és a mi Csikmegyénknek is a maga nemében. Mert, ha „egyedüli a maga nemében a Balaton melléki bazalt-kupok homogen vulkánjainak sorakozása, kiváló érdekességű a roskadozó Alföld medenczéje, mint a földingásnak megrengetett területe, leggyönyörűbb és leghámulatosabb a Dunának erozionális völgye hazánkban.“ Az egészben, akkor ugyanazon tulajdonok jellegzik az Oláh-Topliczától északról a Kárpát-hegység, délről a Hargita hegylánczoknak a Bűdös vulkanikus kiemelkedésénél ölelkező sorakozása által alkotott Maros és Olt melletti medenczének területét s a Maros és Olt eme kettős völgyületének e koronás hegyláncz északi és déli lemetzése által képződött lápos kebelét, mely mind a bazalt-kupok homogenitása, mind érdekessége, mind gyönyörűsége és bámulandósága tekintetében versenyez amazokkal. Valóban igaza van dr. Cz. G.-nak, midőn azt írja, hogy „a szép Magyarország igazán nagyobb figyelmet érdemelne, mint a mennyit a geográfiai körök irányában tanusitanak. Sokszor a külföldre megyünk oly dolgok tanulására, a miket idehaza sokkal jobban megtudhatunk.“ Pedig a külföld geologiai alakulásai sem magasabbak a miénkénél. De hát mi is az a láp? Erre dr. Cz. G. azt írja,<sup>1)</sup> hogy „még magával a láp

<sup>1)</sup> L. „A láp hátán“ cz. czikket M. A. 1898. Jul. 2. sz. Tárca.)

szóval sem vagyunk tisztában!“ Közönséges felfogás és megszokott használat szerint a láp alatt mérföldekre terjedő nádberkekkel, gyékénnyel, sással benőtt, helyenkint *poshadt vizet* értünk, melyet felfakadó földárja vagy valamely folyó kiöntése táplál. Pedig a lápi ember az álló vizet csak *rétnek* nevezi, nála a láp nem sik viz, hanem háttas szárazra került része a *sülevényes* (süppedékes) nádas, vizes talajnak. A mikor azt mondja a lápi ember, hogy a *viz lápot lökött*, eszeágába sincs vizre gondolni. Az alakulóban lévő *uszó szigetre* és *ingó lápra* gondol, akkor.

A lápi ember kimegy a lápra, az *utakon, fokokon*, tisztásokon és lápi tavakon evez, de a lápra reá lép, arra gyűjti rakásra a gyékényt, melyet a kuczorral, (bicskával) levágott, azon sűti meg a csikot, melyet a Csik-gát bejáratánál felállított *varsával* fogott, azon vág *lápkuat* a lápvágóval és azon leselkedik a ruczákra, vadludakra, azon rakja boglyára a *nádkaput*.

„A láplökés (lápkepződés) abból áll, hogy a lápmeder kemény fenekéről feketés iszap emelkedik a víz színére. Kórhadt gyökérszálak, taraczdarabokból áll az a földdel elegyes iszap. *Megszáritva olyan, mint a kávé üledékje.*“ A láp „a nyugodtabb vízhelyeken alakul, a hová a folyás vagy vízfelület rengése a felszálló iszapot a nádfoltokhoz vagy a zombékokhoz sodorja. Ez a láp kiinduló helye. Eleinte piszkos, kavargós iszap az egész. Idővel beléje nyulnak a parti növények indái és kuszó gyökerei. A kinár, a kalakán, a vizitők beléereszti ágait, majd megfogja a nád taraczkja s a tövében sarjadzó moha, páfrány, haraszt, nefelejcs, folyondár kicsi gyöpséget alkot. Ez évről-évre terjed, mint a fának érgyűrűi, míg egy jókora területet be nem borított az összeálló gyöpség. Ha kisebb és a szél kiszakítja szülőhelyéről *uszó sziget* a neve, ha nagyobb és megáll a víz felett, *láp* (ingó *láp*) a neve. Az utóbbit folytonos kaszálással lassanként kaszálóvá lehet változtatni, melyen gyönyörűen megterem „a here-hura“, sőt a kaszálóból kukoriczás szántó is válhatik, ha t. i. száraz évek következnek megszakítás nélkül. A megerősödött lápi takarókon berkek és ligetek is keletkezhetnek.“ (Lásd ugyanott Czirbusz Gézátl.)

Ezen leírás a magyarországi ecsedi lápról és annak képződése s elnevezéséről stb. szól, de teljesen és tisztán meg lehet ezekből érteni általában minden láp képződését, mibenlétét, nevét és tartalmát. Nem más képződményű a mi borsáros süppedeinkből az idők folyamán lassanként kiemelkedett s „*vasláp*“-nak elnevezett nagymennyiségű s főleg az ásványos források körül nagy terjedelemben jelentkező gazdag lápterületünk is.

Ilyen vasláp képződménynek lehet tekinteni a borszéki,

bélbori, topliczai, gyergyó-ujfalvi, szentdomokosi, taploczai, szeredai, szentkirályi, tusnádi, kászon-jakabfalvi, impéri stb. stb. ásványos források körül elterülő rengeteg kiterjedésű vaslápokat. De vannak a vaslápokkal vegyes s hasonló módon képződött más láprétegeink is, vagyis milyenek mondható az egész Maros-és Oltmentén lévő s ma is ingóványos és nagyon sok helyen járhatlan rétság, sőt lápos átalakuláson ment keresztül és képződött lassankint kiemelkedő száraz részeivel együtt összes csiki és gyergyói síkságunk. A ma is lápos és ingóványos, tós, nádas és süppedékes helyeink ugyanannyi elkésett tünetei a végátalakulási folyamatnak és mint ilyenek bő anyagát képezik gazdag vegyületeikkel a tagadhatlanul nagy gyógyhatással bíró vasláp és lápos fürdőknek.

De legyen elég ennyi a meleg fürdők alkalmából a lápok ismertetésére. A meleg fürdők elkészítésénél egészség és élettani szempontból nagyon érdekes kérdés, hogy „a meleg fürdőben jelen vannak-e a gázok a forrásban előforduló mennyiségben, vagy nincsenek“? Innen mint épen a vizek töltésénél, úgy a melegítésnél is a főtörekvésnek oda kell irányulnia, hogy „a gáznemű alkotó részek, melyek a melegítésnél a vízből oly gyorsan eltávoznak, a fürdőben a használat idejére visszatartassanak“. A legtöbb fürdőn a melegítés alkalmával a gázok elszállván, a fürdővíz összes szénsav mennyiségének élettani hatása elvész. Itt is e hatást kell biztosítani. Ehez pedig legbiztosabb melegítő rendszernek bizonyult ez ideig a *tusnádi* és *kászoni fürdőkön* már alkalmazásban lévő *Czerniczki-féle kálorizátor*.

Itt a *meleg fürdőhöz* egy-két lóerejű gőzgép melegíti és a Lobogó forrása szolgáltatja a vizet.

Borszéken 1890-ben egy igen diszes épületben „*hidegvíz gyógyító intézet*“-et állítottak be, mely dr. Szilvássy János fürdőorvos vezetése alatt technikailag jól gyakorolt szolgák által teljesítve a gyógykezelést, minden igényeknek teljesen megfelel.

De az elmondottak után helyén lesz a borszéki összes használatban lévő savanyu forrásoknak chemiai összetételét a legújabb vegyelemzés alapján idejegyezni.

## A borszéki ásványvizek chemiai összetétele.

## I.

A forrás neve :	Főkut, Erzsébet, Kossuth, László, Boldizsár.				
A vegyelemző neve :	Hankó, Hankó, Hankó, Hankó, Hankó.				
Hőmérséklet :	9° C.	7·8° C.	7·6° C.	9·4° C.	10·2° C.
Fajsúly :	1·00361	1·00356	1·00510	1·00335	1·00323
Calcium bicarbonat	2·26314	2·26910	2·3818	1·7301	1·6410
Magnesium „	1·21058	1·20632	1·5208	0·9532	0·8607
Natrium „	0·84253	0·83991	1·1712	0·2516	0·4477
Kalium „	—	—	—	—	0·0675
Vas „	0·01196	0·01204	0·1051	0·0101	0·0038
Lithium „	0·00477	0·00444	0·0194	0·0038	0·0106
Chlorkalium	0·09570	0·09711	0·1321	0·0557	0·0906
Chlornatrium	0·02356	0·02123	0·0367	0·2260	—
Calcium sulfat	0·00637	0·00632	0·0060	0·0189	—
Kovasav	0·06621	0·06711	0·0761	0·0537	0·0507
Mangan bicarbonat	—	—	—	0·0030	—
Összesen	4·52482	4·52358	5·4492	3·3070	3·1726
Szabad szénsav	1·8785	1·8544	1·4322	1·5568	1·6224
Félig kötött és szabad széns.	3·5212	3·4965	3·4016	2·6857	2·8326
Térfogata	1786 k. e.	1773	1725	1362	1437

## II.

A forrás neve :	József foh. kut, Petőfi kut, Arany J. kut.		
Az elemző neve :	Dr. Hankó Vilmos tanár.		
Hőmérséklet :	7·4° C.	7·6° C.	9·6° C.
Fajsúly :	1·00231	1·00359	1·00316
Calcium bicarbonat	1·6652	2·1039	1·4389
Magnesium „	0·7306	1·1232	0·7275
Vas „	0·0206	0·0806	0·0384
Natrium „	0·3169	0·9922	0·7308
Lithium „	0·0044	0·0082	0·0108
Mangan „	—	nyomok	0·0028
Chlorkalium	0·0381	0·0823	0·0009
Chlornatrium	0·0312	0·0410	0·0397
Calcium sulfat	0·0021	0·0052	0·0227
Aluminium oxid	0·0015	—	—
Kovasav	0·0507	0·0692	0·0522
Összesen	2·8613	4·5058	3·0647
Félig kötött és szabad szénsav	2·9099	2·9464	2·4539



## III.

A forrás neve :	Ó lobogó I.	Ó lobogó II.	Uj lobogó.
Az elemző neve :	Dr. H a n k ó V i l m o s t a n á r.		
Hőmérséklet :	9·2° C.	9·1° C.	9·1° C.
Fajsúly :	1·00121	1·00130	1·00126
Calcium bicarbonat	1·8667	1·0278	1·0266
Magnesium „	0·4866	0·3631	0·2427
Natrium „	0·0993	0·1325	0·1687
Vas „	0·0028	0·0050	0·0127
Lithium „	0·0058	0·0446	0·0411
Mangan „	0·0019	0·0167	0·0006
Chlorkalium	0·0179	0·0244	0·0322
Chlornatrium	0·0044	0·0054	—
Calcium sulfat	0·0144	0·0178	0·0131
Kovasav	0·0377	0·0390	0·0467
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Összesen	1·5375	1·6763	1·5844
Félig kötött és szabad szénsav	2·4229	2·5008	2·5350

## IV.

A forrás neve :	Ó sáros	Uj sáros	Lázár
Az elemző neve :	Dr. H a n k ó t a n á r		
Hőmérséklet :	11·8° C.	10·8° C.	10·5° C.
Fajsúly :	1·00101	1·00140	1·00234
Calcium bicarbonat	0·9120	1·2810	1·8322
Magnesium	0·2427	0·2615	0·6655
Natrium	0·0653	0·1245	0·4214
Vas	0·0273	0·0152	0·0152
Lithium	0·0106	0·0057	0·0310
Mangan	0·0215	0·0054	0·0122
Chlorkalium	0·0150	0·0229	0·0225
Chlornatrium	—	—	0·0225
Calcium sulfat	0·0174	0·0178	0·0046
Kovasav	0·0171	0·0280	0·0610
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Összesen	1·3289	1·7650	3·1200
Félig kötött és szabad szénsav	1·6477	1·9662	3·3465

A tengerszine fölött 882 méter magasan fekvő fürdőtelep Alsó- és Felső-Borszék részekből állván, míg Alsó-Borszéken van a telep üveggyára, zuzó és fűrészmalma, köszénbányája, az üzleti hivatal, a hivatalnokok és munkások lakása, addig attól 20 percnyire a Felső-Borszéken, az igézö szépségében

pompázó tulajdonképi fürdő és forrástelepen vannak a fentebb vegyelemileg is leirt fürdő források, vagy fürdő, melynek központját képezi a fennebb leirt „*Főkut*“, Európának legelső rangu élvezeti vize, a savanyu vizek királya, az itteni virágzó üzletnek tárgya szétszórtan fekvő és stylszerűen emelt épületeivel, töltő házzal és „*Deák-térrel*“, a kertészet műremekével és a hatalmas vízbőségű szökőkuttal. — De Borszék megérdemli, hogy azt apróra megismerjük. Azért álljanak még az alábbiak.

A „*Főkut*“-tól alig 15 lépésnyire az Erzsébet sétátéren buzog fel az „*Erzsébet-forrás*“.

A *Főkut* közelében van az „*Ó- és Uj Lobogó-fürdő*“. Két fürdő közös burkolattal körülvéve s három fedetlen tükör fürdővel ellátva s kényelmes öltöző kabinokkal.

A Lobogó mellett van — mint említők — berendezve *meleg fürdő*.

A Deák-térről, valamint Lobogótól gyönyörű séta ut vezet a *Kerekszéknek* egyik oldalán magas fenyők, örökzöld koszorujában fekvő s diszes sétacsarnokokkal övezett *Kossuth-kuthoz*, melynek vasas savanyu vize ezer és ezer embernek adta vissza egészségét és sok asszonynak teljesitetett legtitkosabb vágyát, sok leánynak hozta virulásba fonyadó arczrózsáit.

A *Kossuth-kut* közelében van a *Petőffi-kut*, melynek vize közel áll a *Kossuth-kutéhoz*.

A borszéki fürdőnek egyik megbecsülhetetlen kincse a *Kossuth-forrás*, melynek vizét egy remek kiállítású Oelhofer-Walsler-féle gép minden gázveszteség nélkül emeli a megtöltésre váró palaczkokban a vendég poharába. A *Kossuth-forrás* vegyelemzését fennebb adtuk.

A víz orvosi értékéről *Szilvássy János* dr. fürdőorvos ezeket írja: „A *Kossuth-forrás* vize elsőrangú vasas víz, mely felülmulja még a híres *Franzensbád*, *Pyrmont*, *Spaa*, *Elster*, *Schwalbach* aczélforrások vizeit is; ezen vízben nemcsak a sok és könnyen emészthető vas és nagy szénsavtartalom, hanem a natrium bicarbonat és lithium bicarbonat is nagyon lényeges alkotó részek. A víz mint ilyen a vörös véresejtek képződését a legelőnyösebben mozditja elő, azért kitűnő gyógyszere a vérszegénységnek és a leányok sápadtságának. Natrium-bicarbonat tartalma nemcsak az emésztést mozditja elő és köti le a tulságos gyomorsavat, szünteti a gyomorégést, hanem fentartja a vér alkoholikus hatását is. Előmozditja a csontok képződését, azért angolkorosoknak is nagyon ajánlatos; gyorsítja a gyomor és belek körmozgását, mi által megszabadít a szokványos szorulástól. Növeli az epe és az emésztő nedvek elválasztását, ez által javítja a táplálkozást.

A víz azon helyeken és áron kapható, mint a főkut vize.<sup>1)</sup> Felső-Borszékéről pompás séta vezet az Alsó-Borszék gyönyörű fenyvesei között elrejtőzött, vadregényes környezettel bíró „József főherczeg-kut“-hoz.

Felső-Borszékéről az Alsó-Borszék felé vezető ut mellett buzognak fel a kitünő vizű két kut: a „Pásztor“- és az „Arany János-kut“. Alsó-Borszékéről a Felső felé tartva a Borpatak hídján túl van a kőralaku medenczével bíró s teljesen befödött csinos hideg fürdő.

Odább van a női és férfi osztályokra elkülönített sugár- eső, permetező s mozgó zuhanynyal ellátott igen kényelmes „Zuhany-fürdő“, melyet az Ó- és Új Sáros fürdők látnak vízzel s melyek északi irányban buzognak fel és pedig az Ó-Sáros két, az Új-Sáros egy tükör fürdővel kényelmesen ellátva.

A Zuhany fürdő közvetlen szomszédságában van a két kitünő borviz forrással bíró Boldizsár- és László-kut izléses faalkotmánynyal fedve.

Nagyon érdekes a feljegyzésre, hogy a Főkut: évenként 8 millió; a József főherczeg-kut: 4 millió negyvenezer; a Boldizsár-kut: 3 millió kilencszáznegyvenezer; a László-kut: 3 millió százötvenezer; a Petőfi-kut: 1 millió százezer; a Kossuth-kut: hatszáz tizenhétézer; az Arany János-kut: négyszáz hetvenháromezer liter vizet ad, mi fél Európának elég lenne.

Alig van a világon fürdőhely, mely élvezetre és gyógyításra ily nagy mennyiségű és utolérhetlen előnyű savanyu vizekkel lenne megáldva.

A Főkut szénsav tartalomra az első helyen áll és nincs a világon savanyuviz, mely versenyezhetne vele s teljesen méltó arra, hogy „a világ piaczon legalább is azt a helyet, töltsse be, melyet ez idő szerint a sokkal csekélyebb értékű Kronthali-Apollinaris betölt, a melyből az 1887-ik évben 11 millió nyolczszázezer, 1888-ban 12 millió hétszázezer palaczkot töltöttek“.

Teljesen hasonló a Főkut vizéhez az „Erzsébet-kut“ vize.

A Kossuth-kut első helyen álló vastartalmu vize a vasas savanyu vizek között a világhírű schwalbachi, spaai, pyrmonti stb. ásványvizek mellett foglal el igen előkelő helyet.

A Kossuth-kut vascarbonat tartalma: 0·1051, a königs-warti-é (Eleonosen quelle): 0·1027, a driburgié (Haupt quelle): 0·0744, a schwalbachié (Adelhaidbrumen): 0·0422, a pyrmonti-é (Hauptquelle): 0·0770, a spaai-e (Souveniére): 0·0771. Legnagyobb pedig az eltérés a savanyuvizek hőmérsékletében.

A borszéki vizek chemiai alkotása az újabb elemzések

<sup>1)</sup> L. Milyen ásványvizet igyunk? cz. füzet 45—46. l.

tanusága szerint 17 év alatt alig változott valamit. A különbözet a vizek előnyére történt.

Az elmondottak kiegészítéséhez tartozik még az, hogy Borszék klímája, magas fekvéséhez képest havasalji.

„Átlagos hőmérséklete július hónapban  $15.7^{\circ}$  C., augusztusban  $14.9^{\circ}$  C. A levegő viszonylagos nedvessége júliusban 61, augusztusban 73. A szél iránya és erőssége júliusban SW3, augusztusban SW3, a levegő azon tartalma júliusban 8.9, augusztusban 8.

Itt a levegő páratlan tisztasága, kellemes enyhesége a természet nagyszerűsége, vasláp, vizek, éjjelek, nappalok, szóval minden, de minden hivatott tényező arra, hogy a beteg kedélye felviduljon, a test megedződjék a az élet zajában és küzdelmeiben kimerült lélek megifjult életre ébredjen.

„Borszék páratlan levegője, vaslápja, vizei, fürdői a következő betegségeket gyógyítanak: *Tüdővész testalkatuaknál fellépő száraz köhécseles, vércöpés, tüdő-csucs hurut. Idült hörgő- és gége-hurut. Tüdőgyulladás után visszamaradó tömörülések. Ideges asshma. Vérszegénység. Az emésztő szervek betegségei: emésztetlenség, gyomor, bélhurut, gyomorégés. Ideg bajok. Női betegségek. Tulhizás. Scrofula. Angol betegség. Scrobut. Vesebajokat.*

Borszéken a villákban és vendéglőkben mintegy háromszáz és néhány jól berendezett, kényelmes és egészséges szoba áll a vendégek rendelkezésére. E szobák száma a növekvő igények szerint évről-évre növekedik, 1890-ben épült a *Remény vendéglő*. A vendéglők a kor igényeinek minden tekintetben megfelelnek. Az élelmezés és kiszolgálás szigorú ellenőrzés mellett beillik akármelyik fővárosba. A lakásokat rendszeren az egész fürdői idényre szokták kiadni. Az árak szobánként 15 frttól 70 frtíg változnak. A rendes közép ár egy 2 ágygyal ellátott butorozott szobáért az egész fürdői idényre 45 frt. A vendégek élelmezését 5 vendéglő látja el; ezek közül egy izraelita konyha.

Gyógy- és zenedijak: I. osztályu gyógydíj: 3 frt, zenedij: 3 frt, összesen: 6 frt. II. oszt. (közép osztály) gyógydíj: 2 frt, zenedij 2 frt, összesen: 4 frt. III. oszt. (kisiparosok) gyógydíj: 1 frt, zenedij: 1 frt, összesen: 2 frt. Szegények, 10 éven aluli gyermekek, szolgálak díjmentesek.<sup>1)</sup>

A „borszéki“ fürdőre nézve — a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1892. évi jelentése alapján is — itt meg kell még jegyezni, hogy a borszéki fürdő tulajdonjogi viszonyai-

<sup>1)</sup> Lásd Az Erdélyrészi Fürdők és Ásványvizek leírását az E. K. E. kiadása. Kolozsvár, 1891. 34. stb. lap.

ban a múlt 1892. év folyamán annyi változás állott be, hogy a fürdő és ásványviz üzlet Gyergyó-Ditró és Szárhegy községek tulajdonából a két község közbirtokosságának a kezébe ment át. Sajnos azonban, hogy még mindig a legtöbb fürdő részint tökeszegény kezekben van, részint pedig oly birtok viszonyok között szynlódik, hogy nagyobb mérvű beruházásokra, egyelőre legalább, nem nyújthat kilátást. S ily körülmények között a kívánt gyorsabb fejlődést a közel jövőben nem is lehet remélni.

A borszéki fürdőt 1892-ben 1128 egyén látogatta meg, míg 1891-ben volt összesen 1105 fürdővendég, tehát a látogatók száma 20-al növekedett. Az eladott ásványviz mennyisége palaczkokban 1891-ben volt 2.881,085 palaczk; míg 1892-ben 2.732,384. Itt tehát közel 150.000 palaczknyi hanyatlás mutatkozik 1892-ben.

Mint nagy horderejű ujtítás, megemlítendő az Oelhofer-Walterféle töltőgépnél a főkúthoz történt beállítása. E töltőgép eddig a legtökéletesebbnek bizonyult. A töltés mellett ugyanis a víz semmi szénsav veszteséget nem szenved, azért üledéke sincs és évek múlva is, bárhova szállítva oly friss, úde marad, mint a forrásban. — Másik előnye a töltőgépnél a nagy munka megtakarítás; mert eddig éjjel-nappali munkával csak 8—10.000 üveget lehetett tölteni, most az új befoglalás és géppel 12 óra alatt 15—16.000 liter üveg tölthető, ennek folytán az éjjeli töltés egészen elmaradt, mert a keresletet bőven lehet a nappali töltéssel is fedezni.

Továbbá idejegyzem, — mint székely találmányt — hogy Oláh Dénes borszéki horviz üzleti ráktáros a töltött üvegek ládába csomagolásának oly módját találta föl, melylyel nemcsak felette rövid idő alatt több eredményt lehet elérni, mint az eddig alkalmazásban volt csomaglási rendszerrel, hanem nevezett feltaláló eljárásával a becsomagolt üveg szállítása is sokkal biztosabbá válik, nagyon megkevesbül a romlási százalék, a mi bizony eddig jelentékeny összeget vont el Borszék jóvedelméből. — Ugy tudjuk, hogy feltaláló székely atyánkna, kinek sok szerencsét kívánunk, — a találmány szabadalmának bejegyzése iránt már megtette illetékes helyen a kellő lépéseket. (L. „Csiki Lapok“ 1893. év 2. sz.)

Azokban a borszéki víznek 1892. évi általános — tehát nem kereskedelmi — forgalma dr. Hankó Vilmosnak a III. magyar balmeologia gyűlésen tett jelentése szeriut 3.088,243 palaczk. Ma az az Oelhofer-féle töltő készüléknek hovatovább gyakorlottabb használata által a nappali töltés is 20.000 palaczkra emelkedik.

Tehát a kezelés és forgalomban is a legujabban haladás

észlelhető. A víz minősége kitűnő. — Építkezések is történtek a fürdőn. Befejeztek és megnyitottak hat nagyobb nyaralót, igen szép, minden kényelemmel berendezett szobákkal, melyeknek száma ily módon 78-al szaporodott. — Két új nagyszabású nyaraló építéséhez fogtak hozzá. — Ezeken kívül több apróbb újjáalakítás, diszítés, sétánybővítés stb. történt. A legfőbb ítélőszék ítélete alapján a fürdő tulajdonjoga Gyergyó-Ditró és Szárhegy községek tulajdonából az arányosítás folyamán nevezett két község közbirtokossága tulajdonába menvén át, így a kezelés és az eddigi fürdőbizottmány is községi képviselő-testületek kezéből a közbirtokosság által választott 40 tagu igazgató-választmány kezébe ment át.

Továbbá a maga nemében páratlan borszéki savanyuvizre nézve a vasuti állomásig való tengelyen szállítás nehézségei és költségei, valamint a *vasuti magas díjtételek csaknem lehetlenné* teszik, hogy Magyarország Királyhágontuli részeiben sikerrel versenyezessen. — Miért is nem lehet eléggé óhajtani, hogy a tervbe vett szászrégen—tölgyesi vasut mielőbb kiépíttessék. — Ha vasut lesz közelben, magától felvirágzik a nagy jövőre hivatott fürdő- és ásványviz-üzlet; vasut nélkül ellenben 95 km. távolságban az utolsó vasut-állomástól, ma állandó és biztos alapokra fektetett fejlődés alig képzelhető.

Még megjegyzem, hogy 1892-ben különösen két mozzanat érdemel figyelmet a mi fürdőink már említett látogatottsága és az ásványvizek forgalma szempontjából. Egyik a „magyar orvosok és természetvizsgálók“ által 1892. augusztus 22—25 napjain Brassóban tartott nagygyűlés, hol nemcsak beható megvitatás tárgyát képezte fürdőink ügye, hanem ezenfelül ásványvizeink az ott rendezett e nemű kiállításon is nevezetes részt vettek.

A másik mozzanat az a sajnos körülmény, hogy az egyes román nemzetiségi izgatók által hazánk és Románia között előidézett feszültség miatt e szomszéd országból, melynek jómodu társadalma azelőtt valósággal elárasztotta fürdőinket, 1892-ben még sokkal kisebb számban keresték föl azokat, mint az előző években, amikor már szintén érezhető volt a romániai látogatók számának csökkenése.

Különben általában amint érintém is, a fürdő-ipar és ezzel kapcsolatban az ásványvizekkel való kereskedés, mely a székellyföldre nézve már ma is nevezetes jövedelmi forrást képez, 1892-ben is azokkal a nehézségekkel küzdött és küzd ma is, mint a múlt években. A közlekedési eszközök tökéletlen volta, s különösen az ország legszebb és ásványvizekben a leggazdagabb vidékein az említett vasutak teljes hiánya lehetlenné

teszi fürdőink erőteljes fejlődését. S az ásványvizekkel való kereskedés terén is csak ott mutatkozik némi fejlődés, ahol közel esnek a vasutak.

Valóban mégis csak mostoha és teljesen elfeledett, sőt eldobott gyermekei vagyunk mi csiki székelyek ennek a hazának, hogy annyi véradó viselt teher, silány talaj és éghajlati viszonyok daczára az államkormány ennyire magunkra hagyott és kevés ősi kedvezményektől is megfosztva csak folyton préselik fel rajtunk az évenként növekvő adókat, de még eddig azon kedvezményben sem részesülünk, miben a vasuti hálózatokkal körülövezett nemzetiségek.

S ezen állapotokat nevezik a jogegyenlőség, méltányosság, osztóigazság mértékeinek és korának.

Nem. Ez gunyja a modern alkotmány szabadelvűségének.

Borszékre leginkább három irányból jönnek a fürdővendégek, u. m. délről Brassófelől s miután ez irányban 1891. október-december óta Sepsi-Szentgyörgyön és Kézdi-Vásárhelyen vasuti állomások vannak, jövőre addig is míg a Maros és Olt völgye Szász-Régenel összeköttetik, minek 1897—98-ban létesülnie kellene, tehát S.-Szentgyörgy és Kézdi-Vásárhelyfelől; és 1897 után Csik-Rákostól, hol az utolsó vasut-állomáshoz keletről Moldvából és pedig nemsokára (vagyis 1897 után) a gyimesi szoroson át Rákosig vasuton és végre Szász-Régenfelől. Sepsi-Szentgyörgy—Kézdi-Vásárhelytől Borszékig mintegy 140 kilométer Csik-Gyergyón át; Moldovából *Piatratól* az utolsó oláhvasuti állomástól a *Borpatak* és *Bisztricsora* völgyein át 85 kilométer és Budapest-, Nagy-Várad-, Kolozsvár- Maros-Vásárhelyről vagyis Szász-Régen utolsó vasuti állomás felől a legujabban készült és 95 kilométer hoszu *toplicza*—*székpataki* uton át juthatnak a vendégek Borszékre.

A viteldij Szász-Régentől Borszékig váltott lovakkal 8 $\frac{1}{2}$  óra szabályzat szerint: egész kocsi személyenkint 20 klgr. podgyászszal 20 frt. Egyes utazó a hátulsó ülésért 8 frt, az első ülésért 7 frt, cselédért 3 frtot fizet. A más irányu közlekedés kocsin v. fogadott fuvarral 10—20 frt közt váltakozik.

De Borszéket a jól gondozott helyi sétahelyek mellett, minők: a „*Petőfi-kut*“, az „*Andalgók-utja*“, a „*Szerelmesek-utja*“, a „*Deák-tér*“ az „*Erzsébet-sétahely*“ — a külföld bármely fürdőhelyiségei fölé emelik páratlan kiránduló helyei, melyek a szellem pihenését kimondhatlan lelkiélvezetet nyújtva kötik össze a test kellő mozgásával.

Azonban, miután e leírásunk folyamán a maguk helyén kellően méltattuk, — Borszék kiránduló helyeit, azokat itt csak mint ilyeneket röviden soroljuk el.

Igen érdekes kiránduló hely mindjárt az alakulásában meglepő és elragadó *Kerekszék* és ennek szikla obeliszekkel bíró nyugati hegyormo.

A *Kerekszék* egész tömegében mésztuffból áll és képződését a földből felfakadó ásványvizeknek köszöni, a melyekből évezredek hosszú során vállott ki. Ezen hegy formájának változatossága, felszínének csodálatos alakulása, vadul megszaggatott, átluggatott, átfurt, kivésett szikla csoportjaival, helyenkint a sziklába vágott mély folyosóival, üvegeivel, csarnokaival, barlangjaival, oszlopaival stb. valóban meglepő és elragadó. (Lásd a barlangoknál.)

Ilyenek a *Medvebarlangok* és az ezektől nem messze eső *Jégbarlang*.

De hadd szóljon itt pár sorban a kegyelet szava és hangja is.

Csikmegye történetének bizonyára kegyelettudó emlékét őrizi meg a jelen és messze jövő századai számára ama szép és hazafias eszme, mely a Borszéktől fél órára eső *Kerekszék* két egymással szemben álló szikla szálát az újabb időben (körülből az 1800-as években) *Széchenyi és Teleki-sziklának* nevezte. A nagyszerű emlékkő méltó a haza örökre tisztelve bámult vértanuihoz, kik határtalan és mily hazaszeretetőkben látva az eltiprott szabadságot és hazát rabigába görnyedve, semhogy az ősök nagy és szabad hazájában megalázott rabszolgákként éljenek, inkább a halálban kerestek a nemzeti jövő fölött elborult lelkőkre vigasztaló balzsamot. Ez szebb és szilárdabb a világ minden érzés köszobránál, nagyszerűbb minden emlék gulánál, mivel ily mauzoleumot a világ minden művésze sem képes előteremteni. De méltók e sziklák is arra, hogy e két nemzeti vértanu emlékét örökre megőrizzék s hirdessék, hogy a szent ügy, melyért a haza e két magasan lobogó lángoszlopa küzdve égett és égve küzdött s végül kialudott, a viharok hullámveréseivel megdaczolva utóvégre is, mint ama megtörhetlen szikla győzelmesen fog magasra emelkedve diadalmaskodni.

Ez fog utóvégre is a magyar nemzeti szabadság ama csodasziklája lenni, mely e két vértanu vessző csapása folytán felfakadt vizével fogja, Isten választott népét, a magyar nemzetet az élet vizével táplálni.

A *Medvebarlangok* közelében vannak tehát mintegy 15 méter magasan egymás mellett emelkedve az említett *Széchenyi Teleki-sziklák*, melyek örök időkre hirdetik a „legnagyobb magyar“-nak és gróf *Teleky Lászlónak* dicső emlékét. Ezek közelében van a fenyőkkel körülvett gyönyörű „*Tündéerkert*“.

Kellemes kiránduló hely továbbá: „*Szacskai-környéke*“ édesvíz forrásaival s puha pázsit zöld bársonyával.



A kirándulások méltó czélja : „*A Verőfényoldal*“ 1075 méter magas emelkedéssel Borszék egyik kedves kiránduló helye, a honnan az összes borszéki vizek, mintegy megbecsülhetlen drága vizekből erednek, és a „*Bükkhavas.*“ (1347 m.)

Mindkettőre kényelmes gyalogösvények vezetnek fel. Mindkét helyről Borszék környékének elragadó panorámája tárul elénk és pedig keleten a *Komárnyik* óriási sziklatömegei és Moldva hegyóriása : a *Csalhó*, északon a roppant hegyláncz : a *Kelemen-havas* rengeteg erdős világa, nyugaton pedig a sötétlő görgényi havasok.

A közeli kiránduló helyek közül kiváló figyelmet érdemelnek : a „*Mintaméhészet,*“ a „*Köszénbánya*“<sup>1)</sup> és az üveghuta Alsó-Borszéken.

Pávai Vajna Elek a Borszékből tölgyesi szorosba vezető Borpatak déli oldalán nagy kőszételepet fedezett fel, melynek kereskedelmi előnyeit és módját a Besztercze vizén át a Dunáig egy 1857-ben kiadott értekezésében pontos kiszámítással feltüntette s rá mutatott ama rengeteg kincse, mely ott maig kiaknázatlanul hever.

Ezek megtekintése is elég érdekeltséggel bír, mind a kirándulókra, mint a természet kincseinek szemlélőire és kutatóira.

Távolabbi kiránduló helyek : az öt óra járásnyira fekvő *tölgyesi szoros*, *Bélbor* és a *Kelemen-havas*.

Továbbá *Vajvadásza*, melyről látható Gyergyó, Maros és a Bisztricsora gyönyörű környéke a Komárnyik, Csalhó, Moldova és Bukovina határhegységeinél. A *Gyulalát*, melyről látszik száz és száz hegy-völgy, a Nagy-Besztercze völgy egész környéke és fél Moldova. A *Negoj*, melyről látszik egyszerre Besztercze, Szász-Régen, Maros-Vásárhely és Mezőség egész a Tordahasadékig. Leirhatlan gyönyörű látvány.

Messzibb kiránduló hely Gyergyó-Szentmiklóstól 4 óra járásnyira lóháton a *Gyilkostó* 600 méter hosszú és 200 méter széles és 30—40 mtr mély vizekkel.

Ime ezekből is látszik, hogy alig lehet e föld kerekének egy, minden tekintetben oly dusan, minden természeti kincsekkel megáldott fürdőhelyisége, mint Borszék. Azért valóban méltó, hogy a rohamos haladás útján tovább emelkedve a legrövidebb időn az egész művelt világ a természet ezen erejének, szépségének és gyönyörűségeinek, közvetlen forrásából élvezetet és gyógyulást merítsen.

Borszék, Ditró, és Szárhegy testvérvölgyek 15 tagból álló közös képviselőisége által minden hat évben ujjonnan választott

<sup>1)</sup> Lásd ezt a bányánál „A borszéki köszénbánya“ czimén.

tisztviselők által kezeltetvén, 1892. jan. 5-től 6 évre választott tisztviselői a következők: borszéki fürdő- és üzleti igazgató Köllő János ditrói népiskolai tanító, könyvelő Vajna Kálmán, gépész Lőrincz Ernő, főerdőőr Puskás Gyula, pénztárnok Kovács Ignác előlegegyleti igazgató, főraktáros Csiki Ferencz, raktárosok Oláh Gergely, Ferencz Tamás és Varteréz Bogdán, gazdatiszt Fülöp Lajos v. Czibalmos István.

### A bélbori ásványos források.

Bélbor Borszéktől a Besztercze folyó hol szükülő, hol táguló regényes völgyén át mintegy 4 órányi távolságra észak irányban az erdők között fekszik. Borszék és Bélbor között a borszéki források körén kívül fakadnak fel a *bélbori* ásványos források. Ezek száma meghaladja a százat. Magában az ugynevezett *Sáska-réten* hatvannál több forrás buzog fel. Ezek közt legnevezetesebb a *Rotyogó*, mely — mint mondják — borszéki „*Főkut*“-nál is több szénsavas gázt tartalmaz, s annál jóval erősebbnek tartják. S ugyan olyan erős itt egy másik forrás, melyet medenczébe vettek, deszkafallal láttak el és fürdésre használnak.

E források vegybontva és tudományosan észlelve még nincsenek, de a borszékiekkel egy természetűek, rokoneleműek s azokkal megegyező csekély vagy alacsony hőfokkal bírnak.

Még ez ideig csak a Bélbor községhez tartozó beteg és egészségkeresők, vagy reparálók használták úgy, hogy a nagyvilág előtt e hatalmas természeti kincs teljesen ismeretlenül és kihasználatlanul tűnik el. Azon éltet a remény, hogy jöni fog, mert jöni kell egy időnek s ez nem lehet messze, melyben Borszék kereskedelmi, kül-és belföldi szükségleteket nem bír fedezni, melyben Csikmegye ásványos forrásaiban és rengeteg természeti adományaiban rejlő változatos kincsei előtt megnyilnak a közlekedés utjain át a különböző világrészek piacjai, s ekkor Borszéket Bélbor és Csikmegye többi, ma kihasználatlanul álló gazdag ásványos forrásai fogják, s ezeknek kell kisegítenie.

A bélbori gazdag savanyu-források szintén Gyergyó-Ditró és Szárhegy községek birtokosságának tulajdonait képezik.

A bélbori savanyi vizekről szólva, meg kell jegyezni, hogy a Preszekár-patakon, Vajdos-patakon és Haragos-havason a Bélborba vezető út mellett fekvő három savanyuviz forrás Csikvármegye magántulajdonát képezi s 10 egymás után következő évre 3000 frtot meghaladó hasznobérért szokott használatra nyílt árverés mellett kiadatni.

### A tölgyesi ásványos források.

A mint látjuk csakugyan vármegyénk területének minden kis szöglete gazdagon meg van az Istentől áldva drága kincsekkel, úgy, hogy még tölgyesi ásványos forrásokról is tehetünk itt említést.

A vármegye hatósága egy izraelitának (N. N.) 50 frt évi bér fejében 10 évi időtartamra engedélyt adott, hogy a vármegye tulajdonát képező tölgyesi erdőségekben ásványos forrásokra kutatásokat és kísérleteket tehessen. A kutatásoknak, mint az 1893. évi augusztus 23-iki törvényhatósági gyűlés tárgysorozatából kitűnik, olyan eredménye jelentkezett, hogy a borszéki fürdő és ásványviz tulajdonosok némi aggodalommal tekintenek s tölgyesi új ásványos forrásra, nehogy érzékeny versenyt támaszson a világhírű borvizekkel szemben.

E forrásról bővebb adatok még nem állanak rendelkezésemre. De ha a borszékiek féltékenyek iránta, már ez sokat jelent, noha a borszékieknek, — ha még bevállnak is a tölgyesi források — soká lesz okok komoly aggodalomra.

Igazán ideje volna, ha akadna akár egyes, akár valamely szövetség, mely a részben munkába vett és közel jövőben megvalósítani remélt vasuti közlekedések alkalmából földteritné, megismertetné megyénk páratlan és csodás gyógyhatású s a szenvedő emberiségnek csaknem minden betegségekből és azok minden nemeiben gyógyszert és enyhet nyújtó ásványvizeinket, de nemcsak mint ilyeneket, hanem, mint élvezeti drága czikkeket is a külfölddel, a nagy világgal s miután még itthon is kevesen ismerik, hazánk fiaival is. Siettesse, kinek módjában áll, mert el kell jönni annak az időnek, annak a századnak, melyben egy jövő nemzedék megérti szavunkat, felfogja becsét e vizekben ma kihasználatlanul elvesző rengeteg összehalmazódott kincseknek. Mert utóvégre is másfél évezredet élt már át korlátolt igények, óriási nélkülözések és a létért vívott küzdelme között a szivós székely e parányi területen, de a már tulhajtott s folyton növekvő igények között alig fog még másfél évezredet itt megélni, ha Isten a természet e gazdagságában kezére bízott kincseit önjövő jobblétének emelésére kihasználni nem tudja.

Igazán kimondhatlan nagy szolgálatot tenne Csikmegyéncik és nagy hála kötelezné maga iránt e gazdag és az egész világon hallatlan és páratlan minőség és mennyiségben ásványos vizekkel elhalmazott megye közönségét akár a budapesti királyi orvos-egyesület fürdőügyi bizottsága, mely 1890. évi október 25. napjai körül az orvos-egyesület helyiségében a fürdők tulajdonosai és bérlői nagy számával tartott gyűlésén fürdőink látoga-

tojttságának mikénti növeléséről, fejlesztéséről s ásványvizeinek fogyasztásának mikénti elterjesztéséről tanácskozott, akár valamelyik csiki, vagy székely kitűnő orvos atyánkfi, akár az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület, ezt mintegy céljául tűzte ki, ha útját és módját találná annak, hogy a mi megbecsülhetlen kincset képviselő fürdőink és ásványos forrásaink a hazai fürdőügyi bizottság, illetőleg egyesület, esetleg szóban lévő szövetkezet figyelmébe ajánltassanak, gyűlései, értekezletei, tanulmányai tárgyává tétessenek és megérdemelt támogatásban, pártolásban részesüljenek.

### **Ásványvizeink kezelése és kiállítása.**

Ezek után szükségesnek látom még ásványos vizeink kezeléséről és kiállításáról dr. Hankó Vilmos említett értekezései alapján a következőket idejegyezni.

Kevés embernek van alkalmja ahhoz, hogy az ásványvizeket ott keresse fel, hol azok hatásuk teljességében, gyöngítetlen erejökben buzognak fel.

Az ásványvízre szorulók azzal, mit a palaczkokban számukra szolgáltatnak aggodalom nélkül beérhetik, „ha a víz kezelése: a töltés, dugaszolás, a balneotechnika követeléseinek megfelelő módon történik.

Ha a víz alkotórészei bizonyos technikai fogások alkalmazásával oly alakban visszatartattak, mint a minőben azt a források teljesen friss vize magában foglalja. Ez esetben a víz használatával a chemiai összetételnek a megfelelő gyógyító hatás a forrásból távoleső helyen, a töltés után hosszabb idő elteltével is bekövetkezik.

A víz oldóképessége — mint ismeretes — széndioxid (szénsav) tartalmától függ. Ha a levegővel való huzamosabb érintkezés, a mire gyakorolt mechanikai hatás folytán a víz széndioxid-tartalmából veszített, akkor oldóképessége is annyira gyengül, hogy az előbb oldott állapotban tartott ásványi-alkotórészek, nevezetesen a ferrocarbonat, a mangan- és lithiumcarbonat, a barium, calcium, strontium s a kovasav részben kiválnak.

A széndioxid-tartalom csökkenésének egy másik káros következése a víznek és alkatrészeinek a levegővel való érintkezésbe jutása is lehet. A szabad széndioxid bizonyos határon túl hozzáférhetetlen korlátot von a víz és levegő között; a széndioxid-tartalom csökkenésével a korlát lazulása miatt a levegő érintkezésbe lép a vízzel és alkotórészeivel, minek következtében egy részök vízben oldhatatlan módosulattá alakulván, a vízből csapadék alakjában kiválik. Így lesz az oldható

vasvegyületből oldhatatlan, sargásvörös csapadék alakjában a palaczk fenekére szálló vasoxidhidrat.

Nem kevésbé káros átalakulást szenvednek a kénes vizek is a levegővel való érintkezés miatt. A kénhidrogén elbomlása folytán a vízben kén válik le, a fenékre leülepedő finom sárgásfehér por alakjában; már pedig csupán csak az oldatban lévő szilárd alkotórészek hatnak gyógyítólag; a csapadék alakjában kiváló oldatlan részek inkább károsan hatnak a szervezetre.

Szomoru, hogy sok ásványvizünk között alig van néhány, mely úgy kezeltek, a mint kell. A palaczkok megtöltése ugyanis nálunk vagy belesorgatással, vagy a palaczknak a forrásba meritésével, vagy végre a már kimerített viznek beletölcsérezésével történik.

A töltés első módját alkalmazván, a forrásból a palaczkba csatornán át gyenge sugarakban csurgatott víz széndioxidjának bő alkalmá nyílik az eltávozásra, s a levegőnek a vízzel való érintkezésre. — A második mód vagyis — a meritésnél a víz színe alá buktatott palaczkokkal állandóan mozgásban tartott víz már a forrásban veszít széndioxidjából, alkotórészeiből. — A töltés harmadik módja (beletölcsérezés) pedig épen kétszeresen veszteséggel jár, amennyiben a meritésnél egyfelől az ásványviznek annyira kívánatos, minden mechanikai hatástól ment nyugalomát zavarja, másfelől a tölcsérezésnél a levegővel hozza a vizet érintkezésbe. A levegő oxigénjének hatására a széndioxidtól oldva tartott szilárd alkotórészek oldhatatlanná válva, vékonyabb-vastagabb üledék-réteg alakjában gyűlnek össze az üveg alján. Az itt végbemenő chemiai átalakulások terméke — melyben a vizek sokszor leghatásosabb részeit veszítik el — palaczkba vont vizeink legtöbbjét állandóan szokta diszteleníteni“.

Szintén nem szolgáltatathat kielégítő eredményt az ásványviz felszínre hozatalában a vízszivattyu alkalmazása, melynek ritkított levegőjü terében dugattyujának csapásai alatt a széndioxid egy jó része elszáll.

De hát minő készülékkel történjék a töltés, hogy az a célnak megfelelően? Van ehhez egy magyar találmány. Ez az Oelhofer-féle légnyomású vizemelő készülékkel bíró töltőgép. Ez ismertette volt az „Erdély“ 1892-iki évfolyama 79—83 lapjain, Walser Ferencz budapesti gépgyáros által kiállítva.

Ezen az Oelhofer-Walser-féle az egyetlen készülék — a mint már fennebb is említve lön, — mely mindenféle kúthoz, forráshoz kitűnően alkalmazható. E legtöbbkétebb töltőgép alkalmazása mellett széndioxid és vasvesztéséről szó sem lévén, a forrástulajdonosok megbecsülhetetlen eszközt nyertek ebben.

E gép 1892. óta Borszáken — minden várakozást meghaladó sikerrel működik, csupa nappali munkával 20.000 palaczkot töltvén meg a régi éj-nappali 10.000 palaczk töltéssel szemben.

„Ha e töltés megtörtént, a palaczkot — a már említett — dugaszoló gép alkalmazásával, a legjobb minőségű, nem fagott, hosszú, a palaczk nyílásánál valamint vastagabb, s előzetesen tiszta vízben áztatott dugóval zárják el. — „A vízben visszatartott összes széndioxid-mennyiség és a dugaszológép kifejlesztette nyomás követeli, hogy a használt üvegpalaczkok erősen s lehetőleg nagy ellenálló képességűek legyenek“.

A répáti víz a Csikországból hozatott sötét, csinos formájú, erősfalu palaczkokkal szállítatik tovább.

Borszék a palaczkok tekintetében minden fürdőinknek jó példával jár elől, mert saját használatára ma már teljesen versenyképes palaczkokat produkál.

Többi savanyuvizeink szállítása végett is vagy Borszáken vagy Bükszádon igazán helyén lenne már a sok millió palaczkra menő üvegszükségletről a helyi ipar érdekében is gondoskodni. Mert hát lévén elég anyaguk hozzá ép úgy előállíthatnak, mint a cseh atyafiak s talán a portodijból — egyebet nem is említve — valami megfordulna a mi népünk számára is.

A töltésnél a tisztaságra a legnagyobb gond fordítandó, hisz csak már egy véletlenül a palaczkba kerülő fűszál is igen nagy, a vízre éppenséggel nem kedvező kémiai átalakulásokat idézhet elő a vízben, átváltoztatván az oxigén felhasználásával az oldott állapotban lévő sulfatokat oldhatatlan szulfidokká. Felette szükséges, hogy a palaczkok közvetlenül a töltés előtt a töltendő vízzel kiöblíttessenek és hogy a dugók is lemosassanak. Kívánatos továbbá, hogy a kutak gyakran kimeressenek és állandóan földve tartassanak.

A dugóba beégetendő a töltés ideje; a palaczkok nyílása pedig a forrás nevét száján viselő ónkupakkal, s a palaczk oldalának egyik fele csinos etikettel látandó el.

Az itt dióhéjban előadott eljárásoknak egész a legapróbb részletekig menő követésében van valamely összetételre nem épen közönséges víz hirnévre vergődésének, elterjegésének titka. Ezeknek az eljárásoknak és az ásványvizek tetszetős kiállításának államosítása szolgáltatta ugyanis a leghatalmasabb impulzust a külföld ásványvíz-iparának felvirágzásához.

Európa rangban legelső élvezeti vize a *borszéki* savanyúvíz, az 1892. év nyarától kezdve egyszersmind a legjobban kezelt vizeink egyike. A vizet az Oelhofer-Walter-féle gép emeli a telepen készített s most már jó minőségű palaczkokba. A

telep gyáraiban készítik a csomagoló ládákat, szalma-tekerceseket, itt nyomják még a vignettákat is. Ki ma Kolozsvártt, Budapest, Bécsben, Bukarestben, Konstantinápolyban borszéki vizet hozat haza, az tényleg azt a kellemes, izgató szénsavgyöngyökből buzogó, kristálytiszta vizet élvezi, mely fenn Magyarország keleti határán, égretörő bérczek alján, csodaszép fenyőligetek ölében a Főkútból előtör“. — (Lásd bővebben dr. Hankó Vilmosnak „a magyar ásványvizek kezelése és kiállítása“ cz. alatt s a III. országos balneologiai kongresszuson 1893. márcz. 10—22-ik napjain tartott előadását).

A mi fürdőinket is érdeklő mozzanatok valának még a már többször idézett kongresszuson, Smialavszky Valér orsz. képviselő *javaslata az új fürdőtörvényről*, mint a kongresszus 21-iki ülésének legfontosabb tárgya.

A javaslat betérjesztése végett szűkebb bizottságot küldöttek ki. A javaslat első szakasza a fürdő vagy a gyógyhely kvalifikációját állapítja meg. — A javaslat feletti vitában kívánatosnak tűnt fel, hogy a *vasutak gondoskodnának a gyógyítóvizek tél idején való szállításáról* oly módon, hogy a *víz megfagyásának* veszedelme és kára ne fenyegetné a szállítót. Melyet míg a kongresszus többsége kivihetetlennek vél, addig határozottan óhajtja az egész kongresszus, hogy a megalkotandó törvényben *tiltsák meg a gyógyító vizeknek mesterséges módon való előállítását*.

Dr. Bókai Arpád egyetemi tanár a *külföldi és hazai fürdőket* összehasonlítván, orvosaink megrögzött rossz szokásának mondja, hogy betegeiket a külföldre küldik, midőn itthon jól berendezett fürdőink vannak. Ezt nemzetgazdasági szempontból is károsnak tartja. Ajánlja hogy állittassanak fel több helyen nagyobb arányu hidegvizgyógyintézetek, hogy ezért se kelljen külföldre menni, s különösen rendeztessenek be konyhasó fürdőink is úgy, mint a szénsavas, vasasvizű stb. Borszék és Tusnád berendezve vannak.

Különben dr. Szilvássy János a borszéki fürdő kitűnő orvosa, hazánk egyik specialitását — az erdélyi *lobogó fürdők* élettani hatásáról szólt igen érdekes tanulmányában kiemelvén, azt mondja, hogy hatásukat némiképen a tengeri fürdők hatásával lehet összehasonlítani. — E lobogó fürdők hatását pedig az alacsony hőmérsék, a sok szénsav és a szénsav okozta hábofgás, lobogás teszi.

Feljegyezém pedig mindezeket abban a reményben, hogy vármegyénknek egyetlen egy valamire szülöttje sem lesz, ki ezen közérdekű mozzanatok iránt már csak jobb jövőnkre való

tekintetből is nem érdeklődnék. — Aztán valljuk meg még azt is, hogy egy kissé behatóbb önismeretre is van szükségünk e tekintetben is.

### Petroleum.

Csikmegye területén még a petroleum gyártásához szükséges anyag sem hiányzik.

Gyimesben régebb idő óta fennáll egy petroleumgyár, melyhez a szükséges anyagot az oláhországi részekből szállítják be és pedig a bakó-vidéki petroleum forrásokból.

A gyimesi petroleum meglehetősen kelendőségnek örvend és kereskedéseinkben is többé-kevésbé forgalomban van, de a kívülről megyénkbe szállított brassói s más tisztított petroleumokkal még ez idő szerint nem állja ki a versenyt.

Az itt nyert degett teljesen megfelel a közszükségletnek. Noha ezt is nagy részben kívülről szállítják megyénkbe.

Ujabban Csik-Somlyó vagyis Várdotfalva, Csobotfalva ugynevezett Szent-Péter havása területén petroleum-forrást fedeztek fel. A forrást gazdagnak mondják. — A gyár megnyitását a Szt-Péter havashoz jogot tartó községeknek egymás között e forrás fölött felmerült vitás kérdéseik és jogigényeik kiegyenlítősi ügye akasztotta meg és hátráltatja. Meddig? Nem tudjuk. Igazán, mi ugy vagyunk vele, hogy ha van valamink az is baj, ha nincs az is baj.

Ugy tudjuk, hogy a kormány épen mostanában szavaztatott meg magának petroleumfurásokra 50 ezer forintot. Igazán, jó lenne ezen átalányból bizonyos összeget a Csikmegye területén levő petroleumforrások felkutatására is fordítani, mert, hogy nálunk is vannak földgázok, igazolják azon gyakori sustorgás és pattogás nélkül kísértetiesen rezgő lángtünevények, melyeket népünk még ma is az emberi tudás bölcsőkorára emlékeztető babonás felfogással lidérczfénynek szokott elnevezni.

Pedig ezek a földből kiömlő gázok, melyek a kiömlés alkalmával gyújtó anyaggal találkozván vagy inkább könnyen meggyuladó szénköneggáz tartalmuknál fogva — míg bennök égőanyag tart — lobogó lánggal égnék. E tünevények nagyon gyakoriak, csakhogy nappal történvén nem láthatjuk.

Ezen a földből kiömlő gázlángok adtak hajdan alkalmat bizonyos népeknek a tűzimadására, kik Ozmundban tisztelték a tűzisteneket; míg *Bunsen* a tűzimádók fővezetője ki nem találta, hogy a tűzimádók képzelt Ozmund istensége, 96% metángázból és aethylengázból áll, melyekhez kevés szén-sav és légeny keveredett.

Egész megyénken erdőktől fedett mocsáros, lápföldes völgyületek vonulnak át, melyek gázkiömlései még tudunk



szerint soha sem voltak szakértő vizsgálat és kutatásoknak alávetve.

Igazán, a mi vidékünk geológiai szerkezete nagyon hasonlít ama gazdag gázvidékekhez, melyeken valaha nagy iszap vulkánok lehettek, mely iszap vulkánokból a gáz vizet s homokos iszapot hányt félszínre. — A tusnádfürdői szürke édesvízi mészkövek összehányt likacsos külsejűekkel, a sustorgó kénes kigőzölgésű barlangok a csicsói, szentimrei és gyergyó-ujfalvi Büdös nevű helyeken, a Szent-Péter egyház havasi forrásai, a menasági vigaszó kékesszürke degettes szagu vize, a borzsovai fürdő sajátságos szagu vize stb., mind olyan külső jelek, mely földolaj természetű anyagokra engednek következtetni. Csakhogy nem elég a felületes 4—5 ölnyi mélységű aknapróbákkal megelégedni. Mert pl. a bakni forrólyukok mélysége 70—252 méter és az amerikai híres petroleum forrásoké 90—185 méter mélység között váltakoznak.

Ugy vagyunk mi is vele, hogy csak a jól szerkesztett furógépek adnának igazi választ arra, hogy vajjon Csikmegye területén lesznek-e csőrömpölő gőzgépek, füstökádó kémények, aszfaltot ömlesztő óriás kazánok, petroleumot tisztító retorták, ezernyi hordóval megrakott bárkák, melyeket majdan a vasutak, vagy a Maros, Kis-Besztercze és Olt folyók a művelt világ minden tájai felé széthordjanak.

„A magyar-sárosi arató vagy pásztor a gázkiömlések nyilásáról a földet elkapárja s a gázt meggyújtván, szalonnáját pörköli s kukoriczáját süti az öröktüznél“. Ki tudja, ha mi nem is, legalább unokáink nem cselekedhetnének-e hasonlóan, ok-szerű és alapos kutatások után? De nem olyanok után, melyeket a jelenlegi kutatók kóbor serege átfuttokban szoktak tenni.

A csikmegyei petroleum kutatások legujabb eredménye gyanánt feljegyezhetem, hogy egy londoni cég (tehát az angolok, mert mi nem vagyunk arra való) által a petroleum kutatás a Gyimesbükk községhez tartozó *Rakottyás* nevű területen — a Thieme és Száva fagyarak szomszédságában — a folyó 1893 év augusztus havában 3 kutásásával megkezdetvén, 1893 november 1-én már örömmel lehetett jelenteni, hogy némi eredmény eléretett, a mennyiben alig 41 méter mélységben, a még nem várt és nem remélt petroleum nyugati irányból előjött. Ezen örvendetes hírről a cég táviratilag értesítve lett, nagyobb bizonyosság okáért, egy üveg petroleum, mint „*Első Székely petroleum*“ Londonba küldetett. Rövid idő alatt várják a cég megbizottját nagyobb befektetések megtétele végett. — Azonban 1893 óta nem sokat hallunk a petroleum keresők fáradságos munkájának eredményéről. A petroleum furótorony kupolája



## II. RÉSZ.

### Csikmegye népessége.

Csikmegye földrajzi fogalmát már az eddig elmondottakból ismerjük. Hegyei és folyamaiban felületének idomait, földtani (geologiai) jellemzésében a természet ős alkotásait s a számunkra kínálkozó sokféle kincseket, égaljában a szerves élet élettani törvényeit s más jelenségeit iparkodtunk bemutatni. Szólottunk Csikmegye népességéről is némely tárgyakhoz való viszonyában. De a fentebb érintettek által keretelt szép testbe a lelket, a teremtés központját, a földrajzi fogalomba az embert a maga méltóságában még nem illesztettük be. Mert, hogy e megyének élő képe előttünk a maga teljességében kidomborítva álljon, látnunk kell az ember által megnépesítve a völgyeket, térségeket, sőt hegyeket is; látnunk kell az erdők aljára és néhol közébe épített hajlékaikat, a hegyes legelőkön tanyázó nyájait, a föld kérgébe vont barázdáit, ős erejének minden nyomon látszó vaszorgalmát, iparának küzdelmeit, mondhatnók kínos vergődéseit, szellemének fejlődő intézményeit, több évezredes családfájának elszaporodó ágait, vérrel szerzett örökségének megoszlását ezer iziglen. Szóval; „hadd személyesüljön meg — mint Kozma F. írja — a szentelt föld s épüljön fel kezeink által, szemeink előtt és lelkünkben a haza“, a természetiségénél ugynevezett „Csikországa“, a mi kis bérczes honunk.

Nálunk a népesség igen nagy fontosságú nemzeti kérdés. Egy nemzet életerejének elsőrendű hévmérője annak népessége, szaporasága. A székely nemzet, mely annyi évszázadokon át csak Isten csodás gondviselő keze által tartatott fen az őt annyiszor körülözönlő viharok között, valóban még egy parányi szigetet is alig képez a nagy néptengerben. S ha Széchenyi határtalan honszerelme nem ok nélkül akart még az apagyilkosnak is megkegyelmezni, ránk székelyekre nézve igazán komoly ok, életkérdés honszerelmünk egész lángoló hevével tudnunk, utántudakozódnunk, hogy vajjon szaporodunk-e, vagy folyton fogyván, életképességünk kialvó félben van?

A számban fogyó nemzetnek élete olyan, mint lassankint kiéző mécsé, melyről nem lehet tudni, hogy mikor lobban utolsót.

Hogy mi Csikmegyében szaporodunk, vagy fogyunk-e, általában és részletesen az következőkben látni fogjuk.

### Csikmegye lakói nemzetiségre, vallásra és foglalkozásra nézve.

Addig is, míg e czim minden pontját külön szakaszokban részletesen adnám, általánosságban előrebocsátom, hogy Csikmegye lakóinak száma 1881-ben 110,940, 1891-ben pedig 114,110 lélek volt; a tíz évi szaporulat 3170 lélek, vagyis 2·85%. A lakosok közt volt 1891-ben 98,861 (86·6%) magyar, 384 (0·3%) német, 14,470 (12·7%) oláh; a magyarság tíz évi szaporulata 2437 lélek, vagyis 2·53%. A magyar ajku népesség, a legtisztább székely faj s ez kizárólag róm. kath. vallásu. Izmos, középtermetű, széles homloku nép, erős munkabíró, szorgalmas faj; vérmérséklete heves, kedélye komoly, kevés szavu, természete makacs, szive végtelen jó, lelke szabadságszerető. Az oláhság zöme a gyergyó-tölgyesi járásban lakik, de laknak a székely községekben is vegyesen, kiktől már csak vallásukban különböznek, nyelvük s viseletük azonos s valamennyien kifogástalanul hazafiak.

A csekély számú örmények 1671. óta testvérei a csiki székelységnek, a mennyiben szépvízi és gyergyó-szentmiklósi telepeikről kibocsátott rajok által napról-napra érintkezik vele; lobbánékony, heves, de kitartás nélküli faj, eleme a kereskedés és ebben utolérhetetlen.

A zsidóság letelepedése csaknem mai keletű; e szívós faj inkább az Oláhországgal szomszédos községeket lepte meg s a szerint hullámszik innen és tul, a mint a megélhetési viszonyok itt, vagy ott kedvezőbbek. Az 1881. népszámlálás szerint volt a vármegyében összesen 93,415 róm. kath., 18,532 gör. kath., 729 örmény kath., 150 ág. evang., 465 helv. és 706 izraelita. Ma az izraeliták száma folyamatban lévő csiki vasut építése alkalmából meg négy-ötszöröződött.

Foglalkozásra nézve a lakosság az 1891. évi népszámlálás eredményei szerint következőleg oszlik meg: az értelmiségi kereset fentart 2·23 egyént (1·9%, ebből kereső 637, eltartott 1586), az ős-termelés 70,316-ot, (61·6%, ebből 29,361 kereső, a többi 40,955 eltartott); a bányászat, ipar és forgalom 9754 egyént (8·6%, ebből 3902 kereső, a többi 5852 eltartott); a napszámosok száma 29,622 (26·0%, közte 15,181 kereső, a többi 14,441 eltartott).

A vármegye kereskedése és ipara a kezdetlegességnél alig több, mert a szarvasmarha és ló-állomány adásvevési forgalma ide nem sorozható. Egyedül a fa és ásványviz kivitel az, a mi számottevő helyet kezd követelni magának, míg a méltán hirre kapott szőnyegszövés minden szépsége mellett, komplikált-ságánál fogva, áldatlan munka. Az agyagipar, a kőfaragó munka, bár régi keletű, bölcsőjében maradt; az agyagipar, mint házi

ipar Csik-Dánfalva, Madaras, Szentkirály, Gyergyó Szentmiklós, Tekerőpatak és Szárhegy községekben fordul elő; a vidéki fazakasok részben a helyi piacokon, részben vásárról-vásárra járva értékesítik többnyire a köznép használatára szánt készítményeiket. A gyapju, len, kender feldolgozása a házon kívül nem tud tért hódítani. Ezen iparágak nyers anyagaiból a zord éghajlati és mostoha gazdálkodási viszonyok közt alig is lehetne a belfogyasztást túlhaladó mennyiséget termelni. Némi jelentősége van a vas- és malomiparnak. Kő-, fa-, agyag- és fémipar volna itt helyén; a faipar szolgálatában 125 fűrészmalom áll, s a hangszerfa és szitakéreg szárítás ujabban lendületet vett. A gőzfűrészgyárak szaporodnak. Egyéb iparvállalatai közül említendő a horszéki üveggyár, a csik-szeredai és gyergyó-szentmiklósi sörgyár. A mezőgazdaság céljaira szolgál a gyergyó-ditrói mezőgazdasági előleg egyesület, a csikvármegyei gazdasági egyesület, a gyergyó-szentmiklósi gazdakör, a gyergyó-ditrói mező- és kertészeti egyesület. A vármegye területén 5 takarékpénztár és a gyergyó-szentmiklósi hitelrészvény-társaság áll fenn. (A Pallas nagy Lexikon adatai után l. Csik. 706. l.) Ujabban alakult 1895-ben a csik-szentgyörgy-menasági hitelszövetkezet s szintén alakulóban van több községi hitelszövetkezet, mint az országos központi hitelszövetkezetnek ugyanannyi kis fiókja és annak korlátolt hatáskörrel bíró kiegészítője.

Hanem mindezekről alább részletesen meg fogunk emlékezni.

### Csikmegye lakói nemzetiségre nézve.

Csikmegye lakói nemzetiségre nézve 1-ör székelyek. A székely nemzet a magyarral való ősz eredeti egységét és leszármazását a történelmi részben fogjuk látni. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a székely nép egyáltalában szép, erőteljes, szorgalmas és munkaszerető, tanulékony, éles eszű, élénk felfogású, szóval bir mindazon tulajdonokkal, melyek mesterségek és iparüzésekre szükségesek. — Csikmegye férfiai rendszerint közép-termetűeknek mondhatók, de sokan vannak szálas termetűek is; a nők között sok szóke s kiválóan sok szép van, különben a nők erőteljesekek s a férfiak erőedző munkáiban igen nagy részt vesznek s ez nagyon kifejleszti izmaikat, a havasi friss levegő pedig, melyben Csik nem szenved hiányt, rózsákat fejleszt arcaikon. A csiki székely nők mint amazonok hősi tetteit a maga helyén fogjuk méltatni.

Manapság nevezetes az, hogy általában a székely leányok a fél Erdélyt és különösen a csikiak Brassót kiállítják, mint cselédek, szolgálatokkal. Pünkösdkor az anyák és ezek helyét

potló rokonok a Brassóban szolgáló leányokat meg szokták látogatni; ilyenkor a pünkösdi napját megelőző és követő navokon a Csikból Brassóba vezető útvonalon szekér szekereit érve 8—10-enként szállítja a családlátó anyákat és rokonokat Brassóba és onnan vissza. Az 1897. év tavaszán megnyíló vasuti közlekedéssel ennek vége lett.

Munkaidején a csiki székely népnek legalább is fele megmozdul keresetre. A férfiak kaszálni, őszszel csépelni, a nők kapálni, aratni, vagy bérért más nemű munkát végezni karavánoként vonulnak ki a szomszéd megyékbe. — Ebből látszik a székely népnek szaporasága mellett, annak munkakedve és életrevalósága is, hogy nincs számára oly tevékenységi kör, mely úgy igényeivel, mint munkaerejével kellő arányban állana. De ezektől eltekintve és egy kissé magasabb nézpontról figyelve meg a már születésénél fogva nemesnek született székely nemzetet az eredeti *székelyfaj jellemzéséhez* és jellemének teljes ismeretéhez tudunk és e helyen is meg kell jegyeznünk, hogy a székely nemzetnek öröklött nemessége nemcsak a más nemzetek, hanem még a rokon őstörzsek között is egyes kimagasló tulajdonokban és jellemvonásokban minden mások fölött különösen kidomborodik. A székely vér és faj egyéniségéhez, szelleméhez, családi, honfiai, társadalmi, állampolgári cselekményeihez bizonyos sajátos jelleg tapad. Az eszmék, az elvek körüli csoportosulás, az irányok, az ítéletessége, a kifejezés, a hangulat, a fájdalom, mind különleges kinyomatot hordanak magukon. A székely ember egész lényén és szereplésén a felsőbb tökély bizonyos fokánál már bizonyos szeretetreméltó kellemesség és egyéniségének kiválókép szerencsés mértékű zseniálítása vonul át, mely alakjának, ősvérű huuszittya magyar gavallérságának és pályája minden tettének előnyt, varázst és bájta kölcsönöz, s nem egyszer szemeiből, modorából és lelke mélyéből csupa szellem sugárzik ki. Ezt láttuk pl. gróf Andrássy Gyula egyéniségénél a maga kiemelkedő tökélyében és eszményi nagyságában. Benne a székely főjellemvonásaként nem az alkotó lángszellem, — mely remekműveket teremt, — hanem a szellemhez önkéntelenül ragaszkodó rokonérzet zseniálításával ragyog és tűnik fel. — Az eredeti székelynek szív és költői természet, szellemesség és elmei tulajdona és eleme. Igen, ez nyilvánul a maga eredeti természetességében és romlatlan erkölcsi lényében. S ha a székely nem tanult, nem olvasott, mégis beszédében az enyelgő naivság bizonyos elmésségben élénkség és leleményességben jelenik meg, mely némi költőészre mutat. Kedélyét pedig önlelkének tüze folyvást sajátos fényben és melegségben tartja. — A produktivitás iránt anyagilag úgy,

mint szellemileg érzéket és hajlamot tanusít. — Az újabb kor-szellem romboló hatása nagyon kezd látszani a székely faj jellemerején, különösen az alkotmányos étellel felülkerekedett korteskedések gyenge náddá, megbizhatlanná, megalkuvóvá, ravaszszá, önzővé, haszonlesővé tett közüle sokakat. S ma, midőn csak a politika lett minden és minden egyéb semmi, jelenleg nagyon meglátszik rajta, s kezdi ősi erkölcséből, szokásaiból, típusaiból kivetkőztetni s főleg existenciájának alapja, a vallás-erkölcsisége fájóan hanyatlik,

Különben a székely ma nemzetiségére nézve egyes, már említett és még e sorok folytán említendő egyes különleges sajátságai és szokásaitól eltekintve, egészen magyar nemzetiségű, úgy annyira, hogy a nyíltszívűségben és főleg magyar vendégszeretetben nem áll a magyar faj háta mögött.

Azonban nem akarom székely nemzetiességünket itt e néhány sorban adni, hisz e vármegye leírásának és történelmének egész törekvése oda irányul, hogy székely nemzeti jellegünket, és sajátos géniuszunkat minél behatóbban megismerjük. — De egyetlen alkalommal sem szabad feledni azt, hogy nemzetünknek, nemzetiességünknek, jellemünk és szellemünknek a leviharzott századok küzdelmei között mai napig történt fennmaradását *katholicitásunknak* kell köszönnünk. Egy rövidke reflexzió a történelemre, megvilágítja ezen tényt.

A magyar és vele osztályrészes székely nemzet, mint nemzet Nagy Lajos és Mátyás idejében volt katholicitásában a legerősebb s egyuttal elsőrendű keleti hatalmasság, nagy, erős és művelt. De azon korra esik művészi fellendülése is, midőn „a külön felekezetieskedésben rejlő külön hazafiasságról“ nem volt szó és egységét a felekezetiségek meg nem bontván, Európa sorsát Budán és Visegrádon s nem Berlinben vagy Szt-Pétervárott intézték el. S a mint eljött „a nemzeti egyházak ideje, — melyek szent István koronájának örökét háromfelé szabták s a magyarságot ketté szakították“ s „vége lett a magyarság hitbeli egységének, de vége egyszersmind ellenálló erejének, imponáló tekintélyének“, úgy Csikmegye nemzeti egységét is megosztja és széttépi a reformáció, — mely török nélkül és törökkel hajtatta végre a nemzeti megosztás átkos művét, — ha „a hitbeli és nemzetbeli egység eszméjéhez“ élet-halállal ragaszkodó derék apáink a vallási és török kettős elnyomásnak hősiezen ellen nem állanak.

„Erdély katholikusságának ama válságos időkben gondviselésszerű szefepe jutott. — Megvédeni, úgy, a hogy lehetett Erdélyt a török ellen s visszaállítani a nemzeti kapcsolatot a keleti és nyugati Magyarország között. Itt az orosz-lánrészt a

miénk vala. Bámulatraméltó kitartást és hősiességet tanusítottak e szerepben a határvidékre szorított székelyek. Páratlan e népfajnak nemzeties és vallási magatartása. Sok küzdésbe került, de végre mégis csak győzött a kitartás“. Minden ellenség fegyvere megtörött hon és hitvédelmi százados harczainkon. És ma? Ma az indifferentizmusba süppedő modern vallási és nemzeti szellem mérges lehelete és a felekezetieskedő, mondva csinált hazafiasságnak a legszentebbet is elárulni kész és mindennel megalkuvó lelke szétrobbantani siet azt, a mit századok kitartó küzdelme kegyelettel, életével, vérével és vagyonával megvédett. Történelmi igazság az, hogy Erdélyben pl. a mi a magyar nemzetiségnek megmentetett, azt a katolicizmus mentette meg. S „ha Erdély katolikus marad s a törökség, meg a reformáció vetélkedve nem apasztják a magyar fajt“ ez országrészt soha az idegen elem annyira el nem árasztja s nem lesz a nemzetiségek és tulzó nemzeti velleitások örökös fészke és meleg ágya, mint a minő ma. Mert bármint iparkodjanak is némelyek az ellenkezőt bebizonyítani, de soha sem fogja senki eldisputálni azt, hogy a *hitbeli egység* szétbomlasztása mindig „a fajegység, nemzeti erőnek rovására és helyrehozhatlan kárára“ s a magyar faj ellenségeinek nagy örömére történik.<sup>1)</sup>

Csak a történelem hamisittatlan igazságának adunk kifejezést, midőn idejegyzem, hogy egyedül Csikmegye tiszta *katholicitásának* kell tulajdonitanunk, hogy itt a multóan soha nemzetiségi kérdéstről szó sem lehetett. Így Csikmegye hitbeli és nemzetbeli egységének eszméjét tényleg egymástól elkülönítve gondolni alig lehet, de nem is szabad. S a kik erre az első lépést bármi tekintetekből megtenni merészkednének, azok lennének a jelenben úgy, mint a jövőben e nép, e nemzet sirjának első megásói.

Ugy, hogy a jelen rohamos idegen szemita faj invasioja miatt is aggodó sejtelemmel tekintek székely vérünk messze jövője elé.

A székely nemzet nemzetiségi arányának kimutatására a népszámlálás kevés, — ugyszólva semmi tekintettel nem volt, — s azért nem valami könnyű dolog, de nem is oly sajátos jelentőségű nálunk a nemzetiségi arány kimutatása, mint ott, hol azok élénk elkülönítésben élnek egymással.

Keleti Károly ismert híres statisztika is „Hazánk és népe“ cz. munkájában csak az iskolaköteles gyermekek vallása és nemzetisége alapján tett némi számítást a nemzetiségre nézve. E szerint Csikmegyében volt az 1870—74-iki népszámlálás szerint:

<sup>1)</sup> Lásd az idézett helyeket Dr. Czirbusz Géza „Febronius“ cz. cikkét. „Közművelődés“ 1891. 2. sz.



96,673 (90·11%) magyar székely, 321 (0·30%) német, 10,287 (9·59%) oláh és 4 egyéb. Tehát a magyar székelység 90·11% képezi a megye lakosságát úgy, hogy megyénk a birodalom keleti határán a magyar nemzetiség<sup>1)</sup> legtömörebb képviselőjét alkotja.

Ama néhány elszórtan élő német pl., kiket a székely határ-ország felállítása után és e század elején s majd a közepén a Bach-világban a székely nép kitanítására, no és a germanizatio ápolására népünk közé beplántáltak s kik itt meghonosodtak, nemzetséget nem alkothatott. S ha egyesek, mint a ma is utódaikban fenmaradt Fisch, Tisch, Krumpholz, Tischler, Müller stb. neveket ma sem változtatták el, de maguk teljesen átalakultak. Mert a történelem logikája az, hogy a nemzetiség legtovább a második generatióban átalakul.

Különben — jegyzi meg Kozma F. — a székelységnek olvasztó, assimiláló ereje jóval nagyobb, mint a királyhágóntuli magyarnak. Ezen assimiláló erő nagy része a kifáraszthatatlan ellenállási kitartásban nyilvánul. Tudjuk, hogy a mi népünk életében az erdélyi gubernium germánizáló missioja soha zöld ágra nem tudott vergődni. Él még közöttünk a Bach-korszak beamter-világának sok jó adomája a székely phlegmatikus, de ravasz humoráról, melylyel a „jött-menteknek“ sok borsót tört az orra alá, míg nyelvökből csak annyit tanult meg, hogy Schuszter nevű főbiztoshoz beállított: fejelmé neki egy pár csizmát.

A székely jellem szívósságának és a más nemzetiségeket magába olvasztó erejének a jele az is, hogy sem az oláh, sem a szász nyelvet nem igen lehet az élettörvénynyé lett ipar, kereskedelmi forgalom kényszer hatása folytán is hallani a mi székelyeink ajkáról. Egyes kivételek az általános állapotot csak megerősítik.

A székely szolgáló-leányok pedig Brassóban és a szomszéd szászok között valóságos *nyelvmissiot* teljesítenek. Elismert dolog, hogy a szászok a leányokat az oláh leányok fölött való ügyességükért, élénkségükért és munkásságokért, de különösen, hogy mind maguk, mind pedig gyermekeik a háznál a magyar nyelvet elsajátíthassák, előszeretettel fogadják fel cselédeknek. Hogy aztán ezért cserébe nem egy székely leány erényének romjait hozza haza a szülői házhoz. S sajnos, de el kell ismernünk, hogy ez a jövő nemzedék romlásának csiráit rejtve magában fajunk életfáján, mint emésztő szű élődik és oly nemzeti kérdést képez, melyre gyógyszer kell keresnünk, vagy legalább addig

<sup>1)</sup> A nemzetiség szóhasználatát a magyar székely nemzetre nézve, csak a valóban nemzetiséget képező oláh, német stbivel való összehasonlításban engedjük meg, mert a székely nemzet soha nemzetiséget nem képezett, hanem ő volt maga a nemzet, a nemzettest, a nemzetzöm, és nemzetség.

e komoly bajon a közerkölcsiség közös erővel való emelése által segitenünk kell.

A mi azonban a székelységnek az oláhsággal szemben való olvasztó erejét illeti, el kell ismerünk, hogy a székelység olvasztó ereje az oláhval szemben koránt sem tanusított oly erős passimitást, mint pl. a szászszal vagy némettel szemben, sőt az oláh nyelvet mintegy észrevétlenül és könnyebben megtanulja s önként használja is a vele való érintkezésben.

De a nemzetiség fogalma — mondja Kozma F. — nincs egyedül a nyelvhez kötve. Annak ezen kívül még lényeges kiegészítő részei vannak, minő: a *vallás*; nálunk a székelység mind a római, az oláhság a keleti egyházakhoz tartozik; továbbá: a *fajbéli leszármazás és együvé tartozandóság érzete*, mely Amerikának és Schweiznak annyira sajátos nemzetközi jelleget kölcsönzött; az *érzelem*, mely a németek, lengyelek és francziák közül sok kitünő hazafit tóborzott, mely Petőfivel mondotta, hogy „ha nem születtem volna is magyarnak, e néphez állanék azonnal én“; végre a *typus és életmód s népviselet* külső jegyei stb. mind kiegészítői a nemzetiség fogalmának. S az már a székely faj erejének kitünő bizonyítványa, hogy a nemzetiségnek mind ezen jegyeit, melyeknek megtartása vagy levetkőzése egyedül egyéniségétől függött, daczára, hogy minden az ellenkezőre készítette, megőrzé hiven, századokon át, mint szent ereklyét, sértetetlenül. És e jelenség sehol élénkebben ki nem domborul, mint épen a sokat zaklatott Csikmegyében.

A mi a körülmények kifolyása volt, abban a székelység nem hibás. A mi tőle függött, abban ő bámulatosan erősnek mutatta magát. Iskola és jó nevelés, észszerű és igazságos elbánás mellett sok bajon lehet segíteni.

A *csángók*. A székelységben lévő fajerő jellegző sajátosságát és komoly megfigyelésre méltó tárgyát képezi a *csángóság*; melynek, habár élete székely fajunk életével mint egy fajé már-már teljesen egygyé forrott főleg megyénkben, de a csángóságról, annak sajátos viszonyainál fogva itt külön is némelyeket fel kell jegyeznünk.

A *csángó* név — írja Kozma F. idézett munkájában (L. „Székelyföld“ 77. l.) — a szó eredete szerint annyit jelent, mint *csatangoló*, melynek synommái: *csapongó*, *ácsorgó*, *ácsongó*, *barlangoló*, azaz állandó lakhelylyel nem bíró, egyik helyről másira vándorló. A történelmi emlékek, s egészen ujkori tények is bizonyítják e magyarázatot.

Kállai szerint a barczasági székelyeket s később a hét-falusiakat is a magyar királyok rendelték, vagy ők önként vállalkoztak határszéli fegyveres őrségre s később ottan letelepedvén,

állandó lakhelyekbe húzódván, utóbbiakon rajtuk maradt mai napig is a *csángó* elnevezés. Mennyiben talál a moldvaországi csángókra ez értelmezés: kivándoroltak-e azok, vagy tán még a honfoglaláskor ott maradtak, sokkal számosabban, mint ma vannak, e kérdés eldöntése a történelmi oknyomozás dolga.<sup>1)</sup>

Azonban ezen értelmezés egészen ráillik azon itthon élő havasi leteleplőkre, kik a tulajdonos községektől erdős területet bérelvén ki, ottan nomád, pásztor életet éltek, baromtenyésztéssel foglalkoztak kizárólag s a haszonbér egy része abból állott, hogy évenként egy-egy darabot az ős erdőkből irtani tartoztak, hogy ez által a községek legelője szaporodjék. E csatangolók, a birtoktalanok közül s a hadiszolgálat elől menekülőkből időről-időre szaporodván, helyen-helyen megnépesedett általuk az ősvadon, egyre szaporodott az irtványos helyeken a pásztorkunyhók száma, ezek közé barmaiknak is aklokat építettek s lassanként a társadalmi életnek állandó formája fejlett ki az állandó hajlékok elszórt sorai közt. Bizonyára a civilizáció felé haladó fejlődésnek e még egészen be nem végzett műfolyamát határozott alakban tárják minden szemlélő, de főleg az utas elé azon paradicsomok, melyek a *gyimesi* szorosnak Moldvába siető Tatrosvölgyében több mint 2 mértföld hosszú vonalban elterülnek, itt-ott csoportokban, másutt puskalövésnyi távolban egymástól s a mellék völgy torkolatokban egyenkint tűnve fel a havasi lakok, melyek körül ledöntött s czövekekre guzszzsal kötözött fenyőszálfák kereteket öveznek s ezek mellett közvetlenül az irtványok tiszta új földébe vont első barázdák hirdetik az első lépéseket a pásztor-életből a földművelésre való átmenetelben. Ma ott az ősi rengetegnek, hová Szépvizet elhagyva szorongó lélekkel indult be nem rég az utas, mintegy 4000 állandó lakója van, kiket a csikmegyei vasut trüszködő dörömbölése és fülsértő füttye először fog e megye területén elzárkozott zajtalan világukban álmukból fölvernü s kiknek oláhos öltözetéhez oly meglepő ellentétet képez az ajkaikról fölhangzó tiszta magyar beszéd, mely egész a vámsorompóig kísér s kedvessé és otthoniassá teszi a havasok elrejtőzött zord világát. Az ottan nemsokára átutazó világfi előtt bizonyára meglepő képet fog e vidék feltárni. És a sorompónál a műveltség harmadik fokozatát is feltárja ezen elrejtett világ, melyet ma az ő ősi szeplőtlen tisztaságában már az Oláhországból kiözönlő mocskos zsidó-faj kezd öeundokitani. Itt az egyik vámkülzettől a másikig, a vámterületen a mi csángóink lova és sze-

<sup>1)</sup> „Vándormadárként jár a székely ott, csángó tevé rég a hon-törzsökét: s most mind a kettő vad románba visz“. L. „V. I. K. Utazása Moldva-Oláhországban“. Imets naplója 197. oldallap.

kere szolgál még a kereskedelem közvetítőjéül. A mi csángóink szállítják a moldvai törökbuzát az itt is már megtelepült élelmes zsidók raktáraiba.

Itt az emberi művelődés keresztény jellege sem kerülheti ki figyelmünket. Hiába iparkodnak némelyek a vallást, a nemzetiségtől, a vallási és nemesi érzelmeket egymástól elválasztani, mert ez nem sikerül addig, míg az Isten által az emberbe teremtett szívet és lelket egymástól szét nem tépik. Ez pedig nem fog az emberi észnek sikerülni soha.

Igy van, hogy itt is a mérföldekre elszórt hajlékok között két templomot látunk diszteni, melyek harangjai naponként hirdetik, a hangjaiktól zengő völgyekben, hogy Isten ott is közel van az emberekhez, hol az emberek a világtól elszakadva távol érzik magukat.

Ime — írja továbbá Kozma — a Kárpátok rengetegeiben mélyen, egy darab székely műveltség történet! De ez egyszerűsmind becses mozaikja nemzetség-történetünknek is, mert e csángók sorsa nemcsak azért érdekel, hogy bennük nemzetünknek elszórt, csatangoló elemét látjuk társadalommá tömörülni, hanem azért is főképp, mert a székelység művelődés-képességét s fajerejét látjuk bennök megdicsőülni. Ezen emberek ugyanis egész nomád életükön át folytonosan az oláh juhásztorokkal érintkeztek, a vámhoz és azon át kijáró moldva-oláhországiakkal voltak összeköttetésben, életmódjuknál, az ország belsejétől elszigetelt helyzetüknél fogva a beolvadásnak kitéve, sőt arra utalva, ők megőrzik, magukra hagyatva, ösztönükre bízva, mely kath. hitők, vallásukból merítve erősségét, több vala az egyszerű ösztönnél, igen, megőrzék nemzetiségük legfőbb kincsét, a nyelvet és vallásos nemzeti érzelmekét oly hiven, mintha éppen ma szakadtak, távoztak volna ki az ősi székely háztól — barmokat legeltetni.

Csángóknál a székely nemzetiség fogalmának igazán lényeges kiegészítését képezé azoknak ősi kath. vallása, annyira, hogy ha katolikusok nem lesznek, éppen úgy eloláhosodnak, mint a protestánsok lett székelyek Hunyadmegyében.

A csángók öltözete oláhos jelleget öltött, mit életmódjuknak és havasi nomád életüknek lehet tulajdonítani, de ez, melyről alább a csángó népviselet címén lesz szó, nyelvük és vallásuk megőrzése mellett nagyon elenyésző, harmadrendű körülmény.

A nyelvi és vallási szívósság, e nemzeti erény mentette meg ama sok század nyomásai alatt nemcsak csángó, de mint fennebb is emlitém, összes székely fajunkat.

A székelység átélte az utolsó 100 év alatt a határőri intézményben, ez utolsó katonai rendszerben az utolsó germanizáló kísérletet is, de alkotmányos és hazafiúi érzelmeit a katonai szí-

goru alárendeltség sem ingatá meg. Szívének tiszta aczélján a kommandó sem hagyott rozsdát. Épen kelt ki testben és lélekben a Mária Theresia *normáiból* is.

De valljuk meg s igazat adnak nekem mindazok, kik e század eseményeit s a székely határőrség történeteit ismerik, hogy ugy Mária Theresia *normái*, mind a 100 éves germanizatio nyomásai között székely nemzeti szívósságunk és varázsszerű erőnknek nem csak lényeges kiegészítője és kisegítője, hanem egyedüli nemzeti erényi forrása, védelme és fenntartó jelke ősi katolikus szent vallásunk és hitünk vala.

Nem egyszer kíséreltek meg majd a germanizáló hatalom, majd más ellenségeink, vakmerő merényleteket nyelvünk s vele alkotmányunk, polgári és lelkiismereti szabadságunk, jogaink és székely kiváltságaink ellen, de mind a germánizáló, különben vallásunkat mindig respektáló hatalom, mind más elleneink dühe rendesen megtörött hitegységünkől meritett nemzeti erőnk szikla várán. Isten küzdött velünk, mert mi is gyermeki engedelmességgel ismertük el fölöttünk való mindenhatóságát. Csak addig élünk, mig e fenséges eszme melegíti keblünket, mig e velünk született nemzeti örökséget el nem dobjuk.

No és hogy is állunk mi a magyarság dolgában?

Ugy, hogy Horváth-Szlavonország és Fiume nélkül 63 *megyénk* van és e 63 közül csak 26 megyében van a magyarság általános többségben azaz összes népesség 50% áu felül. — Természetes, hogy annyi letelt évszázad után ezen eredménynyel dicsekednünk nem lehet.

A magyar megyék a történelem számára is feljegyezve azokat, következők: Heves, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Csongrád, Fejér, Hajdu, Győr, Somogy, Szabolcs, Borsod, *Csik, Háromszék*, Komárom, Udvarhely, Zala, Esztergom, Pest-Pilis-Zsolt-Kis-Kun, Békés, Tolna, Abaujtona, Csanád, Nógrád, Bihar, Baranya, Maros-Torda, Szatmár és Veszprém.

A kerületek szerint a Duna balparti 11 megyéből magyar: Esztergom és Nógrád a Duna jobbparti 11 megyéből 8, u. m. Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Somogy, Tolna, Veszprém, Zala; a Tisza-Duna közti 5 megyéből 4: Csongrád, Heves, Jász-Nagy-Kun és Pest-Pilis-Zsolt-Kis-Kun; a Tisza jobbparti 8 megyéből 2: Borsod és Abauj; a Tisza balparti megyéből 5: Békés, Bihar, Hajdu, Szabolcs és Szatmár; a Tisza-Marosszögi 5 megyéből 1: Csanád; az erdélyi 15 megyéből 4: *Csik, Háromszék*, Udvarhely és Maros-Torda.

A magyarok tömegesen lakják tehát a Duna jobbparti, a Tisza-, Dunaközi és a Tisza balparti megyéket, Erdélyben pedig a Székelyföldet.

E 26 megyében és e megyékben fekvő városokban van 195 képviselő-választó kerület. E kerületek képviselőinek kell első sorban a magyar nemzet állami függetlenségét, mely a túl-hajtott adózás az uralkodó rendszer és burokratizmus által veszélyeztetve van, az ezredéves keresztény alapon megvédeni és biztosítani s így a magyar függetlenségi eszmét régi értékire visszahelyezni. Addig kell tenni, míg nem késő. A népek történelme tanítja, hogy ez így nem tarthat és a megrázkodások mindig a nemzet kárával szoktak végződni. Azok oktalan mosakodása, kik a hamis eszmékkel kaczerkoldva, a szédítő örvényébe behajszolták a szegény és lecsigázott nemzetet. Nem fog a bajon segíteni.

2-szor. Csikmegye lakói nemzetiségre nézve mintegy 1800 lélekszámig *örmények*. A csikmegyei örmények nagyobb csoportokban Szépvizen és Gyergyó-Szentmiklóson laknak, hol önálló egyházközségeket alkotnak. Azonban Csikmegye egész területén szétszórtan az egyes községekben egy, két, három, négy öt stb. családonként teljesen beolvadva a székelyek közé együtt élnek. Az örmények nemzetünkhöz, mely az üldözések korában vendégszeretően fogadta őket, őszinte rokonszenvvel és vonzalommal viseltetnek, semmi külön területet tőlünk nem követeltek maguknak, de teljesen hozzánk simultak, elfogadták nyelvünket, öltözetünket, szokásainkat, viseletünket, tájszólásainkat annyira, hogy ők ma már székelyek s habár itt egyet-mást még róluk különösen megjegyzünk, de Csikmegye történelmében elkülönített és különvált történelmi szerepet nem játszanak, s mint ilyen itt főleg nemzetiségi szempontból nem is tárgyalatnak.

Annyit azonban itt már csak Csikmegye kereskedelme tekintetéből is meg kell jegyeznünk, hogy nálunk főképp az örmény testvéreink lévén élénk kereskedői és vállalkozó szellemöknél fogva a bár szükkörű kereskedésnek képviselői a földműveléssel és marhatenyésztéssel foglalkozó és székely lakósokkal szemben felülemelkedtek. sőt már a földművelés és marhatenyésztéstől sem idegenkedve, saját szorgalmuk árán tisztességes jólétet és fölényt vívtak ki önszámukra.

„De ne irigyeljük tőlük — írja Orbán B. — ezen saját szorgalmuk által kivivott fölényt, mert ők vendégek nálunk, emellett nem is élnek vissza e haza vendégszeretetével, mely őket legnyomoruságosabb üldöztetésük korszakában befogadása s a hazátlanul bolygóknak hazát és tűzhelyet nyujta. Mert az örmények királyságuknak Ázsiában történt elbukta után, mint Izrael fiai szétszórtan tengődtek; egy részecskéjük a szomszéd Moldovába települt, hol két várost építve, 250 évig laktak. De az a hatalom, mely ősi hazájukat eltiprta, itt sem hagyott nyugtot nekik,

mert Cameniknek (Rodolia erős helye) ostromakor a törökök a Moldovába teleptült örményeket elűzván s üldözvén, azok három évig bolyongtak a sűrű rengeteg erdők között, végre I. Apaffi fejedelemsége alatt 1668-ban a Székelyföldre menekültek. Itt szívesen fogadtatva Gyergyó-Szentmiklósrá és Szépvizre települtek. Minás püspökük pedig, — mint Losteiner megjegyzi — Beszterczére.

E szerencsétlen, honüldözött, hazátlan bolygó nemzettöredék végre nálunk nyugalmat és hazát talált, mely édes fiaként ölelé keblére, mely áldásainak árával önté el. Az életre való, a szerencsétlenség iskolájában tevékenységhez szokott s kereskedelmi szellemet kifejtett nép, nálunk hamar kiépülte veszteégeit és felvirágzott. Az első telepek kedvező helyzete még másokat is édesgetett ide, ekként keletkezett a nagy előjogokkal felruházott *Szamos-Ujvár* és *Erzsébetváros*. És szétterjedtek ők az ország minden városába; mivel pedig a magyar földművelő, kereskedéshez nem értő s azt balul lenéző nemzet volt, ők a kereskedést csaknem mindenütt kezeikbe véve felgazdagodtak, meglépesedtek, mint a székely mondja, új hazájoknak sok édes mézet nyújtó kasában, hová a szép haza virányain gyűjtött mézet betakaríták; de nem irigyeljük ezt tőlük, sőt örülünk előmenetelükön, mert e nemzettöredék nem vala hálátlan e hazához, nem vált az édes anya kebelén felnőtt viperává, mint némely szintén ily kegyelettel, ily vendégszeretettel, ily testvériességgel fogadott vendégeinkkel történt; ők átérték, mivel tartoznak e hazának, miért minden alkalommal méltóknak mutatkoztak arra, hogy e haza őket édes és szeretett fiai közé számítsa. Ők átvették a mi nyelvünket, műveltségünket, ők érdekegységi szövetségre léptek s ekként rokonultak velünk. Különben az örmény, mint minden keleti faj, élénk észszel, sebes felfogással, józan ítélettel bír; volt idő, midőn kereskedelmi törekvéseik között e szép tulajdonaiknak kifejtését, értelmüknek nemesítését elhanyagolták; de az újabb időben a műveltség és tudományosság oly nagy előhaladást tett, hogy e tekintetben a kor szellemével nemcsak előhaladtak, hanem mondhatnók tulszárnyaltak másokat elannyira, hogy alig találhatni az újabb nemzedék között olyat, ki iskolázva ne lenne; e mellett mindent, mi jó és nemes felkarolni, előmozdítani igyekeznek.“ Szóval minden irányban emberül megállják helyüket, melyet betölteniök e hazában kell.

Itt a csikmegyei örmény testvérekről egyszerűen csak a nemzetiségek felsorolása alkalmából lévén szó, egyebeket a történeti részben fogunk látni. Azért legyen elég itt ennyi.

3. Csikmegye lakói között nemzetiségre nézve vannak

oláhok vagy románok.<sup>1)</sup> Ezek tömegesebben a Kis-Besztercze völgyén, Békáspatak vidékén, Vaslábbon, Salamáson és Várhelyalján laknak. Az oláhok neve alatt nálunk ismeretes nép egy részét teszik azok, kik a legrégibb időtől fogva, mint a székely főbb birtokosok által, a balkáni részekről 1222. után bejött és betelepített jobbágyok, itt laknak s ma már annyira elszékelyesedtek, hogy olá hul egy szót sem tudnak, oláhok lenni nem akarnak, sőt a nyelvet, szokásokat, viseletet is elsajátítván, minden irányban még összeházasodások által is a székelyekbe teljesen beolvadni, műveltség, társadalmi élet, szóval minden tekintetben azokkal együtt fejlődni emelkedni törekednek. A másik részét pedig azok teszik, kik a határszéli szorosok irtványaiban, mint telepítvényesek laknak, kik a későbbi időben nagyobbára Moldovából behuzódván a határvonal erdőségeiben, itt-ott elszórtan szállásolták be magukat. Ezek azok, kik a határszélen birtokos faluk közhelyeire és a revindikált havasok közé, mint haszonbérllők települtek meg s a felfogott területekért a faluknak és a megye közpénztárának szerződés mellett bizonyos csekély évi taxát, haszonbért fizetnek. A juhtenyésztésből szép hasznot huznak. Az oláhok e része, habár naponként érintkezik a székelyekkel, s azok földjén laknak, nemzetiségükhöz oly konokul ragaszkodnak, hogy olá hul beszélnek, teljesen oláh nemzetiségi módon élnek, viselkednek és a mi nyelvünket egészen ignorálják s ebből alig tudnak annyit, hogy megértsenek. Későre lesz, midőn e faj keleti indolentiáját levetkőzve a haladó kor eszméi előtt meghajol és akár nemzeti kulturánk, akár nyelvünk iránt érzéke felébred.

A tölgyesi völgy táján lakó oláhok e század elején, az

<sup>1)</sup> A „Vloch“-ok oláhok multjára való visszapillantása szempontjából feljegyzem, hogy azok Herbert Tamás angol utazó szerint, ki 1626-ban beutazta Perzsiát, ott a Lárr-tól, — mely a perzsa öböl közelében fekszik — éjszakra Siráz felé „Techao“ vagy „Deochow“-tól egy angol mértföldnyire 60 fekete sátorból álló tanyára akadt, hol a tatárok szokásait követő népet talált, mely nem telepedik meg sehol állandóan, hanem szereti a vándor életet és pereputtyostól, minden vagyonostól egy helyről a másikra vándorol, hol legelőt és maga számára élelmet talál.

Herbert szerint a perzsáknál az oláhok neve „vloch“ azaz pásztor nép, mely a költő ezeket jegyzi fel:

Nulla domus, planstris habitant migrare per Arva, Mos atque Errantes circumvectare Penates.

Kr. L. szerint a „vloch“ ép úgy, mint a „wlach“, „wallach“ „oláh“ stb., mind az ó-szláv „vlasz“ szóra, mely pásztort jelent, vezethető vissza. A „ch“-át majd „h“, majd „ch“, majd „cs“-nek ejtik ki az angolok és mások.

Dr. Réthi László „Az oláh nyelv és nemzet megalakulása“ című munkájának V. fejezetében ettől eltérőleg ír. A történelmi hűség megőrizhetése végett ezen adatot idejegyzém azok számára, kik az oláh-történet megírásával fognak foglalkozni. Lásd „Erdélyi Múzeum“ XIII. köt. 1896. évi VI. füzet, 278. lap.



otthoni nyomást többé nem tűrhették, Mádé, Glod és Dormitáru falukból költöztek ki itt lakó ős székelyeink közé, elfoglalva a tulszaporaság miatt már kiköltözött ős székelyek elől a kitelepítésekre kínálkozó gyönyörű és elég gazdag helyeket.

Ha e székely fajunk és nemzetünk iránt még mindig idegen és ős rondaságában megcsöknyösödött elemet itthon lévő szegényebb sorsu székely vérünkkel, nem is lehetne kiszorítani vagy több gond és figyelem mellett asszimilálni, de Oláhország Moldovában lévő csángó testvéreinkkel bizonyára ki lehetne őket cserélni, annyival is inkább, mert még sem ezekből, sem azokból nem halt ki a honvágy, mely mindeniket ős rokonaihoz vonzza.

Különben, ha az oláh nép a maga elzárkozottságában és a székelyekkel el nem vegyültségében, mint az a legszembeötlőbb képből pl. a Preszekári oláh vám földszinti ronda épületeiben, piszkos lakszobáiban és büszhödt zugjaiban, féltörik, elhanyagolt, buta és félékenynek néz is ki, de a székelyekkel elegyesen lakó rész már sok ügyességet, csiszoltságot és megjelenésében több kulcsint fejez ki és mutat fel; egyébiránt el kell ismernünk, hogy a mi oláhaink általában a tiszta havasi lég és a munkás tevékenységhez szokott élet befolyása alatt szépek és erőteljesek. Ezek az oláh nyelvhez ragaszkodók.

Oláh nemzetiséggel nagyon összevágván az oláh népviselet, erre nézve is itt egyet-mást idejegyzek.

Elsőbben is a nőknek adván meg a modern divat szerint az elsőséget, a míg a nők közül egy rész katrinczát visel, addig a más t. i. gazdagabb rész nem katrinczát, hanem a test körül festői redőzetekbe bonyolított fotát (futát) visel. A fota sokszintűlen kihimzett szőrruha, szörkelme, melyre felül czifrán kihimzett térdig érő, bő lebbentyűkkel ellátott fehér irhabundát öltönek; de e bunda alatt még 2—3 egymásra öltött különböző hosszúságú, szintén irha, néha posztó mellény is jön. E bunda mellények úgy állanak a testen egymáson, hogy mindenik lássék. E mellények mindeniknek vagyoni állásához képest tulipános és rózsás himzésekkkel vannak elárasztva és minél gazdagabb valaki, annál több és annál czifrább mellényt ölt és ölthet fel. A mellény lévmérője itt a gazdagságnak. Például három mellényes leányt venni itt nőül nagy dicsőség és büszkeség; különben ezen ruhaárisztokrácia keletről veszi eredetét, hol az a régi törökök, örmények, sőt görögöknél is megvan. Az oláhoknál itt nálunk is, a menyecskék fejkül törökös, himzésekkel segélyezett kendőt használnak, azt ösztönszerű műizléssel s női kacérsággal tudják felilleszteni, szépen turbánszerűleg bonyolítani. A fiatal leányok hajadon fővel járnak; csak az eladó, vagyis férjre vágyó (társadalmi műnyelv szerint auffirolt = bemutatott) leányok illesz-

tenek csinált virágból készült pártát fejükre ; itt eszerint megvan határozva, hogy kinek lehet szépelegni, kinek nem“. A hajadon fejű leány még a mulatságokban is hátravonul, szerényen megvonja magát s még figyelembe sem vétetik. Megtörténik, hogy a virágpártások meg is vetik, lenézik őket, miért egyik másik busongva epedez azon idő után, melyben ő is virágot illeszthet fejére, hogy kiléphessen a pályatérre. Az öltözék kiegészítő részét a piros csizma teszi, csak kár, hogy nemcsak csizmájuk piros, hanem arcuk is, melyet mesterségesen pirosra kennek, pedig a nélkül is a fris havasi lég elég gyönyörű piros rózsákat lehel arcukra, de ők a gyenge rózsapírt nem itélik elég pirosnak és elég szépnek s biborpirosra mázolja rutitják el szép rózsapiros arcukat. Nem esztelen együgyűség és tudatlan merénylet ez a természet utánozhatlan szépséggel szemben ?

A mi a férfiakat illeti, azok czifrán himzett, térdig érő bő hosszú inget viselnek, mely míg egy részénél s mondhatjuk a nagyobb résznél tüszűvel szorosán a derékhoz van szoritva, addig ezen tüszű a civilizáltabb és jobb módu oláhoknál pl. Oláh-Topliczán és vidékén elmaradt, hanem az ing togaszerűleg redősülve csüng le. Az ingre irhából, illetőleg báránybőrből készült bundát vagy bőrködmönyt vesznek ; fejükön pedig rendesen széles karimájú kalapot vagy báránybőrből készült kucsmát, vagyis sapkát hordanak. A tüszű (népnelvén gyűszűsziju) bőrből varrott széles öv, mely kettős és pedig külső színes felén zöld, fehér stb. színre festett lapos, vékony irhával áthimzett szokott lenni, belső fele pedig sima, végén a szélesség szerint 4—6 kis csattos fűzővel van ellátva. Az oláh abban hordja pénzét s más apró féltettebb tárgyait. A székelyek közül is egyesek régebben többen, ma kevesebb számban hordottak és hordanak ilyen kisebbszerű tüszűket az ing alatt, főleg mikor vásárra mennek, hogy pénzüket abban leghiztosabban elhelyezzék. E tüszűk erre igen czélszerűek is valának főleg akkor, midőn az ércpénz volt nagyobb forgalomban s az ujabban is az új koronák és fillérek számára.

Továbbá megjegyzendő, hogy a nősülésre készülő és vágyó oláh legények kalapjukra terjedelmes csinált virágbokrétát helyeznek és ezzel jelezik szándékukat. Némelyek közülök csizmát, mások csizma helyett bocskort hordanak, melyet a lábszáron dus redőzetbe szedett, fehér posztóból készült harisnyára kötnek fel. Az oláhok által hordott harisnya az által különbözik a székelyek által hordott harisnyától, hogy ezek szűkre, magyarosan szabadják, hogy a testhez simuljon ; azok pedig bővebben és hosszabban hagyják azért, hogy a bocskor felett redőket alkosson. A bocskort az oláh nők is dolgozó, mives napokon és midőn havasra

mennek, hordani szokták. Ezt teszik a havas alatt lakó székely nők is, midőn a havasra mennek.

E sajátságok már az első tekintetre megkülönböztetik a csikmegyei oláhokat Csikmegye többi és más lakóitól. Ezekkel nem szabad összetéveszteni csángóinkat, kikről és kiknek szokásairól és viseleteiről alább lesz szó. Az oláh elnevezésről s azok eredetéről s rövid történetéről majd a történelmi részben még megfogok emlékezni.<sup>1)</sup>

Az oláhok életmódjukra nézve minden tekintetben szívósan ragaszkodnak nemzetiségükhez s mondhatjuk, hogy ez és más tekintetekben is sokkal összetartóbbak, mint mi székelyek. Míg ők a mi nyelvünket alig, vagy soha sem sajátítják el, addig mi az övéket bizonyos előszeretettel tanuljuk meg s közülünk egyik-másiknak jól esik, ha velök oláhu az ők nyelvükön beszélhet és tanácskozhatik. Ez azonban nem az ők, hanem a mi nemzeti tulajdonságunk előnyére és számlájára irandó elé. Ezen idegenkedést náluk talán szívők és lelkők természetes elzárkodottsága és korlátolt nyíltsága s a barátságos és lojalis érzelmek kevésbé fejlett mértéke okozza.

Azt tapasztaljuk, hogy a székely az oláhuval szemben a maga fönségét és befolyását az átidomító műfolyamban, a maga földén és otthonában sokkal erőteljesebb, sőt a maga szívósságában gyakorolja és több eredménnyel teszi, mint az oláh hasonló esetben vele szemben, de a különböző összeható befolyásoknak a székely sem bir ellenállani.

A hunyadmegyei székelyek eloláhosodására, mint szomoru példára itt nem hivatkozom. Hogy e székelyek a protestantizmus ölen az oláhság özönében elmerültek, nem az ő hibájuk.

Fennebb a székelység átolvasztó erejéről az oláhokkal szemben említém, hogy a székelység nem tanusit oly passzivitást velök, mint pl. a szászokkal szemben. E sajátságos tünetny okát némelyek az oláh nyelv lágy, olvadékony és zengzetes sajátságában találják s e szerint a székely ember nyelvérzéke szebbnek, könnyebbnek találja pl. az aesthetikailag jellemezhetlen szászszal szemben. Mások a székelység átolvasztó erejének kissé gyengébb voltát abban találják, hogy az észbeli felsőség és spekuláció szellem a székelység részén lévén, az üzleti összekötetés és Moldva-Oláhország felé irányuló ösztöne mintegy kényszeríti az oláhu nyelv elsajátítására.

Végül mások meg úgy vélekednek, hogy az oláh birván kevesebb képességgel a magyar nyelv eltanulására, a székely

<sup>1)</sup> Az oláhokról fentebb elmondottakat lásd bővebben Orbán B. a Székelyföld cz. munkájában.

mint képebb akarva, nem akarva a vele való közlekedés folytán mintegy kényszerítve van eltanulni az oláh nyelvet.

E kérdések döntő erővel — írja Kozma — talán nem külön-külön, hanem együttesen bírnak s én ezek együttes befolyásának tulajdonítom s azokból eléggé kimagyarázhatónak is tartom a szóban lévő tüneményt.

A közöttünk élő oláhságot két csoportra szokták osztani u. n. *belföldiekre* és *határszéliekre* vagy havasiakra. Ezen utóbbiak, mint már fennebb is érintém, a moldva-oláhországi széleken elszigetelt földrajzi és társadalmi, némelyek pásztor életet élvén, a hegyeken tullakó fajrokonaikkal állandó összeköttetésben állanak s ez az, a miért szívósan megtartják ma is nemzetiségöket. Ilyenek azonban Csikmegyében csak Gyergyó északkeleti részében vannak, hol egy Gyergyó-Szentmiklóson lakó főesperes alatt 16 megyéjök van. (Lásd Kozma idézett munkáját.)

A belföldiek pedig azok, kik mint már fennebb emlitém, annyira átidomultak életmód, ruházkodás, viselet stb. által a székekelyekhez, hogy rossz néven vennék, ha nem tartanók öket tiszta és jó székekelyeknek. Ezek legfőlebb csak a vallásra nézve nem teljesen egyek, ha a görög kath. vallást elkülönítve gondoljuk a róm. kath. vallástól. De legyen elég ezekről itt ennyi, mert alább a népességi táblázat egész részletezéssel feltünteti e viszonyokat.

### A cigányok.

Midőn Csikmegye lakóinak nemzetiségéről van szó. e helyen egy kis tért kell szoritanunk a cigányoknak is.

A vas természetű, annyi hideg, meleg, küzdés, szenvedés, éhség és nélkülözésnek, nyomor, házalás, örökös költözködésnek kellemes és kellemetlen esélyeit hagyományos türelemmel viselő cigány faj, mint egy eredeti néptörredék az egyes falukon szét-szórva az egész Székelyföldön el van terjedve s így Csikmegyében is teljesen otthonos.

Miután már századok óta magukat közénk beékelve, az életet, mely mindenkire s úgy rájuk nézve is, mint Isten adománya oly megbecsülhetlen drága kincset képez, velünk úgy a hogy, az ők természeti eredetiségökben és költői pongyoláságukban megosztják: nem tartom feleslegesnek származásukat, életmódjukat, szokásaikat, jellemöket — részint Orbán B. adatai — részint más adatok nyomán itt-ott kibővítve, néhány szóval itt körvonalozni és ismertetni. Ez is leírásunkhoz tartozik.

Hogy a cigány nép miféle fajhoz és néptörzshöz tartozik, hogy honnan jöttek és honnan terjedtek el egész Európában? azt elhatározni nagyon nehéz. A hagyomány nyomán egyes tör-

ténészek, hábár még kevesen foglalkoztak velök, Faraó nemzetiségétől Egyiptomból származtatják őket.

Mások azt mondják, hogy Indiából jöttek hozzánk.

„Talányszerű vándornép, mely az ó-világ legnagyobb részében egész Európában, Azsia legtöbb helyein és Afrika egynémely vidékein elszórva él. Általános a vélemény — írja a Magyar Encyklopedia — hogy Egyiptomból származnak és ezért az angolok Gipsics-, a skótok jip-, a spanyolok jitano-knak hívják. A francziák cseheknek (Bohemiens) tartják. Valószínű, hogy Európába Kis-Ázsiából a törökök segélyével jöttek.“ Sokan állítják, hogy őseinkkel mint fegyverkovácsok és zenészek jöttek néhányan Ázsiából. Magyarhon határain, Oláhországon át Erdélybe, illetőleg a Székelyföldre jöve először, nagyobb számban és csapatokban 1417-ben tűnnek fel. Azt mondja róluk Lehoczky Tivadar: „azon kétkedem, hogy épen a XV-ik században és nem korábban tűntek volna fel hazánkban is; — annál inkább kétkedem pedig, mert az bizonyos, hogy ők már a XIV-ik század előtt Európában, különösen Görögországban tartózkodtak, honnan kivándorolva, egyes rajaik frank főurak szolgálatában állottak és *hübéresekkül éltek*. Nagyon valószínű tehát, hogy már a XIV. század elején Magyarországon is — előbb itt a Székelyföldön — megfordultak, a mikor Károly és Nagy Lajos fényes kormányzata alatt az akkor *beözönlött számos különféle idegenek* közt, valószínűleg ők is találtak itt új hazát és alkalmazást; de lehet, hogy még előbb, talán épen II. András királynak keresztes hadjáratai alkalmával ide vergődött egyik-másik közülök, hol aztán megtelepedett s elért szerencsés viszonyok derék családot alkotott.“

Innen származtatják a zemplém- és szabolcsmegyei tekintélyes Zigány vagy Czigány családot és Czigány, Czigánd nevű népes községét, mely előbbiről a leleszi konvent levéltárában már 1373. évből eredt irat szerint Imre Nádor Visegrádon kelt rendeletében szó van. Tehát még tekintélyes állásra jutott e család, addig hosszabb időnek kellett eltelni s így bejövetelek az 1373. évet legalább 2—3 nemzedékkel meg kellett előznie. Európában összesen csak félmillió cigány van. A magyar a cigányokat is, mint minden települőket vendégszeretőleg fogadta s több ezren Laczkó vajdájok alatt le is települnek itt. Az írott adatok szerint László vajda vezetése alatt betelepültek igen nagy része tovább vándorolt Európaszét; az itt maradottaknak *Zsigmond király* 1423-ban különös szabadalomlevelet és kiváltságokat ad. „Más népesebb csapatok érkeztek a következő évtizedekben, Zsigmond ezeknek is védelevelet ad, ők Zindeló nevű királyokkal tovább vándorolnak s Európa minden országaiban elterjednek; szintén kiváltságokkal látta el őket Ulászló király is, minek segít-

ségével folytatták nomád életüket. Eleinte érdekekkel viseltettek iránfuk, jól kigondolt ámitásaikkal, czifra hazugságokkal áltatták a népeket, de csakhamar kitűnt eredeti jellemök, melytől a lopogatás nem idegen s mivel a társadalom fegyelmének magukat alárendelni nem engedték, üldözni és irtani kezdték őket. A legkegyetlenebb, legvérlázítóbb rendeletek hozattak ellenök. Németországban főként vadállatokként üldözték s még a múlt század második tizedében törvény hozatott, hogy a férfiak mind felakasztassanak, a nőknek füleik metszessenek el. Egész hajtvadászatokat tartottak ellenök, mind hiába, se kiirtani, se fegyelmezni nem tudták.<sup>1)</sup>

„Mig így üldözték őket nyugaton, még embernek sem nézve, ártalmas vadállatokként pusztították, addig keleten, Törökországban és nálunk kiméletesebb bánásmódban részesültek s mint nagyon szapora faj, roppantul megsokasodtak; sőt a nép mulattatói és bohoczai lévén, nemcsak eltűrettek, hanem némi kegyeletben is részesültek s ekként üldöztetésüktől, megszorításukról szó sem volt.“ Sőt, a mint az Appr. Corst. III. R. 58. T. 1. Art.-ban olvashatni, — a törvényhozás a cigányokat még védelmében is részesíté, mert a cigány vajdaság eltörlését, ki nem cigány, hanem mindig tekintélyes főnemes volt, — azzal indokolja, hogy a vajdaság, mint visszaélések által hecsuszott hivatal, ezen nemzetség sok huza-vonásával járt. Mert tudnunk kell, hogy a cigány vajdaság a nemzeti fejedelmek alatt nagyon jövedelmező állás volt, azt a fejedelmek adományozták, mint kitűnő szolgálatok jutalmát, azonban a vajdák közül némelyek e vajdaságot a cigányok kizsákmányolására használván fel, ennek folytán töröltetett az el az említett App. Const. III. R. 58. T. 1. Art. alapján. Különben a cigányok vajdájuknak egy 1558-ból kelt rendelet értelmében évenként 1 frtot tartoztak adni. A cigányok utolsó vajdája Vallon Péter volt, kit I. Rákóczi György kivételesen nevezett ki. Most is van minden csapat cigánynak főnöke, kit ők maguk közül választanak s azt még ma is vajda czimmal ruházzák fel. E főnökséget néha egy-egy *dáde*-öreg is szokta viselni.

A jobbágy cigányok vajdáját a fentemlitett App. Const. értelmében egész 1848-ig a földes urak nevezték ki. Ma azon földes urak közül is többen földetlenek lettek, mint jobbágyaik. Tehát ők is felszabadultak s ma volt földesuraikkal egyenjogu és rangu földetlen polgárok.

Továbbá a cigányokról meg kell jegyeznünk, hogy azok

<sup>1)</sup> Lásd a cigányok történetének részletesebb ismertetését. „Tör. Lapok“ 1864. évi 103., 104., 105. sz. Tárczájában Vértesi Ar.-tól.

nagy része eredeti kóbor jellemét s szokásait, mik keleti eredetiségére vallanak — annyi századokon át sem vetközte le, „függetlensége, szabad vándorlási hajlamukat még a nyomor és sanyaru éghajlat sem tudta megtörni; ők a társadalmi fegyelmet jóllétével, kényelmeivel, biztonságával megvetik, mint szabad, független bediczinok vándorolnak, huzódnak vidékről-vidékre, kimért, kiegyezett forgási körben mozogván, valójában a bedicumok fajából eredetnek hinném — mondja Orbán B. — ha egy kissé több bátorsággal bírnának; de hiszen láttunk már néhány cigány hőst is. Arczszin, alakkönnyűdedség, jellemvidorság, leleményesség, a tulajdonnak kevés tisztelete s független, szabad életre törés, az állandó lakásnak utálata, pátriárkális társadalmi szerkezetök, mind közös tulajdonok a puszták kóbor beduinjaival, kiknek eredete felől szintén nincsenek tisztában az emberek, miként a mi cigányainknak származásával.“ Noha külsejük keleti eredetüket rögtön elárulja. Nyelvük, mely bár nagyon műveletlen és más nyelvekből való átvételekkel kevert, utasíthatna leginkább fajeredetükre, de ezt még kevésnek jutott eszibe tanulmányozni, kutatni és összehasonlítani. A cigányok arab származást használnak. Nevöket Mezopotamia Singara nevű városától származtatják. Minden kísérlet a cigányok társadalmi kiművelésére eddig sikertelen maradt. Minthogy az osztrák tartományokban nagyon sokan voltak, Mária Terézia 1768-ban egy rendelet által megparancsolta, hogy állandó lakhelyeket s mesterséget válasszának s gyermekeiket iskolába küldjék. Megparancsolta, hogy ezután ne cigányoknak, hanem *uj-magyaroknak* nevezzék őket. Minthogy e rendeletnek nem lett semmi sikere, 1773-ban szigorubb rendszabályokat hoztak, de ezek is eredmény nélkül maradtak. Végre II. József is 1782-ben egy bölcös rendelettel megkísértette letelepítésöket, betiltotta vándorlásukat, nevöket *uj-parasztokra* változtatta, de ezek sem eredményeztek sikert. Angolországban sikerült egy 1827-ben Louthamptonban alakult társulatnak annyi a cigányok civilizációjára, hogy 1200-at megtelepített közülök. Különböben meg kell jegyeznünk, hogy a cigányok között szintén megvan a társadalmi osztályzat, megvannak a válaszfalak, az egymást lenézö, megvetö arisztokrátikus szellem, mert a cigányok három, illetöleg négy osztályhoz tartoznak. Ezen osztályok így különböztethetök meg.

„Elsök a hurubások, kiknek a városok és faluk végén állandó lakásuk van, ezek vagy zenészek, vagy mesteremberek, vagy földmivelök is; munkások, serények, ügyesek, de ~~hit~~ tartás nélkül, ha darabig ernyedetlenül dolgoztak, aztán siestáznak, hevernek s mivel a mellett iszákosak, fennelgök és fényüzök is, nem tudnak jóllétre jutni.

Ezek lenézik a kóbor cigányokat, valamint a kóborok is megvetik és szánják a letelepülteket; amazok kevesebb számmal vannak s gyakran cserélik fel az állandó lakást a kóbor étellel. Második osztály a *lepedősöké*, ezek aranymosó cigányok, csapatonként járnak az Aranyos s más folyókban is arany-port mosnak s mint nemes érczel foglalkozók lenézik, megvetik a többit. Ezek is tömegesen lepedővel bevont ernyős szekereken utaznak, prémes nagy ezüst gombu bekesekbe öltözködnek, gyakran igen gazdagok, birtokukban nagy arany és ezüst billikumok vannak, mely mint a törzs tulajdona, a vajdánál áll, azt semmi áron el nem sajátítják, legfelebb, ha nagyon megszorulnak, zálogba teszik, de eladására nem bírhatok, pedig néha igen szép műre-mekék vannak kezeik között s oly büszkéek, mint akármelyik angol lord.

A cigányok harmadik legelterjedtebb, legnépesebb osztályát a *sátorosok* képezik. Ezeknél maradt meg a nemzeti jelleg egész eredetiségében; künn a mezőn, viharcsapkodta sátraikban kell őket tanulmányozni. Mindeniknek van valami mestersége, üstösök, kovácsok, késcsinálók, fejsze, furó, fűrész, s más eszközgyártók, csengettyűöntők, lakatosok, rostások; műhelyük egészen primitív s bárhol is felüthető, egy kis kézi fuvó s néhány kalapácsra szoritkozván; de azért azzal bámulatos ügyességgel működnek. Mesterségükhöz a szükséges vasat ritkán veszik boltból, hanem megszerzik azt ők pénz nélkül. A nők mestersége az ecsetkötés (meszelő), emellett ők árusítják el a gyártmányokat, számalmat ébresztő purde-seregtől kisérvé járnak szét a falukban, hol hatalmas cserevásárokat üznek leginkább ételneműek s rongyos öltönydarabokért alkudozva, főként az avas füstölt húst, (mit ők műnyelven rinesezálinak hívnak) kedvelik s a könyörgésben (uzsukálásban) kifogyhatatlanok; emellett jövődöt mondanak, kártyát vetnek, kuruzsolnak. Az elesett marhát is megeszik, de a jó kövér ludat sem vetik meg, mikor cigány van a határon, a gazdasszonyok nagyon ügyelnek majorságaikra, mert hát cigányaink nagyon communisticus hajlamuak. A mi külsőjüket illeti, rézszínűek, könnyűded, nyulánk természetűek, fekete ragyogó szemmel, bozontos hajzattal s hófehér fogakkal, vékony, ruganyos izomzattal; mind oly tulajdonok, mik a beduin-fajjal azonosak, e mellett nyomoredzettek annyirá, hogy a leghihetlenebb sanyaruságokat vidoran tűrik. A nők között sok szép van. Az öreg *dádénak*, az öreg asszonyt *zsámbáknak*, a fiatalokat *esáváknak*, a gyermekeket *purdéknak* hívják; ezek 10--12 éves korukig úgy téiben, mint-nyárban ruhátlanul járnak, sőt gyakran lehet a purde-sereget ily állapotban a legcsattogóbb hidegben kedvtelve csicsonkázni látni a jégen, vig kedélylyel tánczolni a hóban.



Ezek a cigány-purdék a bukfenczezésben és cigánykerekerek hányásából tökéletes mesterséget űznek és azoknak nagy mesterei. Az uton tovaszaladó lószekerekkel versenyt futnak, közben-közben egy-egy bukfenczet, cigánykerekereket vetnek, mi által az átutazókat majd szánalomra, majd nevetésre ösztönzik és siró hangon kiáltják: „istálok — egy krajczárkát a Jézus nevében“, vagy így: „istálok nagyságos uram (asszonyom) egy krajczárkát“. S rendszeren kapnak is úgy, hogy kereskedést csinálnak e mesterségből. — Néha egyes átutazók egy kis mulatságot csinálván a dologból egy-egy krajczárt dobnak oda ezen bukfenczező purdéknak s így egyik falu végétől a másik falu végéig bukfenczeztetik őket.

E versenyfutásokban még nyáron is alig izzadnak le, mert ruházatukat rendszeren a napsugár szövi, bőrukre tapadó barnító színéből, melyet a füst és por tesz és csiszol csak feketén fénylőbbé. Legfeljebb egy madzag vagy vásott nyakravaló rongy csüng nyakukon és teszi egész öltözetüket.

Egész nyáron át mozgó s ide-oda hordott sátraik alatt laknak, a téli időszak alatt földbe vájt üregekbe vonulnak. Ezen üregeket nagyon ritkán bedeszkázzák és beföldelik, általában pedig lepedőjökkel földik be. Egész télen át a sátor közepére illesztett tűz körül, melyet összegyűjtött körékből s itt-ott koldult fából élesztenek, — inkább füstölődnek, összebujva dideregnek, mint melegszenek, s általában vastag czinizmussal daczolnak nyomorral, nélkülözéssel és idő viszontagságaival. De van egy rettegett ellenségök: a szél, mitől kimondhatlanul félnek és mit semmiképen sem állhatnak ki. Ezért a cigányokról sok anekdóta van.

A cigányok zenéje is figyelmet érdemel.

Ők nálunk a zenének, kivált a tánczenének kizárólagos kezelői. A mi népünk a zenét, muzsikálást még ma is annyira a cigányok különleges tulajdonának tekinti, hogy ha egyik-másik székely vagy magyar ember megtanul muzsikálni, s még táncmulatságok stb. alkalmával muzsikálni mer, azt már cigánynak nézi, tekinti és hívja is. S így van ez a székely kovács mesteremberekkel. Ezeket is cigányoknak tekinti és hívja. Ha kovács mesterember, az aztán cigány.

A Székelyföldön általában a mi pásztoraink csak furulyáznak. E hangszert használják a mi falusi székely legényeink is. Nyári, sőt téli estéken is kedveseik ablaka alatt, vagy az utczákon éjjeli zenére oly bus és keserves nótákat vágnak, hogy még a csillagok is könnyezni látszanak rájuk. — A tánczene még ma is nálunk egészen a cigányok kezében van. Az ő zenéjük nélkül már alig is tud mulatni a székely ember. De

meg kell jegyeznünk, hogy e zenészek nem a sátoros cigányok, hanem a letelepült hurubások közül kerülnek ki. Vannak a sátorosok között is zenészek, de ezek hegedűjüket vagyis zenei tudományukat inkább csak saját élményökre s önmulatasra használják fel, mert bár sok nyomort kell kiállaniok, vig kedélyök kifogyhatatlan. Ők az élet ridegségén és mostohaaságain kifognak; mikor éhesek, előveszi egyik hegedűjét s zenéjére énekre, tánczra kel az egész sereg, öreg, fiatal eszeveszetten tánczol s habár szeme az éhségtől zöldet vereset lát, oly nagy ügyességgel tánczol, hogy tagjainak kacskaringós hajtogatásait senki se tudja utánozni. — Van nekik külön nótájuk is az ugynevezett cigány nóta, de ez nem más, mint a „magyar csárdásnak egy rángatózó, szaggatott módozata, mert a cigány sehol zenét nem teremtett, hanem úgy nálunk, mint Törökországban és Spanyolországban is elsajátítá a nemzeti zenét, s annak szellemét felfogva, bele találták magukat velök született zenészetű gényusok által“.

A sátoros cigányok vándor-karavánja igen megragadó festői képet nyújt. Minden ilyen vándor-karaván csapatnak a mint nagyobb vagy kisebb a csapat létszáma, — van két vagy három lova, gebéje, mely télen-nyáron, hidegben-melegben, nyomorokban-örömkben, sátruk árnyékában és az égető nap heve alatt megosztja velök a mulandó és mulandóságra emlékeztető életet. A cigányok szegény kóborlásra előjegyzett gebéje velök nő fel, velök él, velök eszik, velök iszik, velök közönsön viseli az élet terheit és élvezni kellémeit.

Ezen szegény gebék szállítják a cigányok hajlékát, mely néhány darab sátorfából áll és munkaeszközeit egyik falu végétől a másikra, de a sátorfák mellé tarisznnyákban (általvetőkben) oldalaira aggatják a járnai képtelen kisebb purdékát is, úgy hogy csak fejük lóg onnan ki. A csapatok törzsvagyonához e gebén kívül még néhány sertés (disznó) is rendszeren tartozik, melyeket igen jól tartanak s azon szerencsésük van a sertés-tartáshoz, hogy az övéké soha nem megy kárba, sőt a gazdák elesett sertései is rendszeren az ők hasznukra esnek el.

A cigányok e csoportjának legősibb szokás szerint minden falu határán csak három napig szabad mulatniok. Ha tovább akarnak időzni, a falusi előljáróság engedélyét kell kikérniök, sőt ma engedély nélkül nem is szabad megtelepedni. A mi tartózkodási helyöket illeti, annak megválasztásában elég gyakorlati ügyességet és izlést tanusítanak; rendszerint szép helyre. folyók és patakpartok virányaira telepednek és oly pontokat szemelnek ki, hol a szél nem éri öket.

Öltözetüket a vidék rongya szolgáltatja; a színes posztó-

ruhát, a virító, főleg élénk veres színeket, fényes gombokat, csillogó nyakgyöngyöket, melyekről meglyukgatott ezüstpénzek csüngnek alá, nagyon szeretik. A férfiaknál a piros nadrág, a nőknél a piros rokoja, (fersing. köntös-alj) piros csizma és a fülükre alácstüngő csillogó fülbevaló s némelyek az ujjakra huzott arany-ezüst színt játszó gyűrűk, vágyaik netovábbját képezik.

A cigányokról sem lehet elmondani, hogy vallásuk nincsen, mert legalább színleg azon vallást követik, melyet követnek azok, kiknek faluhatárán tartózkodnak, vagyis a „cujus regio, illius religio“ elveit követik, tehát Csikban a cigányok minden osztálya rendesen róm. kath. vallásu. Különbösen pénzért, fizetésért, vagy ha bármi érdekük úgy kívánja, könnyen és gyakran változtatják hitüket. Nálunk azonban igen sokan a szép szokásos „Dicsértessék a Jézus Krisztus“ köszöntéssel köszönnek egy kissé sejtítve ejtve ezt ki.

Azonban, úgy látszik, hogy a cigányoknak hajdan nemzeti vallásuk s nemzeti istenök volt, kit Devhlának neveznek; de ezen ősi nemzeti vallásnak most már csak igen homályos hagyományai maradtak fenn.<sup>1)</sup>

Házasságot rendesen minden szertartás nélkül a szerelmi vonzalom és rokonszenv alapján kötnek. E házassági kölcsönös megegyezést ritkán nyilvánítják ki az illetékes lelkész előtt s nem is igen hirdettetik ki magukat, hanem egyszerűen, mint mondani szokták a fűzfa alatt esküsznek egymásnak hűséget. Ez aztán az igazi polgári házasság. Arra sem sokat adnak, ha közeli rokonságban állanak egymással; jó korán, csaknem gyermekkorukban szoktak e szövetségre lépni. — A mily könnyű szerrel lépnek házasságra, csaknem oly módon hagyják egymást oda, a mi azonban még sem gyakori eset. Az állandó tartózkodással bíró letelepültek betartják az előirt feltételeket és köteleket.

A bánatot önmaguk megmarczangolásával, hajók megtépésével, arcaik összekarmolásával fejezik ki, s ilyenkor kétségbeesett, fájdalmas és csüggeteg képet mutatnak.

A cigányok a csiki sokadalmaknak igen élénk és nevezetes képet kölcsönöznek. Az a lármás bellérkedés, melylyel a lópiacson a közfigyelmet magukra vonják, egész festői élénkséget nyújt a lóvásároknak. — A 3—5 frtos gebékkal egész kereskedést üznek. A belső vásárokon pedig ők képezik a rendőrség hivatalos megbízatásainak és küldetésének egyik főtárgyát.

De itt meg kell még emlékeznünk a cigányoknak negyedik, illetőleg a sátorosoknak egyik *alosztályáról a kalányosok-*

<sup>1)</sup> Fennebb láttuk a hegyek kultuszát a cigányoknál.

ról. Ezek fakanalakat, tekenőket, seprőket, fakupákat, vékákat, tálakat, türosborítókat, dézsákat, orsókat, szórólapátokat gyártanak. Általában a nagy erdőségek alatt fekvő falukban és faluk közelében laknak. Nálunk a *kalányosok* közül kevesen, sőt alig laknak sátrokban, hanem jobbára a falukban állandó tartózkodási helylyel bírnak és házakban laknak. Ezeket a cigány nemzet páriájinak tartják s mint fából dolgozókat meg az ércből dolgozó, üsttel és serpenyőkkel foglalkozó sátorosok is lenézik: a lepedősök pláne még szóba sem állanak velök. Pedig nálunk a kalányosok, kiket oláh cigányoknak tartanak, — szorgalmas munkások lévén, legtisztességesebb módon látszanak élni, szeretik az otthont, és csak gyártmányaikat hordják szét a falukon.

Végül Orbán B. a cigányokról megjegyzi hogy: „a cigányoknak léte annyira össze van forrva a mi nemzeti életünkkel, hogy rövid ismertetéseket itt szükségesnek“ és méltányosnak hiszi, mert „ők — ugymond — elég szerények voltak az utóbbi igényteljes korban, midőn minden kis néptöredék saját nemzeti autonómiát követelt, s minket, ős nemzeteit e hazának, ki akartak szavazni — szerények voltak, — hallgatni s elismerni azt, mit e haza értők tett akkor, midőn Európa más népei tüzzel-vassal pusztították, pedig hát ők is hivatkozhatnának nagy multjokra, verestengeri utjokra, hatalmukra, midőn Páris remegett hősiességöktől, nagy-idei hős tetteikre stb. s végre még ők is egy kis történelmi erőszakolással egybeköthetnék magukat Xerxessel, Hannibállal, a Khalifákkal s Isten tudja mi-féle nagy nemzettel, mert hát utóvégre is ők lehettek ezen nagy nemzetnek meghódolt rabszolgái s hűbéresei“. — (Lásd Orbán B. Székelyf. leir. II. k. 48—49. l.)

Miután a haladás korát éljük s századok mulasztásait vagyunk hivatva pótolni, talán még sem lenne egészen fölösleges és teljesen kárba vesztett munka, fáradság, sőt egy kis áldozatot is megérdemelné, ha hogy a Mária Terézia és II. József által a cigányok ügyének rendezésére hozott intézkedések hasonló vagy a kor kívánalmaihoz módosított alakban felelevenítettessenek. Mert végre sem az állam, sem a társadalom míg a világ csak nem nézheti, hogy annyi kihasználatlan erő szétszórta, elkallódva ott heverjen s aztán, hogy az adófizető nemzet és nép őket csaknem minden kárpótlás és viszontszolgálat nélkül éljelmezze és tartsa. — Ha egy fél század alatt csak 1—2%-ot lehet rendes családi és társadalmi élethez kötni, akkor is már tenni kell valamit érdekükben. Ezt így tovább tűrni nem lehet.

Hanem hát a jelen állapotban is valamit tanulhatnánk a cigányoktól. Egy orvostól azt kérdezték: mi által óvjuk meg

gyermekeinket a köhögéstől? Mire így felelt: „A cigányok, bár a tisztátalanságnak, durvaságnak és butaságnak elrettentő példái gyanánt ismeretesek, a gyermek gondozás terén a művelt társadalmat is felülmulják. A rosszul táplált cigánypurdék meztláb, szakadozott, rongyos öltözékben ugrálnak éjjel-nappal a szülői sátor körül. De kérdezzük csak anyjukat, vajjon szenvednek-e ezért köhögésben, vajjon kell-e patikaszer számukra? A felelet az, hogy nem. Az egészségesen megszületett kis gyermekek köhögése onnan van, hogy őket irgalmatlanul bepolyáják s elrekesztik tőlük az egészséges szabad levegőt és nem szokatják őket az erősebb légjárat eltűrésére. Anyák tanuljatok a cigányoktól!”

Különben az ügy érdemére való tekintettel és az eszme ápolása végett szükségesnek tartom e füzetekben is Bajcsy László kunágotai jegyző által kidolgozott, még 1894-ben Hieronymi Károly akkori belügyminiszter elé terjesztett javaslatot rövidítve az alábbiakban adni. Az érdekes elaboratum és főhercegi vélemény így hangzik:

### Vándorcigányaink kényszertelepítése és polgárisítása.

(Részletes javaslat József főherceg véleményével.)

#### *Az elaboratum.*

Nehéz e kérdés megoldása egyrésztől, mivel azok, a kik hivatva volnának megoldására, a cigányok erkölcsi, életviszonyait, sajátosságos hajlamait stb. nem ismerik, pedig e nélkül, a kivezető helyes irányt megjelölni lehetetlen; nehéz másrésztől azért is, mivel olyan rendszabályok alkalmazására van szükség, a melyek más törvényeinkkel összefüggésbe nem hozhatók, azok keretébe nem illeszthetők.

De az államrend fentartása, a közbiztonság megóvása, a nemzeti munkaerő gyarapítása szempontjából oly fontos a kóhócigányok telepítése, hogy ma már a legmesszebb menő rendszabályok alkalmazása elől sem szabad kitérni.

Ez a kérdés akkor lépett előtérbe, mikor Fáraó népe a XIV. század elején Indiából — némelyek szerint Egyiptomból — elindult a világ minden tájára újabb hazát keresni.

Vajjon hol lehet az? Sehol a föld kerekiségén. A bolyongás átka nehezül e hazátlan népágazatra. Az emberek könyörtelensége és a sors nemzedékről-nemzedékre üldözi őket.

Az Ázsiából és Afrikából eredő népvándorlás eme tagozata elszórtan, nyers erejének szétforgácsolásával a maga ősiségében meghagyatva, sohasem emelkedhetett a nyugati műveltség színvonalára

A statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy Magyarországon 240,000 cigány van. Tizenötezer egy község kötelékébe sem tartozik.

Mily óriási száma ez azoknak, a kik e hazának szülöttei, de nem polgárai. A társadalomból, a világ minden zugából kitzasztott egy hit, szeretet és törvénytisztelet nélkül bolyongó sötét tömeg, mely napáldozat után életfentartási ösztönétől hajtva, lop, rabol és ha kell, gyilkol is.

E félvadak a mi vándorcigányaink, kik állathulladékkal, nyers gyümölcsessel és gabonafélével táplálkoznak.

Magyarország ezredéves multjában magasra tudta emelni a felvilágosultság zászlaját; a hit, a béke és szeretet; az államrend megszilárdítása érdekében vért, vagyont áldozott, s most a XX. század küszöbén, még mindig üzni kénytelen a maga hajléka köréből azt a fajt, a mely régibb és kitartóbb volt ebben az országban s szabadságunkért többet küzdött velünk bármely jogkövetelő nemzetiségnél.

Mi lesz e vándornép kiskoru gyermekeiből, ha nem tanítják meg Isten nevére, a hitre, szeretetre; a tisztességre, a becsület fogalmára és nem ismertetik meg vele a *polgár jogait és kötelességeit*? Elzüllött, dologtalan, csavargó az államrend szégyene.

A vándorcigányok az ország déli és délkeleti részéből származnak. Vannak a felső részen még német, cseh és morva eredetűek. A cigánynyelven kívül a magyar nyelvet, általában a keleti nyelvet s ezen kívül a szerb, magyar és oláh nyelv keverékét használják. Nagy részük ma már oláh Erdély déli részéből; kisebb részük szerb és Magyarországnak Szerbiával határos részén bujdosik.

Vallásra nézve  $\frac{2}{3}$  rész róm katolikus, vannak görög keletiek s igen kevesen protestánsok is.

Hitéleti viszonyuk semmivel sem áll előbb polgári karakterűknél. Pogányabbak őseinknél, mivel semmit sem imádnak. A polgári házasságban már annyira vitték, hogy *sem papra, sem hatósági közegre* nincs szükségük. Pacsirtadal mellett, árok partján házasodnak, halottjaikat pedig csak akkor helyezik a köztemetőbe, ha a családi gyászról a hatóság véletlenül tudomást szerzett.

A megbotránkozásig fajtalanok, érzékük állatias és annyira alásülyedt, hogy a természeti ösztönök *természetellenes* kielégítése napirenden van; ennél fogva satnya és gyenge gyermekeket nemzenek. Szapora faj. Nem ritkán 15—16 magzatot hoz világra a cigányasszony, de ezek közül alig marad meg 3—4. A nagy halandóság oka: a vándorlással járó nélkülözések és nyomor.

Egy év alatt 15 vármegyét is bejár a vándorczigányok esapatja.

A vándorczigányok letelepítését többen megkísérlették, de a kísérletek nem vezettek eredményre. A kísérletek eredménytelensége két okban található meg. Ezek az okok:

1. csoportokban való telepítés.

2. a nehéz földmives munkára való letelepítés.

Csoportokban cigányokat telepíteni nem lehet egyrésztől azért, mert a letelepítettek  $\frac{1}{10}$ -ed része dologtalan, romlott erkölcsű s ez a nagy többség dominálja a helyzetet. Egymásban folytonos rábeszéléssel élesztik a vándorlási hajlamot; gyűlölik, sőt üldözik a szorgalmasabbakat. Mindenki iránt bizalmatlanok, a ki nyelvöket nem érti és nem beszéli. Irtóznak a fegyelemtől és a polgáriasítási kísérletektől. Nem lehet őket csoportosan sikerrel telepíteni, másrésztől azért, mert egy összevont kis területen több egyén kiéli, kimeríti a keresetforrást.

Következményeiben nagyon téves nézetnek bizonyult az, hogy a cigányok földmives és nehéz munkára kényszerítettek. A szántásra, kapálásra semmi körülmények között nem szoktathatók; hiányzik e munkához fizikai erejük. Izomrendszerük nincs úgy kifejlődve, mint a legnagyobb kényelemben nevelt férfiúé, daczára annak, hogy növésre és termetre jól fejlettek. Izomrendszerüknek ez a gyöngesége nem vezethető egyszerűen a dologtalanság és henylés következtében beállott petyhüdtiségre, hanem határozottan a *faj jellegére* tartozik. Ez teszi érthetővé a cigányok mesterségéről szedett statisztikai adatokat, a melyeknek tanusítása szerint nemzedékről nemzedékre mindig csak a könnyebb mesterséget folytatták azok a cigányok is, a kik dolog után láttak s önmagukat becsületes munkával tartották fenn.

### I. A kényszertelepítés főbb irányelvei.

1. A cigányok három csoportba oszthatók:

a) Állandó lakással bírók és állandóan illetőségi helyükön tartózkodók.

b) Állandó lakással bírók, de a nyári hónapokban huza-mosabb ideig vándorlók.

c) Állandó lakással nem bíró és az 1886. évi XXII. t.-cz. 5. §-a szerint egy község kötelékébe és illetőségébe sem tartozó vándorló karavánok.

2. Kényszertelepítésük az a) pont alatt említettek figyelembe vételével, a b) és c) alatt említett csoportok szerint fogatosítandó.

3. Olyan községekbe telepítendők, melyekben nincs, vagy

csak kevés ideiglenesen tartózkodó kóborzigány van. Az állandó lakással bíró és állandóan illetőségi községi helyükön tartózkodó cigányok száma nem befolyásolja a települők számát.

Egyezer lelket számláló községbe legfeljebb 3 család (12—14 taggal), 1000—2500 lelket számláló községbe 4 család, 2500—5000 lakóju helységbe 5 család, 5000—10,000-es helységbe 6 család, 10—20,000-es helységbe 8 család, több lelket számláló községbe, vagy városba legfeljebb 15—20 család telepítendő.

4. Az 1886. évi XXII. t.-cz. 8. §-a szerint megállapított illetőséggel bíró és állandóan illetőségi helyükön tartózkodó, önmagukat fenn is tartó cigányoknak a telepítése szükségtelen, de a felettük való felügyelet a 9., 10. pont szerint s gyermekeik iskoláztatása és előállítása a 13. és 14. pont szerint szigoruan foganatosítandó.

5. Az állandó lakással bíró, de a nyári hónapokban vándor-utra menő cigánycsoportok feltétlenül más községbe telepítendőek. Lovaiknak, kocsijaiknak eladására kényszerítendőek, hacsak hitelt érdemlőleg be nem bizonyítják, hogy azok életük fentartására (a község határán belől való fuvarozásra) elkerülhetlenül szükségesek.

6. Az állandó lakással nem bíró és egy község kötelékébe és illetőségébe sem tartozó vándorcigányok a legmesszebb menő kényszerrel fokozatosan telepítendőek.

7. Utlevelek egyszerre családoknak, csoportoknak semmi körülmények között sem adhatók ki. Rendkívüli esetben állíthatók ki 1, legfeljebb 2 személy részére 24 órára a község határán kívül. Utlevelek szigoruan követelendők az ország minden részében.

8. A kényszertelepítés az állam és községek hozzájárulásával és anyagi támogatásával foganatosítandó, úgy, hogy egy-egy család részére 200 □ ölnyi belseg sajátítandó ki. A ház falát maguk a cigányok verik fel. Az épületek és a föld ára kölcsönzendő 50 évi annuitási törlesztésre.

9. A cigányok vagyoni, személyi és összes viszonyairól kimerítő nyilvántartást vezessenek a községi előljáráóságok. Tartoznak egyszersmind a legéberebb és leglankadatlanabb figyelemmel kísérni őket.

10. Megélhetésük biztosítására kényszermunka behozatala válik szükségessé. A községek községi közmunkáikat letelepített cigányaiakkal végeztessék. A cigányok keresményét a községek egy előljáráója kezelje s ugyanaz vegyen számukra keresményükből élelmet és ruházatot. Ha a letelepített cigány megbízható, ez esetben keresménye kezébe adható. Szeszés italok élvezetétől eltiltandók.



## II. A polgárisítás főbb elvei.

11. Az I. fejezet b) és c) pontja alatt említett cigányok letelepítésük után vallási szertartással összeesketendők, gyermekeik törvényesítendők és megkeresztelendők.

12. 14—50 éves korban levők, 6 hónapi idő alatt minden vasárnap egy órai hittan és az alkotmánytan legelemibb részének hallgatására kényszerítendők.

13. A 3—6 éves cigánygyermeknek ovodába, a 6—12 évesek iskolába járatásra a legnagyobb szigorral kötelezendők. Ruházatukról a községi szegényalap gondoskodik. 12 éves korban hajlamuknak megfelelő iparágra adandók tanoncokul.

14. A 14—15 éves leánygyermek tiszántartására, fűrdetésére stb. a legnagyobb gond fordítandó, hogy 15—16 éves korukban házi cselédekül előállíthatók legyenek.

14. a) A vándorcigányok kényszertelepítéséről, polgárisításáról és büntetéséről mennél előbb életbe léptetendő törvényben lenne intézkedés.

A büntetések fokozatosan hajtandók végre. A makacs és megcsökönyösödött, engedetlen cigányok a részükre országosan felállítandó „javító és dolgozó-ház“-ba lennének szállítandók, a hol épügy, mint a fegyenczek, munkára szoritandók.

## III. Előmunkálatok tervezete.

Az előmunkálatok keresztülvitelénél és ezek alapján a részletek kidolgozásánál három főtenyező tartandó szem előtt:

- a) az állam,
- b) a községek,
- c) a telepítendő cigányok.

A. *Érdekek.* Az állam érdeke az államrend fentartása, a közbiztonság megóvása; megrendszabályozása annak a néplömeknek, mely szentesített törvényeinket nem tartja meg.

A községek érdeke beléletükben az állami és társadalmi rend gyámolítása; kézi munkaerő gyarapítása; a községek kötelekébe tartozó, a vagyon- és személybiztonságot veszélyeztető elzülloettek polgárisítása.

A cigányok érdeke állandó lakás, valamely község kötelekébe való fölvetel, polgárisodás és az ebből folyó jogok élvezete: erkölcsi segély, azonkívül anyagi támogatás, keresetforrás nyitásához.

B. *Kötelezettségek.* Az állam részéről. A kijelölendő községekben a telepítésre alkalmas házhelyeknek egyezség, esetleg kisajátítás útján való megvételéhez és a házak felépítéséhez a szükséges kölcsönt megadni, illetve garantírozni.

*A községek részéről:* A munkaképtelen cigányoknak segélyezése, esetleg eltartása. Szükség esetén a kiskorú és tanköteles gyermekek ruháztatása. A cigányok személyi és vagyoni viszonyainak pontos nyilvántartása, erkölcsi támogatása, folytonos és lankadhatlan figyelemmel való kísérése.

*A cigányok részéről:* Becstületes törekvés, munka, szorgalom, polgáriasodás.

*C. Az előmunkálatok teljesítéséhez feltétlenül szükséges statisztikai adatok:* A cigányok újból való pontos összeírása és pedig, a már említett három csoportra osztva. E csoportok (a) állandó tartózkodásuk; b) csak nyáron vándorlók; c) egy község kötelékébe sem tartozók) szerint illetőségük megállapítása szükséges.

Szükséges továbbá munkaképességük megállapítása, nőknél, férfiaknál, 12 évet felülhaladott fiú- és leánygyermekéknél külön-külön.

Ezekon kívül végrehajtandó a gyermekeiket örökbeadni hajlandó cigányok és gyermekeik s az örökbevenni hajlandó családok összeírása, koruk, vallásuk, nemzetiségük, mesterségük s annak kitüntetésével, hogy törvényes házasságok-e, vagy nem. Legyenek kitüntetve az összeírásnál az írni-olvasni tudók.

Összeírandók a 12--15 éves cigányfiúk, hajlamuknak megfelelő iparágra. Ezek egyszersmind iskolába is járatandók. Összeírandók a házi cselédekül alkalmazható hajadonok, a nyomorékok, elmebetegek, a gyógyítható és kórházba szállítandó betegek.

Számbeveendők: azok a községek és városok, a melyekben nincsenek cigányok; a községek és városok szegény-alap pénztárainak állapota; a községek és városok által eltartott szegények száma és az azokra 3 év alatt fordított összegek; azok a községek és városok, a melyekbe cigányok telepítendők; azok a községek és városok, a melyekből cigányok kitelepítendők; azok a községek és városok, a melyek alkalmas házhelyekkel bírnak.

Szükséges ezenkívül a házhelyek (200□ól értékének, épületfa-anyagának kimutatása; a községek és városok által közmunka fejében kiadott évi összeg kimutatása; kimutatás a községek és városok részéről napszámosoknak és átalánymunkásoknak három év alatt kiadott összegekről; kimutatás a község összes területének állami adójáról és a községi póttadó I., II. és III. osztályának %-airól; kimutatás a község és város mint erkölcsi testület törzsvagyonáról, hasznos jövedelmező házakról, földekről stb.

### Befejezés.

A kényszertelepítéssel és polgáriasítással azonban a cigánykérdés még nincs megoldva. A *nyilvántartás és ellenőrzés* a későbbi években éppen olyan fontos, mint maga a telepítés. A törvényhatóságok és községek meleg érdeklődését, ügybuzgóságát élesztgetni, tevékenységét folyton a legszigorubbán szükséges ellenőrizni, mivel különben azok indolenciája miatt a telepítés ügye kudarczot vall.

A telepítés és polgárosítás sikerét királyi biztos kiküldése biztosítsa leginkább. Az egész vonalon egy ügybuzgó és szakférfiu kezébe kell letenni az ügyet s az ő kezében hagyandó meg, ha azt erélylyel, szorgalommal szolgálja, a végleges megoldásig.

Szükséges a királyi biztosság felállítása, mivel kivételes állapotokat csak kivételes rendszabályok alkalmazásával lehet megszüntetni, s mivel ott, a hol az egyéni akarat és egyéni szabadság korlátozásáról van szó, csak hatályos és rendkívüli intézkedésektől lehet eredményt várni.

Az Alföld futó betyárjainak üzelmeit a 60-as években *Ráday* gróf királyi biztos teljhatalmu és erélyes intézkedésével szüntette meg. A vándorcigányok telepítésének kérdését sem lehet megoldani más módon addig, a mig 15,000 vándorcigány csatangol szerteszt az országban.

A lopásokat és rablásokat  $\frac{9}{10}$  részben ezek követik el. És a vidékek e rémét a csendőrségi intézmény felállításával sem sikerül megszüntetni. A csendőrség és a hatóságok kötelességüket hatáskörükhöz és erejükhöz képest megteszik, de a baj már sokkal nagyobb, semhogy azt félrendszabálylyal meg lehetne szüntetni.

### *József főherczeg véleménye.*

Megjegyzések az elaboratumra.

*József* főherczeg, a király rokona, a fennebb közölt elaboratum tanulmányozását 1893. decz. 16-án fejezte be s legott megirta róla véleményét. A vélemény általános része így szól:

„Az állandó lakással bíró cigányok nyelvileg is eltérő tájszólásokat beszélnek a rom nyelvben és a cigány nép hagyományja szerint. Az oláh sátoros vagy vándorcigányok magasabb kasztából származtak már Indiában is, mint a telepítettek, azért nem is dolgoztak soha és borszintük világosabb, mint Indiában most is a magasabb kasztákbeliéknél.

A vándor sátoros cigányok lókereskedéssel is foglalkoz-

nak részben és vannak köztük igen gazdagok is. A Demeter-család magyar lovakkal Franciaországig megy és sátrákban lakik. Így több.

Az igazi sátoros cigányok többnyire télen is sátrákban laknak, mint a dunántuli részekben, ezek kisebb csapatokban családonként utaznak, időnként a *vajdánál* (majuló) gyülekeznek. Ez köti a házasságokat, elintézi a pöröket, szóval: *abszolút uralkodó*.

A tömeges telepítés *Alcsuthon* 1 évig tartott, de mivel a megye tovább nem tűrte, csak 8 család maradt, melyek bizonyos munkákra szorítottak; a többiek községekbe internáltattak, de folyton visszajönnek hozzám látogatóba és kérnek, hogy újra vegyem fel őket. Ezek rontják az itt maradottakat; mert nem állanak fegyelem alatt“.

Az elaboratum részleteiről *József* főherczeg a következőket írja:

„I. 1. a. b. c. teljesen helyes.

2. helyes.

3. helyes.

4. helyes.

5. helyes, nálam uradalmi kocsikkal és lovakkal vannak ellátva, de azokat csakis gazdasági célokra használhatják.

6. helyes.

7. helyes; de főleg oly községekbe telepítendők, a hol kellő számu csendőrség állomásozik, vagy külön állítandók oda csendőrök a cigányok felügyeletére. Vagy telepítendők állami birtokra szigoru felügyelet alatt.

8. helyes, csak a törlesztés nehézségekkel fog járni, mig (ad 2.) a nemzedék nincsen munkára nevelve.

9. helyes, csak erre a község alig lesz képes, azért kell oda csendőrség.

10. helyes, nálam is így van és még jobban lesz, ha csendőröket kapok.

II. 11. helyes, ez nekem csak részben sikerült; azonban indus-czigány vallás szerint házasítottak a vajda, vagy fővajda által.

12. helyes, meg volt nálam, meg arra való r. k. papom volt, 2-szer egy héten. Az új plébános nem vállalkozott erre.

13. Külön iskolát állítottam, melyet a pap maga vezetett igen jó eredménnyel, de az új pap nem vállalta el; ezen iskolában a 3—16 évesek voltak mind.

14. helyes.

A kiküldött szakembernek (királyi biztosnak v. helyette-

sének) okvetlenül a cigány nyelv főtájszólását kellene elsajátítania, mert:

1. ez által tekintélyt nyer előttük;
2. el nem árulhatják szemeláttára és füle hallatára; egykét közöttük sugott szó („romanesz“) ugyanis elég egy összeküvésre.

Véleményét József főherczeg a következő érdekes sorokkal rekeszti be

„Egész emlékiratát nagy érdeklődéssel olvastam és tapasztaltam belőle, hogy jól ismeri a cigányok természetét. Igen fontos azonban a telepítési ügyre nézve ős indus vallásukból megmaradt babonáik tekintetbe vétele, miket részletesen *Wlaslocki* Henrik tanár irt le. A felnőtt cigányok javulásához igen kevés reményem van. De a gyermekeket ügyes tanítók mellett lehetne hasznos polgárokká nevelni és pedig úgy, ha mennél kevesebbet érintkeznének szüleikkel, a mi igen nehéz feladat és szigorú felügyeletet követel

Azok a cigányok, a kik nálam telepítve voltak, egy esztendő lefolyása alatt, valamint azok, a kik közülök itt maradtak, 8 családra oszlanak és most gazdasági fuvarozásokat, répaszedést, szóval könnyebb munkát végeznek: a *czerháziak* (sátorosok) legvadabb fajtájából valók. Nálam azért maradtak, mert 25 év óta, sokszor kemény telekben, pusztáimon kaptak élélmezést és sátorhelyet és mert magukénak tekintettek, mivel nyelvüket tökéletesen bírom. E népet pedig ismerem, mert fiatal koromban a külföldön huzamosabb ideig több ízben köztük éltem.

A sátor-lakást egyelőre nehéz tőlük eltagadni, mert azt tapasztaltam, hogy:

1. lakóházakban megbetegedtek tömegesen és a hogy ujra sátrukba tettem, meggyógyultak;
2. előbb tisztaságra kell majd őket szoktatni, a mi nagy munka.

Az enyéimek között két család most tavaszkor kap rendes cselédlakot, mert már annyi tisztaságot tanultak, hogy a legpiszkosabb béres színvonalát elérték. Majd naponta laktanya-szemlét tartandunk.

A gazdasági fuvarozás, és általában minden munka *ló mellett* izlik legjobban nekik és ez kezdetnek elég jó egy nagy gazdaságban. Így lehetne az állami birtokokon is 100—120 fejet együtt telepíteni. Ez volna a *nyári* munka. Továbbá kovács és lakatos műhelyekben nagy előnnyel használhatók. Nagyobb uradalomban kiállítják a vasnemű szükségleteket. Ez volna a *téli* munka.

Ezen két főmunkájuk mellett lehetne őket lassan a többi földmives munkákhoz szoktatni.

A nőket kenyérsütésre, tiszta főzésre és házgondozásra kell kényszeríteni, mert máskép a férjek munkái sem mennek.

Oly cigányok, a kik dolgozni éppen nem akarnak, vagy a kiknek a telepen jelenléte a többiekre nézve káros: egy e célra felállítandó „dolgozóházba“ volnának szállítandók, hol a legislegszigorubb bánásmódban részesülnének.

Legfontosabbak a jövőben külön e célra felállítandó iskolák. Kitűnő tanítók mellett a szigorú iskola-kényszer. A mulasztásokért a szülők is büntetendők. E célra talán legalkalmasabb volna missziós rendekbeli papokat használni, a kik a vadnépek szelidítésére tanítottak. Van sok magyar ezek között és cigányul hamarabb tanulnak, mintsem afrikai vagy ázsiai vadnépek nyelveit elsajátítják.

Alcsuthon, 1893. 16/XII.

*József f. h. s. k.*“

5. Csikmegye lakói között itt-ott elszórtan újabb időben nagy mennyiségben fel kezd tűnni az Isten átkaként az egész földkerekségre szétszórt Izrael unokáiból is egy-egy csoport mutatvány példány, hogy székely vérünk is érezze a zsidókban az emberiség nyakára bocsátott csapások némi súlyát. A zsidók Csikmegyében inkább csak a vámhivataloknál és az oláh lakossággal bíró vidékeken ütöttek tanyát. Természetesen a vámoknál lévő vegyesebb népelem és az együgyű oláh népség között, mely a világlátott kozmopolita és élelmes lelkű, haszonleső zsidóval szemben, nagyon el van maradva a világtól, — egészen elemében találja magát; az oláh népség együgyűsége és elmaradottsága gazdag és zsiros legelőt nyújt a zsidó telhetetlen, s minél többet és nagyobbat harap, annál inkább növekedő és mohóbbá való éhingerének, étvágyának és feneketlen sóvárságának kielégítésére, és a mammon aranyborjainak hizlalására. Nem így megy ám a tiszta székely községben. Ezekbe inkább csak árulni járnak. Isten eddig megtartotta a mi székely atyáinkfainak szép és józan eszét s míg a divatos szabadelvűség hamis eszméje, mely a zsidókat emanczipálta, — s velünk valóságilag egyenlőkké tette — sem tudta eddig annyira elhódítani, hogy keblőkre fogadják a kigyót vagy testükre ereszsziék önként a vérüket előbb-utóbb de bizonyosan kiszipolyázó pióca fajt. Mert székely vérünk és fajunk ellen vannak, mindazok a kik a mi sajátos és elszigetelt helyi- és földrajzi viszonyaink, de különleges társadalmi helyzetünknel fogva is, a zsidóknak Csikmegyébe való nagyobb vagy bármily mérvű és irányu be-

népesítését elősegítik. Mert a ki a zsidófaj megcsökönösödött konokságával s annak céljaival tisztában van, az előtt minden humanizmus és ember- s felebaráti szeretetre való hivatkozás, divatos frázisnak fog feltűnni, midőn Isten is csak azt parancsolja, hogy „*szeressed felebarátodat mint önmagadat*,” de nem parancsolja hogy *jobban szeressed*; már pedig a ki nekünk ide még zsidót is kívánna, az jobban szeretné a zsidót, mint önmagát, saját székely véréét és a vééréhez tartozókat. — Ne jöjjön el tehát soha a humanizmus, a civilizáció azon korszaka, melynek humanizmusát és civilizációját a zsidók, kórsége fogja képezni! — Habár az egyházpolitikai törvények a zsidó recepciót reánk hozva az újabb napokban sáskahadként rohanták meg megyénket is, főleg a vasutépítés alkalmából, de Isten mentsen, hogy hosszabb időre itt meghonosodjanak, mert akkor minket honosítanak ki innen. Ebből az ujkori boldogságból nem kérünk.

Történelmi tény, hogy már türhetlenné váltak a zsidó gazdálkodás, a zsidó „bankároknak“ az államkormányok felett gyakorolt gyámsága, a zsidó kézben levő sajtó visszaélései“.

A zsidó pénzarisztokrácia és politika állami, nemzeti, társadalmi és családi tekintetekből már is oly elementáris erővé, hatalommá nőtte ki a parlamentáris és nemzeti közéletben egyaránt magát, hogy az hazánkra és nemzeti életünkre nézve tagadhatlan veszedelmet hord méhében. E hatalmat, ezen erőt önfeljünkre tovább ápolni, nevelni hazaárulás, a közös hazaeleni merénylet és bűn lenne. Ez tisztán áll mindazok előtt, kik valaha az ő és ujkor történelmét s ebben a zsidók üzelmét tanulmányozták.

Mert nem szabad feledni, hogy a dédelgetett zsidóság szövetkezve a nem vallási, hanem politikai felekezettel alkotó protestantizmussal hozta létre azt az oktalan egyházpolitikát, melyből végül csak egy fog diadalmasan kiemelkedni azon isteni mű és csodás intézmény, melyről írva van: „a pokol kapui nem vesznek hatalmat azon.“ — S azoknak lesz végtére is a jaj, a kik erről megfélekezve Isten ellen fellázadtak. Mindezek a haza veszedelmére és kárára vezetnek.\*) — Világsuk meg pár szóval a dolgot még jobban.

\*) „A zsidónak a kereszt botrány, a keresztény nép *gujim*, (ganaj) a keresztények pogányok, *mamzer*, bitangok, *kopherim*, istentagadók, *obede abóda szóra*, botrányimádók, *obede hattalni*, imádói a felakasztottnak (a Jézus Krisztusnak) stb. nekik *Jézus Molech*, *Baal*, *Bel* és *Baal Peor*, a mely elnevezések botrányt jelentenek“. — Tessék már most egy zsidót és egy keresztényt családi szövetségbe összehozni. — No és tessék azt mondani, hogy a zsidó vallás is oly jó és üdvözítő, mint a keresztény! A keresztység szentségu eltörölhetlen bélyeget nyom az ember lelkére. Már most megengedhető-e, hogy

A zsidókról itt már ma mint felekezetről is van szó. Különösen az 1894. évi egyházpolitikai törvények után.

A zsidók Kr. után 70-ben s még inkább 132—135-ben gyilkos háboruban a rómaiak által leveretve s a földkerekségén szétszóródva megtartották szokásaikat, vallásukat s főleg a vágyon utáni hatványozott kapzsiságukat, a hová csak a hazug és ámitó civilizáció szárnyai alatt Európába befészkelhették magukat, mindenütt a pénzügyi műveletek körüli fufangjaikkal kézzelfogható visszaesést és romlást idéztek elő. — Csak a zsidó zsenialitástól telt ki, hogy a földművelő néposztály testére vetve magát, lebérelje magának az államok vezetőit és 1761. év óta a földművelő néposztályon élődve üzheti bűnös manipulációját ma még jobban, mint bármikor.

Igy lett a világra szétszórt s utoljára Oroszországból beözönlött zsidóság oly erő, hogy előle ma-holnap vándorbotot véve kezünkbe s újból Kelet felé visszahúzódjunk azon, Zichy Jenő által megjelölt óriási földre, mely Keleten Európa, a Csendestenger és kínai határok között terül el s mely ősi bölcsönket képezi.

De térfoglalásukról szóljanak ez adatok.

*Fényes* szerint a zsidók száma 1864-ben a magyar királyságban 372,191 lélek volt. A hivatalos számlálás szerint 1890-ben 725,222. Ebből Magyarország-Erdélyre esett 707,272, Fiuméra 489, Horvát-Szlavonországra 17,261. Nagy számuk 1891. jan. 1. óta megkétszereződött mondanunk sem kell.

*Az erdélyi 15 megyében* u. m. Alsó-Fehér, Besztercze-Naszód, Brassó, Csik, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kolozs, Kis-Küküllő, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely megyékben a 2,251,216 általános népességből zsidó 39.148 volt, miből Csikmegyére esett a 114,110 lakosból 706 vagyis 0,61 százalék. Ma e szám csaknem megszázszorozódott.

De minek a további számszerinti felsorolás, midőn a térfoglalás ténye szemünk előtt áll, midőn látjuk, hogy elfoglalták a földbirtokos (Magyarországon-Erdélyben) a nagy- és kisipart, nagy- és kiskereskedelmet, az egész sajtót, meghamisították a magyar közvéleményt s lefoglalták a magyar politikai közéletet, szóval ők lettek a helyzet-urairvá, vagyis Magyarország a zsidóság Eldoradója lett.

egy keresztény zsidóvá legyen, nemcsak, hanem még ártatlan, már kereszténynek felavatott gyermekeit is magával vigye a sachter kése alá? Erre a világon még nincs eset. Mi vagyunk az egész világon az első. Miénk eme hallatlan haladás dicsőségek közt. Ez nem haladás, hanem visszaesés a legvadabb pogány barbárságba.



Nagy igazságot mondott Jókai, midőn ezeket mondá: „a mely nemzet csatában esett el, annak számára vah feltámadás, de a mely nemzet békében esik el, az nem támad fel többé.“ Mohácsnál, Világosnál a csatában esett el, de feltámadott és él. Azonban 1867. óta a nemzet bizalmasai, mondatariusai, vezetői észrevétlenül a béke olajágainak hűs árnyékában ásták meg a nemzet sirját, a melybe a nemzet vallásos hitéből, erkölceiből, vagyonábó ki-forgatva egyszer, ha beleesik, mint nemzet nem támad fel többé soha“. S fájdalom! e Damokles kardja gyanánt a nemzetek feje fölött függő közös ítélet Csikvármegyére is sulyosan nehezedik.

A nemzetiségi elemek közül — írja Kozma Ferencz — idézett munkájában (79. l.) egyiktől sem féltém én, (a székelyt nyilt küzdelemben); de van egy, a melyik barátként olálkodik és hizeleg körülte, pálinkával kínálgtván hitelbe, pénzt kölcsönözvén neki jövő évi termésre, vagy zálogba tett birtok-vásár szerződéseire, nem is sürgeti az adósságot, sőt újra kínál, mig az fel nem szaporodik. Székelyek! Ne igyátok meg a pálinkát, nem a ti kis üstötökben párolódott az le: veszedelmetek rejlik ez italban. Ne fogadjátok el a kölcsönt, mert nincsen áldás annak nyomain: javaitok romjával fizetitek azt majd vissza. Timeo Danaos et dona ferentes.

Nem bujtoztatlak én — írja tovább — benneteket egy polgára ellen is e hazának. Régi békés hajlamaitokban maradjatok meg jövőre is, de figyelmeztetek a szerencsétlen Lengyelország sorsára, melynek földművelő osztályát megsemmisítette, koldussá tette az a pálinka és az a kölcsön, melylyel most titeket kínálgtani kezdetek. A mit a muszka száz év alatt akasztófával, kancsukával és Szibériával nem tudott végrehajtani, a nemzetiség megsemmisítését ma-holnap befejezi már Krakkónak téerein a pálinka és kölcsön.

Bizonynyal tudni fogja az olvasó — igy ír tovább, — hogy a zsidókról szólok, e nemzetiségről, mely fajszaporasága és a folytonos bevándorlás által megdöbbsentő mértékben lepi el az országot.

A zsidók száma Magyarországon 1785-ben Fényes szerint még csak 75,089 volt, nálunk Csikmegyében talán csak a bibliából, vagy rémes keresztényvér szomjuságokról ismerték, de már 1870-ben 85 év alatt Magyarországon 553,133-ra szaporodva találjuk; Csikmegyében 29 drb találtatik, mig ma 958-an vannak az 1893. évi népszámlálás szerint felvéve és no azóta ki tudja hánynyal szaporodtak, csak 1895. és 1896. folyamáu?

A mi hova-tovább alább szálló élhetetlenségünknek lesz félreérthetlen bizonyítéka, minél több és több zsidó jön nyakunkra.

Ez csalnatan szignatúrája a mi fogyatkozó nemzeti erőnknek és a kozmopolitizmus felé hajló szellemünknek, mely vesztünket méhében hordva, szemünk láttára hozza a szaporodó bajt fejünkre. Csak későre ébredünk fel és ábrándulunk ki. Vajha Lengyelország sorsa ne legyen a mi végünk!

Hunfalvi P., ki méltó elismeréssel szólván a vagyonosabb zsidóság hazafiságáról és mezőgazdasági ügyességéről élénken figyelmeztet a zsidóság másik részének romboló működésére: „Az izraeliták egy nagy része — úgymond — a korcsomák bérletéből él, a melyet apró kereskedéssel együtt üz. Ez a köznépre legveszedelmesebb osztály s ezt a földes urak a korcsmai joggal növelték és nevelik. Könnyű hitelezés, bár uzsorával, itatra csábitja a műveletlen embert, kinek gazdasága, esze a pálinkába ful s azután felesége és gyermekei elnyomorodnak. A községek utánozzák a földes urakat, mert a korcsmát legdrágábban bérlki a zsidó, a korcsmai jog tehát, a mily káros a köznépre, olyan üdvös a zsidóságra nézve, mely a mámorosok közt mindig józan, s a mindenről felejtkezők között számító“. Aztán az ő fennebb érintett vallási elvei szerint csak erénynek tartja, ha egy-egy jól bepálinkázott keresztényt, ki az ő szemében bizonyos állati hulladék, rászedhet.<sup>1)</sup>

Azért mondja Kozma: „Székelyek! Passiv ellenálló erőtök, hagyományos életrealóságatok, kicsiny dolgokban spekulálni tudó ügyességtek ez ideig megmentett, a veszélyt mindenütt maga után hordozó e fajától a nemzetiségeknek; közöttetek nagyjában még hiába kisértgeté (most sikeresen kezdte) szerencsáját megállapítani, koldusabb volt távoztakor, mint midőn közétek érkezett és ennél szebb dicséretet rátok alig halmozhatunk. De vigyázatok, legyetek éberek, mert a kisértés még nem ért véget, (most ujult erővel lép fel) sőt korcsmáitokat ti is e többet igérrővel kezditek benépesíteni. Vigyázatok, hogy a kisértett-diadallal kiállhassatok, mert ez lesz utolsó, de nehéz próbaköve életrealóságatoknak! (Ugyanott 80. l.)

Csikmegyének az említetteken az egyes egyének vagy családokban jelentkező nemzetiségi lakói nem jöhetnek itt számításban, oly csekély mennyiségben tűnnek fel.

### Csikmegye lakói vallásra nézve.

A Székelyföld a hitnyitás szomorú napjai óta — a három nemzet hét felekezetre daraboltatván — az örökös felekezeti harczok hazája lett. Vagyis az egész Székelyföldön hét vallás-

<sup>1)</sup> L. Magyarország Ethnographiája. Budapest, 1876. 525—7. l.

felekezet és három számbavehető nemzet lévén, tízféle elem ugyanannyi érdekkal találta szemben magát. Alkotmányunk e tényezőkre volt alapítva, azért csak folytonos kompromisszumok által tudtunk mozogni.

Csikmegyében a római katolikusok a századok folyamán át mindig abszolút többségben lévén, a felekezeti és ettől elválaszthatlan nemzetiségi és viszont a nemzetiségi és felekezeti elemek érdek harcainak csak halvány árnyalataival találkozunk, de azért az egész Székelyföldet, a székely nemzeti egységet és erőt szétforgácsoló felekezeti torzalkodások bennünket sem hagytak érintetlenül.

A vallás és nemzetiség már az emberrel vele született eszménél fogva oly erőt és érdekeket képviselnek, melyekkel erkölcsi, közművelődési és politikai ügyeinkre lényeges, jelen és jövő jólétünkre irányuló befolyást gyakorolván, mindenkor számolnunk kell.

Csikmegyében az abszolút többségű katolikus székely elem nagy túlsúlyánál, sőt egyedüli állásánál fogva a társadalmi és politikai téren, egész a legujabb időig, midőn a meghamisított alkotmány választási rendszere száználmas vergődéseivel megosztva fajunk erejét és egységét erkölcsileg és anyagilag kinosan emészt, semmi nehézség és egyenetlenség nem volt észlelhető, mert a kath. székelységhez simuló görög katolikus és elzárkozottságban élő görög keleti vallásu oláhok társadalmi és politikai téren székely nemzeti erőnket és egységünket kevésbé zavarták meg a múltban; hogy a nálunk újabb keletű protestánsok és rohamosan szaporodó zsidók minő erő és egység bomlasztó elemmé nővik ki az idők folyamán magukat, az a jövő titka.

De egészen másképen áll a dolog *közművelődési* tekintetben. A katholicizmus s a felekezetek is, mennyiben a katholicizmust többé vagy kevésbé megközelítik, *közművelődési tényezőt* képeznek, de a hol ezek kis területen a többféle felekezeti és nemzetiségi érdekek szerint több különféle elemekre oszlanak, ott a közművelődési érdekeket és eszméket sem egyik, sem másik elem erőteljesen nem képviselheti és nem védheti. Nem szorul ezek után hosszas bizonyítgatásokra, hogy nincs a világon az egyes nemzet családok nemzeti egységének, erejének, szívósságának, közművelődésének hatalmasabb ellensége és bomlasztóbb ereje, mintha kis területen, több nemzetiségi és felekezeti elem az ő összeegyeztethetlen érdekeivel egymás hátrára halmozódik. A mit a kozmopolitizmus eszméje fejez ki; ez pedig az egyes nemzet családok feloszlását és megsemmisülését jelenti az erkölcsi világrend kötelékeiből kibomlott emberiség világ társadalmi egyvelegében, hogy ne mondjam határtalan chaoszában.

Mert azt a tanulságot Csikmegye közművelődési multjából is történelmi hűséggel levonhatjuk, hogy míg a katolicizmus, mint a közművelődés leghatalmasabb, sőt egyedüli tényezője az ő hatásában éltető emlőin Csikmegyét a maga földrajzi elszigeteltségében is a klasszicitás és katolicitás földjévé és e két eszmének a székely fajban egy testté való összeolvasztása által a hit és nemzeti egység megtörhetlén erejévé, bevehetlen sziklavárává tette, s ezen erő befolyása alatt: hatott, alkotott, gyarapodott és a világon páratlan alkotmányos életrendszert alkotott; addig a görög kath. vallásu oláhság, bár lassu folyamatban hozánk simulva sietett átídomulni és beolvadni, de a kevésbé kulturképes görög keleti vallásfelekezet és az azt valló oláhság a maga felekezeti és nemzetiségi elzárkozottságában ugyszólva alig észlelhető közművelődési állapotban ott maradt, hol századokkal ezelőtt az idők viharai találták. Mi csak arra mutat, hogy a népek életében is az érdekek megosztása az erők meggyengülését vonja maga után.

Midőn tehát a modern állam vagy jobban ennek nevében az államkormány a kozmopolitizmus elnéletére helyezkedve, az állam konszolidátioja az államtekintély, erő és nemzeti egység megválasztását és fejlesztését a vallásnélküliség felszabeditásával, a felekezetnélküliség eszméjével, vagyis a felekezeti, mondjuk egyéni érdekek számának végtelenre való szaporításával, ugyszintén a zsidó s más nemzetiségek ápolásával, azok számának szaporításával siet megteremteni, megalkotni s a nemzeti erő, egység eszméjét egy évezreden át képviselt és fentartott katolicizmus gyengítésével, megosztásával biztosítani; ekkor és ezzel épen az ellenkezőt, az erő és egység megbomlását munkálja és fogja elérni.

A történelem az élet megvilágító fáklyája, mestere és tanítója.

Isten csak egyetlen egy eszközt nyújtott a különböző nemzetiségű, faju, nyelvű, felekezetű s millió érdekek által megosztott népek és nemzetek, — minőkkel mi magyarok körül vagyunk véve, — egyesülhetnek, egygyé olvadhatnak, érdekszövetségessé lehetnek: *ez pedig a hit egysége, a hit ereje, a hit hatalma*. Az államkormány pedig nem azon uton halad, hogy ezen építse fel a magyar nemzet egységét, erejét és konszolidátioját, s azért nem is fog soha célhoz jutni,

„Én — ugymond Kozma F.“ — (idéz. munkája 83. l.) székely nemzeti szempontból, — a mely általában magyar is, — semmit se tartanék akkora előnynek, mintha *tömör nemzetiségünk és páratlan fajerőnk mellett felekezeti egységben maradhattunk volna. A hazaszeretet és nemzeti eszme által mélyen*

lelkesítve, azt se kérdeném, hogy melyik egyház egyesíti kebelében nemzetemet, csak hogy az egyezésben láthatnám, mely erőket megsokszorozná. A reformatio idejében — folytatja Kozma — bizonynyal másképpen gondolkoztam és éreztem volna én is a többi milliókkal, de a 19-dik században, a nemzetiségi eszme korszakában oly ellentétek harcza indult meg, mely mint a nagy veszélyek szokták, önkénytelen, ösztönszerű kiegyezésre hajtja az ellentéteket. A kelet-római birodalom a jotta fölött folytatott tusában nem látta meg feje fölött a vést, mely csakhamar elsöpörte a föld színéről.

Kozma e lelkesült szavaira itt csak annyi megjegyezni valóm van a magyar nemzet történelmi alapján, miszerint minden jóra való, a valódi „hazaszeretet és nemzeti eszme által mélyen“ lelkesített honpolgár tudhatja, — tudni kell, — hogy Szent Istvántól 5 századon át melyik egyház egyesítette kebelén a magyar nemzetet a mohácsi vészig, vagyis a reformatioig és hogy azóta maig a nemzet egységében szétdarabolva, erejében önmaga által emésztve örök harcban van önmaga ellen, valamint, hogy a csikmegyei katolikus maroknyi székelységet közél másfél évezreden annyi vész és vihar között az isteni Gondviselés a kath. egyházkeblén egyesítve tartotta meg maig nemzeti egységében és csodás eseményeket átélt és vivott erejében.

Abból pedig, hogy a kelet-római birodalom a jotta fölötti tusában eltűnt a föld színéről, csak az a tanulság, hogy a nyugat-római birodalomnak volt igaza a vivott tusában. Isten, a nyugat-római egyháznak ígéré meg, hogy az ég és föld elmulnak, de az ő szavai el nem mulnak és hogy egyházával marad a világ végéig és azon nem fog erőt venni a pokol minden hatalma; ő róla van megírva, hogy a különböző nemzeteket a hit egységében egyesíteni fogja. A magyar nemzet és a mohácsi vész óta megtanulhatta, hogy számára sincs más egység és erő, mint a hitben való egység és erő, melyet az új vallás követők széttéptek. Ez nem hazugság, önnemzeti történetünk beszél. A nemzeti életünket igazán dülő ellentétek harcát a nemzetiségi eszme uralkodó korszakában, ha a hazaszeretet és nemzeti eszme igazán és mélyen lelkesíti őket, csak azok ma élő unokái szüntethetik meg, kiknek ős apái az egységet széttépték, a nemzet faji erejét meggyengítették és úgy ha vissza térnek az egységhez, a nemzeti erő forrásához, azon egyház kebelére, melyen a magyar nemzet Szt. Istvántól a mohácsi vészig 5 századon át egységben, erőben élte a nemzeti nagyság, fény, dicsőség, tekintély és hatalom dicső és nagy napjait.

A hit és nemzeti egység tömörségének erejét és kiszámíthatatlan sokszoros előnyeit épen Csikmegyében látjuk legfényesebben

kidomborodva azon tényben, hogy míg a 100,000 lelken felül álló róm. kath. vallású székelyek a hit és nemzeti összetartozandóság és egység kapcsán tekintélyes hit és polgári községekké alakulva, erő, hatalom és tekintélynek örvendenek, pezsgő hit- és társadalmi életet élnek, a közművelődés és közgazdaság terén becsülettel haladva megállják fajunkhoz méltó helyüket; addig a szét-szórta, kevés lélek számban megoszlott görög kath. és főleg görög keleti hitfelekezeti oláhok mint szétoldott kéve minden irányban csak tengődnek, még papjaikat s tanítóikat sem tudják a hitélet, közművelődés s több közügyek kárára, tisztességen fenntartani. Pedig vallási ügy, mint nemzetiségi szempontból egyebeket nem is említve, igazán eljött az ideje, hogy legalább olyan megyében, mint Csikmegye is, a székelységbe nagyobb részt beolvadt görög katolikus, sőt görög keleti vallású oláh testvéreink vallásilag és nemzetiségileg a katolikus székelyek hit és nemzeti egységébe teljesen beolvadjanak. Ebből csak nekik lenne igazi erkölcsi és anyagi hasznuk és előnyük a mai elszórtaságukkal és tengéletükkel szemben.

Különben e felekezetek soha sem nővik ki magukat arra, hogy erőteljes egyházközségekké alakulván hit és társadalmi életük által, mi céljuk lenne, a nemzeti közös érdekek fejlesztésére termékenyítőleg hassanak, hanem mai szegénységökben és erőtelenségökben a székelységtől külön nemzeti és felekezeti érdekeik emésztő harcában tovább fognak égődni és senyvedni a századok folyamán.

Mert jegyezzék meg jól szegény sorsu atyánkfiai, hogy „a hol a hazáért és szabadságért“ vért és életet kell áldozni, ott a nemzet e legszegényebb töredékei mindig az elsők voltak a legrégebb időtől a legújabb korig; de a hol a jutalmakat, kegyajándékokat, fejedelmi alapítványokat, országos intézményeket osztogatták, ott örökké mások állottak (elől) a sorompóban. Nekünk egyéb nem jutott, mint e jó tanács: „Segíts magadon s az Isten is megsegít.“

A kormánytól, az állami gyámságtól várjuk felemeltetésünket? Ez nagyon naiv gondolat. Mintha az állam nem mi volnánk, mintha annak léte, biztonsága és leendő biztosítéka nem mi volnánk, terhei nem a mi vállainkra és zsebeinkre nehezlőnének.

Mindent az államtól várni, mindent államosítani, mindent az állam hatalma alá hajtani: ezen eszmének meg van, főleg az államkormányzatban résztvevők és hatalom után törekvők előtt. A maga varázsereje és bódító hatása, de megvannak egyuttal korlátai is, melyeken tui ezen erő, ezen hatás megszűnik, melyen túl a lelkiismereti és polgári szabadságra teremtett ember az

állameszme igavonó pariájává alacsonyul. „A szabad egyház szabad államban” eszméje sem azt jelenti, hogy az állam mindenható ereje mindent a maga uralma alá hajtson, hanem, hogy a lelki szabadság függetlenséget élvezzen.“

A felekezetnek az állam által való fenntartására és hivatali személyzetőknek fizetésére nézve helyesen jegyzi meg Kozma Ferencz, hogy még teljesen egy vallásu nemzetnél is aggasztó az állam és egyház olyan egyesülése egy alkotmányban, mely az utóbbinak első képviselőit amannak fizetéses szolgálivá teszi. Mindig félni lehet, hogy e viszonyban egyik fél a másiknak jogait magához ragadja s akármelyik eset álljon be, a történelem azt tanítja, hogy az a szabadságnak soha sem válik hasznára. (id. műve 83. l.)

Annyi felekezetű polgárokból álló államban pedig, mint a miénk nem is lehetne méltányosan kívánni, hogy egy-egy kis községben két-három rendbeli belső embert fizessen (az állam) kincstár.

Ez nem is lehetne igazságos, mert ha a fizetés a felekezeteknek a kincstárhoz való fizetési arányában történnék, alig lenne rajtuk segítve. E bajt, e kérdést egyedül és leghelyesebben a hit- és nemzeti egység eszméjének megvalósításában lehet megoldani és orvosolni. Addig pedig a magunk szétszórtságában mindenik a magunk erejére, mondhatnók szegénységére és erőtlenségére vagyunk utalva.

A röviden fennebb érintettek után tehát eléggé világos, hogy minden törekvés, mely a vallásfelekezetek és nemzetiségek számának szaporítására irányul s azt akár tudva, akár tudatlanul, akár általában, akár a részletekben elősegíti, ezzel az érdekek számát szaporítván közvetlenül a hit és nemzeti egység és erő ellen, közvetve pedig a magyar állameszme s annak konszolidatioja ellen dolgozik.

Mig magyar állam vagyunk, addig a magyar állameszme és magyar nemzetiség jogáról nem mondhatunk le sem ténylegesen, sem hallgatagon; tehát minden valamire való magyar honpolgárnak kötelessége, hogy a *vallást és nyelvet a fajbeli leszármazás és együvé tartozás érzetét, a nemzeti érzelmet, tyпуст és népviseletet*, mint a nemzetiség fogalmának lényeges kiegészítő részeit minden körülmények között szóval, tollal és tettel tőle kitelhető módon ápolja, fejlessze és erősítse.

A magyar nemzeti eszme a katholizmus bölcsőjében és emlőjén lett azzá, a mi, s ennek igazi jövője továbbra is csak ezen alapon van. Mi katolikusok tehát a magyar nemzeti eszme tovább ápolása és vezetéséről hitünk, hazánk és történelmi múltunk megtagadása nélkül jövőre sem mondhatunk le.

Különben Csikmegye lakóit vallásra nézve legátláthatóbb megvilágításban az alább adott *népességi* kimutatás tünteti fel, mert Csikmegye lakóinak nemzetiségi, vagy jobban mondva nyelvek szerinti csoportosítása, illetőleg osztályozása egyuttal a vallási osztályozását is adja; ugyanis: a magyar ajku székelyek mind katolikusok. Az újabb időben csaknem tervszerűleg azaz protestáns propagandát csinálva ide beplántált magyar ajku protestáns atyafiak között lehetnek néhányan székelyek, de ezek száma a német eredetű Luther és francia származású Kálvin nagyon elkorcsult idegen elemeivel szemben alig jöhet számításba úgy, hogy a katolikusok egyuttal magyar ajku székelyek.

Sőt ma már a görög katolikusok, kik a csiki ősfalukban laknak s kik vallásban is lényegileg a róm. katolikus vallású székelyektől nem különböznek, annyira magyar ajkuak, hogy, mint már más helyütt is érintém, ha valaki őket oláhoknak nevezné, sértve éreznék magukat s különben is ezek a székelyek közt lakva nyelv, öltözet és szokásokra nézve annyira össze vannak már olvadva, hogy ugyyszólva semmi eltérést nem lehet észrevenni. Ekép oláhoknak tulajdonképen azokat tekinthetjük, kik a határszéleken levő telepeken laknak, kik megtartották öltözetüket, nemzeti nyelvüket, viseleteiket, de a kik egyuttal görög nemegyesült, vagyis keleti vallásúak. Így a csikmegyei görög katolikusokat és görög nemegyesülteket egymással szembe állítva, az előbbieket könnyedén tekinthetjük görög kath. vallású magyar ajku székelyeknek.

Az örmények csaknem kivétel nélkül katolikusok lévén, róluk itt a kath. székelyektől elválasztva és külön alig szükség megemlékezni.

Azonban a mint az alábbi népességi kimutatásokból kitűnik, a mennyiben rendelkezésemre álló adatok megengedték, iparkodtam Csikmegye lakóságáról minden irányban a lehető legkimerítőbb adatokat adni.

### A népességi kimutatás.

A statisztika adatainak felhasználásában és értékesítésében nem lehet elég figyelmet és igyekezetet kifejteni. E fáradságos, de áldásos munkának gyümölcseit csak az tudja méltányolni, kinek elég hő honszerelme és nemzeti érzéke van hazája, nemzete, faja, vére, léte, vagy nem léte, virágzása, vagy elhervadása fölött komolyan gondolkodni. Azért a vizsgálódások a *születés* és *halálozás*, *szaporodás* és *fogyás* két nagy kérdése körül csoportosulnak. Ezt mi részben megyénkre nézve kedvezőnek, de részben megdöbbenően szomorúnak mondhatjuk, mert a mennyiben szé-



kely fajunk szaporasága a művelt népcsaládok között első rangnak van bizonyítva, egyszersmind a halandóságban is felülmuljuk a legtöbb nemzetet.

Szaporodott Csikmegye népessége pl. 1869—1874-ben úgy, hogy az összes székelyföldi 4340 szaporulatból 3361 esik Csikmegyére, de mennyivel szaporodik vala, ha e rettenetes öt év alatt a Herodesként gyilkoló dyphtheritis a kis gyermekek ezreit el nem rabolja némely egészen örökösök nélkül maradt családok és minden reményeiktől megfosztott szülők ölelő karjaiból?

De lássuk Csikmegye népesedési mozgalmát a statisztika alapján.

**A felcsik vagy csik-szépvízi cs. kir. alkerület (régii beosztás, most felcsiki járás) népességi kimutatása.**

1. *Csik-Szereda városban* 1850-ben volt házszám 229, férfi 470, nő 491, székely 914, örmény 15, német 8, horvát 6, szász 4, cigány 14, összesen 961. Ebtől róm. kath. 956, luteránus 5. 1867-ben róm. kath. 1062. 1891-ben 1754. 1893-ban összes lélekszám 1789. Ebből róm. kath. 1589, gör. kath. 20, gör. n. egyesült 7, lutherán 20, kálvin 112, unitárius 28, zsidó 13.<sup>1)</sup>

2. *Csik-Somlyó vagy Várdotfalvában* 1850-ben házszám 146, férfi 335, nő 329, székely 664, összesen 664; róm. kath. 664. 1867-ben lélekszám 538. 1891-ben 712. 1893-ban 718. Ebből róm. kath. 698, gör. kath. 8, luther. 3, kálvin. 8, zsidó 1.

3. *Csobothfalván* 1850-ben házsz. 64, férfi 152, nő 141, székely 293, összesen 293, róm. kath. 293. 1867-ben összesen 494. 1891-ben 360. 1893-ban 362, róm. kath. 339, gör. kath. 23.

4. *Csomortán* 1850-ben házsz. 76, férfi 224, nő 218, székely 390, oláh 52, összesen 442. Ebből róm. kath. 390, gör. kath. 52. 1867-ben lélekszám 612, róm. kath. 560, gör. kath. 52. 1891-ben összesen 579. 1893-ban léleksz. 579. róm. kath. 513, gör. kath. 65, luther. 1.

5. *Taploczán* 1850-ben házsz. 320, férfi 760, nő 764, székely 1488, örmény 6, oláh 5, cigány 25, összesen 1524. Ebből róm. kath. 1519, gör. kath. 5. 1867-ben 1761, róm. kath. 1756, gör. kath. 5. 1891-ben 1437. 1893-ban 1423, róm. kath. 1415, gör. kath. 3, luther. 1, kálvin. 4.

6. *Delnén* 1850-ben házsz. 133, férfi 340, nő 322, székely 662, összesen 662, róm. kath. 662. 1867-ben 692, róm. kath. 692. 1891-ben 591. 1893-ban 590, róm. kath. 584, gör. kath. 4, kálvin. 2.

7. *Pálfalván (filia)* 1850-ben házsz. 93, férfi 255, nő 282, székely

<sup>1)</sup> 1881—1891-ig 10 évi szaporulat 157. Az időközi szaporulatok az évszámok összevetéséből kiszámíthatók.

429, oláh 58, összesen 487, róm. kath. 429, g. kath. 58. 1867-ben 308, r. kath. 280, g. kath. 58. 1891-ben léleksz. 503. 1893-ban 502, r. kath. 432, g. kath. 67, kálvin 3.

8. *Csik-Szentmiklóson* 1850-ben házzsz. 170, férfi 504, nő 455, székely 959, összesen 959. 1867-ben r. kath. 1178. 1891-ben 1008. 1893-ban összesen 1009, r. kath. 978, g. kath. 30.

9. *Borzsova (filia)* 1850-ben házzszám 99, férfi 271, nő 234, székely 505, összesen 505, r. kath. 505. 1867-ben 601, r. kath. 601. 1891-ben 512. 1893-ban 516, r. kath. 516.

10. *Szépvízen* 1850-ben házzsz. 370, férfi 936, nő 963, székely 1584, örmény 293, oláh 22, összesen 1899, ebből r. kath. 1877, gör. kath. 22. 1867-ben örmény 202, oláh 30, összesen 2349, r. kath. 2117. 1891-ben 2575. 1893-ban 2576, r. kath. 1949, g. kath. 434, örmény 150, luth. 7, kálvin 30, zsidó 5, unit. 1.

11. *Gyimes és Gyimes-Bükkön* 1850-ben házzsz. 142, férfi 374, nő 368, székely 710, oláh 32, összesen 742, r. kath. 710, g. kath. 32. 1867-ben 802 r. kath., 760 g. kath. 1891-ben 2790. 1893-ban 2789, r. kath. 1200, g. kath. 1535, g. keleti 1, luther. 8, kálvin. 8, unit. 1, zsidó 36.

12. *Gyimes-Felsőlokkon* házzsz. 238, férfi 710, nő 654, székely 645, oláh 707, német 12, összesen 1364, r. kath. 657, g. kath. 707. 1867-ben 1514, r. kath. 707, g. kath. 707. 1891-ben 1534. 1893-ban 1532, r. kath. 1484, g. keleti 43, zsidó 5.

13. *Gyimes-Középlokkon* 1850-ben házzsz. 147, férfi 403, nő 373, székely 776, összesen 776, r. kath. 776. 1867-ben 2532 mind r. kath. 1891-ben 1991. 1893-ban 1984, r. kath. 1953, g. kath. 24, g. keleti 1, luth. 1, zsidó 5.

14. *Csik-Szentmihályon* 1850-ben házzsz. 284, férfi 899, nő 870, székely 1583, oláh 183, szász 1, összesen 1769, ebből r. kath. 1583, g. kath. 185, luth. 1. 1867-ben 1293, r. kath. 1108, g. kath. 185. 1891-ben 1891, 1893-ban 1888, r. kath. 1628, g. kath. 258, kálv. 4.

*Ajnád* (filia) 1867-ben 914, 1850-ben és a többi években Szentmihálylyal együtt van kimutatva.

15. *Csik-Szentdomokoson* 1850-ben házzsz. 347, férfi 1038, nő 1032, székely 1943, örmény 3, oláh 98, német 3, horvát 1, cseh 1, lengyel 1, cigány 20, összesen 2070, r. kath. 1969, g. kath. 98, kálv. 3. 1867-ben léleksz. 2323, r. kath. 2225, g. kath. 98. 1891-ben 3486. 1893-ban 3521, r. kath. 3270, g. kath. 242, luth. 4, kálvin. 4, unit. 1.

16. *Balán-(bányatelep)* 1850-ben házzsz. 161, férfi 405, nő 379, székely 434, örmény 9, oláh 102, német 215, horváth 5, szász 14, cseh 3, lengyel 2, összesen 784, r. kath. 664, g. kath. 102, luth. 15, unit. 3. 1867-ben 1252, r. kath. 1150, gör. kath. 102. 1891-ben 473. 1893-ban 475, róm. kath. 420, g. kath. 14, luth. 41.

17. *Csik-Szenttamáson* 1850-ben házzsz. 308, férfi 838, nő 794, szé-

kely 1343, oláh 240, cigány 49, összesen 1632, r. kath. 1392, g. kath. 240. 1867-ben 2065, r. kath. 1825, g. kath. 240. 1991-ben 2351. 1893-ban 2381, r. kath. 2096, g. kath. 240.

18. *Nagy-Boldogasszonyfalva*, vagy *Karczfalván* 1850-ben házsz. 127, férfi 363, nő 369, székely 723, örm. 1, oláh 8, összesen 732, r. kath. 724, g. kath. 8. 1891-ben 986. 1893-ban 905, r. kath. 899, g. kath. 4, kálv. 2.

19. *Jenőfalván* 1850-ben házsz. 286, férfi 747, nő 705, székely 1391, oláh 47, német 2, cigány 12, összesen 1452, r. kath. 1405, g. kath. 47. 1891-ben 1792. 1893-ban 1790, r. kath. 1732, g. kath. 55, luth. 1, kálv. 2.

20. *Dánfalván* 1850-ben házsz. 368, férfi 951, nő 956, székely 1810, oláh 76, cigány 21, összesen 1907, r. kath. 1831, g. kath. 76. 1891-ben 2266. 1893-ban 2253, r. kath. 2134, g. kath. 116, kálv. 3. E 3 község létszáma 1867-ben 5031, r. kath. 4900.

21. *Csik-Madarason* 1850-ben házsz. 287, férfi 743, nő 789, székely 1466, oláh 60, cigány 6, összesen 1532, r. kath. 1472, g. kath. 60. 1867-ben 1926, r. kath. 1866, g. kath. 60. 1891-ben 1665. 1893-ban 1794, r. kath. 1751, g. kath. 37, luth. 1, kálv. 5.

22. *Csik-Rákoson* 1850-ben házsz. 243, férfi 613, nő 616, székely 1188, oláh 29, cigány 12, összesen 1229, r. kath. 1200, g. kath. 29. 1867-ben 1335, r. kath. 1306, g. kath. 29. 1891-ben 1193, 1893-ban 1203, r. kath. 1171, g. kath. 28, g. kel. 2, kálv. 2.

23. *Gőröcsfalva* (filia) 1850-ben házsz. 93, férfi 266, nő 228, székely 436, összesen 436, r. kath. 436. 1867-ben 520. 1891-ben 436. 1893-ban 439, r. kath. 438, g. kath. 1.

24. *Vacsárcsin* (filia) 1850-ben házsz. 158, férfi 406, nő 392, székely 789, cigány 9, összesen 798, r. kath. 798. 1867-ben 903. 1891-ben 687. 1893-ban 684, r. kath. 684.

25. *Madéfalván* (filia) 1850-ben házsz. 258, férfi 648, nő 634, székely 1238, oláh 39, cigány 5, összesen 1282, r. kath. 1243, g. kath. 39. 1867-ben 1380, r. kath. 1350, g. kath. 30. 1891-ben 1565. 1893-ban 1496, g. k. 63, luth. 3, kálv. 4.

26. *Csik-Csicsón* 1850-ben házsz. 309, férfi 840, nő 865, székely 1551, örmény 12, oláh 63, német 15, cigány 64, összesen 1705, róm. kath. 1635, g. kath. 63, luth. 3, kálv. 4. 1867-ben 1943, r. kath. 1880, g. kath. 63. 1891-ben 1835. 1893-ban 1843, r. kath. 1815, g. kath. 24, g. kel. 2, luth. 1, kálv. 1.

27. *Kósteleken* (filia) 1850-ben<sup>1)</sup> házsz. 29, férfi 80, nő 77, oláh 157, összesen 157, g. kath. 157. 1867-ben 157, g. kath. 157.

E felcsiki kerületben volt 1850-ben házsz. 4385, férfi 14,521, nő 14,242, székely 25,914, örmény 339, oláh 1980, német 255, horvát 12, szász

<sup>1)</sup> Az 1850. évi kimutatás Benkó Károly adatai, az 1867-beli Orbán B. és az egyházi névtár az 1891. évi az országos és 1893. évi az egyházmegyei adatok alapján készült.

1, cseh 4, lengyel 3, cigány 237, összesen 28,763, r. kath. 26,749, g. kath. 1980, luth. 24, kálv. 7, unit. 3. 1867-ben 35,795, r. kath. 33,399, g. kath. 1949, kálv. 7, unit. 3. 1891-ben 35,215. 1893-ban 38,051, r. kath. 37,846, g. kath. 3391, gör. keleti 17, luth. 92, kálv. 197, unit. 31, zsidó 65.

A felcsiki kerület képez egy főesperességet, 15 paruchia, 13 filia, 37,846 r. kath. hívóvel.

Van 3 gör. kath. lelkészség 3391 hívóvel. Tartozik a gyergyói alesperes kerülethez. Van 1 protestáns körlelkészség.

**Az alosik és kászoni, vagyis a csik-kozmási os. kir. alkerület (régii beosztás; most kászon-alsíki járás) népességi kimutatása.**

1. *Csik-Kozmás*on 1850-ben házszám 347, férfi 869, nő 869, székely 1656, örmény 10, oláh 51, német 6, cigány 12, összesen 1738, ebből r. kath. 1681, g. kath. 47, g. kel. 7, kálv. 3. 1867-ben 1740, r. kath. 1693, g. kath. 47. 1891-ben 1336. 1893-ban 1329, r. kath. 1288, g. kath. 33, luth. 2, kálv. 5, zsidó 1.

2. *Lázárfalva* (filia) 1850-ben házszám 150, férfi 391, nő 410, székely 542, oláh 259, összesen 801, r. kath. 542, gör. kath. 259. 1867-ben 808, r. kath. 549, g. kath. 259. 1891-ben 802. 1893-ban 804, r. kath. 506, g. kath. 281, g. kel. 15, zsidó 2.

3. *Csik-Menaság*on 1850-ben házsz. 218, férfi 529, nő 527, székely 1016, oláh 24, cigány 16, összesen 1056, r. kath. 1027, g. kel. 29. 1867-ben 1068, r. kath. 1039, g. kath. 29. 1891-ben 1191. 1893-ban 2111, róm. kath. 2014, g. kath. 96. 1893-tól Menaság, Pottyond és K.-Ujfalu együtt van.

4. *Pottyond* (filia) 1850-ben házsz. 84, férfi 197, nő 210, székely 382, oláh 7, összesen 389, r. kath. 382, g. kath. 7. 1867-ben 406, r. kath. 399, g. kath. 7. 1891-ben 513.

5. *Menaság-Ujfalu*n (filia) 1850-ben házsz. 82, férfi 194, nő 190, székely 333, oláh 48. 1867-ben 396, r. kath. 349, g. kath. 47. 1891-ben 431.

6. *Csik-Mindszent*en 1850-ben házsz. 164, férfi 397, nő 378, székely 759, német 9, cigány 7, összesen 775. r. kath. 763, g. kath. 7. 1867-ben 793, r. kath. 786, g. kath. 7. 1891-ben 1005. 1893-ban 996, r. kath. 991, g. kath. 2, kálv. 2, unit. 1.

7. *Hosszuaszó* (filia) 1850-ben házsz. 20, férfi 38, nő 40, székely 78, összesen 78, róm. kath. 78. 1867-ben 139. 1891—93-ban Mindszenttelegyütt..

8. *Csik-Szentgyörgy*őn 1850-ben házsz. 400, férfi 887, nő 931, székely 1659, örmény 5, oláh 139, cigány 15, összesen 1818, róm. kath. 1660, g. kath. 139, luth. 2, kálv. 17. 1867-ben Bánkfalvával együtt: 4578, r. kath. 4439, g. kath. 139. 1891-ben 1979. 1893-ban 1990, r. kath. 1798, g. kath. 188, kálv. 4.

9. *Bánkfalv*án 1850-ben házsz. 358, férfi 793, nő 799, székely 1509, örmény 16, oláh 31, cigány 41, összesen 1597, r. kath. 1566, g. kath. 31. 1867-ben Szentgyörggyel. 1891-ben 1306. 1893-ban 1494, r. kath. 1446, g. kath. 38.

10. *Kotormányon* (filia) 1850-ben házzsz. 28, férfi 56, nő 52, székely 108, összesen 108, r. kath. 108. 1867-ben 156, r. kath. 156. 1891-ben 168. (1893-ban Bánkfalvával.)

11. *Csik-Szentimrén* 1850-ben házzsz. 450, férfi 984, nő 979, székely 1917, örmény 10, oláh 11, cigány 22, összesen 1960, r. kath. 1949, g. kath. 11. 1867-ben 2304, r. kath. 2293, g. kath. 11. 1891-ben 1791, r. kath. 1765, g. kath. 22, g. kel. 1, kálv. 2, zsidó 1.

12. *Csik-Szentkirályon* 1850-ben házzszám 381, férfi 866, nő 830, székely 1593, oláh 69, cigány 34, összesen 1696, r. kath. 1627, g. kath. 69. 1867-ben 1972, r. kath. 1903, g. kath. 69. 1891-ben 1526. 1893-ban 1532, róm. kath. 1466, g. kath. 54, luth. 2, kálv. 8, unit. 2.

13. *Csik-Szentléleken* 1850-ben házzszám 73, férfi 185, nő 185, székely 367, cigány 3, összesen 370, r. kath. 370. 1867-ben 409, róm. kath. 409. 1891-ben 668. 1893-ban 666, róm. kath. 665, zsidó 1.

14. *Fitód* (filia) 1850-ben házzszám 62, férfi 142, nő 160, székely 295, cigány 7, összesen 302, r. kath. 302. 1867-ben 369, r. kath. 369. 1891—1893-ban Szentlélekkel együtt.

15. *Zsögöd* (filia) 1850-ben házzszám 190, férfi 454, nő 453, székely 854, oláh 25, cigány 28, összesen 907, r. kath. 881, g. kath. 25, luth. 1. 1867-ben 928, r. kath. 903, g. kath. 25. 1891-ben 917. 1893-ban 940, róm. kath. 926, g. kath. 9, g. kel. 4, zsidó 1.

16. *Csik-Szentmártonon* 1850-ben házzszám 244, férfi 520, nő 493, székely 982, örmény 7, oláh 11, cigány 13, összesen 1013, róm. kath. 1001, g. kath. 7, g. kel. 4, kálv. 1. 1867-ben 1867-ben 1134, r. kath. 1123, gör. kath. 7, g. kel. 4. 1891-ben 893. (Az uzvölgyi telep 26.) 1893-ban 903, róm. kath. 884, g. kath. 4, luth. 2, kálv. 13.

17. *Csik-Csekefalván* 1850-ben házzszám 304, férfi 594, nő 589, székely 1166, oláh 6, német 7, cigány 4, összesen 1183, r. kath. 1177, g. kel. 6. 1867-ben 1285, r. kath. 1279, g. kel. 6. 1891-ben 1171. 1893-ban 1163, r. kath. 1137, g. kath. 6, g. kel. 1, luth. 2, kálv. 14, zsidó 3.

18. *Csik-Szentsimonon* 1850-ben házzszám 340, férfi 723, nő 738, összesen 1442, oláh 9, cigány 10, összesen 1461, r. kath. 1452, g. kath. 9. 1867-ben 1478, r. kath. 1469, g. kath. 9. 1891-ben 1357. 1893-ban 1354, r. kath. 1351, g. kath. 3.

19. *Csik-Csatószezen* 1850-ben házzszám 238, férfi 494, nő 522, székely 994, oláh 9, cigány 13, összesen 1016, r. kath. 1007, g. kath. 9. 1867-ben 1252, r. kath. 1243, g. kath. 9. 1891-ben 932. 1893-ban 941, róm. kath. 916, g. kath. 24, zsidó 1.

20. *Csik-Tusnádon* 1850-ben házzszám 374, férfi 849, nő 847, székely 1648, oláh 17, örmény 2, cigány 28, zsidó 1, összesen 1696, r. kath. 1678, g. kath. 17, zsidó 1. 1867-ben 2020, r. kath. 2003, g. kath. 17. 1891-ben 1337. 1893-ban 2025, r. kath. 1922, g. kath. 84, g. kel. 5, luth. 4, kálvinista 10.

21. *Tusná-Ujfalun* (filia) 1850-ben házzszám 84, férfi 208, nő 198,

székely 389, oláh 4, cigány 13, összesen 406, r. kath. 402, g. kath. 4. 1867-ben 540, r. kath. 536, g. kath. 4. 1891-ben 595. 1893-ban Tusnáddal van.

*Tusnád-fürdőn* 1891-ben van 103 lélek, a többi években Tusnáddal van felvéve.

22. *Csik-Verebesben* (filia) 1850-ben házsám 89, férfi 220, nő 176, székely 379, oláh 13, cigány 4, összesen 396, r. kath. 383, g. kath. 13. 1867-ben 522, r. kath. 509, g. kath. 13. 1891-ben 395. 1893-ban 393, róm. kath. 376, g. kath. 13, g. kel. 2, kálv. 2.

Alcsik népessége Kászontól különvéve 1867-ben volt: 25,741, ebből r. kath. 24,588, g. kath. 699, g. keleti 17.

23. *Kászón-Jakabfalván* 1850-ben házsám 267, férfi 673, nő 656, székely 1084, oláh 213, cigány 32, összesen 1329, r. kath. 1090, g. kath. 239. 1867-ben 1342, r. kath. 1103, g. kath. 239. 1891-ben 1332. (Borviztelepen 9.) 1893-ban 1338, r. kath. 1044, g. kath. 287, kálv. 8.

24. *Kászón-Ujfalun* 1850-ben házsám 378, férfi 1000, nő 981, székely 1837, oláh 140, cigány 4, összesen 1981. r. kath. 1841, g. kath. 140. 1867-ben 2163, r. kath. 2023, g. kath. 140. 1891-ben 1834. 1893-ban 1847, r. kath. 1641, g. kath. 195, luth. 1, kálv. 10.

25. *Nagy-Kászón vagy Impérfalván* 1850-ben házsám 207, férfi 507, nő 502, székely 847, oláh 190, cigány 35, összesen 1072, r. kath. 854, g. kath. 218. 1867-ben 3791, r. kath. 3203, g. kath. 588, (itt van felvéve Altiz és Feltiz is.) 1891-ben 1144. (Répáti borviztelep: 14 lélek.) 1893-ban 1136, r. kath. 872, g. kath. 258, kálv. 6.

26. *Altizben* 1850-ben házsám 222, férfi 550, nő 542, székely 973, örmény 2, oláh 75, cigány 42, összesen 1092, r. kath. 996, g. kath. 96. (1867-ben együtt a nagy-kászónival). 1891-ben 908. 1893-ban 911, r. kath. 819, g. kath. 86. kálv. 6.

27. *Feltizben* 1850-ben házsám 268, férfi 729, nő 702, székely 1157, oláh 254, cigány 20, összesen 1431, r. kath. 1157, g. kath. 274. 1891-ben 1301. 1893-ban 1303, r. kath. 1058, g. kath. 241, luth. 1, kálv. 3.

Van Kászónban 7329 lélek, ebből róm. kath. 6329, gör. kath. 967.

Az alcsik-kászóni népesség 1850-ben házsám 5991, férfi 14,093, nő 13,959, székely 25,966, örmény 52, oláh 1608, német 22, cigány 406, zsidó 1, összesen 28,055, ebből róm. kath. 26,315, gör. kath. 1698, gör. keleti 17, luth. 3, kálv. 21, zsidó 1. 1867-ben 33,070, r. kath. 30,917, g. kath. 1666, g. kel. 17, kálvin. 20, cigány 432. 1881-ben 27,561. 1891-ben 26,929. 1893-ban 26,028, r. kath. 25,855, g. kat. 1915, g. k. 24, luth. 14, kálv. 105, unit. 5, zsidó 6.

E kászón-alcsiki járás tesz egy főesperes kerületet 25,858 r. kath. hívővel, 13 parochia és 9 filiával. Van 2 gör. kath. lelkesység 1915 hívővel.

#### **A gyergyói cs. kir. alkerület, (régii beosztás, most gyergyói járás) népességi kimutatása.**

1. *Gyergyó-Alfaluban* 1850-ben házsám 770, férfi 2078, nő 2207, székely 3765, örmény 47, oláh 419, horvát 1, cigány 53, összesen 4285,

r. kath. 3867, g. kath. 418. 1867-ben 5618, r. kath. 5200, g. kath. 418. 1891-ben 5184. 1893-ban 5175, r. kath. 4860, g. kath. 292, luth. 5, kálv. 17, unit. 1.

2. *Gy.-Csomafalván* 1850-ben házszám 345, férfi 1036, nő 1045, székely 1937, örmény 12, oláh 127, cigány 5, összesen 2081, r. kath. 1954, g. kath. 127. 1867-ben 2130, r. kath. 2103, g. kath. 127. 1891-ben 2836. 1893-ban 2824, r. kath. 2694, g. kath. 129, kálv. 1.

3. *Gy.-Ditróban* 1850-ben házszám 829, férfi 1983, nő 2015, székely 3586, örmény 111, oláh 264, német 3, szász 2, lengyel 2, cigány 30, összesen 3998, r. kath. 3717, g. kath. 277, luth. 2, kálv. 2. 1867-ben 4583, r. kath. 4506, g. kath. 277. 1891-ben 5817. 1893-ban 5811, r. kath. 5348, g. kath. 436, g. kel. 1, luth. 6, kálv. 12, zsidó 8.

4. *Gy.-Salamáson* 1850-ben házszám 172, férfi 434, nő 427, székely 54, oláh 799, cigány 8, összesen 861, r. kath. 54, g. kath. 807. 1867-ben 890, r. kath. 83, g. kath. 807. 1891-ben 1304. 1893-ban 1207, r. kath. 48, g. kath. 1202, zsidó 37.

5. *Gy.-Kilyénfalván* 1850-ben házszám 142, férfi 372, nő 392, székely 756, oláh 6, cigány 2, összesen 764, r. kath. 758, görög kath. 6. 1867-ben 835, r. kath. 829, g. kath. 6. 1891-ben 822, 1883-ban 824, róm. kath. 819, g. kath. 4, zsidó 1.

6. *Gy.-Remetén* 1850-ben házszám 600, férfi 1499, nő 1540, székely 2894, örmény 91, oláh 11, cigány 52, összesen 3048, r. kath. 3042, g. kath. 6. 1867-ben 3445, r. kath. 3439, g. kath. 6. 1891-ben 4487. 1893-ban 4584, r. kath. 4517, g. kath. 65, kálv. 1, zsidó 1.

7. *Várhegyen* (filia) 1850-ben házszám 281, férfi 680, nő 664, székely 17, oláh 1283, cigány 44, összesen 1344, r. kath. 11, g. kath. 1327, luth. 6. 1867-ben 1344, r. kath. 17, g. kath. 1327. 1891-ben 2115. 1893-ban 2106, r. kath. 93, g. kath. 1995, g. kel. 4, zsidó 14.

8. *Gy.-Szarhegyen* 1850-ben házszám 487, férfi 1354, nő 1307, székely 2561, örmény 11, oláh 60, német 3, szász 4, cigány 22, összesen 2661, r. kath. 2597, g. kath. 60, luth. 4. 1867-ben 3099, r. kath. 3039, g. kath. 60. 1891-ben 3565. 1893-ban 3563, r. kath. 3472, g. kath. 71, kálv. 9, unit. 1, zsidó 10.

9. *Gy.-Szentmiklóson* 1850-ben házszám 968, férfi 2632, nő 2730, székely 3966, örmény 1144, oláh 89, német 36, horvát 12, cseh 3, szász 31, lengyel 16, cigány 65, összesen 5362, r. kath. 5217, g. kath. 87, gör. kel. 3, luth. 25, kálv. 30. 1867-ben 7223, r. kath. 7136, g. kath. 87. 1891-ben 6111. 1893-ban 6104, r. kath. 5838, g. kath. 123, g. kel. 1, luth. 22, kálv. 77, unit. 4, zsidó 39.

10. *Tekerőpatakon* 1850-ben házszám 303, férfi 775, nő 883, székely 1480, örmény 1, oláh 147, cigány 21, összesen 1658, r. kath. 1511, g. kath. 147. 1867-ben 1737, r. kath. 1590, g. kath. 147. 1891-ben 2047. 1893-ban 2045, r. kath. 1653, g. kath. 389, kálv. 3.

11. *Gy.-Ujfalun* 1850-ben házsám 445, férfi 1232, nő 1187, székely 2290, örmény 14, oláh 110, cigány 5, összesen 2419, r. kath. 2310, g. kath. 109. 1867-ben 2809, r. kath. 2699, g. kath. 110. 1891-ben 3028. 1893-ban 3027, r. kath. 2910, g. kath. 112, kálv. 5.

12. *Vaslábon* 1850-ben házsám 130, férfi 398, nő 358, székely 7, oláh 746, német 1, cseh 1, lengyel 1, összesen 756, r. kath. 10, g. kath. 746. 1867-ben 779, r. kath. 33, g. kath. 746. 1891-ben 755. 1893-ban 752, r. kath. 18, g. kath. 730.

E kerület népessége 1893-ban 38,071 lélek. 1881-ben volt: 35,600.

### A tölgyesi járás.

1. *Gy.-Békáson* 1850-ben házsám 119, férfi 507, nő 517, oláh 1001, német 2, cigány 16, összesen 1026, r. kath. 2, g. kath. 1017, zsidó 5. 1867-ben 1026, r. kath. 9, g. kath. 1017. 1891-ben 1830. 1893-ban 1827, r. kath. 170, g. kath. 1602, g. kel. 6, kálv. 5, unit. 1, zsidó 43.

2. *Gy.-Bélborban* 1850-ben házsám 130, férfi 330, nő 298, székely 35, oláh 575, német 3, lengyel 3, cigány 12, összesen 628, ebből r. kath. 45, g. kath. 583. 1867-ben 635, r. kath. 52, g. kath. 583. 1891-ben 1129. 1893-ban 1123, r. kath. 160, g. kath. 932, g. kel. 2, luth. 2, kálv. 3.

3. *Borszéken* 1850-ben házsám 64, férfi 168, nő 152, székely 144, örmény 3, oláh 67, német 100, szász 4, cigány 2, összesen 320, r. kath. 249, g. kath. 67, luth. 4. 1867-ben 460, r. kath. 393, g. kath. 67. 1891-ben 1463. 1893-ban 1471, r. kath. 1267, g. kath. 139, g. kel. 2, luth. 2, kálv. 13, unit. 1, zsidó 47.

4. *Gy.-Domunkon* 1850-ben házsám 221, férfi 593, nő 543, székely 1, oláh 1176, német 1, szász 4, lengyel 1, cigány 22, összesen 1136, róm. kath. 3, g. kath. 1129, luth. 4. 1867-ben 1116, r. kath. 9, g. kath. 1107. 1891-ben 1796. 1893-ban 1798, r. kath. 85, g. kath. 1694, g. kel. 1, zsidó 18.

5. *Hollóban* 1850-ben házsám 148, férfi 358, nő 344, székely 116, örmény 2, oláh 533, német 13, cigány 37, összesen 702, r. kath. 134, gör. kath. 568. 1891-ben 1143. 1893-ban 1147, r. kath. 329, g. kath. 775, g. kel. 3, zsidó 40.

6. *Tölgyesen* 1850-ben házsám 286, férfi 649, nő 591, székely 40, oláh 617, német 11, cigány 14, zsidó 2, összesen 1240, r. kath. 607, gör. kath. 626, g. kel. 1, luth. 1, kálv. 3, zsidó 2. 1867-ben 1529, r. kath. 903, g. kath. 626. 1891-ben 2726. 1893-ban 2756, r. kath. 1613, g. kath. 840, g. kel. 3, luth. 6, kálv. 15, zsidó 279.

7. *Zsedánpatakon* 1850-ben házsám 261, férfi 678, nő 666, székely 7, oláh 1286, német 1, horv. 1, szász 6, lengyel 2, cigány 41, összesen 1344, r. kath. 11, g. kath. 1327, luth. 6. 1867-ben 1343, r. kath. 16, g. kath. 1327. 1991-ben 1803. 1893-ban 1804, r. kath. 31, g. kath. 1696, g. kel. 3, luth. 1, kálv. 2, zsidó 71.

A gyergyói kerületben volt 1850-ben házsám 6781, férfi 17,756,



nő 17,878, székely 24,181, örmény 1476, oláh 9246, német 176, horvát 14, szász 51, cseh 4, lengyel 26, cigány 451, zsidó 7, összesen 35,631, róm. kath. 26,105, gör. kath. 9434, g. kel. 4, luth. 46, kálv. 35, zsidó 7.

1867-ben 42,372, ebből r. kath. 32,209, g. kath. 9413, protestáns 50, cigány 500, idegen 200. 1881-ben 46,253. 1891-ben 49,961. 1893-ban 57,805, ebből r. kath. 40,488, g. kath. 14,045, gör. kel. 4939, luth. 90, kálv. 417, unit. 15, zsidó 887.

A gyergyó-szentmiklósi és tölgyesi járások együtt képezik a gyergyói főesperesi kerületet 12 parachia és 11 filiával 40,488 r. kath. lakóssal.

Ugyanitt van 12 görög kath. lelkészség 14,045 g. kath. hívővel, képezik a 13 felcsikival együtt a gyergyói g. kath. alesperes kerületet.

Csikmegyében volt 1850-ben házszám 17,157, férfi 46,370, nő 46,079, székely 76,061, örmény 1867, oláh 12,834, német 453, horvát 26, szász 70, cseh 8, lengyel 29, zsidó 1094, összesen 92,449, ebből róm. kath. 79,169, gör. kath. 13,112, gör. kel. 21, lutheránus 73, kálvin. 63, unitárius 3, zsidó 8. 1867-ben 111,237, ebből r. kath. 96,525, gör. kath. 13,028, g. kel. 17, protestáns 77, zsidó 467. 1891-ben 113,857. 1893-ban van város 1, község 65, róm. kath. parachia 104,189 hívővel 39, görög kath. lelkészség 19,351 hívővel 17; házszám 25,206, székely 98,861, német 7, horvát 2, cseh, lengyel s más idegen 386, oláh 14,470, cigány 1123, zsidó 958, összesen 114,110, van gör. keleti 4980, luth. 196, kálvin. 719, unit. 51, van 764,308 kataszteri hold terület (1600 négyszög öl).

A lakosság 10%-a ideiglenesen távol lévén, a népességet 126,000-re. Vagyis az 1893. évi adatok végösszege 129,444 lélekre menvén, ebből az látszik, hogy a 129,444 létszámban aztán a távollévők is fel vannak véve. Megjegyzendő, hogy ma 1896. évi adatok szerint a zsidók száma 4000-et felülmulja. Csik-Szereda, Gyergyó-Szentmiklóson s más helyeken imaházai vannak.

E kimutatás meglehetősen világos betekintést nyújt, mind a népességi állapot multjára és jelenére, mind az általános szaporulat és egyes helyeken való hanyatlásra, mind a nemzetiségi és vallási viszonyok s más körülményekre nézve. Ha itt-ott szembeötlő esés vagy emelkedés tűnik fel, annak oka részben az adatok felületes beszolgáltatásában, részben pedig az erkölcsi állapotok hanyatlásában és bizonyos sötét cselekmények mester-séges üzésében keresendő.

Feltűnő jelenség az, hogy a román községek létszáma 15—20 év alatt megkétszereződött s negyven évet véve alapul, megháromszorozódott, sőt némely községben a létszám 4-szer nagyobb, míg pl. az alsík-kászoni járásban 18<sup>70</sup>. óta folytonos a népességi létszám hanyatlása, úgy, hogy 1850. és 1893. között 2000, és 1867. és 1893. között 7—8000 lélek a visszaesést jelző különbözet.

Itt már nem a felvétel hiányosságában és a halandóság nagyobb mérvében van egészen az elijesztő hanyatlás oka, hanem máshol keresendő a baj forrása. Ezen szomorú tényt természetesen egyfelől az angyalcsinálás lappangó sötét bűnével és másfelől azon körülménnyel kell kapcsolatba hoznunk, hogy Alcsik-Kászomból mindig nagyobb a Moldva-Oláhországban és idegenben tartózkodók száma a más kerületekével szemben. A jelen idők pedig a baj orvoslására kevésbé alkalmasok. Sőt ezen komolyan megszivlelendő bajnak az egyházi tekintély és erkölcsi rend ellen irányuló ujabbkori hamis eszmék csak ujabb és ujabb tápot nyújtanak. Nem tartom különben helyen valónak az indokokat itt bővebben kifejteni, csak figyelmeztetni kívántam, mert a „*könnyü vérűek*“ lederségének ápolására kigondolt s a francia forradalom mehéből kikelt s folyton terjedő eszmék önmagukban hordják ama indokokat. Csak a dolgok könnyebb oldalát kereső emberi természet és csapongó szenvedély rejtegetett utait kell komolyan megfigyelés tárgyává tenni.

Az alcsik-kászoni járás, illetőleg esperes kerület nagyon alászállt lélekszámára nézve, itt is meg kell a fentebbieken kívül jegyezni, hogy Csik-Zzögöd 1000 lélekkel a felcsiki járás és esperességhez csatoltatva vétetett fel. 1894. elejétől pedig már Mindszent, Szentlélek, Fitód és Hosszuaszó is politikailag Felcsikhoz csatoltattak.

De még Csikmegyében az idézett katalogus megjegyzése szerint 4 olyan egyén, kik sem mint pogány, sem mint keresztények nincsenek felvéve. Továbbá nincsenek a statisztikába felvéve: a katonák, a tanulók, az utazók és a távol lévők, kiknek száma a létszámot még bizonyára tetemesen (12—14 ezerrel) emeli.

Továbbá összevetve a katolikus lakosok létszámát a nemzetiségek, felekezetek és idegenek stbi számával, ha a végösszegben eltérés jelentkezik, a különbözet onnan van, hogy az egyházi hivatalok által beszolgáltatott adatokban némely oly katolikusok is fel vannak véve, kik ideiglenesen talán épen a felvétel idejében távol voltak, míg az országos összeírások alkalmából kimaradtak.

Azért csak azt mondhatjuk, hogy Csikmegye lakóinak létszámát teljes tisztasággal megállapítani s egyenesen kimondani, hogy ennyiből áll: alig lehet. De bizonyos az, hogy a 114,000 és 126,000 között ingadozik.

A valódi létszámot csak egy arra kiküldött külön bizottság vehetné fel tisztán és hibátlanul.

Még megjegyezhetem, hogy volt 1867-ben ezek szerint Csikmegyében: 1 mezőváros, 59 falu, 16 praedium, vagyis havasi

telepítvényi hely és pedig van: Fel-Csikon: 1 mezőváros, 23 falu és 5 telep. Alcsikon 22 falu, 1 telep. Kászonban: 5 falu. Gyergyóban: 9 falu, 10 telep.

De kitűnik a fentebbi statisztikai adatokból, hogy Csikmegyében az 1850. évi hivatalos összeírás szerint volt 92,449 lélek<sup>1)</sup> és 1867-iki s Orbán Balázs által összeállított adatok szerint 111,237 lélek, vagyis 1850-től 1867-ig a lélekszám szaporulat 18,788 lélek, nem számítva az ezen időközben véglegesen kivándorlottak nem kis számát. Az 1891. évi népszámlálás szerint az itthon talált lélekszám teszen: 113,857-et. Vagyis 1867-től 1891. elejéig a szaporulat tesz: 2620 lelket és 1850-től 1891-ig: 21,408 lelket. Megjegyzendő, hogy ha az 1891. számláláshoz az eltávozottakat is hozzáadjuk, kikkel a népesség mintegy 126,000 lélekre megy, akkor e különbözet, mely 12,143 lelket tesz, a szaporulatot nagyban emeli.

Az 1893. évi kimutatás és 1891. évi között az eltérés nagyon kevés lévén, sőt egyes tételek azzal csaknem teljesen megegyezvén, az ezek közötti összehasonlítást munka kimelés végett is mellőznöm kellett.

Végül megjegyzem, hogy Oláh-Toplicza egyhangulag a gyergyói esperes kerülethez van beosztva, mely azonban 4929-re menő létszámból Csikmegye kath. népessége között csak 1062 kath. lélekkel szerepel.

A görög kath. hiveknek lelkészi állomásuk van gyergyói alesperes kerületben: 1. Gyergyó-Alfaluban, 2. Bélbor, 3. Holló, 4. Békás, 5. Domuk, 6. Gyergyó-Szentmiklóson, 7. Salamás, 8. Tölgyesen, 9. Vasláb, 10. Várhegy, 11. Zsedánpatak, 12. Zsedán-telep, 13. Csik-Gyimes, 14. Csik-Szentdomokos, 15. Csik-Szépviz.

Háromszéki alesperes kerületben: 1. Csik-Lázárfalva, 2. Csik-Szentgyörgy, 3. Nagy-Kászon.

A reformátusoknak van egy körlelkészük Csik-Szeredában.

A zsidóknak zsinagógájuk és rabbijuk van Gyergyó-Tölgyesen, Oláh-Topliczán. Csik-Szeredában és Gyergyó-Szentmiklóson. Ezen élelmes népség, mint Isten ostora kezdi Csikmegyét ijesztő módon előzőlni. Tehát még sem igaz az, hogy „egy székely emberből hét zsidó telik ki“, mert akkor nem tudnának Csikban oly rohamosan szaporodni.

Csikmegye népességi statisztikájának összeállításával foglalkozván, természetesen áll elő a magyarság száma iránti érdeklődés és ama kérdés: mennyien vagyunk? milyen arányban növekedünk mi magyarok? s mennyiben terjeszkedünk? Ezen érdekes kérdésekre az egyes megyék növekedését véve alapul,

<sup>1)</sup> Lásd Benkő K. Cs. Gy.-Kászon leir.

Keleti Károly az 1890. évi népszámlálás alapján az 1880—1893-ig eső 10 évet véve alapul 1891. február havi akadémiai felolvasásában a magyarság 10 évi szaporulatát 695,800 főre tette s ezt hozzáadva a magyar elem 1880-iki számához, a 7.342,800 főhöz s 20 százaléknyi növekedést véve fel a magyarul beszélőkre: kerek számban 8.200,000-re becsülte a magyar elem ez időszertinti összegét. De a magyarság e hozzávetőleges száma — a mint Keleti is megjegyzi, — igen kevésre van véve.

Ekép a magyar anyanyelvűek így oszlanak meg az egyes megyékben:

Pest 610,000, Budapest 356,000, Jász-Kun-Szolnok 314,700, Zala 291,900, Somogy 290,000, Bács 288,000, Bihar 281,600, Csongrád 261,000, Heves 230,500, Szabolcs 225,000, Borsód 204,000, Vas 197,700, Fejér 193,800, Szatmár 191,100, Békés 190,000, Hajdu 189,800, Veszprém 178,000, Tolna 169,300, Baranya 168,200, Pozsony 142,900, Zemplén 139,600, Nógrád 139,300, Komárom 134,600, Sopron 119,500, Győr 115,000, Háromszék 115,000, Torontál 113,300, Abauj 112,900, Csanád 102,000, Udvarhely 101,800, Csik 99,000, Maros-Torda 97,500, Gömör 91,300, Arad 88,100, Bereg 78,300, Kolozs 74,800, Szilágy 66,400, Nyitra 64,800, Esztergom 62,500, Hont 54,400 Bars 47,000, Ung 42,000, Solnok-Doboka 37,000, Torda-Aranyos 34,700, Temes 32,000, Ugocsa 32,000, Mármaros 30,800, Alsó-Fehér 28,500, Brassó 26,000, Kis-Küküllő 24,500, Hunyad 21,300, Nagy-Küküllő 14,100, Moson 13,000, Krassó-Szörény 12,700, Sáros 6000, Trencsén 5000, Szepes 3000, Zólyom 4.500, Besztercze-Naszód 4000, Fogaras 3000, Szeben 3000, Turócz 2000, Liptó 2000, Árva 500, összesen 7.372,700.

1880-ban a magyarság így oszlott meg: volt 5.044,655 olyan magyar, a ki csak magyarul beszélt, 1.120,433 olyan, ki még valamely hazai idegen nyelven is beszélt és továbbá a 499,054 csecsemő és beszélni nem tudók közül esett a magyarságra 239,314, így az anyanyelvet véve alapul 1880-ban volt 6,404,402 magyar.

Most összehasonlítva az 1890. évi 7.372,700-főt az 1880. évi 6.404,402 fővel, az 1890. évben a szaporulat 967,700. (15%).

E szaporulat mellett bizonyít a magyarságra eső tankötelesek évenként kitüntetett száma a más nemzetiségekkel való összehasonlításban.

Hozzávéve a magyarság fentebbi 7.410,000, vagy 7.372,700 számához a hadseregbeli, horvátországi és ideiglenesen távollévő magyarokat és a magyarul beszélő idegen ajkuakat is, a következő eredményt kapjuk: 7.400,000 magyar anyanyelvű, 50,000

katona, 70,000 horvátországi magyar, 200,000 ideiglenesen távollévő, 1,500,000 magyarul beszélő, összesen: 9.220,000.

Ezekhez véve a végleg elszakadt s külföldön megtelepült magyarokat u. m. a 10,000 bukovinai csángót, a 30,000 moldvai csángót, a Romániában már évtizedek óta megtelepült 50,000 székelyt, az Amerikába kivándorolt magyar honosoknak körülbelül  $\frac{1}{4}$  részét, mintegy 30,000 magyart: így a magyar nyelven beszélők összes számát 9.300,000—9.400,000 főre tehetjük, melyből a magyar nemzetiségűekre  $7\frac{3}{4}$  millió esik. Ennyit tájékozásul általánosan is.

Csikmegye magyarságára nézve bár fentebb az kitüntetve lön, itt is megjegyzem, hogy míg az említett 1893. évi táblázat szerint a magyarság (tisztá ősi székelység) száma 98,861, addig Keleti is azt az 1890. évi összeírás alapján 99,000-re teszi. Azonban a katolikusok számából, melyben a 384 német között lévő katolikusok is benne vannak ezek számát leütve, a mintegy 104,000-et tevő katolikusok egyuttal magyar ajkuak is, mely számban már a 1900 főre menő örménység is befoglaltatik. De a 104,000 kath. létszáma között van felvéve az 1200 főre tehető cigányok száma is, kik szintén mind magyar ajkuak.

Továbbá fel van véve 14.470 román vagy oláh, kikről meg kell jegyezni hogy ezek közül 9490 görög kath. vallásu lévén, ezek szintén majd minden kivétel nélkül annyira magyar ajkuak, hogy a legtöbb egy szót se tud románul vagy oláhlul; a 4980 görög nemegyesült pedig csakugyan román ajku s nem is nagyon iparkodnak magyarul megtanulni. A 19.351 gör. kath. hívő közül 9861 lélek a felvételben nem mint román vagy oláh, hanem mint székely vagy magyar van felvéve. E szám közt vannak a gör. kath. vallásu cigányok is. 1850-ben 21, 1867-ben 17 és 1893-ban 4980 gör. nemegyesült román van felvéve, tehát itt a 4963 szaporulat roppant nagy. 1850-ben 13.112, 1867-ben 13.023 és 1893-ban 19.351 gör. kath. lélek van kimutatva, tehát is a 6323 lélek szaporulat szintén nagynak mondható, úgy hogy míg a róm. kath. hívők szaporulata 1867-től 1893-ig tekintet nélkül a nemzetiségekre, melyek azok száma közt szerepelnek 7764 főre rug. addig a görög kath. és görög nem egyesültek együttes szaporulata 1867-től 1893-ig 11.286. Tehát a róm. kath. székelyek és a görög vallásu románok arányszámához képest, ha ez utóbbiak szaporodásának fele a netaláni hibás felvétel folytán el is esnék, úgy is roppant nagynak mondható az 5643-ra rugó szaporodás a 7764-el szemben. Az általános szaporulat a gyergyói területre esik, míg -- a mint fentebb is emlitém -- a visszaesés a csiki s főleg alcsik-kászoni területre.

Továbbá 1850-ben volt 73 lutheránus, 1893-ban 196, ezek

német ajkuak. 1850-ben volt 63 kálvinista, 1867-ben az összes protestánsok és idegenek, zsidók stb. együtt mintegy 520. 1893-ban csak a kálvinisták vannak 719-en. Ehez is kétség fér. 1850-ben volt 3 unitárius, 1893-ban van 51. A kálvinisták és unitáriusok többnyire magyar ajkuak. 1850-ben volt 8 zsidó, 1867-ben az idegenek között lehetett 180, 1893-ban van 958, tehát 1867-től 1893-ig 5-ször több és 1850-től 1893-ig 119·6-szer nagyobb a szaporulat. Így egy század múltán Csikban 120.000 zsidó és egyetlen egy székely sem lesz, ha t. i. mint bizonyos bogár idegen ember vér nélkül ön zsirján megtudna élni. Csikmegyében a 4600 főre tehető görög nem egyesült románokat kivéve — még a zsidók is nagyrészből — az összes lakosság a magyar nyelvet beszéli. Azonban nekem megvan indokolt aggodalmam a felekezetek és nemzetiségek szaporodásával szemben s épen azért, midőn itt a vallás és nemzetiségekről van szó, nem térhetek ki egy megdönthetetlen történelmi igazság konstatálása elől. Isten mentsen, hogy valaha még a legmesszebb eső jövőben is rajtunk Csikmegye katolikus székelyein akár vallási, akár nemzetiségi tekintetből valósuljon, de kötelességszerűleg és figyelmeztetésül jegyzem fel a jelen és mindenkori kath. székely utódok és unokák számára, hogy nálunk főleg az utóbbi időkben „a kálvinizmus gerálja magát a honmentők, az igaz magyarság szerepében, különösen arrogáns e tekintetben az erdélyi és tiszamenti kálvinistaság . . s épen ott huzza ki a gyékényt az oláhság a magyarok alól“ a hol a kérkedő kálvinizmus elhatalmasodott. „Különös ironiája a sorsnak -- írja Dr. G. „A román kérdés keleti Magyarországon“ cz. alatt, — hogy az oláhság legjobban hódít a kálvinista részeken.“ Igazolják ezt a hunyadmegyei magyar községek, melyek előbb protestánsok s azután teljesen oláhokká lettek. úgy hogy most, mint más helytt látni fogjuk, ugyszólva egy szót sem tudnak magyarul. Ez történt a hazafiságával fennem kérkedő kálvinizmus meleg ölén, s történik ma mindenütt, a hol a kálvinizmus az oláhsággal vallás és nemzeti tekintetben összeesik.

És mi van már eddig is Csikmegyére nézve, hol a protestantizmus és zsidóság, valamint a nemzetiségek rohamosan szaporodnak, feljegyezve mintegy jóslatszerűleg a történelem tanulságai alapján? Ideirom: „A katolikus Csikmegye székely lakossága két oldalról van oláhok közé ékelve, de maig sem fogott rajta e társaság, inkább félő, hogy az: „Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület égisze alatt terjeszkedő kálvinista körlelkészesség és Szász Domokos egyéb reviválóskodó pathetikus agensei rontják meg a jóra való nép katolikus érzületét s így utját egyengetik az előbb-utóbb bekövetkező eloláhosodásnak.“ Mert

tény az, hogy annál következetesebben terjed az oláhság az egyes megyékben, minél inkább terjed a katolicizmust üldöző protestáns szellem és irány.

A ki a lapok nagyhangu frázisai után indul, és nem ismeri a viszonyokat a helyszínen, könnyen abba a tévedésbe esik, hogy csak az agitáció hódítsa el a magyarságot.

De nem úgy van. Valamint nem lehet szájaskodással magyarosítani, úgy a magyarságot sem az eloláhosodástól megmenteni. Az erőszak mindig visszahatást szül. Az olyan szellemű szájhösködés: „keresztül kell gázolni az akadályokon, össze kell tiporni, ki nem akar megmagyarosodni“ már több a fanatizmusnál. Ez csak árt és arra való, hogy felingerelje a nemzetiségűeket a vezérlő magyarság ellen.

Nem nehéz ezek után belátni, hogy ma, midőn a vármegek és törvényhatóságok is beállottak politikusoknak, minden agitáció a hon, nemzet, nyelv és faj fenntartó katolicizmus és egyház ellen irányul, az eloláhosítók malmára hajtván a vizet, a haza és nemzet ellen történik.

Azért írja egyik jelesünk, hogy ma a „közigazgatásnak élére — igazán — komoly, méltányos és tapintatos emberek kellenek, kik a kálvinizmussal vele járó exkluzivitást és felekezeti érdek kotteiriát józanságukkal és a mennyire lehet általuk keresztül viendő *társadalmi befolyás* és *társadalmi kiegyenlítéssel* tudják és bírják felcserélni.“

Némelyek szeretnének a legszentebb vallási és erkölcsi dolgokból is „*hecczet*“ csinálni. Szabadságukban áll, ezt tehetik. De roppant korlátoltságra vallana, ha be nem látnák, hogy ezzel csak azon alapot támadják és döngetik, melyen nazánk, államunk és nemzetünk eddig fennállott, s melyen kívül más alap jövőre nincs számunkra. A vak lárma nem ér semmit. A tények beszélnek. Vallásos és erkölcsös élet nélkül nincs hazafiság. A kik leginkább kérkednek vallásuk és hazafiságukkal, azok szokták egyházukat és hazájokat leghamarább elárulni.

### **Csikmegye részvétele Magyarország véderejében.**

Mint a fennebbi adatokból látók, Csikmegye népességi statisztikájából ki vannak hagyva a katonák vagyis mindazok, kik Magyarország véderejében időnként tényleges szolgálatot teljesítenek. Kell tehát e hiányt itt a népességi kimutatásnál pótolni s az évenkénti ujoncz-jutalék kiszolgáltatásánál feltüntetni.

A székelység s így különösen a csik-, gyergyó- és kászoni székelyek, mint a Magyarhaza és állam előőrsei, örök védelmi harcok között fogantattak, születtek, nőttek fel, éltek és haltak

a drága hon- és szabadságért, mely katonás és harczias életükben Isten keze, az Istenben való erős hit, határtalan szeretet és törhetlen remény vala erősségük, védő paizsuk, bátorságuk, dicsőségük és diadaluk záloga.

Különbben már a legrégibb hazai törvényekben nyomaira találunk azon intézkedéseknek, melyek a székelyeknek különösen is előírják hadi kötelezettségüket. Így az 1562-ik VIII-ik t. cz. ezeket mondja: „Mind nemes, lófő, gyalog vagy darabont egyéb vitézlő, az ország végzése szerint való parancsolatokra, fogyasztás és halogatás nélkül jó hadi apparátussal, hogy felülhessenek és ha a szükség úgy kívánja, mindjárt indulhassanak is, arra magokat mindenkor kész állapottal tartsák, in sasu repentinae necessitatis (rögtöni szükségben) pedig, fejedelem parancsolatjától sem várván.“ Még a szolgák is vagyoni képességek szerint tartoztak maguk helyett állítani, vagy az urokkal hadba menni.

A székelység a mellett, hogy felkelni s a haza védelmére maga költségén honában katonáskodni tartozott a diploma szerint (L. 1692., 1704-iki törvényeket) mégis idegen adókkal és katona tartási költségekkel rovatlak meg. Így e czimen 1693-ban a deczemberi marosvásárhelyi dietán 35 ezer, 159'-ben 42 ezer forintot és 1703-ban 100 ezer frtot stb. rottak ki, s az 1719-iki 540,000 frtból csak az  $\frac{1}{4}$  részt akarta elfogadni, az 1723-ban kirótt 500,000 frt ellen protestált úgy 1730-ban is, míg 1732-ben elengedték 10 ezer frtot. Már az ismeretes 1763-iki katona-összeírásnál Háromszéken és Csikban 4017 és 1764-ben 4284 fő iratott össze, mi ellen Csik a *madéfalvi siculicidiummal protestált*. Ezután a tirozás vagyis ujonczállítás minden évben folytatott. Így 1777-ben 3740, 1778. előbb 1800 olyformán, hogy ezután minden évben 800 készen tartassék, azután ugyan 1778-ban 3000 tiro és 1200 ló kiállítása parancsolatott (1778. aug. 26-ról), de a markalis gyűlés csak 2400-at ajánlott meg, de ez nem lévén elég még 1215 tiro fogdosás utján vétetett el. (L. 1778. decz. 9-ről kelt Rescript.)

II. József a katonatartást és állítás mennyiségét a Leopold-féle egyezséggel szemben rendezi úgy a hadi segély és közvédelem ügyét. S a székely regimentek a Hora-féle lázadásnál mint rendezett hadsereg szerepelnek.

A határőr székelység 1792-ben megkísértette a fegyvert letenni s a tiro állítás és a katonatartásra kívánt élelem adás fel is függesztetett. Azonban ettől fogva a katona viselés és tartás terhei alól a székelység többé soha se tudott felszabadulni. A későbbi eseményeket, úgy a felhozottakat is más helyütt terjedelmesebben látni fogjuk. 1848—49-ben 50 éves korig mindenki köteles volt a haza védelmére fegyvert fogni.



Hogy az abszolút korban és magyar alkotmányosság napjaiban miként fizettük meg véradónkat, ismeretes előttünk. Az újabb ujonczállítási törvények szerint annyi katonát adunk a hazának, a hány csak a négy korosztályban lévő katona kötelesek közül katonának alkalmast találnak.

Különben idejegyzem, hogy Csikmegyében pl. 1894-ben a sorozás a következő eredményt mutatta fel: sorozásra felhivottak összes száma: 2554 egyén volt; az első korosztály hadkötelesei száma: 1095 vala. A felhivottak közül a sorozásra megjelent 2196; nem jelent meg: 358. Besoroztak az ujonczjutalékba és honvédség állományába 911 legényt.

1896-ban felhivatott: 2352 egyén; besoroztak az ujonczjutalékba: 583 és a póttartalékba: 188 egyént. A felhivottak közül megjelent: 1990, nem jelent meg: 362. Besoroztak az ujonczjutalékba és honvédségbe: 71 legényt. Ismeretlen volt: 25.

Az 1897. évi sorozás eredménye megyénkben járásonként feltüntetve következő:

1. A k.-alsíki járásban felhivatott 475 hadköteles, besoroztatott az ujonczjutalékba 134, a póttartalékba 22, összesen: 156, távol maradt 64.

2. A felcsikiban felhivatott 976, besoroztatott az ujonczjutalékba 233, a póttartalékba 58, összesen: 291, távol maradt 162.

3. Szereda városban felhivatott 22, besoroztatott 1 az ujonczjutalékba, 1 a póttartalékba, összesen: 2, távol maradt 8.

4. A gyergyó-szentmikiósi járásban felhivatott 851, besoroztatott az ujonczjutalékba 179, a póttartalékba 52, összesen 231, távol maradt 85.

5. A tölgyesi járásban felhivatott 219, besoroztatott ujonczjutalékba 53, a póttartalékba 7, összesen: 60, távol maradt 35.

Csikmegyében 1897-ben felhivatott összesen: 2543, besoroztatott az ujonczjutalékba 690, a póttartalékba 140, összesen: 830, távol maradt: 354 egyén. Így három évben felhivatott 7449, besoroztak: 2512 egyént és távol maradt: 1074 egyén.

Eddig az ujonczjutalék kivetése megyénként történt, most az egész országra nézve általában vettetik. Most a honvédséghez sorozandók száma sincs, — mint régebben — külön előírva, hanem a besoroztak közül osztják be a fölös vagy kellő számot. A legtöbb ujoncz 160—170 centimeter magas. A nemzetiségi adatok az egyes sorozó járások állítási lajstromában láthatók.

Ezekből látszik, hogy évenként a katonaság mekkora munkaerőt von el a közgazdasági élettől és a népszámlálásból kihagyott katonák mennyiben növelik a népesség számát. E szám három évi átlag szerint 2500 főre tehető, kik állandóan el vannak vonva a megye munkaerejéből és létszámából.

Mondanunk sem kell, hogy a magyar honvédség 1874. óta a monarchia néverejének mily nagy fontosságú része és a közös hadseregnek milyen kiváló fegyvertársa lett.

### Magyarország védőereje.

(Statistikai kimutatás.)

A magyar birodalomban 1893-ban a közös hadsereg ujoncz-jutaléka 43,889, a honvédségé 12,509 legény volt. A sorozás eredménye 1892-ben a következő volt: Az első korosztálybeli hadkötelesek száma 149,168, valamennyi sorozásra felhivottaknak száma 339,367 volt. A felhivottak közül a sorozásra megjelent 308,101, tehát 90·79 százalék, nem jelent meg 31,265. Besoroztak közülök 79,631 legényt, a felhivottaknak 28·46 százalékát.

A besorozottak közül 153 centiméternél alacsonyabb kettő, 180 centiméternél magasabb 189 volt. A legtöbb ujoncz 22,617, 160—170 centiméter magas volt.

A magyar birodalom és Ausztria egész hadereje, legénységi állománya a következő volt. A közös hadsereg tényleges állománya 310,240 legényből állott, tartalékába 524,502, póttartalékába 209,130 ember tartozott. A haditengerészet tényleges állománya 7900, tartaléka 6981, póttartaléka 1657, tengervédje 4191 emberből állott. A magyar királyi honvédség tényleges állománya 16,994, tartaléka, 174,491, póttartaléka 60,333 emberből, a magyar népfölkelés katonailag kiképzett része 448,932, katonailag ki nem képzett része 1.972,793 emberből állott. Az osztrák-magyar monarchia véderejének egész állományához 7.541,926 ember tartozik.

A hadsereg tábornoki kara 290 tagból áll. Egy tábornagy, 32 tábornoszernagy és lovassági tábornok, 92 altábornagy, 140 tábornok tartozik hozzá. A tényleges állományu törzs- és főtisztek száma a következő: Ezredes 358, alezredes 444, őrnagy 671, százados 4079, főhadnagy 4618, hadnagy 3992. Az egész tisztikar 14,062 tagból áll. A tartalékos törzs és főtisztek száma 11252. A tartalékos hadnagyok száma 10,945. Várakozási illetményenyl szabadságolt tiszt 221 van.

Nemzetiség szerint a hadsereg így oszlik meg: Magyar 188,398 (18·05 százalék), német 300,728 (28·81), tót 47,484 (4·55), oláh 56,082 (5·37), ruthén 85,531 (8·19), horvát és szerb 77,866 (7·46), cseh és morva 150,599 (14·43), lengyel 93,694 (8·98), vend 31,370 (3 százalék).

A hadsereg anyakönyvi állományának folyása a következő: Meghalt természetes halállal 5690, öngyilkos lett 432, baleset ért 204-et, megszökött 1927, ellátásra a rokkantak közé vettek

105, nyugdíjállománybá helyeztek 151-et, a póttartalékba áttettek 1735, elbocsátottak 18,010 legényt.

A magyar birodalomban 1892-ben 80,742 beteg katonát, Ausztriában 159,198 beteg katonát kezeltek. Meghalt a magyar birodalom katonasága közül 461, az osztrák katonák közül 755.

A közös hajóhad állománya a következő: A hajók száma 1891-ben 138, tonnatartalmuk 143,358, bejegyzett lóerejük 163,590 volt.

A főszerelt és első tartalékban levő hajók száma 41, tonnatartalma 82,251, bejegyzett lóereje 75,260, ágyuinak száma 241, személyzete 4628 volt.

A hajóhad két toronyhajóból, 8 kazamatta hajóból, egy pánczélos fregattából, két torpedó koshajóból, hét torpedó hajóból, öt torpedó járműből, 62 torpedónaszádból, 7 szerhajóból, 3 monitorból, 20 állomási és küldönczhajóból és 6 kikötői és parti szolgálatra szolgáló hajóból állott, azonkívül 10 iskolahajóból.

A magyar királyi honvédség tényleges tisztikara 1892-ben 21 tábornokból, 1480 főtisztből állott. Közülök 1206 a gyalogsághoz, 273 a lovassághoz tartozik. A honvédség béke- és hadiállománya 1892-ben a következő volt:

Békelétszám: 22 tábornok, 219 törzstiszt, 2030 főtiszt, 2 lelkész, 334 havidijas, 978 altiszt, 13,666 legény és 3023 ló.

Hadilétszám: 51 tábornok, 303 törzstiszt, 4325 főtiszt, 25 lelkész, 199 havidijas, 26,263 altiszt, 174,747 legény és 23,391 ló.

A kezelt betegek száma a honvédségben 1892-ben 41,073, a gyógyintézetekben 6564 volt. Meghalt betegség következtében 20 legény.

A magyar szent korona területén egyévi tényleges szolgálat kedvezményében részesített önkéntesek száma 1892-ben 1477 volt, 1256 a közös hadseregben, 221 a honvédségnél szolgált, a fegyveres állományon kívül 144 orvos-növendék, 72 gyógyszerész, 21 állatorvos, 11 műszaki hallgató részesült az önkéntesség kedvezményében. A legtöbb önkéntes, 599 gimnáziumot, 127 főreáliskolát, 209 kereskedelmi iskolát végzett.

*Európa hadseregei.* Az „Armeblatt“ közli Európa nagyobb hadseregeinek béke- és hadilétszámát. Oroszország hadi ereje békében 838,000 ember 3876 ágyuval, háboruban 3.800,000 ember; Franciaországé béke időben 514,600 ember 2236 ágyuval, háboruban 1.880,000 ember; Németországé Békében 488,000 ember 2040 ágyuval, háboruban 1.860,000 ember; Magyarországé és Ausztriáé békében 310,000 ember 1741 ágyuval, háboruban 1.429,000 ember; Olaszországé békében 266,600 ember 1200 ágyuval, háboruban 1.194,000 ember; Nagy-Britanniáé (Indiával együtt) békében 221,000 ember és 1400 ágyu, háboruban 811,000

ember ; Törökországé békében 188,000 ember és 1180 ágyu, háboruban 500,000 ember ; Spanyolországé békében 131,000 ember, háboruban 269,300 ember ; Dániáé békében 42,000 ember, háboruban 60,000 ; Románia hadi ereje 140,000 ember 370 ágyuval ; Szerbiáé 80,000 ember 264 ágyuval ; Svájczé 201,000 ember. Észak-Amerika békében 25,000 emberből álló hadsereget tart. Oroszországban a béke létszám az összes lakósság 0·8 százalékát teszi, Franciaországban 1·2 százalékát, Németországban 1, a Magyar-osztrák monarchiában 0·8, Olaszországban 0·9 százalékát.

